

U i T

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Utviklingen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og Nord-Russland i perioden 1972–2015

En komparativ historiografi

—

Ola Goverud Andersson

Avhandling levert for graden philosophiae doctor – April 2019

Forord

Denne avhandlingen er resultatet av et ph.d.-prosjekt som tok til i februar 2014. Selv om det har vært en langvarig og utfordrende reise, har det uten tvil først og fremst vært et privilegium. UiT har vært en ideell institusjonell ramme for prosjektet, ikke minst takket være det sterke og stimulerende fagmiljøet på historie og russlandstudier.

Den største takken må rettes til mine to veiledere, Kari Aga Myklebost og Jens Petter Nielsen. Uten Kari og Jens Petters kyndige, rause og tålmodige veiledning, hadde det ikke vært mulig å gjennomføre prosjektet.

Jeg vil også rette en særskilt takk til Einar Niemi, som har bidratt substansielt til prosjektet i intervju, og ikke minst som sluttleser.

Mine nærmeste, og da særlig Angela, har vært en uvurderlig støtte gjennom prosjektets ulike faser, både moralsk og når det gjelder faglige temaer, ikke minst spørsmål knyttet til oversettelse fra russisk til norsk. Vesle Klara har også vært en fantastisk inspirasjonskilde i den siste fasen av arbeidet med avhandlingen.

Tromsø, april 2019.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning.....	11
1.1. Hovedmål, problemstillinger og hypotese.....	11
1.2. Bakgrunn for prosjektet og tidligere forskning på russisk side.....	12
1.3. Tidligere forskning på norsk side.....	17
1.4. Begrepsavklaringer.....	19
1.4.1. Region og regionalisme.....	19
1.4.2. De regionale betegnelsene i forskningstradisjonene i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk.....	21
1.4.3. Lokalhistorie eller hjemstedforskning (<i>krajevedenije</i>). Oversettelse fra russisk og litt om den russiske begrepshistorien.....	23
Kapittel 2: Metode og utvalg.....	27
2.1. Materiale, utvalg, avgrensning og representativitet.....	27
2.2. Nærmere om analysens oppbygning og siktemål.....	28
2.3. Metodiske utfordringer knyttet til tekstene og deres «typologi»: Et spørsmål om lese måte.....	30
2.4. Metodiske utfordringer knyttet til intervjumaterialet og egen situering.....	32
Kapittel 3: Teoretiske utfordringer og muligheter.....	34
3.1. Erkjennelsesteoretiske utfordringer i lys av Gadammers hermeneutikk.....	34
3.2. Forskerens situering i sammenlignende studier når kildens og analysens språk er forskjellige.....	40
3.2.1. Begrepshistorie og begrepenes doble kvalitet.....	42
3.2.2. Om begreps oversettelighet i tid og rom.....	45
3.2.3. Oversettelsesteori.....	47
3.2.4. Oppsummering.....	51

Kapittel 4: Forskningstradisjonen i Nord-Norge.....	53
4.1. Opprettelsen av Universitetet i Tromsø og konsekvensene for den lokalhistoriske aktiviteten i landsdelen	53
4.1.1. Spørsmålet om plasseringen av historiefaget og lokalhistoriens status.....	55
4.1.2. Regional identitet og forskningstradisjonen i Tromsø.....	59
4.1.3. Historieseksjonen i de første årene	61
4.1.4. Tre fenomener i tromsøtradisjonen knyttet til landsdelsrelevansen.....	63
4.1.5. Interessen for lokal- og regionalhistorie blant historiestudentene.....	64
4.1.6. Tematiske tendenser over tid som framkommer av en kvantitativ undersøkelse av arkivet over hovedfags- og mastergradsoppgaver.....	66
4.1.6.1. Demografi, bosetningshistorie, befolkningshistorie og migrasjonshistorie.....	66
4.1.6.2. Etnisk historie	67
4.1.6.3. Krig, militærhistorie og forsvarshistorie.....	68
4.1.6.4. 1990-tallet og vendinga østover	69
4.1.6.5. Det arktiske universitetet og det polare temaet	70
4.1.7. Avlagte doktorgradsavhandlinger i historie i tromsøtradisjonen.....	71
4.2. Einar Niemi (1943–). Kort vitenskapelig biografi.....	74
4.2.1. Fra utgivelsen <i>Trekk fra Nord-Norges historie</i> (1976).....	77
4.2.2. <i>Vadsøs historie</i> bind 1: <i>Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)</i> (1983).....	83
4.2.3. <i>Fra Nordnorsk kulturhistorie</i> (1994).....	89
4.2.3.1. Om Niemi og Bratreins kapittelbidrag «Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år».....	99
4.2.4. Artikler med vekt på vitenskapshistorie og teori	104
4.2.4.1. «Nord-Norsk lokalhistorie – Kulturaktivitet, Vitenskap og Politisk redskap» (1987).....	104
4.2.4.2. «Regionalism in the North: The Creation of "North Norway" » (1993).....	111
4.2.4.3. «Regions and Regionalisation» (2000).....	115
4.3. Jens Petter Nielsen (1949–).....	116
4.3.1. <i>Atlas historie</i>	117

4.3.2. <i>Altas historie</i> bind 1: <i>De glemte århundrene 1520–1826</i> (1990).....	118
4.3.3. <i>Altas historie</i> bind 2: <i>Det arktiske Italia 1826–1920</i> (1995).....	137
4.4. Hallvard Tjelmeland (1952–).....	154
4.4.1. <i>Tromsø gjennom 10.000 år</i> (1994–1996).....	154
4.4.2. <i>Fra byfolk og bona til tromsøværing</i> (1996).....	156
4.5. Oppsummering.....	164
Kapittel 5: Forskningstradisjonen i Arkhangelsk.....	166
5.1. Universitetet i Arkhangelsk. En kort innledende institusjonshistorie.....	166
5.1.1. Forskningstradisjonen sett på bakgrunn av avlagte kandidat- og doktorgradsavhandlinger.....	177
5.2. Georgij Georgijevitsj Frumenkov (1919–1989).....	182
5.2.1. <i>Arkhangelsk 1584–1984</i> (1984).....	184
5.2.1.1. Verket lest som en helhet og et kollektivt fenomen.....	185
5.2.1.2. Fra Frumenkovs artikkelbidrag.....	187
5.3. Anatolij Aleksandrovič Kuratov (1936–2014).....	189
5.3.1. <i>Kildekunnskap om Arkhangelsk-Nords historie og kultur</i> <i>(Istotsjnikovedenije Istorii i Kultury Arkhangelskogo Severa)</i> (1992).....	190
5.3.2. <i>Arkhangelsk-Nord i Russlands historie (Arkhangelskij Sever v istorii Rossii)</i> (2003).....	193
5.3.3. <i>Pomorskaja Entsiklopedija</i> bind 1: <i>Arkhangelsk-Nords historie</i> <i>(Istorija Arkhangelskogo Severa)</i> (2001).....	198
5.3.3.1. «Arkhangelsk-Nords historie».....	200
5.4. Vladimir Nikolajevitsj Bulatov (1946–2007).....	212
5.4.1. <i>Det russiske nord (Russkij Sever)</i> i fem bind (1997–2002).....	213
5.4.2. Bind I: <i>Zavolotsje</i> (1997).....	213
5.4.3. Bind II: <i>Mot solen (Vstretsj Solntsa)</i> (1998).....	222
5.4.4. Bind III: <i>Pomorje</i> (1999).....	224
5.4.5. Bind IV: <i>Polarstjernas lys (XVIII. – XIX. århundret)</i> <i>(Svet poljarnoj zvezdy (XVIII–XIX vv.))</i> (2002).....	229

5.4.6. Bind V: <i>Porten til Arktis (Vorota v Arktiku)</i> (2001).....	230
5.4.7. En overordnet analyse av fembindsverket <i>Det russiske nord</i>	240
5.5. Oppsummering.....	247
Kapittel 6: Forskningstradisjonen i Murmansk.....	250
6.1. Murmansk Arktiske Statlige Universitet – en kort institusjonshistorie.....	250
6.1.1. MAGU og internasjonalt samarbeid.....	253
6.1.2. Forskningstradisjonen vurdert med utgangspunkt i kandidatoppgavene.....	254
6.1.3. Murmansktradisjonen og Den store fedrelandskrigen.....	256
6.2. Ivan Fjodorovitsj Usjakov (1921–2002).....	258
6.2.1. <i>Kolahalvøya. Et omriss av Murmansk oblast sin historie i perioden før oktoberrevolusjonen</i> (1972).....	259
6.3. Aleksej Aleksejevitsj Kiseljov (1926–).....	284
6.3.1. <i>Det hjemlige Arktis (Rodnoje Zapoljare)</i> (1974).....	286
6.3.2. <i>En lokalhistorikers nedtegnelser (Zapiski krajeveda)</i> (2000).....	303
6.3.3. <i>Kolskaja Entsiklopedija</i> , bind 1 (2008).....	312
6.3.3.1. «Murmans historie».....	314
6.4. Pavel Viktorovitsj Fjodorov (1976–).....	322
6.4.1. <i>Regionalhistorisk forskning på søken etter en annen Russlandshistorie (Istoritsjeskoje regionovedenije v poiskakh drugoj istorii Rossii)</i> (2004).....	323
6.4.2. <i>Den nordlige vektor i russisk historie. Sentrum og det arktiske Kola i det XVI.–XX. århundret (Severnoj vektor v rossijskoj istorii. Tsentr i kolskoje zapoljare v XVI–XX vv.)</i> (2009).....	336
6.5. Oppsummering.....	360
Kapittel 7: Samarbeidsprosjektene.....	363
7.1. De innledende kontaktene og den første fasen (1986–1992).....	363
7.2. Felles historieprosjekter og artikkelsamlinger (1992–2006).....	365
7.3. Samskrevet historie (2007–2015).....	373

7.4. Samarbeidsrelasjonene gjennom historikerutveksling, seminarer og periodiske publikasjoner.....	377
Kapittel 8: Komparasjon av de tre tradisjonene og konklusjon.....	379
8.1. Lokal- og regionalhistorien i de tre tradisjonene i perioden 1972–2015.....	380
8.2. Bærer de regionalhistoriske framstillingene i de tre tradisjonene preg av en historiografisk regionalisme?.....	385
8.3. Hva har det norsk-russiske historikersamarbeidet betydd for de tre tradisjonene?.....	388
Litteratur og kilder.....	392
Litteraturliste.....	392
Internettkilder.....	399
Avisartikler.....	401
Trykte tekster uten forfatterangivelse.....	402
Upubliserte kilder.....	402

Kapittel 1: Innledning

1.1. Hovedmål, problemstillinger og hypotese

Doktorgradprosjektets emne er lokal og regional historieforskning fra Nord-Norge og Nordvest-Russland i perioden 1972 til 2015. Hva er særegent for den lokale og regionale historieforskningen fra perioden? Er utviklingen av lokalhistorien og regionalhistorien forbundet med ulike former for regionalisme¹ i den studerte perioden? Hvordan framtrer endringer i forsknings-perspektiv gjennom perioden, både innad i de enkelte historikernes forfatterskap og kollektivt i forskningstradisjonene? Dette er spørsmål som har vært førende for arbeidet med avhandlingen. Et viktig tidsskille når vi ser på forskningstradisjonenes utvikling over tid, er Sovjetunionens sammenbrudd og oppløsning i 1991. For å få øye på særegenheter i den nordrussiske lokal- og regionalhistorieforskningen, skal den sammenlignes med den tilsvarende nordnorske forskningen i samme periode. Startpunktet for undersøkelsen er satt til 1972, ettersom det var dette året Universitetet i Tromsø ble offisielt åpnet og det historiefaglige miljøet ved Universitetet i Tromsø begynte å ta form.

Siden det har vært flere samarbeidsprosjekter mellom historikermiljøene i Tromsø og Nordvest-Russland etter Sovjetunionens oppløsning, vil en av hypotesene være at dette samarbeidet har bidratt til gjensidig påvirkning, metodologisk, teoretisk og tematisk, i de to landenes historiografi innenfor lokal- og regionalhistorie i nord. Avhandlingens kilder er primært lokal- og regionalhistoriske framstillinger, skrevet av faghistorikere ved universitetene i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk. Som et supplement til de skriftlige kildene, er det gjennomført intervjuer med et lite utvalg av de historikerne som har forsket på lokal- og regionalhistorie ved de tre universitetene. Sluttåret for undersøkelsesperioden er satt til 2015, som sammenfaller med utgivelsen av det andre av de to bindene i det store norsk-russiske samarbeidsprosjektet «Det asymmetriske naboskap».

Et av de grunnleggende analytiske premissene i denne avhandlingen, er at det gir mening å studere de utvalgte lokal- og regionalhistoriske tekstene som tilhørende ulike forskningstradisjoner ved universitetene i henholdsvis Tromsø, Arkhangelsk og Murmansk. Dette premisset har også vært styrende for disposisjonen av avhandlingens analyse i kapittel

---

¹ Se nedenfor under 1.4.1. om begrepene 'regionalisme' og 'regionalisering'.

4–6. Med tradisjon i denne sammenheng, menes det en grad av felles referanserammer og samvariasjon over tid innad i tradisjonen når det gjelder historiesyn, temavalg, metode og lignende.

For å kunne gi begrunnede svar på spørsmålene ovenfor, og prøve hypotesen om gjensidig påvirkning, er avhandlingen en tematisering og systematisering av tendenser i de analyserte lokal- og regionalhistoriske framstillingene fra Nord-Norge og Nord-Russland i den aktuelle perioden. Jeg er ikke kjent med at det er blitt gjennomført noen tilsvarende studier av de tre forskningstradisjonene i et sammenlignende perspektiv, og slik sett er avhandlingen metodologisk sett nyskapende. Den vitenskapsteoretiske begrunnelsen for prosjektet, er en antagelse om at de tre forskningstradisjonene bedre kan erkjennes hver især når de er stilt i kontrast til hverandre, gjennom en sammenlignende metode. I tillegg gir det en bakgrunn for bedre å kunne forstå den felles historiografien og det forskningssamarbeidet som har utviklet seg mellom universitetshistorikerne i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk fra den spede begynnelsen på 1990-tallet. Dette samarbeidet er tematisert i avhandlingens kapittel 7.

Prosjektet passer godt inn med målsetningene til både Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet og Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR). For det historiefaglige miljøet ved UiT har en av de viktigste oppgavene vært å løfte fram og ivareta nordnorsk historie. Et av virkemidlene for dette, har vært å arbeide for en profesjonalisering av lokal- og regionalhistorien. Et annet kjerneområde for historikerne, som det framgår av den forskningen og formidlingen som utøves ved instituttet, er forskning på de historiske båndene som eksisterer mellom Norge og Russland i nord. Selv om det tidligere ikke er skrevet noen sammenlignende historiografi om forskningstradisjonene i de tre nordlige universitetsbyene Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk innenfor lokal- og regionalhistorie, er det flere som har forsket på tilgrensende eller beslektede fenomener.

1.2. Bakgrunn for prosjektet og tidligere forskning på russisk side

På russisk side synes det som om lokal- og regionalhistorien lenge ikke ble anerkjent som egentlig historievitenskap, og situasjonen i det henseende skiller seg kanskje ikke drastisk fra situasjonen i Norge før ca. 1970. Selv om lokal- og regionalhistorie ble behandlet av

faghistorikere i sovjetepoken, led den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Russland under doktrinære forestillinger. Noen positive spirer ble sådd i 'tøværs-perioden' under Khrusjtsjov, men en egen regionalhistorie for Nord-Russland, som framhevet det særegne for regionen, var lite utviklet. En av de store teoretiske- og metodiske utfordringene for lokal- og regionalhistorikerne i Sovjetunionen, var at den lokale historien måtte tilpasses de nasjonale historiografiske kravene, selv om det passet dårlig med empirien på stedet. Det var den ene, sammenhengende nasjonale historien som ble presentert og eksemplifisert i det lokale materialet.² Marxistisk historieteori forutsatte dessuten et klasse-perspektiv som ofte passet bedre inn på historiske prosesser i Sør-Russland og Sentral-Russland enn i det karrige nord, som knapt kan sies å ha vært et føydalsamfunn.³ Det marxistiske historieteoretiske synet i retning av en allmenn kontinuerlig progresjon mot en høyere samfunnsorden, var en annen historiografisk ramme som kunne virke begrensende på utviklingen av den nordlige forskningstradisjonen.

Det er heller ikke urimelig å hevde at selve den sovjetiske historiografien var fiendtlig innstilt til historisk forskning som et regionalisme-prosjekt som vektla regional særegenhet. Når regionenes og distriktenes historie ble behandlet, søkte en heller å vektlegge enhet med den brede nasjonale historiske utviklingen. Denne enhets-tanker førte til at den lokale historien skulle formidles som en refleksjon av den felles-nasjonale historiske erfaringen. Dette påvirket både emnevalg, periodisering og synteser. En slik ensretting harmoniserte bra med Sovjetunionens behov for å tøyle nasjonalisme og regionalisme i den multietniske statsdannelsen. Kritikken av en tradisjonalistisk lokalhistorie tilpasset en nasjonal rammehistorie er ikke et unikt sovjetisk fenomen. Lignende former for kritikk har blitt artikulert når det gjelder den norske lokalhistoriske virksomheten.⁴

Den postsovjetiske kritikken som enkelte av de nordrussiske historikerne har ytret overfor det tradisjonelle hovedstadsperspektivet i behandlingen av Nord-Russlands regionalhistorie og Nord-Russlands posisjon i den fellesnasjonale russiske historien, hviler gjerne på to hovedpunkter. Den ene kritikken vektlegger at det var den store nasjonale historien som skulle fortelles, og dermed ble det særegne i de nordrussiske provinsenes regionalhistorie underkommunisert. En annen form for regional kritikk, er at Nord-Russland har fått ufortjent lite oppmerksomhet i historien om framveksten av den russiske staten. Ett av mønstrene i den

---

² Se bl. a. Fjodorov 2004, s. 14.

³ Fjodorov 2004, s. 119 mv.

⁴ Se for eksempel Sandnes 1983, s. 12 mv.

store nasjonale fortellingen om Russland, slik den tidligere murmansk-baserte historikeren Pavel Fjodorov ser det, er at den russiske statens framvekst tradisjonelt har blitt tolket i en Øst-Vest utstrekning.⁵ Dette innebærer det Fjodorov kaller en 'kontinental fortolkning' av Russlands historie, som konsentreres om Russlands streben mot Østersjøen, Stillehavet og Svartehavet. I dette bildet gis elvene stor betydning som forutsetning for slavernes kolonisering av det territoriet som utgjør dagens Russland, mens betydningen av de nordrussiske havnene, Den nordlige sjørute og de nordrussiske provinsene undervurderes. I et slikt bilde har koloniseringen østover, av Sibir, og sørover, av Kaukasus, tradisjonelt sett blitt oppfattet som bestemmende for Russlands egenart og skjebne.

Som det vil framgå i denne avhandlingen, framstår Aleksej Kiseljov og Ivan Usjakov som de to nestorene i den lokal- og regionalhistorisk forskningen på Kolahalvøyas historie i store deler av den forskningshistoriske perioden som er rammene for denne avhandlingen. Usjakov sitt felt var den førrevolusjonære historien, mens Kiseljov forsket på Kolahalvøyas sovjetiske historie. I utgivelsen *En lokalhistorikers nedtegnelser (Zapiski krajeveda)* fra år 2000, presenterer Kiseljov sitt virke og sin metode som lokalhistoriker i Murmansk. Der legger han blant annet vekt på at lokalhistorien er en vid kulturell aktivitet, som på en og samme tid henvender seg til både et vitenskapelig og et folkelig publikum.⁶ Kiseljov beskriver lokalhistorien som en demokratisk virksomhet, hvor en av de viktigste oppgavene er å ta vare på folkeminner.⁷ Usjakovs, Kiseljovs og Fjodorovs regionalhistoriske forskning er analysert i denne avhandlingens kapittel 6.

En av Arkhangelsk-historikerne som har vært særlig opptatt av lokalhistorisk forskning, er Anatolij Kuratov. I hans monografi *Kildekunnskap om Arkhangelsk-Nords historie og kultur (Istotsjnikovedenije istorii i kultury Arkhangelskogo Severa)* (1992), som til dels er en regional historiografi, framkommer det at Arkhangelsk har en eldre og bredere tradisjon for forskning på stedets kulturhistorie og folkloristikk enn hva Murmansk har. Kuratovs lokal- og regionalhistoriske forskning er tematisert og analysert i kapittel 5.3.

En annen av historikerne som tilhører Arkhangelsk-tradisjonen og som framstår som sentral i historiografien knyttet til den nordrussiske regionalhistorien, er Vladimir Bulatov. Bulatov var også rektor ved Pomoruniversitetet i Arkhangelsk, og en av pådriverne for det norsk-russiske

---

⁵ Konferer Fjodorov 2009, s. 19–39.

⁶ Kiseljov 2000, s. 21.

⁷ Kiseljov 2000, s. 23.

historikersamarbeidet i nord på 1990-tallet. Bulatovs store bidrag i den nordrussiske regionalhistorien, er hans fembindsverk *Det russiske nord* (1997 – 2002), som er gjort til gjenstand for en nærgående analyse i kapittel 5.4.

En tredje sentral historiker i Arkhangelsk-tradisjonen når det handler om samarbeidsprosjektene og den norsk-russiske historiografien som vokste fram på 1990- og 2000-tallet, er Vladislav Goldin. I artikkelen «Northern-Russian Regionalism: Historical experience and today's situation»⁸, tar han for seg de nordlige russiske provinsene i forhold til sentrum, i et regionalisme-perspektiv. Goldin peker på at selv om forholdet mellom region og stat ikke er et nytt problem i Russland, ble det ikke viet særlig stor oppmerksomhet i sovjetepoken. Goldin framhever noen av særtrekkene som gjør de nordrussiske provinsene særegne i en russisk sammenheng. Flere av de nordrussiske provinsene utmerker seg med at de historisk sett er fjernt fra Sentral-Russland, samtidig som de ligger nært 'utlandet', og dermed danner en grense-periferi.⁹ Den av de nordrussiske provinsene som bærer tydeligst preg av en slik 'grense-periferi', er Kolahalvøya.

Den stemmen på russisk side som tilsynelatende klarest tar til orde for en vitenskapeliggjøring av lokalhistorien ved å løfte den opp på et regionalt metodologisk plan, er allerede nevnte Pavel Fjodorov. I *Vitenskapelig regionalhistorie i søken etter en annen russisk historie (Istoritsjeskoje regionovedenije v poiskakh drugoj istorii Rossii)*, setter den eldre murmanskhistorikeren Kiseljov Fjodorovs regionalhistoriske prosjekt inn i en historisk sammenheng. Ifølge Kiseljov, går Fjodorov inn for at den regionalhistoriske forskningen skal utvikles på basis av den gamle 'hjemstedeforskningen' (*krajevedenije*) til en profesjonell vitenskapelig disiplin.¹⁰

Som det allerede antydningvis framgår av innledningen her, er det flere av historikerne fra Murmansk og Arkhangelsk som har forsket på de forskningstradisjonene de selv virker innenfor. Denne historiografiske forskningen, slik den er nedfelt i artikler og monografier, utgjør gjerne mindre deler av lokal- og regionalhistoriske framstillinger fra Murmansk og Arkhangelsk, og de blir derfor gjenstand for en mer nærgående analyse i kapitlene 5 og 6, som handler om forskningstradisjonen i henholdsvis Arkhangelsk og Murmansk. Utover de arbeidene som blir analysert der, skal vi foreløpig peke på noen framstillinger fra Murmansk

---

⁸ Goldin 1997.

⁹ Goldin 1997, s. 549.

¹⁰ Fjodorov 2004, s. 4.

og Arkhangelsk som tematisk og metodisk har noen berøringspunkter med denne avhandlingen.

En av Murmansk-historikerne som har forsket komparativt på lokalhistorisk aktivitet i Nord-Russland, er Aleksej Golov. Hans kandidatoppgave fra 2008, «Den lokalhistoriske bevegelsen i Russlands Europeiske Nord på 1920- og 1930-tallet (på grunnlag av materiale fra Den karelske republikk og Murmansk fylke)»¹¹, er en studie av den særegne hjemstedforskningen i Sovjetunionen i mellomkrigstida, slik den artet seg i Karelen og Murmansk-regionen. I framstillingen er det lagt vekt på begrepsavklaringer og organisasjonshistorie. Fenomenet hjemstedforskning (*krajevedenije*) framstår i denne perioden til dels som en vitenskapelig aktivitet i forbindelse med sovjetmyndighetenes økonomiske og kulturelle tilegnelsespolitikk i Nord-Russland – ofte både som anvendt økonomisk orientert lokalsamfunnsforskning og som et politisk forsøk på å frambringe en massebevegelse med sikte på sovjetisk nasjonsbygging på stedet. Nasjonsbyggingen skulle da foregå gjennom folkelig engasjement og aktivitet knyttet til en sosialistisk kunnskapservvervelse om hjemstedet. Fenomenet er studert komparativt i sin historiske utvikling i de to nordlige regionene, og ett av målene til Golov har vært å analysere forholdet mellom sovjetmyndighetene og hjemstedforskningen på stedet.¹² Avhandlingen til Golov har også en oversiktlig og instruktiv framstilling av den russiske begrephistorien knyttet til den relativt nye termen *krajevedenije* (hjemstedforskning), og det er særlig de delene som er relevant for denne avhandlingen, og som derfor blir nærmere kommentert nedenfor i del 1.4.3.

I Arkhangelsk er det flere som har skrevet historiografisk om forskningstradisjonen både i Arkhangelsk-regionen og i det videre Nordvest-Russland. To innflytelsesrike Arkhangelsk-historikere, som begge har utgitt vitenskaps- og forskningshistoriske monografier om Arkhangelsk-tradisjonen i nyere tid, er ovenfor nevnte Goldin og Bulatov. I boka *Med vitenskapen vil Nords rikdom vokse* fra 2007¹³, beretter Goldin om utviklingen av vitenskapstradisjonen og de høyere utdannings- og forskningsinstitusjonene i Arkhangelsk-regionen fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til tidlig på 2000-tallet. Det er særlig den institusjonelle historien og forskningshistorien ved det pedagogiske instituttet og dets omdannelse til Pomoruniversitetet som er gjort til bokas hovedtemaer. Boka er derfor også

---

¹¹ «*Krajevedtsjeskoje dvizjenie na Evropejskom Severe Rossii v 1920–1930-e gody (po materialam Respubliki Karelija i Murmanskoj oblasti)*»

¹² Golov 2008, s. 21.

¹³ *Bogatstvu Severa Naukoj prirastat.*

anvendt som litteraturkilde i innledningen til kapittel 5 i denne avhandlingen, som handler om forskningstradisjonen i Arkhangelsk.

En annen sentral framstilling om vitenskapshistorien i Nord-Russland og Arkhangelsk, er Bulatovs monografi *Vitenskapen i Arkhangelsk-Nord*¹⁴, også den utgitt i 2007. Bulatovs bok handler om 'vitenskapshistorien i regionen i perioden fra 1700-tallet til vår tid, med vekt på akademisk-vitenskapelige institusjoner og forskningen på polare temaer'.¹⁵

Den siste forskningshistoriske beretningen med tilknytning til lokal- og regionalhistorie fra Arkhangelsk-tradisjonen som skal nevnes her, er kandidatoppgaven til Marina Smirnova fra 2011: «Hjemstedforskningsbevegelsen i Russlands Europeiske Nord i 1921–1937»¹⁶.

Smirnovas kandidatoppgave har flere likhetstrekk med Golovs kandidatoppgave fra Murmansk. Smirnova undersøker den sovjetiske hjemstedforskerbevegelsen som et vidt sosialt, politisk, kulturelt og vitenskapshistorisk fenomen. Hun vektlegger organisasjonshistorien og dynamikken mellom den statlige styringen av bevegelsen gjennom perioden, og hvordan hjemstedforskningen artet seg lokalt på stedet. Undersøkelsen er basert på et omfangsrikt arkivmateriale, og er i realiteten territorielt begrenset til de områdene som utgjør dagens Vologda- og Arkhangelsk fylke.¹⁷

1.3. Tidligere forskning på norsk side

Som det vil framgå av gjennomgangen i kapittel 4 om forskningstradisjonen i Tromsø, var lokal- og regionalhistorisk forskning ett av de viktigste feltene på 1970-, 1980- og 1990-tallet. Det ble skrevet mye stedlig historie, både som generell lokal- og regionalhistorie – hvor det er byen, bygda, kommunen eller regionen som setter rammene for og er formålet med beretningen, og annen tematisk historie, som uten å være lokal- eller regionalhistorie i snever eller egentlig forstand, likevel har en tematikk som er sterkt forbundet med eller begrenset til det gitte stedet (bygdesamfunnet, byen, kommunen, regionen), og som derfor hadde en

---

¹⁴ *Nauka na Arkhangelskom Severe*.

¹⁵ Parafrase og sammentrekning etter bokas egen annotasjon; Bulatov 2007, s. 2 (upaginert).

¹⁶ «Krajevedtsjeskoje dvizjenie na Evropejskom Severe Rossii v 1921–1937 gg.».

¹⁷ Smirnova 2011.

utvetydig referanse til en nordnorsk virkelighet. I tillegg er det forsket og skrevet både historiografisk, vitenskapshistorisk og institusjonshistorisk om UiT-tradisjonen.

Den av UiT-historikerne som har skrevet mest om den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge og UiT-tradisjonen, både historiografisk-deskriptivt og teoretisk-normativt, er Einar Niemi. Et utvalg av hans tekster blir nærmere analysert nedenfor i delkapittel 4.2.

Universitetet i Tromsø sin institusjonshistorie fram til begynnelsen av 1990-tallet, er skrevet av Narve Fulsås. *Universitetet i Tromsø 25 år* kom ut i 1993, og handler blant annet om en del generelle trekk ved universitets historie som også har hatt betydning for utviklingen av forskningstradisjonene på historie og historiefagets organisatoriske plassering. Den framstillingen i UiT-tradisjonen som har det tydeligste preget av å være en forskningshistorie om historieseksjonen og UiT-historikerne, er Randi Rønning Balsviks artikkel «Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale», som ble skrevet i forbindelse med universitets 30-årsjubileum i 1998.¹⁸ Fulsås sin universitetshistorie og Balsviks forskningshistoriske artikkel er brukt som sentrale litteraturkilder i denne avhandlingens kapittel 4.1.

Et annet og pågående forskningshistorisk prosjekt på Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR) ved UiT, er Lena Elisabeth Ingilæ Landsems ph.d.-avhandling, hvor hun undersøker hvordan forskningen vedrørende samiske og kvenske forhold har utviklet seg ved Universitetet i Tromsø fra 1972 til ut på 1990-tallet.

En historiker som i de siste årene har forsket historiografisk på norsk regionalhistorie, er Dag Hundstad. I artikkelen «Historikeren som regionbygger?»¹⁹ legger han an «Et fagkritisk perspektiv på fire landsdelshistoriske verk»²⁰. Denne artikkelen utgjør en av delene i hans doktorgradsavhandling, hvor han tar for seg regionbegrepet og de beslektede begrepene regionalisering, regionalisme og regionbygging i en historiefaglig kontekst.²¹ En av de fire landsdelshistoriene som blir analysert i artikkelen, er *Nordnorsk kulturhistorie*, som også er analysert i del 4.2.3. i denne avhandlingen. Av artikkelen til Hundstad, framgår det at tromsøhistorikerne var først ute i norsk sammenheng med å skrive en omfattende og sammenfattende landsdelshistorie. Hundstads artikkel har et visst metodologisk slektskap med

---

¹⁸ Balsvik 1998.

¹⁹ Hundstad 2012.

²⁰ Hundstad 2012, s. 37 (artikkelens undertittel).

²¹ Se særlig Hundstad 2013, s. 12–102.

denne avhandlingen, i det hans analyse til dels dreier seg om komparativ tekstanalyse av regionalhistoriske framstillinger. Hundstad har også skrevet historiografisk om norsk lokalhistorie.²²

1.4. Begrepsavklaringer

1.4.1. Region og regionalisme

Region og regionalisme er to begreper som går igjen flere steder i kapitlene nedenfor. I avhandlingen her er begrepet ‘region’ forstått vidt og i tråd med alminnelig norsk språkbruk, som en ‘territoriell enhet som enten er større eller mindre enn en stat’²³, med eller uten avklarte eller implisitte grenser, men større enn det nære lokalsamfunnet. I begrepet inngår både *substatlige* regioner, som Nord-Norge, Finnmark og Varangerhalvøya, for å nevne tre eksempler fra norsk side, og *transstatlige* regioner, som *Sápmi*, Nordkalotten og Barentsregionen. ‘Regionalisme’ er i avhandlingen her forstått som en holdning som gjennom ulike kulturelle og språklige praksiser søker å fremme eksistensen og verdien av en gitt region. Forskning kan også ses på som en slik type praksis. Når det gjelder både regionalisme- og regionaliseringsprosesser, er det verdt å peke på at det ikke dreier seg om prosesser som nødvendigvis blir avsluttet. Selv etter at en region er akseptert eller institusjonalisert som et kulturelt, historisk og territorielt fenomen, vil regionalistene kunne opprettholde sin regionsfremmende praksis, som et ledd i å fremme eller opprettholde regionens kulturelle, økonomiske og politiske status og muligheter.

Sondringen mellom ‘regionalisme’ og ‘regionalisering’ ser i utgangspunktet uproblematisk ut. Regionalisme dreier seg om *holdninger* blant folk i regionen eller folk som har en særlig tilknytning til den gitte regionen, uavhengig av hvorvidt disse holdningene er i ferd med å materialisere seg eller allerede har materialisert seg i form av en faktisk etablert region. Regionalisering, derimot, må språklig sett forstås som en prosess mot en regiondannelse som er i ferd med å bli institusjonalisert, i prinsipielt sett dokumenterbare kulturelle, politiske og juridiske praksiser; altså en prosess i retning mot et synlig resultat med en viss oppslutning.

---

²² Se bl.a. Hundstad 2015.

²³ Niemi 2000, s. 229.

En annen måte en kan sondre mellom regionalisme og regionalisering, når disse fenomenene er sett som kulturelle, sosiale og politiske fenomener, er etter hvorvidt initiativet for det meste ligger hos sentralmakten(-e) eller i regionen selv.²⁴ Prinsipielt sett kan initiativet og retningen på prosessen komme fra begge retninger, andre ganger kan initiativet og retningen påstås å komme enten ‘ovenfra’ eller ‘nedenfra’. Det relative innslaget av henholdsvis ‘regionalisme’ (fra miljøer i regionen) og ‘regionalisering’ (fra politiske miljøer utenfor regionen) i en regiondannelsesprosess, som en i prinsippet kan forestille seg som uopphørlig så lenge ‘regionen’ eksisterer, kan veksle gjennom tid. Med dette utgangspunktet kan en se på Barentsregionen som et resultat av flere prosesser som opprinnelig ble initiert innenfra regionen selv. Samtidig er det ikke omstridt at Barentsregionen også har vært et politisk prosjekt initiert av Det norske utenriksdepartementet, og denne siden av regiondannelsen som prosess, må da relateres til det videre fenomenet ‘regionalisering’.²⁵ Selv om statlige myndigheter på denne og andre måter har gitt støtte til Barentsregionen, moralsk, økonomisk og politisk, vil det likevel kunne argumenteres for at Barentsregionen fortsetter å konstituere seg selv som et ‘folk-til-folk’ -samarbeid på en daglig basis. Regiondannelsen framstår på denne måten å være en kombinasjon av et regionalismeprosess og en regionaliseringsprosess, som hver for seg og sammen over tid kan variere i intensitet, forstått som totaliteten av de regionkonstituerende praksisene.

Forskningen på regionen, regionalisme og regionaliseringsprosesser, har vært et område som har opptatt flere av Tromsø-historikerne på 1990- og 2000-tallet.²⁶ Denne historiografiske tendensen er ikke unaturlig, gitt det vide spekteret av regioner i nord, og det oppsvinget regionbegrepet fikk på 1990-tallet, både i europeisk politisk, samfunnsøkonomisk og historiografisk tenkning. De regionene som er mest aktuelle i denne avhandlingen, når det undersøkes hvorvidt de ulike lokalhistoriske og regionalhistoriske framstillingene innebærer en ‘historiografisk regionalisme’, er Nord-Norge, Murmansk-regionen, Arkhangelsk-regionen og Det russiske nord²⁷.

---

²⁴ Se Niemi 2000.

²⁵ En god illustrasjon på samvirket av regionale og sentrale initiativ i en regionsdannende prosess, finnes i Landsem (2013), om Barentsregionens tilblivelse.

²⁶ Se blant annet Niemi 1993, 2000, 2010; Tjelmeland 1997, 2000 og 2018; Zachariassen 2008.

²⁷ Regionen Det russiske nord er nærmere forklart i del 1.4.2.

1.4.2. De regionale betegnelsene i forskningstradisjonene i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk

I denne avhandlingen brukes termen Nord-Norge i tråd med vanlig språkbruk, som det området som omfattes av fylkene Nordland, Troms og Finnmark.

I murmansktradisjonen er det en rik flora av regionbetegnelser på Kolahalvøya, og deler av denne terminologien vil bli avspeilet gjennom sitater og parafraser i avhandlingen, men likevel slik at det i størst mulig grad vil framgå av sammenhengen hvilke områder det dreier seg om, og gjerne hvilke periodereferanser og andre konnotasjoner som måtte ligge i de ulike regionale betegnelsene. Helt generelt kan det sies at de regionbetegnelsene som har Kolahalvøya som geografisk referanse, som regel er ulike uttrykk som inneholder ordene Kola eller Murman. Sammensetningene med Kola (*Kolskaja Zemlja* og *Kolskij Sever*²⁸) som en del av uttrykket, kan være begrenset til regionens førrevolusjonære historie, eller i alle fall ha en særlig referanse-overvekt til den perioden. Regionbetegnelsene som er dannet rundt ordet Murman, vil derimot være begrenset til eller ha en referanseovervekt til perioden etter 1917, selv om det også går an å bruke uttrykket Murman (*na Murman / na Murmane*) som en regionbetegnelse på Kolahalvøyas område uten en særlig konnotasjon til perioden etter 1917. Det geografiske området som utgjør Kolahalvøya med de kystnære farvann, vil i denne avhandlingen som regel refereres til som Murmansk-regionen, uten at det nødvendigvis er begrenset til regionens historie i det 20. og 21. århundret.

Når det gjelder den regionale historiografien i Arkhangelsk, støter vi på en enda større variasjon i regionale betegnelser enn i Murmansk. Betegnelsene kan ha ganske klare periodebegrensninger og være knyttet til historiske administrativt-territorielle enheter²⁹, eller mer abstrakte historiske landskaper³⁰, med eller uten en relativt klar periodereferanse. I avhandlingen her vil det som regel vises til Arkhangelsk-regionen, med primærreferanse til det området som dekkes av dagens Arkhangelsk fylke (*oblast*). I Arkhangelsktradisjonen selv, brukes uttrykket Arkhangelsk-Nord (*Arkhangelskij Sever*) i flere sammenhenger, og da gjerne som et periodeoverskridende og dynamisk historisk rom, som tar opp i seg de delene av Nord-

---

²⁸ 'Kolaområdet' og Kola-Nord.

²⁹ Eksempler her er slikt som Dvinskaja Zemlja og enda tydeligere; Arkhangelskguvernemetet.

³⁰ Eksempler her er slikt som Zavolotsje, Pomorje og (den russiske makroregionen) Det russiske nord.

Russland som enhver tid har vært politisk-administrativt og økonomisk-funksjonelt tilknyttet Arkhangelsk by som et regionalt sentrum.

En annen regional betegnelse en ofte støter på i arkhangelsktradisjonen i historiografien fra 1990-tallet og 2000-tallet er Pomorje, og da som en regionbetegnelse og en referanse til et historisk landskap. På russisk betyr *Pomorje* ‘Landet ved havet’ eller ‘Kystlandet’, og personbetegnelsen *pomor* betyr dermed ‘kystboer’.³¹ Ordet *pomor* dukket først opp i skriftlige kilder på 1500-tallet, på samme tid som det russiske vårsessongfisket etter torsk på Murmankysten tok til. På denne tida ble betegnelsen *pomor* brukt om de folkene som hørte til de bosetningene på den sørlige Kvitsjøkysten som dro på vårfiske på Murmankysten, til ‘Landet ved havet’ (*po – morje*), i betydningen det store havet.³² Det egentlige eller opprinnelige Pomorje, hvis vi legger til grunn det stedet de opprinnelige pomorene bodde, var da begrenset til kystområdet som strekker seg fra Onega til Kem på Kvitsjøens sørlige kyst.

Fra andre halvdel av 1700-tallet, ble betegnelsen Pomorje også brukt om hele Kvitsjøområdet. Seinere har det også blitt brukt som betegnelse på nær sagt hele området som inngår i begrepet Det russiske nord. Historikeren Vladimir Bulatov er en av de som har gått inn for å gi begrepet en langt større geografisk referanse enn det vi kan kalle det egentlige eller opprinnelige Pomorje, slik at det i noen sammenhenger dekker hele Kvitesjøområdet og Kolahalvøya. Pomoreksperten og etnografen Tatjana Bernsjtam har derimot tatt til orde for å bruke *pomor*-begrepet mer snevert. I dagens russiske språkbruk, peker begrepet Pomorje vanligvis på Arkhangelsk-regionens kystnære områder, men kan også referere til hele Kvitsjøens kystområde.³³

Regionbetegnelsen Det russiske nord, som det ble referert til i forrige avsnitt, er heller ikke et utvetydig og endelig angitt geografisk rom. Det må betraktes som et dynamisk historisk landskap som tar opp i seg de delene av Den europeiske delen av Nord-Russland³⁴ som til enhver tid er blitt gjort til en del av det russiske kulturelle og politiske rommet i en lengre historisk prosess av russisk tilegnelse. De områdene som da kan inngå i dette rommet, er da det territoriet som i dag utgjør Murmansk fylke, Den karelske republikk, Arkhangelsk fylke,

---

³¹ Nielsen (red.) 2014, s. 60

³² Nielsen (red.) 2014, s. 169

³³ Goldin 2015 s. 191; Kuratov 2001, s. 317; Nielsen (red) 2014, s. 168–170.

³⁴ I geografisk forstand - altså nordområdene mellom Ural i øst og grensene til Norge og Finland i vest.

Komirepublikken – og Vologda fylke. Altså rommer denne regionbetegnelse den delen av Russland som inngår i Barentsregionen, men med tillegg av Vologda fylke.

Forståelsen av Det russiske nord er nært knyttet til tilegnelses-begrepet (*osvojenije*), som står som et sentralt begrep i den nordrussiske historiografien, både i Murmansk og Arkhangelsk, hvor ett av de sentrale temaene er hvordan regionen ble russisk og en del av Den russiske staten. Historikerne Jens Petter Nielsen og Kari Aga Myklebost har skrevet om tilegnelses-begrepet sett i relasjon til en norsk forståelseskontekst i innledningen til boka *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814–1917*:

[...]. *Osvojenije* er definitivt svakere enn *zavojevanije*, som betyr erobring. *Osvojenije* betegner en forsiktig tilnærming til objektet, men dreier seg faktisk om en mer gjennomgripende prosess enn erobring i tradisjonell forstand, ettersom målet er å fullt ut integrere nye områder i nasjonen – eller imperiet.³⁵

1.4.3. Lokalhistorie eller hjemstedforskning (*krajevedenije*).

Oversettelse fra russisk og litt om den russiske begrepshistorien.

I avhandlingen her er begrepet lokalhistorie i utgangspunktet forstått vidt, som den forskningsaktiviteten som handler om stedets historie, hvor stedet er en territoriell enhet som er mindre enn den substatlige regionen. I denne aktiviteten inngår både den faghistoriske og akademisk orienterte lokalhistorien, samt aktiviteten og forskningen til legfolk, som også kan ha et vitenskapelig siktemål. Ettersom det i det enkelte tilfellet kan være uklart om den territorielle rammen og det territorielle siktemålet for den enkelte stedlige historiske forskningsaktiviteten og framstilling er å regne som en region eller et lokalsamfunn, vil grensene mellom lokalhistorien og regionalhistorien potensielt sett være flytende. I det materialet som er analysert i denne avhandlingen, har det imidlertid ikke bydd på praktiske problemer å vurdere hvorvidt det enkelte historieverket er en lokalhistorie eller en regionalhistorie. Derimot er det en rekke oversettelsesrelaterte problemer knyttet til termene 'lokalhistorie' og 'regionalhistorie' som analytiske kategorier på det russiske materialet.

Det uttrykket som virker å være mest brukt på russisk side for å beskrive den aktiviteten som vi på norsk kaller lokalhistorie eller bygde- og byhistorie, er *krajevedenije*. Den mest

---

³⁵ Nielsen (red.) 2014, s. 15.

betydningslike oversettelsen av denne termen til norsk, vil kanskje være ‘hjemstedforskning’. Skillet mellom ‘historisk’ og andre retninger i hjemstedforskningen (for eksempel økonomisk, geografisk, geologisk, folkloristisk og etnografisk), kommer av og til fram i selve terminologien ved hjelp av adjektivisk kvalifisering, som når det skrives om *historisk* hjemstedforskning (*istoritsjeskoje krajevedenije*).³⁶ Når det gjelder begrepsbruken fra den perioden som setter rammen for denne avhandlingen (1970–2015) ser det likevel ut til at begrepet ‘hjemstedforskning’ (*krajevedenije*), også i sin uspesifiserte form, brukes i sammenhenger der en i norsk dagligtale ville bruke uttrykk som lokalhistorie, byhistorie eller bygdehistorie.³⁷ Denne oversettelsen sammenfaller også med den begrepshistoriske analysen til murmanskhistorikeren Aleksej Golov, hvor han blant annet viser at det først var i perioden etter Den store fedrelandskrigen (1941–1945) at en begynte å anvende termen slik at den primært refererte til den historiske hjemstedforskningen, også i de tilfeller der termen ikke var eksplisitt kvalifisert som *historisk* hjemstedforskning (*istoritsjeskoje krajevedenije*).³⁸ I perioden før, på 1920- og 1930-tallet, var utgangspunktet motsatt. I denne perioden var det primært den geografiske, geologiske og anvendte økonomiske forskningen og den samtidige sosialistiske omdannelsen på stedet, som var begrepets kjerne og termens primærbetydning.³⁹

Selve termen *krajevedenije* er altså av relativt ny dato, og kan visstnok spores tilbake til 1916, som oppslagsord i en akademisk ordbok utgitt i Petrograd.⁴⁰ Lokalhistorie, forstått som det å skrive om stedets historie med tanke på videreformidling, er naturlig nok en aktivitet med en eldre historie i Nord-Russland. På bakgrunn av disse betingelsene, daterer Golov den tidligste ‘lokalhistoriske’ aktiviteten i Russland og i Nord-Russland (Arkhangelsk) til den russiske opplysningstiden på andre halvdel av 1700-tallet, under styret til Ekaterina II. Denne topografisk-historiske forskningsaktiviteten ble opprinnelig kalt *mirovedenije*, hvor *mir* i denne sammenhengen må bety landsbykommunen. Denne termen ble på 1800-tallet avløst av *rodinovedenije*, hvor *rodina* her kan oversettes med fødested.⁴¹

I Nord-Russland var det Arkhangelsk som var først ute med å etablere en egen organisasjon for historisk forskning på stedet, med opprettelsen av «Selskapet for historisk forskning» i 1759. Denne organisasjonen opphørte riktignok å eksistere allerede i 1768.⁴² På Kolahalvøya

---

³⁶ Se for eksempel Kiselev 2000 s. 54 og s. 297.

³⁷ Golov 2008, s. 24.

³⁸ Golov 2008, s. 29–30.

³⁹ Golov 2008, s. 55–147, lest i sammenheng.

⁴⁰ Golov 2008, s. 26. Se også Kuratov 2001, s. 204.

⁴¹ Golov 2008, s. 25–35.

⁴² Golov 2008, s. 34–35.

har den lokalhistoriske aktiviteten en langt kortere forhistorie, og kan i henhold til Golovs beretning, i vid forstand og med flere forbehold, dateres til andre halvdel av 1800-tallet.⁴³ Dette har en naturlig sammenheng med at de russiske bosetningene på Kolahalvøya kun bestod av noen fåtalls tusen, så seint som på begynnelsen av 1900-tallet.

Ett av problemene med å oversette *krajevedenije* og *krajeved* med henholdsvis hjemstedforskning og hjemstedforsker, i tillegg til at de kan framstå som konstruerte nyord, er at de norske ordene synes å forutsette en særlig tilhørighet (fødsel, oppvekst, lang tids bopel) mellom historiker og sted, som ikke ligger implisitt i de russiske termenes semantiske overflate. Et annet skille mellom begrepene *hjemstedforsker* og *hjemstedforskning* på den ene side, og *krajeved* og *krajevedenije* på den annen side, er at de norske ordene inneholder en forventning om en vitenskapelig handling og intensjon, som ikke er like implisitt i de russiske ordene. Hvorvidt en bør lese begrepene *krajeved* og *krajevedenije* som 'hjemstedforsker' og 'hjemstedforskning', eller om det heller bør oversettes med 'lokalhistoriker' og 'lokalhistorie', eventuelt 'bygdebokforfatter' / 'byhistoriker' og 'bygdebok' / 'byhistorie', må etter dette bero på den konkrete tekstlige sammenhengen og den enkelte forfatterens begrepsbruk i originalteksten. I oversettelsen av sitater og titler fra det russiske materialet, er det uproblematisk å forsøke å finne den mest passende norske termen i enkelttilfellet, og i disse tilfellene av oversettelse i alminnelig forstand⁴⁴, vil derfor avhandlingen her gjenspeile dette, ved å veksle mellom å bruke termene 'lokalhistorie' og 'hjemstedforskning' i det oversatte materialet.

Når det derimot gjelder selve aktiviteten og fenomenet lokalhistorie / hjemstedforskning på et abstrahert nivå (de russiske og norske realia som en overordnet kategori)⁴⁵, må oversetteren derimot gjøre et valg og følge en konsekvent praksis gjennom teksten. Det mest nærliggende er å operere med 'lokalhistorie' og 'regionalhistorie' som analytiske begrep til bruk på det russiske materialet, tilsvarende som det norske. Likevel er det noen spenninger her som også beror på begrepets flyktighet i nyere russisk språkbruk. Hvis en oversetter uttrykket 'lokalhistorie' til russisk, har en to muligheter: *krajevedenije* eller *lokalnaja istorija*. Den siste latiniserte russiske varianten er den mest ord-like oversettelsen av den latiniserte norske termen. Dette uttrykket finnes i nyere russisk språkbruk, men kan oppfattes som en raritet og

---

⁴³ Golov 2008, s. 88–90.

⁴⁴ I tråd med Roman Jakobsons oversettelsesteori, såkalt *translation proper* eller *interlingual translation*, se nærmere i denne avhandlingens del 3.2.3.

⁴⁵ Om denne formen for oversettelse, etter Jakobson såkalt *intralingual translation* eller *rewording*, se nærmere i denne avhandlingens del 3.2.3.

neologisme som kanskje ikke hører hjemme som en overordnet kategori som også skal dekke den praksisen vi tenker på når vi snakker om ‘den historiske hjemstedsforskningen’ (*krajevedenije*) i seinsovjetisk, og kanskje også i postsovjetisk tid. Uttrykket *lokalnaja istorija*, slik det brukes som et *framtidrettet* begrep, ser ut til å ha en virkningshistorisk intensjon rettet framover i tid. Språkbrukeren ønsker å uttrykke at hans eller hennes forskning er en aktivitet som er vitenskapelig, til forskjell fra en del av den aktiviteten som er forbundet med den eldre sovjetiske hjemstedsforskningen (*krajevedenije*). Sannsynligvis vil de språkbrukerne som går inn for begrepet *lokalnaja istorija* ved hjelp av ordets valør av noe nytt, internasjonalt og vitenskapelig, løfte virksomhetens vitenskapelige og allmenne status. Andre språkbrukere kan foretrekke å beholde den sovjetiske termen, og eventuelt gi det et (nytt) innhold i retning av vitenskapelig praksis, eller gi det en ny fortolkning, ved å hevde at «den historiske hjemstedforskningen var akademisk allerede i sin opprinnelse», mens atter andre vil avfeie hele den lokalhistoriske aktiviteten som i sitt vesen «dilettantisk», og forbeholde uttrykket *regionovedenije* (regionalforskning) for den egentlige vitenskapelige delen av den stedlige sub-nasjonale og transnasjonale historiske forskningsaktiviteten.

Som analytisk kategori vil jeg bruke termene ‘lokal- og regionalhistorie’ i denne avhandlingen.

Kapittel 2: Metode og utvalg

2.1. Materiale, utvalg, avgrensning og representativitet

På russisk side har jeg snevret inn analysen av den lokal- og regionalhistoriske forskningen til den forskningen som er knyttet til de historiske avdelingene (*kafedry*) ved det som i dag er universitetene i Murmansk og Arkhangelsk, og deres forløpere, de pedagogiske instituttene, fra 1972 til 2015. Det samme prinsippet er fulgt på norsk side, ved å begrense undersøkelsen til materiale skrevet av historikere tilknyttet Universitetet i Tromsø. Med dette er det gjort en avgrensning i forhold til kilde-opphav.

Når det gjelder avgrensning etter emne, er undersøkelsen begrenset til lokal- og regionalhistorisk forskning som har en stedlig forankring i Nord-Norge eller de to fylkene Murmansk og Arkhangelsk. Primærmaterialet i den tekstanalytiske undersøkelsen av de tre forskningstradisjonene, er den 'egentlige lokal- og regionalhistoriske forskningen'. Med dette menes det at det er de framstillingene som handler om og er rettet mot selve stedets historie som inngår i tekstutvalget i analysen. Det typiske tilfellet når det dreier seg om den lokalhistoriske forskningen vil da være kommunehistorien, bygdeboka og byhistorien, som har som siktemål å gi en samlet framstilling av stedets historie. For å tydeliggjøre dette utvalgskriteriet ved hjelp av engelsk, kan det sies at det er *local history* og *regional history* som er gjort til gjenstand for tekstanalysen, og ikke *localized* eller *regionalized history*.

Noen steder i avhandlingen er det likevel nødvendig å vise til lokal- og regionalhistorie i vid forstand, som rommer både den egentlige lokal- og regionalhistorien, samt den tematiske forskningen som likevel har en utvetydig geografisk referanse til et gitt sted utover nasjonalstaten. Den termen som er brukt i denne avhandlingen som en samlebetegnelse for dette vide fenomenet, er stedlig historie. Termen stedlig historie lar seg oversette direkte til den russiske termen *mestnaja istorija*.

Selv med de avgrensningene som ligger i kildeopphavet, tilblivelsestidspunkt og tekstenes tema, er det ikke overkommelig å analysere alle framstillingene som oppfyller grunnkriteriene, slik de er formulert her. Det har derfor vært nødvendig å snevre inn utvalget ytterligere, til et begrenset antall framstillinger. De tilleggskriteriene som da har vært

retningsgivende for utvalget av tekstene, er hvorvidt tekstene framstår som sentrale i de teksttradisjonen de inngår i, basert på kriterier som henvisnings- og siteringsfrekvens; om tekstene er skrevet av de historikerne som har vært mest synlige i den stedlig orienterte forskningen og / eller av de historikerne som framstår som mest aktive i forskningssamarbeidet mellom de russiske universitetene og Universitetet i Tromsø over tid. For å skape analytisk dybde, er det også forsøkt å få en viss spredning over tid, og det er forsøkt å få en balanse i mengden av materialet, slik at ingen av tradisjonene skal framstå som underrepresentert.

Selv med alle disse tilleggskriteriene, er det mye materialet som gjerne kunne vært med, men som det av forskningsøkonomiske grunner altså ikke er funnet plass til i denne analysen. Det er derfor mye materialet som det kan argumenteres godt for at burde vært med i analysen, både fra de russiske og den norske teksttradisjonen. Det analytiske hovedpoenget må likevel være at de tekstene som er kommet med, kan sies å være representative for de forskningstradisjonene de inngår i, selv om de naturlig nok ikke gir det hele og fulle bildet. Flere av de regionalhistoriske tekstene som er analysert er enten forfattet kollektivt eller bygd opp som en delvis sammenhengende framstilling basert på flere historikers kapittelbidrag. Disse tekstene er lest som særlig representative for de forskningstradisjonene de er blitt til i.

2.2 Nærmere om analysens oppbygning og siktemål

I den kvalitative analysen av de utvalgte historietekstene, er det sett etter særegne tendenser i materialet. Sentrale spørsmål i lesingen av tekstene har vært hvilke temaer som er vektlagt og hvordan det skrives om dem. Begge disse spørsmålene er egnet til å sannsynliggjøre herskende teorier og historiesyn som ligger til grunn for framstillingene og forskningstradisjonene. Teorier og historiesyn kan også være åpent artikulert i de enkelte tekstene. I de tilfellene der de er klart artikulerte, som en ledetråd for framstillingen, kan de være etterlevd i selve den materielle behandlingen, eller mer stå som et uoppfylt program.

To andre forhold som undersøkes i kapitlene 4–6, er historikernes anvendte metode og framstillingenes disposisjon. Når det gjelder spørsmålet om hvilke kilder som er brukt, er det ofte vanskelig å avdekke, ettersom henvisnings- og referansepraksis er sterkt varierende. Hvorvidt framstillingen har et gjennomarbeidet noteapparat, en dekkende kildefortegnelse og

litteraturliste varierer, og kan bero både på sjanger, tida for utgivelsen, redaksjonelle rammer eller signaler, og forfatterens egen stil.

Analysen er en romlig komparasjon i den forstand at den ser etter likheter og ulikheter mellom de tre forskningstradisjonene i Tromsø, Arkhangelsk og Murmansk. Som historiske analyser generelt, har den samtidig en klar diakron innretning, ved at den ser etter brudd og kontinuitet innad i den enkelte tradisjon og i det enkelte forfatterskap gjennom perioden 1972–2015. De tre overordnede gjenstandene i den kvalitative analysen er da forskningstradisjonen i Tromsø, Arkhangelsk og Murmansk innenfor lokal- og regionalhistorie. Disse tradisjonene er analysert i henholdsvis kapittel 4, 5 og 6. Med samarbeidsprosjektene som utviklet seg mellom de tre historikermiljøene utover 1990-tallet er det mulig å postulere en fjerde felles historiografisk tradisjon. Denne felles norskrussiske tradisjonen i nord - som mulighet, mål og fenomen - er behandlet i kapittel 7.

Ett av de sentrale temaene i avhandlingen er som nevnt hva det skrives om i Tromsø, hva det skrives om i Murmansk og hva det skrives om i Arkhangelsk. Under denne synsvinkelen er det interessant å sammenligne de ulike tradisjonene der emnet er 'det samme' eller 'analogt'. Ett eksempel på et emne som i en betinget forstand er 'det samme', er pomorhandelen. Et eksempel på et tema som er analogt, er andre verdenskrig. Andre temaer i de utvalgte tekstene som åpner for komparasjon, er framstillingene av etnisk historie og polarhistorie.

Som en foreløpig og stilisert oppsummering av analysen, vil den bestå av to ledd. I første ledd er analysen en kvalitativ innholdsanalyse av hver av de tre historieforskningstradisjonene i Tromsø, Arkhangelsk og Murmansk. Funnene og tendensene i den kvalitative innholdsanalysen danner grunnlaget for det andre nivået i analysen, som er den sammenligningen som retter seg mot likhetene og ulikhetene mellom de tre historietradisjonene. Begge nivåene i analysen er komparative og potensielt hypotesegenererende. Den overordnede komparative synsvinkelen på de tre tradisjonene sett i relasjon til hverandre er gjennomgående i hele analysen, men er særlig rendyrket og framtreddende i kapittel 8.

Kildematerialet for analysen er først og fremst publiserte lokal- og regionalhistoriske tekster fra de tre forskningsmiljøene. Som et supplement til det skriftlige materialet, er det gjennomført i alt fem intervjuer med historikerne Einar Niemi, Jens Petter Nielsen, Vladislav Goldin, Vladimir Karelin og Ekaterina Orekhova i anledning prosjektet. Disse to

kildekategoriene, skriftlige beretninger og intervju, utgjør det empiriske grunnlaget som gjennom en analytisk lesning har generert de tendensene og hypotesene som det blir argumentert for i avhandlingen. Tendensene og hypotesene som springer ut av og er generert av dette erfaringsmaterialet, blir samtidig og fortløpende deduktivt prøvd mot totaliteten av det samme erfaringsmaterialet. Denne praksisen tilhører den hermeneutiske metoden.⁴⁶

2.3. Metodiske utfordringer knyttet til tekstene og deres «typologi»: Et spørsmål om lese måte.

De historietekstene som utgjør kjernen av empirien i avhandlingen, består av ulike sjangere og ulike typer publikasjoner. Sjangermessig kan det dreie seg om framstillinger som er innrettet på spesialister, en videre offentlighet, eller en blanding av disse to gruppene. En tredje sjangergruppe i denne sammenhengen, med hensyn til tekstens målgruppe, er tekster som er utgitt som lærebøker til bruk for studenter på universitet eller høyskole, selv om også disse tekstene gjerne tar sikte på å nå et videre publikum. Sjangerkategoriseringen basert på målgruppe er ikke inntatt som et formelt kriterium for hvorvidt teksten inngår i analysens utvalg eller ikke. Begrunnelsen for det, er at svært mange av de sentrale lokal- og regionalhistoriske tekstene i de tre forskningstradisjonene enten oppgis å være en sjangerblanding, eller fordi de faktisk framstår som det. I den tekstnære gjennomgangen av materialet er det likevel tatt stilling til hvilken sjanger det dreier seg om, tekst for tekst.

En annen måte å gruppere tekstene på, er å dele de inn etter format. Hovedgruppene i utvalget er 1) artikkel, 2) artikkelsamling, 3) monografi, og 4) enhetlig framstilling skrevet av et forfatterkollektiv, men preget av å være bearbeidet av en hovedforfatter eller hovedredaktør. Formatet er heller ikke anvendt som et formelt utvalgs-kriterium i denne avhandlingen. Det avgjørende i denne relasjonen er som nevnt ovenfor at det dreier seg om publisert lokal- eller regionalhistorie i snever eller 'egentlig' forstand.

Hvorvidt den enkelte lokal- og regionalhistoriske framstillingen faktisk tjener som empiri i avhandlingen her, avhenger – i utdyping til de utvalgs-kriteriene som er angitt ovenfor – av tekstens innhold. Særlig enkelte av de tekstene som henvender seg til et akademisk publikum,

---

⁴⁶ Nærmere om den hermeneutiske metoden slik den er forstått og praktisert i denne avhandlingen, se delkapittel 3.1.

er gjerne skrevet dels som en historiografi, dels som en 'realhistorisk' beretning. Ofte vil disposisjonen gjøre det relativt tydelig når framstillingen først og fremst må leses som en historiografi (beretninger om historieskrivingens og historieforskningens historie på det relevante feltet), og når den mest er en realhistorisk beretning (en beretning om stedets historie, som ikke konsentrerer seg om den forskningstradisjonen teksten selv står i eller refererer seg til).

Enten det dreier seg om en monografi eller en artikkel, kan tekstene innrettet på et akademisk publikum gjerne ha en innledende beretning om tidligere forskning, metode og teori på feltet. Sondringen mellom 'tidligere' og 'egen' forskning er ikke absolutt, entydig og uproblematisk, men der det er aktuelt, vil teksten ofte være disponert med tanke på dette skillet. De tekstene som er behandlet i denne avhandlingen beror relativt sjelden på en klar skjematisk disposisjon som deler teksten inn i egen og andres forskning og beretning. Om det i utgangspunktet er en slik disposisjon, vil teksten likevel kunne veksle mellom først og fremst å være en 'historiografi-berettende' og 'historie-berettende' tekst. I en analytisk lesning, er det likevel når forfatteren har en intensjon (slik det framgår av teksten) om å være 'historieberettende *utenfor* historiografis område' at teksten hans tjener som empiri i relasjon til denne avhandlingens spørsmålsstillinger. Når teksten mer framtrer som 'historiografi', suspenderer eller opphever den på sett og vis seg selv som empiri, og opptrer mer som 'sekundærlitteratur' og 'teori' i relasjon til avhandlingen her.

Dette har ikke som konsekvens at de historiografiske delene i beretningene ikke er relevant materiale for avhandlingen her. Derimot betyr det at de må leses som 'påstander fra litteraturen', og ikke tjene som empiri i egentlig forstand, forstått som det materialet som hypotesene og de påståtte tendensene primært prøves mot. For å understreke dette poenget: en konsekvens av det prinsipielle skillet i denne avhandlingen mellom det 'intensjonelt historieberettende' og det 'intensjonelt historiografiberettende', som kvalitative egenskaper ved tekstene, er at ulike steder i en og samme artikkel eller monografi kan framstå som enten empiri eller som 'annen forskning', 'sekundærlitteratur' og 'teori', men det enkelte tekststed, helt ned på nivået for det enkelte utsagn, må enten leses som 'empiri' eller 'påstand fra litteraturen'.

2.4. Metodiske utfordringer knyttet til intervjumaterialet og egen situering

Selv om det er de publiserte lokal- og regionalhistoriske framstillingene i de tre tradisjonene som utgjør det aller vesentligste kilde- og litteraturtilfanget i avhandlingen, har det også blitt gjennomført intervjuer med fem av historikerne som har tilhørighet til de tre tradisjonene og det norskrussiske historikersamarbeidet i nord. Tre av intervjuene er gjennomført muntlig og transkribert, mens to av intervjuene er gjort skriftlig. Intervjuene dreier seg om aktørenes egen forskning, deres vitenskapelige biografi, og den forskningstradisjonen de inngår i. Intervjuene må leses som erindringsmateriale, og de intervjuede historikerne er gitt en rolle som historiografer til egen forskning og egen tradisjon. Selv om dette avkrever en kritisk orientert lesning av intervjuene, ble det erfart at intervjumaterialet var svært nyttig, og bidro særlig til en dypere kontekstuell forståelse både av de tre forskningstradisjonene og samarbeidsrelasjonene mellom de norske og russiske historikerne.

Intervjumaterialet og erindringsmateriale som kilde generelt, reiser en rekke mulige metodiske og etiske utfordringer som kan gjøres til gjenstand for teoretisk refleksjon og problematiseringer. Dels siden intervjumaterialet i dette prosjektet ikke utgjør hovedtyngden av teksttilfanget, og dels siden gjennomføringen av intervjuene ikke reiste noen etisk sett utfordrende situasjoner, vil det likevel ikke bli gjort til gjenstand for vid drøfting i denne avhandlingen. Intervjuene ble gjennomført og oppbevart i tråd med de etiske rådene fra NESH⁴⁷, og det ble tatt hensyn til tredjepersoners personvern i det transkriberte materialet.

En annen metodologisk utfordring som framstår som særlig aktuell i dette ph.d.-prosjektet, er min egen situering og institusjonelle tilhørighet til én av de tre tradisjonene, ettersom ph.d.-prosjektet er i regi av Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR) ved UiT. Dette kan være egnet til å gi en forventning om en strukturelt fundert avhengighet til den ene av de tre forskningstradisjonene som blir analysert i avhandlingen. For å unngå en urimelig skjevhet i analysen basert på den strukturelle bindingen til en av tradisjonene, har jeg forsøkt å forholde meg saklig kritisk til det analyserte tekstmaterialet som representerer de tre forskningstradisjonene i denne avhandlingen, uavhengig av hvilken historiker eller hvilke historikere som er forfatter av den enkelte tekst. Denne saklig-kritiske holdningen til enkelttekstene, enkelthistorikerne og tradisjonene, er også forsøkt ivaretatt gjennom en høy

---

⁴⁷ Den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsvitenskap og humaniora.

grad av metodologisk gjennomskiktighet. Som det vil framgå av avhandlingen, er det kilde- og litteraturmaterialet som analysen er basert på referert på en måte som i prinsippet gjør det lett å etterprøve. Dette styrker premisset for analysens reliabilitet (pålitelighet).

En annen side ved prinsippet om metodologisk gjennomskiktighet, er å gjøre selve analysen åpent tilgjengelig for leseren. Dette er forsøkt ivaretatt ved en framstillingsform som har til hensikt å tydeliggjøre for leseren hvilke premisser og lesemåter som leder til de ulike tendensene og kategoriene som det blir tatt til orde for i avhandlingen. En konkret konsekvens av en slik åpen analyse, er å gjengi mye av konteksten til den empirien som avhandlingen bygger på. Dette kan innebære en til tider detaljrik, informasjonsspekkelig og gjentagende gjengivelse av historiografien i de tre forskningstradisjonene. Med denne analytiske transparensen er det tenkt at leseren selv kan danne seg en kvalifisert mening om analysens validitet.

Den vitenskapsteoretisk sett mest aktuelle og interessante siden ved premissene for dette ph.d.-prosjektet sett i relasjon til situering, er likevel det som gjelder forskerens tilhørighet til en gitt språklig, kulturell og historisk begrepstradisjon som ligger den ene forskningstradisjonen nærmest. Denne problematikken er nærgående behandlet nedenfor i kapittel 3.2. i denne avhandlingen.

Kapittel 3: Teoretiske utfordringer og muligheter.

Det er mange teoretiske innfallsvinkler som den faktiske analysen i denne avhandlingen kan relateres til. I dette kapitlet presenteres og drøftes tre teorier som har preget analysen i dette ph.d.-prosjektet – Gadammers hermeneutikk, Kosellecks begrepshistorie, og Jakobsons oversettelsesteori.

3.1. Erkjennelsesteoretiske utfordringer i lys av Gadammers hermeneutikk

Avhandlingen er overordnet sett en vitenskapshistorie. Erkjennelsesgjenstandene er ‘historieforskningstradisjoner’. I historiefaget kalles denne aktiviteten gjerne historiografi. I historiografien er ikke erkjennelsesgjenstandene først og fremst begivenhetene i den ytre verdenen, gjerne kalt ‘realhistorie’, men tradisjonene og teoridannelsen i historiefaget selv.⁴⁸ I egentlig forstand er det likevel ikke helt enkelt å skille mellom ‘realhistoriske begivenheter og hendelser’ og ‘historiografiske begivenheter og hendelser’. Siden historieforskningstradisjonen i seg selv er menneskelige aktiviteter som er historisk betingede værensformer, med virkning både i historiefaget selv og i verden utenfor, er det ikke en aktivitet som i egentlig forstand kan stilles utenfor den historiske strømmen. De historiografiske gjenstandene er selv menneskeskapt begivenheter og hendelser som danner forståelsesstrukturer, og må dermed også sies å være historiske gjenstander som tilhører ‘realhistorien’. En mulig begrepsavklaring mellom de to, kan likevel være å se historiografiske begivenheter og hendelser som både historiebeskrivende og historiekonstituerende, mens andre begivenhetene og hendelsene i denne forstand bare er historiekonstituerende. Det følger av disse påstandene at de vitenskapsteoretiske problemene som handler om hvordan en kan forstå og forske på realhistorien, prinsipielt sett også vil ha aktualitet overfor historiografien.

---

⁴⁸ Historiografien kan ha både normative og deskreptive sider. Den deskreptive delen av aktiviteten kan gå ut på å forsøke å avdekke hvilke teorier som betoner eller styrer forskningen, og hvordan det påvirker metode, temavalg og spørsmålsstillinger. Den mer normative delen av historiografien kan være opptatt av en diskusjon om historiefaget i det hele tatt bør være opptatt av teoridannelse og om hvordan denne i så fall skal komme i stand. Ett spørsmål til det siste, kan være om en bør møte kildene med en teori apriori, eller om en heller bør la kildene tale forut for teoridannelsen.

Selv om denne avhandlingen i hovedsak er en historiografi, som langt på vei er en avdekking av tekstlige virkeligheter for å framvise en forskningstradisjon, har den altså berøringspunkter med en 'realhistorie', eller en verden utenfor den tekstlige virkeligheten som utforskes. For det første står historiografien i dette tilfellet som en tekstlig representant for de forskningstradisjonene den ser på, og historiografien pretenderer derfor å utgjøre en erkjennelsesteoretisk bro mellom tekst og væren, hvor væren her er forskningstradisjonene slik de finnes i de tekstene som utgjør kildegrunnet. For det andre er det en realhistorisk og virkningshistorisk komponent i prosjektet, ved at det sees etter innbyrdes påvirkning mellom ulike forskertradisjoner, og mellom forskertradisjoner og en videre kulturdannelse, som i avhandlingen er kalt 'regionalisme' eller regionalismeprosesser, og som forskningen både kan være en virkning av og en årsak til.

Før en videre drøftelse er det nyttig å klargjøre noen av premissene som ligger i kildematerialet og litteraturen til avhandlingen, og lesingen av dette materialet, i forlengelsen av det som ble sagt ovenfor om utvalgskriteriene for primærmaterialet. Ett av siktemålene med avhandlingen er å tematisere historieforskningstradisjoner. Både kildematerialet og litteraturen er hovedsakelig historisk forskningslitteratur som framtrer som historiefremstillinger eller historiografiske framstillinger. Ofte har som nevnt ett og samme verk eller en og samme artikkel både historiografiske og historieteoretiske elementer (en forskningshistorie og eventuelt en forskningsteori og metodisk redegjørelse), og 'realhistorieberettende'⁴⁹ elementer. Historiografien og vitenskapsteoretiske betraktninger kan være mer eller mindre organisk innlemmet i resten av historieberetningen, slik at det er problematisk å kategorisere tekstenes mindre bestanddeler som enten historiografiske og teoretiske utsagn, eller som historieberettende utsagn. Til tross for de praktiske vanskelighetene det kan medføre, er det uansett et prinsipielt skille i analytisk forstand mellom de tekstutsagnene, som i relasjon til den *til enhver tid gjeldende spørsmålsstilling*, har karakter av å være litteratur⁵⁰ (her: historiografien og historieteorien), og de som framstår som kildemateriale (her: lokal- og regionalhistorieberetningene)⁵¹. Hva som er litteratur og hva som er kildemateriale (empiri) er altså avhengig av spørsmålsstillingen og tekstens innhold;

---

⁴⁹ Her menes det en historieberetning hvor det ikke er vitenskapshistorien eller teoridannelsen som er i forgrunnen.

⁵⁰ Noen ganger kalt 'sekundærlitteratur', andre ganger bare 'litteratur'.

⁵¹ Av og til kalt 'primærmateriale'. Med innlån fra naturvitenskapene, via (de andre) samfunnsskapskapsene, foretrekker enkelte historikere å kalle dette 'empiri'.

med andre ord er begrepene kilde (empiri) og litteratur i denne sammenhengen relasjonelle begreper avhengig av forskerens spørsmålsstilling.

En erfaring fra arbeidet med avhandlingen, er at de to kategoriene kilde og litteratur betinger to ulike måter å lese tekstene på. De tekstene som i arbeidet med avhandlingen er lest som en *kilde*, ved at de framstiller seg som ett historieberettende eller teoriberettende råmateriale som kan leses og tolkes som en representanter for en forskningstradisjon, betinger en lesing som streber etter å få øye på ‘saken selv’. ‘Saken selv’ er da den gitte teksten som *representant for forskerens syn* på historien og den større forskningstradisjonen forskeren og teksten inngår i. På denne måten er disse tekstene i denne relasjonen et erfaringsmateriale, eller en empiri. Det som søkes i denne lesningen er ikke ‘sannheten’ i utsagnet selv, forstått som graden av overenstemmelse med en historisk eller ontologisk virkelighet, men *utsagnets kvalitet som representant for en tendens, et tema eller en holdning i den forskningstradisjonen utsagnet står i*. Formålet består i å få øye på tekstens kvalitet som representasjon for en historieteoretisk og historiografisk tradisjon, med andre ord en idé-tradisjon. Dette betinger på sett og vis en instrumentell lesing, som i humanistisk forstand kan være problematisk, fordi det i praksis fører til en avstandstaken til kildetekstens egen struktur og siktemål. Teksten blir stilt foran forskeren som et objekt for analysen, noe som kan vanskeliggjøre en sympatisk relasjon til teksten. Forskerens ‘egen saklighet’ (intensjon) kan dermed stå i veien for ‘kildetekstens egne saklighet’, videst sett. Forfatterens og leserens siktemål er ikke umiddelbart sammenfallende, noe som kan vanskeliggjøre en overlapping av forståelseshorisonter og sann erkjennelse av ‘saken selv’.

Gadamer behandler en beslektet problemstilling i sin utlegning av Wilhelm Diltheys analyse av den historiske bevisstheten, hvor det sies at det først er med leserens *sympati* at en virkelig forståelse er mulig.⁵² Sympatien er for Dilthey dermed en erkjennelsesbetingelse, og jeg leser Gadamer dithen at han slutter seg til denne påstanden, som for øvrig harmonerer bra med Gadamerens tekst under overskriften *Autoritetens og tradisjonens rehabilitering*, hvor han skriver om fordommer som forståelsens betingelser i den hermeneutiske sirkel.⁵³

Likevel må det sies at også en instrumentell lesning av teksten, som delvis er framprovosert av en sammenlignende metode⁵⁴, i første omgang søker og forutsetter en forståelse av hva

---

⁵² Gadamer 2010, s. 267.

⁵³ Gadamer 2010, s. 314 mv.

⁵⁴ Se Gadamer 2010. s. 268–269, i det jeg leser som en kritikk av sammenligningen som metode, hvis formålet er sann historisk erkjennelse.

forfatteren har å si om saken, slik saken er presentert i teksten selv. Uten en forståelse av saken, slik forfatteren framstiller den, er det heller ikke mulig å ha en gyldig mening om forfatterens (historikerens) *syn* på saken. Og det er nettopp *dette forfatterens syn på saken* som i en vitenskapshistorie som denne avhandlingen, er selve emnet, eller i alle fall en vesentlig del av det. Sett i relasjon til avhandlingen her, har dette problemkomplekset som konsekvens at den instrumentelle historiografiske lesingen av tre ulike historieforskningstradisjoner, i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk, og deres innbyrdes forhold, avkrever en lesing som stadig skifter mellom et sympatisk nærvær i teksten for å få øye på saken selv som historieberettende påstand og måte, som altså er forfatterens syn, og en avstandstaken fra teksten, som er bestemt av forskerens eget analytiske formål med lesningen. Forfatterens syn er en gjenstand i en videre analytisk tematisering, kategorisering og innplassering av teksten i en annen tekstlig sammenheng og struktur, noe som forfatteren ikke nødvendigvis betrodde sin opprinnelige tekst å skulle ta del i.

Om avstanden i denne instrumentelle lesingen da blir så stor at leseren (forskeren) ikke lenger kan holde seg innenfor den hermeneutiske sirkelen, som her er anerkjent som en ramme og en nødvendig betingelse for forståelse innenfor humaniora-tradisjonen, er en diskusjon i seg selv. Som en uforpliktende og foreløpig spekulasjon er det fristende å framsettes en påstand om at i det øyeblikk leseren, her historikeren, bryter ut av den hermeneutiske rammen, fordi han inntar en for stor analytisk avstand til teksten, som et ledd i sin metodologi, slutter å virke innenfor en humaniora-tradisjon, og trer inn i samfunnsvitenskapene. Problemstillingen er relevant for det samtidige historiefaget, som tidvis opptrer som en samfunnsvitenskap, tidvis som en humanistisk disiplin.

Gadamer, slik jeg leser han i *Sannhet og Metode*, anbefaler at historievitenskapen forholder seg til en hermeneutikk som beskriver de nødvendige forutsetningene for sann historisk viten. Gadamer's hermeneutikk og hans hermeneutiske sirkel, er en *erkjennelsesteori*, og ikke en *metode*. Her er det verdt å slippe Gadamer til med hans egne ord i norsk oversettelse, om den hermeneutiske sirkelens værensform:

Sirkelen har altså ingen formal natur. Den er verken subjektiv eller objektiv, men beskriver forståelsen som et samspill mellom overleveringens bevegelse og fortolkerens bevegelse. Foregripelsen av mening, som leder vår tekstforståelse, er ingen subjektivitetens handling, men bestemmes derimot av det fellesskapet som forbinder oss med overleveringen. [...]. Det er ikke simpelthen en forutsetning som vi alltid er underlagt, men derimot noe vi selv fremstiller så fremt vi forstår, det vil si tar del i

overleveringshendelsen og dermed selv bidrar til å bestemme den. Forståelsens sirkel er altså overhodet ingen «metodisk» sirkel, men beskriver et ontologisk strukturmoment i forståelsen.⁵⁵

Lest som en teori om hvordan forståelse foregår, er det likevel vanskelig å ikke samtidig se at teorien har klare normative komponenter som dermed også har praktiske, metodiske konsekvenser. En av disse komponentene, som framstår som en norm med metodologiske konsekvenser, er at forskeren må gå teksten i møte med en velvilje, eller sympati, for å få øye på saken selv, tekstens sannhet, og la det bli del av den helhetlige hermeneutiske sirkelen. Som en nødvendig del av denne velviljen, må leseren (historikeren) *tilegne* teksten og tradisjonen *autoritet*.⁵⁶

Et grunnpremiss i Gadamer's hermeneutikk, i sine metodologiske konsekvenser, er at Gadamer forutsetter et bestemt sinnelag i forståelsen, og at dette er hva en kan forstå som en del av en praktisk, lesende metodikk. Et uavklart spørsmål i denne sammenhengen er derimot om den anerkjennelsen av den foreløpig fremmede tekstens autoritet må være autentisk og *apriori* ugjenkallelig, eller om den kan være en forestilt anerkjennelse. Utfra sammenhengen og konteksten anes det at Gadamer tenker seg en autoritet som hele tiden må konstitueres og begrunnes av fornuftens møte med (den autoritative) teksten. Han skriver jo også rett ut, og gjør det til et betydningsfullt poeng, at tekstens autoritet må *tilegnes av leseren*, som i så fall anerkjenner teksten. Gadamer's autoritets- og anerkjennelsesbegrep er derfor langt mer oppløftende og konstruktivt enn hva som ligger i den dagligdagse forståelsen av disse begrepene, i det den forutsetter og nødvendiggjør en vedvarende fornuftshandling fra leserens side. Leserens anerkjennelse og tilegnelse av autoritet til teksten, blir dermed en avgjørende og balanserende komponent i maktforholdet mellom overleveringen (teksten, forfatteren, tradisjonen) og leseren. Begge parter må aktiviseres for å virkeliggjøre forståelsen og gi den (forståelsen) liv.

Så langt har det formelt sett dreid seg om den delen av materialet som framtrer som det skriftlige kildematerialet, eller den skriftlige empirien, som litt unøyaktig kan kalles det historie- og teoriberettende skriftlige materialet. Det historiografiske materialet, eller (den historiografiske) litteraturen, er en annen del av det skriftlige materialet, som i sin relasjon til spørsmålsstillingen i denne avhandlingen og den historiemetodologiske begrepsbruken, ikke er kildemateriale, men altså (sekundær-)litteratur. Dette er da det tekstmaterialet som i sitt

---

⁵⁵ Gadamer 2010, s. 331.

⁵⁶ Gadamer 2010, s. 316 mv.

formål, i sin tilblivelse og framstilling ligner mest på denne avhandlingen, ved at den frambyr seg som vitenskapshistorie – historie om historiske forskningstradisjoner. Ovenfor ble det hevdet at lesningen av primærmaterialet, eller de egentlige kildene - empirien (historieberetningene om verdenen utenfor forskningstradisjonen), prinsipielt sett ikke bestod i å gripe sannheten i det saklige forholdet som forfatteren hadde til intensjon å berette om, men at saken selv snarere var forfatterens eget syn, som en representasjon for forfatteren / historikeren selv og den forskningstradisjonen han befant seg i. Dette skaper dissonans mellom forfatterens og leserens intensjon og formål i møte med teksten. Denne lesningen ble også påstått å innebære en problematisk avstandstaken til teksten, noe som ble antatt å kunne føre til en lesning som ikke respekterte den ontologiske strukturen til den hermeneutiske sirkelen slik den forstås av Gadamer. Ettersom Gadammers hermeneutikk som erkjennelsesteori i avhandlingen her er anerkjent som en god grunnlagsteori om hvordan forståelse oppstår i humaniora, ble denne dissonansen oppfattet som problematisk.

Når det gjelder lesningen av den andre kategorien av det skriftlige materialet; det som ovenfor er kalt '(sekundær-)litteraturen' i relasjon til denne avhandlingen, virker en del av problemene knyttet til dissonans i eller overfor den hermeneutiske sirkelen å bortfalle. I lesningen av den historiografiske litteraturen er det lettere å forestille seg sammenfall mellom tekstens formål og leserens formål. Den historiografiske teksten er skrevet som en beretning om en forskningshistorie eller en vitenskapshistorie. Den leses i dette tilfellet av forskeren på samme måte og med samme intensjon; å forstå forskningshistorien i denne relasjonen, i overenstemmelse med det teksten selv ønsker å utsi. Her er den sannheten som forfatteren på tilblivelsestidspunktet for tekstnedtegnelsen ønsker å utsi mer sammenfallende med den sannheten som leseren (forskeren) prøver å forstå. Sagt med andre ord, blir den historiografiske teksten lest som en beretning, og ikke som en levning. I dette tilfellet er det ikke metodologisk sett problematisk å gå teksten i møte i tråd med de forutsetningene som ligger i strukturen til den hermeneutiske sirkelen. Leserens 'saklige interesse' sammenfaller med 'saken selv' som den frambyr seg av teksten. Leserens behøver ikke å forholde seg på samme måte instrumentelt til materialet, slik han eller hun gjorde i lesningen av empirien, men kan hele tiden gå teksten i møte med en forutinntatt velvilje som innbyr til anerkjennelse av teksten og tekstens budskap. Her kan den kontinuerlige *tilkjennelsen* av autoritet, som går i retning fra leseren til teksten og tradisjonen, forestilles på en mindre komplisert måte.

På dette stadiet av avhandlingen, virker det som det innbys til en todelt lesing av det skriftlige materialet, i metodologisk forstand. Lesingen av *litteraturen* (kildene lest som beretninger)

synes å anbefale en metodikk – en lesing i praksis – som innbyr til en nærlesing som etterlever de forutsetningene som framkommer av Gadammers hermeneutiske sirkel, med andre ord en taktfull humanistisk forståelsesaktivitet. Lesningen i møte med empirien, selve lokal- og regionalhistorieberetningene (kildene lest som levninger fra en forskningstradisjon), virker derimot å invitere til en samfunnsvitenskapelig metode og analytisk avstandstaken til tekstmaterialet, som vanskelig lar seg forene med den hermeneutiske sirkelen. Om det likevel er anbefalelsesverdig å legge opp til en metode som består i en stadig skiftende lesing av tekstene, mellom instrumentell avstandstaken og objektivisering på den ene side, og en hermeneutisk nærlesing på den andre side, forblir et åpent spørsmål. Det framstår også som et ubesvart spørsmål er om det finnes et godt alternativ til denne tilstanden.

3.2. Forskerens situering i sammenlignende studier når kildens og analysens språk er forskjellige.

Teoretiske utfordringer knyttet til situering framstår som særlig aktuelt i denne avhandlingen, hvor ett av premissene er en komparasjon av tre tradisjoner innkapslet i to ulike språk, og hvor den ene tradisjonen er sammenfallende med analysens språk. Problemkompleksene situering og oversettelsesteori, er derfor gjort til gjenstand for en drøftelse i denne delen av avhandlingen.

Kildematerialet som representerer Tromsø-tradisjonen er hovedsakelig skrevet på norsk, som også er språket i denne avhandlingen. Kildematerialet som representerer Murmansk- og Arkhangelsk-tradisjonen er skrevet på russisk, og dermed på et annet språk enn analysens «mål-språk» (analysens *target language*). I tråd med oversettelsesteori i vid forstand, kan vi dermed si at det russiske materialet blir gjort til gjenstand for en oversettelse i to ledd på vei fra sin originale form og over i analysens representasjoner og kategorier. Det norske kildematerialet blir på den annen side formelt sett bare gjenstand for ett oversettelsesledd på reisen fra kildetekst til representasjon i analysen og analysekategori. Vi skal vende tilbake til oversettelsestematikken seinere i teksten, men allerede her, i premisset for analysen, framkommer en forventning om en ubalanse beroende på avstand i språk og rom mellom på den ene side analysens representasjon av den nordnorske forskningstradisjonen, og på den andre side analysens representasjon av de to nordrussiske forskningstradisjonene. En annen måte å formulere dette på, er å si at det er et grunnleggende vitenskapsteoretisk problem, som

dreier seg om forskerens situering i en stedlig eller romlig forstand, og som her kommer helt konkret til uttrykk i språk. En romlig situering er uunngåelig i enhver vitenskapelig undersøkelse, og dermed ikke unikt i dette tilfellet. Det som likevel gjør problematikken verdig en tematisering i relasjon til komparasjonen som er presentert ovenfor – en sammenligning av tre forskningstradisjoner og historiografier – er at den ene tradisjonen deler det samme språklige og i en vid forstand kulturelle rommet som analysen beror på og befinner seg i, mens de to russiske tradisjonene med nødvendighet vil framstå som mer fremmede i møte med analysens språk og kategorier.

En problemstilling som peker på den konkrete *romlige* situeringens konsekvens i dette tilfellet, kan stilles som følger: Kan de russiske forskningstradisjonene representeres på en jevnbyrdig måte i en komparativ analyse som uunngåelig vil være preget av en skandinavisk begrepstradisjon? Problemstillingen relaterer seg til det synkrone elementet i analysen.

Et nivå av synkronitet vil prinsipielt sett, om det er uttalt eller ei, alltid være til stede i et historievitenskapelig arbeid, selv om det ofte sies å ha en sekundær rolle sammenlignet med den historiske analysens diakrone siktemål. Det er gitt at i den analysen som ligger til grunn for denne avhandlingen (to stater, tre stedlige tradisjoner), vil den synkrone og diakrone sammenligningen og analysen ha en mer jevnbyrdig stilling enn hva som ofte er tilfellet i historieforskning.

Situering er ikke et entydig uttrykk. Den siden av begrepet som er i forgrunnen i denne drøftelsen, er forskerens hjemmehørende på ett gitt sted (lokalitet, kulturtradisjon), og i et gitt språk og en gitt språktradisjon. For noen språkbrukere vil uttrykket 'situering' bære med seg en særlig konnotasjon i retning av noe uheldig og forutinntatt i betingelsene som forskeren befinner seg i eller hans egen mer individuelt eller sosialt bestemte erfaringer, som hver for seg kan innebære at forskeren ikke nødvendigvis har en reint saklig og åpen innstilling til saken selv. Det er ikke dette som er hovedanliggende med drøftelsen her, men heller å understreke forskerens situering i tid, kultur og språk som et *nødvendig* og *uunngåelig* premiss for erkjennelse og forskning overhodet, for så vidt i tråd med behandlingen ovenfor i tilknytning til Gadamer's hermeneutikk.

Normativt sett vil situeringen i seg selv ikke være noe som forskeren bør forsøke å unnslipe eller unndra seg i egentlig forstand, siden det verken er teoretisk eller praktisk mulig. Hvis en skal anbefale en normativ innstilling til forestillingen om en gitt situering, kan det være en oppfordring om å *være seg bevisst* at en står i en historisk, kulturell og språklig tradisjon; at

dette er ens egen tradisjon av flere mulige, og at situeringen er nødvendig for å forstå overhodet. En erkjennelsesteoretisk konsekvens av det ikke-universelle i ens situasjonsbetingelse og utsyn bør derfor mane til ydmykhet knyttet til forestillinger om objektivitet, saklighet og universalisme i egne påstander og sannhetserfaringer

3.2.1. Begrepshistorie og begrepens doble kvalitet

Begrepshistorie, anført av den tyske historikeren Reinhart Koselleck, er en av flere retninger innenfor en videre tendens fra 1970-tallet og framover knyttet til mentalitetshistorie og språk. I norsk historiografisk sammenheng dateres den kulturelle vendinga gjerne til 1980-tallet, mens det på 1990-tallet snakkes om en mentalitetshistorisk, og etter hvert en språklig vending. I teoretisk forstand er det klart nok at begrepshistorien, som har stått særlig sterkt i Tyskland og Sverige, er en av flere retninger som setter språket i sentrum for analysen. Språket og språkets kategorier (som begrepene) kan studeres som passive representanter og indikator på et underliggende sosialt, kulturelt, politisk eller materielt fenomen – en allerede etablert tilstand, men også som et instrument for endring. I denne avhandlingens analyse er denne innsikten noe av det sentrale teoretiske fundamentet. De påviste forestillingene, ideene og motivene i forskningstradisjonene, kan dels sees som representasjoner for en allerede etablert tilstand – en etablert kulturell virkelighet, og dels som idéer, motiver og forestillinger med sitt eget virkningshistoriske potensiale i samtida.

Erkjennelsen av språket som noe som har både konstituerende og konstruerende egenskaper er eldre enn vår seinmoderne eller postmoderne epoke. I diskursanalysen er det vanlig å føre historien tilbake til den sveitsiske lingvisten Ferdinand de Saussure og hans strukturalistiske språkteorier på begynnelsen av det 20. århundret. En av de grunnleggende påstandene til de Saussure og strukturalistene dreier seg om at mening finnes og konstrueres i tegnene og relasjonen mellom dem, og at vi dermed begriper verden (herunder den materielle og sosiale) gjennom disse tegn-systemene. Erkjennelse og forståelse som konstruksjon og avdekking av mening har dermed prinsipielt sett ikke noe å gjøre med den ytre verden som uansett ikke kan observeres eller begripes direkte. I en streng formalstrukturalistisk erkjennelsesteori vil den ytre verden begripes utelukkende ved hjelp av språket.

Også Koselleck kommer i flere sammenhenger inn på relasjonen mellom ting, tekst og mening, og det ser ut til at dette triangelet (objekt/realia – ord/uttrykk/tekst – mening) er det

som konstituerer et gitt begrep, forstått som et elastisk semantisk felt.⁵⁷ Når semantiske felt forskyves, kan det lede til et nytt ord; begrepets overflate (ordet) og meningsinnholdet endres. Endringen kan også foregå ved at det semantiske feltet som begrepets ord eller uttrykk på en og samme tid dominerer og domineres av endrer seg under begrepets overflate (ordet eller uttrykket), slik at det må sies at begrepets *mening* ikke lenger er den samme, og at dermed også selve begrepet er nytt selv om det er innkapslet i det samme gamle ordet. Ettersom ordene og de semantiske feltene som konstituerer begrepets mening hos Koselleck antas å ha en relasjon til den ytre verden – til sosiale og materielle forhold forstått som *realia* (ting) utenfor det tekstlige, forutsetter Koselleck at endringen i begrepene også kan konstituere seg som endringer i *realia* som så påvirker det semantiske feltet. Den begrepsmessige endringen kan også foregå som en endring hvor det semantiske feltets kategorier og deres innbyrdes orden i prinsippet også kan forskyve seg og endre seg (med virkning på begrepet), uten at det først skjer som en endring i de underliggende *realia* eller begrepets overflate (ordet). Koselleck ser i mindre grad enn de radikale strukturalistene og seinere diskursanalytiske forkjemperne (Foucault) og dekonstruktivistene (Derrida) ut til å avskrive de materielle strukturene og tekstens utside som konstituerende for språk og mening. Likevel er det klart at også selve begrepsanalysen tar utgangspunkt i språket.

Helt grunnleggende ser det ut til at begrepet har to primære funksjoner og potensial i en historisk og / eller historiografisk studie. Det første, kan vi si, er *begrepet som representant* for en allerede konstituert historisk virkelighet. Her legger språkbrukeren vekt på å fastlegge det som på et gitt tidspunkt i historien allerede er virkelig, og dermed i sin egen samtid en historisk kjensgjerning i egentlig forstand. Denne delen av begrepsanalysen er samtidsorientert (synkron) i relasjon til den språklige ytringen i seg selv, og tilbakeskuende (diakron) i relasjon til tida for ytringens – begrepets – opptreden i kildematerialet. Det er vel denne siden – begrepets side som tilstandsmarkør – som praktiserende diskursanalytikere særlig legger vekt på.⁵⁸ Her ser vi forøvrig hvordan denne siden ved begrepshistorisk analyse – begrepets funksjon som representant for en språklig konstituert virkelighet på et gitt tidspunkt, samtidig ser ut til å ha en del sammenfall med en synkron innfallsvinkel, når det gjelder fastleggelsen av hva det er det gitte begrepet representerer på et gitt punkt på tidsaksen på et gitt sted i verden og i en gitt kulturell sammenheng.

---

⁵⁷ Se f.eks. Koselleck 2002.

⁵⁸ Se f. eks. om diskursanalytisk teori i Neumann 2001.

Det er kanskje den andre siden, eller det andre leddet, ved begrepsanalysen, som i relasjon til historiefagets draging mot diakroni, sporing av kontinuitet og brudd, som metodologisk sett har vært særlig attraktivt og som ser ut til å representere noe nytt i relasjon til situasjonen før Koselleck, og i relasjon til tendensen i alternativene. Det tenkes her på begrepsanalysens forståelse av begreper som i moderne tid⁵⁹ får en retning mot framtida og en funksjon som endringsagenter. Det diakrone elementet i analysen får på sett og vis også en framoverskuende konsekvens. Dette henger historisk sett sammen med erfaringene fra opplysningstida, som var egnet til å gi politiske og kulturelle aktører en forventning om en morgendag som er radikalt annerledes enn dagen i dag og i går. Det moderne menneskets forventningshorisont var ikke lenger med nødvendighet begrenset av summen av fortidige erfaringer (erfaringshorisonten). På samme måte som opplysningstidas vitenskapsfolk, oppdagelsesfolk og oppfinnere kunne frambringe en framtid som brøt med erfaringene fra fortida, kunne nå også filosofer, kunstnere, politikere, historikere og andre innflytelsesrike språkbrukere *forme framtida* ved hjelp av det språket – herunder de begreper – de brukte. Dette muliggjorde en endring i mentalitet som innebar særlig to ting: Språkbrukeren, den historiske aktøren, forstod nå at språket har en konstruktiv side og et potensial til å påvirke framtida og samfunnet i en gitt positiv retning. Med denne historiske endringen i mentalitet, vil begrephistorikeren dermed kunne hevde at språkhandlinger, aktørenes meninger og intensjoner, og dermed begrepenes betydning får historisitet med virkningspotensiale for framtida på en radikal ny måte, og at begrepene derfor også må studeres på en helt ny måte med framveksten av moderniteten.

Et annet attraktivt trekk ved begrephistoriens metodologi slik den er formulert i essayene til Koselleck, er at den ser ut til å anbefale seg selv som en del av flere nødvendige måter og metoder å drive historievitenskap på.⁶⁰ Koselleck anvender uttrykket sosialhistorie vidt, som 'all' historievitenskap som studerer historiske fenomener som har en eller annen relasjon til sosiale sammenhenger, forstått som menneskelig aktivitet og interaksjon, og som ikke primært er begrephistorisk. Med Kosellecks pluralistiske metodologiske holdning blir det samtidig klart at han anerkjenner at teksten og begrepet har en utside, hvor det finnes

---

⁵⁹ I perioden fra andre del av 1700-tallet og framover ('*Sattelzeit*'). En bør vel legge til at denne periodiseringen kan sies å være eurosentrisk. Ulike steder og kulturer kan ha hatt en betraktelig forsinket overgang til modernitet og forventning om en framtid som ikke er en fortsettelse eller gjentakelse av det som allerede har vært, sett i forhold til de aktuelle miljøene i Europa.

⁶⁰ Se særlig Koselleck 2002, s. 20–34, hvor han skriver om innplasseringen av begrephistorien som en nødvendighet sammen med, men tilsynelatende ikke "samtidig med" sosialhistorien. Denne siste varianten, 'totalhistorie', forstår han som en umulig fordring. Se også Koselleck 2002, s. 115–130.

potensiell materialitet og potensielle aktører som har virkning tilbake på språket og begrepene. En materiell historisk tilnærming eller en sosialhistorisk tilnærming til historien er dermed ikke irrelevant, men heller en nødvendighet for begrepshistorien. Begrepene relaterer seg til en sosial, kulturell og materiell virkelighet som (også) befinner seg utenfor språket. Den ytre virkeligheten vil både bli påvirket av og virke tilbake på begrepene:

Reality might have changed long before the change was conceptualized, and concepts might likewise have been formed to set free new realities.⁶¹

3.2.2. Om begrepers oversettelighet i tid og rom

Koselleck skriver flere steder om nødvendigheten av at historikeren *oversetter* fortidige begreper til vår tids språk, for å gi begrepene den meningen de hadde i fortida, og formodentlig, for at de skal kunne bli synlige i sin potensielle *agens* – den endringsretningen de var tiltenkt, og eventuelt hvorvidt den eller disse endringsmulighetene materialiserte seg i den seinere språklige, kulturelle og materielle virkningshistorien:

Coefficients of change and acceleration transform old fields of meaning and, therefore, political and social experience as well. Earlier meanings of a taxonomy that is still in use must be grasped by the historical method and translated into our language.⁶²

Med dette kan det hevdes at det finnes en metodologisk bro eller et metodologisk slektskap mellom begrepshistorien og oversettelsesteorien. Koselleck anvender her oversettelsesbegrepet i relasjon til en diakron synsvinkel på et tekstmateriale, potensielt sett også innen samme språk (*intralingual translation*). Å betegne den diakrone analysen av de historisk forankrede begrepene i samme teksttradisjon og forfatterskap som en form for oversettelse når de relateres til analysens kategorier og språk, er en interessant mulighet på et overordnet metodologisk plan når det dreier seg om dobbel komparasjon (synkronitet og diakroni), som er tilfellet i avhandlingen her. En kan si at det gir en teoretisk forankret sammenheng og helhet i premisset for den lesende metodikken og analysen, videst sett.

Selv om perioden for den historiografiske undersøkelsen i avhandlingen her er relativt kort i begrepshistorisk forstand (43 år), og selv om perioden ligger nær vår egen samtid, tyder kildematerialet likevel på interessante *brudd* i begrepstradisjonen på overordnet plan. Med fare for å foregripe analysen og konklusjonen, er et av de sentrale funnene at Tromsø-

---

⁶¹ Koselleck 2002, s. 36.

⁶² Koselleck 2002, s. 5.

tradisjonen i sin tendens beveget seg fra et nasjonalt forankret landsdelsparadigme, med vekt på sentrum-periferi betraktninger i et nord-sør perspektiv, og over i en mer østvendt og transnasjonal orientering, hvor regionen Nord-Norge ses mer i relasjon til Russland og i en større internasjonal sammenheng. En av de samvirkende hendelsene i en større (real-)historisk sammenheng til denne historiografiske bevegelsen, er artikuleringen og framveksten av Barentsregionen som en region fundert på historiske relasjoner over landegrensene. Dette har selvfølgelig også vært retningsgivende for den lokal- og regionalhistoriske forskningen ved UiT.

Forskyvningen i det overordnede forskningsperspektivet vil også betinge en tilsvarende historisk differensiering av meningsinnholdet i begrepet 'regionalisme'. Regionalismen, i sin historiografiske konsekvens på 1970- og 1980-tallet, kan ha slikt som «motstand mot sentrums integrasjonsbestrebelse», «motvekt til en historisk bestemt ubalanse i maktrelasjonen nord-sør», «historie nedenfra» og annet som kriterier som har en særlig sentral plassering i det semantiske feltet til regionalisme-begrepet når det dreier seg om Nord-Norge som en landsdel. Denne «landsdelsregionalismen» og «motstandsregionalismen» ser ut til å bli avløst av en mer «åpen regionalisme» på 1990-tallet, hvor Nord-Norge mer sees som en *aktør* i et større virkerom enn det nasjonale.

Hvorfor denne overgangen fra en landsdelsregionalisme til en transnasjonal regionalisme oppstår akkurat på 1990-tallet kan det framsettes flere hypoteser for, og sannsynligvis beror endringen i forskningsperspektivet på en hel del forhold, både innenfor og utenfor institusjonen (historisk institutt) og tradisjonen (nordnorsk lokal- og regionalhistorie). Formulert med Koselleck: er det virkeligheten utenfor forskningstradisjonen som i første rekke betinget forskyvningen (den større europeiske trenden med tenkning knyttet til transnasjonale europeiske regioner, oppløsningen av Sovjetunionen i 1991, etableringen av Barentsregionen som en mellomstatlig konstruksjon i 1993, for å nevne noe), eller er det mer interne prosesser i tradisjonen og institusjonen selv (herunder historikernes begrepsbruk) som bevirker forskyvningen? Uansett vil det være mulig å se det slik at «regionalismen» som et historisk fenomen, et begrep og en prosess, kan være ulikeartet gjennom tid (ha historisitet) både som 'representant' og 'agens'.

3.2.3. Oversettelsesteori

Med begrepet oversettelse er det første som slår tanken oversettelse mellom ulike språk. Som vist ovenfor er det mulig å tenke seg begrepet oversettelse videre. Den moskvafødte lingvisten Roman Jakobson (på et tidspunkt forøvrig elev av tidligere nevnte de Saussure) har en forståelse av oversettelse som vektlegger den *synkrone* siden ved begrepet. I hans forståelse av oversettelse, er begrepet gitt tre hovedkategorier:

1. Intralingual translation or *rewording* is an interpretation of verbal signs by means of other verbal signs of the same language.
2. Interlingual translation or *translation proper* is an interpretation of verbal signs by means of some other language.
3. Intersemiotic translation or *transmutation* is an interpretation of verbal signs by means of signs of nonverbal sign systems.⁶³

Jakobsons oversettelsesteori er strukturalistisk, men ikke statisk. Teorien knytter seg til tilegnelse av mening på en helt konkret måte. Som det følger av bestemmelsen ovenfor og av anvendelsen av begrepet i avhandlingen her, er oversettelse en *prosess* som dreier seg om å tilegne seg informasjon gjennom ‘dekoding’ og ‘rekoding’. Prosessen er dynamisk og beror på *fortolkning*. Av Jakobsons beskrivelse av oversettelsesprosessen, følger det at det er *ulikhetene* mellom tegn og tegnsystemer som inneholder informasjon. Med andre ord ser vi for det første et slektskap mellom Jakobsons oversettelsesteori og generell sammenlignende metode, med forutsetningen om at informasjonen (meningen) ligger i systemet av likheter og forskjeller mellom to fenomener. For det andre ser vi at det i særdeleshet er *ulikhetene* som påkaller oversetterens oppmerksomhet – med andre ord har Jakobsons oversettelsesteori et slektskap med den tradisjonelle tesen om at historiefaget særlig handler om historiske fenomeners singulære og idiografiske sider (ulikheten) i årsaks og virkningsforklaringer.⁶⁴

Hvis vi sammenholder Jakobsons forståelse av oversettelse med den begrepsoversettelsen som Koselleck refererte til når det dreide seg om begreper i et diakront kontinuum, ser vi at sistnevnte er nivå 1-oversettelse – *intralingual translation* eller *rewording*. Der Koselleck ser denne aktiviteten som primært en oversettelse av fortidige begreper, er kategorien til Jakobson derimot ikke begrenset til det diakrone. I Jakobsons oversettelse på nivå 1 dreier det seg om å fortolke et begrep, et ord, et uttrykk og en tekst ved hjelp av andre begreper, ord og uttrykk, på tvers av *tid, språkbruker, kultur og kontekst*, men i samme språk. I praksis ligner det da

---

⁶³ Jakobson 1959, s. 114.

⁶⁴ Jakobson 1959, s. 114 mv.

mye på sammenlignende metode i tradisjonell samfunnsvitenskapelig og filologisk forstand. Det er en *fortolkningspraksis* som forstår en tekstsekvens ved hjelp av en annen tekstsekvens, og ligner metoden i en kommenterende eller kritiserende språkpraksis og anvendt hermeneutikk. I relasjon til avhandlingen her, vil nivå-1 oversettelse være den aktiviteten og det resultatet som framkommer når analysen handler om det nordnorske kildematerialet sett i sin egen historisitet og i relasjon til analysens språk og kategorier.

Det Jakobson tematiserer som *interlingual translation* eller *translation proper* rammer inn den delen av oversettelsestematikken som har det mest konkrete nedslaget i analysen i denne avhandlingen. Her er det snakk om den tradisjonelle betydningen: oversettelsen fra et språk til et annet. Det er denne praksisen oversettelsesteori i snever forstand handler om. I stilisert forstand kan vi se det som en prosess som beror på en fortolkende dekodning av kilde-koden etterfulgt av en 'rekoding' av originalkoden i målspråket. I praksis vil det være en prosess som er mer forhandlingsorientert. Oversetteren vil forsøke å forhandle fram en oversettelse (*translated code* - TC), med bakgrunn i a) den originale kodens (OC's) form, meningsinnhold og antatte effekt, b) mulighetene som gir seg av målspråkets semantiske kategorier, språkkultur og realia, og c) oversetterens forutsetninger, for å nevne det mest sentrale. Som regel vil noe av estetikken og det betydningsbærende potensialet i originalkoden bli borte på reisen over til målkoden, mens andre ting vil komme til. Prinsipielt sett ser det ut til at oversetteren står overfor en del valg som kan ordnes inn under noen overordnede prinsipper og dikotomier som oversettelsesteorien har vært opptatt av å formulere og å argumentere for og imot. Valgene kan bero både på oversetterens holdning og hvilken type tekst det dreier seg om. De fleste oversettere vil uansett etterstrebe en høy grad av *korrespondanse* (overlapp) mellom meningen, stilen og virkningen i OC og TC, men den innbyrdes vektingen av hensynet til overlapp i meningsinnhold eller stil, for å ta ett eksempel, vil gjerne avhenge av hvilken type tekst det er snakk om og hva som er formålet med oversettelsen.⁶⁵

Det tekstmaterialet som er gjort til gjenstand for oversettelse og analyse i denne avhandlingen, er faglitterære tekster, ofte i en pedagogisk og tilgjengelig sjanger. Der fragmenter av de fremmedspråklige russiske tekstene opptrer i avhandlingen som nivå-2 oversettelser, som oversatte sitater som tjener som illustrasjoner, argumenter og eksempler på de kategoriene, temaene og tendensene som avhandlingen opererer med og argumenterer for, er det helt sentralt at oversettelsen styres av et sterkt prinsipp om høy grad av overlapp mellom

---

⁶⁵ Nærmere om dette og en utdypende typologi som tematiserer ulike pragmatiske *translation modes* som er type- og formålsbestemt, se Nida 1964.

meningsinnholdet i kildekoden og målkoden. I de tilfellene der kildeteksten refererer seg til et annet register av realia enn hva den oversatte koden kan referere seg til, ettersom norske og russiske realia ikke alltid er sammenfallende, kan sitatene og parafrasene avkreve en del forklarende kommentarer. En måte å beskrive denne prosessen på, i relasjon til Jakobsons tredelte oversettelsesmodell, er å se denne typen oversettelse som en nivå-2 oversettelse, som suppleres med en nivå-1 oversettelse gjennom kommentarer og forklaringer i teksttilførsler. Denne metoden – å innplassere oversatte representasjoner for det russiske kildematerialet i analysen – erfares som uproblematisk i en metodologisk og teoretisk forstand. I erkjennelsesteoretisk og analytisk forstand framstår prosessen dessuten som nyttig – forskeren blir bragt nærmere de tekstene som er valgt til å representere analysegjensstandene (forskningstradisjonene).

Det vitenskapsteoretisk sett problematiske knyttet til egen situering i målspråket, norsk, dreier seg om noe annet. Forut for erfaringen foreligger det en forventning om at den skjeve inngangen til fordel for *ett* av kildespråkene vil medføre en tilsvarende ubalansert representasjon av det russiske materialet når de sammenholdes og sammenlignes med Tromsø-tradisjonen. Det er lett å argumentere for at det må foreligge en strukturell analytisk ubalanse i avhandlingen, som med nødvendighet beror på en norsk språktradisjon og begreps- og idétradisjon i møte med det russiske materialet. Hvordan kan da de russiske analysegjensstandene bli representert på en like «autonom» eller «suveren» måte i analysen som de norske? Og er ikke det – en balansert representasjon – avgjørende for analysens godhet, gyldighet og verdi?

Problematikken virker særlig aktuell i relasjon til oversettelse i *vid forstand* (nivå 1 og 2 oversettelse sett i sammenheng) og *konstruksjonen av analysekategoriene* – analysens begreper og kategorier i møte med kildematerialet. I avhandlingen er det gitt at det i utgangspunktet er en norsk begrepsforståelse som ligger til grunn, også for analysens kategorier. Når analysen for eksempel opererer med et begrep som ‘historiografisk regionalisme’ og dette begrepet konstrueres i relasjon til en skandinavisk tradisjon, vil regionalismen knyttes til slikt som flytting av makt og oppmerksomhet fra sentrum til den gitte regionen, men likevel uten å argumentere for separatisme eller regional politisk autonomi i egentlig forstand. Videre er den (tradisjonelle) skandinaviske og nordnorske ‘regionalismen’ et begrep som dominerer og domineres av begreper som ‘lokal identitet’, ‘lokal særegenhet’, ‘demokrati’, ‘historie nedenfra’, ‘lokal og regional pluralisme’, ‘periferien som motvekt til sentrums makthegemoni’ og så videre. Selv om det konkrete innholdet i den

nordnorske regionalismen vil variere mye fra historiker til historiker og over tid, vil noen grunntrekk ligge fast. Når analysen søker 'regionalistiske motiver' i det nordnorske materialet, er en av forventningene at det i alle fall må dreie seg om beretninger som vektlegger *det særegne* i dette lokalsamfunnet eller denne regionen, og at dette særegne i en eller annen forstand kan oppfattes som *gunstig* eller *positivt* eller *ærefult* og kan bidra til regionens eller lokalsamfunnets kulturelle identitet som noe unikt og gjerne ærefult, og / eller framvise en historisk fundert urettferdighet og ubalanse i maktrelasjoner med sentrum. Kanskje må også lokalsamfunnet og regionen framstå som en *aktør* i sin egen historiske erfaring, og i etableringen av sitt eget historiske rom. Initiativet og årsaken til regionens og lokalsamfunnets historie og særegenhet bør helt eller delvis etableres i regionen og lokalsamfunnet selv.

Som analysen vil vise, er tendensen i det russiske materialet fra sovjetepoken en viss nedtoning av det regionspesifikke som stiller regionen på *utsiden* av en all-russisk historisk erfaring. Dette beror ikke utelukkende på en sentrumsstrebende tendens i den russiske og seinere sovjetiske styringstradisjonen, men også på en doktrinær historisk materialistisk historiografisk tradisjon som vektlegger en enhetlig historisk prosess preget av progresjon drevet fram som en kamp mellom klassene, i den nordvestlige periferien, så vel som i det russiske kjerneområdet. Selv om det marxistiske paradigmet og den nasjonalt bestemte periodiseringen passet dårlig på Nord-Russlands historie i flere konkrete tilfeller, søkte historikerne på sett og vis en parallellitet med en all-nasjonal historiografi. Her spilte også en sterk sensur en avgjørende rolle. Den postsovjetiske historiografien er derimot mer pluralistisk, slik at en eventuell sentrumsorientert historiografi på 2000-tallet ikke lenger behøver å tilskrives en historisk materialistisk doktrine.

Hvis vi vender tilbake til (det skandinaviske) 'regionalisme'-begrepet som analytisk kategori og holde det opp mot den nordrussiske tradisjonen – hva finner vi? I Murmansk-tradisjonen finner vi en sentrumsstreben med en viss kontinuitet i postsovjetisk tid. Murmansk som periferi og grenseregion ser ut til å bli oppfattet som å være avhengig av sentrums oppmerksomhet og ressurser, noe som også ser ut til å prege historiografien. Som analysen vil vise, er denne tendensen for så vidt erkjent og tematisert av murmanskhistorikerne selv. I både den sovjetiske og den postsovjetiske forskningen i nord ser det ut til at ett av motivene som kan sies å innebære en tradisjonell historisk regionalisme, er å knytte an til en beretning om nord som et bolverk mot aggresjon fra vestmaktene. Regionens fortjeneste og ære framkommer i denne sammenhengen av innsatsen og nytten for det større nasjonale

russiske hele og i særdeleshet Den russiske staten. Dette perspektivet er i sin nasjonalheroiske tendens svært ulikt det som forbindes med den nordnorske historiografiske regionalismen fra 1970-, 1980-, og delvis 1990-årene.

Kan vi likevel relatere disse tendensene til et regionalisme-begrep? Det dreier seg i flere tilfeller om beretninger som formulerer Kolahalvøya, Murmansk fylke og Arkhangelskområdet som regioner med noen naturgitte og historisk funderte særtrekk; ofte som regioner som viser sin verdi ved å være til nytte for den russiske og seinere den sovjetiske staten – både gjennom regionens egne oppofrelser (en regional aktivitet), eller ved sin rikdom på råvarer (et passivt naturgitt potensiale). Overordnet sett, når det gjelder den regionale tendensen i både Murmansk og Arkhangelsk i den postsovjetiske historiografien, ser det regionspesifikke og betydningsfulle ut til å være tett sammenvevd med forestillinger om *nytt for sentrum*, og en sterk stat som kan identifisere og utnytte regionens potensiale. Kan denne «regionalismen innenfor statens rammer og begrunnet med nytte for staten» som historiografisk fenomen 'oversettes' til en skandinavisk, enn si en nordnorsk regionalisme?

I alle fall ikke uten betraktelige kvalifikasjoner og forklarende kommentarer. Prinsipielt sett kan det se ut som 'oversetteren' har to valg: Enten må det konkluderes med at den regionalhistoriske tendensen i sitt vesen ikke er uttrykk for noen regionalisme slik vi bruker begrepet i Norge, eller så må vi forholde oss pluralistisk til selve analysens regionalisme-begrep, og kvalifisere begrepet i flere delvis motstridende underkategorier. Denne siste varianten innebærer å la alle de tre tradisjonenes kildemateriale påvirke analysens kategorier, gjennom kvalifisering og forbehold, i stedet for å gi forrang til ens egen tradisjon. En gevinst ved dette valget, er at kildematerialet kan representeres på en mer balansert måte. Dette kan i seg selv være en verdi, både etisk og erkjennelsesteoretisk sett. Samtidig er det ikke nødvendig å forestille seg at en må abstrahere seg ut av sin egen situering i egentlig forstand, noe som det allerede er tatt for gitt at verken er praktisk eller teoretisk mulig.

3.2.4. Oppsummering

Gjennomgangen her har vist at forskerens situering i komparative historiografiske studier av forskningstradisjoner tilhørende ulike språk- og begrepstradisjoner innebærer en del særlige problemer og muligheter. Problemene og mulighetene som følger av forskerens og begrepenes historisitet (situering i tid og den diakrone delen av analysen), virker prinsipielt

sett å være parallelle med forutsetningene for andre historiske og historiografiske analyser. En av konsekvensene som følger av Kosellecks begrephistorie er at fortidige begreper, både i sin *konstituerende* rolle som språklige representanter for en gitt tilstand i en gitt periode, og i sin *konstruktivistiske* rolle med retning i en potensiell framtidig virkelighet, må oversettes til et språk som gir det fortidige historiske begrepet mening i ens egen samtid. Denne diakrone oversettelsen er historikerens oppgave, og han er selv situert i tid og historisk periode.

Det ble formulert et postulat om at forskeren alltid er situert i en gitt periode han ikke kan unnslippe på samme måte som han alltid er situert i en gitt språk- og begrepstradisjon han i liten grad kan unnslippe i egentlig forstand. En språklig situering er ikke noe historikeren bør forsøke å unnslippe, men heller forholde seg til som et mulighetspremiss for erkjennelse overhodet. Likevel ble det anbefalt at forskeren er seg bevisst det ikke-universelle i sin språklige situering, og at han forholder seg pluralistisk til fortolkningen av begreper som beror på ulike tradisjoner og historiske realia. Det oversettelsesteoretiske temaet som særlig ble undersøkt i relasjon til egen empiri, var potensialet til sammenlignende studier som ser på ulike forskningstradisjoner i to eller flere språktradisjoner, og hvor forskerens og analysens språk er sammenfallende med en av tradisjonene: Hvorvidt skal forskeren også la det fremmedspråklige kildematerialet virke inn på konstruksjonen av analysens egne kategorier? Ett argument for å tillate det fremmedspråklige materialet og de fremmedspråklige begrepstradisjonene å virke inn på konstruksjonen av kategoriene, er at denne aktiviteten også kan bidra til å bedre forstå det norske materialet. Selv om det byr på teoretiske utfordringer å analysere to forskningstradisjoner når en selv er situert i den ene, framstår det derfor også som en erkjennelsesmessig og analytisk mulighet. For å forstå den enkelte forskningstradisjonens historiske utvikling, er en farbar vei å sammenligne den med en annen tradisjon som befinner seg i et annet språklig og kulturelt rom.

Kapittel 4: Forskningstradisjonen i Nord-Norge

4.1. Opprettelsen av Universitetet i Tromsø og konsekvensene for den lokalhistoriske aktiviteten i landsdelen⁶⁶

Stortinget vedtok å opprette Universitetet i Tromsø 28. mars 1968. 1. september 1972 ble universitetet offisielt åpnet, og de første studentene ble immatrikulert denne høsten. Som historikeren Narve Fulsås skriver, er det altså mulig å se begynnelsen på UiT sin historie fra to alternative datoer.⁶⁷ Forsknings og vitenskapstradisjonene i Tromsø har likevel en lang historie fra tida før etableringen av universitetet. Her kan historien trekkes tilbake til etableringen av Tromsø Museum i 1872, eller tilbake til tradisjonen med nordnorske fangstfolks undersøkelser i Ishavet, som foregikk som et samarbeid med polarforskere fra og med annen halvdel av 1800-tallet. Som Fulsås skriver, framstår selve etableringen av UiT, Norges fjerde og landsdelens første universitet, likevel mer som et resultat av en politisk beslutning, enn som et resultat av en lokalt forankret gradvis utvikling.⁶⁸

Idéen om at UiT skulle være et «annerledes» universitet ser ut til å ha fått gjennomslag i perioden med Interimstyret (1969–1973)⁶⁹; perioden fra stortingsvedtaket til undervisningen og forskningsaktiviteten kom ordentlig i gang. Det var diskusjon om både graden av «annerledeshet», og hvordan universitetet skulle være annerledes. Interimstyret satte ned ulike fagutvalg, som skulle komme med rådgivende innstillinger om hvordan undervisningen og forskningen burde organiseres. En av forutsetningene til fagutvalgene, var at UiT skulle ha «landsdelsrelevans» - det skulle være til *nytte* for den landsdelen det skulle *tjene*.⁷⁰ «Landsdelsrelevansen» som et retningsgivende begrep i en nyttefilosofisk forståelsesramme, hadde i prinsippet to mulige retninger. Den ene retningen berodde på en tradisjonell

---

⁶⁶ For en videre institusjonshistorie om UiT sin forhistorie og perioden fram til 1993, vises det til Narve Fulsås sin utgivelse *Universitetet i Tromsø 25 år*. Denne boka danner sammen med artikkelen til historikeren Randi Rønning Balsvik «Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale» (1998) og Universitetet i Tromsøs *Innstillinger om filologiske fag og samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø* (1972) kjernen av kilde- og litteraturgrunnlaget for oversikten her. Både Balsvik og Fulsås skriver fra et innenfraperspektiv, i den forstand at de har vært knyttet til UiT som historikere i lang tid forut for utgivelsene.

⁶⁷ Fulsås 1993, s. 6–7.

⁶⁸ Fulsås 1993, s. 6–7.

⁶⁹ Periodiseringen som den framgår av Fulsås 1993.

⁷⁰ Se blant annet Fulsås 1993, s. 141–143, med henvisning til sitater fra formannen i arbeiderpartiet, Trygve Brattli og andre Stortingsdelegater fra DnA fra Nord-Norge, samt Hjort, formannen for Interimstyret.

distriktspolitisk og paternalistisk idé om at landsdelen skulle løftes opp og utvikles i en nasjonal norsk modernitet ved å få tilført en universitetskultur. Her går initiativet og impulsen fra sentralmyndigheter, til universitetet og ut til landsdelen. Den andre mer progressive retningen åpnet opp for å se landsdelen selv som en aktør som definerte universitetskulturen, hvor initiativet og impulsen går fra lokalsamfunnene i landsdelen til universitet, og tilbake til landsdel. Den mer progressive og demokratiske forståelsen av landsdelsrelevans innebar en oppfordring til problembasert forskning, aksjonsforskning og tverrfaglige tilnærminger – tre begreper som særlig fikk gjennomslag i innstillingen til utvalget for samfunnsvitenskapelige fag.⁷¹

Et annet trekk ved «annerledesheten», var den organisasjonsformen som ble valgt. Som en del av idealene om «tverrfaglig tilnærming» og «prosjektbasert forskning» til nytte for landsdelen, ble universitetet organisert som en struktur på to integrerte nivåer: De sentrale universitetsorganene og storinstituttene, som skulle fungere som «basis-nivået». Ett selvstendig motiv for denne organisasjonsformen (sentralorgan – institutt), var ønsket om å fremme demokratisering. Færre og mer integrerte nivåer skulle gi en mer demokratisk organisasjon.⁷²

Når disse og andre sider ved UiT sin «annerledeshet» fikk gjennomslag, hvor en del av løsningene framstod som radikale, må det tilskrives et samvirke av enkeltaktørers engasjement. Disse aktørene, både på innsiden og utsiden av de forberedende og rådgivende organene, virket i en samtid som var åpen for en kritisk holdning til fenomener som modernitet, sentralisering og idéen om vitenskapelig positivisme. Ett av navnene som bør trekkes fram i en norsk og en nordnorsk sammenheng, og som framstår som det fremste symbolet på oppsvinget for regionalistiske og sentraliseringskritiske synspunkter, og modernitetskritikk, er Ottar Brox. Svært mange av tekstene som berører UiT sin historie i denne perioden, fra etableringa og utover 1970-tallet, eller om lokalhistorisk forskning i Nord-Norge fra slutten av 1960-tallet og framover, eller om regionalisme og det lokalhistoriske engasjementet og oppsvinget i Nord-Norge på 1970- og 1980-tallet, viser til Ottar Brox og boka *Hva skjer i Nord-Norge* (1966), som en del av bakgrunnen for fenomener som nordnorsk regionalisme, lokalhistorisk bevissthet og et radikalt engasjement for Nord-

---

⁷¹ Universitetet i Tromsø 1972 *Innstillinger om filologiske fag og samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø. [...]*, s. 181–266.

⁷² Nærmere om UiT og organiseringen, se Fulsås 1993, s. 148 mv.

Norge og periferien.⁷³ I de samme sammenhengene er det ofte også referert til forskningen til Stein Rokkan og Seymour Lipset om sentrum-periferi modeller.

4.1.1. Spørsmålet om plasseringen av historiefaget og lokalhistoriens status

I planarbeidet fram mot opprettelsen av UiT, i utnevnelserne til faginnstillingsrådene for de samfunnsvitenskapelige og filologiske fagene, var historie først plassert sammen med språkfagene. Begge disse utvalgene ble utnevnt første halvår 1969. Fagutvalget for språkfag og historie anbefalte å opprette et eget fagutvalg for historie, og dette utvalget ble nedsatt i Interimsstyremøte 23. november 1970. Ett år seinere la fagutvalget for historie fram sin innstilling. Dette utvalget bestod av noen av Norges fremste historikere på denne tida: Jens Arup Seip, Francis Sejersted, Per Maurseth, Kåre Lunden, og to studentrepresentanter. Sejersted ble utvalgets formann.⁷⁴

Som historikeren Randi Rønning Balsvik påpeker, hadde ingen av historikerne i utvalget bakgrunn fra forskning i landsdelen.⁷⁵ Dette var annerledes i fagutvalget for samfunnsfagene, hvor flere av samfunnsviterne allerede kjente landsdelen fra egen forskning. Fagutvalget for samfunnsfagene hadde også en landsdelsrepresentasjon i konkret forstand i etnografen Ørnulf Vorren, som var forsker og direktør ved Tromsø Museum. Vorrrens deltagelse er nok, som Balsvik er inne på, en del av årsaken til den høye graden av konkretisering av landsdelsrelevansen i innstillingen til samfunnsviterne, og det at forskningstradisjonene til Tromsø Museum også ble trukket inn i teksten til innstillingskomiteen. At landsdelsrepresentasjonen og den personlige erfaringsbakgrunnen fra nordnorske forhold var bedre i utvalget for samfunnsvitenskapene enn hva som var tilfellet for utvalget for historie, er også noe selve innstillingstekstene bærer preg av.⁷⁶ Der samfunnsviterne legger for dagen kjennskap til konkrete forskningsområder i Tromsø og i landsdelen, og lar en del av innstillingen ta utgangspunkt i de forskningstradisjonene som allerede finnes, er det svært lite av dette perspektivet i innstillingen til historikerne, som er holdt i en velskrevet, men abstrakt og generell tone.

---

⁷³ Se blant annet Fulsås 1993, s. 141, Balsvik 1998, s. 261, Fagutvalget for de samfunnsvitenskapelige fagene: Universitetet i Tromsø 1972 *Innstillinger [...]*, s. 256–257,

⁷⁴ Universitetet i Tromsø 1972 *Innstillinger [...]*, s. 77–78.

⁷⁵ Balsvik 1998, s. 262.

⁷⁶ I samme retning, se Balsvik 1998, s. 262.

Av innstillingstekstene framgår det at både samfunnsviterne og historikerne gikk inn for at historiefaget i Tromsø burde plasseres sammen med de samfunnsvitenskapelige fagene, heller enn å søke seg til språk og litteratur. Dette ble også resultatet.⁷⁷ Utvalget for historie gjorde det likevel klart at historie måtte bli et selvstendig fag på det samfunnsvitenskapelige storinstituttet.⁷⁸ Fagutvalget for historie anbefalte også at historiefaget på sikt burde danne kjernen i et nytt selvstendig storinstitutt, sammen med ett eller to nært beslektede fag.⁷⁹

Et spørsmål som er av interesse i denne avhandlingen, er å undersøke fagutvalget for historie sine holdninger til hva som burde være sentralt i forskningen i Tromsø. Fagutvalget understreket at deres innstilling var «foreløpig» og «ikke måtte binde» det framtidige miljøet i Tromsø.⁸⁰ Et forskningsområde som det skrives mye om i innstillingen fra fagutvalget for historie, er nettopp den lokalhistoriske virksomheten i landsdelen, men uten en nærhet til saksområdet, noe som kan vitne om mangelfull kjennskap til landsdelen, videst sett. Her er noen eksempler fra historieutvalgets innstilling som det likevel er naturlig å lese som en positiv holdning til lokalhistorie som forskningsområde (understreking som i originalen):

De særlige muligheter som angår fagets emneområder, og allerede etablerte forutsetninger, har forbindelse med den lokalhistoriske bevegelse i landsdelen. Denne bevegelse er i denne forbindelse så viktig at vi skal gi enkelte data, vesentlig innhentet fra Norsk lokalhistorisk institutt.

[...].

Det vil derfor på flere måter være i universitetets egen interesse å legge forholdene til rette for å opprettholde og stimulere en livskraftig, lokalhistorisk virksomhet, og et aktivt vekselspill mellom denne og universitetet.

[...].

Utvalget vil på bakgrunn av ovenstående foreslå at det, som et fast ledd i universitetets historiske virksomhet, opprettes et seminar, beregnet på lokalhistorikere og lærere i landsdelen.⁸¹

Selv om lokalhistorien sånn sett har et ganske markant nedslag i fagutvalgets innstilling, er det blitt rettet kritikk mot at teksten bærer preg av en nedvurderende holdning til lokalhistorie som et mål i seg selv og som en akademisk virksomhet. Som Balsvik skriver, bærer teksten preg av å anbefale lokalhistorisk forskning som case-studier i den nasjonale historien, og uten

---

⁷⁷ Nærmere om dette, se Fulsås 1993, s. 190–192.

⁷⁸ Fulsås 1993, s. 191

⁷⁹ *Innstillinger ...*, s. 86. De fagene utvalget nevner i denne sammenheng, som eksempler, er arkeologi, etnografi, og, med noe mer forbehold, filosofi.

⁸⁰ *Innstillinger ...*, s. 79.

⁸¹ *Innstillinger* s. 94–95.

å være et mål i seg selv.⁸² At dette var en etablert og tradisjonell holdning til lokalhistorie i samtida er sikkert riktig. Selv om den tematiske og stedlig forankrede forskningen (*'localized history'*) allerede var anerkjent som en vitenskapelig disiplin, var det enda en vei å gå før den egentlige stedlige forskningen (*'local history'*) ble fullt ut anerkjent som en vitenskapelige aktivitet.⁸³

Balsvik peker også på innstillingstekstens manglende anbefaling av en klar landsdelsrelevant forskning og et Nordkalottperspektiv, og det fraværende minoritetsperspektivet.⁸⁴ Når det gjelder minoritetsperspektivet og etnisk historie, er det vanskelig å se at utvalget overhodet tematiserer behovet for en forskning på samisk og kvensk historie, noe som framstår som oppsiktsvekkende ut fra nåtidens ståsted. I den samtidige historieforskningen i perioden for innstillingens tilblivelse var nok fraværet av en etnisk dimensjon likevel ikke noe særsyn. Som vist av historikeren Henry Minde, var det fortsatt slik at norske historikere, anført av miljøet ved UiT, først på midten av 1970-tallet for alvor implementerte et etnisk perspektiv i sin forskning. Antropologene og sosiologene var derimot tidligere ute på dette feltet.⁸⁵

Historie og arkeologi ble to av flere samfunnsfag som inngikk i Institutt for samfunnsvitenskap (ISV). Storinstituttet skulle i utgangspunktet ikke fungere som et fakultet, men heller bidra til en fagorganisering som i minst mulig grad etablerte disiplinære rammer og skiller, både i undervisning og forskning. Det tverrfaglige idealet stod med andre ord høyt, også i den institusjonelle organiseringen. Likevel ble historie og arkeologi organisert som Seksjon for historie og arkeologi⁸⁶, så visse disiplinære rammer ser ut til å ha ligget i organisasjonsformen allerede fra begynnelsen. Det ser uansett ut til at storinstituttene etter hvert ble oppfattet som et nivå tilsvarende et fakultet, med de ulike seksjonene som et nivå tilsvarende tradisjonelle institutter.⁸⁷ Med fakultetsreformen i 1997 ble historieseksjonen organisert som Institutt for historie, og inngikk i Fakultet for samfunnsvitenskap. I 2009 ble Institutt for historie slått sammen med Institutt for religionsvitenskap, og ble etter dette hetende Institutt for historie og religionsvitenskap (IHR). I 2017 ble IHR og arkeologi slått sammen til Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR). Det er derfor ikke urimelig å si at AHR i dag framstår som det selvstendige storinstituttet som fagutvalget

---

⁸² Balsvik 1998, s. 261–262.

⁸³ I denne retning, Intervju med Einar Niemi datert 24.06.2016, transkripsjonen s. 9–10.

⁸⁴ Balsvik 1998, s. 261–262.

⁸⁵ Se Minde 1994, s. 1–3 og 17–23.

⁸⁶ Noen år seinere ble de organisert som separate seksjoner på ISV.

⁸⁷ I denne retning, Fulsås 1993, s. 207 mv.

for historie ønsket seg, og hvor historie utgjør kjernen – riktignok sammen med tre (og ikke ett eller to) andre fag.

Et annet viktig premiss som fulgte med den opprinnelige organiseringen av historie, gjaldt valget av fagtilhørighet. Her ser det ut til at både vitenskapstrender i samtida⁸⁸, ønskene til samfunnsviterne i fagutvalget for de samfunnsvitenskapelige fagene, og innstillingen til fagutvalget for historie, trakk i retning av at historie skulle organiseres som en del av samfunnsvitenskapene istedenfor å søke seg mot humaniora-fagene. Denne fagtilhørigheten, ved siden av den tverrvitenskapelige organiseringen, må i seg selv ha påvirket og gitt retning til den forskningstradisjonen som har preget historiefaget ved UiT, som blant annet har vært kjennetegnet av metodisk tverrfaglighet og teoretisk bevissthet.⁸⁹ Med referanse til de første 25 årene, skriver Fulsås at historikerne ved UiT har følt seg nærmere beslektet med samfunnsfagene enn med språkfagene, til tross for at den faglige integrasjonen på ISV ikke ble så sterk som en håpet.⁹⁰

Idealet om tverrfagligheten på ISV forvitret også når en ser det fra en organisatorisk synsvinkel. Historie, som forskningsaktivitet og undervisningsfag, fikk etter hvert et mer tradisjonelt disiplinært preg lenge før fakultetsreformen ved UiT i 1997. Fulsås beskriver dette som en gradvis prosess som startet tidlig, ved at «dei tverrfaglege ideala bare delvis blei realisert i dei opphavlege gruppene.»⁹¹ Selv om en radikal tverrfaglig organisering på ISV forvitret, er det gode holdepunkter for at den regionalhistoriske og lokalhistoriske forskningen ved UiT fortsatte å framstå og forstå seg selv som utpreget tverrfaglig når det gjaldt metode og teoribruk. Tverrfaglighet i metode og teori er i alle fall løftet fram som noe særegent for UiT-historikerne og nordnorsk lokalhistorisk forskning i sentrale tekster av aktørene selv på 1980- og 1990-tallet.⁹²

---

⁸⁸ Her tenkes det på forestillingene som ligger bak uttrykket '1970-tallet som samfunnsfagenes glansperiode'.

⁸⁹ I denne retning, Balsvik 1998, s. 270–271.

⁹⁰ Fulsås 1993, s. 192.

⁹¹ Fulsås 1993, s. 199.

⁹² I denne retning, se bl.a. Balsvik 1998, s. 263 og Niemi 1987, s.69.

4.1.2. Regional identitet og forskningstradisjonen i Tromsø.

I den allerede refererte artikkelen «Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og det internasjonale»⁹³ beskriver Balsvik forskningsaktiviteten til historikerne og arkeologene ved UiT i de tre første tiårene som en konstruktivistisk virksomhet:

Det mest særpregede ved både arkeologi og historie ved UiT har vært engasjementet for å dokumentere og konstruere nordnorsk historie i førhistorisk og historisk tid. Nesten alle vitenskapelig ansatte har gitt sitt bidrag til utviklingen av nordnorsk historie, og av de femtiseks hovedfags- og mastergradsoppgavene i arkeologi og de hundre hovedfagsoppgavene i historie som er skrevet til nå, henter over åtti prosent sine emner og kilder fra nordnorsk virkelighet.⁹⁴

Balsviks perspektiv er et innenfra-perspektiv, ettersom hun både har vært tilknyttet UiT og det historiefaglige miljøet i nesten hele universitetets historie.⁹⁵ Tendensen til å forske på landsdelens egen regionalhistorie og lokalhistorie, framstår som markant når en sammenligner med andre norske regioner og forskningsaktiviteten der, som Trøndelag og Vestlandet, skriver Balsvik.⁹⁶ Hun forklarer den regionalt orienterte forskningsaktiviteten ved UiT som en reaksjon på en underkjennelse av landsdelens plass i den nasjonale historien om Norge:

Om ikke den underliggende drivkraften i Tromsø var å svare på eller inspirere til en trang til nordnorsk nasjonsidentitet, så må en kunne hevde at den har vært et svar på en lokal og regional opplevelse av å ha vært en historieløs periferi, et pikeværelse mot bakgården i det norske hus. En krav om en landsdels rett til en fortid, en historie, må ha spilt med når en skal prøve å forklare hovedfagsstudentenes og de ansattes valg av forskningsarbeider.⁹⁷

Sitatene peker på et historieteoretisk tema som ofte berøres når det handler om den nordnorske regionalhistoriske forskningen på 1970-, 1980- og 1990-tallet. Det ser ut til å være en bred oppfatning om at den lokal- og regionalhistoriske synliggjøringen av Nord-Norge i denne perioden kan sees som en bevegelse knyttet til (historisk) identitet og tilhørighet. Med bakgrunn i dette premisset, er ett av de vitenskapsteoretiske spørsmålene som kan stilles hvorvidt dette prosjektet bør betegnes som en aktiv og kreativ konstruksjon av en regional identitet, eller om en bør se det som en mer tilbaketrukket framvisning av historie, hvor

---

⁹³ Balsvik 1998.

⁹⁴ Balsvik 1998, s. 260.

⁹⁵ Balsvik var ansatt som vikarlærer på historie ved UiT høstsemesteret 1973. I 1980 tok hun dr. philos.-graden ved UiT, med avhandlingen *Haile Selassie's Students – Rise of Social and Political Consciousness 1951–1977*. Balsvik har hatt fast tilknytning til historie på UiT siden 1981, først som førsteamanuensis, og fra 1991, som professor i historie. Fra 2009 har hun vært professor emerita, og er i skrivende stund fortsatt i daglig virke ved instituttet. Om Balsviks forskning, se Niemi og Smith-Simonsen 2009.

⁹⁶ Balsvik 1998, s. 260.

⁹⁷ Balsvik 1998, s. 261.

historikerens rolle mer er å konstituere det som allerede ligger i kildematerialet. Selv om konnotasjonene er ulike, forutsetter begge prosessene valg av hva som undersøkes, hva som framvises, og hvordan det framvises. Problematiseringene som har vært reist i flere sammenhenger, har gjerne blitt reist som et spørsmål om hvorvidt et regionalistisk prosjekt som det nordnorske eller seinere, Barentsregionen, bør kalles en konstruksjon eller en konstituering. Er regionen sånn sett primært skapt av historiefortellende regionbyggere, eller er den allerede noe reelt, bare ikke fullt ut erkjent? Ett av poengene her er å peke på slektskapet til debatten knyttet til forståelsen av nasjonen som et fellesskap, hvor ytterpunktene kan bli angitt som essensialisme og konstruktivisme.

Som vi skal komme tilbake til seinere i avhandlingen, kan det se ut til at flere av Tromsø-historikerne, når de skriver på 1990-tallet og 2000-tallet, ser ut til å forstå sin forskning rettet inn mot regionen som også en konstruksjon, i streng forstand, men ikke ut av ingenting. Prosjektets og konstruksjonens kvalitet må med andre ord avhenge av om den «underliggende realhistorien» innbyr til å konstruere en region basert på historiske forhold, historisk identitet og kultur. Disse tingene kan godt forstås som også å innebære varige eller langvarige kvaliteter og særegenheter som betinger den gitte konstruksjonen (nasjonen, regionen). I så tilfelle er det ikke lenger er snakk om å se Nord-Norge eller Barentsregionen som noe grunnleggende konstruert eller noe grunnleggende essensielt, men heller som en kombinasjon. Regionen forutsetter da både en (historisk) essens, som gjerne kan være både materiell, immateriell og *foranderlig*, og en sosial, politisk og kulturell konstruksjon i samtida, hvor historikeren selv kan ses som en aktør, mer eller mindre bevisst i ledtog med andre samtidige politiske og kulturelle aktører. Regionen framstår etter dette som en gjenstand som er betinget av to nødvendige, men hver for seg utilstrekkelige betingelser: både underliggende realiteter og narrativ konstruksjon.⁹⁸

Balsvik skriver at den lokal- og regionalhistoriske forskningsaktiviteten ved UiT på sett og vis har hatt mer slektskap med forskningsaktiviteten ved Det Kongelige Fredriks i Kristiania i det 19. århundret, der historikerne søkte å legitimere Norge som en egen nasjon, enn den samtidige forskningsaktiviteten ved universitetene i Bergen og Trondheim.⁹⁹ Tenkningen rundt denne historieteoretiske siden ved forskningen som et konstruktivistisk prosjekt virker å

---

⁹⁸ Artikler i Tromsø-tradisjonen som tar for seg regionsdannelser og regionbygging i relasjon til Nord-Norge er bl.a. Niemi 1993, Niemi 2010, Tjelmeland 1997, Tjelmeland 2000, Tjelmeland 2018 og Zachariassen 2008. Denne tematikken har også blitt berørt i relasjon til Barentsregionen og de norsk-russiske historiprojektene i nord, se blant annet Nielsen (red.) 2014, s. 16–18.

⁹⁹ Balsvik 1998, s. 260–261.

være særlig artikulert på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet. Her har nok en mer allmenn «vending» i historiefaget spilt inn, den kulturelle og den språklige, hvor bruken av språk og andre kulturelle symboler fikk mer oppmerksomhet. Den språklige vendinga var ikke særegen for UiT, men det synes som om tromsøhistorikerne var tidlig ute. Når det gjelder den 'språklige vendinga' på UiT på 1990-tallet og den stedlige historien, kan Niemi og Tjelmeland og deres forskning på regionalisering, regionalisme og framveksten av Nord-Norge som en etablert region trekkes fram.¹⁰⁰

4.1.3. Historieseksjonen i de første årene

Som det framgår av framstillingen ovenfor, er det mulig å tolke innstilling til Fagutvalget for historie på ulike måter når det gjelder holdningen til lokalhistorie. At det derimot var en gryende interesse for lokalhistorie i Nord-Norge på 1970-tallet, er det derimot liten tvil om.¹⁰¹ Dette, sammen med forestillinger om at universitetet skulle ha landsdelsrelevans, en videre nordnorsk kulturell reisning knyttet til sentrum-periferi synsvinkler, og det at det var en etnopolitisk mobilisering i emning, førte til klare forventninger til forsknings- og formidlingsvirksomheten til seksjonen for historie og arkeologi.

Den første vitenskapelig ansatte på historie ved UiT var Berge Furre, som ble ansatt i 1971. Allerede i 1973, det året da selve undervisningen tok til, ble imidlertid Furre valgt inn på Stortinget for Sosialistisk Folkeparti. Som Balsvik skriver, var Narve Bjørgo¹⁰² den sentrale i oppbygginga av faget sammen med Edgeir Benum¹⁰³ og Geir Lundestad¹⁰⁴.¹⁰⁵ Tre andre sentrale aktører i lærerstaben på historie fra midten av 1970-tallet, var John Herstad, Knut Einar Eriksen og Einar Niemi. Herstad ble ansatt som dosent i historie i 1974, og var professor ved UiT i perioden 1980–1982. Herstad var også instituttformann (tilsvarende dekan) for ISV i perioden 1976–1979.¹⁰⁶ Eriksen ble ansatt som førsteamanuensis i historie ved UiT i 1975. I perioden 1982–1986 var han dosent og professor samme sted.¹⁰⁷ Niemi var

---

¹⁰⁰ Balsvik 1998, s. 278.

¹⁰¹ I denne retning, se blant annet en samlet lesning av Balsvik 1998 og Niemi 2001.

¹⁰² Middelalderhistoriker, professor i historie, UiT fra 1972, rektor 1985–1989. Kilde: https://snl.no/Narve_Bjorgo, lest 07.09.2016.

¹⁰³ Professor på historie, UiT 1972–1980. Kilde: https://snl.no/Edgeir_Benum, lest 07.09.2016.

¹⁰⁴ Førsteamanuensis og seinere professor i historie ved UiT i perioden 1974–1990. Kilde: https://nbl.snl.no/Geir_Lundestad, lest 07.09.2016.

¹⁰⁵ Balsvik 1998, s. 263.

¹⁰⁶ https://nbl.snl.no/John_Herstad, lest 08.09.2016

¹⁰⁷ https://snl.no/Knut_Einar_Eriksen, lest 08.09.2016.

universitetslektor og seinere amanuensis ved UiT i perioden 1975–1977. Allerede i 1977 ble han tilsatt som Finnmarks første fylkeskonservator, men opprettholdt en nær kontakt med historiker- og arkeologimiljøet både på universitetet og Tromsø Museum¹⁰⁸. I perioden 1984–1989 hadde han en professor II-stilling med særlig ansvar for lokalhistorie ved UiT, før han gikk over i full professorstilling i 1989.¹⁰⁹

Balsvik skriver at det var en del diskusjoner om lokalhistoriens og landsdelshistoriens rolle blant UiT-historikerne i denne tidlige fasen, og at ikke alle var like opptatt av å gi nordnorsk lokalhistorie en sentral plass i forskings- og formidlingsaktiviteten:

Noen var entusiastiske med hensyn til å styrke den nordnorske profilen i studiet. Andre fryktet at det skulle bli for provinsielt. Det tok noen år med stadig mobilisering fra enkeltpersoner før det ovenfor nevnte «nordnorske historieseminar» ble en institusjonalisert årlig foreteelse der temaer og problemer knyttet til landsdelens historie, ble tatt opp med lokalhistorikere og lærere som seminardeltakere.¹¹⁰

Sitatet er konsistent med andre erindringer fra denne tida.¹¹¹ En av aktørene fra lærerkollegiet i denne tidlige fasen som ser ut til å ha gått sterkt inn for en nordnorsk orientering, er Einar Niemi.¹¹² Når det gjelder Benum og Herstad, må det kunne sies at deres forskning i mindre grad ser ut til å ha dreid seg om nordnorske temaer. Heller ikke Geir Lundestads forskning har vært orientert mot nordnorsk lokal- og regionalhistorie. I Eriksens forskning, derimot, er det en klar nordnorsk tematikk og en nordområdetematikk i denne perioden. Det fremste eksempelet på det, er utgivelsen *Den finske fare: sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940* (1981), som han skrev sammen med Einar Niemi.

De sterkeste impulsene på Seksjon for historie og arkeologi ved ISV fra denne pionerperioden på midten av 1970-tallet, for en landsdelsrelevant historie, lokalhistorien og etnisk historie, kom fra de første hovedfagsstudentene.¹¹³ Flere av dem (Einar-Arne Drivenes, Henry Minde og Ragnhild Høgsæt (tidligere Aarsæther)), skulle seinere også bli ansatt på historie ved UiT. Drivenes og Minde er nå begge professor emeritus på AHR, og har vært viktige pådrivere og bidragsytere i forskning på samisk historie og lokalhistorie (Minde), og sosialhistorie, økonomisk historie, arbeiderhistorie og polarhistorie, i et regionalt nordnorsk perspektiv (Drivenes). Ragnhild Høgsæt var tidligere ansatt som førsteamanuensis på historie ved UiT,

---

¹⁰⁸ Tromsø museum ble organisatorisk slått sammen med universitetet i 1976.

¹⁰⁹ https://nbl.snl.no/Einar_Niemi, lest 08.09.2016.

¹¹⁰ Balsvik 1998, s. 264.

¹¹¹ Niemi 2001 og Intervju med Einar Niemi datert 24.06.2016.

¹¹² Dette framkommer av erindringsmateriale, og underbygges av hans samtidige forskning, temavalg og foredragsvirksomhet fra perioden.

¹¹³ I denne retning, se blant annet Niemi 2001, s. 178.

og er også en av de tre forfatterne av første bind i firebindsutgivelsen om Tromsøs historie, utgitt i perioden 1994–1996.

4.1.4. Tre fenomener i tromsøtradisjonen knyttet til landsdelsrelevansen

Historisk klubb, Det nordnorske historieseminar og professor II-stillingen i lokalhistorie er tre fenomener som er eksempler på historikermiljøet ved UiT sin respons på kravet om universitetets landsdelsrelevans.

Hovedfagstudentenes engasjement for nordnorsk historie og for å komme den lokalhistoriske bevegelsen i møte, fikk et konkret institusjonelt uttrykk gjennom dannelsen av Historisk klubb høsten 1973¹¹⁴. I perioden 1974–1990 kom Historisk klubb til å arrangere årlige historieseminarer¹¹⁵ hvor tyngdepunktet lå på nordnorske temaer og landsdelshistorie. Ett av formålene med foreningen var å bygge bro mellom universitetsmiljøet og lokalhistorikere i landsdelen. Selv om det ovenfor nevnte fagutvalget for historie hadde anbefalt et årlig lokalhistorisk seminar i sin innstilling, kom ikke instituttets (eller seksjonens, som det da het) eget årlige lokalhistoriske seminar (Det nordnorske historieseminar) i gang før i 1976¹¹⁶.

Niemi skriver om den store betydningen initiativet nedenfra, gjennom hovedfagsstudentene på historie, hadde i den orienteringen mot nordnorsk lokal- og regionalhistorie som etter hvert skulle komme til å prege forskningstradisjonen i Tromsø:

Det tredje forhold, som henger nært sammen med både det første og det andre nevnt foran¹¹⁷, er den aktiviteten og de holdninger som *Historisk Klubb* i Tromsø kom til å stå for like fra stiftelsen høsten 1973. [...]. Min påstand er at Historisk Klubb, mest indirekte, ble den viktigste pådriver for den profileringen av nordnorsk historie som Historieseksjonen etter hvert fikk, og ikke minst for etableringen av det nordnorske historieseminalet som seksjonen tok på seg ansvaret for.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Dateringen i henhold til Niemi 2001, s. 179.

¹¹⁵ I henhold til kart inntatt i Fagertun, Myhre, Ryymmin (red.) 2001, s. 198. I følge samme sted, ble det i 1989 ikke arrangert høstseminar i regi av Historisk klubb.

¹¹⁶ Dateringen i henhold til materiale inntatt i Fagertun, Myhre, Ryymmin (red.) 2001, s. 197–198.

¹¹⁷ Min innskutte note; forholdene relaterer seg til henholdsvis 1) «interessen til enkelte av de faglige ansatte og ikke minst til flertallet av *det første kull med hovedfagsstudenter*», og 2) «den store *allmenne* interessen for lokalhistorie og lokalsamfunn på denne tida, kanskje særlig i Nord-Norge» (Niemi 2001, s. 178–179, forfatterens egne kursivering).

¹¹⁸ Niemi 2001, s. 179.

Et annet institusjonelt avtrykk, knyttet til den sentrale rollen den lokalhistorisk forskningen har hatt på institutt for historie, er professor II-stillingen i lokalhistorie. Stillingen ble innehatt av Rolf Fladby i perioden 1978–1982, Einar Niemi i perioden 1984–1989 og Jan Eivind Myhre i perioden 1991–2001. Denne stillingen, med organiseringsansvaret for det nordnorske historieseinar, er nå bortfalt og gått inn i de andre hjemlene på historie.

4.1.5. Interessen for lokal- og regionalhistorie blant historiestudentene

Et konkret og målbart uttrykk for studentenes lokalhistoriske interesse, er å studere de avlagte hovedfagsoppgavens temaer. Balsvik har undersøkt dette for perioden fram til 1998, og fant at av de 100 avlagte hovedfagsoppgavene på historie, og 56 hovedfagsoppgavene og mastergradsavhandlingene på arkeologi, har 80 % en tematikk som er nordnorsk.¹¹⁹

Vi kan ta opp denne kvantitative tråden, og foreta en undersøkelse av det relative gjennomslaget for lokale- og regionalt orienterte temaer over tid blant historiestudentene på UiT, slik arkivet foreligger i skrivende stund, våren 2018. Tellingen her er begrenset til de avlagte hovedfags¹²⁰- og mastergradsoppgavene i historie¹²¹. Med de forutsetningene, inneholder listen i alt 243 titler.¹²²

Hovedfagsstudentenes og mastergradsstudentenes oppgavevalg er et uttrykk for studentenes interesse over tid. Samtidig gir katalogen en indikasjon på institusjonens forskningshistorie, både direkte, i den forstand at oppgavene er forskningsarbeider som er en del av institusjonens forskningshistorie, og indirekte, i den forstand at det er rimelig å anta at studentenes temavalg, som et generelt fenomen, delvis er påvirket av den allerede eksisterende forskningstradisjonen på stedet.

---

¹¹⁹ Balsvik 1998, s. 260.

¹²⁰ I arkivet er rett nok en oppgave fra 1980 titulert som mastergradsavhandling.

¹²¹ Det vil si at de oppgavene som i de siste årene er avlagt som en del av mastergraden i lektorutdanning i språk og samfunnsfag studieretning historie (HIS-3905 og HIS-3980) og master i Russlandsstudier (SVF-3906) ikke er tatt med i tellingen her. I denne perioden er mastergradsoppgavene i historie gitt koden HIS-3900.

¹²² Arkivet er tilgjengelig på AHR sin nettside:

https://uit.no/om/enhet/artikkel?p_document_id=380308&p_dimension_id=88152&men=28713, lest 31.03.2018.

En undersøkelse av den kvantitative forekomsten av avhandlinger som etter tittelen å dømme har en lokal- eller regionalhistorisk tematikk¹²³ som er relatert til Nord-Norge, fordelt på de ulike tiårene, kan gi en indikasjon på landsdelens plass i forskningstradisjonen over tid. I oversikten nedenfor angis det totale antallet titler per tiår og antallet titler med en lokal- og regionalhistorisk tematikk, i absolutte tall og som prosentandel. De 243 titlene fordeler seg da slik:

Periode	Antall titler totalt (243)	Lok./reg. referanse, absolutte tall	Lok./reg. referanse, prosentandel ¹²⁴
1975–1979	24	18	75%
1980–1989	42	33	79%
1990–1999	50	30	60%
2000–2009	91	52	58%
2010–2017	36	13	36%

Tendensen som framkommer her, er ganske konsistent med det inntrykket som framkommer av UiT-tradisjonen i andre sammenhenger. Selv om interessen for lokal- og regionalhistorie har holdt seg høy over tid, er den lokal- og landsdelsorienterte historiske forskningen ikke like dominerende i dag, som den var det på 1970-, 1980- og første halvdel av 1990-tallet.

¹²³ I praksis dreier det seg stort sett om avhandlinger som har en klar tematisk forbindelse til landsdelen (*localized* eller *regionalized history*), eller en avgrenset regional- eller lokalhistorisk tematikk. Allmennhistoriske lokalhistoriske eller regionalhistoriske framstillinger, hvor det først og fremst dreier seg om stedet, som formål med beretningen og som romlig avgrensning – det som i denne avhandlingen kalles den *egentlige* lokal- og regionalhistorien, er det naturlig nok få eksempler på i denne katalogen. Grunnen til det må først og fremst være praktisk: Det er vanskelig å se for seg at et opplegg for en lokal- eller regionalhistorie lar seg løse innenfor de tidsrammene som er gitt til arbeid med en hovedfags- eller mastergradsavhandling. Likevel er det noen avhandlinger, som utfra tittelen å dømme ser ut til å stille stedets utvikling (økonomisk, kulturelt og befolkningsmessig) i en gitt periode i forgrunnen i analysen, slik at det i de tilfellene i så fall vil innebære en 'egentlig' lokalhistorie, eller en lokalhistorisk beretning i snever forstand. Katalogen inneholder en tre-fire titler som gir slike forventninger.

¹²⁴ I den kvantitative gjennomgangen i kapittel 4, er prosenttallene rundet opp eller ned til nærmeste hele tall.

4.1.6. Tematiske tendenser over tid som framkommer av en kvantitativ undersøkelse av arkivet over hovedfags- og mastergradsoppgaver

Forekomsten av en lokal- eller regional referanse utfra titlene på avhandlingene lar seg telle relativt ukomplisert. I relasjon til de andre tematiske kategoriene, slik de er konstruert i denne delen av analysen, som ‘Bosetnings og befolkningshistorie’, ‘Migrasjonshistorie’, ‘Polare temaer’, ‘Etnisk tematikk’, ‘Russland’ og ‘Krig, militær- og forsvarshistorie’, er det flere tilfeller av tvil knyttet til kategoriens grenser og hvilke titler som passer inn i kategoriene. Det nøyaktige antall titler per kategori vil derfor variere noe avhengig av den som teller, men hovedtendensene, som de framkommer i tellingene her, er antatt å ha en høy grad av gyldighet.

4.1.6.1. Demografi, bosetningshistorie, befolkningshistorie og migrasjonshistorie

Historisk demografi, bosetningshistorie, befolkningshistorie og migrasjonshistorie er sentrale temaer og begreper i Tromsø-tradisjonen. Reint begrepslogisk kan en telle titlene under den overordnede kategorien demografi. I undersøkelsen her er titlene heller talt i to av demografi-begrepets underkategorier: ‘Bosetnings- og befolkningshistorie’ og ‘Migrasjonshistorie’. Hvis en ser de to begrepene hierarkisk mot hverandre, er det mest naturlig å se ‘Bosetnings- og befolkningshistorie’ som den overordnede kategorien, slik at en teknisk sett kunne latt alle titlene som inngår i kategorien ‘Migrasjonshistorie’ også telle i kategorien ‘Bosetnings- og befolkningshistorie’. I tellingen her, er titlene likevel anvendt som alternative eksklusive kategorier, slik at den enkelte tittel her er talt i bare én av de to kategoriene.¹²⁵ Med disse forutsetningene, framkommer dette tallmaterialet:

---

¹²⁵ Når vi har utelatt demografi som en egen kategori i denne tellingen, har det som praktisk konsekvens at 3-4 oppgaver i perioden 1990–2017 som ville hørt hjemme i denne kategorien, men som ikke passer så godt inn i kategorien ‘Bosetnings- og befolkningshistorie’ ikke er talt med. Det dreier i disse tilfellene om slikt som giftemål og spedbarnsdødelighet innenfor ulike lokalsamfunn over tid.

Periode	Antall titler totalt (243)	Bosetnings- og befolkningshistorie	Migrasjonshistorie
1975–1979	24	6 (25%)	1 (4%)
1980–1989	42	3 (7%)	0
1990–1999	50	5 (10%)	3 (6%)
2000–2009	91	4 (4%)	6 (7%)
2010–2017	36	0	0

I absolutte tall, ser vi at det er mange avhandlinger som handler om bosetnings-, befolknings og migrasjonshistorie, og at temaet var særlig populært på 1970-tallet. Migrasjonstematikken kom inn som et sentralt tema på 1990- og 2000-tallet. De siste årene, derimot, ser det ut som den demografiske historien generelt har tapt noe terreng.

4.1.6.2. Etnisk historie

Etnisitet, som en sentral analytisk kategori, framkommer i ulike sammenhenger i forskningstradisjonen i Tromsø, og da særlig knyttet til det samiske, det kvenske og det norske. UiT sin satsing på etnisk historie og urfolkshistorie fikk også et institusjonelt avtrykk med opprettelsen av Senter for samiske studier i 1990. De etniske kategoriene har ikke minst vært relevant i forskningen knyttet til de kategoriene vi omtalte ovenfor; befolknings-, bosetnings og migrasjonshistorie. Det kan derfor være interessant å spore hvilket nedslag den etniske kategorien har hatt over tid. Her har vi talt antall titler som inneholder eller har en klar referanse til kriterier som ‘etnisk’, ‘samisk’, ‘kvensk’, ‘fornorskning’, eller annet som utvetydig gir leseren en forventning om at det etniske har en sentral posisjon i analysen. Det må tas høyde for at denne tellingen, som kun er basert på avhandlingenes tittel, nok kan innebære en underrapportering når det dreier seg om 1970-tallet. Mange av avhandlingene fra den perioden som dreier seg om bosetningshistorie må antas å tematisere det etniske som en sentral kategori, uten at det nødvendigvis framgår av tittelen. Dette, som en representativitetsbegrensning i en kvantitativ-tematisk undersøkelse basert på avhandlingstitler er relevant mer generelt, men ser særlig ut til å være aktuelt i denne sammenhengen. Med disse forutsetningene, framkommer dette talmaterialet:

Periode	Antall titler totalt (243)	Med referanse til etnisk tematikk
1975–1979	24	1 (4%)
1980–1989	42	5 (12%)
1990–1999	50	9 (18%)
2000–2009	91	14 (16%)
2010–2017	36	1 (3%)

Hvis vi legger inn som en forutsetning at det ‘materielle innholdet’ i de avhandlingene fra 1970-tallet som dreier seg om befolknings- og bosettingshistorie innebærer en høyere hyppighet av kategoriene ‘samisk’, ‘norsk’ og ‘finsk/kvensk’ enn hva som framgår av titlene, ser vi at det etniske har vært et sentralt tema over tid i forskningstradisjonen i Tromsø, målt etter studentenes hovedfags- og mastergradsoppgaver, helt fram til de siste årene, hvor det ‘etniske’ har tapt noe popularitet. Denne tendensen har da en viss parallellitet med nedgangen i antall avhandlinger som handler om bosetnings- og migrasjonshistorie, og / eller som har en klar referanse til nordnorsk lokal- eller regionalhistorie.

4.1.6.3. Krig, militærhistorie og forsvarshistorie

Det har i ulike sammenhenger blitt hevdet at UiT-historikerne tradisjonelt sett ikke har vært spesielt opptatt av å forske på andre verdenskrig. Det kan uansett være interessant å undersøke krigstemaets popularitet blant historiestudentene over tid når det gjelder valg av tema i hovedfags- og masteroppgave. I tellingen av gjennomslaget til krigstematikken i avhandlingene, er det anvendt en overordnet vid samlekategori, som er kalt ‘Krig, militærhistorie og forsvarshistorie’. Kriteriet ‘krig’ er i denne sammenhengen anvendt vidt, slik at det også inkluderer slikt som okkupasjonshistorie, gjenreisingshistorie, minnehistorie relatert til krigen, og avhandlinger som har en klar periodisk referanse til krigsårene i første og andre verdenskrig. Avhandlinger som dreier seg om utenrikspolitisk konflikt og kald krig, er derimot ikke tatt med i tellingen. Avhandlingene er også talt i de to sidestilte underkategoriene ‘2. Verdenskrig’ og ‘Krigs, militær- og forsvarshistorie i mer snever forstand’. Her er de to sidestilte underkategoriene anvendt som ikke-eksklusive kategorier, slik at en og samme avhandling i prinsippet kan gi uttelling i alle de tre kategoriene. Med disse forutsetningene, framkommer dette tallmaterialet:

Periode	Antall titler totalt (243)	Overordnet kat. 1: 'Krig, militærhistorie, forsvarshistorie,	Underordnet kat. 2a): 'Andre verdenskrig'	Underordnet kat. 2b): 'Militær-, forsvars- og krigshistorie i snever forstand'
1975–1979	24	1 (4%)	1	0
1980–1989	42	3 (7%)	2	1
1990–1999	50	1 (2%)	1	0
2000–2009	91	12 (13%)	9	5
2010–2017	36	5 (14%)	3	2

En hovedtrend som framtrer i dette materialet, er at krigstematikken, andre verdenskrig og den mer snevre krigs-, militær- og forsvarshistorien har hatt et solid oppsving siden årtusensskiftet, og at krigstemaet stod særlig svakt i forskningstradisjonen på 1990-tallet.

4.1.6.4. 1990-tallet og vendinga østover

Som Balsvik er inne på allerede i 1998, innebærer 1990-tallet en ganske drastisk endring i forskningsperspektivet i Tromsø-tradisjonen; fra en nord-sør orientering, og mot en østlig vending.¹²⁶ Denne østlige vendinga må sees i sammenheng med oppløsningen av Sovjetunionen og det mulighetsrommet det gav for kontaktene med Russland i nord og dannelsen av Barentsregionen. Som et mer generelt fenomen, og utover en snever historiografisk kontekst, peker den svenske historikeren Lars Elenius på en lignende østlig vending, for de andre nordiske landene i nord og en motsvarende vestlig vending i Nord-Russland.¹²⁷

Når vi vender tilbake til den kvantitative undersøkelsen av studentenes valg av hovedfags- og mastergradsoppgaver, er det derfor ikke uventet at Russlands-tematikken og nordområdetematikken får et tydeligere avtrykk i arkivet bestående av hovedfags- og mastergradsoppgaver på 1990- og 2000-tallet, selv om tallmaterialet viser at russiske og

¹²⁶ Balsvik 1998, s. 278–279.

¹²⁷ Se Elenius 2015, s.10, hvor han vektlegger en slik forskyvning fra en nord-sør orientering i de nordlige regionene, mot en vest-øst / øst-vest orientering på 1990- og 2000-tallet.

sovjetiske temaer også hadde et visst gjennomslag allerede på 1980-tallet. Fra og med 2012 har det også blitt avlagt i alt 10 mastergradsoppgaver i Russlandsstudier på instituttet, som alle har en tematikk knyttet til Sovjetunionen eller Russland, og som i regelen har et diakront element i analysen. Selv om denne katalogen ikke er med i tellingen ellers, er de lagt til som en egen tilleggsgruppe i oversikten nedenfor:

Periode	Antall totalt (253)	‘Sovjetunionen, Russland, Norge og Russland, Barentsregionen’
1975–1979	24	0
1980–1989	42	3
1990–1999	50	3
2000–2009	91	5
2010–2017	36 + 10 (Russlandsstudier)	4 (+10)

4.1.6.5. Det arktiske universitetet og det polare temaet

‘Arktisk forskning’ har særlig siden slutten av 1980-tallet blitt framhevet som en viktig del av universitetets satsingsområde, og et institusjonelt uttrykk for denne satsinga gjenfinnes i opprettelsen av Roald Amundsens senter for arktisk forskning i 1988¹²⁸. Det er derfor interessant å se hvilket gjennomslag ‘Det polare temaet’ har hatt i hovedfags- og mastergradsstudentenes valg av tema over tid. Her er kategorien anvendt slik at den inkluderer avhandlinger som etter tittelen å dømme refererer til begreper som ishavsfangst, arktiske og antarktiske ekspedisjoner, polarpolitikk, og til øygruppa Svalbard.

Periode	Antall totalt (243)	‘Det polare temaet’
1975–1979	24	0
1980–1989	42	1 (2%)
1990–1999	50	4 (8%)
2000–2009	91	9 (10%)
2010–2017	36	3 (8%)

¹²⁸ Bull og Vorren 1998, s. 15. Roald Amundsens senter for arktisk forskning opphørte i praksis å eksistere i 2009.

Som vi ser, har det polare temaet, på lik linje med andre grenseoverskridende regionale temaer, som særlig migrasjons og deler av Russlands-tematikken, fått et solid oppsving fra og med 1990-tallet. De her nevnte tre tema-kretsene (migrasjon, Russlands-tematikk og det polare) vil ofte inngå som sentrale komponenter i den vide kategorien nordområde-forskning. Denne nordområde-forskningen framstår som sentral i forskningstradisjonen i Tromsø etter 1990, noe som har en rekke historiografiske og teoretiske konsekvenser, som vi vil vende tilbake til seinere i avhandlingen.

4.1.7. Avlagte doktorgradsavhandlinger i historie i tromsøtradisjonen

En enda mer direkte indikasjon på forskningstradisjonen i historie i Tromsø, finnes i oversikten over avlagte doktorgrads- og ph.d.-avhandlinger.¹²⁹ I skrivende stund, våren 2018, dreier det seg om en katalog på i alt 45 avhandlinger. Fire av avhandlingene ble avlagt og forsvart på 1970-tallet, mens de resterende 41 avhandlingene er avlagt og forsvart i perioden 1990 – april 2018.

I denne avhandlingen er det naturlig å starte med en undersøkelse av det relative gjennomslaget til temaer knyttet til den stedlige historien, hvor stedet er regionene Nord-Norge, Nordkalotten, nordområdene, Sápmi og Barentsregionen. Tellingen, basert på avhandlingenes tittel, viser at ingen av avhandlingene fra 1970-tallet handler om stedlig historie i nord. På 1990-tallet, derimot, har 7 av i alt 7 avhandlinger en tematikk som har klare referanser til noe stedstypisk forbundet med Nord-Norge og / eller de andre transstatlige regionene Nordkalotten, nordområdene, Sápmi og Barentsregionen. Hvis vi ser på titlene, og deler de i de to undergruppene 1) primærreferanse Nord-Norge (den subnasjonale stedlige regionalhistorien), og 2) primærreferanse den transstatlige regionalhistorien i nord (Nordområdene, Nordkalotten, Barentsregionen, Sápmi), finner vi at 4 avhandlinger har Nord-Norge som den primære regionale referanserammen, mens 3 av avhandlingene har de transstatlige regionene i nord som primærreferanse.

I perioden 2000–2009 ble det avlagt i alt 16 doktorgradsavhandlinger på historie i Tromsø. Av disse er det en relativt klar nordlig regional komponent i 12 av 16 avhandlinger, hvor 9 av

---

¹²⁹ Arkivet er tilgjengelig på nettsidene til AHR: https://uit.no/om/enhet/artikkel?p_document_id=380307&p_dimension_id=88152&men=28713 lest 17.04.2018.

avhandlingene kan leses som å ha Nord-Norge som den primære regionale referansen, og de resterende 3 avhandlingene har primærtilhørighet til den transstatlige regionale historien.

Den samme tendensen i det relative gjennomslaget til den stedlige regionale historien gjentar seg for den siste perioden, 2010 – april 2018. I denne perioden peker tittelen på 11 av 17 avhandlinger på regionalhistorie i nord, hvorav 6 av avhandlingene har Nord-Norge som primær referanse, og 5 av avhandlingene har det transstatlige regionale rommet i nord som primærreferanse.

Tellingene viser at den stedlige historien (lokal- og regionalhistorie i vid forstand), har stått sterkt i forskningstradisjonen over tid. De fleste doktorgradsavhandlingene relaterer seg til Nord-Norge og andre regioner i nord som Nord-Norge inngår i. Undersøkelsen viser også at forskningstradisjonen har lagt vekt på den transstatlige stedlige historien, og at dette gjorde seg gjeldende allerede på 1990-tallet.

Et annet vesentlig poeng som viser lokalhistoriens relativt høye status i forskningstradisjonen i Tromsø, er at katalogen inneholder to doktorgradsavhandlinger, fra 2006 og 2007, som tilhører kategorien ‘egentlig lokalhistorie’ (‘lokalhistorie i snever forstand’), ved at de er basert på den nye byhistorien om Narvik.¹³⁰

Også flere av de tematiske trendene i Tromsø-tradisjonen som er kommentert i forbindelse med listen over hovedfags- og mastergradsoppgaver, gjenfinnes i listen over doktorgradsavhandlingene. Den *etniske* historien, målt etter titler som har en relativt klar referanse til kriterier som ‘etnisk’, ‘samisk’ eller ‘kvensk’, har et solid avtrykk i de avlagte doktorgradsavhandlingene i perioden 1990–2018. I perioden 1990–1999 er det i alt tre titler med en etnisk referanse; 2000–2009: fem titler, og 2010–2018: seks titler.

Den russiske tematikken fikk et avtrykk på 2000-tallet; med i alt fire avhandlinger med en tydelig russisk eller sovjetisk tematisk referanse i perioden 2005–2018. Et annet tema med stort gjennomslag i trossøtradisjonen er migrasjon, med i alt fire avhandlinger i perioden 1994–2012. Det er også et relativt godt gjennomslag for den ‘polare tematikken’¹³¹ på 1990- og 2000-tallet, med i alt tre avhandlinger i perioden fra 1995–2017.

---

¹³⁰ Oddvar Svendsen 2006 «En byhistorie om Narvik 1950–2002» og Steinar Aas 2007 «Byen, banen og bolaget. Narviks historie bd. 1 1902–1950 og manuskriptet «Ei byhistorie om Narvik 1902–1950 – eit refleksjonstillegg».

¹³¹ Her er det polare temaet forstått vidt, hvor tittelen refererer til kriterier som ‘Svalbard’, ‘ishavsfangst’, ‘Arktis’, ‘polare ekspedisjoner’.

Ett tema som det i flere sammenhenger har blitt sagt at har fått lite oppmerksomhet i forskningen i Tromsø, er andre verdenskrig. Hvis vi anvender begrepet relativt vidt, og tar med slikt som gjenreisningshistorie, ser vi at katalogen har i alt fire titler som innebærer en klar tematisk referanse til andre verdenskrig. To av avhandlingene skriver seg fra 1970-tallet og handler om andre verdenskrig og internasjonal politisk historie, uten tematisk referanse til verken Norge eller Nord-Norge (Geir Lundestad og Georg Prahl Harbitz). Avhandlingen til Ingebjørg Hage fra 1995, handler om gjenreisningshus i Nord-Troms og Finnmark, og aktualiserer sånn sett andre verdenskrig i Nord-Norge som et premiss og en bakgrunn for tematikken. Den avhandlingen som likevel må sies å være tettest på andre verdenskrig – i Norge og Nord-Norge, er avhandlingen til Marianne Neerland Soleim fra 2005, som handler om sovjetiske krigsfanger i Norge. I tillegg bør det i denne sammenhengen også pekes på avhandlingen til Steinar Aas, om Narviks historie i perioden 1902–1950, som har en omfattende ‘totalhistorisk’ tilnærming til andre verdenskrig i byens historie, selv om det ikke er en referanse til krigen i selve avhandlingens tittel.

4.2. Einar Niemi (1943–). Kort vitenskapelig biografi¹³²

Einar Niemi framstår som en av de nordnorske historikerne som har vært særlig opptatt av lokalhistoriens rolle og utvikling i Nord-Norge. Han har gått inn for en lokalhistorie som et virkefelt for både fagutdannede historikere og legfolk. Samtidig har han vært opptatt av at lokalhistorien bør ha vitenskapelige ambisjoner. Niemi framstår som en av de viktigste aktørene på norsk side i den regional- og lokalhistoriske forskningstradisjonen i nord i den perioden som er gjort til gjenstand for behandling her. Det er flere grunner til dette. For det første er han en av de aktørene som kommer inn tidlig i perioden, med en tilknytning til Universitetet i Tromsø, og som har fortsatt å virke i det lokal- og regionalhistoriske feltet helt fram til våre dager. Den vitenskapelige produksjonen hans spenner vidt, i tema og omfang, og han har fått gjennomslag i forskningsdebatter nasjonalt og internasjonalt, innenfor temaer som nordområdenes historie, etnisk historie (samer, kvener og nordmenn i Nord-Norge), migrasjonshistorie (folkevandringer på Nordkalotten), historie knyttet til sikkerhets- og utenrikspolitikk i nord og betydningen for myndighetenes minoritetspolitikk og språkpolitikk, og norsk-russiske forbindelser i nord, for å nevne noe. I tillegg har han flere arbeider som ligger innenfor vitenskapshistorie om den lokal- og regionalhistoriske forskningen i Nord-Norge, og om teoridannelsen knyttet til lokal- og regionalhistorie, regionen og regionalisme, mer allment.¹³³

Niemi ble født i Salttjern, som ligger i det som i dag er Vadsø kommune, i 1943. Som flere av de andre UiT-historikerne (Henry Minde, Einar-Arne Drivenes og Jens Petter Nielsen), tok Niemi *examen artium* ved Alta gymnas. Han studerte seinere ved Universitetet i Oslo, og ble cand.philol. med hovedfag i historie i 1972. Hans hovedfagsoppgave¹³⁴, som handler om den kvenske innvandringen til Vadsø i perioden 1845–1885, ledet til en større omarbeidet artikkelserie om den kvenske innvandringen som ble trykket i *Finnmarken* i 1974. Hovedoppgaven ble også omarbeidet og gitt ut som bok i 1975.¹³⁵ Av intervjumaterialet framgår det at kibergværingen Hans Kristian Eriksen, gjennom brevkorrespondanse, var en viktig inspirasjon i forbindelse med valg av hovedoppgave. En annen viktig faglig

---

¹³² For en mer utdypende forskningsbiografi om Einar Niemi, se Drivenes og Tjelmeland 2014. En oversiktsbiografi er også inntatt i norsk biografisk leksikon, se Salvesen 2003. Disse artiklene, sammen med opplysninger hentet fra intervju med Niemi, datert 24.06.2016, danner kjernen i kildegrunnlaget i den korte oversiktsbiografien som er inntatt i denne avhandlingen.

¹³³ For en utfyllende bibliografi over Einar Niemis forfatterskap, vises det til Fagertun (red.) 2014, s. 293–305.

¹³⁴ Einar Niemi 1972 «Migrasjonen fra Nord-Finland og Nord-Sverige til Vadsø by og landdistrikt 1845–1885.»

¹³⁵ Einar Niemi 1975 *Oppbrudd og tilpasning: Den finske flyttingen til Vadsø 1845–1885*.

inspirasjonskilde, var hans veileder, migrasjonshistorikeren Ingrid Semmingsen. Mye av den tematikken Niemi kom til å arbeide med videre i sin historieforskning har klare tematiske forbindelseslinjer til hovedfagsoppgaven: migrasjonsforskningen, den etniske synsvinkelen, forskningen på kvensk historie, et nordområdeperspektiv og lokalhistorie fra Vadsø.

Etter å ha arbeidet som lektor i hjembyen Vadsø, ble Niemi ansatt som historiker ved UiT i 1975. Niemis ansettelsesforhold ved UiT ble i første omgang relativt kortvarig, ettersom han allerede høsten 1977 ble tilsatt som Finnmarks første fylkeskonservator, med sete i Vadsø. Denne stillingen innehadde han helt fram til 1989, da han ble ansatt som fulltids professor i historie ved UiT. Kontakten med UiT-historikerne ble imidlertid hele tiden opprettholdt, og også formalisert i 1984, da Niemi overtok professor-II stillingen i lokalhistorie ved UiT. Niemi har fortsatt kontor på AHR, hvor han har vært professor emeritus siden 2013.

En av de mest sentrale utgivelsene til Niemi er *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*, som han skrev sammen med Knut Einar Eriksen. Aktualiseringen av dette temakomplekset, og Niemi og Eriksens tese om at ‘det var den kvenske innvandringen til Nord-Norge som var den sentrale årsaken til norske myndigheters fornukspolitikk overfor samene og kvenene, som særlig var motivert av en sikkerhetspolitisk fortolkning og forestillinger om en russisk og en finsk fare for det norske Nord-Norge’, vakte stor oppsikt. Som Niemi selv kommer inn på i intervjumaterialet, ble dette på en måte også en del av den andre fasen i hans forskning på migrasjon og kven; ‘hvordan gikk det med de, etter de hadde migrert til Vadsø og Nord-Norge’. Den første fasen var da knyttet til kvenenes migrasjonen og innvandringen til Nord-Norge, som han behandlet i hovedfagsoppgaven. Det Niemi i intervjumaterialet selv presenterer som den tredje etappen i hans kvenforskning, fra 1990-tallet og 2000-tallet, har særlig dreid seg om den etniske sammensetningen av den nordnorske utvandringen til Nord-Amerika, hvor han ‘følger kvenene over Atlanterhavet’.¹³⁶

En annen tematikk som påvirket Niemis nordområdeforskning på 1990-tallet, i likhet med flere av hans kollegaer i Tromsø, er vendingen østover og forskningssamarbeidet og møtet med russiske kollegaer fra Murmansk og Arkhangelsk, som er nærmere tematisert i kapittel 7. Et verk som er en del av den tidlige fasen i den østlige vendingen i UiT-tradisjonen, er 1992-

---

¹³⁶ Her er det ikke bare egen forskning han viser til, men også de hovedfags- og doktorgradsoppgavene han har vært veileder på, og som handler om den nordnorske utvandringshistorien på annen halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.

utgivelsen *Pomor: Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år*, hvor Niemi er redaktør og artikkelforfatter. Et annet overordnet trekk som preget Niemis forskning på 1990-tallet og 2000-tallet, er en enda sterkere vektlegging av nordområdeperspektivet og regionalhistorie. En viktig del av den regionalhistoriske vinklingen hans fra denne perioden, handler om forskning på Nord-Norge utfra regionaliserings- og regionalismeprosesser som er knyttet til den finske samfunnsgeografen Ansii Paasis stadie-modell og Miroslav Hrochs nasjonalismeforskning.

I avhandlingen her er det særlig historikernes publiserte materiale som er vektlagt. Historikernes institusjonelle deltagelse; utnevnelser til råd og utvalg, offentlige, faglige og politiske verv og utnevnelser, er stilt i bakgrunnen. Når det gjelder Niemis forskningsbiografi, kommer en likevel ikke helt utenom det institusjonelle. Niemi har sittet i en rekke fagutvalg – og råd, både nasjonalt og internasjonalt. En av de viktigste utvalgsrollene, er deltagelsen i Samekulturutvalget, som virket i perioden 1980-1987. Samekulturutvalget, som var et parallellutvalg til Samerettsutvalget, utarbeidet fire NOU-er i tilknytning til forarbeidene til Sameloven av 1987.

Temaene som er løftet fram som Niemis forskningsinteresser i forskningsbiografien ovenfor, har først og fremst berøringspunkter med lokal- og regionalhistorie i vid forstand, hvor beretningen og forskningen ikke er strengt organisert etter en territoriell avgrensning, eller hvor det ikke er 'stedet selv' som avgrenser eller er selve temaet. Foruten denne lokal- og regionalhistorien som faller innenfor begrepets vide betydning, har Niemi også bidratt i det vi kan kalle den «egentlige» lokal- og regionalhistorien, eller lokal- og regionalhistorie i snever forstand.

Et stort arbeid som inngår i kategorien egentlig lokalhistorie i Niemis forskning er monografien *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*, som kom ut i 1983. Niemi har også skrevet nordnorsk regionalhistorie i egentlig forstand, både som hovedforfatter av *Trekk fra Nord-Norges historie* (1976) og som bidragsyter i tobindsverket *Nordnorsk kulturhistorie* (1994). Det er denne stedlige historien som danner kjernen i tekstanalysen nedenfor i delkapittel 4.2.

4.2.1. Fra utgivelsen *Trekk fra Nord-Norges historie* (1976)

Trekk fra Nord-Norges historie er det første forsøket på en samlet framstilling av landsdelens historie for den perioden som gjelder denne avhandlingen. Niemi framstår som hovedforfatter i verket. De andre bidragsyterne er kjente nordnorske historikere og samfunnsvitere (Ottar Brox, Odd Mathis Hætta, Kjell Jacobsen og Hans Kr. Eriksen) som kan ses som aktører i det regionalistiske og lokalhistoriske oppsvinget i Nord-Norge på 1970- og 1980-tallet. Boka er todelt, hvor del én handler om landsdelens historie fram til 1945 (ved Einar Niemi) og gir «en kort oversikt over den sosiale, politiske og kulturelle situasjonen i dag»¹³⁷ (ved Ottar Brox). Del to inneholder ett kapittel om samenes historie, samt ett kapittel om hver av fylkeshistoriene. Også her har Niemi et kapittelbidrag – «Emner fra Finnmark». Boka var særlig beregnet for bruk i den videregående skolen. Som en del av sjangerkonvensjonen, er det derfor ikke overraskende at det i liten grad blir nøyaktig henvist til kilder og litteratur i den løpende beretningen.

Niemis hovedbidrag i denne utgivelsen – «Trekk fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig» - er en sammenfattet landsdelshistorie i kortform.¹³⁸ Flere av de regionalhistoriske emnene og temaene som gjenfinnes seinere i forskningen til Niemi, er til stede allerede i denne utgivelsen. Samenes historie har riktignok ikke fått en sentral plass i denne delen, men det er begrunnet med disposisjonen – forlaget ville at den samiske historien skulle behandles i et eget temakapittel.

Når det gjelder det gjennomgående temaet i framstillingen, er det lagt mye vekt på økonomisk historie, næringslivshistorie og handelssystemer. Dette er temaer som forbinder denne konsentrerte landsdelshistorien fra midten av 1970-tallet med Niemis disposisjon og temavalg, særlig i *Vadsøs historie* (1983), men også i bidraget hans i bind 1 i *Nordnorsk kulturhistorie* (1994), da i samforfatterskap med Håvard Dahl Bratrein. Dette kan være betinget av et mer allment historiesyn, som ser de materielle økonomiske maktforholdene (her: handelssystemer) i samfunnet som retningsgivende for både den historiske prosessen og slikt som mentalitetsutvikling, og dermed som noe som bør være sentralt i en historisk beretning. Et slikt materialistisk utgangspunkt er ikke unikt for en norsk historiker fra andre halvdel av det 20. århundret. Det kan spores en endring i Niemis framstillinger, hvor hans artikler om regionalhistorie fra 1990-tallet og 2000-tallet har et klarere konstruktivistisk

---

¹³⁷ Niemi et. al 1976, s. 7.

¹³⁸ Se Niemi et. al. 1976, s. 11–75.

innslag enn de historiske stedsberetningene fra 1970- og 1980-tallet. Endringen i historiesynet skal likevel ikke overdrives. Allerede i framstillingen fra 1976 er det argumentasjonsrekker som hviler på antagelsen om folks forestillinger som virksomme bestanddeler i den historiske utviklingen, og de 'materielle premissene' (herunder økonomiske handelssystemer) er fortsatt til stede i Niemis regionalhistoriske beretning fra 1994¹³⁹.

Siden den økonomiske og handelsøkonomiske historien har fått en så vidt sentral plass, både her og i seinere regional- og lokalhistoriske beretninger skrevet av Niemi, er det interessant å se hva forfatteren selv skriver om dette på midten av 1970-tallet:

Hovedvekten er lagt på handelsøkonomiske, næringsmessige forhold fordi dette er noe som angår hele befolkningen i Nord-Norge. Og nordnorsk historie, i alle fram til 1800-tallet, er i ikke liten grad en historie om utnyttelsen av landsdelen fra interesser utenfra. Derfor får f.eks. finnmarksmonopolet forholdsvis bred plass i framstillingen.¹⁴⁰

Vi ser altså at Niemi her, når det gjelder denne utgivelsen som et læreverk om landsdelens historie, begrunner den sentrale plassen til den handelsøkonomiske og næringsmessige historien med at den er *allmenn* for landsdelen, og ikke med et mer grunnleggende historiesyn som det er vist til ovenfor. Andre og tredje setning i sitatet ovenfor er også interessant. Det peker på at landsdelen har vært gjenstand for en utnyttelse av interesser utenfra. I dette perspektivet spiller sentrum-periferi betraktninger en sentral rolle, hvor sentrum alltid befinner seg et sted i sør, og hvor det er en markant ubalanse i maktforholdet. Det angir et utbredt historiesyn som gjenfinnes blant mange nordnorske historikere og samfunnsvitere i perioden for denne utgivelsen. Perspektivet kommer også til uttrykk flere steder i tobindsverket *Nordnorsk kulturhistorie* fra 1994, som i denne avhandlingen er lest som en sammenfatting av hovedtendensene i den lokal- og regionalhistoriske forskningsaktiviteten ved UiT fra ca. 1970 til tidlig 1990-tall. Det ser ut til at sentrum-periferi perspektivet fikk en særlig oppmerksomhet på 1970- og 1980-tallet, og at det sann sett er typisk for perioden. I avhandlingen her er det lagt til grunn at denne oppfatninga særlig kommer til syne når den implisitte overbygningen for den regionale historien er den nasjonale historien, slik tilfellet er i landsdelshistorien. Når den nasjonale historien på sett og vis blir suspendert som den implisitte overbygningen, som når nordnorsk historie er berettet som en del av

---

¹³⁹ Som analysert nedenfor i 4.2.3.

¹⁴⁰ Niemi et. al. 1976, s. 11.

Barentsregionens historie, skulle dette utnyttelsesparadigme antas å bli mindre dominerende i framstillingene.

I innledningen til «Trekk fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig» kjenner vi igjen et tema som Niemi utvikler videre i seinere artikler knyttet til lokalhistorisk forskning, hvor han går inn for en lokalhistorie som har *syntetiserende ambisjoner*. Ett av siktemålene med framstillingen, har vært å gjøre den problemorientert, og ikke til en oppramsing av historiske fakta. Det problemorienterte og periodiserende, som sentralt i framstilling, disposisjon og metode, er trekk som går igjen i Niemis stedlige historiefamstillinger.

I beretninger om nordnorsk historie, er det gjerne 1400- og 1500-tallet som framstår som «Den gode tida», mens 1600- og 1700-tallet framstår som nedgangstider for landsdelen sett under ett. Dette var en konsekvens av dårligere bytteforhold mellom fisk og korn, og hvor Nord-Norge ble den lidende part i en ubalansert konsesjons- og monopolbestemt handel med Trondheim, Bergen og København. Niemi slutter seg her til denne oppfatningen.¹⁴¹

Derimot åpner en samlet lesning av Bratrein og Niemi i kapittelbidraget «Inn i riket», i *Nordnorsk kulturhistorie* bind 1 (1994) opp for en annen periodisering. Beretningen der er en bred landsdelshistorisk framstilling av Nord-Norge fra ca. år 800 til våre dager, med vekt på økonomisk historie og landsdelens integrasjon i Norge. Her synes det som om det er vikingtida og perioden fram til ca. 1300 som er den gylne æra for landsdelen. Når denne tidlige perioden får status som storhetstida, er det særlig lagt vekt på landsdelens politiske betydning i samlingen av riket og det seinere riksstyret. Men også i beretningen om nordnorsk middelalder og vikingtid, framstår det som om landsdelens stilling er best i begynnelsen av perioden, med en gradvis nedgang fram til høymiddelalderen.¹⁴²

Som nærmere behandlet i kapittel 6, har den russiske historikeren Fjodorov vist til hvordan førrevolusjonære historikere som skildret den regionale historien i Nord-Russland har hatt en tendens til å disponere stoffet etter forestillinger knyttet til en forgangen storhetstid, etterfulgt av flere århundrer med forfall. Denne tendensen, som vi kan kalle 'kontinuerlig utarming', kan vi også finne representasjoner for i den historiske beretningen om Nord-Norge.

Interessant nok synes det å være en del sammenfall mellom de periodene som vanligvis blir betegnet som å være preget av vekst og nedgang i Nord-Norge og Nordvest-Russland, selv

---

¹⁴¹ Se Niemi et. al. 1976, s. 30 mv. og s. 44 mv.

¹⁴² I kapittelbidraget i *Nordnorsk kulturhistorie* var det Bratrein som hadde hovedansvaret for den tidlige perioden.

om periodiseringene knyttet til vekst-/forfall-/vekst-strukturen, som organiserende rammeverk for framstillingen, ikke ser ut til å være helt entydige i noen av de tre studerte tradisjonene.

Flere av temaene som er vektlagt i «Trek fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig», går igjen i både *Vadsøs historie*¹⁴³ og «Inn i riket. ...»¹⁴⁴. Ett av temaene som går igjen, er Finnmarks avhengighet av Bergen og seinere København i et ubalansert handelssystem, og hvordan dette var med på å skape en avhengighetsmentalitet hos finnmarkingene. Det blir argumentert for at denne mentaliteten varte ved, også etter at finnmarkshandelen ble frigitt i 1789. Andre temaer som Niemi vektlegger her og seinere, er Nord-Norge og Finnmark som gjenstand i stormaktpolitikken og konkurransen om kontrollen med nordområdene på 1500- og 1600-tallet, den positive virkningen av pomorhandelen, migrasjon på Nordkalotten og innvandringen til Nord-Norge, med særlig vekt på døleinnvandring og den kvenske innvandringen. Tendensen til å se Finnmarks og Nord-Norges regionalhistorie utover 'snevre' nasjonale rammer, er med andre ord til stede allerede i denne framstillingen fra midten av 1970-tallet.

Et annet tema som er vektlagt i *Trek fra Nord-Norges historie*, er andre verdenskrig. Krigen har fått en relativt sentral plass, og utgjør 10 av 166 sider av verket sett under ett, mens i *Nordnorsk kulturhistorie* (1994), derimot, utgjør beretningen om andre verdenskrig 5 av 944 sider, når litteraturlister og tillegg er talt med. Også perspektivet i de to behandlingene skiller seg sterkt fra hverandre. I «Trek fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig» (1976), er krigen fortalt som en hendelseshistorie som dekker de store krigsbegivenhetene; det handler om «hvordan krigen og krigsåra artet seg i Nord-Norge»¹⁴⁵. I *Nordnorsk kulturhistorie*, derimot, blir andre verdenskrig behandlet mer som et gitt bakenforliggende premiss for den aktuelle perioden. Der undersøkes det hvilken kontinuitet en kan se mellom krigsårene og periodene forut for og etter krigen, i et moderniserings og integrasjonsperspektiv, og som en del av den økonomiske historien. I «Trek fra Nord-Norges historie til og med 2. verdenskrig», er de fleste vesentligste temaene knyttet til andre verdenskrig og Nord-Norge som en forventer seg i en kort oversiktshistorie tatt med i beretningen. De sovjetiske krigsfangene og fangeleirene er riktignok ikke tematisert, utover at det er en henvisning til «de lange togene av krigsfanger og tvangsarbeidere». Selve krigen er

---

¹⁴³ Niemi 1983

¹⁴⁴ Niemi og Bratrein 1994

¹⁴⁵ Niemi et. al. 1976, s. 64.

nøkternt formidlet; det er ingen tendenser verken til helteberetninger eller til demonisering av tyskerne.

I avslutningen («Sluttord») er det inntatt en del poenger, som kan leses som fram-fortolkede funn, eller synteser og sentrale tendenser, som følger av Niemis analyse. Disse funnene framstår også som sentrale i Niemis forestillinger knyttet til Nord-Norges historie, slik de var på midten av 1970-tallet. Blant disse oppfatningene er det flere som har en kontinuitet framover til *Nordnorsk kulturhistorie*, som ble utgitt 18 år seinere. I begge verkene finner vi blant annet oppfatningen om at en sentral kvalitet ved Nord-Norges historie, er møtet mellom ulike kulturer og språk:

Alltid har Nord-Norge først og fremst vært et innvandringsområde, et område hvor forskjellige folkeslag og kulturer har møtt hverandre.¹⁴⁶

En annen historisk tendens som framstår som både særegen og vesentlig, er regionen som gjenstand for utbytting utenfra, allerede fra tidlig tid:

Tidlig ble Nord-Norge eller deler av Nord-Norge utnyttet av interesser utenfra. I tida før rikssamlingen utnyttet de håløyske stormenn ressursene i Finnmark, i det området som seinest ble kolonisert av nordmenn og som lengst var løst knyttet til riket.¹⁴⁷

Hvis en ser dette siste sitatet isolert opp mot den seinere framstillingen til Bratrein og Niemi om Nord-Norges tidlige historie i kapittelbidraget «Inn i riket» i *Nordnorsk kulturhistorie*, er perspektivet der på håløygenes utnyttelse av Finnmark tilsynelatende annerledes. Der framstår ikke dette som en utnyttelse *utenfra*, men snarere som de *nordnorske* vikinghøvdingenes utnyttelse, blant annet av det samiske skattelandet, og dermed en utnyttelse som ikke er ekstern, så lenge perspektivet er *regionen Nord-Norge*, og ikke *regionene Hålogaland og Finnmark*. Her må det nok en gang nevnes at i kapittelbidraget i *Nordnorsk kulturhistorie*, som er kronologisk disponert, var det Bratrein som hadde det primære ansvaret for beretningen om den tidlige perioden (vikingtid og middelalder).

Et tredje trekk, som framstår som en sentral tendens i Niemis analyse, både her og i seinere framstillinger, er vektleggingen av stormaktenes konkurranse om Nordkalotten, og de mange konsekvensene dette har fått for Nord-Norge. Dette framstår både som et sentralt trekk ved Niemis historiesyn i relasjon til nordnorsk historie, og særlig Finnmarks, Øst-Finnmarks og

---

¹⁴⁶ Niemi et. al. 1976, s. 73.

¹⁴⁷ Niemi et. al. 1976, s. 73.

Varangers historie som grenseregioner. I «Sluttordet» i «Trek fra Nord-Norges historie...», framkommer perspektivet på denne måten:

De nordligste delene av Nord-Norge ble mot slutten av seinmiddelalderen gjenstand for konflikt mellom europeiske stater, delvis på grunn av de ressursene som fantes på sjø og land, delvis på grunn av ressurser man trodde fantes og delvis ut fra strategiske og kommunikasjonsmessige (i forbindelse med handelsveiene) vurderinger. Også i nyere tid kom området til å bli trukket inn i konfliktforhold mellom stormaktene. I dag er Nord-Norge et av de strategisk sett viktigste områdene i øst-vest-konflikten.¹⁴⁸

En annen kvalitet ved nordnorsk historie som framstår som varig og regionspesifikk her i «Sluttordet», er forestillingen om at livet i Nord-Norge helt fram til nyere tid har artet seg som en kamp for tilværelsen. Årsakene til at 'livet har vært hardt' i nord, til tross for naturrikdommene, blir her forklart med tre fenomener: skiftende ressurser, hardt vær og klima, og utbytting utenfra. Hvis det første fenomenet må forstås som dels kulturelt bestemt og dels naturbestemt, er det andre fenomenet et naturgitt premiss, mens det tredje premisset er kulturelt bestemt.

Utbyttingen utenfra framstår altså som et sentralt trekk ved Nord-Norges historie generelt, og Finnmarks historie spesielt. Men med Niemi er det ikke bare forstått som en kvalitet i realhistorien til Nord-Norge, som konsekvens og resultat, men også som en vesentlig virkefaktor, gjennom mentalitetshistorien. Utbyttinga og avhengighetsstrukturene knyttet til de skiftende handelssystemene, hvor landsdelen ble gjort avhengig av faktorer utenfra, skriver Niemi, førte i siste instans til at nordlendingene selv ble sløvet av systemet. Dette synspunktet, og denne dynamikken, mellom 'historisk prosess og struktur' – 'mentalitet' – 'historisk prosess og struktur' osv., er gjentatt og poengtert i *Vadsøs historie* (1983), og det finnes også spor av den i bidraget til Bratrein og Niemi i *Nordnorsk kulturhistorie* (1994). Den påståtte avhengighetsmentaliteten og sløvsinnet påvirket i mindre grad samenes utvikling, ettersom de var mindre avhengig av faktorer utenfra, som importert korn.¹⁴⁹

Niemi har som nevnt også et kapittelbidrag i del 2 i *Trek fra Nord-Norges historie*. Under kapitteloverskriften «Emner fra Finnmark» behandler han den finske innvandringen til Finnmark, med vekt på innvandring til Vadsø-området, og temaer knyttet til Novembertraktaten og Finnmark, som grensespørsmål og sikkerhetspolitikk i Nord-Norge, og forestillingen om en «russisk fare» for Nord-Norge. Dette er temaer Niemi utviklet videre i

---

¹⁴⁸ Niemi et. al. 1976, s. 73–74.

¹⁴⁹ Niemi et. al. 1976, s. 74.

seinere arbeider. Særlig den kvenske innvandringen og temaet «den finske fare» fra slutten av 1800-tallet og i mellomkrigstida, framstår som et av de sentrale temaene i Niemis seinere forskning.¹⁵⁰

4.2.2. *Vadsøs historie bind 1: Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)* (1983)

Boka er en monografi på 623 sider, inkludert vedlegg, kildefortegnelse, litteraturliste og stikkordsregister. Boka var ment som første bind i et tobindsverk om Vadsøs historie fram til «våre dager»¹⁵¹, selv om bind to foreløpig ikke har materialisert seg. Slik verket står i dag, er det en framstilling av Vadsøs historie fra eldre tider til 1833, da Vadsø fikk kjøpstadrettigheter. Hovedtyngden av beretningen handler om perioden fra ca. 1500. Dette henger sammen med at det skriftlige kildematerialet om Vadsøs historie er så godt som ikke-eksisterende fra tida før begynnelsen på 1500-tallet. Som for andre beretninger om lokalhistorien i nord, hviler analysen og resonnementene knyttet til perioden før 1500-tallet særlig på stedsnavnsgranskning, resultatet av arkeologiske undersøkelser og en mer generell nordområdehistorie som har nedfelt seg i den historiske litteraturen.

I forordet signert forfatteren og redaktøren for verket, står det at «boka er skrevet først og fremst for folk som bor i eller har en tilknytning til Vadsø-området».¹⁵² Til tross for denne angivelsen av leserkretsen, appellerer boka til et langt videre publikum, ikke minst fordi beretningen også knytter an til en videre regionalhistorie om Finnmark, med hovedvekt på Øst-Finnmark. Til tider tjener også det videre Nord-Norge som en relevant referanseramme, og det er mye interessant materiale knyttet til forbindelsene med Nord-Russland, med særlig vekt på Kolahalvøya og pomorhandelen. Selv om beretningen handler om Vadsøs lokalhistorie fram til 1833, har de prosessene det vises til ofte et langt videre nedslagsfelt i de tilgrensende områdene, og de regionene Vadsø må kunne sies å inngå i (Varanger, Øst-Finnmark, Finnmark, Nord-Norge, Nordkalotten og Barentsregionen¹⁵³). Det er gjerne nettopp

---

¹⁵⁰ Se særlig Eriksen og Niemi 1981.

¹⁵¹ «Våre dager» peker på 1982 som er datering til forordet skrevet av representanten for Vadsø kommune og formannen i den lokale historienemda (Niemi 1983, s. 5 (upaginert)). Også i selve beretningen til Niemi, refereres det flere steder på det kommende bind 2.

¹⁵² Niemi 1983, s. 12.

¹⁵³ Selv om uttrykket Barentsregionen ikke eksisterte i perioden for tilblivelsen av *Vadsøs historie* bind 1 – som utfra bokas forord å dømme må være perioden ca. 1973–1983 – er det en passende betegnelse på en del av det

disse *regionale* nivåene som blir aktualisert i Vadsøs lokalhistorie, vel så mye som den større norske nasjonale historien og historien knyttet til den dansk-norske staten. Dette virker som en naturlig konsekvens av den underliggende ‘realhistorien’ til Vadsø i denne perioden. Her tenkes det på tilhørigheten til fellesområdet mellom Norge og Russland, og at de statlige grensene til Sverige og Russland først ble fastlagt og formalisert i henholdsvis 1751 og 1826, og de utpregede internasjonale handelsmønstrene som hadde så sterk betydning på områdets utvikling, og, ikke minst, det fler-etniske preget til befolkningen i Vadsø-området (samisk, skandinavisk, kvensk).

Ut fra begrepsbruken i denne avhandlingen, framstår *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)* (heretter *Vadsøs historie*) sånn sett som en grenseoverskridende lokalhistorie – både hendelsene og prosessene det berettes om har årsaker og konsekvenser utover sitt eget territorium, så beretningen er ‘grenseoverskridende’ i den territorielle relasjonen. De grensene som ‘overskrides’ er gjerne porøse, skiftende og ennå ikke fastlagte. Beretningen skrider over sine egne territorielle grenser – i det videre Varanger og Øst-Finnmark, Finnmark og Nord-Norge, og Nordkalotten innebefattet det nordlige Russland. Dermed gjør *Vadsøs historie* seg til en beretning med relevans også i disse ‘regionale’ historiene. Beretningen er også ‘grenseoverskridende’ i den forstand at Vadsøs historie er sterkt påvirket av prosesser med sitt utgangspunkt i det finske, russiske og til tider det svenske ‘rommet’. Når det er Vadsøs egne aktører (‘Vadsø’) som står for den grenseoverskridende aktiviteten, utover sitt eget rom, er det særlig en bevegelse mot Russland (Kolahalvøya), det dreier seg om.

Et annet moment i framstillingens grenseoverskridende kvaliteter, gjelder metoden. I analysen og resonnementene knyttet til den løpende kronologiske beretningen, er det gjort flere sammenligninger av prosesser og hendelser i Vadsø, sett i forhold til tilsvarende prosesser i Vardø, det større Øst-Finnmark, Finnmark, og av og til selve landsdelen – Nord-Norge. Dette er den romlige siden ved Niemi analytiske metode i *Vadsøs historie*, hvor det er ulike tilgrensende steder, eller overordnede regioner, som danner komparasjonsgrunnlaget. Denne formen for romlig komparasjon kommer inn flere steder i analysen av handelsmønstre og

---

rommet og de hendelsene Niemi skriver om, ikke minst knyttet til de norsk-russiske forbindelsene i Nord. Rett nok brukte en gjerne regionbegrepet Nordkalotten som en regional bestemmelse på områdene nord for polarsirkelen i Fenno-Skandinavia. Dette begrepet ser imidlertid i liten grad ut til å fange opp de nordlige russiske områdene på Kolahalvøya, i russisk Karelen og i Kvtsjø-området, uten at det er konkret spesifisert i det enkelte tilfellet. Så selv om Barentsregionen er en språklig anakronisme i denne sammenhengen, peker uttrykket nettopp på det rommet en del av beretningen om Vadsøs historie relaterer seg til i deler av beretningen.

økonomisk tilpasning i Vadsø, som også er et av bokas bærende temaer og rammeverk. Niemi sammenstiller og sammenligner også ulike perioder i Vadsøs egen historie, og bruker dette i analysen av områdets økonomiske utvikling og tilpasning. I disse leddene av den sammenlignende metoden, er det altså stedet som sammenlignes med 'seg selv' i sin tidligere eller seinere historie.

Begge disse sidene ved den sammenlignende metoden (den diakrone og synkrone) løfter beretningen opp på et vitenskapelig nivå i metodisk og analytisk forstand – selve siktemålet er å være en lokalhistorie som utsier noe utover sin egen snevre territorielle utstrekning, og som søker å påvise tendenser i de årsak-virkningskjedene som blir trukket fram og sannsynliggjort i beretningens tematiske problemstillinger. Om vi skal gjøre bruk av Niemis eget begrepsapparat, kan vi si at det er en lokalhistorisk framstilling som er historievitenskapelig i det at den har en kronologisk disposisjon og syntetiserende ambisjoner.¹⁵⁴ Begge disse momentene peker på de materielle kvalitetene ved beretningen selv – disposisjon og siktemål. Den komparative kvaliteten i Niemis analyse forutsetter et regionalt plan, samtidig som analysen ikke oppgir det lokalhistoriske siktemålet. Den romlige komparasjonen og det grenseoverskridende i metoden, opp til det regionale planet, virker nødvendiggjort av en søken etter stedets egen historie, og framstår ikke primært som et ledd i et regionalistisk program for å tildele stedet en viktighet i en videre regional eller nasjonal historie.

Teksten har ikke et fotnoteapparat. Det meste av det siterte og henviste materialet er imidlertid gitt referanser i teksten, enten med en direkte henvisning til et kildemateriale, et verk, eller en opphavsperson, slik at teksten lest i sammenheng og holdt opp mot bokas litteraturliste og kildefortegnelse som regel klargjør eller sannsynliggjør hvor den gitte opplysning, sitat og annet er hentet fra. På tross av fraværet av fotnoter og enkelte mangelfulle kilde- og litteraturhenvisninger, framstår *Vadsøs historie* som en både godt kildebelagt og kilderik beretning. Mye av kildematerialet er gjengitt i beretningen, og danner gjerne utgangspunktet for analysen. Analysen er sånn sett langt på vei stilt til skue for leseren ved at han / hun blir presentert kilde-premissene og slutningspremissene i Niemis resonnementer.

---

¹⁵⁴ Med referansen til dette begrepsapparatet, tenkes det særlig på den normative lokalhistoriske teorien som blir vektlagt i Niemi og Winge 1993. Også i andre tekster, som ikke er forfattet sammen med andre, framstår dette som et relevant begrepsapparat i Niemis tenkning om en vitenskapelig lokalhistorie og en profesjonalisering av lokalhistorien.

Den relativt høye graden av metodisk gjennomskiktighet setter leseren i stand til å gjøre seg opp sine egne meninger om analysens pålitelighet og godhet.

Ett av momentene som det er lagt vekt på i avhandlingen her, når det gjelder lesningen av monografier og større sammenhengende verk under en redaktør eller et redaksjonskollegium, og som tilhører den tekstgruppen som er kalt den «egentlige» lokal- og regionalhistorien¹⁵⁵, er å se etter gjennomgående forestillinger, idéer, motiver, tema eller lignende, som holder verket sammen. I *Vadsøs historie* framstår lokalbefolkningens næringsmessige tilpasning til et skiftende handelssystem som ett av de gjennomgående temaene i brorparten av beretningen fra ca. 1500 til 1833: Fra en slags frihandel med flere aktører lokalt, nasjonalt og 'internasjonalt', til en konsesjonsbasert og seinere monopolbasert handel kontrollert av Bergen, etterfulgt av en kort periode i første halvdel av 1700-tallet med en (legalt sett) frihandel. Etter det følger igjen en monopolhandel i regi av København, før monopoltankegangen blir endelig forlatt med opphevelsen av monopolet i 1789.

Handelen framstår som et viktig premiss både for den demografiske utviklingen og den lokale næringstilpasningen, for både nordmenn og samer. Handelssystemet, i sine ulike støpninger og rettslige reguleringer, framstår som stabilt i den forstand at det beror på og frambringer avhengighet, både i relasjon til pengekreditt, vareleveranser (korn), og fiskernes og samenes avsetningsmuligheter. Ett av nøkkelbegrepene her er utreder-systemet, som for øvrig ser ut til å tjene noen av de samme funksjonene som pomorenes utreder- og kredittinstitusjon, den såkalte *pokrut*. At handelssystemet og lokalbefolkningens tilpasning til dette er en sentral del av det tematiske rammeverket til framstillingen, er i tråd med en forventning til verkets samtidige historieteoretiske tradisjon, hvor økonomisk historie og den historiske materialismen stod sterkt.

Dels i tilknytning til handels- og avhengighetsparadigmet, framkommer en annen typisk oppfatning når det handler om lokal- og regionalhistorie i Nord-Norge, og som framstår som en bærende idé for teksten – *idéen om de store naturrikdommene*. Dette er en forestilling som også gjenfinnes i den historiske litteraturen om Det russiske nord, ikke minst i Arkhangelsk-tradisjonen.¹⁵⁶ Når det gjelder Niemis eget forfatterskap, så vi også ovenfor i analysen av *Trekk fra Nord-Norges historie* (1976) at dette var en aktuell forestilling allerede på midten av

---

¹⁵⁵ Om termen den «egentlige lokal- og regionalhistorien»: se nærmere ovenfor i denne avhandlingens delkapittel 2.1.

¹⁵⁶ Jfr. Analysen i kapittel 5.

1970-tallet. I *Vadsøs historie*, i tilknytning til omtalen av de store naturrikdommene, skriver Niemi at folk levde materielt sett relativt bra, på tross av den avhengigheten som berodde på handelssystemet. Ett av momentene som begrunner dette relative vellevnet, er handelen med Russland, både før og etter opphevelsen av monopolhandelen/konsesjonshandelen med Bergen og København. Ett annet moment, er Vadsøs differensierte næringsliv, sammenlignet med Finnmark for øvrig og resten av Nord-Norge. Her tenkes det særlig på den samiske økonomiske tilpasningen i Varanger-regionen som på slutten av 1600-tallet og 1700-tallet framstår som mer allsidig og mindre avhengig av handelen sørover enn den norske befolkningen, og dermed også som mer bærekraftig og overlevelsedyktig.¹⁵⁷

I tillegg til økonomisk historie, handelsmønstre og kontaktene til verden utenfor, er det lagt vekt på sosiale og befolkningsmessige forhold og endringer.¹⁵⁸ Til tross for den kildebestemte skjevheten (som altså ikke beror på utvalget, men på selve kildesituasjonen), er det forsøkt å skrive en lokalhistorie som tar for seg hvordan allmuen levde – det som kan kalles ‘historie nedenfra’, eller rett og slett en bred kollektiv sosialhistorie. *Vadsøs historie* må derfor kunne kalles en ‘totalhistorie’ om Vadsø-området historie fra eldre tider til 1833. Ikke overraskende, og i tråd med en trend i tida, er det lagt mye vekt på demografisk historie, gjerne knyttet opp til økonomisk tilpasning og etnisk historie, hvor skattemanntall, kirkebøker og folketellingene fra og med 1769, utgjør et viktig kildemateriale.

Niemi trekker fram en del særlige forhold for kildegrunnet for historien i Vadsø og Nord-Norge i middelalder og tidlig nytid. Det ene er *nødvendigheten av tverrfaglige undersøkelser i eldre nordnorsk lokalhistorie generelt*, noe Vadsøs lokalhistorie og kildesituasjonen er et godt eksempel på. I Niemis beretning om Vadsøs historie, er det vanskelig å få øye på en nærmere konkretisering av hva som her ligger i termen «tverrfaglige undersøkelser», men utfra den videre sammenhengen og seinere intervju materiale, pekes det på et samvirke mellom særlig arkeologi, geologi, språkhistorie / navnehistorie (etymologi) og «allmenn» historievitenskap, og med folkeminnegransking, religionshistorie og sosialantropologi som særlige «hjelpedisipliner».¹⁵⁹

Den andre nordnorske «særegenheten» Niemi peker på når det gjelder kildesituasjonen, som også er relevant for Vadsø, er at de skriftlige kildene stort sett er produsert av folk som kom

---

¹⁵⁷ Niemi 1983, s. 281 mv og 290 mv.

¹⁵⁸ Dette er også ettertrykkelig vektlagt i bokas innledning, se Niemi 1983, s. 13–14.

¹⁵⁹ Intervju med Einar Niemi datert 24.06.2016.

utenfra og snart dro igjen. Selv om situasjonen bedrer seg noe henimot 1800-tallet, ved at særlig handelseliten etter hvert fikk en mer varig stedlig tilknytning, er dette en tendens som har hatt lang varighet. Det gjaldt både det kildemateriale som skrev seg fra geistlig og verdslig forvaltning, og det intensjonelle skildringsmaterialet – reisebeskrivelsene og de topografiske beskrivelsene.¹⁶⁰

I tråd med bygdebokas og by-historiens sjanger, er det ikke skrevet så mye spesifikt om metode og teoretiske forutsetninger for prosjektet. De analysene som er gjort i beretningen er så vidt gjennomsiktede, at leseren uansett får et godt innblikk i den praktiske metodikken. Det er lett å følge retningen fra empirien (kildetekster og annet kildemateriale) til hypoteser, påstander og fram-fortolkede funn. Når det gjelder vitenskapsteoretiske forutsetninger (teori) utover det som er sagt om kildesituasjonen og tematikken i innledningen til boka, er det heller ikke mye å hente i selve teksten, men noe er likevel tatt med, som her:

Vadsøs historie er nok lokalhistorie i den forstand at den omhandler et lokalt avgrenset samfunn med et fellesskap administrativt, økonomisk og sosialt. Men vi vil ikke kunne forstå denne historien uten å se den i sammenheng med en rekke forhold utenfor området. Lokalhistorisk arbeid må slik vende blikket både innover og utover.¹⁶¹

Sitatet synes å harmonere godt med Niemis teoretiske standpunkt når det gjelder metoden i lokalhistorisk forskning, slik det framgår av den etterfølgende beretningen og av den videre lokal- og regionalhistoriske forskningen hans. Han går inn for en lokalhistorie som er en kombinasjon av en mikrohistorie innenfor stedets egne grenser og på stedets egne premisser, holdt opp mot andre tilgrensende eller nærliggende steder, og mot andre større geografiske regioner og regionale, nasjonale og globale premisser.

Beretningen er i hovedsak kronologisk ordnet i en periodisering som tar utgangspunkt i økonomisk og næringsmessig historie og handelshistorie, i vid forstand. Selv om *Vadsøs historie* forholder seg til et modernitetsparadigme knyttet til utvikling, er det ikke et totalt dominerende trekk ved verket. For det første framstår beretningen som en historie om perioder med vekst som blir avløst av perioder med stagnasjon og tilbakegang i økonomien og demografien. Utfra dette viser beretningen at den ikke forholder seg til et strengt ensrettet rammeverk om 'kontinuerlig vekst'¹⁶². Et annet brudd med et rendyrket

---

¹⁶⁰ For en nærmere presentasjon av kildematerialet på et overordna plan, se Niemi 1983, s. 16 mv.

¹⁶¹ Niemi 1983, s. 22.

¹⁶² Om paradigmet 'kontinuerlig vekst', se nærmere i kapittel 6 om Murmansk-tradisjonen.

modernitetsparadigme, framkommer med beretningen om hvordan nordmennes høye grad av økonomisk spesialisering knyttet til fiskeri og salg av fisk (en utvikling i retning pengeøkonomi, økonomisk spesialisering og 'modernitet') gjorde dem mer sårbare, både for uår i fisket og for perioder med fallende priser på fisken. Samene, derimot, hadde et mer allsidig næringsgrunnlag, noe som innebar at de var mindre avhengig av å selge fisk for å kjøpe mel. Niemi viser også at den samme høye graden av økonomisk spesialisering, handelsavhengighet og sårbarhet som vi finner hos nordmennene i Vadsø-området på 1700-tallet, også gjorde seg gjeldende hos 'fisker-bøndene' i Nordland og Troms.¹⁶³

Vadsøs historie har ingen egen adskilt del om historiografi (tidligere forskning på Vadsø-området, Finnmarks og Nord-Norges historie, og teoretiske og metodiske betraktninger om denne forskningstradisjonen). Derimot kommer forskningshistorien inn i den løpende analysen, slik at Niemis funn framstår i en forskningstradisjon på en konkret måte. Et eksempel på hvordan Niemi refererer til og argumenterer i en videre historiografisk debatt om nordnorsk historie, med Vadsø som utgangspunkt, er hans kritikk av forestillingen om at opphevelsen av monopolet og innføringen av frihandel etter liberalistiske prinsipper i 1789 så å si umiddelbart førte til store lettelser i det økonomiske livet til lokalbefolkningen.¹⁶⁴

4.2.3. Fra Nordnorsk kulturhistorie (1994)

I denne delen av kapittelet om Tromsø-tradisjonen, er det inntatt en analyse av *Nordnorsk kulturhistorie* som et kollektivt fenomen, under synsvinkelen 'vitenskapshistorie om nordnorsk lokal- og regionalhistorisk forskning'. *Nordnorsk kulturhistorie* i to bind, utgitt i 1994, står som det klareste eksempelet på en sammenfattende regionalhistorie om Nord-Norge. Verket er skrevet av i alt 49 bidragsytere og har en klar tilknytning til Universitetet i Tromsø; blant annet var alle de tre redaktørene (Drivenes, Hauan og Wold) ansatt ved UiT på utgivelsestidspunktet. Siden Niemi var en av de sentrale bidragsyterne til utgivelsen, er tekstanalysen inntatt i denne delen av kapittel 4.

Bind 1 er den delen av verket som ligger nærmest en kronologisk og sammenhengende regionalhistorisk beretning som strekker seg fra eldre tid til våre dager. Bindet er ordnet i åtte tematiske kapitler med en viss innbyrdes kronologi, selv om det også er stor grad av overlapp

---

¹⁶³ Se Niemi 1983, s. 272 og 489 mv.

¹⁶⁴ Se Niemi 1983, s. 491 mv.

i kronologi mellom kapitlene. Det er også stor variasjon i hvor lang periode det enkelte kapitlet tar for seg. Kapittel 2 til 6 har hver for seg en kronologisk disposisjon. I bind 1 er det relative avtrykket til de av forfatterne med en historiefaglig bakgrunn større enn i bind 2, og bidragene er lengre. Med unntak av kapittel 1 og 8 er de historiefaglige, med tanke på metode, framstilling og disposisjon. Mens det i bind 1 dreier seg om lange kapittelbidrag – tematiske og periodiske oversiktskapitler, er det i bind 2 inntatt en rekke mer spesialiserte tematiske artikler som er ordnet i kapittelbolker med en relativt åpen tema-angivelse.

Stikkordsmessig og skjematisk, kan kapitlene i bind 1 sies å omhandle følgende vide temaer: Kapittel 1 (Storli og Wold) handler om geologisk historie, naturressursene i Nord-Norge og befolkningens ressurstilpasning. Kapittel 2 (Balsvik og Drake) handler særlig om demografisk historie (befolkningshistorie, sykdomshistorie) og sosialhistorie (om livsløpsritualer og kvinnerollen) fra forhistorisk tid til våre dager. Kapittel 3 (Bratrein og Niemi) framstår som en bredt anlagt politisk og økonomisk landsdelshistorie fra ca. år 800 til våre dager. Kapittel 4 (Drivenes og Jernsletten) handler om religiøs, politisk og etnisk mobilisering i perioden 1850–1990. Kapittel 5 (Bjørklund, Drivenes, Gerrard) handler om næringshistorie fra 1890–1990. Kapittel 6 (Tjelmeland) handler om det seinmoderne Nord-Norge – om blant annet utvikling av kommunikasjoner og bosettingsmønstre, og om overgangen fra primærnæringene og industriarbeid til offentlig og privat tjenesteyting i etterkrigstida. Kapittel 7 (Brantenberg, Hauan, Knutsen) handler om myter om Nord-Norge og nordlendinger gjennom tidene. Kapittel 8 (Rossvær) byr på ulike framtids-scenarier, hvor Nord-Norge befinner seg i en sentrumsposisjon i nye handelsmønstre knyttet til Barentsregionen, «Den Euro-Arktiske regionen» og Nord-Øst passasjen.

Kapitlene i bind 2 kan ordnes ved hjelp av noen tematiske stikkord. Kapittel 1 handler om hus, hjem, mat og klær (de nære ting). Kapittel 2 tar for seg boplass, landskap og samisk kultur, og innvandringshistorien knyttet til kvener og døler. Kapittel 3 handler særlig om arbeidet og kvinnerollen. Kapittel 4 har ulike bidrag knyttet til språk. Kapittel 5 handler om folkemedisin, folketro og religion. Kapittel 6 tar for seg skole, kirke og nordnorsk selvforståelse. Kapittel 7 handler om kultur i snever forstand. Tendensen i artikkelbidragene i bind 2, er at de bare unntaksvis har en utpreget kronologisk disposisjon. Unntaket fra denne tendensen, er særlig flere av bidragene i kapittel 2. Bindet, lest som helhet, preges av et lappeteppes av ulike faglige og litterære framstillinger, hvor blant annet sosialantropologi, kulturstudier og intervjumateriale har satt et sterkt preg på bindet.

De fleste av bidragsyterne til *Nordnorsk kulturhistorie* har hatt en formell tilknytning til UiT. I tillegg til reine faghistorikere, er det flere av bidragsyterne til *Nordnorsk kulturhistorie* som har tilhørighet til tilgrensende fagfelt – arkeologi, folkloristikk, etnografi, sosialantropologi, språkvitenskap og litteraturvitenskap, for å nevne noe. Dette kan i seg selv peke på den tverrfaglige holdningen til historieforskningen som Niemi framhever i ulike sammenhenger, både i *Vadsøs historie* og seinere i artikler om lokalhistorisk forskning i Nord-Norge¹⁶⁵. Her kan vi også argumentere for at denne «tverrfaglige tenkningen» var «institusjonalisert» i historikermiljøet ved UiT i tida rundt verkets tilblivelse, på begynnelsen av 1990-tallet. I tillegg til bidragsytere med en universitetstilknytning, er det også flere bidragsytere som er forfattere, journalister og kjente kulturpersonligheter, både nordlendinger og folk utenfra, men som likevel har hatt en særlig tilknytning til Nord-Norge.

Verket fikk en god mottagelse i Norge, og vant blant annet Bragepris. Det er også en relativt omfattende resepsjonshistorie knyttet til verket, som av avgrensningssyn ikke er inntatt i denne analysen. Verket har også blitt analysert komparativt-historiografisk i relasjon til andre norske landsdelshistorier.¹⁶⁶

En måte å lese *Nordnorsk kulturhistorie* på, er å se det som en oppsummering av flere av de viktigste forskningstendensene ved UiT innenfor lokal- og regionalhistorie i Nord-Norge i perioden fra universitetet ble grunnlagt og fram til begynnelsen av 1990-tallet. Denne lesningen støttes av verket selv:

Nordnorsk kulturhistorie er et pionerprosjekt. Det kan sees som en naturlig oppfølging av den lokal- og kulturhistoriske aktiviteten i landsdelen på 1970- og 1980-tallet. Vi har nå et helt annet grunnlag for å skrive sammenhengende og syntetiserende om hele regionen enn for 25–30 år siden.¹⁶⁷

Ett av oppdragene til historiefaget ved UiT synes å ha vært regionbygging og en kulturell regionalisme – bygging av en egen nordnorsk identitet, bevissthet og regionforståelse. Disse prosessene har også vært knyttet til lokalhistorisk forskning. Her tenkes det både på den «egentlige» stedlig avgrensede lokalhistoriske forskningen (så som bygdeboka) – og den tematiske forskningen, som likevel har en klar stedlig forankring til det lokale og regionale Nord-Norge. At *Nordnorsk kulturhistorie* kan ses som et bidrag i denne bygginga av en nordnorsk identitet og Nord-Norge som en region, framgår klart av verkets egen

---

¹⁶⁵ Se nærmere nedenfor i del 4.2.4.1.

¹⁶⁶ Se Hundstad 2012.

¹⁶⁷ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s.15.

tilblivelseshistorie, som et resultat av et initiativ tatt av *Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Namdalen*, som førte til opprettelsen av et kulturprogram i 1988. Dette initiativet hadde tre intensjoner: kompetansebygging, kulturhistorie og formidling. *Nordnorsk kulturhistorie* kan da ses som et av virkemidlene i denne byggingen av regional bevissthet: «Ideen om å presentere landsdelens kulturhistorie i bokform var en av bærebjelkene i kulturprogrammet».¹⁶⁸ Dette førte til opprettelsen av en egen redaksjonskomite i 1989, hvor Einar Niemi var leder. Prosjektet ble i hovedsak finansiert av de tre nordligste fylkeskommunene, via Landsdelsutvalget. Høsten 1990 trådte redaksjonen sammen, og selve redaksjonsrådet avspeiler i seg selv det tverrfaglige tilsnittet i *Nordnorsk kulturhistorie*: historiker Einar-Arne Drivenes, folklorist Marit Anne Hauan og etnolog Helge A. Wold.¹⁶⁹

Det er et eget begrepshistorisk poeng i denne sammenheng, at den termen som brukes i avhandlingen her om Nord-Norge som en territoriell enhet, som regel er *region*. Regionbegrepet er pluralistisk, og betinger ikke allerede i sitt semantiske utgangspunkt en gitt territoriell overbygning som territoriet hører innunder i sin «hele og fulle utstrekning», til forskjell fra «landsdelen». Selv om termen ‘region’ også ble brukt i den nordnorske lokal- og regionalhistoriske diskursen før 1990-tallet, synes det først å være på begynnelsen av 1990-tallet at dette begrepet virkelig får gjennomslag som et kategori-begrep for hele Nord-Norge. Før dette er tendensen heller å snakke om *landsdelen* og *landsdelshistorie* når det dreier seg om Nord-Norge. Et eksempel på denne forskyvningen i begrepsbruken som en prosess i den samtidige diskursen, finnes i utgivers forord og i innledningen i *Nordnorsk kulturhistorie*, hvor det veksles mellom å skrive om Nord-Norge som en landsdel og landsdelshistorie, og om Nord-Norge som en region og regionalhistorie.

Vi ser at *landsdelshistorien* allerede i sitt språklige utgangspunkt betinger og forutsetter et større hele – et land, en stat – som den gitte beretningen og historien hører til. Med utgangspunktet i *regionen* er det annerledes – det er ikke gitt allerede i det språklige utgangspunktet at det her snakkes om et territorielt overordnet nivå (et land) som den regionale beretningen skal referere seg til, tenkes inn i, eller gjøre opprør mot, for den saks skyld. Allerede i det begrepsmessige, på et semantisk og funksjonelt plan, er det altså klart nok at regionalhistorien har et potensiale til analytisk autonomi og selvtilstrekkelighet, uten å måtte tenkes inn i (nasjonal-)staten. At en slik territoriell overbygning *kan* skrives inn i

---

¹⁶⁸ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s.6.

¹⁶⁹ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s.6.

begrepet, slik vi ser det med konstruksjoner som «regionenes Europa», eller som i den abstrakte kategorien «sub-statlige regioner», er en annen sak. Selv om begrepsbruken ikke er entydig i *Nordnorsk kulturhistorie*, kan det argumenteres for at verket, etter det materielle innholdet å dømme, i sin helhet framstår mer som en ‘landsdelshistorie’ enn en åpen ‘regionalhistorie’. En måte å fortolke den sprikende begrepsbruken i forordet til *Nordnorsk kulturhistorie*, er at verket tar sikte på å fange inn både Nord-Norge som en sub-statlig region, og Nord-Norge som en region som interagerer også utover ‘det norske’ rommet, slik vi kan se det når vi ser Nord-Norge som en del av *Sápmi*, Nordkalotten og Barentsregionen. Barentsregionen var for øvrig et begrep som var under etablering i perioden for tilblivelsen av *Nordnorsk kulturhistorie* på begynnelsen av 1990-tallet, men betegnelsen har få konkrete referanser i verket. Til tross for denne løfterike og ekspansive forventningen til verket, om å tre ut av den snevrere «landsdels-rammen» knyttet til nasjonalstaten Norge, må det sies at de fleste av bidragene i beretningen er konsentrert om Nord-Norge som en landsdel, heller enn Nord-Norge som en del av og en aktør i et større historisk rom; det være seg Nordkalotten, Barentsregionen og Arktis, for den saks skyld. Det Nord-Norge som blir vektlagt i *Nordnorsk kulturhistorie* er med andre ord sjelden det Nord-Norge som «skrider utover sine grenser», gjennom nordområdetemaer som ishavsfangst, polare ekspedisjoner og russisk-norske forbindelser.

En kontrast til denne tendensen i den regionale historieberetningen, er tradisjonen fra Arkhangelsk, som ofte vektlegger en regionalhistorie som nettopp overskrider regionens grenser i en snever forstand. Denne tradisjonen, slik den arter seg hos historikere som Bulatov og Frumenkov¹⁷⁰, er gjerne knyttet til polare ekspedisjoner. Den grenseoverskridende regionalhistorien, som i lang tid har hatt en særlig plass i Arkhangelsk-tradisjonen, framhever blant annet Det russiske nord og nordrussernes rolle i de polare ekspedisjoner og fangstekspedisjoner, både i det kystnære farvannet og i Arktis. I denne minnekulturen får slikt som navigasjon og båtbygging i regionen en sentral plass i beretningene. Tilsvarende fenomener i Nord-Norge (ishavsfangst, fangstkultur, båtbygging, navigasjonsferdigheter, overvintring og fangst på Svalbard og Grønland) er gjerne sagt å være sentralt også i nordnorsk identitet og minnekultur helt generelt.¹⁷¹ I *Nordnorsk kulturhistorie*, derimot, er det ikke funnet plass til denne delen av en selvhevdende nordnorsk historie. Hvis vi – i tråd med

---

¹⁷⁰ Om denne tendensen, se nærmere i kapittel 5 om Arkhangelsk-tradisjonen.

¹⁷¹ I den neste store kollektive utgivelsen forbundet med UiT-historikerne – Einar Arne Drivenes og Harald Dag Jølle (red.) 2004 *Norsk Polarhistorie I–III*, er derimot den nordnorske polarhistorien behørig behandlet.

innledningen i *Nordnorsk kulturhistorie* – leser verket som en oppsummering av den lokal- og regionalhistoriske forskningen ved UiT fra 1970- og 1980-tallet, og ser denne forskningen som både en virkning av og en årsak til den ‘parallelle’ bølgen av regionalisme, som det vises til i verket selv¹⁷² – kan det framstå som overraskende at ishavsfangsten og den nordnorske fangstkulturen verken har fått en tematisk rolle eller en nevning i beretningen.¹⁷³

Som analysen i kapittel 6 i avhandlingen her viser, er historikerne fra Arkhangelsk gjerne opptatt av hvordan Arkhangelsk og Nord-Russland har vært en aktør i *utvidelsen* av det russiske rommet. I *Nordnorsk kulturhistorie*, derimot, er ett av de bærende temaene motstand og gjenstridighet knyttet til Nord-Norges integrasjon i riket. Perspektivet er oftere knyttet til en idé om at det nordnorske rommet blir gjort til en del av Norge, enn av hvordan Nord-Norge konstituerer Norge. Her må det tas ett konkret forbehold når det gjelder perspektivet som blir anlagt av Håvard Dahl Bratrein i kapittel 3¹⁷⁴ knyttet til de nordnorske ladejarlene og samlinga av Norgesveldet, som vi kommer tilbake til nedenfor i denne delen av avhandlingen.

I *Nordnorsk kulturhistorie* blir begrepene *motstand*, *gjenstridighet*, *utakt* og *opprør* presentert som nøkkelbegreper i forståelsen av de integrasjonsprosessene Nord-Norge har blitt utsatt for. Disse nøkkelbegrepene inngår både i flere av enkeltbidragene og i innledningen til verket. Den nordnorske motstanden og utakten blir i seg selv presentert som noe regionspesifikt – altså noe som er med på å gjøre regionen til noe unikt, noe eget, egentlig, varig og annerledes enn resten av Norge, og som sann sett må forstås som en del av en kulturell nordnorsk regional identitet, slik den er fortolket og praktisert av flere av historikerne knyttet til UiT i 1994, og i perioden før og etter. Utakten, motstanden og opprøret mot ulike aspekter av integrasjonsprosessene som strømmer nordover fra de ulike sørlige ‘hovedstedene’ og maktsentraene, er lest som en positiv verdi ved nordnorsk mentalitet og historiske tendens. Et interessant analytisk delpoeng i denne sammenheng, er hvordan tendensen i det vi kan kalle en regionalistisk historiefortolkning i Arkhangelsk nærmest er et vrengebilde av denne dynamikken av den nordnorske regionalismen i denne perioden. I Arkhangelsk (slik vi ser det hos Frumenkov og Bulatov), er en viktig del av regionalismen (forståelsen av hva det er som gjør regionen særegen og fortjenestefull) regionens rolle i å utvide og å konstituere et russisk

---

¹⁷² En referanse her, er bidraget til Bratrein og Niemi, se Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 206.

¹⁷³ Det tematiske fraværet av ishavsfangst og polar historie ble for øvrig påpekt i den umiddelbare mottagelsen av verket i samtidige anmeldelser.

¹⁷⁴ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s 149–157. Selv om kapittel 3 er skrevet av Bratrein og Niemi i fellesskap, var det Bratrein som hadde hovedansvaret for perioden vikingtid og middelalder (opplyst i intervju med Niemi).

rom i nord, i Arktis, og i Sibir. Denne siden ved den nordrussiske regionalismen vektlegger nettopp regionen som en pådriver, og ikke en motkraft, i framveksten av den russiske staten og dennes historisk sett ekspansive rolle.

Den nordnorske utakten som en del av en nordnorsk regionalisme i en større vesteuropeisk kontekst, er også vektlagt i verket selv, i kapittelbidraget til Halvard Tjelmeland i bind 1. Tjelmeland ser den nordnorske utakten og opprørskulturen i relasjon til moderniseringspress i etterkrigstida, men også som del av et videre europeisk fenomen, knyttet til et sentrum-periferi perspektiv:

På 1970- og 1980-talet oppstod det regionale protestrørsler over heile Europa, basert på kritikk av det moderne og med framheving av tradisjonelle tilpasningar og kulturar – ein reaksjon vi også må sjå i lys av den regionale utakt i den økonomiske og sosiale utviklinga. I ein slik samanheng står også Nord-Noreg.¹⁷⁵

Hvis denne periferi-identiteten i Nord-Norge gjorde seg særlig gjeldende på 1970- og 1980-tallet, hvor det sørlige sentrum ble oppfattet som en utsuger det gjaldt å gjøre opprør mot, ser Tjelmeland tendenser til en mer positiv nordnorsk regionalisme fra sitt ståsted på begynnelsen av 1990-tallet:

I dag ser landsdelen ut til å stå fram med ein meir positiv regional identitet – der den opne økonomien og den høge eksportgraden, den storslagne naturen, det etniske mangfaldet og tradisjonar for transnasjonalt samarbeid over heile Nordkalotten blir framheva.¹⁷⁶

Verket kom ut i 1994, som er sammenfallende med perioden for framveksten av «regionenes Europa», og som også dannelsen av Barentsregionen kan ses som en utløper av. Hvis den regionale og lokalhistoriske forskningen ved UiT på 1970- og 1980-tallet så å si hadde hatt 'regionen Nord-Norge', eller snarere '*landsdelen* Nord-Norge' som sin naturlige overbygning og sitt paradigme, i tillegg til Nordkalotten og Sápmi knyttet til forskningen på kvenene og samene, kom de neste to tiårene til å vektlegge Barentsregionen som en alternativ regionalhistorisk overbygning – for både nordnorsk regional- og lokalhistorisk forskning, og som et potensielt nytt «regionaliseringsprosjekt». Med Barentsregionen som en alternativ overbygning for en åpen nordnorsk regionalhistorisk tilnærming, kan det hevdes at en unnslipper et reduksjonistisk sentrum-periferi paradigme som ser ut til å ligge i

---

¹⁷⁵ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 384.

¹⁷⁶ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 385.

landsdelshistorien, forstått som en underkategori eller delkategori til den norske nasjonale historien.

Siden *Nordnorsk kulturhistorie* er et verk skrevet av mange bidragsytere, er det vanskelig å tematisere strukturen, tendensen og metodebruken på et overordnet plan, lest som en sammenhengende helhet, utover det som ligger i selve premisset – at det dreier seg om Nord-Norges kulturelle historie fra eldre tider til ca. 1990. Av tittelen kunne en forvente at det lå en avgrensning i begrepet *kulturhistorie*, men av verkets innledning – «Den besværlige identiteten» - signert redaksjonen (Drivenes, Hauan og Wold) og redaksjonskomiteens leder, Einar Niemi, er begrepet gitt en så vid anvendelse at det mest av alt minner om programmet til en 'totalhistorisk' tilnærming til regionens historie, med en særlig lydhørhet for historien nedenfra. Dette inntrykket blir befestet av en samlet lesning av verket. I innledningen er det også sagt at verket søker å finne ut av om det finnes noe spesifikt nordnorsk, og hva som i så fall har konstruert det.

I innledningen framkommer en del oppfatninger om særegenheter ved nordnorsk historie. Disse oppfatningene kan ses som tendenser og idéer knyttet til en generell fortolkning og forståelse av nordnorsk historie og Nord-Norge, og ligger vel dermed innenfor det vi kan kalle redaksjonens og redaksjonskomiteens historiesyn anno 1994. Eksempler på disse oppfatningene, er at den nordnorske naturen er rik, men barsk, noe som har preget kulturen og folkelynnene. Det pekes på en nordnorsk gjenstridighet og utakt, et nordnorsk mangfold, spenningsforholdet mellom sør og nord, ideen om at sentrum og sør sitter med makta og overtaket, og at den nordnorske identiteten er en utsatt identitet.¹⁷⁷ Disse oppfatningene knytter an til en historisk ubalanse i maktrelasjoner og en følelse av å ha blitt betraktet som underlegne og å ha blitt urettferdig behandlet. Denne uretten er det er på tide å få rettet opp i, noe som i seg selv framstår som et viktig moment i den regionalistiske bestrebelsen og identitetsbyggingen som også *Nordnorsk kulturhistorie* kan sees på bakgrunn av. Som et resultat av varige «integrasjons-bestrebelsene og kulturpress utenfra», har nordlendingene utviklet en egen «trassighet», en «utakt» og en «opprørskultur», skriver forfatterne av innledningen.¹⁷⁸

Andre særtrekk ved nordnorsk historie som er vektlagt i innledningen, og som vi gjenfinner i den etterfølgende beretningen, er møtet mellom tre folk, og flerspråkligheten: «Nord-Norge er

---

¹⁷⁷ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s.9–10.

¹⁷⁸ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 12.

den eneste region i landet som alltid har vært flerspråklig». ¹⁷⁹ Som et gjennomgående element i de to bindene, er det lagt vekt på to stikkord; gjenstridighet og mangfold. ¹⁸⁰ En samlet lesning av innledningen, synes å legge vekt på en nordnorsk særegenhet knyttet til mentalitet, folkelynne og holdninger ('måter å være i verden på'), som igjen framstår som et resultat av naturbetingelser, næringsveier og handelssystemer, og den måten omverdenen har forholdt seg til Nord-Norge og nordlendingene på.

Med det høye antallet bidragsyttere, er det også vanskelig å meisle ut klare tematiske tendenser – hva historikerne, arkeologene, sosialantropologene, kulturviterne, samfunnsviterne og områdekjennerne – skriver om i *Nordnorsk kulturhistorie*. Noe kan likevel sies om de tematiske tendensene på et overordnet plan, og igjen er det nyttig å kontrastere med det russiske materialet, forut for den russiske delen av analysen.

Sammenlignet med de russiske regionalhistoriene som framstår som 'egentlige' (stedlige) regionalhistorier, som det er mulig å sammenligne *Nordnorsk kulturhistorie* med, framkommer noen særegenheter. På russisk side er det en tendens til å legge opp beretningen som hendelseshistorie, hvor de store begivenhetene, 'historien ovenfra' og den politiske og økonomiske, og (for den sovjetiske perioden) den partipolitiske historien, får mye oppmerksomhet. Mot denne bakgrunnen, framstår *Nordnorsk kulturhistorie* som særlig lydhør for perspektivet nedenfra; med en bred kulturhistorisk, og både 'kollektivistisk' og mikrohistorisk, tilnærming. Det er mye materiale knyttet til historisk demografi og sosialhistorie. Den økonomiske historien utover handelshistorien har gjerne et perspektiv som er opptatt av tilpasning i regionen og næringskulturen sett nedenfra eller innenfra. Urfolks- og minoritetsperspektivet i *Nordnorsk kulturhistorie*, materialet om samene og kvenene, får langt mer oppmerksomhet enn hva tilfellet er i de regionalhistoriske beretningene fra Arkhangelsk. Forestillingen om 'tre stammers møte' - det flerspråklige og internasjonale Nord-Norge, får mye oppmerksomhet i beretningen i *Nordnorsk kulturhistorie*, og da som et positivt og berikende fenomen. Som tidligere nevnt, er det også en påfallende forskjell mellom den oppmerksomheten den polare historien får i de regionalhistoriske beretningene fra Arkhangelsk, sett i relasjon til fraværet av dette temaet i *Nordnorsk kulturhistorie*. Et annet tema som er sentralt i en del av de russiske framstillingene, ikke minst i Murmansk, men som har fått lite oppmerksomhet i *Nordnorsk kulturhistorie*, er andre verdenskrig.

---

¹⁷⁹ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 13.

¹⁸⁰ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 11–13.

I bind 1, som er rammen for den overgripende, til dels sammenhengende og generelle diakrone analysen, er det i bidraget til Bratrein og Niemi inntatt fem sider om de økonomiske virkningene av andre verdenskrig. I det samme bidraget kommer krigen tematisk inn som et premiss under synsvinkelen økonomiske og politiske virkninger av krigen, som en del av den umiddelbare etterkrigshistorien. På de fem sidene som handler om andre verdenskrig i Nord-Norge, er det ikke inntatt noe om selve krigsbegivenhetene som en hendeshistorie. Det er ikke sagt noe om evakueringen og nedbrenningen av bygninger og infrastruktur i Finnmark og Nord-Troms (utover at det er et premiss i historien om gjenreising og nyreising), russerfanger, den sovjetiske frigjøringen av Øst-Finnmark, hvordan krigen opplevdes i landsdelen, verken her, eller ellers i bindet. Verken krigen som minnehistorie (som det ellers er mye materiale om i verket, særlig i bind 2) eller som hendeshistorie, har fått en tematisk plass. I den grad andre verdenskrig blir tematisert som en del av landsdelshistorien, er det hvilken kontinuitet en kan se fra periodene forut for og etter krigen, i et moderniserings og integrasjonsperspektiv, og som en del av den økonomiske historien. Med dette utgangspunktet handler det om slikt som utbygging av infrastruktur og kommunikasjoner under krigen, tyskerarbeid, pengeøkonomi (høye lønninger), gjeldsslette (som et resultat av høye lønninger og inflasjon) og utvikling av fiskeforedlingsindustri. Avstanden til de nordrussiske regionalhistoriske beretningene om krigen, både i perspektivvalg og oppmerksomhet, er dermed stor.

En annen forskjell mellom *Nordnorsk kulturhistorie* og tendensen i det nordrussiske materialet, særlig når det gjelder den sovjetiske epoken, er at *Nordnorsk kulturhistorie* framsetter et ganske tydelig program for hva de vil med verket, og at dette programmet kan knyttes til stikkord som 'regionalisme' og 'politisk bevissthet knyttet til minnekultur og identitetsbygging i landsdelen'. *Nordnorsk kulturhistorie* framstår med andre ord med et åpent program knyttet til regional identitet. I denne sammenhengen blir det som nevnt vist til historisk bestemt ubalanse i maktforholdet mellom Nord-Norge som en periferi, og sentrum, som har hatt et vekslende tyngdepunkt, men alltid har vært et sted i sør. I den grad et tilsvarende program er artikulert i Murmansk og Arkhangelsk i den postsovjetiske historiografien, er det gjerne heller knyttet mer snevert til den nasjonale *historiografien* om nord.

I innledningen til *Nordnorsk kulturhistorie*, er verket plassert i en videre historiografisk tradisjon. Til tross for at en egen nordnorsk identitet og navnet *Nord-Norge* kan spores tilbake til slutten av attenhundretallet, og at det har vært en ikke ubetydelig vitenskapelig

forskningsaktivitet på det lokalhistoriske feltet, ikke minst fra 1970-årene, er *Nordnorsk kulturhistorie* som en større regionalhistorisk framstilling om hele Nord-Norge, den første i sitt slag.¹⁸¹

Nordnorsk kulturhistorie har ikke et noteapparat. Det er likevel en gjennomsiktighet i analysen i de bidragene som legger an på en historisk metode, ettersom det er en del referanser til kilde- og litteraturmateriale i selve teksten, og ettersom det er en litteraturliste og kildefortegnelse inndelt etter kapittel.

4.2.3.1. Om Niemi og Bratreins kapittelbidrag «Inn i riket. Politisk og økonomisk integrasjon gjennom tusen år».

Niemi og Bratreins bidrag i bind 1 er en regionalhistorisk beretning som spenner fra ca. år 800 til våre dager. Bidraget framstår som en selvstendig, sammenhengende, kronologisk oppbygd og syntetiserende regionalhistorisk beretning om Nord-Norge. Her er det de store økonomiske og statspolitiske linjene knyttet til Nord-Norge som en region i både landet (landsdelshistorien) og Nord-Norge på Nordkalotten (den internasjonale og utenrikspolitiske siden ved nordnorsk regionalhistorie) som blir berettet. Forfatterne beskriver det teoretiske utgangspunktet og formålet med beretningen slik:

Gjennom mer enn tusen år har ulike integrasjonsprosesser pågått i Nord-Norge og ulike tiltak blitt iverksatt for å innlemme landsdelen fullt ut i riket. Integrasjonsprosessene og –bestrebelsene har endret rammer og vilkår for folk og samfunn i nord, sjøl om bestrebelsene ikke alltid har gitt de forventede resultater. I landsdelen har det nemlig vært sterke motkrefter, med ulike former, som landsdelens tradisjonelle og seige næringstilpassing og den politiske mobiliseringen i nyere tid. Myndighetene har hatt å gjøre med en «gjenstridig almue». Brytninger mellom de krefter som har stått for integrasjon og motkreftene fanger opp sentrale sider ved nordnorsk historie like fra sagatid til i dag.¹⁸²

Ovenfor ble det med referanse til *Nordnorsk kulturhistorie* som en helhet, poengtert at tendensen i beretningen er en *landsdelshistorie*, heller enn en åpen regionalhistorie. Denne tendensen gjelder bare som et utgangspunkt for beretningen til Bratrein og Niemi. Også her er hovedvekten på Nord-Norge som en landsdel, men det er også mye materiale som handler om Nord-Norges rolle i transstatlige historiske prosesser. Det rommet som beretningen forholder seg til strekker seg utover Nord-Norges grenser i snever forstand. Med dette er det ment at

---

¹⁸¹ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 15.

¹⁸² Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 148.

beretningen om Nord-Norge her i stor grad også handler om slikt som ‘internasjonale handelssystemer’ på Nordkalotten, så som handelen og kontakten med birkarlene, øst-karelerne og Novgorod, og seinere pomorhandelen og andre norsk-russiske forbindelser. Det handler om migrasjon på Nordkalotten, og om kvenenes og dølenes innvandring til Nord-Norge. Det handler om samene som en grenseminoritet, i Norge, Sverige og Russland. Det handler om rivaliseringen på Nordkalotten mellom Danmark-Norge, Sverige og Russland, og «den finske fare», som rommer både et sikkerhetspolitisk, minoritetspolitisk og grensetematisk aspekt, for å nevne noe. Dette er deler av Nord-Norges regionalhistorie, samtidig som den ikke er begrenset til de norske rammene og grensene, men også relaterer seg til transstatlige regioner som Nordkalotten, *Sápmi* og Barentsregionen.

En annen påstand som ble framsatt ovenfor som en generell tendens i *Nordnorsk kulturhistorie*, er hvor lite beretningen handler om og ser Nord-Norge som en aktør som konstituerer Norge. Perspektivet er langt oftere et Nord-Norge som *stritter imot* integrasjonen inn i helstaten Danmark-Norge og nasjonalstaten Norge. Denne nordnorske utakten og motstanden mot sentrums integrasjons-, stats-, og nasjonalstatsbyggende bestrebelser framstår i verket som noe essensielt (i betydningen langvarig historisk tendens) nordnorsk, og som en del av en regionalistisk oppfatning i mange av bidragene. En del av dette perspektivet beror på en regionalistisk fortolkning av sentrum-periferi relasjonen, hvor Nord-Norge er sett som en periferi, og Trondheim, Bergen, København og Oslo er sett som sentrum. I denne sentrum-periferi aksens, eller sentrum-periferi dikotomien, er det en naturlig regionalistisk innstilling å vektlegge motstand mot det en ellers kunne fortolke som underkastelse ved å bli integrert med det systemet som er bestemt av sentrum. I sentrum-periferi paradigmet, er det vanskelig for periferien å hevde at det er periferien – regionen – som konstituerer. En regionalistisk fortolkning innenfor sentrum-periferi paradigmet vil da heller måtte legge vekt på motstanden mot konstruksjonen (her: helstaten Danmark-Norge og nasjonalstaten Norge).

I Arkhangelsk, som vi allerede har vært inne på, ser det ut til at de regionalhistoriske beretningene ikke på samme måte har tatt utgangspunkt i et sentrum-periferi paradigme, men heller lagt vekt på å hevde at regionen (Det russiske nord, Arkhangelsk-regionen) har vært vesentlige aktører i konstruksjonen av den russiske staten, av ‘russiskhet’ og av Russland. Det vil trekke det for langt å si at de tradisjonellistisk-regionalistiske beretningene fra Arkhangelsk hevder at sentrum ligger i nord. Tendensen er heller å peke på at nord har vært avgjørende for statens framvekst. Under denne synsvinkelen er det liten plass for å legge vekt på utakt, opprør og motstand mot integrasjon i den russiske staten. Like fullt framstår beretningen som

regionalistisk i den forstand at den framhever det ærerike og fortjenestefulle ved det regionale bidraget i statens framvekst.

Et lignende perspektiv er i liten grad vektlagt i *Nordnorsk kulturhistorie*. Det er delvis forutbestemt av sentrum-periferi fortolkningen, hvor sentrum og makta befinner seg i sør. Denne tendensen gjelder også en samlet lesning av bidraget til Bratrein og Niemi. Her er det likevel, som nevnt ovenfor, et unntak i den første delen av beretningen, hvor det handler om vikingenes Hålogaland (dagens Nordland og deler av Troms) i det som er kalt *Fristattid* (800–1030). Her blir det framsatt en hypotese om rikssamling fra nord, som i grove trekk går ut på at håløygjarlene hadde en klar kontinuitet med ladejarlene, som fra slutten av 800-tallet holdt til i Nidaros-området, men at de fortsatte å ha det vesentlige av maktgrunnlaget sitt i Hålogaland, og at de derfor hadde et «politisk program som gjenspeilte dette forhold». ¹⁸³ Det andre hovedleddet i hypotesen, er at ladejarlene var mer selvstendige i forholdet til Hårfagre-kongene enn hva det har vært vanlig å anta. Det vises til at det er mye som taler for at det allerede på 800-tallet var en begynnende statsdannelse i nord, som så ble videreført av ladejarlene, som altså nedstammet fra håløygjarlene. Det blir videre hevdet at først seinere, på slutten av 800-tallet, overtok Hårfagre-ætta rikssamlingsprosessen. ¹⁸⁴ I beretningen om det norrøne Hålogaland i perioden ca. 800–1030, framstår altså Nord-Norge både som en ‘regional aktør’ som er avgjørende i å konstituere riket, og som en region som er godt integrert i den samtidige norrøne kulturen. ¹⁸⁵ I denne fortolkningen, er heller ikke Nord-Norge forstått som en periferi utsatt for integrasjonsbestrebelse, men heller som både konstituerende og integrert. Det er først i perioden fra ca. 1350 at kapitelforfatterne framstiller Nord-Norge som gjenstand for overbeskatning (utsuging av kapital) og utarming. Sammen med andre prosesser, var dette med på å gi landsdelen status som periferi, både økonomisk, politisk og kulturelt. ¹⁸⁶

De neste to hundre åra (1350–1550), er kalt desintegrasjonstid i periodiseringen til Bratrein og Niemi. I dette ligger det at den politiske sentralmakta (riksmakta) i praksis forsvant fra Nord-Norge, og etterlot seg et makt-vakuum, som ble fylt av pavekirka og internasjonale handelsorganisasjoner som hansaen. ¹⁸⁷ I nyere tid, fra ca. 1550, har Nord-Norge (som provins og periferi) blitt gjenstand for kontinuerlige integrasjonsframstøt fra sentralmakta i

---

¹⁸³ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 149.

¹⁸⁴ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 153.

¹⁸⁵ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 149–157.

¹⁸⁶ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 166.

¹⁸⁷ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 163–168.

København og Christiania / Kristiania / Oslo, og framstillingen av denne perioden er organisert som ulike faser i integrasjonsbestrebelsene fra sentrum.¹⁸⁸ I dette rammeverket, framkommer mange av de temaene som har preget Einar Niemis forskning, både før og etter *Nordnorsk kulturhistorie*. Blant disse temaene, er slikt som: Stormaktenes rivalisering om Nordkalotten fra det sekstende århundret; handelsmønstrene i nord og virkningene på lokalbefolkningens økonomiske og kulturelle tilpasning og kollektive mentalitet; samenes historie som en utsatt grenseminoritet (fornorskning) og seinere samisk politisk mobilisering; kvenene og migrasjon på Nordkalotten; kvensk innvandring til Nord-Norge; «den finske fare»-myndighetenes sikkerhetspolitiske forestillinger om kvenene som en trussel og sammenhengen med myndighetenes minoritetspolitikk i nord; forbindelsene mellom Nord-Norge og Nord-Russland (pomorhandelen); regionalisering og regionalisme i Nord-Norge fra slutten av 1800-tallet og til vår tid; og lokalhistorie og regional identitet, for å nevne noe.

Bratrein og Niemi skriver også om forholdet mellom den voksende lokalhistoriske interessen i Nord-Norge på 1970-tallet og regionalistiske strømninger knyttet til en kulturell nordnorsk oppvåkning. Denne tematikken er interessant ettersom Niemi her beretter fra sin egen samtidshistorie, og om prosesser han selv kan sees som en aktør i – som forsker og formidler av lokal- og regionalhistorie:

Den debatt om lokalsamfunn, miljø, ressurser og verdier som tok til på slutten av 1960-tallet, med utgangspunkt i distriktpolitikken og EF-problematikken (og i noen grad stimulert av Ottar Brox' bok «Hva skjer i Nord-Norge» fra 1966), fikk store dimensjoner utover på 1970-tallet. [...].

Interessen for kulturminner og historie var overveldende. Veksten i den lokalhistoriske produksjonen var stor. Det ble etablert en lang rekke historielag og museer. Lokalhistoriske årbøker ble utgitt i stort antall, gjerne med banebryteren *Årbok for Senja* som forbilde, igangsatt og redigert av Hans Kr. Eriksen. Ofte ble historisk stoff og historiske erfaringer direkte knyttet til samtidspolitiske spørsmål, ikke minst i *Nordnorsk Magasin* og i repertoaret til det første regionteateret i landsdelen, *Hålogaland Teater*.¹⁸⁹

Dette temaet fortsetter under overskriften *Politisk og kulturell mobilisering*, hvor den voksende regionale bevisstheten blir knyttet til de nye vitenskapelige institusjonene i landsdelen – distriktshøgskolene og Universitetet i Tromsø – som, framholder Niemi, kom i

---

¹⁸⁸ Se Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s 169–209

¹⁸⁹ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 205–206.

stand som et utslag av distriktspolitikk, basert på likhets- og rettferdighetsidealer, heller enn som institusjoner til fremme av regional identitet og regionalisme, i egentlig forstand:

I det hele tatt fant det sted en storstilt mobilisering for lokalsamfunnene og for de verdiene de stod for. [...].

Samtidig opplevde landsdelen den største oppbygging noensinne nettopp av utdannings- og forskningsinstitusjoner. Stortinget hadde i 1968 vedtatt å bygge Universitetet i Tromsø. Bakgrunnen var distriktspolitisk; landsdelen skulle få de samme tilbud som resten av landet, [...]. Universitetet og distriktshøgskolene hadde et janusansikt. På den ene siden orienterte de seg innen en rekke fag mot landsdelen og lokalsamfunnene her. De fikk også en ideologisk betydning under 1970-åras politiske debatt og kulturmobilisering, kanskje særlig Universitetet i Tromsø. Sett fra nasjonal og rikspolitisk synsvinkel kunne det fortone seg som om utdannings- og forskningsinstitusjonene på denne måten fikk en disintegrerende effekt. Men på den annen side er disse institusjonene i videre sammenhenger integrerende. De gir utdanning innenfor et nasjonalt system. [...].¹⁹⁰

Mot slutten av bidraget kommer Bratrein og Niemi med noen betraktninger som handler om de store linjene i nordnorsk historie og hvordan de har påvirket nordnorsk mentalitet, som her framheves som egenartet og ulik norsk mentalitet ellers. Her er det blant annet lagt vekt på det utoverskuende og internasjonale i nordnorsk historie:

Men på den annen side er vi fortsatt forankret, i alle fall mentalt, i samfunnsstrukturer, næringstilpasning og kulturelle drag som på sett og vis åpner for en annen mental verden, andre livsanskuelser, andre verdipreferanser. Våre historiske erfaringer er også annerledes. Den nære tilknytning til Arktis og til det øvrige Nordkalotten og Nord-Russland, med andre kulturer og språk, har satt sine stempelmerker på identitet og verdensbilde.

På samme måte har tusen år med stort sett fjernstyring fra hovedsteder langt sør og med ustanselige integrasjonsbestrebelse, avleiret seg i den store debatten som nå pågår, debatten om den europeiske integrasjonen.¹⁹¹

---

¹⁹⁰ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 206.

¹⁹¹ Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 209.

4.2.4. Artikler med vekt på vitenskapshistorie og teori

4.2.4.1. «Nord-Norsk lokalhistorie – Kulturaktivitet, Vitenskap og Politisk redskap» (1987)¹⁹²

Artikkelen viser noen av de vesentlige sidene ved Niemis forståelse av lokalhistorie-begrepet i en nordnorsk kontekst. Allerede i overskriften er det lagt an på en lokalhistorie som er og bør være en arena for både legfolk og faghistorikere som kulturaktivitet og vitenskap. Det er vist til en forståelse for at historie brukes i ulike politiske og kulturelle identitetsprosjekter, som blant annet 'bygging' av regional og lokal bevissthet. Denne begrepsforståelsen av (nordnorsk) lokalhistorie har både en deskriptiv og en normativ side. Begrepsforståelsen ser både her og annensteds ut til å forutsette et innslag av en sosialkonstruktivistisk forståelse av historie, der lokalhistorien også er et politisk redskap i regionalistiske og andre identitetsskapende prosjekter. Historie og lokalhistorie går inn i en større minnekultur, som bidrar til oppfatninger som selv virker i og opptas i en historisk prosess, som for eksempel regiondannelser. Denne påpekningen av det mentalitetshistoriske og konstruktivistiske i Niemis historiesyn finnes det grunnlag for både før og etter denne artikkelen (trykt i 1987), men er nok mer uttalt og tydeligere til stede i den vitenskapelige produksjonen til Niemi fra og med annen halvdel av 1980-tallet, og kan sånn sett sees som et utslag av en mer generell vending i historiefaget, forbundet med den kulturelle og den språklige vendinga.

Tematisk sett er artikkelen en historiografi i betydningen en vitenskapshistorie om nordnorsk lokalhistorie fram til Niemis egen samtid og artikkelens utgivelse i 1987. Utfra avgrensningen i avhandlingen her, er det gitt at det særlig er perioden fra ca. 1970 som er interessant fra vårt ståsted. Utgangspunktet for lesningen av artikkelen i denne sammenhengen, som historiografi, er at den er lest som «annen forskningslitteratur». I tradisjonell metodologisk terminologi, vil den delen av artikkelen som relaterer seg til perioden etter ca. 1970 også være en førstehåndsberetning og representere et perspektiv innenfra, ettersom Niemi selv er en samtidig aktør i flere av de prosessene det handler om.

I artikkelen søker Niemi etter den nordnorske lokalhistoriens særtrekk, særlig i utviklingen siden midten av 1970-tallet:

---

¹⁹² Artikkelen stod opprinnelig på trykk i *Heimen* 24, 2(1987): 58–72. Den er også inntatt i Fagertun (red.) 2014. Sidehenvisningene i fotnotene her viser til teksten i Fagertun (red.) 2014.

Denne framstillingen vil nettopp søke å bevege seg i dette spenningsfeltet mellom det generelle og det spesielle, søke etter de særlig karakteristiske trekk ved den nord-norske lokalhistorie. Springer den ut av spesifikke nordnorske forutsetninger eller er den et produkt av de allmenne strømninger? Svaret er nokså sikkert et både og, men i visse perioder har uten tvil spesielle nord-norske drivkrefter vært avgjørende for både retning og innhold. Til dels har kanskje også lokalhistorien i landsdelen i sterkere grad enn ellers i landet vært forankret i en ideologi med ansatser til programmerklæring der det har vært fokusert på problemstillinger relatert til begrepspar som «sentrum» og «periferi», «stat» og «provins», «undertrykking» og «frigjøring», «rotløshet» og «identitet». Lokalhistorien er slik blitt satt i vide sammenhenger, også med relevans for den samtidige samfunnsdebatt.¹⁹³

Noen av de sidene som Niemi her vektlegger som særegne for den lokalhistoriske vitenskapsaktiviteten i Nord-Norge på 1970- og 1980-tallet er sammenfallende med noen av de sentrale tendensene som ble vektlagt i en samlet lesing av *Nordnorsk kulturhistorie* ovenfor, ikke minst paradigmet 'sentrum-periferi' og det motsetningsfylte i forholdet mellom stat og landsdel.

Allerede i *Vadsøs historie* (1983), så vi hvordan Niemi argumenterte for at kildesituasjonen i Nord-Norge betinger særegenheter i den lokal- og regionalhistoriske tilnærmingen. Ett av temaene i den sammenhengen, var behovet for en tverrfaglig tilnærming, på grunn av det relativt sparsommelige skriftlige kildematerialet, særlig for perioden fram til tidlig nytid. Et annet poeng knyttet seg til det realhistoriske utover kildesituasjonen, ved at det fler-etniske er et særpreg i nordnorsk historie. Ingen av synspunktene synes kontroversielle, og framstår således som typiske i en videre vitenskapshistorisk tradisjon i Nord-Norge og ved Universitetet i Tromsø i perioden, og er gjentatt av Niemi i artikkelen fra 1987.¹⁹⁴

Et av undertemaene i denne avhandlingen, er hvordan historikerne i Nord-Norge og Nord-Russland ser på begrepet 'lokalhistorie'. I «Nord-Norsk lokalhistorie – Kulturaktivitet, Vitenskap og Politisk redskap», tilnærmer Niemi seg begrepet lokalhistorie på denne måten:

Jeg vil her anvende begrepet både om den tradisjonelle virksomhet i distriktene og om aktiviteten ved universitetene og høyskolene. For meg er lokalhistorie både folkelig kulturaktivitet og akademisk disiplin. Især etter etableringen av universitet og vitenskapelige høyskoler i landsdelen virker det meningsløst å definere ut den ene eller den annen part. Lokalhistorie er blitt også en akademisk disiplin med etablert posisjon i undervisning og forskning ved universitetet og høyskoler.¹⁹⁵

---

¹⁹³ Niemi 1987, s. 59.

¹⁹⁴ Niemi 1987, s. 59.

¹⁹⁵ Niemi 1987, s. 59–60.

Niemis brede og inkluderende lokalhistorie-begrep er en motviljen mot å dele begrepet opp i en akademisk og en folkelig virksomhet – han vil tilsynelatende la begge deler ha tilhold i begrepet. Men i forlengelsen av sitatet, aner vi likevel et implisitt skille, når han anvender begrepet analytisk:

[...]. På den annen side har det klart interesse å se på *graden* av akademisering og trenden i utvikling på dette felt. Hovedvekt i denne framstillingen vil derfor bli lagt på den tradisjonelle lokalhistoriske virksomhet og den produksjonen som sammenfattende kan kalles «bygdebøker».¹⁹⁶

Som oppsummering og i sin konsekvens, ser det ut til at Niemi her og annensteds¹⁹⁷ legger opp til en lokalhistorie som inkluderer både den lokalhistoriske aktiviteten som fagutdannede historikere bedriver og ‘de glade amatører’, men at legfolkene produksjon bør bestrebe seg på å være akademisk i form og siktemål. Det kan se ut som det anbefales en lokalhistorie hvor også den folkelige aktiviteten bør rette seg etter de vitenskapelige idealene en finner praktisert ved universitetene. I så fall kommer en likevel vanskelig unna et analytisk skille mellom en vitenskapelig lokalhistorie (idealformen) og annen lokalhistorie, selv om en er villig til å la amatørhistorikere inkluderes i begrepet akademisk eller vitenskapelig lokalhistorie, basert på – prinsipielt sett – den enkelte tekstens historiefaglige kvaliteter.

Et annet særtrekk ved nordnorsk lokalhistorie som Niemi trekker fram, er at den i mindre grad enn norsk lokalhistorie for øvrig har vært opptatt av territoriell avgrensning og ‘hierarkisering’ av det geografiske rommet:

Den romlige avgrensning har vært et sentralt spørsmål i den lokalhistoriske debatt. Imidlertid har denne dimensjonen ikke stått særlig i fokus i Nord-Norge. Kanskje har fraværet av store befolkningsentra og store byer gjort denne problemstillingen mindre aktuell. «Distriktshistorie» og «regionhistorie» har uten videre blitt akseptert under lokalhistoriebegrepet. Til dels har kanskje også «landsdelshistorie» blitt det, i den seinere tid også «bedriftshistorie», dog uten at dette har blitt problematisert.¹⁹⁸

Sitatet sier noe om hvordan begrepet regionhistorie blir forstått av Niemi i 1987. Slik Niemi framstiller begrepet her og andre steder i artikkelen, står regionen i en slags mellomstilling mellom lokalsamfunn (typisk kommunen) og fylket eller landsdelen.¹⁹⁹ Begrepet distriktshistorie ser også ut til å bli brukt gjensidig utskiftbart med regionhistorie i denne fasen, når det betegner et nivå mellom kommunen eller lokalsamfunnet på den ene siden, og

---

¹⁹⁶ Niemi 1987, s. 60.

¹⁹⁷ Se for eksempel: Niemi og Winge 1993.

¹⁹⁸ Niemi 1987, s. 60.

¹⁹⁹ Niemi 1987, s. 68 og 72.

fylket på den annen side.²⁰⁰ Først på 1990-tallet ser det ut til at regionbegrepet blir brukt i en videre betydning, slik at det potensielt både betegner den stedlige historien på nivået over lokalsamfunnet (kommunen, bykjernen, bygda), fylket eller landsdelen, samt ulike transstatlige regioner. *Nordnorsk kulturhistorie*, utgitt i 1994, synes, som vi så ovenfor, å stå midt i denne brytningstida for bruken av begrepet. Der så vi at historikerne vekslet mellom å kalle Nord-Norges historie ‘landsdelshistorie’ og ‘regionhistorie’.

En annen del av påstanden i sitatet ovenfor, kan parafraseres som at den nordnorske lokalhistorien stiller seg friere til romlig avgrensning og hierarkisering enn den nasjonale historien, slik at lokalhistorien åpner seg opp for regionalhistorien og omvendt. Grensene mellom bygda / byen og omlandet og regionen rundt, framstår som mer overstigelige i analytisk forstand. Hvis vi ser denne vurderingen opp mot Niemis eget lokalhistoriske forfatterskap, ser det ut til å passe godt som en karakteristikk på framstillingen i *Vadsøs historie* (1983). I analysen av *Vadsøs historie* ovenfor, var et av særtrekkene som ble trukket fram, nettopp det ‘grenseoverskridende’ i både metode og stedlig referanseramme, som til tider relaterte seg til ulike større territorielle rom det er naturlig å tenke på som regioner.

Et av kjennetegnene ved eldre beretninger om Nord-Norge som gjerne blir påpekt i den nordnorske lokalhistoriske historiografien, er at beretningene som regel var skrevet av folk som kom utenfra regionen. Her tenkes det særlig på de klassiske topografiske beretningene fra 1500- til 1800-tallet, som også inneholdt historiske skildringer, og som var forfattet av geistlige og verdslige embedsmenn. Også samtidig skriftlig kildemateriale, fra skattemanntall til reiseberetninger, var gjerne ført i pennen av folk som opprinnelig kom sørfra, og som ofte hadde en relativt løselig forbindelse til stedet. På andre halvdel av 1800-tallet, derimot, sporer Niemi en økt lokalhistorisk bevissthet i Nord-Norge, noe som hang sammen med lokalavisenes framvekst, og hvor skolelærerne etter hvert fikk en sentral rolle som ‘lokalhistorikere’.²⁰¹

Den moderne lokalhistorien, hvor Niemi knytter begrepet til en utøvende historiker og en oppdrags- og mottakerside, og en organisasjon (bygdeboka og byhistorien fortoner seg som typiske eksempler), er den nordnorske lokalhistorien verken spesielt gammel eller ung, sett i en norsk sammenheng, og skriver seg fra tida rundt 1920.²⁰² Viktige institusjoner i denne

---

²⁰⁰ Niemi 1987, s. 70.

²⁰¹ Niemi 1987, s. 60–63.

²⁰² Niemi 1987, s. 63.

sammenhengen, var *Hålogaland historielag*, stiftet i 1920, som utgir tidsskriftet *Håløygminne*.²⁰³ Halvdan Koht og Hans Eidnes var to av de viktigste foregangsmennene i denne sammenhengen. Allerede med *Håløygminne* ser Niemi en kontaktflate mellom et faghistorisk miljø og den lokalhistoriske virksomheten til legfolk.²⁰⁴ Nettopp dette trekket ved lokalhistorien i Nord-Norge, som på samme tid en folkelig og akademisk aktivitet, er vektlagt av Niemi flere steder, og her ser vi hvordan han viser til en kontinuitet ved dette fenomenet, tilbake til mellomkrigstida.

Andre viktige aktører fra mellomkrigstida og etterkrigstida i den nordnorske lokalhistoriske forskningen, var Nils A. Ytreberg og Axel Coldevin. I vår sammenheng, er det relevant at Niemi ser en kontinuitet fra den lokalhistoriske virksomheten og utgivelsene til historikere som Coldevin, og fram til 1970- og 1980-tallet. Niemi siterer Coldevin:

«Vi er ledd i en kultursammenheng, og vi har bruk for en tradisjon som gir selvfølelse, som viser vei framover og som peker mot et mål.»²⁰⁵

Dette sitatet viser en kontinuitet mellom den identitetsskapende eller framtidsrettede siden ved Niemis lokalhistoriebegrep og eldre nordnorske oppfatninger om formålet med lokalhistorien. Niemi forstår Coldevin-sitatet på denne måten:

Lokalhistorien blir her definert både som et mål i seg sjøl, med egenverdi, og som et middel til å nå bestemte mål for folk i landsdelen. Lokalhistorien blir slik sett på som noe mer enn byggesteiner for rikshistorien.²⁰⁶

Fram til 1970-tallet ser Niemi samenes og kvenenes rolle som neglisjert i de lokalhistoriske framstillingene:

Mer iøyenfallende sett i en nordnorsk realhistorisk sammenheng er imidlertid den tematiske skjevhet som ligger i den svake fokusering på etnisk historie. Samene og kvenene er nesten usynliggjort i den nordnorske lokalhistoriske litteraturen fra før 1970. Og er de med, helst avspist med et lite kapittel, blir de gjerne presentert på en måte som viser at nedarvede holdninger – og dels fordommer – ikke bare tilhørte det forgangne.²⁰⁷

---

²⁰³ Niemi 1987, s. 64.

²⁰⁴ Niemi 1987, s. 65.

²⁰⁵ Coldevin 1966, s. 548, som inntatt i Niemi 1987, s. 65. I artikkelen står det rett nok sitert *selvfølelse* og ikke *selvfølelse*, men dette er en trykkfeil.

²⁰⁶ Niemi 1987, s. 65.

²⁰⁷ Niemi 1987, s. 67.

Selv om Niemi altså identifiserer en del kontinuitet i lokalhistoriebegrepet i den nordnorske tradisjonen, ser han samtidig 1970- og 1980-tallet som en periode med nyorientering og økt aktivitet:

1970-tallet er ei nybrottsstid for lokalhistorien i Nord-Norge som det er det for landet generelt og vel også internasjonalt. Men trolig var utviklingen i Nord-Norge mer dramatisk og i alle fall lettere registrerbar enn ellers i landet både fordi aktiviteten hadde ligget tilbake i forhold til landet for øvrig og fordi virksomheten i nord nå ble sterkt koblet til viktige samtidspolitiske forhold.²⁰⁸

Niemi ser den økte lokalhistoriske aktiviteten og interessen i Nord-Norge i vekselvirke med flere forhold, blant annet som en respons på ressurskrise og akutte utkantproblemer. «Lokalhistorien ble mobilisert som politisk og holdningsskapende verktøy», skriver han i denne sammenhengen.²⁰⁹ En av de mest framstående aktørene i dette politisk bevisste lokalhistoriske engasjementet som Niemi har trukket fram i flere sammenhenger, er Hans Kristian Eriksen og miljøet rundt *Nordnorsk Magasin*. *Nordnorsk Magasin* bidro med en «utkantideologi med historie og historiebevissthet som sentrale elementer»²¹⁰. Andre fenomener som konstituerer det lokalhistoriske oppsvinget på 1970- og 1980-tallet, er veksten i antall historielag, lokalhistoriske årbøker og annen lokalhistorisk produksjon, og veksten i museer med lokalhistoriske vinklinger.

I artikkelen framstår Universitetet i Tromsø og det faghistoriske miljøet der som en viktig institusjon for utviklingen av nordnorsk lokalhistorisk forskning fra og med midten av 1970-tallet, både som en aktør i profesjonaliseringen i den lokalhistoriske aktiviteten, og som en aktør i aktualiseringen og populariseringen av lokalhistorie. Det legges vekt på rekrutteringen av profesjonelle historikere til skoleverket og til den lønnede og ulønnede lokalhistoriske forskningsaktiviteten i landsdelen. For det andre er det vist til den lokal- og regionalhistoriske forskningsaktiviteten ved Universitetet, og universitetshistorikernes bidrag i lokalhistoriske utgivelser. En tredje side ved Universitetets lokalhistoriske virke, har vært de ulike kontaktflatene som har blitt skapt mellom universitetshistorikerne og lokalhistorikere og andre med lokalhistorisk interesse uten en formell tilknytning til universitetet.

En annen viktig institusjonell aktør som blir trukket fram i artikkelen i tillegg til historieseksjonen ved UiT, er Tromsø Museum, som organisatorisk sett har vært en del av

---

²⁰⁸ Niemi 1987, s. 67.

²⁰⁹ Niemi 1987, s. 67.

²¹⁰ Niemi 1987, s. 67–68.

UiT siden 1976. Tromsø Museum har hatt en bred lokalhistorisk aktivitet, både som seminararrangør, og som utgiver av det tverrfaglige og populærvitenskapelige tidsskriftet *Ottar*, som har blitt utgitt siden 1954.²¹¹

I artikkelen undersøker Niemi også graden av profesjonalisering i den lokalhistoriske produksjonen gjennom tid, basert på framstillingsform og disposisjon.²¹² I denne vurderingen, er det to kriterier han vektlegger: *kronologisk disposisjon til fortrengsel for tematisk*, og en mer *problemorientert* framstillingsform. Disse to kriteriene knyttet til lokalhistoriske verkens vitenskapelighet, gjenfinnes i Niemis publiserte materiale både før og etter 1987. For det første ser vi det praktisert i hans egen lokalhistoriske forskning - her er *Vadsøs historie*. (1983) et godt eksempel. Oppfatningen av en lokal- og regionalhistorie som bør være 'problemorientert', 'syntetiserende', ha 'syntetiserende ambisjoner' o.l., blir også uttalt som en del av hans normative syn, både før og etter denne artikkelen. Aller klarest artikulert som kjennetegn på vitenskapelig lokalhistorie, er de to kriteriene 'kronologisk disposisjon' og 'problemorientert framstillingsform' i utgivelsen *Lokalhistorien som etterkrigshistorisk forskningsfelt*, utgitt i 1993.²¹³ Niemi sporer en positiv faglig utvikling i den lokalhistoriske virksomheten i Nord-Norge etter universitetets inntreden på begynnelsen av 1970-tallet, basert på disse kriteriene.

I den tematiske utviklingen i lokalhistorien i Nord-Norge fra annen halvdel av 1970-tallet, trekker Niemi fram *etnisk historie* og *eldre historie*. Niemi viser til at det lenge var en etablert forestilling i den nordnorske historiografien at landsdelen ikke hadde noen middelalderhistorie, i den forstand at det skriftlige kildegrunnet var tynt. Med den tverrfaglige tilnærmingen som har preget forskningsmiljøet ved UiT, ble det lagt et grunnlag for at den eldre historien fikk en mer framtrædende plass i de lokalhistoriske beretningene, enn det som var tilfellet tidligere. Den tverrfaglige tilnærmingen har også virket gunstig for forskningen på samisk og kvensk historie.²¹⁴ Framveksten av den 'etniske dimensjonen' var likevel ikke bare et resultat av en metodologisk utvikling og tverrfaglig tilnærming:

Etnisk historie utgjør trolig det viktigste nordnorske bidrag til norsk lokalhistorie på 70- og 80-tallet, både med hensyn til realhistorie og metode. Dette er i utgangspunktet ikke bare faglig betinget, men

---

²¹¹ Niemi 1987, s. 69–70.

²¹² Niemi 1987, s. 70.

²¹³ Se Niemi og Winge 1993.

²¹⁴ Niemi 1987, s. 71.

minst like mye politisk. [...]. Samtidig har uten tvil etnisk historiarbeid i Nord-Norge hatt en positiv overrissingseffekt som har bidratt generelt til nivåheving av lokalhistorien.²¹⁵

Helt til slutt i artikkelen, under overskriften *Variasjon og mangfold*, understreker forfatteren at begrepet Nord-Norge kan vekke assosiasjoner til en falsk homogenitet. Nettopp det heterogene, det mangefasetterte og uensartede, både i de fysiske omgivelsene og historien, er noe av det som særpreger nordnorsk historie og Nord-Norge.²¹⁶ Begrepsparet variasjon og mangfold er noe som går igjen i Niemis skrifter. Vi gjenfinner det til dels i innledningen til *Nordnorsk kulturhistorie*²¹⁷, hvor *variasjon* og *gjenstridighet* er vektlagt som to sentrale trekk i nordnorsk historie. Vi gjenfinner også begrepet i tittelen på festskriftet til Einar Niemi, utgitt i 2014: *Veiviser i det mangfoldige Nord*. Utfra dette framstår oppfatningen av nordnorsk historie som uensartet og Nord-Norge som en heterogen region, som en både varig og sentral del av Niemis historiesyn.

4.2.4.2. «Regionalism in the North: The Creation of "North Norway" » (1993)

I artikkelen fra 1993 kommer regionbegrepet, som et mangesidig og pluralistisk begrep, inn som et sentralt tema i Niemis forskning. Det har tidligere i denne avhandlingen blitt hevdet at dette var en brytningstid for regionbegrepet i den nordnorske historiografien. Hvis Nord-Norge i tidligere teoridannelse hadde blitt sett ut fra et landsdels-perspektiv, ble det nå, på begynnelsen av 1990-tallet vanligere å se den stedlige historien i et mer åpent regionperspektiv. Den norske historikeren Dag Hundstad har trukket fram nettopp denne artikkelen som et pionerarbeid i en norsk sammenheng, i det han kaller 'den nye regionalhistorien', og hvor flere av tromsøhistorikerne i tillegg til Niemi har bidratt med teorienterte artikler knyttet til regionbygging i Nord-Norge.²¹⁸

Tidligere så vi at Niemi behandlet 'regionen' i en norsk sammenheng som et substansnivå mellom lokalsamfunnet og fylket eller landsdelen.²¹⁹ Med det pluralistiske regionbegrepet som kommer tydeligere til uttrykk i forskningen hans fra og med tidlig på 1990-tallet, er

---

²¹⁵ Niemi 1987, s. 71.

²¹⁶ Niemi 1987, s. 72.

²¹⁷ Her står Niemi som en av fire forfattere av innledningen.

²¹⁸ Hundstad 2013, s. 69. Hundstad viser her til artikler av historikerne Fulsås, Lorås, Tjelmeland og Zachariassen.

²¹⁹ Se ovenfor i del 4.2.4.1.

regionbegrepet derimot gitt en langt videre betydning, og omfatter både de substatlige og transstatlige regionene, som Varanger, Nord-Norge, Sápmi og Barentsregionen, for å nevne noen av de mest aktuelle eksemplene.

I artikkelen ser Niemi på teori knyttet til regionen og regionalisme. Disse fenomenene blir sett i sammenheng med nasjonen og nasjonalisme, og den samfunnsvitenskapelige og historiske debatten som har gått mellom et 'essensialistisk' og et 'konstruktivistisk' utgangspunkt for å behandle nasjonen som et historisk fenomen. Ut fra sammenhengen er det gitt at Niemi ser denne debatten som relevant også i teoridannelsen knyttet til regionen og regionalisme. Ut av denne artikkelen kan det leses at Niemi ser regionen som et kulturelt konstruert fenomen, i den forstand at det forutsetter 'regionbygging' av aktører med et regionalistisk sinnelag, for å bli erkjent som noe som faktisk eksisterer. Men denne konstruksjonen forutsetter også et positivt (les: faktisk eksisterende) grunnlag i reelle historiske forhold, slik at de regionkonstruerende prosessene ikke kan forstås som skapt ut av ingenting, dersom regionbyggingen skal være vellykket, ha en viss varighet, og føre til noe. Dette synspunktet forutsetter altså både underliggende historiske realiteter og sosial og språklig konstruksjon, som to nødvendige betingelser for regionen som en erkjent gjenstand. Dermed oppheves (slik jeg forstår det) for så vidt også den påståtte motsetningen mellom essensielle kvaliteter (forstått som særegne kvaliteter med en lang varighet) og konstruksjon (forstått som en språklig og kulturell praksis med intensjon om å skape eller opprettholde noe), og posisjonen er således ikke helt ulik det som ser ut til å være flere av Tromsø-historikernes forståelse av Barentsregionen og historikernes rolle.²²⁰

I «Regionalism in the North: The Creation of North-Norway» er det særlig den substatlige regionen Niemi retter oppmerksomheten mot, både i teoridrøftelsen om begrepene region og regionalisme, og i den etterfølgende prøvingen av Nord-Norge som en moderne, konstruert region, samsvarende med den finske geografen Anssi Paasis modell knyttet til en prosess bestående av fire stadier. Med dette utgangspunktet, kan vi se nærmere på noen av synspunktene på regionen og regionalisme som framkommer i artikkelen, og som har særlig interesse i avhandlingen her.

Det første synspunktet dreier seg om regionalismen i et overordnet perspektiv, og hvordan den moderne regionalismen har artet seg ulikt i Vest-Europa og Øst-Europa i det som må

---

²²⁰ Om dette, se nærmere Nielsen (red.) 2014, s. 16–18.

være artikkelens samtid på første halvdel av 1990-tallet. Synspunktene er sentralt som en del av bakgrunnen for to ulike forståelser av 'regionalisme' som et historisk fenomen i Norge og Russland:

While regionalism in Western Europe, at least seen from the point of view of the Community, has had an integrating impetus, it has, however, rather had a disintegrating effect so far in Eastern Europe, defending 'original' nationalities and state formation.²²¹

To avsnitt nedenfor kommer Niemi inn på en del av den problematikken som gjentatte ganger blir behandlet i denne avhandlingen, når det dreier seg om ulike varianter av regionalistisk historieskriving, og hvor det blir påvist to ulike grunnvarianter som begge relaterer seg til en nasjonal eller statlig overbygning: den ene som en 'opposisjon' til den nasjonalstatlige historien, den andre som en hevdelse av regionens viktige rolle i statsdannelsen, som ligger innenfor det som gjerne er kalt en tradisjonell regionalisme eller 'integrasjonsregionalisme'²²². Hvis tendensen til 'opposisjon' har vært framtrødende på nordnorsk side, er tendensen til hevdelse av regionens viktige bidrag til statsdannelsen ofte den sentrale tendensen på russisk side.

Niemi beskriver tendensen med å skrive regionens historie som en del-historie til den nasjonale historien som et allment europeisk fenomen:

However, the terms 'region' and 'regionalism' are theoretically rather thin, in contrast to 'nation' and 'nationalism'. To some extent this can probably be explained by the fact that until recently modern European historical research has been largely in agreement that the nation state has been regarded, consciously or unconsciously, as a kind of history's natural aim. If the region has entered into historical studies, it has primarily been treated as a transitional stage on the road towards the integrated nation-state (Gidlung og Sörlin 1992: 196). On the whole, historical science has largely neglected the region until recently, while disciplines such as geography and political science have taken more interest in it.²²³

Dette perspektivet dreier seg om den tradisjonelle nasjonalstatsorienterte historieskrivingen, som vi for russiske forhold kanskje bør kalle statsorienterte historieskrivingen, og som vi vil se i kapittel 5 og 6, også kan spores selv når framstillingene er regionalhistorie i betydningen substanslig regionalhistorie (landsdelshistorie). Det anes at Niemi, derimot, går inn for en

---

²²¹ Niemi 1993, s. 84.

²²² Konferer Tjelmeland 2018, om begrepene 'integrasjonsregionalisme' og 'motstandsregionalisme'.

²²³ Niemi 1993, s. 84.

regionalhistorie som i egentlig forstand har regionen selv som det artikulerte eller underforståtte siktemålet.

I artikkelen presenterer Niemi den finske geografen Anssi Paasi sin modell om hvordan institusjonalisering av en region foregår.²²⁴ Paasis modell framstår som såpass viktig og varig i Niemis og andres forskning knyttet til regionen Nord-Norge på 1990- og 2000-tallet, at den bør presenteres og kommenteres nærmere.²²⁵ Niemi presenterer Paasis modell på denne måten:

The Finnish geographer Anssi Paasi has developed a regional 'institutionalization model' based on four chronological phases, starting in the middle of the nineteenth century. The first phase was one of 'assumption of territorial space', i.e. development of the idea of a specific regional area. The second phase was the development of conceptional or symbolic shape, for example expressed in name giving, with the invention of new or the revival of old names. In the third phase formal institutions were developed in the region, aiming both at identity building and bargaining strength vis-à-vis the central authorities. Finally, the fourth phase was "establishment as part of the regional system and regional consciousness of the society concerned", in other words the region as a final product in a system of regions. (Paasi 1986).

Selv om det ikke er sagt rett ut, antas det at denne fire-fasede og sekvensielle modellen særlig tar sikte på å beskrive dannelsen av substatlige eller subnasjonale regioner. Anvendt på de transstatlige regionene (Barentsregionen kan være et eksempel), derimot, er det særlig to ledd som virker å ha en viss logisk friksjon. Det ene er momentet i den tredje fasen, som handler om 'forhandlingsstyrke overfor sentralmyndighetene', det andre er ideen om et 'endelig produkt i et system av regioner'. Utover dette, virker teorien å ha mye overføringsverdi også til dannelsen av en region som Barentsregionen, selv om det kan diskuteres om 'alle regioner' til fulle går igjennom disse sekvensene i adskilte sekvenser, og med nødvendighet ender opp som 'avsluttede og institusjonaliserte' regioner. Overordnet og abstrakt sett er det også mulig å forestille seg regioner som mer eller mindre realiserte og varige muligheter, og som varige prosesser, slik det ble tatt til orde for i denne avhandlingens del 1.4.1.

---

²²⁴ I artikkelen er det vist til Anssi Paasi 1986, "The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding of Regions and the Constitution of Regional Identity", *Fennia* 164.

²²⁵ Se blant annet Niemi 2010, hvor referansene er Paasi, A. 1986, 1996 og 2004.

4.2.4.3. «Regions and Regionalisation» (2000)

I artikkelen «Regions and Regionalisation» ser Niemi på teori knyttet til regionaliserings- og regionalismeprosesser, og dannelsen av både nasjonale og transstatlige regioner. I dette perspektivet kan en se regionen Nord-Norge som deltaker i de transstatlige regionene Barentsregionen og *Sápmi*, som begge strekker seg utover nordområdene i Norge, Sverige, Finland og Russland. I tilfellet med *Sápmi* er det felles etnisitet og kultur som er regionsdefinerende og samlende. I tilfellet med Barentsregionen er det historiske forbindelseslinjer på tvers av de moderne statsgrensene som er bærere av identitet. I denne pluralistiske regionforståelsen, kan en region rett og slett defineres som «either smaller or larger than a (the) State»²²⁶. I artikkelen er det inntatt flere begrepsavklaringer i tilknytning til moderne regionaliserings- og regionalismeprosesser. 'Regionalisering' blir her forstått som en prosess 'nedover'; fra en overordnet (stats-) myndighet til et administrativt sett underliggende geografisk område. Med 'regionalisme' er retningen motsatt; fra lokalitet (-er), lokalsamfunn og enkeltindivider til større regioner. Framveksten av Nord-Norge som en region, som et begrep og som en geografisk enhet, kan ses som et resultat av en parallell-prosess mellom 'regionalisering' som en del av nasjonsbygging (mellomkrigstida og etterkrigstida), og som et resultat av flere 'regionalisme-prosesser', som da særlig tar form fra 1970-tallet.²²⁷

Perspektivene og begrepsforståelsen knyttet til regionen i denne artikkelen, datert år 2000, virker å være langt på vei i overensstemmelse med seinere artikler knyttet til denne tematikken.²²⁸

---

²²⁶ Niemi 2000, s. 229.

²²⁷ Niemi 2000.

²²⁸ Se f.eks. Niemi 2010.

4.3. Jens Petter Nielsen (1949–)²²⁹

Jens Petter Nielsen er på sett og vis selve personifiseringen av det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord. Før han ble ansatt ved UiT, hadde han allerede en solid bakgrunn i russisk språk og historie fra UiO, hvor han studerte ved Institutt for historie og tok hovedfag i 1976, med avhandlingen «Normannismen i russisk historieforskning 1749–1949: Hovedlinjer». Russiskinteressen ble for øvrig vekket allerede før universitetsårene, ettersom Nielsen gjennomførte forsvarets russiskkurs. Etter dette hadde han også et opphold ved ambassaden i Moskva. I perioden 1978–1984 var han stipendiat; først NAVF-stipendiat²³⁰, så universitetsstipendiat ved UiO. I denne perioden forsket han på den russiske historikeren og politikeren Pavel Miljukov og andre temaer knyttet til russisk og sovjetisk historie og historiografi. I 1984 flyttet han hjem til Alta, hvor han ble engasjert av Alta kommune som bygdebokforfatter og museumsbestyrer ved Alta museum. Dette resulterte blant annet i utgivelsene av de to første bindene i Altas historie, som er analysert nedenfor i denne delen av avhandlingen.

I 1990 ble Nielsen ansatt som professorstipendiat i internasjonale relasjoner / nordområdestudier ved Universitetet i Tromsø. Fra 1994 har han hatt stilling som professor ved UiT. Han ble æresdoktor ved Pomoruniversitetet i Arkhangelsk *Pomorskij Gosudarstvennyj Universitet* (PGU) i 1998, og har flere ganger forelest både ved PGU og ved universitetet i Murmansk, hvor han en periode også hadde en professor-II stilling. Nielsen har selv beskrevet sin forskning som særlig konsentrert om tre felter: «1) Russisk / sovjetisk historiografi, 2) nordnorsk historie og 3) nordområdestudier, særlig politiske aspekter ved norsk-russiske relasjoner i nord ca. 1814–1917»²³¹.

Ett av høydepunktene for Jens Petter Nielsen, må ha vært hans møte med Mikhail Gorbatsjov i Tromsø i 1998. Det var Nielsen som foreslo å utnevne Gorbatsjov til æresdoktor ved UiT, og som fungerte som Gorbatsjovs tolk under hans besøk i Tromsø i anledning æresdoktorsermonien. Nielsen har gitt uttrykk for å ha blitt slått av hvor liten Gorbatsjov var

---

²²⁹ Litteratur og kildemateriale til denne korte vitenskapelige biografien er primært Finstad 1996, Myklebost og Bones (red.) 2019, avismateriale (Altaposten 01.11.2013, Nordlys 08.05.1998 og 21.04.1999, NTBtekst 14.05.1998, Pravda Severa 29.11.2007), samt intervju med Jens Petter Nielsen, datert 08.10.2018.

For en mer omfattende biografi, se Myklebost og Bones 2019.

²³⁰ NAVF står for Norges allmenvitenskapelige forskningsråd.

²³¹ Fra Universitetet i Tromsø, Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi sin nettside med oversikt over ansatte: https://uit.no/om/enhet/ansatte/person?p_document_id=42288&p_dimension_id=88152, lest 05.02.2018.

av vekst, og av den tidligere generalsekretærens voldsomme personlige utstråling. Ett annet høydepunkt i Nielsens liv, må ha vært hans besøk på Nordpolen i 2013, hvor han deltok i fakkelfstafetten som brakte den olympiske ilden fra Moskva til Sotsji.²³²

Siden 1990 har Jens Petter Nielsen vært aktiv i samarbeidet mellom norske og russiske historikere, noe som har resultert i en rekke felles prosjekter, seminarer, konferanser og utgivelser, som er nærmere behandlet i denne avhandlingens kapittel 7. Når en leser Nielsens bibliografi, med vekt på det stedlige og tematiske, kan det sies at forskningen hans fra midten av 1970-tallet til midten av 1980-tallet var særlig orientert mot russisk og sovjetisk historiografi og sovjetisk historie. Fra 1984, med forskningen på Altas historie, kom lokalhistorien og nordnorsk historie for alvor inn som ett av de sentrale temaene i Nielsens forskning. Fra 1990 har utgivelsene for det meste hatt en klar orientering mot nordområdene og norsk-russiske relasjoner, i tillegg til generell russisk og sovjetisk historie.

Et eksempel på et av de større arbeidene til Nielsen som ikke primært handler om nordområdene, er hans gjennomgang av nyere forskning på Stalins terror, som ledet til utgivelsen av *Døden løser alt* fra 2012. En konstant som likevel hele tiden kan spores i Nielsens forskning, enten det har dreid seg om lokal, regional, transregional eller transnasjonal forskning, er Russland. Som russiskkyndig UiT-historiker framstår han som den viktigste aktøren på norsk side i det norsk-russiske historikersamarbeidet som har utviklet seg i nord siden annen halvdel av 1980-tallet.

4.3.1. *Altas historie*

Altas historie i fire bind, utgitt i perioden 1990–2003, gir en samlet framstilling av Altas historie i perioden 1520–2002. Som sådan, er den Altas første bygdebok. Bygdebokprosjektet ble initiert av Alta Historielag, og finansiert av Alta kommune. De to første bindene ble skrevet av Jens Petter Nielsen. Bind 3 og 4 er skrevet av historikeren Kjell Roger Eikeset. Altas historie i fire bind er omfangsrik både i volum (1831 sider inkludert fotnoter, litteraturlister, registre og vedlegg), tematilfang og periode (1520–2003). I avhandlingen her er det de to første bindene som inngår i analysen. Dette følger av at empirien i denne avhandlingen er begrenset til et utvalg av den lokal- og regionalhistorien som er skrevet av

---

²³² Det skal ha vært Arkhangelsk-historikerne som foreslo at Nielsen skulle være med på denne spektakulære reisen.

universitetshistorikerne i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk. Selv om Nielsen først ble UiT-historiker i 1990, som professor-stipendiat, og altså samme år som utgivelsen av bind 1 av *Altas historie*, er det flere klare forbindelseslinjer mellom forskningen som ligger til grunn for både første og andre bind av *Altas historie* og forskningsaktiviteten ved UiT. Dette framgår tydelig av referanser og henvisninger til forskningen til flere av UiT-historikerne.

Kjell Roger Eikeset, forfatteren av bind 3 og 4 av *Altas historie*, har derimot ikke hatt en formell tilknytning til UiT, slik at disse bindene faller utenfor utvalgs-kriteriene til empirien i avhandlingen her. Det er likevel verdt å nevne at det er forbindelseslinjer også mellom Eikesets Alta-historie og historikermiljøet ved UiT. I tillegg til at også Eikeset bygger på mye lokal- og regionalhistorisk forskning fra Tromsø-miljøet, framgår det av forfatterens forord til *Altas historie* bind 3 og 4 at UiT-historikerne Jens Petter Nielsen (fra 1990), Halvard Tjelmeland og Einar-Arne Drivenes har vært involvert i prosjektet i den forstand at de har lest og kommentert hele eller deler av manus.²³³ Dette er dermed en konkret illustrasjon på det «symbiotiske» forholdet som har eksistert mellom landsdelens lokalhistoriske miljø og lokalhistoriske bokprosjekter og UiT-historikerne i denne perioden.²³⁴

4.3.2. *Altas historie* bind 1: *De glemte århundrene 1520–1826* (1990)²³⁵

Som det følger av tittelen, omhandler boka *Altas historie* i perioden 1520 til 1826. Den romlige avgrensningen for framstillingen er det området som utgjør dagens Alta – Altafjorden med øyer og omland. Det året Alta for første gang dukker opp i det skriftlige kildematerialet, 1520, er satt som begynnelsen for beretningen om *Altas historie*:

Som vi skal se dukker ikke stedsnavnet «Alten» opp i skriftlige kilder før i 1520, og først fra dette året kan vi begynne å skrive *Altas historie*. Imidlertid vet vi at det har bodd mennesker i Alta og Altafjorden helt fra arilds tid, i minst 10.000 år. Denne lange forhistoriske epoken tilhører arkeologenes domene, og det er ikke min oppgave å skrive *Altas forhistorie*. Men ettersom et slikt verk foreløpig ikke er skrevet, skal jeg her gi en kortfattet oversikt over Altafjordens arkeologi, som en innledning til *Altas historie*.²³⁶

---

²³³ Eikeset 1998, s. 11 og Eikeset 2003, s. 11.

²³⁴ For helhetens skyld, og ut fra at det tross alt var klare tilknytningspunkter mellom historikermiljøet ved UiT og bind 3 og 4 av *Altas historie* hadde det vært mulig å analysere også disse bindene, men forskningsøkonomiske grunner (tidsbruk), gjorde det likevel nødvendig å snevre inn analysen av *Altas historie* til de to første bindene.

²³⁵ Første bind rommer 397 sider, når noteapparat, litteraturliste, navne- og emneregister er regnet med.

²³⁶ Nielsen 1990, s. 13.

Nielsen legger her til grunn en tradisjonell «arbeidsfordeling» mellom historiefaget og arkeologi, hvor historisk forskning først og fremst er basert på det skriftlige kildematerialet. Når det likevel ikke er noen (arkeologer) som har skrevet Altas forhistorie, får denne perioden likevel sin plass som en innledning til den egentlige beretningen. Kapittel 1, «Forhistorie og middelalder»²³⁷ kan dermed leses nettopp som det – en innledning eller en forhistorie til den egentlige beretningen om stedets historie fra og med 1520, når stedet trer inn i det skriftlige kildematerialet ved navns nevning. Det er likevel fullt mulig å lese kapittel 1 som begynnelsen på en sammenhengende historisk beretning om stedet. Denne stedets tidlige historie fra perioden før 1520 (eller forhistorie), er da særlig basert på resultater fra arkeologiske undersøkelser fra Altaområdet, hypoteser knyttet til navnehistorie, og mulige betydninger av gjentakende motiver i den lokale samiske sagn-tradisjonen. I tillegg kommer en del mer generell Nordkalotthistorie og regional områdehistorie inn i beretningen om Alta i middelalderen.

Hvis vi holder dette opp mot Niemis behandling av Vadsøs historie²³⁸ i perioden før det skriftlige kildematerialet, som også der er perioden før innføringen av tiendepengeskatten i 1520, er det mange likheter. En forskjell ved de to beretningene er likevel at Niemi vier noe mer oppmerksomhet til arkeologisk materiale, både i relativ tekstmengde og ikke minst illustrasjonsmateriale, både for perioden før og etter at stedet Vadsø trer inn i historien ved navns nevning. Betegnende nok er det ikke arbeidsfordelingen mellom arkeolog og historiker som er understreket i teksten til Niemi, men heller vektleggingen av ‘tverrfaglig metode’ når det gjelder nordnorsk historie i middelalder og tidlig nytid. En annen indikasjon på Niemis utstrakte bruk av arkeologisk kildemateriale i hans lokalhistorie om Vadsøområdet, ligger i selve periodeangivelsen i tittelen til bind 1: *Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. Formelt sett er dermed beretningen om Vadsøs historie ikke gitt en absolutt periodisering i ‘begynnelsen’ knyttet til det skriftlige kildematerialet (1520). Disse forskjellene, når det gjelder behandlinga av Altas og Vadsøs lokalhistorie og periodisering, skal likevel ikke overdrives. For å understreke dette; også Niemi opererer for eksempel med begrepet ‘forhistorie’ knyttet til perioden forut for det skriftlige materialet²³⁹, og også Vadsøs historie er i hovedsak en beretning om stedets historie fra omkring midten av 1500-tallet fram til begynnelsen av 1800-tallet basert på det skriftlige kildematerialet.

---

²³⁷ Nielsen 1990, s. 13–55.

²³⁸ Se nærmere del 4.2.2.

²³⁹ Se for eksempel innholdsfortegnelse, Niemi 1983, s. 7.

En annen forskjell mellom de to beretningene, som dels dreier seg om perioden før 1520, dels den etterfølgende perioden, er den relative vektleggingen av det samiske sagnmaterialet som overleveringstradisjon, og tolkningen av dette materialet, når det gjelder gjentagende motiver. I *Altas historie* har sagnmaterialet, og da særlig ‘russesagnene’, fått mer oppmerksomhet i første bind av *Altas historie*, enn hva tilfellet er i *Vadsøs historie*. En av årsakene til dette, kan være den særlig rike samiske sagn-tradisjonen knyttet til russernes og karelernes framferd i ‘russetida’ i området fra Alta til Lyngenfjorden.²⁴⁰

Når det gjelder den kronologiske avgrensningen av *Altas historie* bind 1 fram til 1826, er dette begrunnet med etableringen av Kopperverket i Kåfjord dette året. Kopperverket i Kåfjord framstår også som hovedtemaet i bind 2. Nielsen etablerer 1826 som det avgjørende skillet i *Altas historie* ettersom kobberverket fører med seg og etablerer den moderne tida i Alta. Dette ser ut til å gjelde særlig to forhold. Det ene dreier seg om stedets «åpning mot omverdenen» og de moderne impulsene det innebærer. Det andre dreier seg om kobberverket og framveksten av industri og lønnsarbeid.

Disposisjonen av bind 1 er ganske konsistent med disposisjonen av bind 2, og kan kalles «tematisk-kronologisk». Nielsen selv kaller den tematisk. Beretningen beveger seg fra tema til tema, og rekkefølgen avhenger som regel av når det gitte temaet eller temakomplekset framtrer i «realhistoriens» kronologi, enten i sin begynnelse, eller i sin vesentlighet. Noen forskyvninger av temaer i forhold til den rekkefølgen de skulle ha opptrådt i gitt en streng sekvensiell innordning forekommer likevel, og er da helst begrunnet med temaets tilknytning til et annet (større) tema, som sekvensielt sett inntreer eller er særlig aktuelt seinere i beretningen. Et eksempel på dette, er forfatterens kommentar i introduksjonen til verket i første bind, hvor han kommer inn på disposisjonen, som han kaller tematisk:

Enkelte temaer er i denne boka bare ført fram til midten av 1700-tallet, men vil bli tatt opp igjen i *Altas historie*, b. 2. F. eks. er det naturlig å behandle innføringen av privat eiendomsrett til jord i Finnmark i forbindelse med utviklingen av jordbruket på 1800-tallet. Likeledes er det naturlig å behandle pomorhandelen i forbindelse med Kopperverket i Kåfjord. Jeg har også valgt å utsette omtalen av postvesenet og landtransporten, som vil bli beskrevet sammenhengende i bind 2.²⁴¹

I tråd med det som ser ut til å være tendensen i den norske og nordnorske bygdeboka og byhistorien er det heller ikke her skrevet utpreget mye om teori; om forfatteren av lokalhistorien har en eksplisitt historieteori han orienterer seg etter, og hva den i så fall er. I

---

²⁴⁰ Nielsen 1990, s. 46.

²⁴¹ Nielsen 1990, s. 12.

den relativt knappe introduksjonen til verket og bind 1, er det likevel klargjort en del premisser for forskningen og fremstillingen, slik som kildesituasjonen: hvilke skriftlige kilder som foreligger, og hva som kan sies i et lokalhistorisk verk med bakgrunn i disse kildene. Nielsen kommenterer også sitt eget temavalg, og knytter det dels til 1) en holdning som dreier seg om å vektlegge det særegne heller enn det alminnelige, 2) kildesituasjonen, og, 3) tidligere forskning:

Jeg har lagt stor vekt på Altas «annerledeshet» i dette første bindet av Altas historie, som dekker perioden 1520–1826. [...].

På 1700-tallet blir kildematerialet så stort at det oppstår viktige avgrensingsproblemer. Historikeren må velge hva han vil legge vekt på. Jeg har valgt å nedtone de handelsmessige problemer, som tidligere har stått i sentrum for forskningen omkring Finnmarks historie og legge desto større vekt på næringer som er spesielle for Alta, håkjerringfiske, elvefiske, skogbruk og åkerbruk.²⁴²

Andre temaer som er vektlagt i bind 1, og som forfatteren selv trekker fram i forordet, er «det historiske møtet mellom samer og nordmenn på 1600-tallet, og mellom kvenene og dansk-norske myndigheter på 1700-tallet», «etniske spørsmål og grensespørsmålet», og «myndighetenes holdning til den lokale allmue og dens holdning til den dansk-norske statsmakten».²⁴³

Vektleggingen av det etniske i Altas lokalhistorie – ‘møtet mellom de tre stammer’ – er et gjennomgående tema i beretningen her, slik som det er det i nyere nordnorsk lokal- og regionalhistorisk forskning mer generelt. I denne beretningen, i bind 1 og 2, går det igjen som et grunnpremiss og bakgrunn flettet inn i mange av de andre temaene som det skrives om, slik som bosetning og demografi, næringshistorie, og relasjonen mellom myndighetene og allmuen.

Verken i innledningen eller den etterfølgende beretningen er sentrum-periferi motivet et tydelig uttalt premiss, slik som det ellers ofte framstår i Tromsø-tradisjonen. Hvis leseren aktivt søker det, kan han eller hun likevel lese dette motivet inn i beretningen om Altas historie når det dreier seg om (sentral-) myndighetenes politikk i Alta overfor allmuen, som igjen gjerne er knyttet opp mot folks tilhørighet i ulike etniske grupper, grensespørsmål og statspolitikk. En annen grunn til at de to første bindene av *Altas historie* ikke framstår som utpreget nord-sør orientert eller sentrum-periferi orientert i en nordnorsk historiografisk sammenheng, kan være nettopp en av de overordnede temavalgene knyttet til å legge mer vekt

---

²⁴² Nielsen 1990, s. 11.

²⁴³ Nielsen 1990, s. 11.

på de *næringene* som er spesielle for Alta, heller enn *handeshistoriske* temaer. Det er en rimelig påstand at handelshistorie lettere påkaller forestillinger om ubalanse i maktforhold og avhengighetsforhold i en nord-sør, sentrum-periferi fortolkning, enn en framstilling knyttet til stedets egne næringer som legger opp til et betydelig innenfra-perspektiv.

I tråd med bygdebokas sjanger, ved at den retter seg til en bred leserkrets, er heller ikke metodespørsmål gjort til et stort tema, utover å stadfeste at historikerens primære instrument er de skriftlige kildene. Hvis en ser på framstillingsformen i beretningen, og vurderer det metodologisk, framstår beretningen som godt kildebelagt og kildereferert. *Altas historie* har et solid fotnoteapparat og litteraturliste, noe som gjør det lett å få innblikk i konstruksjonen. Det er løpende henvisninger til annen lokalhistorisk og regionalhistorisk forskning, knyttet til Alta selv og andre lokalsamfunn i Nord-Norge og Finnmark. Som nevnt innledningsvis, følger det tydelig av henvisningene til og bruken av tidligere forskning på ulike lokal- og regionalhistoriske temaer, at forskningsaktiviteten ved UiT og av UiT-utdannede og – tilknyttede historikere, har bidratt vesentlig til Nielsens egen forskning i *Altas historie*.²⁴⁴

En overordnet metode som framstår som gjennomgående i både bind 1 og 2 av *Altas historie* er diakron og synkron komparasjon. Altas særegenhet blir sett i relasjon til andre lokalsamfunn i Finnmark. Noen ganger er det stedet som tjener som sammenligning en overordnet region. Det kan være det videre Vest-Finnmark som Altas særegenhet sees i forhold til; det kan være Alta som en del av Vest-Finnmark i kontrast til Øst-Finnmark, og det kan være Alta som en del av Finnmark i kontrast til en større nordnorsk bakgrunn. Ofte er det Alta-spesifikke sett i relasjon til andre fjordsamfunn i Finnmark og Nord-Troms, som det utfra den tematiske sammenhengen tjener å sammenligne med. Dette blir illustrert nærmere i gjennomgangen nedenfor. Et vesentlig delpoeng når det gjelder det romlig-komparative i beretningen, er likevel at denne metoden, som kanskje er særlig utbredt både hos Nielsen og Niemi, bidrar til *en lokalhistorie som er regional*, i den forstand at det er den videre regionen Vest-Finnmark, Finnmark, Nord-Norge og Nordkalotten som framtrer som de mest relevante overbygningene i metodologisk og analytisk forstand. Dette er sannsynligvis en nødvendighet, hvis lokalhistorien både søker å være vitenskapelig i betydningen ‘si noe utover seg selv’, samtidig som den er stedlig i egentlig forstand, ved først og fremst å handle om stedet selv i sin egen utstrekning i relasjon til de overordnede regioner stedet inngår i.

---

²⁴⁴ Denne tilknytningen til UiT-tradisjonen kommer også til uttrykk i intervju med Nielsen, datert 08.10.2018.

Hva handler så bind 1 av *Altas historie* om, utover det som framgår av det overstående? Omfanget og den 'tematiske polyfonien' gjør det lite fruktbart å gi et helt konkret og uttømmende svar på det – det ville i praksis nærmest bli en kjedsommelig gjentakelse av innholdsfortegnelsen til bind 1, som viser til 16 kapitler, med totalt 122 underoverskrifter. Det er også forsøkt å unngå en resymé-preget tematisk gjennomgang, selv om det til tider er vanskelig å unngå et visst gjenfortellende preg for å illustrere de analytiske påstandene, som tross alt opptrer mot en realhistorisk bakgrunn og som har sin egen kronologi.

Kapittel 1, *Forhistorie og middelalder* handler som nevnt hovedsakelig om perioden forut for det skriftlige kildematerialet om Altae egen historie. Utover det som kan sannsynliggjøres utfra arkeologiske funn, navnehistorie og sagnmateriale, blir det dermed mye områdehistorie (Nordkalotten), som også berører Alta. Ett av de overordnede trekkene som preger beretningen om Nordkalotten, Nord-Norge og Finnmark i middelalderen (og seinere), sett fra Alta, er bevegelsen inn på stedet: Ulike gruppers plyndring, tributtkrav, skattlegging og handel, som et påtrykk som kommer utenfra. I perioden ca. 800–1250, er det håløyghøvdingene som framstår som den mest aktive eksterne agens, med sine «finneferder», som strekker seg inn i fjordene, nordover og østover, helt til «Bjarmeland», i Kvitsjø-området. I de neste tohundre årene kommer påtrykket østfra, gjennom skatte- og plyndringstokter av kareler, tsjuder og russere, noe som gjør at perioden ca. 1250 til ca. 1450 kan kalles russetida.²⁴⁵

I den neste perioden (ca. 1450-1600), Svensketida, kommer trykket østfra, over fjellet og ned mot fjordbunnen. Nå er det birkarlene, et svensk-finsk handelssystem, og fra ca. midten av 1500-tallet de svenske skattefogdene, som på vegne av den svenske staten framstår som hovedkonkurrenten til den dansk-norske staten i konkurransen om territoriet gjennom skattleggingen av og handel med Alta-samene. Beretningen om Alta i perioden fram til begynnelsen av 1600-tallet handler mye om konkurransen om handels- og skattemessig kontroll over området, mellom rivaliserende handelssystemer og statsmakter, og hvilken virkning det har for Altae samer. Nordområdeperspektivet er særlig framtreddende i stedets historie fram til grensetraktaten med Sverige i 1751, selv om det henger ved beretningen i hele perioden. Nielsen ser for øvrig ut til å tematisere 'svensketida', og kontinuiteten mellom birkarlene og de svenske skattefogdene noe tydeligere enn hva Niemi gjør i Vadsøe historie. Mot denne storpolitiske bakgrunnen, dreier det seg i den tidlige delen av beretningen mye om

---

²⁴⁵ Nielsen 1990 s. 46.

bosetningshistorie og demografi lest ut av skattemanntall fra og med ca. 1550, hvor det sammenlignes med Varangerfjorden, og om sjøsamisk næringsstilpasning, i et komparativt perspektiv.²⁴⁶

Ett av de overordnede temaene Nielsen selv sier han har lagt særlig vekt på, er som nevnt næringsveiene, heller enn handelshistorie. Det stemmer godt med den materielle beretningen, og er et gjennomgående trekk i de to første bindene. En av næringene og fenomenene som har fått mye oppmerksomhet i begge de to første bindene er laksefisket i Altaelva. Det kan være flere grunner til det. For det første framstår det i kraft av sin viktighet og betydning i lokalsamfunnet som en særegen næring i en større norsk og nordnorsk sammenheng (den er stedstypisk). Selv om det finnes flere store lakseelver i Finnmark, skiller den seg også ut i en finnmarksammenheng²⁴⁷. En annen begrunnelse for vektlegningen av laksefisket og Altaelva, kan være kontinuitetsbetraktninger (elva er alltid der), og at temaet ser ut til å være godt egnet til å belyse en rekke andre spørsmål knyttet til hvem som har hatt kontroll og rett til fisket og hvorfor. Beretningen om Altaelva er også en beretning om hvordan dette fisket har utviklet seg historisk og hvordan elva henger sammen med en historie om grupper og enkeltpersoners konkurranse om naturressursene og statsmaktens taktiske og politiske vurderinger. Elva og laksefisket er dermed egnet til å si noe om Altas 'særegenhet' utover et snevert næringshistorisk perspektiv, og over tid.

Utover 1500-tallet spisset konkurransen om Finnmark seg til. I denne perioden var det særlig statsmaktene Danmark-Norge og Sverige som innehadde initiativet. Konkurransen førte til et økt skattetrykk på samene, ettersom statsmaktene ser dette som det primære argumentet for å hevde overhøyhet over folk og territorium. Mot slutten av 1500-tallet, gikk potentatene inn for et mer konkret territorielt nærvær i finnmarksfjordene, for på den måten å få stadfestet sine territorialkrav. I Niensens Alta-historie trer Altaelva inn i beretningen mot denne bakgrunnen i kapittel 3 som har overskriften «Kampen om Altaelva».²⁴⁸ Laksefisket i Alta, som tradisjonelt var en samisk næring, blir gjenstand for en konkurranse mellom ulike aktører og grupper, hvor de som legger betingelsene for konkurransen om elva er de to statsmaktene Danmark-Norge og Sverige. Statsmaktene søker effektiv kontroll over elva gjennom sine skattefogder, og konkurransen sprer seg til en konkurranse om fjellsamenes statstilhørighet. Elva tjener på sett og vis både som en gjenstand for konkurranse om ressursutnyttelse og territoriell kontroll,

---

²⁴⁶ Nielsen 1990, s. 57–80.

²⁴⁷ Nielsen 1990, s. 85.

²⁴⁸ Nielsen 1990, s. 81 mv.

samt, over tid, som en innfallsåre østfra, for svenske myndighetsrepresentanter og seinere kvenene, og «vestfra», for den dansk-norske statens søken etter suverenitet over fjelldistriktene.

I konkurransen om kontrollen over finnmarksfjordene mellom Danmark-Norge og Sverige, kom lakseelvene til å fungere som en «innfallsport» for de svenske framstøtene mot fjordene, og representantene for den svenske staten ble de svenske laksefogdene. Dette førte til en tilsvarende respons fra dansk-norsk side, med hardere skattelegging av laksefisket i Altaelva, og en egen «kongsgamme» på Elvebakken i nærheten av Altaelvas utløp, som kunne huse de norske «laksefogdene».²⁴⁹ De svenske forsøkene på ‘effektiv okkupasjon’, førte imidlertid ikke fram, og etter Kalmarkrigen var Alta uomtvistelig en del av Norge.

Et trekk som synes å være gjennomgående i moderne nordnorsk lokalhistorie, er vektleggingen av befolkningshistorie og demografi – hvor folk bodde, hvilke næringsmessige og etniske grupper de tilhørte, og hvordan folketallet på stedet eller området utviklet seg over tid – som totalbefolkning og delgrupper inndelt etter etnisk tilhørighet, selv om det ofte kan være vanskelig å fastslå i det enkelte tilfellet hvilke gruppekategori enkeltmennesket tilhørte. En viktig del av befolkningshistorien i Alta, som Finnmark og Nord-Norge ellers, er migrasjonshistorien. Dette er også et sentralt tema i *Altas historie*. Så seint som på 1500-tallet, under «storfisketida», var Altafjorden en rein samisk fjord – nordmennene eller bumennene bodde i de ytre kyststrøkene. Dette endret seg på 1600-tallet, og en kan snakke om et norsk ‘landnåm’ som var dels spontant og økonomisk motivert, dels ble styrt i tråd med sentralmyndighetenes strategi.²⁵⁰

Den norske innvandringen fra de ytre kyststrøkene og inn i Altafjorden på 1600-tallet er det overordnede temaet i kapittel 4.²⁵¹ I beretningen om den norske innvandringen i Altafjorden som et overordnet fenomen, er det noen gode illustrasjoner på Nielsens bruk av sammenlignende metode i både diakron og synkron forstand, hvor Altafjorden holdes opp mot andre finnmarksfjorder:

Alt tyder på at det var selve Kalmarkrigen som utløste den norske innvandringen til Alta. [...] I årene som fulgte foregikk det en livlig flytting innover fjorden. Porsangerfjorden og Laksefjorden fikk også

---

²⁴⁹ Nielsen 1990, s. 85.

²⁵⁰ Nielsen 1990, s. 105.

²⁵¹ Nielsen 1990, s. 105–134.

sin første norske bosetning på denne tida. Men ingen andre steder nådde nordmennene så langt inn i fjorden som i Alta, og det var bare her de kom i direkte berøring med samene.²⁵²

Seinere i beretningen om den norske innvandringen inn i Altafjorden på 1600-tallet sammenlignes det med Varangerfjorden og Øst-Finnmark:

Den norske ekspansjonen innover i finnmarksfjordene på begynnelsen av 1600-tallet begrenset seg hovedsakelig til Vest-Finnmark. I Øst-Finnmark holdt nordmennene seg ennå i ro i fiskeværene. Det kan ha sin grunn i at handelsforsyningene var bedre østpå, der det var tillatt for utlendinger å handle. Men det dreide seg bare om en utsettelse, og etter 1660 begynte også nordmennene i Varanger å flytte lenger innover i fjorden. De slo de seg ofte ned på Varanger-samenes gamle sommerboplasser, noe som skapte harde konflikter og fremskyndet oppløsningen av Varangersamenes gamle veidekultur. (57)

I Alta, der den norske innvandringen startet et hundreår tidligere, kan det se ut som om møtet mellom samer og nordmenn gikk mer fredelig for seg. [...].²⁵³

Når det sies at det komparative er et gjennomgående trekk i de to første bindene av *Altas historie*, er det tenkt på at ulike temaer og fenomener i Altas historie ofte forklares gjennom sammenligning med andre fjordsamfunn i Finnmark og Nord-Troms, og de overordnede regionene Vest-Finnmark, Finnmark og Nord-Norge. Formen og innplasseringen av komparasjonene har også en dynamisk funksjon i beretningen, ved at komparasjonen gjerne fører beretningen framover og klargjør temaet, gjerne gjennom en spørsmålsstilling som vender tilbake til 'stedet selv'. En illustrasjon på dette, finnes i forlengelsen av sitatet ovenfor, når det dreier seg om nordmennenes innvandring i Altafjorden, sammenlignet med fenomenet i Varangerfjorden, som fører fram mot følgende spørsmål:

[...]. Fortrengte nordmennene i Altafjorden samene fra deres boplasser?²⁵⁴

Slik sett kan det sies at det komparative og særlig sammenligningen med andre steder og stedets større regionale sammenhenger både er betegnende for verkets metodikk og narrative struktur. Lignende synspunkter kan framføres når det gjelder *Altas historie* og det komparative i relasjon til næringer, etniske grupper og allmue – øvrighet, som blir nærmere behandlet nedenfor.

Det overordnede temaet for kapittel 5 er næringer i Alta på 1600-tallet.²⁵⁵ 1600-tallet var en vanskelig tid for fiskeriene i Finnmark på grunn av prisnedgangen på fisk og perioder med

---

²⁵² Nielsen 1990, s. 107.

²⁵³ Nielsen 1990, s. 122. Parantesen (57) er en henvisning til Niemi 1983, s. 247 f., 191 f., 290 f.

²⁵⁴ Nielsen 1990, s. 122.

²⁵⁵ Nielsen 1990, s. 135.

dårlig fiske.²⁵⁶ Folketallet i Finnmark gikk ned i denne perioden, selv om det var en befolkningsmessig vekst blant samene i Finnmark. Alta skiller seg delvis ut i denne sammenhengen, ved at antallet sjøsamer i Altafjorden gikk ned i perioden, samtidig som nordmennene trakk inn i fjorden. I beretningen om næringene i Alta på 1600-tallet handler det mye om laksefisket i Altaelva - om forpaktningsordningen og hvordan fisket var organisert. Andre hovedtemaer i kapittel 5, dreier seg om sjøsamenes husdyrhold i et Finnmark-komparativt perspektiv og statens etnisk bestemte skattepolitikk i Finnmark og Alta, hvor nordmennene fra 1689 ble helt fritatt fra skatt, til forskjell fra samene. Motivasjonen for denne forskjellsbehandlingen fra myndighetenes side var todelt. Det gjaldt å sikre Finnmark (og Alta) en norsk befolkning under trusselen om svensk ekspansjon, noe myndighetene ville oppnå ved å lette skattebyrden for nordmennene. Den strenge beskatningen av samene, derimot, bidro til å understreke at de var danskekongens undersåtter, og dermed begrunne dansk-norsk overhøyhet over territoriet.²⁵⁷ Også når det dreier seg om de stedlige næringene i Alta på 1600-tallet, er det et tydelig innslag av Finnmark-historie, gjennom stedlig komparasjon, og Nordkalott-historie, når stedets næringshistorie er sett i relasjon til handel, skattepolitikk og statspolitikk.

Kapittel 6 har overskriften «Kirkebygging og statsbygging». I tillegg til kirkebygging, misjon og statspolitikk fra de to konkurrerende statsmaktene Danmark-Norge og Sverige, handler det særlig og i forlengelsen av det, om konkurransen om fisket i Altaelva og om fjellsamenes reindrift og beitetilgang i fjordområdet sommerstid. På dette stadiet av beretningen, i overgangen mellom 1600- og 1700-tallet, kan stedets allmue deles inn i tre grupper: nordmenn, sjøsamer og etter hvert fjellsamer. Hvis statsmaktene konkurrerer om overhøyhet med territoriet og folk, gjennom skattlegging, misjon og fysisk nærvær, som for eksempel kirkebygninger, kan en snakke om en konkurranse mellom nordmenn, sjøsamer og fjellsamer når det gjelder utnyttelsen av områdets ressurser, hvor myndighetenes vurderinger basert på statspolitiske hensyn har sterk innvirkning på de ulike gruppernes muligheter på et strukturelt plan.

Med den dansk-norske ekspansjonen innover mot fjordbunnen og etter hvert innover fjellet, kommer også fjellsamene tydeligere inn som en aktør på gruppenivå i beretningen om Altas historie. Det tidvis konfliktfylte forholdet i Alta i denne perioden, mellom fjellsamer på den ene side og sjøsamer og nordmenn på den andre side, hang sammen med fjellsamenes

---

²⁵⁶ Nielsen 1990, s. 148.

²⁵⁷ Nielsen 1990, s. 135–162.

overgang til tamreindrift og bruk av sommerbeite i lavlandet, som potensielt kom i konflikt med sjøsamenes etablerte bofaste næringstilpasning med husdyrhold og nordmennenes gradvise inntrengning inn i fjorden:

Også blant fjellsamene fant det sted endringer. Nedgangen i villreinbestanden førte til at samene gikk over til tamreindrift og begynte å føre flokkene sine ned til finnmarksfjordene om sommeren.²⁵⁸

Andre steder i Finnmark kunne det være sjøsamene som begynte med tamrein og viste «ekspansive tendenser» innover fjellet:

I Porsanger var altså sjøsamene i ferd med å bli reindriftssamer og føre flokkene sine stadig lenger innover fjellet. Hvordan var det i Alta?²⁵⁹

Sitatet illustrerer poenget som er nevnt tidligere i denne analysen av *Altas historie*, som dreier seg om den komparative metodikken og hvordan den er med på å organisere beretningens indre struktur og framdrift. Et fenomen som er vesentlig for Altas historie, utviklingen av ulike gruppers næringstilpasning og tidvis konkurranse om naturressurser, her knyttet til fjellsamenes overgang til tamreindrift, belyses og tematiseres ved å se det i en større regional sammenheng. Det er ofte en økonomisk og materiell historie om ulike næringer på et strukturelt plan, og forbundet med etniske grupper og områder, men uten en sterk dialektisk «klassekomponent», slik vi kjenner det fra de russiske regionalhistoriske beretningene fra sovjetepoken²⁶⁰. Overfor «allmuen» står riktignok representantene for statsmaktene med sine egne vurderinger basert på fortolkninger og forestillinger om hvilke «gruppe» som er best egnet til å sikre deres egen stats interesser i området ut fra statspolitiske og territoriale hensyn. I enkelte tilfeller kan det også være koblet mer konkret opp til den enkelte embedsmanns økonomiske interesser.

I den konkrete ressurskonflikten mellom sjøsamene og fjellsamene i tamreinsaken, førte statspolitiske hensyn til at amtmann Lilienskiold, som representanten for den dansk-norske staten, i utgangspunktet tok sjøsamenes side, og forbød fjellsamene å bringe reinen ned til de fjordnære fjellene på sommerbeite, ettersom fjellsamene opprinnelig ble forbundet med svenske interesser. Etter sjøsamenes og nordmennenes initiativ kom også fjellsamenes laksefiske i Alta-elva nå under dansk-norsk press:

---

²⁵⁸ Nielsen 1990, s. 175.

²⁵⁹ Nielsen 1990, s. 175.

²⁶⁰ Se særlig nedenfor i denne avhandlingens delkapitler 6.2.1. og 6.3.1.

En kan også se at striden om reinen og beitelandet smittet over på bruken av andre ressurser. På tinget i Talvik i 1692 krevde nordmennene og sjøsamene at de måtte få fortrinnsrett til å drive laksefisket i Altaelva [...]. [...].

I dette tilfellet var det ikke tale om at fjellsamene fortrengte sjøsamene og nordmennene fra en av deres næringer. Grensesamene hadde alltid hatt rett til å bruke elva (se kap.3). Men Lilienskiold utformet likevel et forbud mot at fjellsamene lenger deltok i laksefisket i Altaelva og ved Tanaelvas nedre løp. Gjennom denne anordningen *forsøkte dansk-norske myndigheter for første gang å hevde sin suverenitet over Altaelva i hele dens lakseførende del*, dvs. helt opp til Sautso.²⁶¹

Nå endte denne konflikten på sett og vis likevel til fjellsamenes «gunst» i den forstand at de likevel fikk anledning til å føre reinen sin ned til sommerbeite ved Altafjorden under forutsetning av at de sa seg villig til å bli danske undersåtter. Bakgrunnen for det var utbruddet av Den store nordiske krigen, og dansk-norske myndigheters ønske om å sikre suverenitet over fjelldistriktene i Finnmark ved at fjellsamene ble sett som dansk-norske undersåtter.²⁶²

Den relativt detaljerte temagjengivelsen her, knyttet til reindriften og striden om fjellsamenes status og rettigheter til beite og elvefiske i Altaområdet i konkurranse med sjøsamene og nordmennene i denne perioden, er begrunnet med at den peker på noe av det som virker å være en del av kjernen i dynamikken i beretningen: Fra og med nordmennenes og dansk-norske myndigheters inntrenging i Altafjorden på 1600-tallet framstår det som en konkurranse om adgangen til utnyttelse av naturressursene og rommet mellom nordmenn, sjøsamere, fjellsamere og seinere kvener, og hvor gruppetilhørigheten og myndighetenes holdninger til gruppen kan være skiftende og bestemt av grensepolitiske, utenrikspolitiske og sikkerhetspolitiske hensyn.

Kapittel 8 handler om den kvenske innvandringen til Alta på 1700-tallet. Også i beretningen om den kvenske innvandringen har Altaelva og organiseringen av fisket en sentral rolle. Laksefisket opphører å være en kongelig rett, og det er kvenene som er de førende i utviklingen av et mer organisert kollektivt elvefiske. Når det gjelder det kollektive og organiserte preget laksefisket får i denne perioden, framstår det som en særegenhet for Alta, hvor Tana, som så ofte ellers når det dreier seg om laksefisket, tjener som komparasjonsgrunnlag. Med kvenene trer også en fjerde kollektivaktør eller allmue-aktør inn i beretningen. Som ofte ellers i beretningen om Altas historie, henger også dette temaet,

---

²⁶¹ Nielsen 1990, s. 177.

²⁶² Nielsen 1990, s. 178.

kveninnvandringen på 1700-tallet, sammen med en større utenrikspolitisk Nordkalott-tematikk, hvor Den store nordiske krigen framstår som en av «*push*-faktorene», og det rike sjøfiske er oppgitt som en av de store «*pull*-faktorene».

For Alta, som for Finnmark og finnmarksfjordene mer allment, framstår de ulike innvandringsbølgene som fenomener som kan tjene som organiserende og periodiserende motiver i stedets historie. Migrasjonen kan tjene som supplement eller alternativ til en periodisering og dynamikk basert på skiftende handelsmønstre og handelsorganisering, eller periodisering basert på en videre økonomisk historie innbefattet næringsveier. Et tredje motiv som kan brukes til å disponere og periodisere den lokale og regionale historien, slik det er gjort i bidraget til Niemi og Bratrein i *Nordnorsk kulturhistorie*, er sentralmyndighetenes integrasjonsbestrebelse.

Innvandringstemaet framkommer tydelig i de to første bindene av *Altas historie* på ulike måter, og framstår som et overordnet og periodeordnende fenomen når beretningen har nådd den første kveninnvandringen til Alta på 1700-tallet:

Det fremgår av foregående kapitler at Altafjorden på 1500-tallet ennå var en ren samisk fjord. På 1600-tallet etablerte norske bumenn seg på Årøya og vestsiden av den ytre fjord. 1700-tallets Alta kom på mange måter til å bli preget av kvenene, finsktalende innvandrere fra området nord for Bottenvika, og de slo seg ned i bunnen av Altafjorden og oppover langs elvedalen.²⁶³

Det kvenske temaet på 1700-tallet er også framtrødende i kapitlene 9 («Kornet og skogen»), 10 («Amtmannen flytter til Alta»), og kapittel 11, «Striden mellom amtmann Kielsen og Knud Kven». Som Nielsen selv skriver i innledningen til bind 1, er myndighetenes holdning til allmuen og allmuens holdning til myndighetene «en av aksene i fremstillingen»²⁶⁴. Dette kommer klart til uttrykk i kapitlene 9, 10 og 11, hvor det blant annet handler om kvenenes utnyttelse av elva, skogen og håkjerringfisket i fjorden. På dette stadiet av beretningen trer også enkeltpersoner som aktører med sine egne motiver og særegenheter klarere fram i stedets historie. Det gjelder ikke minst skildringen av striden mellom Knud Kven og amtmann Kielsen, som åpner opp for fortolkningsmuligheter både knyttet til personlige interesser i ressursutnyttelsen av stedets grøde (laks og skog), og en mer strukturell ressurskonflikt mellom gruppe-aktører. Kielsen kan da leses som en representant for dansknorske myndigheters holdninger og framferd overfor kvenene og allmuen mer allment, og Knud Kven kan leses som en representant for kvenene som gruppe i møte med den dansknorske

---

²⁶³ Nielsen 1990, s. 201.

²⁶⁴ Nielsen 1990, s. 11.

staten. I Nielsens beretning framstår disse to enkeltaktørene langt på vei motivert av personlige (økonomiske) interesser, men likevel slik at de opptrer mot en bakgrunn av strukturelt bestemte maktforhold og holdningsstrukturer knyttet til grupper.

Som ellers i beretningen, er det de steds spesifikke næringene i Alta som er det sentrale. Med kvenene kommer også jordbruket med åkerdyrking som et varig og vesentlig fenomen inn i beretningen om stedets historie. En annen næring som er forbundet med kveninnvandringen, og som får mye oppmerksomhet, både her og seinere i beretningen, er skogbruket. Det at jordbruket og særlig skogbruket er gitt så mye oppmerksomhet, ser ut til å være betinget av to grunnleggende motivasjoner, som begge er forankret i forfatterens innledning, både til bind 1 og bind 2. De to motivasjonene og motivene, virker å være nært forbundet med hverandre, selv om det kan være komplisert å plassere de inn i et innbyrdes hierarki. Den ene motivasjonen dreier seg om å skrive en lokalhistorie som forteller om Altas *annerledeshet*, og da særlig i relasjon til det regionale nivået Finnmark²⁶⁵. Dette kan formuleres som det overordnede analytiske motivet; et historiesyn som legger vekt på det singulære, det spesielle og unntaket. Hvis det var Altas *annerledeshet* som var søkt understreket i relasjon til den *nasjonale* historien, er det imidlertid tvilsomt om forfatteren ville lagt så stor vekt på jordbruk og skogbruk i seg selv. Med andre ord sier disse temavalgene lest opp mot vektleggingen av Altas *annerledeshet* også noe om hvilken analytisk geografisk kontekst Nielsen legger til grunn for beretningen, som må være det regionale, som i prioritert rekkefølge er Finnmark, Nordkalotten, og Nord-Norge.

Når det gjelder oppmerksomheten som er viet næringer som elvefiske, jordbruk og skogbruk, som Altas spesifikke næringer i en Finnmark-kontekst, kan dette valget også begrunnes i et ønske om å legge vekt på en forestilling om et særlig grøderikt Alta. Dette andre gjennomgående motivet - *det grøderike Alta* og poenget med at Alta har et *særlig gunstig klima*, sammenlignet med ytterkysten og andre finnmarksfjorder som ikke har den samme beskyttelsen i et utenforliggende øylandskap, er noe som går igjen i innledningene til bind 1 og 2. Oppmerksomheten knyttet til jordbruk og Altas skognæring kan henge sammen med denne forestillingen. Som det framgår av beretningen, har også fjordfiske, til hjemmebruk og som salgsfiske, vært en av hovednæringene i Alta, uten at fjordfisket har fått den samme oppmerksomheten som et gjennomgående eller selvstendig tema i beretningen, slik som særlig elvefisket, og, fra 1700-tallet, skogbruket. Dette må være motivert av å legge vekt på

---

²⁶⁵ Hvis vi i denne sammenheng ser bort fra muligheten som ligger i å betrakte også Vest- og Øst-Finnmark som regionale nivåer i 'geografisk-historisk' forstand.

Altas annerledeshet i en *regional* sammenheng. I denne sammenhengen, er temaer som jordbruk og skogbruk som vesentlige næringer for Alta særegent sammenlignet med omlandet og de andre finnmarksfjordene, og annerledesheten er samtidig egnet til å understreke forestillingen om det grøderike Alta. Det grøderike Alta, som et motiv som stikker seg ut, både i de to første bindenes innledning, og delvis i det tematiske fokuset i den materielle beretningen, kommer til syne flere steder i teksten, også før tematiseringen av jordbruket og skogbruket. Et eksempel på dette, er når beretningen fortsatt befinner seg på 1600-tallet, og begynnelsen på det norske 'landnåmet':

Nordmennene nølte med å flytte inn i Altafjorden med dens rike forråd av fisk og laks, beiteland, furuskog og til og med dyrkbar mark. Hva var det som holdt dem tilbake?²⁶⁶

Det grøderike og klimatiske sett begunstigede Alta, som et sammenhengende analytisk motiv og forestilling, er også et fenomen som er egnet til å vise en positiv side ved Altas annerledeshet.

Som Nielsen selv sier i innledningen til verket, har han lagt relativt sett mindre vekt på handelshistorie enn hva som har vært vanlig i lokalhistorien i Finnmark. Dette betyr ikke at tematikken ikke berøres, både som et regionalt premiss i beretningen og i relasjon til andre temaer. Noen steder er handelspolitikken også mer selvstendig behandlet, som i kapittel 14, hvor det handler om opphevelsen av monopolhandelen og innføringen av frihandel i 1789. Når monopolhandelen er behandlet, er det særlig lagt vekt på relasjonen til dansknorske myndigheters befolkningspolitikk, som må sees på bakgrunn av at den norske befolkningen i Finnmark falt, både i relative og absolutte tall på 1600- og 1700-tallet, parallelt med en vekst i den samiske befolkningen og kvensk innvandring og folkevekst på 1700-tallet. Når monopolhandelen som et instrument for å sikre en norsk befolkning i Finnmark på denne måten feilet, endte det med at hele ordningen ble avvirket i 1789. Når det handler om monopolhandelen i *Altas historie*, er det denne siden som er vektlagt heller enn perspektiver knyttet til utsuging av verdier og framveksten av en regional statsavhengighet.²⁶⁷

Nielsen ser ut til å vurdere de langsiktige virkningene av frihandelen fra 1789 som positive for Alta samlet sett, ikke minst på grunn av pomorhandelen. Selv om det fortsatt var problemer med gjeldsavhengighet, og allmuen ikke oppnådde en «egentlig velstand», ser det ut til at

---

²⁶⁶ Nielsen 1990, s. 106.

²⁶⁷ Nielsen 1990 s. 305 mv.

livsforholdene utviklet seg bedre i Finnmark enn i Nordlandene, og Finnmark fikk nå for første gang en stedlig handelselite som var født på stedet.²⁶⁸

Det andre hovedtemaet i kapittel 14, er befolkningsutvikling på 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet knyttet til sosiale forhold, etnisitet og epidemier.²⁶⁹ Vektleggingen av demografisk historie og sosialhistorie, historie nedenfra på gruppenivå, virker å være karakteristisk for nordnorsk historisk forskning fra perioden.

Ett spørsmål det er naturlig å stille seg i en analyse av lokalhistoriske framstillinger, både i Nord-Norge og Nord-Russland, er i hvilken grad framstillingene kan sies å framstå som begivenhets- og hendelsesberetninger, eller om det er mer de seige og langvarige strukturene som får mest oppmerksomhet. Nielsens Alta-historie ser i sin tendens ut til å være i takt med forventningene til den moderne nordnorske lokalhistorien skrevet av faghistorikere i denne sammenhengen, ved at det er en polyfoni av temaer og mindre beretninger som relaterer seg til og framviser strukturelle forhold knyttet til stedet selv, slikt som etnisitet og statspolitikk, relasjonen allmue-myndigheter, stedets næringer og geografiske og klimatiske premisser med mer.

Samlet sett er det ikke grunnlag for å si at bind 1 og 2 av *Altas historie* er en utpreget begivenhets- og hendesorientert beretning som søker å knytte stedet til de store nasjonale begivenheter og hendelser. Dette skiller beretningen fra store deler av det russiske materialet. En av de store europeiske begivenhetene som likevel har fått et detaljnært og hendelsesrikt narrativ i beretningen i bind 1, er virkningene av Napoleonskrigene i Finnmark i perioden 1800–1814. Som Nielsen skriver, ble Finnmark med Napoleonskrigene for første gang siden Kalmarkrigen direkte berørt av storpolitiske hendelser.²⁷⁰ Det er ganske inngående berettet om den engelske aggresjonen, særlig sommeren 1809, med kaperfart, plyndring av Hasvik, og slaget om og okkupasjonen av Hammerfest. Detaljnivået og dramaturgien når det fortelles om lokalbefolkningens frivillige mobilisering i amtet, og ikke minst Hammerfest-væringenes heroiske innsats i forsvaret av byen, gjør at beretningen er egnet til å påkalle en viss regional ‘nasjonal-patriotisme’, som ellers er lite typisk for den samtidige nordnorske lokalhistoriske forskningstradisjonen knyttet til UiT fra denne perioden. Niemis beretning om Napoleonskrigene i Finnmark i *Vadsøs historie*, for eksempel, legger ikke vekt på motivet ‘utenlandsk aggresjon og lokalt forsvar’ på samme måte. Hos Niemi er begivenhetene

---

²⁶⁸ Nielsen 1990, s. 310 mv.

²⁶⁹ Nielsen 1990, s. 315 mv.

²⁷⁰ Nielsen 1990, s. 325 mv.

sommeren 1809 heller ikke skildret på den samme hendelsesnære, detaljrike og dramatiske måten. Dette kan til dels kan være begrunnet med at det dramatiske høydepunktet sommeren 1809 knyttet til slaget om Hammerfest tross alt foregikk nærmere Alta enn Vadsø. Når det gjelder tematikken knyttet til Alta og Napoleonskrigene, er det forøvrig også lagt vekt på slikt som økonomiske og sosiale følger av Napoleonskrigene, og politiske konsekvenser, med tematiseringen «Alta i 1814»²⁷¹.

Et annet poeng i beretningen fra denne perioden, er at Hammerfest fra 1789, som kjøpstad, den 'nære ytterkyst' og potensielle lokale 'rival', særlig trer inn i beretningen med Napoleonskrigene. Ellers er tendensen i beretningens retning i det geografiske rommet, gjennom de første to bindene, å bevege seg innover fjorden og mot fjordbunnen. Denne hovedtendensen er i tråd med forfatterens egen vurdering i forordet til bind 2, hvor det sies at det geografiske tyngdepunktet i bind 1 var de ytre fjordstrøkene, mens oppmerksomheten i bind 2 mer retter seg mot de indre fjordstrøkene og fjordbunnen, og at dette må sees i sammenheng med at det er der befolkningsutvikling og endringene er størst i perioden som bind 2 handler om.²⁷²

Hammerfest, som det nære omland, er da et unntak fra den generelle tendensen i beretningens retning, og Hammerfest framstår altså som viktigere i beretningen om Altas historie på 1800-tallet enn tidligere. Det gjelder beretningen om Napoleonskrigene i Finnmark, men også i beretningen om den tidlige fasen i den norske ishavsfangsten, som hadde sitt utspring og tyngdepunkt i Hammerfest. Årsaken til at ishavsfangsten og Hammerfest får såpass mye oppmerksomhet om beretningen om Altas historie i de første årtiene på 1800-tallet, må være de sterke direkte og indirekte konsekvensene fangsten får for Alta, et tema vi skal vende tilbake til nedenfor.

Kapittel 16, det siste kapittelet i bind 1, bærer tittelen «På terskelen til den nye tid», som betegner perioden fra 1814 til 1826. Som nevnt er det etableringen av kopperverket i Alta i 1826 som markerer det avgjørende skillet mellom «den gamle og den nye tid» i *Altas historie*. Denne periodiseringen er en naturlig konsekvens av en lokalhistorie som vektlegger hvordan stedets egne næringer har utviklet seg, og som sådan kan sies å ta utgangspunkt i økonomisk

---

²⁷¹ Nielsen 1990, s. 331.

²⁷² Nielsen 1995, s. 11.

historie på et strukturelt lokalt plan. Nielsen skriver likevel at også 1814 representerer et tidsskille på det lokale planet:

Det kan se ut som om året 1814, som er så viktig i vår nasjonale historie, gikk nokså lett over Alta. Men tida omkring dette året representerer likevel et tidsskille, fordi amtmannssetet ble flyttet fra Alta [...].²⁷³

Beretningen om perioden 1814–1826, blir på sett og vis en forhistorie og opptakt til hovedtematikken i bind 2; Kopperverket i Kåfjord. Initiatoren og hovedaktøren i etableringen av kopperverket var engelskmannen John Rice Crowe, som ikke bare har hatt en avgjørende innflytelse på Altas historie, men som også har hatt langvarige virkninger på holdningsmønsteret på sentralt politisk plan knyttet til forestillingen om «den russiske fare», som betegner en tilsynelatende ubegrunnet, men varig, forestilling om faren for russisk ekspansjon på Finnmarkskysten. Den historiske årsaken til forestillingen om «den russiske fare» og ulike virkningshistoriske konsekvenser av denne forestillingen, er et tema som har blitt viet mye oppmerksomhet av historikerne i Tromsø både før og etter den østlige vendinga i den historiografiske tradisjonen ved UiT.

Som det er pekt på ovenfor trer Hammerfest inn i beretningen når det handler om Napoleonskrigene i Finnmark. Hammerfest og det engelske handelsmiljøet som etablerte seg der etter 1814, har også en viktig rolle når beretningen handler om forhistorien til etableringen av kopperverket i Kåfjord.²⁷⁴ Underoverskriften «Engelskmennene kommer tilbake»²⁷⁵ peker tilbake på det engelske angrepet på Hammerfest i 1809. Den paradoksale tilbakekomsten kan på et overordnet plan knyttes til 1814:

Det var engelsk kapital som gjorde det mulig å starte kopperverket i Alta i 1826, og bakgrunnen for dette ligger i oppløsningen av den dansk-norske helstaten og dens proteksjonistiske handelspolitikk. Den nye norske regjeringen etter 1814 hadde den innstillingen at handelen i Nord-Norge burde være så fri som mulig.²⁷⁶

Engelskmennene er ikke bare gitt en aktør-status i oppkomsten av kopperverket, men også som utredere i framveksten av den norske ishavsfangsten, hvor Hammerfest var en pioner-by:

Engelskmennene øynet muligheter til å tjene penger på ishavsfangst, en næring som senere skulle komme til å få stor betydning for Alta-Talvik sogn.²⁷⁷

---

²⁷³ Nielsen 1990, s. 333.

²⁷⁴ Nielsen 1990, s. 341–360.

²⁷⁵ Nielsen 1990, s. 342.

²⁷⁶ Nielsen 1990, s. 342.

²⁷⁷ Nielsen 1990, s. 343.

Den tidlige nordnorske ishavsfangsten, delvis på engelsk initiativ, ser ifølge Nielsen også ut til å ha bidratt til den kapitalakkumulasjonen som muliggjorde etableringen av kopperverket i Kåfjord i 1826.²⁷⁸ Ishavsfangsten framstår som viktig for framveksten av Hammerfest by, mens det særlig er etter midten av 1800-tallet at ishavsfangsten som næring fikk en større betydning for Alta-Talvik.²⁷⁹ Når ishavsfangsten i Hammerfest har fått en del oppmerksomhet allerede i denne perioden rundt 1820-tallet i beretningen om Altas historie, henger det sammen med den tematiske forbindelsen med etableringen av kopperverket i Kåfjord. Beretningen vender tilbake til ishavsfangsten i bind 2, når den periodiske rammen er annen halvdel av 1800-tallet og fangsten har fått en større betydning som næring i Alta, men tyngdepunktet i tematisering av ishavsfangsten kommer først i bind 3²⁸⁰.

Som nevnt er det lite i vinkling, temavalg, fortolkninger og form i bind 1 og 2 i *Altas historie* som er preget av å vektlegge et utpreget sentrum-periferi paradigme. Derimot finnes det eksempler på at *beretningens aktører* ser ut til å forutsette sentrum-periferi strukturer som de kan utnytte i sin egeninteresse. Et eksempel på det, er John Rice Crowes fortolkning av sentralmyndighetenes manglende kunnskap om lokale forhold, og hans instrumentelle tilnærming til dette:

Hva den norske regjering angikk, mente Crowe at den i det store og hele hadde liten kunnskap om «this part of the world». Den hadde etter hans oppfatning en feilaktig forestilling om klimaet på disse breddegrader, noe som fikk den til å betrakte et hvilket som helst foretak i Finnmark i et gunstigst mulig lys. Det var Crowe fast bestemt på å utnytte. (94)²⁸¹

---

²⁷⁸ Nielsen 1990 s. 351.

²⁷⁹ Nielsen 1990, s. 352.

²⁸⁰ Eikeset 1995, s. 44 mv.

²⁸¹ Nielsen 1990, s. 356. Parantes (94) viser til Rice sin korrespondanse med Nellen datert 17.09.1825.

4.3.3. *Altas historie bind 2: Det arktiske Italia 1826–1920.* (1995)²⁸²

Det er etableringen av kopperverket i 1826 som angir begynnelsen på perioden i bind 2. Beretningen er ført fram til 1920, noe som i forordet til bygdebokutvalget er oppgitt som et naturlig skille, men uten nærmere begrunnelse.²⁸³ Beretningen i bind 2 knyttet til nordlysforskningen og Hadde-observatoriet, strekker seg også inn i mellomkrigstida.

I analysen av bind 1, ble det vist til forestillingen om Altas milde klima som en regional særegenhet, og som et viktig naturpremiss for stedets særegne næringsliv gjennom historien. Denne forestillingen om det klimatisk sett begunstigede og grøderike Alta, framstår som nevnt som en sentral forestilling og et sentralt motiv i begge de to første bindene om Altas historie. Når det gjelder bind 2, kommer dette motivet tydelig fram allerede i tittelen. I forordet til bind 2 framkommer det at framstillingen av det «sydlige» Alta er begrunnet med et ønske om å legge vekt på Altas «annerledeshet». Et annet gjennomgående trekk, som også er framhevet i forordene i begge bindene, er vektleggingen av den strukturelle økonomiske historien som er unik for stedet selv.²⁸⁴

Ett av inntrykkene en får av en samlet lesning av de to første bindene, når det gjelder metodologi (vektleggingen av det ‘særegne’ i et regionalkomparativt perspektiv), disposisjon av stoffet («tematisk-kronologisk») og tematisering (bl.a. vektleggingen av næringshistorie), er kontinuitet. Hvis en studerer de to forordene opp mot hverandre, er det likevel også noen ulikheter. I forfatterens forord i bind 2, er selve formålet med boka, utover det snevre historiefaglige og erkjennelsesteoretiske, tydeligere vektlagt:

Også i den nye boka henvender jeg meg først og fremst til den alminnelige historieinteresserte leser, og målet er å vise at Alta-Talvik har en særegen og interessant historie som det er liten grunn til ikke å vedkjenne seg.²⁸⁵

Denne motivasjonen i retning av å bidra til altaværingenes lokale identitetsfølelse og stolthet har sikkert også vært en del av motivasjonen i bind 1, men det er først her i bind 2 at ‘lokal identitet’ og ‘stolthet’ (mine parafraser) er skrevet inn i forordet som formål med utgivelsen. Et annet formål som er klart formulert i forordet til bind 2, er den hensikt å skrive

---

²⁸² Boka inneholder 458 sider, inkludert appendiks, noter, litteraturliste og navneregister.

²⁸³ Nielsen 1995, s. 9.

²⁸⁴ Nielsen 1990, s. 11–12, Nielsen 1995, s.11.

²⁸⁵ Nielsen 1995, s. 11.

en samlet historie om stedet, og dermed nødvendigheten av å «anlegge et bredt perspektiv» og «presentere mange ulike sider ved lokalhistorien».²⁸⁶ Begge disse formålene som er trukket fram her; en beretning som bidrar til lokal identitet og selvfølelse og en beretning som gir en samlet framstilling, inngår i forventningene til en by- og bygdehistorie. Selv om den klarere *artikuleringen* i retning av ‘lokal identitet’ og ‘bred og samlet framstilling av stedets historie’ som en del av formålet med utgivelsen er nytt i forordet til bind 2, framstår det likevel ikke som et brudd med selve *beretningen* i bind 1. I analysen av bind 1 ble det nettopp pekt på det mangefasetterte i det tematiske utvalget, og beretningen som sådan ble sagt å framstå som en ‘tematisk polyfoni’. Dette gjelder også bind 2.

Et begrep som gjerne anvendes i lokal- og regionalhistorien for å signalisere slikt som ‘et bredt temaspekter’, ‘et kombinert innenfra / utenfra perspektiv på stedet’, ‘et kombinert nedenfra og ovenfra perspektiv på grupper og enkeltpersoner’, ‘romlig komparasjon’ og ‘veksling mellom nærhet til detaljnivået og hendelsesforløp på den ene siden og den store fram-fortolkede sammenhengen på den andre siden’, er ‘totalhistorie’. Til forskjell fra forfatteren av bind 3 og 4 av *Altas historie*, Kjell Roger Eikeset, anvender ikke Nielsen dette begrepet, men bruker som vi så heller formuleringer som «å anlegge et bredt perspektiv» for å «presentere mange ulike sider ved lokalhistorien», som i praksis må dreie seg om mye av det samme.

I forordet til *Det arktiske Italia 1826–1920* kommer Nielsen også inn på sin egen ‘situering’ som altaværing og kravet til historikeren om å være objektiv:

Enhver historiker bør strebe etter å være objektiv, men det er knapt mulig å nå dette målet. En forfatter vil alltid være preget av sin egen bakgrunn og samfunnsmessige forankring. I det foreliggende tilfelle vil fremstillingen også være preget av at forfatteren er altaværing. I den sammenheng gjør jeg den russiske historikeren Nikolaj Karamzins ord til mine: «Historikeren bør være lidenskapløs. Så tilgi meg at jeg ikke alltid [har] kunnet skjule min kjærlighet til fedrelandet.»²⁸⁷

Noen sentrale temaer og motiver i bind 2.

Som nevnt er det mye likt i tendensene i tematikk og disposisjon i bind 1 og 2 i *Altas historie*. Også i bind 2 handler det mye om de næringsveiene som har vært særegne for Alta over lang tid, så som skogbruk, jordbruk og laksefiske. Siden dette er behandlet allerede i analysen av

---

²⁸⁶ Nielsen 1995, s. 11.

²⁸⁷ Nielsen 1995, s. 11, min klammetilførsel.

bind 1, er ikke analysen av bind 2 orientert mot disse temaene, utover å konstatere at de fortsetter å framstå som sentrale temaer også når beretningen er kommet til 1800-tallet. I bind 2 er det særlig gruvedriften og smelteverket knyttet til Kopperverket i Kåfjord som framstår som den store nye næringen på stedet. Den andre nye store næringen i Alta på 1800-tallet, er skifernæringen, som etter hvert trer fram som en «arvtager» til den da «gamle» gruveindustrien henimot slutten av 1800-tallet, selv om det først er i perioden opp mot første verdenskrig og i mellomkrigstida at skifernæringen blir en av stedets hovednæringer.²⁸⁸ Overordnet tematisk sett, får også demografisk historie og «sosialhistorie» mye oppmerksomhet, noe som sammenfaller både med tendensen i bind 1 av *Altas historie* og en videre UiT-tradisjon.

I tråd med de forventningene som følger av forfatterens erklærte valg om å legge vekt på Altas næringshistorie med en interesse for det særegne, får kopperverket i Kåfjord, bergverksvirksomheten og smelteverket, som nevnt mye oppmerksomhet. Dette gjelder både i snever forstand (verkshistorie og drift), men enda mer gjennom verkets virkninger på stedets historiske utvikling, både lokalt og regionalt. Kopperverket, med sine to driftsfaser (den 'engelske perioden': 1826–1878, og den 'svenske perioden': 1896–1909) er altså hovedtemaet i beretningen om Alta i den perioden som dekkes av andre bind. Dette virker naturlig i relasjon til det inntrykket en får av kopperverkets betydning for stedet, som trekkfaktor for tilflyttere og betingelse for impulser utenfra, som endringsaktør i den stedlige rytmen gjennom industrialisering og framveksten av pengeøkonomi og lønnsarbeid på stedet, for å nevne noen av de viktigste strukturelle virkningene av kopperverket.²⁸⁹

Om klasse, etnisitet og gruppe

Innebærer beretningen om kopperverket en analyse knyttet til framveksten av et klassesamfunn på stedet, slik at «arbeidere» og «borgerskap» trer inn som kategorier og gruppeaktører i beretningen? I liten grad, i alle fall ikke som et gjennomgående og overordnet systematisk analytisk trekk. Rett nok brukes gruppebetegnelser «arbeidere», «gruvearbeidere» og «betjenter» når det handler om kopperverkets historie. Men disse kategoriene er ikke så 'varige' og sentrale i beretningen, slik at når beretningen beveger seg vekk fra den nære verkshistorien, ser det ut til at disse kategoriene blir stilt i bero. Det er heller ikke anvendt

---

²⁸⁸ Nielsen 1995, s. 350–355 og 358–359.

²⁸⁹ Om kopperverket, se særlig Nielsen 1995, s. 69–126 og 355–358.

gjennomgripende og samlende gruppe-betegnelse for stedets sosiale og økonomiske elite som 'overklasse og middelklasse' eller 'borgerskap'. Når det handler om den nære verkshistorien kan det være snakk om «direktøren», «Crowe» eller rett og slett «The House», som framstår som den ypperste økonomiske, sosiale og kulturelle eliten i Kåfjord og i Alta. Når det gjelder den stedlige økonomiske eliten som ikke har en klar funksjonell tilknytning til verket, brukes ofte betegnelsen «de bedrestilte», som når det handler om Madam Klerck og hennes miljø.²⁹⁰

Selv om beretningen bruker uttrykk som «gruvearbeiderne», «arbeiderne ved Kopperverket», og lignende betegnelser, framstår det altså også i denne perioden som om *etnisitet* og *næring* er viktigere og mer varige gruppemarkører enn kassetilhørighet. Et eksempel på dette, er sontringen mellom på den ene siden «gammelkvenene», som er forbundet med den kvenske innvandringen til Alta på 1700-tallet, og som i liten grad var knyttet til kopperverket, og «nykvenene», som innvandret til Kåfjord på 1800-tallet og jobbet i bergverksindustrien. Når det gjelder skillet mellom norske 'døler' og 'sørnorske gruvearbeidere' ser det ut som om dette skillet viskes ut parallelt med at gruvevirksomhetens betydning avtar, og at de gruvearbeiderne som blir igjen glir over i den 'etniske' kategorien 'døler'.

Samlet sett kan en si at beretningen opererer med varige grupper på aktørnivået som konstitueres dels ved etnisitet, dels ved næringstilhørighet. Klassekomponenten er ikke så framtrædende i beretningens analytiske kategorier i navngivingen, mer overordnet sett, når det gjelder Altas historie i hele perioden for bind 2 (1826 – 1920). Rett nok brukes det kategorier som «arbeidere», «gruvearbeidere» og «verksarbeidere», særlig når beretningen handler om kopperverkets framvekst, rekruttering av arbeidskraft og arbeidsinnvandring i kapittel 3²⁹¹, og når det dreier seg om selve driften i mer snever forstand, som i kapittel 4²⁹². Også når det handler om det sosiale liv i og rundt kopperverket, i kapittel 5, brukes kategorien «arbeidere», men det blir også brukt uttrykk som «verksbefolkningen».²⁹³ Leseren aner at de nevnte kollektiv-gruppene blir ved å tilhøre den vide kategorien 'allmuen', heller enn å gå opp i en «arbeiderklasse» som en varig gruppe-bestemmende kategori, også etter kopperverkets inntreden i beretningen.

Beretningen om Alta på 1800-tallet opererer med en allmue, bestående av et etter hvert ganske komplekst system av ulike varige kollektiver, hvor næring og etnisitet framstår som mer

---

²⁹⁰ Nielsen 1995, s. 29 mv.

²⁹¹ Nielsen 1995, s. 69 mv.

²⁹² Nielsen 1995 s. 89 mv.

²⁹³ Nielsen 1995, s. 105 mv.

avgjørende enn klasse. De viktigste 'allmue-gruppene' i beretningen ser ut til å være: 1) sjøsamer, 2) fjellsamer, 3) 'norske fiskebønder' (som typisk innvandret fra ytterkysten fra og med 1600-tallet), 4) døler (norske innvandrere knyttet til jord- og skogbruk som innvandret sørfra, typisk fra norske dalstrøk, og som gjerne opprinnelig var verksarbeidere eller gruvearbeidere) 5) gammelkvener (finsktalende innvandrere som kom til Alta på 1700-tallet og hadde kjernen i sin næring knyttet til jordbruk, skogbruk, elve- og fjordfiske), og 6) nykvener (kvenske innvandrere som hadde sin hovednæring ved kopperverket og i gruvedriften, og hvor mange utvandret til Amerika parallelt med at kopperverkets betydning svekkes og etter hvert nedlegges, for første gang i 1878). Av de kategoriene som er presentert her som de viktigste varige gruppe-aktørene i Altas historie på 1800-tallet, ser en også at innvandringstilhørighet og næringstilhørighet framstår som alternative 'kriterier' (sondringen mellom de norske fiskebøndene og de seinere ankomne dølene, eller mellom gammelkvenene og nykvenene). For ordens skyld skal det legges til at *Altas historie* ikke framstiller disse gruppekategoriene som absolutte og «statiske», selv om de i perioder framstår som relativt varige og bestemmende. Beretningen viser også selv til overgang mellom gruppene gjennom assimilasjon og inngifte. Et eksempel på vanskeligheten med kategorisering og etnisitet, når det gjelder å plassere enkeltmennesket i større grupper, er også trukket fram av Nielsen selv, når han behandler temaet om Altas amerikautvandring, fra annen halvdel av 1800-tallet og på begynnelsen på 1900-tallet.²⁹⁴

Når beretningen i bind 2 går fra dette finmaskede nettverket av gruppeaktører til 'overordnede kategorier', er det gjerne gjort ved å vise til de tre overordnede etniske kategoriene (same, nordmann, kven). Selv om allmue-begrepet som 'overordnet kategori' for de ulike gruppene på stedet ser ut til å tape terreng utover 1800-tallet, også i *Altas historie*, framstår denne kategorien fortsatt som en relevant samlekategori for befolkningen på stedet. Den primært konstituerende kontrasten til allmuen, ser ut til å være «myndighetene», enten de befinner seg på eller nær stedet ved sine stedlige representanter (som for eksempel amtmannen), eller i Kristiania. I sondringen mellom 'allmue' og 'myndigheter' på gruppenivå, ser det ut til å bli en varig restkategori av 'de bedrestilte'.

Når beretningen i relativt liten grad bruker betegnelser som «fiskere», «bønder», «fiskebønder», «reineiere», «arbeidere», som systematiske sosiale og økonomiske gruppebetegnelser med varighet på aktørnivået i Alta i denne perioden, må dette antas å være

---

²⁹⁴ Nielsen 1995, s. 349.

forbundet med det faktiske språklige grunnlaget i de samtidige kildene. Fenomenet med nordnorsk mangesysleri og et differensiert næringsgrunnlag vil nok også kunne være et argument for å unngå slike systematisk-analytisk kategoriseringer av gruppene basert utelukkende på næring når det handler om Altas historie i denne perioden.

Begreper som «arbeiderklasse» og «borgerskap» er altså ikke brukt som systematiske analytiske begreper. Hvis en forsøker å påvise en dialektikk i beretningens dynamikk, virker sontringen mellom allmue og myndigheter, og de ulike allmue-aktørene seg imellom, som en bedre mulighet enn en sontring mellom stedets handelselite / borgerskap på den ene siden, og stedets arbeidere / fiskere / bønder og reindriftssamer på den annen side. Stedets økonomiske, politiske og sosiale eliter framstår i liten grad som en varig gruppe-aktør. Kopperverkets eiere, disponenter og ledelse i de aktive driftsfasene ved Kopperverket i Kåfjord, er likevel tydelige representanter for en økonomisk, kulturell og sosiale elite på stedet, og beretningen om det sosiale liv ved verket i den engelske driftsfasen, tematiseres *standssamfunnet* i Kåfjord i denne perioden:

Skillelinjene i Kåfjord-samfunnet på 1830-tallet gikk ikke bare etter etnisk tilhørighet. Kåfjord var også et standssamfunn, der det var forbundet med strenge sanksjoner å overtrå den sosiale lagdelingen. En av direktør Crowes sønner, Henry, gir et vitnesbyrd om dette i sine barndomserindringer. [...] Det var i april 1838. Tidlig på formiddagen var Henry blitt tatt på fersk gjerning da han kysset ei kvenjente. Til straff ble han stengt inne i ballsalen i «The House», [...].²⁹⁵

Det arktiske Italia handler også om andre altaværingar som tilhører den øvre stand, økonomisk, sosialt og kulturelt. Ett eksempel her, er Madam Klerck.²⁹⁶ Men i narrativ og analytisk forstand, opptrer disse representantene for de økonomiske elitene på stedet mer som enkeltaktører enn som representanter for et stedlig borgerskap som konstituerer en egen varig og betydningsfull gruppekategori i retning av et 'borgerskap' eller lignende kategorier, i ett klasseanalytisk perspektiv, hvor de skulle framstått som strukturelt sett betydningsfulle i stedets utvikling som *gruppe*-aktører. 'Allmuens' betydningsfulle motmakt i beretningen, framstår fortsatt som 'myndighetene', noe som ikke minst kommer til syne seinere i beretningen, i de norske myndighetenes nye språk- og nasjonalitetspolitikk i nord, som strammer seg til på annen halvdel av 1800-tallet, og hvor begreper som sikkerhetspolitikk, nasjonspolitikk, og forestillinger om en «russisk- » og «finsk fare» står sentralt i beretningen om Altas historie.

---

²⁹⁵ Nielsen 1995, s. 108.

²⁹⁶ Nielsen 1995, s. 29 mv.

Som det følger av denne tekstfortolkningen når det gjelder tendensen i å kategorisere aktørene på gruppenivå, styres ikke beretningen i en utpreget klasseorientert retning. Også selve dynamikken i beretningen synes å være relativt lite orientert mot en klassedialektikk og klasseantagonisme. I beretningen om *The House* (direktørboligen med hushold) og verkstedsbefolkningen (betjentene og arbeiderne), er det vel så mye verksledelsens paternalisme og det harmoniserende som er framtrepende. Dynamikken og framdriften i beretningen beror mer på motsetninger mellom allmue og myndigheter, og mellom de ulike etnisk- og næringsbestemte gruppene, hvis vi ser beretningens aktører på gruppe-nivå. Her er et eksempel på hvordan den etniske kategorien heller enn klasse framstår som en sentral komponent i beretningens dynamikk når det handler om den nye kvenske innvandringen til Alta, hvor kopperverket var stedets viktigste trekk-faktor:

Noe harmonisk forhold var det neppe mellom de norske og de kvenske arbeiderne den første tida, for kveninnvandringen førte ubønhørlig til at lønningene gikk ned.²⁹⁷

Det etniske på gruppenivå, knyttet til økonomiske interesser, motsetninger og dynamikk, framkommer også i beretningen om den norske døleinnvandringen til Alta på 1800-tallet, og den norske jordbruksekspansjonen i Tverrelvdalen på annen halvdel av 1800-tallet, som konkret er forbundet med avviklingen av kopperdriftens første fase:

På den tid nyrydningen startet, eide kvenene på Elvebakken og Aronnes mesteparten av jorda i Tverrelvdalen, og de norske nybyggerne måtte, i likhet med kolonistene i Eiby og Øvre-Alta, kjøpe boplassene sine av kvenene. Her ligger noe av motsetningene mellom tverrelvdølingene og kvenene, som var merkbart langt inn i vårt århundre.²⁹⁸

Selv om en altså ikke kan snakke om en klasse-dialektikk, slik det for eksempel etableres i de sovjetiske beretningene²⁹⁹, er det fortsatt trekk ved beretningen som er i tråd med det en vil forvente av et materialistisk historiesyn, hvis en med det tenker på en historie som er orientert mot og tar sitt utgangspunkt i strukturell økonomisk historie. En annen forventning til en tradisjonell materialistisk orientert historieberetning om stedets økonomiske historie, er et modernitetsparadigme. Som i analysen av *Vadsøs historie*, og bind 1 av *Altas historie*, framstår heller ikke *Det arktiske Italia (1826–1920)* som en beretning i henhold til et rendyrket entusiastisk modernitetsparadigme, men heller ingen forskjønnelse av en før-moderne tilstand.

---

²⁹⁷ Nielsen 1995, s. 83.

²⁹⁸ Nielsen 1995, s. 266.

²⁹⁹ I denne retning, se for eksempel historikeren Usjakovs historieverk om Kolaregionens eldre historie i denne avhandlingens del 6.2.1.

Påstanden om at det etniske gjerne framtrer som viktigere enn klasseperspektivet i den nyere nordnorske historiske analysen av den stedlige historien, særlig i Troms og Finnmark, og delvis i Nordland, kan se ut til å være en generalisering som har en del for seg når det gjelder den lokal- og regionalhistoriske forskningstradisjonen knyttet til UiT-historikerne. Dette fenomenet, som en historiografisk tendens, er i tråd med Nord-Norges lange fler-etniske og internasjonale historie, som er en annerledeshet sett i relasjon til andre norske regioner. Sett i relasjon til Nord-Russland og Barentsregionen, derimot, er den nordnorske fler-etniske og internasjonale historien i mange sammenhenger mindre særegent.

Migrasjonstemaet i Det arktiske Italia (1826–1920)

I analysen av bind 1, så vi hvordan Altas innvandringshistorie var et av de tilbakevendende temaene som gav framstillingen framdrift og et mulig alternativ i periodisering av stedets historie. Ved siden av og i tilknytning til den etniske historien som har vært sentral i UiT-tradisjonen, har også migrasjon på Nordkalotten vært et av de regionale temaene det har vært forsket mye på. Migrasjonstemaet er også sentralt i bind 2 av *Altas historie*. På 1800-tallet var det særlig to ‘innvandringsbølger’ som traff Alta. Den første bølgen var gruvearbeidere som ble rekruttert sørfra i verkets oppstartsår på slutten av 1820-tallet, og som i varierende grad ble stedfaste. Fra denne gruppen utviklet det seg en norsk jordbrukskolonisasjon, som kunne komme i konflikt med både «gammelkvenene» og eldre samisk bruk av marka. De norske innvandrerne sørfra konstituerer seg som en egen gruppe av «døler», hvor jordbruket etter hvert ble en sentral del av livsgrunnlaget. Den andre bølgen var den nye kvenske innvandringen som tok til på 1830-tallet, og hvor særlig kopperverket var trekkfaktoren. Denne gruppen blir omtalt som «nykvenner», og skilte seg ut fra gammelkvenene blant annet ved at de i mindre grad drev jordbruk og skogbruk, og dels som en konsekvens av dette, og som det kommer til uttrykk i samtidas kildemateriale, framstod som mindre stedfaste.³⁰⁰

Den siste migrasjonsbølgen som er tematisert i *Altas historie* bind 2, er utvandringen til Amerika, som kom seint i gang i Nord-Norge. I en nordnorsk sammenheng, er altaværingene likevel relativt tidlig ute, og Nielsen framhever at det særlig var kvenske verksarbeidere som var villige til å emigrere i den tidlige utvandningsfasen, som for Alta tok til på 1860-tallet. Utvandringstilstanden i Alta fra 1860-årene hang sammen med nedgangen i arbeidsstokken ved

---

³⁰⁰ Nielsen 1995, s. 69–83, s. 135–144.

kopperverket, som helt opphørte driften i 1878, og utvandringen holdt seg på et høyt nivå i en nordnorsk kontekst fram til 1890-tallet.³⁰¹

Også når det gjelder emigrasjonstematikken i Alta, er etnisitet et vesentlig trekk ved utvandringen:

Kvenene i Finnmark peker seg i det hele tatt ut som en særlig stor utvandrergruppe, og Samuli Onnela setter kvenutvandringen fra Finnmark inn i en finsk sammenheng og beskriver den som en forløper til masseutvandringen fra Finland, som først startet på 1880-tallet.³⁰²

Vitenskapshistorie og det polare tema

Ett av temakompleksene som stikker seg ut i *Det arktiske Italia*, er vitenskapshistorien. Temaet framstår som sentralt i beretningen om Alta på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Gjennom stedets plass og rolle i den polare naturvitenskapelige historien knyttet til Recherche-ekspedisjonen, nordlysforskningen i Alta og Haldde-observatoriet, gis Alta også en plass i sammenhenger 'utover seg selv' og sine egne grenser.³⁰³ I den grad *Altas historie* er en grenseoverskridende lokalhistorie, hvor stedet opptrer som en aktør med en lengre og videre virkningshistorie utover sitt eget nære rom, er det særlig gjennom temaene knyttet til stedets vitenskapshistorie.

Selve det vitenskapshistoriske temavalget er gitt en ganske utførlig begrunnelse når det trer inn i beretningen, noe som er utypisk for hvordan Nielsen ellers introduserer beretningens ulike temaer i de to første bindene av *Altas historie*:

I våre dager får ikke naturhistorien uten videre plass i bygdehistorien. Slik er det også med denne boka. Men når naturhistorien utforskes, blir den også til kulturhistorie, og vitenskapen har en naturlig plass i lokalhistorien så lenge det dreier seg om utforskning av den lokale natur eller observasjon av himmelfenomener fra en lokal base.³⁰⁴

I forlengelsen av dette sitatet, er temavalget og oppmerksomheten dels gitt en begrunnelse knyttet til temaets tilhørighet til stedet og virkninger i en større internasjonal sammenheng, og dels knyttet til temaets betydningsfullhet som et identitetsskapende fenomen for Altas egen befolkning:

---

³⁰¹ Nielsen 1995, 343–346.

³⁰² Nielsen 1995, s 346.

³⁰³ Om disse temaene, se Nielsen 1995 s. 151–160 og s. 390–402.

³⁰⁴ Nielsen 1995, s. 151.

Gjennom slik forskning kan den lokale natur gi grunnlag for generaliseringer om verdens beskaftenhet, og for Altas vedkommende har dette først og fremst dreid seg om studiet av nordlyset, *Aurora borealis*, polarhimmelens mest sublim uttrykk. I nesten hundre år, fra starten av Recherche-ekspedisjonen i 1838 til Nordlysobservatoriet på Haldde ble nedlagt i 1927, var Alta et viktig sentrum for den internasjonale nordlysforskningen. Den forskningen som ble drevet i Alta bidro til løsningen av flere viktige gåter knyttet til nordlyset. Nordlyset har blitt en viktig del av den lokale kulturhistorien og har vært med på å skape stedets identitet.³⁰⁵

Det polare temaet opptrer i Nielsens lokalhistorie som betydningsgivende for stedet selv, delvis ved at det løfter stedet opp i en internasjonal vitenskapshistorie, både i beskrivelsen av fenomenet i snever forstand, og gjennom denne polarforskningens virkningshistorie. Både det internasjonale ved Recherche-ekspedisjonen og det internasjonale ved vitenskapsselskapet i Kåfjord, som var knyttet til kopperverkets engelske miljø, er to sider som illustrer hvordan 'det polare temaet' i Altas historie konstituerer seg som et tema som samtidig er både lokalt og internasjonalt, og knyttet til europeisk modernitet og naturvitenskapenes gjennombrudd på 1800-tallet.³⁰⁶

Altas vitenskapshistorie er gitt en «begynnelse» som beror på etableringen av kopperverket og det engelske miljøet, som etterhvert fører til opprettelsen av et litterært selskap og

Videnskabselskapet i Kaafjord:

Alta var ved midten av 1800-tallet på ingen måte avstengt fra idestrømningene ute i Europa. Gjennom kopperverket gjorde den naturvitenskapelige tankegang og industrialismens fremskrittstro sin innmarsj blant sognets «bedste Mænd» allerede før Recherche-ekspedisjonen (1838–1840). Både John Rice Crowe og Stephen Henry Thomas var typiske representanter for industrialismens tro på naturvitenskap og teknikk, og de stilte seg som mål å gi innbyggerne i det nordlige Norge et begrep om de viktigste og nyttigste oppdagelser som vitenskapen hadde åpenbart for verden.³⁰⁷

Nielsen kvier seg på ingen måte for å vise Alta som et sted som mottar viktige impulser utenfra og impulser fra aktører som ikke har sin opprinnelse på stedet selv, men som har en stedlig tilknytning, slik som John Rice Crowe og Stephen Henry Thomas. Dette er et generelt trekk når det gjelder Nielsens Alta-historie; beretningen lar impulser utenfra, både når det gjelder enkeltaktører og grupper, framstå som betydningsfulle i stedets egen utvikling, og i den forstand framstår det som en grenseoverskridende beretning. Som nevnt er den store begivenheten i bind 2 etableringen av kopperverket i 1826, og kopperverket er hovedtemaet i

---

³⁰⁵ Nielsen 1995, s. 151.

³⁰⁶ Nielsen 1995, s. 151–160.

³⁰⁷ Nielsen 1995, s. 151.

boka. Som illustrert i sitatet ovenfor, er verkets rolle i stedets historie nært knyttet til flere av de andre sentrale temaene i bind 2, slik som Altas vitenskapshistorie.

Den franske Recherche-ekspedisjonen kan forstås som begynnelsen på Altas nordlysforskning og den seinere etableringen av Hadde-observatoriet.³⁰⁸ Recherche-ekspedisjonen blir en viktig begivenhet i beretningen om Altas vitenskapshistorie og det polare temaet. Også Recherche-ekspedisjonen, med sin flernasjonale sammensetning, framstår som en viktig impuls utenfra med virkning på stedets egen historie og identitet, og her er den bakenforliggende årsak eller betingelse ikke egentlig knyttet til verkshistorien.

Recherche-beretningen er også egnet til å vise Altas historie i en videre nordområdekontekst, hvor stedet selv har aktør-egenskaper i den polare vitenskapshistorien:

Recherche-ekspedisjonen bidro på en avgjørende måte til å skape interesse for Finnmark og nordområdene ute i Europa. Den dannet startpunktet for nordlysforskningen i Nord-Norge, og denne ekspedisjonens rapporter og resultater trakk seinere andre forskere til Alta. [...]. Recherche-ekspedisjonen var en av grunnene til at det i forbindelse med Det internasjonale Polaråret i 1882–1883 ble lagt en polarstasjon til Bossekop, og da Kristian Birkeland startet sitt forskningsprogram for utforskning av nordlyset på 1890-tallet, dro han nettopp til Alta for å finne en egnet plass til opprettelsen av et nordlysobservatorium (se kap. 16).

Recherche-ekspedisjonen gjorde på denne måten Alta til et klassisk sted i naturvitenskapen, [...].

Nielsen vender tilbake til Altas vitenskapshistorie, nordlysforskning og dermed det ‘polare temaet’ i kapittel 16, siste kapittel i bind 2, under de tematiske overskriftene «Det internasjonale polaråret 1882–1883», «Hadde-observatoriet» og «Fra nordlysforskning til værvarsling».³⁰⁹ Opprettelsen av et observatorium i Bossekop i 1882 var ledd i et internasjonalt initiert forskningsprosjekt i utforskningen av nordlyset og jordmagnetisme. Premisset for denne begivenheten knyttet til det polare og Altas vitenskapshistorie, er den andre internasjonale meteorolog-konferansen i Roma i 1879.³¹⁰ I likhet med beretningen om Recherche-ekspedisjon, er det også på dette stadiet i Altas vitenskapshistorie lagt vekt på ‘det internasjonale’, i selve fenomenets opprinnelse og hensikt.

I beretningen om observatoriet i Bossekop, framkommer også ett av grunnmotivene, eller forestillingene, om Altas særegenhet som særlig klimatisk begunstiget. Sammenhengen sitatet nedenfor står i, dreier seg om begrunnelsen for å legge ett av de tolv midlertidige

---

³⁰⁸ Nielsen 1995, s. 152–157

³⁰⁹ Nielsen 1995, s. 390, 392 og 399.

³¹⁰ Nielsen 1995, s. 391.

observatoriene i det første internasjonale polaråret 1882–1883 i Arktis og Antarktis nettopp til Alta og Bossekop, utover det at Alta allerede var et «klassisk sted» i den polare vitenskapshistorien:

Det ble også lagt vekt på kombinasjonen av nordlig beliggenhet og «sydlandsk» klima, som ville gjøre polarforskernes opphold i «Arktis» mer behagelig enn andre steder.³¹¹

Den neste markerte fasen i nordlysforskningen i Alta, er Kristian Birkelands observatorium på Haldde-toppen i Kåfjord, og hans overvintring der vinteren 1899–1900. I denne fasen, er også ‘det nasjonale’ mer framme i beretningen.³¹² Det lykkes etter hvert Birkeland å få statsfinansiering til et fast observatorium på Haldde-toppen, som var fast bemannet i perioden 1913–1926. På observatoriet skulle det forskes på magnetisme og meteorologi.³¹³

Den siste fasen av vitenskapshistorien i Alta i bind 2, er tematisert med underoverskriften «Fra nordlysforskning til værvarsling», og handler om Haldde-observatoriets historie etter opprettelsen av Geofysisk institutt i Tromsø i 1918, noe som på sett og vis besegler Haldde-observatoriets «skjebne».³¹⁴ I 1926 opphørte driften på Haldde-observatoriet, og i 1928 åpnet Værvarslinga for Nord-Norge i Tromsø. Nielsen antyder virkningene dette hadde på debatten knyttet til den seinere lokaliseringa av Nord-Norges første universitet:

Den geofysiske forskningen i Tromsø ble 40 år senere brukt som et av argumentene for at Nord-Norges universitet burde legges til byen. Men grunnlaget for den geofysiske forskningen i Nord-Norge ble lagt i Alta.³¹⁵

Myndighetenes forestillinger om en «russisk» og «finsk» fare

Temakomplekset som består av norske myndigheters nasjons- og språkpolitikk i nord på 1800- og 1900-tallet sett i en sikkerhetspolitisk sammenheng, med konstruksjonen av og forestillingen om en russisk- og en finsk fare i nord, og disse forestillingenes langtrekkende «virkningshistorie», har som nevnt vært ett av temaene som har vært helt sentrale i forskningstradisjonen i Tromsø. Her kan det vises til Eriksen og Niemis *Den finske fare* (1981), som særlig handler om myndighetenes forestillinger om en sikkerhetspolitisk trussel knyttet til den kvenske befolkningen i Nord-Norge, og storfinske ambisjoner, og hvordan

---

³¹¹ Nielsen 1995, s. 392.

³¹² Nielsen 1995, s. 392–399.

³¹³ Nielsen 1995, s. 397.

³¹⁴ Nielsen 1995, s. 399–400.

³¹⁵ Nielsen 1995, s. 399–400.

disse forestillingene var avgjørende for myndighetenes språk- og nasjonspolitikk i retning av en stadig mer hardhendt fornorskingsiver i perioden 1860–1940, både overfor samer og kvener, samt ulike former for diskriminerende praksiser overfor samer og kvener. Norske myndigheters fornorskingspolitikk i nord er altså forklart mot en sikkerhetspolitisk bakgrunn. Også norske myndigheters seinere urfolks- og minoritetspolitikk i nord og samenes egen politiske og kulturelle mobilisering på 1900-tallet, har stått sentralt i den tematiske forskningen til flere av Tromsø-historikerne.

Når det gjelder Nielsens forskning på dette feltet, er det særlig forestillingen om en russisk fare i nord som har vært et sentralt tema, og hvordan denne forestillingen har vært anvendt instrumentelt av ulike aktører, og har påvirket svensk-norske og seinere norske myndigheters utenriks- og sikkerhetspolitikk.³¹⁶ Noe som slår en når det gjelder forskningen til både Niemi og Nielsen på et overordnet metodisk plan, er at den forutsetter og framviser en virkeretning fra en sosial, kulturell og språklig praksis (konstruksjon og opprettholdelse av holdninger og forestillinger), over i en materiell realpolitikk, med virkninger utover snevre språklige praksiser. Det gjelder enten det dreier seg om en fornorskingspolitikk rettet mot samer og kvener, eller norsk-svenske og norske utenrikspolitiske myndigheters sikkerhetspolitiske og utenrikspolitiske motivasjoner. Dette har vært et av de sentrale elementene i ‘Tromsø-historiografien’, - forskningen på konstruksjon og virkninger av *forestillinger og holdninger* - som i utgangspunktet er kjennetegnet som noe ‘immaterielt’ i området språklige praksiser og idéer, og bryter ganske klart med forventningene til en rendyrket historisk materialistisk analytisk tradisjon, som tradisjonelt ser ideologi og språkpraksiser som prinsipielt sett sekundære i relasjon til ‘basis’ – ordningen av produksjonslivet ut fra gitte strukturelle maktforhold. Store deler av den sentrale og autoritative tematiske forskningen til Niemi og Nielsen, ser med andre ord ut til å ha foregått utfra en forutsetning om at språkpraksis og ideologi virker ‘konstituerende’ for en virkelighet også utenfor det tekstlige i mer snever forstand. I tråd med dette, er det ikke urimelig å hevde at Tromsø-tradisjonen, eller enda videre, de nordnorske faghistorikerne, var tidlig ute med å ta ‘det språklige’ på alvor, som konstituerende faktor for ‘virkeligheten’ også utenfor tekstene, og at dette var noe som allerede var i emning i Tromsø-tradisjonen på 1980-tallet.

Som det framgikk allerede av analysen av bind 1, er relasjonen forestilling – holdning – politikk i *Altas historie*, i myndighetenes måte å forholde seg til de «tre stammene» i Nord-

---

³¹⁶ Se Nielsen 1991 og Nielsen (red.) 2014, s. 126–151 og 401–425.

Norge, et gjennomgående trekk allerede før Norge ble en egen stat i union med Sverige. Etter 1814 strammet fornorskningstanken seg til, noe som fikk konsekvenser i retning av en favorisering av nordmenn og det norske:

På 1700-tallet hadde embedsmenn ennå stort sett et positivt syn på samene og kvenene, ikke sjelden var det nordmennene som fikk det dårligste skussmålet. Til grunn for slike vurderinger lå gjerne de enkelte folkegruppens økonomiske yteevne, deres evne til å klare seg selv. Samene drev en mer allsidig næringsvirksomhet enn nordmennene (som hovedsakelig baserte seg på fiske) – og klarte seg bra, selv om det ble svart hav. Kvenene, som var nykommere til området, var, fra en *statsøkonomisk* synsvinkel, de mest verdifulle av innvånerne, ettersom de innførte jordbruket til Finnmark og var mer bofaste enn de andre folkegruppene. [...]. Finnmark manglet arbeidskraft, og dette var nok hovedgrunnen til den positive grunnholdningen til den kvenske innvandringen på 1700-tallet, som særlig gikk til Alta og Lyngen.

[...].

På 1800-tallet blir, som vi har sett, forestillingen om kvenene som økonomiske foregangsmenn undergravd, og da var det bare det negative som ble stående igjen. En mann som Wilhelm Klerck hadde et klart hierarki, med samene nederst, kvenene i midten og nordmennene øverst. Men fremdeles var det nok slik at rangeringen ble foretatt på grunnlag av økonomisk yteevne: forskjellen var bare at forestillingen om den norske kulturens overlegenhet var blitt styrket etter 1814 og kvenkulturen tilsvarende svekket.³¹⁷

Som det framkommer i Nielsens Alta-historie, var det i første omgang spørsmålet om samisk eller norsk som misjons- og undervisningsspråk, fornorskningsspørsmålet dreide seg om på midten av 1800-tallet, hvor begge sider i debatten på myndighetsnivå anså fornorskning (assimilasjon) av samene som det sentrale.³¹⁸

Når det gjelder norske myndigheters fornorskingsframstøt overfor kvenene, er dette fenomenet som nevnt særlig knyttet til sikkerhetspolitikk og forestillingen om en finsk eller russisk trussel. I Nielsens nordområdeforskning på norsk-russiske relasjoner, har forestillingene om en «russisk fare», som et virksomt fenomen med en historie tilbake til ca. 1830-tallet, som allerede nevnt vært ett av temaene som har stått sentralt. Dette er også tilfelle i *Altas historie*, der Nielsen tematiserer konstruksjonen av forestillingen om en russisk trussel i tilknytning til John Rice Crowe, som i Altas historie særlig er kjent som grunnlegger av Kopperverket i Kåfjord, men som også var britisk konsul i Finnmark, og seinere, fra 1844,

---

³¹⁷ Nielsen 1995, s. 195.

³¹⁸ Nielsen 1995, s. 195–207. Teologene spilte også en viktig rolle i denne debatten, og for mange av dem var riktignok det aller viktigste, ikke at samene skulle bli norske, men at de skulle frelses ved at de fikk adgang til skriften og fikk en riktig forståelse av den.

britisk generalkonsul i Norge, bosatt i Christiania. Nielsen sannsynliggjør Crowes instrumentelle nytte av en slik konstruksjon, og hans direkte deltagelse i konstruksjonen av denne forestillingen, allerede på 1830-tallet, fra sin base i Kåfjord.³¹⁹ Nielsen kommer også inn på Crowes rolle i tilblivelsen av forestillingen om en russisk fare og en av de konkrete utenrikspolitiske virkningene av denne forestillingen:

Mot denne bakgrunnen er det kanskje ikke uberettiget å omtale Crowe som «Novembertraktatens far». Traktaten representerte en radikal omveltning i Norges og Sveriges utenrikspolitikk: Den pragmatiske forståelsen mellom Sverige og Russland, som var basert på en avtale fra 1812 mellom tsar Aleksander I og Carl Johan, vek plassen for et forbund med England og Frankrike, som åpent var rettet mot Russland.³²⁰

Crowes tilknytning til Alta, og dermed stedets indirekte sammenheng med norsk-svensk utenrikspolitikk på 1800-tallet, blir også vektlagt i beretningen om *Altas historie* – her fra den tematiske innledningen under underoverskriften «Den russiske trussel», hvor temaet også knyttes an til myndighetenes negative holdninger til kvenene fra annen halvdel av 1800-tallet (min kursivering):

Mens samene til å begynne med stod i sentrum for fornorskingsbestrebelsene, kom kvenene for alvor i fokus fra slutten av 1860-tallet. De ble i langt større grad enn samene betraktet som en sikkerhetspolitisk risiko for Norge og den harde fornorskingslinjen som nå ble lagt til grunn for minoritetspolitikken i nord må forstås ut fra dette. Problemet var at innvandrerne fra Finland i utgangspunktet var russiske statsborgere, og en var redd for at kvenene kunne bli brukt i et forsøk på å øke den russiske innflytelsen i Finnmark. Forestillingen om en «russisk fare» var relativt ny, og kan føres tilbake til midten av 1830-tallet, da John Rice Crowe, i egenskap av britisk visekonsul i Finnmark, begynte å sende rapporter til engelske myndigheter om en angivelig russisk trussel mot Finnmark. *Russerfrykten hadde, i en viss forstand, sitt utgangspunkt i vårt distrikt.*³²¹

Denne tematikken – den russiske fare, er med andre ord egnet til å framvise stedets viktighet i en større sammenheng; både utenrikspolitisk og i fornorskingspolitikken, som her må ses i relasjon til sikkerhetspolitikk. Tilknytningen til stedet framkommer både i fenomenets *tilblivelse* (stedet som indirekte betingelse, hvor aktøren Crowe befinner seg) og på virkesiden – norske myndigheters fornorskingsiver, som blant annet rammer *Altas* kvenner og samer. «Den russiske trussel» er sånn sett sammen med vitenskapshistorien de to temaene der Alta aller tydeligst, gis virkning og betydning «utover seg selv».

---

³¹⁹ Nielsen 1995, s. 207–211.

³²⁰ Nielsen 1995, s. 212.

³²¹ Nielsen 1995, s. 207–208.

Andre fenomener som får stor oppmerksomhet i bind 2, knyttet til en bred stedlig sosialhistorie og kulturhistorie, er skolevesen og lutheransk misjon sett i relasjon til språkspørsmålet og fornorskningen og den kortere historien med katolsk misjon i Alta.³²² Kautokeino-opprøret er grundig behandlet som en sentral begivenhet med tilknytning til Alta, hvor også det religiøse spiller inn.³²³ Læstadianismen blir selvstendig tematisert noe seinere i beretningens kronologi og framstilling, når fenomenet slår rot i selve Alta.³²⁴

Avslutningsbemerkningene i bind 2

De avsluttende ordene i bind 2 tar utgangspunkt i en vurdering av Altas utvikling gjennom 1800-tallet i et sentrum-periferi perspektiv og i en Finnmark-regional kontekst. Nielsen veier utviklingstendenser for og imot Alta som et sentralt sted i regionen. Først er det lagt vekt på de endringene som gikk imot Altas regionale sentrumsrolle på 1800-tallet:

Flere forhold bidro til at Alta i den perioden som er behandlet i dette bindet av Altas historie mistet mye av sin sentrale posisjon i Finnmark. Alta ble i stor grad stående utenfor loddetorskefiskerienes velgjørende virkninger, da disse startet på 1840-tallet. Befolkningmessig sakket Alta akterut i forhold til resten av Finnmark. Også kommunikasjonsmessig kom Alta inn i en bakevje: Så lenge landverts transport over vidda var et viktig supplement til sjøtransporten bevarte Alta sin betydning som knutepunkt mellom hav og fjell. Men stedet ble stilt i bakgrunnen av den intensive utviklingen av kystfarten som startet med åpningen av de første dampskipsrutene til Finnmark.³²⁵

I den direkte forlengelsen av dette sitatet, trekker Nielsen fram noen av de forholdene som likevel motvirket en utvikling i retning av Alta som en regional periferi, i alle fall for en stund:

På andre områder beholdt stedet sin tiltrekningskraft. En forskningsstasjon ble lagt til Alta i forbindelse med det internasjonale polaråret i 1882–83, og i 1898–99 ble Nordlysobservatoriet på Halde bygget. Men nordlysforskningen i Alta ble, som vi har sett, avvirket i 1926 og det skulle gå enda et halvt århundre før det igjen kom på tale å opprette vitenskapelige institusjoner i Alta.³²⁶

Også en av de sentrale bærebjelkene i forestillingen om Altas annerledeshet i en regional kontekst, det sydlandske, ser ut til å tape status og tiltrekningskraft på 1800-tallet, ettersom

---

³²² Henholdsvis og i særdeleshet Nielsen 1995, s. 195 mv., Nielsen 1995, s. 307–322

³²³ Nielsen 1995, s. 287–306.

³²⁴ Nielsen 1995, s. 330–342.

³²⁵ Nielsen 1995, s. 400–401.

³²⁶ Nielsen 1995, s. 401.

forestillingen om 'det vakre' endrer seg i favør av den voldsomme og barske natur, i tråd med et romantisk natursyn.

Den andre fasen av Nielsens avslutning blir på sett og vis en 'oppstigning' fra dette nedgangs- og periferi-premisset, hvor det pekes framover mot de periodene som blir behandlet i bind 3 og 4, særlig knyttet til bilens betydning for Alta (som binder bygdesamfunnene sammen), og utviklingen av et regionalt veinett og flyrutenett, som også løfter Altas sentrumsambisjoner.

Hvis en bare hadde lest avslutningen til bind 2, kunne en fått inntrykk av at beretningen på de forutgående 400 sidene i stor grad var organisert rundt et sentrum-periferi motiv i en Finnmark-regional kontekst, og et vekst-forfall paradigme, som de to vesentligste elementene i den historiske analysen om stedets særegenhet og utvikling. Det er bare i begrenset grad tilfelle. Sentrum-periferi motivet på et regionalt plan, i relasjon til Hammerfest når det gjelder kystfarten, og mot slutten av beretningen i relasjon til Tromsø, når det gjelder værvarslinga, nordlysforskning og vitenskapelige institusjoner, er riktignok et motiv som går igjen i beretningen. Men verken en utpreget vekst-forfall-vekst organisering av fortellingen om stedets historie eller en utpreget sentrum-periferi dikotomi samsvarer med den forutgående beretningen, verken når det handler om perioden før eller etter 1826 (etableringen av Kopperverket i Kåfjord og den moderne tids inntreden på stedet). I avslutningen i bind 1 ble det vektlagt at nettopp etableringen av kopperverket forhindret at Alta kom til å bli en bakevje i årene som fulgte, til tross for at amtmannssetet ble flyttet til Tromsø i 1814.

Helt til slutt i oppsummeringen, kommer Nielsen inn på identitetsbegrepet, som ofte blir trukket fram når det dreier seg om rollen til lokalhistorien og annen stedlig historie:

Og ofte får vi høre fra mennesker som bare har vært på flyktig besøk i Alta at stedet mangler «identitet». Det vises til at man kan kjøre gjennom hele kommunen uten å få klart for seg hva som er det «egentlige» Alta og ellers sitte igjen med nokså vage inntrykk av stedets karakter. Ingen som er vokst opp i Alta vil være i tvil om at stedet har en identitet, selv om det kan være vanskelig å peke på hva denne identiteten egentlig består i. Denne boka pretenderer ikke å avklare dette spørsmålet, men den presenterer et rikholdig historisk materiale som kan hjelpe leseren å komme nærmere et svar på dette spørsmålet.³²⁷

---

³²⁷ Nielsen 1995, s. 402.

4.4. Hallvard Tjelmeland (1952–)

En annen av UiT-historikerne som har forsket på nordnorsk lokal- og regionalhistorie og skrevet lokalhistorie i egentlig forstand, er Hallvard Tjelmeland. Tjelmeland har også vært aktiv i det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord på 1990- og 2000-tallet.

Tjelmeland, som opprinnelig er fra Jørpeland, tok hovedfag i historie ved UiT i 1982, med avhandlingen «Avradikaliseringa av Det norske Arbeiderparti i mellom-krigs-tida. Ei historiografisk drøfting». Han har hatt tilknytning til historikermiljøet ved UiT gjennom en rekke amanuensisvikariat på 1980- og 1990-tallet, og som professor i historie fra 1994. I perioden 1988–1993 var han engasjert av Tromsø kommune til å skrive bind 4 i *Tromsø gjennom 10.000 år*, som er analysert nedenfor i denne delen av avhandlingen. Tjelmeland har hatt flere historiefaglige verv nasjonalt, samt verv ved universitetet, blant annet som valgt instituttleder i flere perioder i årene 1998, 2002, 2003–2004, og seinere som ansatt instituttleder i perioden 2005–2009.³²⁸

I forskerprofilen på instituttets nettsider oppsummerer han forskningsinteressene sine som «Arbeiderrøslas historie, identitetshistorie, region- og byhistorie, pressehistorie, norsk og internasjonal historie i det 20. århundret». I tillegg har han forsket på «Regionalisering, regionalisme og modernisering i nord» og «Den kalde krigen i eit nordområdeperspektiv».³²⁹ Tjelmeland er også en av UiT-historikerne som de siste årene har vært knyttet til AHR sin store satsing på andre verdenskrig fortalt fra et regionalt nordnorsk og nordområdeperspektiv.

4.4.1. *Tromsø gjennom 10.000 år* (1994–1996)

Tromsø gjennom 10.000 år ble utgitt av Tromsø kommune i perioden 1994–1996, i anledning Tromsø bys 200-årsjubileum i 1994. Det er en moderne lokalhistorie om Tromsø-områdets historie i fire bind, fra steinalderen til 1996. Prosjektet ble opprinnelig initiert av historieseksjonen ved Institutt for samfunnsvitenskap (ISV) ved UiT. Prosjektet hadde oppstart i 1988, og engasjerte fem historikere og to arkeologer: Anne-Karine Sandmo (arkeolog, bind 1), Reidar Bertelsen (arkeolog, bind 1), Ragnhild Høgsæt (historiker, bind 1), Astri Andresen (historiker, bind 2), Pål Christensen (historiker, bind 3), Gunnar Pedersen

---

³²⁸ https://uit.no/om/enhet/ansatte/person?p_document_id=42291&p_dimension_id=88152, lest 25.02.2018.

³²⁹ https://uit.no/om/enhet/ansatte/person?p_document_id=42291&p_dimension_id=88152, lest 25.02.2018.

(historiker, bind 3) og Hallvard Tjelmeland (historiker, bind 4). Alle forfatterne utenom Anne-Karine Sandmo og Gunnar Pedersen var ansatt ved UiT i hele eller deler av prosjektperioden. Prosjektet hadde også en formell tilknytning til UiT ved at redaksjonsgruppen suksessivt ble ledet av Reidar Bertelsen, Einar Niemi, Henry Minde og Jens Petter Nielsen, som alle var ansatt på ISV ved UiT i hele eller deler av prosjektperioden.

Språket og framstillingsformen varierer naturlig nok en del avhengig av den enkelte forfatterstemmen, men generelt er språkføringen i tråd med forventningene til sjangeren, og kan karakteriseres som tilgjengelig og ofte pedagogisk. Framstillingen er problemorientert og analytisk, og det er benyttet fotnoter til litteratur- og kildereferanser. *Tromsø gjennom 10.000 år* kan leses som både en regionalhistorie og lokalhistorie, og fra og med bind 2 (1794), som en by-regionalhistorie, hvor det er Tromsø og omlandet rundt som er beretningens territorielle avgrensning.

Den tekstnære og tematiske analysen av de enkelte bindene i denne avhandlingen er begrenset til fjerde bind. Dette valget er gjort av forskningsøkonomiske hensyn. Uten å gå inn på en nær analyse av hele firebindsverket, er det likevel noen generelle tematiske trekk i de tre første bindene av den moderne tromsøhistorien som sammenfaller med inntrykket fra *Nordnorsk kulturhistorie* i to bind (1994), som utkom i samme periode, og som ble analysert tidligere i avhandlingen. Vektleggingen av sosialhistorie, demografisk historie, historie nedenfra, hverdagshistorie og en egen tematisering av kvinnehistorie er et gjennomgående trekk i begge verkene. Likeledes er etnisk historie (tematiseringen av en egen norsk, samisk og kvensk kultur som sentrale gruppekriterier), framtreddende i de to første bindene av *Tromsø gjennom 10.000 år*, noe som samsvarer med tendensen i nyere nordnorsk lokalhistorie generelt.

To av de temakretsene som i analysen ovenfor ble funnet å være lite vektlagt i *Nordnorsk kulturhistorie* - nordnorsk ishavsfangst og polarhistorie, samt andre verdenskrig, er derimot viet stor oppmerksomhet i beretningen om Tromsø. Ishavsfangsten er et gjennomgående tema i beretningen fra 1800- og 1900-tallet i bind 2, 3 og 4, og framstår som sentralt for by- og region-identiteten. Den andre verdenskrig i Tromsø-området utgjør én av tre hoveddeler i bind tre, som omhandler perioden 1900–1945, og er viet hele 169 sider. Det er også ett av de temaene som tar beretningen utover selve Tromsø-regionen. Virkningene av krigen, i de første etterkrigsårene, er også temaet i de 3 innledende kapitlene av bind 4.

4.4.2. *Fra byfolk og bona til tromsøværing (1996)*

Tjelmelands Tromsø-historie i bind fire er en omfangsrik og ‘totalhistorisk’ beretning om Tromsø-regionen i perioden 1945–1996. Stedets historie i etterkrigstida er delt inn i to perioder; en moderniserings- og sentraliseringsfase, fra 1940-tallet til 1960-tallet, som overlapper med en seinmoderne fase fra andre halvdel av 1960-tallet til 1990-tallet. Moderniseringsbegrepet er gitt en vid anvendelse og sentral rolle i beretningen, og er en konstant gjennom begge de to fasene, og knyttet til både den økonomiske, politiske og kulturelle historien. Den første fasen er preget av en uimotsagt industrialiserings- og moderniseringsoptimisme, mens perioden fra andre halvdel av 1960-tallet rommer både moderniseringsoptimisme og moderniseringskritikk, noe som gir seg utslag i ulike lokale og regionale former for kritikk og motkulturer.³³⁰ Denne periodiseringen og det moderniseringsbegrepet beretningen beror på ser ut til å ha mye til felles med det som er lagt til grunn for Tjelmelands kapittelbidrag i første bind av *Nordnorsk kulturhistorie*, om det seinmoderne Nord-Norge.³³¹ En annen av bokas (og hele verkets) sentrale og overspennende synteser, som vi allerede møter i tittelen på fjerde bind – *Fra byfolk og bona til tromsøværing* – dreier seg om integrasjonsprosessen hvor byens omland blir knyttet tettere til byen og blir en del av en sammenhengende region – Tromsø-regionen.³³²

En av de teoretiske problemstillingene som Tjelmeland trekker fram i forordet dreier seg om vektingen av det generelle og særegne i beretningen om stedets historie.³³³ Dette er en variant av et grunnleggende historiefaglig spørsmål mer generelt; hvorvidt historiske framstillinger skal vektlegge det singulære, det generelle, eller begge deler. Ovenfor, i analysen av Nielsens Alta-historie, så vi at også der ble dette spørsmålet trukket fram. Hos Nielsen var det det singulære og særegne som ble vektlagt. Tjelmeland formulerer spørsmålet på denne måten, i tilknytning til beretningens kjernebegrep og drivkraft – moderniseringen av Tromsø:

[...]. I dette bindet står moderniseringen av Tromsø i sentrum, og for å forstå hvordan det moderne Tromsø har vokst fram, er det nødvendig å vise konkret hvordan moderniseringskrefter og motkrefter har påvirket utviklinga på alle samfunnets nivåer. Utfordringa har vært å balansere mellom det allmenne og det konkrete, mellom de store linjer og de enkelte hendelsene og utviklingstrekkene. Det er viktig å ta stilling til hva som føyer seg inn i et generelt utviklingsmønster, og hva som er særegent for Tromsø.

---

³³⁰ Se blant annet forfatteren i forordet, Tjelmeland 1996, s. 6–7 (upaginert).

³³¹ Se Drivenes, Hauan og Wold (red.) 1994a, s. 348.

³³² Se blant annet i avslutningen, Tjelmeland 1996, s. 593.

³³³ Tjelmeland 1996, s. 6 (upaginert).

Dette innebærer å ta stilling til hva som er grunnleggende nytt og hva som har overlevd inn i den nye tid.³³⁴

Balanseringen av det særegne og det generelle i stedets historie er etter dette, og i tråd med den etterfølgende beretningen, både et spørsmål om utvalg og framstilling, og et spørsmål om metode. Framstillingsteknisk kommer det for eksempel til uttrykk ved at i flere tilfeller av beretningens innledende deler, enten det er til en hoveddel, et kapittel eller et tema, tas utgangspunkt i en videre historisk og geografisk sammenheng, og så berettes det om fenomenet på stedet – i sin likhet og ulikhet mot den større sammenheng. Dette trekket ved framstillingsformen, for eksempel som en bevegelse i beretningen ‘fra det samtidige nasjonale til det lokale eller by-regionale’, er nok et trekk som er tydeligere i denne beretningen, enn i de lokalhistoriske beretningene til Nielsen og Niemi, slik de er analysert ovenfor, og kan til dels skyldes at det dreier seg om ulike historiske perioder som det berettes om.³³⁵ Metodisk kommer spenningen mellom på den ene siden det allment regionale nordnorske, nasjonale, og vesteuropeiske, og på den andre siden, det steds spesifikke og særegne for Tromsø, til uttrykk i beretningens analytiske komparasjon. Tjelmelands stedlige komparasjon er oftere vertikal (Nord-Norge– Tromsø / Tromsø–Nord-Norge; Norge-Tromsø / Tromsø–Norge; Vest-Europa– Tromsø / Tromsø–Vest-Europa), enn hva tilfellet var i lokalhistoriene til Niemi og Nielsen. I disse sistnevnte beretningene så vi at komparasjonen ofte var ‘horisontal’ – stedet (Vadsø og Alta) ble sammenlignet med andre lignende lokalsamfunn i Finnmark.³³⁶

Beretningen framstår som en kilderik og tematisk omfattende beretning med et totalhistorisk siktemål. Beretningen rommer både overordnede kollektiver, strukturelle forhold og enkeltaktører, samt mye lokal hverdagshistorie ‘nedenfra’. Arbeiderbevegelsen, og dens undergrupper, er ett eksempel på en av de sentrale gruppe-aktørene og kollektivene i beretningen, selv om Tromsø aldri utpreget seg som en industriby i tradisjonell, snever forstand.

Den tematiske pluralismen vanskeliggjør arbeidet med å analysere beretningen. Siden det er så mange temaer og perspektiver som er behandlet, er det vanskelig å trekke fram enkelte temaer og perspektiver som framstår som særlig sentrale. Når det gjelder den økonomiske

---

³³⁴ Tjelmeland 1996, s. 6 (upaginert).

³³⁵ Her tenkes det på at det med letthet kan argumenteres for at Tromsø-regionen er mer omfattende ‘integret i det nasjonale’ på andre halvdel av 1900-tallet, enn hva Finnmark var på 1500-, 1600- og 1700-tallet, og at den løpende komparasjonen med det nasjonale derfor er mer nærliggende.

³³⁶ Her er det likevel mer snakk om en tendens og gradforskjell. Også i Tjelmelands Tromsø-beretning tjener byer som Bodø, Narvik og Harstad som sammenligning, mens verikal stedlig komparasjon også er framtreddende i Niemis og Nielsens beretninger, men da gjerne i det større Finnmark, Nord-Norge eller nordområdene.

historien, er det blant annet lagt vekt på sektorenes utvikling gjennom tid, gjerne illustrert med statistikk. Enkeltnæringer som fiske, ishavsfangst og den næringsmiddelindustrien som er forbundet med disse primærnæringene er gitt en sentral rolle, særlig i perioden fram til 1970-tallet. Når det gjelder den politiske og kulturelle historien, er det gitt mye plass til å tematisere det radikale Tromsø i den seinmoderne perioden, og landsdels- og universitetssaken, for å nevne noe.

Universitetssaken, og Stortingets vedtak i 1968 om å opprette Norges fjerde universitet i Tromsø, framstår som en avgjørende hendelse i Tromsøs historie:

Ingenting har betydd mer for Tromsøs plass i nasjonal og regional sammenheng enn det faktum at Tromsø fra 1972 ble en universitetsby.³³⁷

For Tromsøs vedkommende virker denne påstanden ukontroversiell. Hvis vi for et øyeblikk her trer ut av analysen av tromsøhistorien, og sammenligner med situasjonen i Arkhangelsk og Murmansk, slik det framgår av institusjonshistoriene i kapittel 5 og 6 i denne avhandlingen, får vi øye på en avgjørende forskjell mellom Tromsø og de to nordrussiske universitetsbyene når det gjelder universitetets relative stedlige betydning og rolle, lokalt og regionalt. Uten å foregripe, kan vi slå fast at det er vanskelig å forestille seg at universitetshistorikerne i Arkhangelsk eller Murmansk kunne uttrykt seg i lignende ordlag som i sitatet ovenfor på vegne av sine universiteter, som på basis av statlige pedagogiske institutter ble omdannet til universiteter i henholdsvis 1991 og 2002.

Regionbegrepet er ett av de begrepene som framstår som sentrale både i Tjelmelands forskning og i tromsøtradisjonen på 1990- og 2000-tallet, og en kan si at det ser ut til å avløse landsdelsbegrepet, parallelt med den nordlige og østlige vendinga. Tjelmeland er en av UiT-historikerne som er tidlig ute med å benytte dette begrepet - både her, i Tromsø-historien, men også i hans kapittelbidrag i *Nordnorsk kulturhistorie* (1994). Han sporer en parallellitet mellom Tromsøs vekst og framveksten av Nord-Norge som en region:

Veksten i Tromsø kom samtidig med at Nord-Norge mer og mer kom til å henge sammen – økonomisk, politisk og kulturelt. Med Nord-Norge politikken fra de tidlige 1950-åra, med kommunikasjonsrevolusjonen, med oppkomsten av institusjoner på landsdelsnivå som Landsdelsutvalget (1974) og Nordnorsk Kulturråd (1964) og med stadig sterkere uttrykk for en samlende felles nordnorsk identitet på 1970- og 1980-tallet ble Nord-Norge en region. I denne regionen fikk Tromsø en stadig sterkere rolle å spille. [...].³³⁸

---

³³⁷ Tjelmeland 1996, s. 267.

³³⁸ Tjelmeland 1996, s. 265.

I forlengelsen av sitatet skriver Tjelmeland at Tromsø riktignok aldri fikk et absolutt landsdelshegemoni, ettersom Bodø gikk igjennom mye av den samme utviklingen, men at Tromsø likevel har fått «stadig mer omfattende regionale sentrumsfunksjoner».³³⁹

Som nevnt tidligere i avhandlingen, er Tjelmeland en av de tromsøhistorikerne som har vært opptatt av regionbegrepet, regionalisering og regionalisme, både i en nordnorsk sammenheng og under en videre teoretisk synsvinkel.³⁴⁰ Tjelmelands oppfatning (i tråd med sitatet ovenfor) synes å være at det var først på 1970- og 1980-tallet, med oppsvinget for den nordnorske kulturelle og identitetsorienterte regionalismen, at Nord-Norge virkelig framstod som én region, i «dybden». I den lange regionaliseringsprosessen, gjennom tre distinkte faser på 1900-tallet³⁴¹, framstår det som om Tromsø og flere av byens institusjoner, som universitetsmiljøet og Hålogaland Teater, har vært særlig viktige pådrivere i den siste fasen på 1970- og 1980-tallet. Dette gir dermed Tromsø by en aktør-rolle i den seinmoderne kulturelle nordnorske regionalismeprosessen.

Det polare

I kommentaren ovenfor under 4.4.2. om serien *Tromsø gjennom 10.000 år*, ble det pekt på at temakretsen ishavsfangsten og det polare framstår som særegent og viktig i beretningen om Tromsøs historie på 1800- og 1900-tallet. Ishavsfangsten og det polare temaet er også fulgt opp i bind 4, og framkommer i ulike sammenhenger knyttet til økonomi og kulturell identitet:

Ishavet hadde vært en viktig del av byens økonomi og identitet i generasjoner.³⁴²

Den form for primærproduksjon som hadde høgest prestisje og som har vært uløselig knytta til selve Tromsø-identiteten, er ishavsfangsten.³⁴³

Selv etter ishavsfangstens foreløpige siste oppsving, etter andre verdenskrig og ut på 1960-tallet, og etter at fangsten mistet sin økonomiske betydning på 1980-tallet,³⁴⁴ framstår både fangsten og det polare som et sentralt element i beretningen om byens og regionens kulturelle identitet. Interessant nok er det også i tilknytning til beretningen om selfangstens endelikt i møte med utenlandske dyrevernaktivister og et internasjonalt press, at beretningen får et

---

³³⁹ Tjelmeland 1996, s. 265.

³⁴⁰ Se blant annet: Tjelmeland 1997, Tjelmeland 2000 og Tjelmeland 2018.

³⁴¹ Tjelmeland 2000, s. 253–254.

³⁴² Tjelmeland 1996, s. 168

³⁴³ Tjelmeland 1996, s. 214.

³⁴⁴ Nærmere om disse fasene, se Tjelmeland 1996, s. 214–218.

ganske tydelig lokalpatriotisk preg.³⁴⁵ Dette tydelige «oss» og «dem» -motivet er ellers ikke et spesielt framtrekkende trekk ved beretningen, og når det framtrer på sitt tydeligste i beretningen, er det nettopp når det handler om ishavsfangstens avvikling, og hvor det er det fjerne utlandets 'populærkulturelle elite-representanter' som er motstanderen. «Oss» og «dem» konstruksjoner knyttet til en sentrum – periferi dimensjon i en nasjonal nord-sør ramme, er i det hele tatt ikke et påfallende trekk ved denne beretningen.

Den kulturelle og politiske verdien av den polare identiteten framkommer også i beretningen om Tromsøs vitenskapsinstitusjonelle historie, som når det handler om argumentasjonen for å få etablert vitenskapelige institusjoner i byen. Dette perspektivet framkommer blant annet i kapittel 12, når det handler om «universitetssaken»:

Alt i april 1945 diskuterte styret i «Kometen» [³⁴⁶] spørsmålet om å flytte «Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser («Svalbardkontoret») til Tromsø. Her var spørsmålet om å bygge opp et vitenskapelig miljø i byen knytta sammen med det som framfor noe annet preget byens identitet – spissformulert i slagordet «Porten til ishavet»: Tromsø som utskipingshavn for ishavsskuter og ishavsekspedisjoner.³⁴⁷

I 1993 blir så endelig Norsk Polarinstitutt (det ovenfor nevnte «Svalbardkontoret») endelig flyttet nordover til Tromsø. I beretningen om dette, er det igjen lagt vekt på Tromsøs polare identitet, som nå har oppnådd en ny aktualitet knyttet til nydannelsen Barentsregionen:

Viktigst var likevel at Norsk Polarinstitutt, etter lang tids kamp fra universitetet, Tromsø kommune, nordnorske politikere og organisasjoner, ble vedtatt flyttet til Tromsø i 1993. Sammen med ei sterkere satsing også fra universitetet på polarforskning og utviklinga av Barentsregion-samarbeidet fra samme år bidro dette utvilsomt til å styrke Tromsø som sentrum for nordområdeaktiviteter. Tromsø som «Porten til Ishavet» fikk ei historisk ny betydning på 1990-tallet.³⁴⁸

Selv om det arktiske innslaget i Tromsøs opplevelses- og turistindustri og museumslandskap, og sånn sett den polare identiteten i det materielle bymiljøet, ser ut til å ha ekspandert særlig i tida etter utgivelsen av bind 4 i *Tromsø gjennom 10.000 år*, i 1996, er den polare identiteten i det seinmoderne Tromsø også tematisert i Tjelmelands beretning:

---

³⁴⁵ Min lesning av Tjelmeland 1996, s. 216–218.

³⁴⁶ Folkelig uttrykk for «Komité for de vitenskapelige institusjoner i Tromsø».

³⁴⁷ Tjelmeland 1996, s. 270.

³⁴⁸ Tjelmeland 1996, s. 300.

I 1976 ble det oppretta et spesialmuseum på et felt som er sterkt knyttet til tromsøidentiteten: Polarmuseet. [...]. Miljøet på Polarmuseet ble sentralt i vedlikeholdet av den arktiske komponenten i tromsøidentiteten.³⁴⁹

Det samiske

Som det framgår av analysen i kapittel 4, har etnisk historie, tematiseringen av samisk, norsk og kvensk historie, vært ett av de sentrale forskningsfeltene i tromsøtradisjonen og i nyere nordnorsk lokal- og regionalhistorie generelt. *Tromsø gjennom 10.000 år* er samlet sett ikke noe unntak i så henseende, når det gjelder beretningen fram til 1900-tallet, i de to første bindene. I beretningen om Tromsøs historie fra det tjuende århundret, er den etniske komponenten mindre framtrepende. Tjelmeland skriver selv om den realhistoriske bakgrunnen for dette mot slutten av beretningen:

I bind 1 blir tromsøområdet beskrevet som en møteplass for norsk og samisk kultur. I løpet av 16- og 1700-tallet ble den fastboende samiske befolkningen i hovedsak konsentrert om Ullsfjorden, Ramfjorden og Kaldfjorden, mens den nærmest forsvant på øyene utenfor Kvaløya og i sunda. Astri Andresen har i bind 2 vist hvordan det samiske befolkningsinnslaget i Hillesøy gikk opp i det norske, ble assimilert, som følge av norsk innflytting og blandingsekteskap. I Tromsøysund var det samiske innslaget lite på 1800-tallet. De fleste samene bodde i Kaldfjorden, i tillegg til at det fortsatt var ei ganske stor blanda befolkning i Ramfjorden. [...].

Det var først og fremst i Ullsfjord at samene holdt stand som en distinkt, etnisk gruppe. [...].³⁵⁰

I etterkrigstida fortsatte assimileringen av den gjenværende sjøsamiske befolkningen i Tromsø-området, nå som del av en likhetsideologi forbundet med etterkrigstidas velferdspolitik, som i liten grad oppmuntret «retten til å markere etniske forskjeller»³⁵¹.

Det samiske temaet i Tjelmelands etterkrigshistorie om Tromsø-regionen følger grovt sett hovedsyntesen i periodiseringen han legger opp til, knyttet til modernitetsbegrepet. Det samiske temaet i perioden fra 1940-tallet til annen halvdel av 1960-tallet dreier seg først og fremst om vedvarende assimilering av den sjøsamiske befolkningen. Den seinmoderne fasen, fra ca. 1970, behandler det samiske temaet i tromsøområdet som en samisk, og etter hvert sjøsamisk oppvåkning, hvor universitetet og tilflyttede samer spiller en aktiv rolle.³⁵²

---

³⁴⁹ Tjelmeland 1996, s. 590.

³⁵⁰ Tjelmeland 1996, s. 570–571.

³⁵¹ Tjelmeland 1996, s.572.

³⁵² Tjelmeland 1996, s 570–576, om den samiske oppvåkningen.

Krigen

Fra det samiske temaet, som vi påtreffer helt i slutten av beretningen, knyttet til den samiske oppvåkningen, skal vi bevege oss til det temaet som innleder beretningen i bind fire, nemlig virkningene av andre verdenskrig i tromsøområdet. Selv om selve krigen, som lokal og til tider regional krigs- og okkupasjonshistorie har fått en utførlig behandling i bind 3 av *Tromsø gjennom 10.000 år*, er temaet også sentralt, som virkningshistorie, i bind 4. Temaet konstituerer den første av i alt fire hoveddeler i boka (61 av 595 sider), under overskriften *Del 1: Krigens spor i tromsøområdet*.

Framstillingen av selve krigen i tromsøhistorien i bind 3, del 3, skrevet av Gunnar Pedersen, kan leses som en tradisjonell krigshistorie, som legger vekt på motstandsmotivet og det lokale og regionale heltemotet, og byens og regionens viktige rolle i krigen. Ett av de sentrale temaene i beretningen om krigen i bind 3, er blant annet den lokale motstandsbevegelsen, hvor 'Jakten på Tirpitz' framstår som det sentrale narrative som gir beretningen framdrift.³⁵³

Tjelmelands behandling av krigen, som et *post factum* tema, er derimot i liten grad skrevet i skyggen av et tradisjonalistisk motstandsparadigme. Forfatteren skriver selv instruktivt om den teoretiske og historiografiske rammen han legger an på i beretningen om de første årene etter krigen:

[...]. Hele krigshistoria ble på en måte sett i lys av begrepene motstand og svik. Som resultat av den økte interessen for sosialhistorie på 70-tallet har det imidlertid kommet fram nye sider ved krigen, som vedrører levevilkår og hverdagsliv. Dermed ble oppmerksomheten dreid mer mot krigstids-samfunnet enn snevert bare mot krigen. Dette breiere perspektivet på krigstida har i de siste åra gjort at historikerne har blitt mer oppmerksomme på hvordan krigen har hatt virkninger på etterkrigssamfunnet. Overgangen fra krig til fred var ikke et så sterkt brudd som man tidligere hadde tenkt seg – det var sterke element av kontinuitet fra krigs- til fredssamfunnet.[...].³⁵⁴

Denne måten å se krigen på, ved å vektlegge virkningene i etterkrigssamfunnet utfra kontinuitetsbetraktninger, og å vektlegge blant annet de økonomiske og politiske virkningene av krigen lokalt, også i etterkrigstida, er på mange måter likt det perspektivet det blir lagt an på i den - rett nok knappe – behandlingen i *Nordnorsk kulturhistorie*, hvor det var de regionale økonomiske og infrastrukturelle virkningene som var gjenstand for størst oppmerksomhet.

---

³⁵³ Se Christensen og Pedersen 1995, s. 392–558.

³⁵⁴ Tjelmeland 1996, s. 11.

Tjelmelands beretning om ettervirkningene av krigen i Tromsø-området kommer inn på flere regionale temaer som har vært sentrale i den nyere nordnorske lokalhistoriske behandlingen av krigen som konsekvens. Ett av disse temaene er fenomenet med høye lønninger under og etter krigen, gjeldsnedbetaling og pengerikeligheit. Et annet tema som Tjelmeland betoner, som ikke alltid er behørig vektlagt i beretningene om andre verdenskrig lokalt, regionalt og nasjonalt, er russefangene, som de sovjetiske krigsfangene gjerne ble kalt.

En av påstandene som i ulike sammenhenger og over tid har vært rettet mot historikermiljøet ved UiT, er at andre verdenskrig har fått for lite oppmerksomhet i forskningsaktiviteten. Forut for de siste årenes store historiefaglige satsing på andre verdenskrig i Nord-Norge ved AHR, stemmer det nok at krigen i liten grad har vært blant de temaene som har vært viet en sterk institusjonell satsing. Det er likevel ikke slik at UiT-historikerne ikke har forsket på og skrevet om krigen som lokalhistorie. Ovenfor så vi at andre verdenskrig hadde en sentral tematisk rolle i den store lokalhistoriske satsingen *Tromsø gjennom 10.000 år*, som er forbundet med UiT-tradisjonen. Andre eksempler på lokalhistoriske framstillinger hvor andre verdenskrig har en sentral rolle, og som er forbundet med UiT-historikere, er Randi Rønning Balsviks *Vardø. Grensepost og fiskevær 1850–1950* (1989) og Steinar Aas sin Narvik-historie *Byen, banen og bolaget* (2001).

Fra 2014 har forskningen på Den andre verdenskrig blitt ett av temaene det satses på ved AHR. Prosjektet «Krigen i nord», som også har deltagelse fra Nord Universitet og Narviksenteret, tar blant annet sikte på å gi ut et trebindsverk om Den andre verdenskrig i nord, innebefattet de nordlige delene av Sverige, Finland og Russland. Dette regionale prosjektet er igjen knyttet til det 5-årige nasjonale krigshistoriske prosjektet «In a World of Total War: Norway 1939–1945». Dette prosjektet har også sitt hovedsete i Tromsø, hvor det ledes av historikeren Tom Kristiansen.

4.5. Oppsummering

Vi så av gjennomgangen at den lokal- og regionalhistoriske forskningsaktiviteten har stått sterkt i tromsøtradisjonen over tid, og at mange av universitetshistorikerne selv har deltatt i lokalhistoriske prosjekter og skrevet bygde- og byhistorie. Den lokalhistoriske forskningen med Nord-Norge som den primære geografiske referansen og overbygningen var spesielt dominerende på 1970-, 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Denne nordnorske lokal- og regionalhistoriske bølgen kulminerte i flere store bokprosjekter, hvor *Nordnorsk kulturhistorie* er den største historiografiske begivenheten i perioden. I verket er det mulig å spore flere former for historiografisk regionalisme, blant annet det som har blitt karakterisert som en nordnorsk motstandsregionalisme. Sentrale motiver i motstandsregionalismen, er maktubalanse i et nord-sør og et sentrum-periferi paradigme, og landsdelens motstand mot sentrums integrasjonsfremmende tiltak. Motstanden og gjenstridigheten ble her i seg selv definert som regionale særtrekk og varige kvaliteter.

Perioden på begynnelsen av 1990-tallet var preget av det vi kan kalle en begrepshistorisk forskyvning i den regionalhistoriske historiografien som er forbundet med tromsøhistorikerne. Parallelt med *globale* fenomener som regionenes framvekst i Europa, oppløsningen av Sovjetunionen og opphøret av den kalde krigen; og *regionale* fenomener som dannelsen av Barentsregionen, fikk temaer forbundet med en videre geografisk ramme enn landsdelen langt større gjennomslag i forskningstradisjonen. Denne bevegelsen fra en landsdelshistorisk ramme (Nord-Norge) til en mer pluralistisk og grenseoverskridende regionalhistorisk tilnærming til den stedlige historien, har blitt kalt en østlig vending i forskningstradisjonen. Den tematiske konsekvensen eller samvariasjonen med denne østlige- og nordlige vendingen i forskningstradisjonen, var at temaer som norsk-russiske relasjoner, polarhistorie og migrasjonshistorie, ble sentrale temaer i tromsøtradisjonen. Denne vendingen gjør det også mulig å legge mer vekt på den ekspansive nordnorske regionalhistorien, hvor regionen framtrer med en tydeligere agens og virkning utover sine egne grenser, og ikke bare i opposisjon til et politisk og økonomisk sentrum utenfor regionen.

Som vi så i den tekstmære analysen av de lokalhistoriske framstillingene til Niemi (1983) og Nielsen (1990, 1995), var den grenseoverskridende lokal- og regionalhistorien likevel ikke noe helt nytt i den nordnorske historiografien. Allerede disse lokalhistoriske framstillingene, om henholdsvis Vadsø og Alta, inneholdt mye nordområdehistorie og en grenseoverskridende tendens i analysen. Denne tendensen til en grenseoverskridende stedlig historie, som i

analytisk forstand ikke har vært begrenset av nasjonalstatens rammer, henger naturlig sammen med Nord-Norges internasjonale realhistorie. Den internasjonale og grenseoverskridende realhistorien ser også ut til å ha produsert en metodologisk særegenhet i tromsøtradisjonen, hvor den synkrone komparasjonen har hatt en spesielt framtreddende rolle. I de lokal- og regionalhistoriske framstillingene vil det si at den romlige komparasjonen – hvor stedet forstås og forklares ved å bli sammenlignet med andre steder, både horisontalt og vertikalt³⁵⁵, er særlig vektlagt.

Når det gjelder sentrale temaer i tromsøtradisjonen, ser det ut til at historisk demografi og bosetningshistorie, sosialhistorie og bred kulturhistorie, var spesielt framtreddende i forskningen på 1970- og 1980-tallet. På 1990-tallet var det et gjennomslag for nordområdetematikk og den transnasjonale regionalhistorien. Et annet tema som har vært sentralt i tromsøtradisjonen, er etnisk historie, noe som framgikk av både den tekstnære analysen og den overfladiske undersøkelsen av listene over avlagte hovedfags-, master- og doktorgradsavhandlinger. Selv om de etniske hovedkategoriene samisk, norsk og kvensk ikke helt har fortrenget klassekategoriene, er det likevel liten tvil om at de etniske kategoriene har vært de mest framtreddende i de tekstene som er analysert i kapittel 4. Dette bryter med forventningene til en klassisk materialistisk tilnærming til historien. Hvis vi ser overordnet på det, ser vi likevel at stedets økonomiske historie var et hovedtema i de tre lokalhistoriske beretningene som ble analysert i dette kapittelet. Hos Nielsen og Tjelmeland var det særlig lagt vekt på stedets næringshistorie, mens hos Niemi, var det særlig handelshistorien i Varanger og Finnmark som var sentral.

Selv om nordnorsk historie videst sett fortsatt er et sentralt referansepunkt for mye av forskningsaktiviteten blant UiT-historikerne, i direkte eller indirekte forstand, har ikke den tradisjonelle lokalhistoriske forskningsaktiviteten – og den egentlige lokalhistorien – hatt den samme oppslutningen blant UiT-historikerne på 2000-tallet som i tiårene før. Et av unntakene fra denne tendensen, er utgivelsen av den moderne Narvik-historien, som la grunnlaget for to doktorgradsdisputaser i 2006 og 2007.

---

³⁵⁵ Med dette menes det at stedet både sammenlignes med lignende steder som ikke utgjør en større geografisk enhet stedet tilhører (det horisontale i den romlige komparasjonen) og overordnede geografiske enheter som stedet i sin helhet har tilhørighet til (vertikal komparasjon).

Kapittel 5: Forskningstradisjonen i

Arkhangelsk

5.1. Universitetet i Arkhangelsk. En kort innledende institusjonshistorie.³⁵⁶

Av de tre universitetstradisjonene som utgjør rammen rundt denne avhandlingen, er det det historiefaglige miljøet ved universitetet i Arkhangelsk som har den lengste institusjonelle historien. Det som i dag heter Det nordlige (arktiske) føderale universitet (Lomonosov-universitetet) (*Severnyj (arktitsjeskij) federalnyj universitet imeni M.V. Lomonosova*), heretter S(A)FU, ble riktignok opprettet først i 2009, på grunnlag av den gamle tekniske høyskolen for skogsindustri (*Arkhangelskij lesotekhnitsjeskij institut*). I årene etter ble flere av regionens institusjoner for høyere utdanning innlemmet i S(A)FU. Den av de innlemmede institusjonene som er mest interessant i denne sammenhengen, er Det statlige pomoruniversitet (Lomonosov-universitetet) (*Pomorskij gosudarstvennyj universitet imeni M.V. Lomonosova*), heretter PGU.

PGU var tidligere det klassiske regionale breddeuniversitetet i Arkhangelsk, før det ble innlemmet i S(A)FU i 2011. PGU har sin egen forhistorie med flere omorganiseringer og navnebytter på 1990-tallet. Universitetet ble i sin tid dannet på grunnlag av Arkhangelsk statlige pedagogiske institutt (Lomonosov-instituttet) i 1991 (*Arkhangelskij gosudarstvennyj pedagogitsjeskij institut imeni M.V. Lomonosova*), heretter AGPI. AGPI har en sammenhengende institusjonell historie som strekker seg tilbake til 1932, med grunnleggelsen av det som i de første årene var et pedagogisk institutt med kveldsundervisning³⁵⁷. I 1938 ble undervisningen utvidet med undervisning på dagtid, og i perioden 1939–1991 het instituttet AGPI. ‘Lomonosov-instituttet’ (egentlig ‘som bærer M.V. Lomonosovs navn’), ble lagt til institusjonens navn i 1957.

---

³⁵⁶ Framstillingen her er særlig basert på Bazarkina og Kuratov 2001, Bulatov 2007, Goldin 2007, Sokolova (red.) 2011, Varakin 2016 og de ukrediterte artiklene «Kafedra otjetsjestvennoj istorii» og «Kafedra vseobstszej istorii», fra S(A)FU sin offisielle nettside: <https://narfu.ru/hssshic/struktura-i-kontakty/kafedry/koi/> og https://narfu.ru/hssshic/struktura-i-kontakty/kafedry/dept_of_genhistory/, lastet ned 11.12.2017. En annen sentral kilde som denne framstillingen bygger på, er intervju med Arkhangelsk-historikeren Vladislav Goldin, datert 10.10.2017.

³⁵⁷ Instituttet het da *Arkhangelski vetsjernyj pedagogitsjeskij institut* (AVPI).

Når det pedagogiske instituttet fikk universitetsstatus i 1991, ble navnet endret til Det pomorske statlige pedagogiske universitet (Lomonosov-universitetet) (*Pomorskij gosudarstvennyj pedagogitsjeskij universitet (im. M.V. Lomonosova)*), heretter PGPU. Etter knappe to år, høsten 1993, ble universitetet omdannet til Det pomorske *internasjonale* pedagogiske universitet (Lomonosov-universitetet) (*Pomorskij mezjdunarodnyj pedagogitsjeskij universitet (im. M.V. Lomonosova)*), heretter PMPU. Ifølge historikeren Goldin, som selv var vitne til disse prosessene³⁵⁸, var det likevel først med den tredje omorganiseringen og navneendringen på 1990-tallet, med omdannelsen til PGU i 1996, at universitetet ble et ‘fullverdig klassisk universitet’³⁵⁹. I denne avhandlingen vil navnet Pomoruniversitetet for enkelthets skyld referere til hele perioden 1991–2011.

En kan lese mye ut av institusjonens omorganiseringer og navnehistorie på 1990- og 2000-tallet. Et første poeng er inntrykket av hurtige endringer og omskiftelighet som preget Sovjetunionen og seinere Russland på 1990-tallet. I institusjonshistorien kommer dette til uttrykk med navneendringene og omorganiseringene, til forskjell fra den lange perioden 1939–1991, hvor det ikke var noen navneendringer, utover at navnet Lomonosov som nevnt ble lagt til som et vedheng til institusjonens navn i 1957. Nettopp dette vedhenget – Lomonosov – er strengt tatt også den eneste konstanten i institusjonens navn, også etter innlemmelsen i S(A)FU.

Det nasjonale og regionale oppsvinget i årene like før og etter Sovjetunionens oppløsning, lar seg også spore i navnehistorikken. Som det framgår av innledningskapittelet i denne avhandlingen, har pomor-begrepet en ganske varierende referanseramme avhengig av språkbruker og kontekst, men at navnebyttet i november 1991 signaliserte et oppsving for forestillinger om regional særegenhet og et ønske om regionbygging, virker åpenbart.³⁶⁰ *Pomor*-universitetet innebar en tydeligere idémessig regional markør og en referanse til noe unikt, region-typisk og førsovjetisk. Det er også et selvstendig poeng at denne regionalistiske tendensen på dette tidspunktet hadde tilstrekkelig institusjonell og politisk støtte på føderalt nivå til å manifestere seg i offentlig navngivning.

I kapittel fire i denne avhandlingen, ble det vist til fenomenet med en ‘østlig vending’ i Tromsø-tradisjonens historiografi på 1990-tallet. Denne tendensen har sitt naturlige

---

³⁵⁸ Som prorektor for vitenskapelig arbeid i perioden 1994-2011. Forut for dette var han dekan ved henholdsvis Historisk-filologiske fakultet (1981–1985), og Historisk fakultet (1985–1989 og 1992–1994).

³⁵⁹ Goldin 2007, s. 81.

³⁶⁰ Dette bildet ser ut til å støttes også av Arkhangelsk-historikeren Goldin, jfr Intervju med Vladislav Goldin 10.10.2017, s. 23 i transkripsjonen.

motstykke i den samtidige forskningstradisjonene i Arkhangelsk, men da som en vestlig vending. Den vestlige vendinga i Arkhangelsk innebærer en generell internasjonalisering i forskningen, ikke minst gjennom ulike former for samarbeid med UiT. Denne tematikken er nærmere behandlet i kapittel 7, om samarbeidsprosjektene og den felles historiografien. I en viss forstand kan en si at den vestlige vendinga i Arkhangelsk må ha vært langt mer fundamental, institusjonelt sett, ettersom samarbeidet med vestlige partnere også innebar en viktig kilde til finansiering for Pomoruniversitetets forskningsvirksomhet. Over tid er det tydelig at den mest dominerende av de utenlandske finansieringskildene har vært ulike statlige norske institusjoner.³⁶¹ Summen av den utenlandske finansieringen av forskningsaktiviteten, særlig i perioder på 1990-tallet, som andel av universitetets budsjetter knyttet til vitenskapelig arbeid, var betydelig.

I Goldins vitenskapshistorie og institusjonelle historie om AGPI og Pomoruniversitetet fra 2007, kommer betydningen av de utenlandske finansieringskildene og forskningssamarbeidet med utenlandske institusjoner klart til uttrykk, og framstår som et positivt fenomen i universitetets utvikling. Også i navnehistorikken til universitetet på 1990-tallet kommer denne internasjonaliseringen og 'vendinga vestover' klart til uttrykk. Som nevnt ovenfor, ble universitetet gitt navnet Det pomorske *internasjonale* pedagogiske universitet (PMPU) i 1993, selv om dette navnet bare ble stående i tre år. Goldin skriver for øvrig om omorganiseringen og navneendringen på en måte som framstiller norsk UD og UiT som aktører i denne prosessen, i samarbeid med statlige russiske myndigheter:

Nesten to år seinere, i august 1993, etter innstilling fra Det russiske - og Det norske utenriksdepartement, understøttet av Den russiske føderasjons Ministerium for utdanning, og iverksatt ved forordning av vårt lands regjering, ble høyskolen omdannet til Det pomorske internasjonale pedagogiske universitet (Lomonosov-Universitetet) (PMPU). Den russiske føderasjons Ministerium for utdanning og Universitetet i Tromsø (Norge) opptrådte som grunnleggere av det internasjonale universitetet i Arkhangelsk.³⁶²

Det siste navnehistoriske poenget, med komparativ relevans for Murmansk og Tromsø, er navneendringen og omorganiseringen av det tidligere Pomoruniversitetet med innlemmelsen i S(A)FU i 2011. For det første skiller navnekonstruksjonen i Arkhangelsk seg fra universitetene i Tromsø og Murmansk ved at det ikke lenger inneholder en konkret stedlig eller regional markør i selve navnet (Det nordlige (arktiske) føderale universitet), utover den

---

³⁶¹ Se blant annet Goldin 2007 s. 163 og 376–390, hvor det er inntatt årvisse oversikter over ulike finansieringskilder for universitetets forskningsaktivitet og vitenskapelige virksomhet.

³⁶² Goldin 2007, s. 81.

svært vide nevnelser «nordlige (arktiske)». Verken nevnelser Arkhangelsk, eller etter konnotasjonen, det mer region-pregede og region-ambisiøse *pomor*, er lenger en del av institusjonens offisielle navn. Det som derimot forbinder S(A)FUs navnekonstruksjon med universitetene i Tromsø og Murmansk, er at 'arktisk' nå er gjort til en del av alle de tre universitetenes navn. Det var altså Arkhangelsk som med opprettelsen av S(A)FU i 2009 var først ute med denne navne-komponenten.³⁶³

Når det ovenfor ble fastslått at universitetshistorikerne i Arkhangelsk befinner seg i den av de tre tradisjonene som har den lengste institusjonelle historien, er det med tanke på forhistorien med det pedagogiske instituttet, som altså har en sammenhengende historie tilbake til opprettelsen i 1932. Instituttet hadde allerede fra starten av en egen avdeling for historie. Fra 1938 ble den historiske avdelingen delt i to avdelinger – et *kafedra* for 'Sovjetunionens folks historie' (seinere 'Sovjetunionens historie'), og et *kafedra* for generell historie. Denne modellen med to avdelinger - en for nasjonal historie og en for generell historie, har blitt avløst av perioder med en felles avdeling for historie (1943–1946 og 1956–1985).

Vladislav Goldin er som nevnt den av Arkhangelsk-historikerne som har skrevet mest inngående om den institusjonelle historien og utviklingen av forskningstradisjonene ved PGU og dens forløpere. Som tidligere student i historie ved AGPI (1968–1973), som ansatt ved instituttet og seinere universitetet fra 1979, og som dekan i tre perioder (1981–1985, 1985–1989, 1992–1994), og seinere som prorektor for vitenskapelig arbeid, i perioden 1994–2011, kjenner han både institusjonen og historikermiljøet fra et innenfra-perspektiv. Goldins primære forskningsinteresser, i tillegg til forsknings- vitenskaps- og institusjonshistorie, er Den russiske revolusjonen og borgerkrigen i nord. I tillegg til historie, har forskningsinteressen hans utviklet seg til også å omfatte statsvitenskap ('politologi'), gjerne med utgangspunkt i regionale temaer. Goldin har også vært en av de sentrale aktørene og pådriverne i det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord.

I Goldins monografi *Med vitenskapen vil Nordens rikdom vokse (Bogatstvu Severa naukoj prirastat)*³⁶⁴, med undertittelen *Pomoruniversitetets vitenskapelige kompleks og dets rolle i utviklingen av det europeiske nord*, framkommer det flere historiske forskjeller mellom en vestlig og sovjetisk måte å organisere høyere utdanning og forskning på, som er relevant i

---

³⁶³ Til sammenligning fikk UiT lagt til nevnelser «- Norges arktiske Universitet» i 2013, etter fusjonen med Høyskolen i Finnmark. I Murmansk ble adjektivet «arktiske» gjort til en del av institusjonens navn i 2015.

³⁶⁴ Tittelen har tilsynelatende en referanse til et kjent sitat av Mikhail Lomonosov: *Med Sibir skal Russlands rikdom vokse*.

relasjon til komparasjonen i denne avhandlingen. Den tradisjonen som dannet seg i Sovjetunionen i mellomkrigstida, berodde blant annet på en klarere todeling mellom rene forskningsinstitusjoner, som drev akademisk forskning, grunnforskning eller anvendt forskning, og de høyere utdanningsinstitusjonene (høyskoler og universiteter), som hadde som hovedoppgave å utdanne fagfolk og spesialister. Innenfor samfunnsvitenskapene og humaniora, var det således først og fremst Sovjetunionens Vitenskapsakademi (AN SSSR) med underavdelinger som drev den egentlige akademiske og vitenskapelige forskningsaktiviteten, mens høyskolene (herunder de pedagogiske instituttene) og universitetene, primært skulle drive med utdanning. Goldin viser til at det var noen unntak fra denne todelingen. Særlig utmerket universitetene i Moskva og Leningrad seg ved at det der også ble drevet akademisk forskning, i tillegg til undervisning.³⁶⁵

Dette skiller seg ut fra en vestlig tradisjon, hvor universitetene framstår som den dominerende arenaen for både forskning og høyere utdanning. Tendensen på sovjetisk og seinere russisk side, hvor den akademiske historieforskningen for en stor del var forbeholdt Vitenskapsakademiet, ser ut til å ha vært på vikende front allerede fra annen halvdel av 1980-tallet. Fra og med 1990-tallet ser det ikke lenger ut til å være et like prinsipielt skille mellom det vestlige- og det russiske universitetet, når det gjaldt de erklærte forventningene til institusjonens primæroppgaver. Også i Russland gikk utviklingen i retning av at universitetene nå hadde to primæroppgaver: forskning og utdanning.³⁶⁶ Tilsynelatende parallelt med dette, foregikk det en prosess, fra og med annen halvdel av 1980-tallet, hvor flere av de pedagogiske instituttene og andre høyere utdanningsinstitusjoner ble omgjort til universiteter.³⁶⁷ Denne prosessen nådde etter hvert også den nordlige periferien og Arkhangelsk pedagogiske institutt.³⁶⁸

I Goldins beretning om forskningshistorien ved AGPI er den vitenskapelige aktiviteten i perioden fram til 1991 beskrevet som å befinne seg i et «halvmørke»³⁶⁹. Dette framstår delvis som en konsekvens av forventningene, internt og eksternt, av hva som var primæroppgavene til et pedagogisk institutt i periferien. Et strukturelt forhold i relasjon til dette, var den lave andelen av ansatte med vitenskapelig grad (*kandidat-* eller *doktor nauk*). På 1970-tallet og

---

³⁶⁵ Goldin 2007, s. 18

³⁶⁶ Goldin 2007, s. 18–23 og 30–31, lest i sammenheng.

³⁶⁷ Goldin 2007, s. 22.

³⁶⁸ Goldin 2007, s. 148

³⁶⁹ Goldin 2007, s. 142.

fram til sin død i 1989, var således Arkhangelsk-historikeren Georgij Frumenkov instituttets eneste vitenskapelig ansatte med doktorgrad.

Ett av problemene for det pedagogiske instituttets vitenskapelige virksomhet, var lenge den vanskelige tilgangen til å få trykket og publisert vitenskapelige arbeider. Dette bidrog naturlig nok til en lav publikasjonsfrekvens blant de vitenskapelige ansatte. Instituttet hadde verken sitt eget forlag eller rettigheter til å publisere, utover adgangen til å få trykket brosjyrer, hefter og lignende til undervisning og annen intern bruk. Instituttet hadde heller ikke sine egne tidsskrifter. Lærebøker, artikkelsamlinger og monografier måtte bli godkjent til utgivelse av AGPI sin 'moderinstitusjon' – det pedagogiske instituttet i Vologda. Alternativt kunne AGPI-historikerne søke om å få bøker trykket ved Det Nord-Vestlige forlag i Arkhangelsk (*Severo-Zapadnoje knizjnoje izdatelstvo*), men den praktiske adgangen til å få publisert vitenskapelig orienterte framstillinger der, var likevel begrenset.³⁷⁰

Med den nye statusen som universitet fra 1991, og den samtidige trenden med en forskyvning av vitenskapelig virksomhet mer i retning av universitetene, ble premissene for en mer aktiv forsknings- og publiseringsaktivitet ved institusjonen etablert. Andelen ansatte med vitenskapelig grad gikk jevnt oppover, og flere oppnådde også doktorgrad, deriblant flere av universitetshistorikerne. Fra 1992 hadde universitetet sitt eget *aspirantura* (aspirant-program), i første omgang med fire programmer, hvor to av de var knyttet til historie.³⁷¹ Et *aspirantura* er et program som utdanner *aspiranter* og attesterer dem som vitenskapelige kandidater (*kandidat nauk*) i ulike disipliner. Seinere ble det også opprettet doktorgradsprogrammer (*doktorantura*) i historie ved PGU.³⁷²

De prosessene ved instituttet som ledet fram til universitetsstatus, framstår i beretningen som et forløp som går delvis parallelt med *glasnost*-reformene og nytenkningen som forbindes med Gorbatsjov og den samtidige sovjetiske intelligentsiaen på annen halvdel av 1980-tallet:

Den nye tida, den statlige partiledelsen i Sovjetunionen sin oppfordring til «det å framskynde» [*uskorenje*] og «*perestrojka*», til «demokratisering» og «nytenkning», fant gjenklang i den sovjetiske intelligentsiaen. [...]. Situasjonen endret seg kardinalt også i det henseende at tidligere, under

---

³⁷⁰ Goldin 2007, s. 142–148 og 153–154.

³⁷¹ Goldin 2007, s. 155.

³⁷² Etter den norske overgangen til ph.d.-systemet, ser det ut til å være en viss uenighet om hvordan en skal oversette mellom et norsk og et russisk gradssystem. Tidligere var det vanlig å se den norske hovedfagsoppgaven som den nærmeste analogien til en russisk kandidatoppgave. Etter overgangen til ph.d.-systemet i Norge, er det nok vanlig på russisk side å sammenligne vår ph.d.-oppgave med deres kandidatoppgave. Dette synspunktet framkommer også i intervjumaterialet med Goldin, jfr. transkripsjonen s. 18. I Russland er det to nivåer i det vitenskapelige gradssystemet – det laveste nivået er da kandidat, og det høyeste nivået er doktor, mens de to høyeste vitenskapelige gradene i Norge som kjent er mastergrad og ph.d.-grad.

betingelsene til en streng og autoritær stat og et strengt og autoritært samfunn, kunne sentrum tillate seg å gjøre alt, mens regionene – periferien – derimot, bare kunne gjøre det som sentrum tillot den å gjøre. Prosessene med omdannelsen av høyskoler til universiteter samlet styrke. [...].³⁷³

De sosiale og økonomiske vanskelighetene som fulgte med Sovjetunionens oppløsning, var på den annen side en objektiv omstendighet som vanskeliggjorde aktiviteten ved universitetet i denne perioden.³⁷⁴

I Goldins beretning om perioden fra 1985/86 til 1991, er det også lagt vekt på endringene i instituttets ledelse, og den ‘nye generasjonen’, som i særlig grad er legemliggjort av historikeren Vladimir Bulatov, som var rektor i perioden 1986–2006:

I 1985-1986 skjedde det seriøse endringer i Arkhangelsk pedagogiske institutts ledelse, noe som skulle komme til å spille en viktig rolle i instituttets videre utvikling og virksomhet. [...] Bulatov, som i 1986 fylte 40 år, gav ansikt til denne nye, unge og ambisiøse generasjonen, som landets nye ledelse forbandt sitt håp til framtiden med, etter å ha satt i gang *perestrojka*-reformene.³⁷⁵

Det er ikke urimelig å anta at Goldin, som i denne perioden var dekan ved det historiske fakultetet, og fra 1989–1992 gjennomgikk Moskva Statlige Universitet (MGU) sitt doktorgradsprogram, ser seg selv som en del av denne generasjonen. Når en analyserer beretningen om perioden som ledet fram til universitetsstatusen i 1991, framkommer det at det er lagt vekt på tre parallelle trender og forhold som virker i samme retning: den sektor-spesifikke (trenden med omdannelsen av høyskoler og pedagogiske institutter til universiteter), den generelle samfunnsmessige og politiske utviklingen (*perestrojka*-reformene), og den lokale og personspekifikke (den nye generasjonen i universitetsledelsen).

I Goldins beretning om AGPI og Pomoruniversitetets historie, framstår 1986, 1991 og 1996 som tre avgjørende år, med et ‘før’ og et ‘etter’. Likevel er det mulig å snakke om en forskningshistorie og forskningstradisjoner også i perioden forut for 1986. Når det gjelder forskningstradisjonene i historie, og vår periode, fra 1970-tallet og framover, er Georgij Frumenkov en av de sentrale aktørene. Med Frumenkov framkommer for øvrig et annet karakteristisk trekk ved institusjonshistorien til AGPI og Pomoruniversitetet som skiller seg fra både Tromsø- og Murmansk-tradisjonen. Frumenkov var den første i rekken av tre historikere i Arkhangelsk som innehadde posisjonen som rektor i perioden fra 1962–2006: Frumenkov (1962–1980), Kuratov (1980–1986), og Bulatov (1986–2006). I tillegg til dette,

---

³⁷³ Goldin 2007, s. 148.

³⁷⁴ Goldin 2007, s. 157.

³⁷⁵ Goldin 2007, s. 147–148.

har flere av Arkhangelsk-historikerne i lange perioder hatt andre ledende verv knyttet til institusjonens vitenskapelige virksomhet, som blant annet prorektor for vitenskapelig arbeid. Denne tendensen til historikernes markante nærvær i institusjonsledelsen, gjenfinnes ikke i like sterk grad blant universitetshistorikerne i Tromsø, selv om historikeren Narve Bjørgo var rektor ved Universitetet i Tromsø i perioden 1985–1989.

I Murmansk er det en viss formell likhet med tradisjonen med rektor-historikere, ved at instituttets rektor ofte har vært historiker. Likevel er det annerledes i Murmansk enn i Arkhangelsk, ved at det ikke er de samme historikerne som har nedfelt seg som særlig markante i den regionale og lokale historiografien, som samtidig har sittet som rektorer, og ved at det ikke har vært den samme historikerdominansen blant rektorene i Murmansk som i Arkhangelsk.

Et av de sentrale og varige temaene i forskningstradisjonen i Arkhangelsk, med røtter tilbake til tida før den perioden som rammer inn analysen her (1970–2015), er Lomonosov-temaet. Som allerede nevnt, har tematikken fått avtrykk i selve institusjonens navn, og fra 1950-tallet utviklet det seg en egen tradisjon med Lomonosov-studier³⁷⁶, noe som har ført til flere titalls utgivelser av artikkelsamlinger og monografier.³⁷⁷ Frumenkov er en av Arkhangelsk-historikerne som har flere utgivelser knyttet til Lomonosov-temaet. En annen indikasjon på temaets sentrale symbolverdi og regionale betydning, er at det fra 1969 har blitt arrangert årlige Lomonosov-konferanser i Arkhangelsk fylke. Denne seminar-serien har også vært en av plattformene for møtet mellom institutt-/universitetshistorikerne, og en videre offentlighet.³⁷⁸

I de delene av Goldins institusjonshistorie hvor det er referert til institusjonens forskningspolitikk, slik den er uttrykt i institusjonens styringsdokumenter, vises det til såkalte «komplekse temaer» som lå til grunn for det vitenskapelige arbeidet og retningen ved instituttet. Av det refererte materialet, framgår det blant annet at 'lokalhistorie' (*krajevedenije*) er angitt som et av de sentrale feltene på begynnelsen av 1970-tallet.³⁷⁹ I refererte strategi-dokumenter fra 1981 er det vist til «komplekse temaer», uten at angivelsene av disse inneholder noe konkret i retning av lokal- eller regional historie.³⁸⁰ Likevel framgår

---

³⁷⁶ Det første publiserte materiale knyttet til Lomonosov-tematikken, skrevet av historikere ansatt ved AGPI, skal visstnok være en brosjyre skrevet av historikeren M.V. Kljutsjkov, som ble gitt ut allerede i 1941 (Goldin 2007, s. 111–112).

³⁷⁷ Goldin 2007, s. 80.

³⁷⁸ Novgorodtseva 2003, s. 85.

³⁷⁹ Goldin 2007, s. 142.

³⁸⁰ Goldin 2007, s. 145–146.

det av Goldins institusjonshistorie at regionale og lokalhistoriske temaer stod sentralt, også i denne perioden (utheving som i originalteksten):

En av de grunnleggende tverrvitenskapelige vitenskapelige retningene, som har blitt realisert på vår høyskole siden begynnelsen av 1980-tallet, er «**Det europeiske nords historie og kultur fra eldre tider til våre dager**».³⁸¹

Fra annen halvdel av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet, er det også referert til plan-dokumenter ved institusjonen som peker på den regionale historien som et av målene med den vitenskapelige virksomheten.³⁸²

En gjennomgående forskningshistorisk tendens ved AGPI, som ikke gjelder Tromsø-tradisjonen på samme måte, er at de fleste lærerne ved AGPI som hadde en vitenskapelig grad (som regel *kandidat nauk*), gjerne fortsatte å forske på de temaene som de hadde arbeidet med i sine kandidatoppgaver, og som de med nødvendighet hadde måttet ta ved en annen institusjon, ettersom AGPI verken hadde sitt eget aspirant- eller doktorgradsprogram. Flertallet av disse kandidatene hadde sin bakgrunn fra Leningrads Statlige Pedagogiske Institutt (Herzen-instituttet) (*Leningradskij gosudarstvennyj pedagogitsjeskij institut imeni A.I. Gertsena*) (LGPI).³⁸³

Selv om rammene for forskning og publisering langt fra var ideelle, ble det likevel utgitt en del artikkelsamlinger, læreverk og monografier av Arkhangelsk-historikerne på 1970- og 1980-tallet med en regionalhistorisk tematikk. Når Arkhangelsk-historikerne gjerne fortsatte å sysle med temaer de hadde arbeidet med i sine kandidatoppgaver, ble tematikken som oftest knyttet til det regional- og lokalhistoriske materialet. I tråd med det som er sagt tidligere i avhandlingen, kan en si at det var den 'store nasjonale historien' (den russiske og sovjetiske) som ble utforsket lokalt og regionalt – altså *localized history*, heller enn *local history*, eller *regionalized history* heller enn *regional history*.

Ett av de lokal- og regionalhistoriske temaene i Arkhangelsk-tradisjonen, som særlig er knyttet til forskningen til Frumenkov, er Solovetskij-klosterets historie som hemmelig statlig fengsel og fort i den nordlige grenseperiferien til Den russiske staten i perioden 1500–1800.³⁸⁴

---

³⁸¹ Goldin 2007, s. 194.

³⁸² Goldin 2007, s. 151.

³⁸³ Goldin 2007, s. 143.

³⁸⁴ Se blant annet Frumenkova og Koval 2010, s. 106–154 og Kuratov og Repnevskji 2001.

Dette er også temaet i hans doktorgradsarbeid, som han forsvarte i 1966³⁸⁵, og temaet fulgte ham siden, i flere gjenutgivelser og omarbeidede artikler om dette og beslektede temaer.

Det allerede nevnte Lomonosov-temaet - om Lomonosovs biografi, om Lomonosov som historiker, og 'Lomonosov og nord' - er et annet tema med både lokal-, regional og nasjonal (statlig) betydning, som er nært forbundet med Frumenkovs forskning og bibliografi.³⁸⁶ Disse og andre regionale temaer knyttet til Det russiske nords historie, kretser gjerne omkring regionens betydning i den større russiske statlige og politiske historien.

En annen av de mest sentrale Arkhangelsk-historikerne, som i arkhangelsktradisjonen gjerne omtales som *krajeved* eller *krajeved-istorik* (lokalhistoriker), og som har forsket på den eldre lokal- og regionalhistorien i Arkhangelsk-regionen, er arkeologen og historikeren Anatolij Kuratov.³⁸⁷ Selv om også forskningen til Kuratov kan leses mot en bakgrunn av regionens betydning i en større russisk kulturell kontekst, er det likevel ikke den store statshistorien i det lokale og regionale materialet som nødvendigvis er det mest framtrædende i hans arbeider. Kuratovs forskning tar ofte mer utgangspunkt i den nære, lokale, eldre russiske kulturhistorien, i materiell og immateriell forstand.

Kuratov har en flerfaglig bakgrunn, i både arkeologi og historie, noe som også har preget forskningen hans. I Arkhangelsk-tradisjonen er han blant annet omtalt som grunnlegger av «den vitenskapelige *skolen* av lokalhistorikere i Arkhangelsk»³⁸⁸. I Goldins institusjonshistorie, er han benevnt som leder for den vitenskapelige *retningen* «Historiografi og kildelære i Arkhangelsk-Nord sin historie og kultur».³⁸⁹ Uavhengig av benevnelsen, er det klart at Kuratovs forskning har vært rettet mot et vidt spekter av lokalhistoriske og regionalhistoriske temaer. Den både mangfoldige og primærkildebaserte forskningen på den regionale historien, kommer til uttrykk gjennom hans arbeid som hovedforfatter og redaktør (*sostavitel*) av det første bindet i fembindsserien *Pomorskaja Entsiklopedija*.³⁹⁰

---

³⁸⁵ Georgij G. Frumenkov 1966 «Solovetskij monastyr v XVI–XIX vekakh kak sekretnaja gosudarstvennaja tjurma i pograničnaja voennaja krepost Russkogo gosudarstva.»

³⁸⁶ Se blant annet Frumenkova og Koval 2010, s. 77–105 og Kuratov og Repnevskij 2001.

³⁸⁷ Kuratovs lokal- og regionalhistoriske forskning er analysert nedenfor i delkapittel 5.3.

³⁸⁸ <https://narfu.ru/life/museum/anatolij-aleksandrovič-kuratov/>, lastet ned 15.01.2018 (ukreditert artikkel om Kuratov hentet fra S(A)FU sin offisielle hjemmeside). Se også Zsajikhin m.fl. 2001.

³⁸⁹ Goldin 2007, s. 276. I Pomoruniversitetets institusjonshistorie opererer Goldin med to 'nivåer' av vitenskapelige tradisjoner. Det høyeste nivået er etter dette de vitenskapelige *skolene*, og det andre nivået er de vitenskapelige *retningene*. Hvorvidt en tradisjon er karakterisert som 'skole' eller 'retning', synes da å bero på den enkelte tradisjons målbare produksjon av gradskandidater og publikasjoner. Nærmere om dette, se Goldin 2007, s. 228 mv.

³⁹⁰ Om denne utgivelsen, se nærmere nedenfor i del 5.3.3.

En tredje historiker som var sentral i Arkhangelsk-tradisjonen på 1980-, 1990- og begynnelsen av 2000-tallet, er allerede nevnte Vladimir Bulatov. I artikkelen om Bulatov, inntatt i *Pomorskaja Entsiklopedija* (2001), står det at Bulatovs vitenskapelige interesser er tilegnelsen og utforskningen av Arktis og Den nordlige sjørute, samt Det russiske nords historie.³⁹¹ Bulatov var fram til sin død i 2007 også leder av en egen vitenskapelig retning ved PGU; «Tilegnelsen av Nord: historie, kultur, samfunn (fra eldre tider til våre dager)».³⁹² Denne retningen oppstod ifølge Goldin i 1991, og har vist seg særdeles produktiv i Arkhangelsk-tradisjonens konseptuelle utvikling i forståelsen av den regionale historien og regionens rolle og betydning i en videre russisk historie.³⁹³ Bulatovs historiografi er nærmere beskrevet og analysert i lys av hans tekster nedenfor i denne avhandlingens delkapittel 5.4.

Av universitetshistorikerne i Arkhangelsk, er det uten tvil Mikhail Suprun som er den som har forsket mest på regionale temaer knyttet til andre verdenskrig. Suprun forsvarte doktorgraden ved Det Russiske vitenskapsakademis Institutt for Russlands historie med avhandlingen «*Lend-lease* og de nordlige konvoier, 1941–1945» i 1996. Supruns forskning knyttet til andre verdenskrig har lagt grunnen for en egen vitenskapelig retning ved PGU. I komparativ forstand, er det rimelig å hevde at det er Arkhangelsk-historikerne som er den av de tre tradisjonene som over tid tydeligst har markert seg med en regional forskning på andre verdenskrig, selv om Den store fedrelandskrigen (1941–1945) har vært et viktig tema i flere framstillinger i Murmansk-tradisjonen.

En annen av historikerne i Arkhangelsk-tradisjonen som fortsatt er aktiv ved S(A)FU, og som bør nevnes når det dreier seg om temaet lokalhistorie og regionalhistorie, er Tatjana Trosjina. Trosjina har bakgrunn fra museumsfeltet og tok både sin kandidat- og doktorgrad ved PGU. Kandidatoppgaven hennes fra 1999, med tittelen «Arkhangelsk under første verdenskrig: økonomiske og sosiokulturelle aspekter», er en av avhandlingene i PGU-tradisjonen som ser ut til å ligge tett opp til det som her er kalt 'den egentlige lokalhistorien'. Tittelen på doktorgradsavhandlingen hennes fra 2013 kan oversettes med «Befolkningen i Russlands Europeiske Nord i de 25 første årene av det 20. århundret: dynamikken og retningen i de sosiale prosessene». På S(A)FU sin offisielle nettside er det oppgitt at Trosjinas forskningsinteresser blant annet er lokalhistorie³⁹⁴ og hverdagshistorie, sosialhistorie og sosial

---

³⁹¹ Bazarkina 2001, s. 85.

³⁹² Goldin 2007, s. 271.

³⁹³ Goldin 2007, s. 272–274.

³⁹⁴ Her er det nettopp termen *lokalnaja istorija*, og ikke en variant av den tradisjonelle termen *krajevedenie* som er brukt, noe som er utypisk i det russiske tekstmaterialet som er lest i forbindelse med denne avhandlingen.

demografi. Bibliografien hennes, som inneholder flere monografier, støtter inntrykket av en lokalt- og regionalt orientert forskning, og inneholder også titler som ser ut til å falle innunder kategorien regionalhistorie, blant annet med en større utgivelse om den sosiale historien i Det russiske nord fra Peter den Store til Stalin, fra 2009.³⁹⁵

Den siste av Arkhangelsk-historikerne som skal nevnes her, er Jevgenij Ovsjankin (1927–2010). Ovsjankin regnes som en av de sentrale lokal- og regionalhistorikerne i Arkhangelsk fylke i perioden fra midten av 1960-tallet, og fram til sin død i 2010. I Arkhangelsk-tradisjonen tituleres han gjerne som *krajeved* eller *istorik krajeved*³⁹⁶. Ovsjankin var riktignok ikke ansatt ved AGPI eller Pomoruniversitetet, men deltok i flere av instituttets, og seinere universitetets, seminarer, utgivelser og andre sider av den pedagogiske og vitenskapelige virksomheten. Fra 1997 hadde han også en formell, varig tilknytning til PGU, da han ble utnevnt til æresdoktor ved universitetet. Ovsjankin studerte ved AGPI før han, som flere andre av AGPI-historikerne, tok aspirant-utdannelsen i Leningrad, ved LGPI (Hertzen-instituttet), fra 1953–1956. Ovsjankin vendte tilbake til Arkhangelsk, hvor han ble ansatt i Sovjetunionens Kommunistiske Partis fylkeskomité's avdeling for skoler og høyskoler. Fra 1965 og fram til pensjonsalder, jobbet han som korrespondanselærer for Leningrads høyere partiskole i Arkhangelsk fylke. Ovsjankin oppnådde å bli kandidat i historie i 1965, med avhandlingen *Virksomheten til Arkhangelsk fylkes partiorganisasjon under Den store fedrelandskrigen (Dejatelnost Arkhangelskoj oblastnoj partijnoj organizatsii v period Velikoj Otetsjestvennoj vojny)*. Denne tematikken knyttet til andre verdenskrig i Arkhangelsk-regionen og Nord-Russland, forble ett av de sentrale temaene i Ovsjankins utgivelser.³⁹⁷

5.1.1. Forskningstradisjonen sett på bakgrunn av avlagte kandidat- og doktorgradsavhandlinger

Ved å undersøke listen over kandidat- og doktorgradsoppgaver i historie som er avlagt ved Pomoruniversitetet og S(A)FU, kan en få en viss idé om hvilken rolle den stedlige historien har hatt i forskningstradisjonen. Katalogen over kandidat- og doktorgradsoppgaver med

---

³⁹⁵ <https://narfu.ru/ikb/departments/ksrsb/troshina.php>, lastet ned 29.01.2018.

Intervju med Vladislav Goldin datert 10.10.2017, s. 9.

³⁹⁶ Om den russiske terminologien, begrepshistorie og oversettelsen til norsk, se del 1.4.3. i denne avhandlingen.

³⁹⁷ <https://ovsyankin.ru/>, besøkt 30.01.2018.

utgivelsessted Arkhangelsk, viser i alt 81 unike oppføringer for perioden 1992–2014.³⁹⁸ Det dreier seg om 16 doktorgradsavhandlinger, og 65 kandidatoppgaver. En måte å gruppere avhandlingene på, er å ordne temaene i stedlige kategorier utfra avhandlingenes titler. I avhandlingen her er materialet fordelt i fem stedlige kategorier: *lokalhistorisk tematikk*, *regionalhistorisk tematikk*, *nasjonalhistorisk tematikk*³⁹⁹, *mellomstatlig eller mellomfolkelig tematikk*⁴⁰⁰, og *utenlandsk tematikk*.

Det kan innvendes at vurderingen av en avhandlings tilhørighet i de nevnte kategoriene ideelt sett kunne vært utsatt for en nærmere kvalitativ undersøkelse av avhandlingenes innhold, og ikke utfra en overfladisk vurdering ut fra tittel. I tillegg kan enkelte oppgaver ha tilhørighet i mer enn én kategori. Det er likevel lagt til grunn at denne grovtellingen, hvor hver avhandling er talt i den ene kategorien den utfra tittelen å dømme har mest tilhørighet i, gir en saklig indikasjon på forskningstradisjonens stedlige orientering, om enn ikke et eksakt bilde.

Kategoriseringen av de 16 *doktorgradsavhandlingene* gir 9 avhandlinger med en regional tematikk, 5 avhandlinger med en nasjonal tematikk, og 2 avhandlinger med en mellomstatlig eller mellomfolkelig tematikk. Av de avhandlingene som etter tittelen har en regional tematikk, er det særlig én avhandling som har en tittel som peker mot å være en ‘regionalhistorie’, om enn med en ganske stram periodisk og tematisk avgrensning. For de resterende 8 doktorgradsavhandlingene med en regional tematikk, ser det mer ut til å dreie seg om sovjetiske, russiske og / eller allmenne historiske temaer i den regionale historien. Sondringen som det er tenkt på her, kan tydeliggjøres med skillet mellom en *regional-* og en *regionalized history*. Hovedkonklusjonen må likevel være at basert på doktorgradsavhandlingene, har den regionale og stedlige tematikken stått sterkt i forskningstradisjonen i Arkhangelsk i denne perioden.

De avlagte *kandidatoppgavene* utgjør kvantitativt sett et større materiale. De 65 oppgavene fordeler seg etter tittelen å dømme slik: 4 oppgaver har en lokalhistorisk tematikk, 47

---

³⁹⁸ Det statlige russiske bibliotek har en søkbar katalog over alle sovjetiske / russiske kandidat- og doktorgradsavhandlinger som er avlagt og forsvart siden 1985 (<http://sigla.rsl.ru/>). Ved å legge inn søkekriteriene ‘Utgivelsessted: Arkhangelsk’ og søke i koden for historiske disipliner (07.00) får en 123 treff. Etter å ha trukket fra et antall doble oppføringer (avhandlingene er noen ganger både listeført som sammendrag (*avtoreferat*) og som fullstendig avhandling), står en igjen med 81 oppføringer. Siden 2014 har ikke S(A)FU lenger hatt sine egne attestasjonsrettigheter i historie, slik at kandidater og doktorander knyttet til S(A)FU nå må forsvare avhandlingene sine ved andre institusjoner.

³⁹⁹ I kategorien *nasjonalhistorisk tematikk* er det også tatt med to tilfeller hvor det dreier seg om russiske lokal- eller regionalhistoriske temaer som ligger utenfor regionen Det europeiske nord / Det russiske nord.

⁴⁰⁰ Kategorien *mellomstatlig eller mellomfolkelig tematikk* inkluderer i denne sammenhengen også sovjetisk og russisk utenrikspolitisk historie, i vid forstand, og russisk og sovjetisk historie utenfor Russlands og Sovjetunionens grenser.

oppgaver har en regionalhistorisk tematikk, 6 oppgaver har en nasjonalhistorisk tematikk, 5 oppgaver har en mellomstatlig / mellomfolkelig tematikk, og 3 oppgaver har en utenlandsk tematikk. Av dette materialet, er det to oppgaver som ser ut til å peke mot karakteristikken til en 'regionalhistorie'. I likhet med doktorgradsavhandlingene, er det tydelig at den regionale tematikken også har vært dominerende blant aspirantenes temavalg. Dette er i seg selv en sterk indikasjon på forskningstradisjonens regionalhistoriske orientering i perioden.

Siden det samlede avhandlingsmaterialet (81 avhandlinger) og perioden (22 år) er så vidt begrenset, og siden den regionale tematikken er så vidt dominant, er det lite å hente i en streng diakron undersøkelse av variasjonen mellom lokal- regional-, nasjonal-, transnasjonal og utenlandsk tematikk. Hovedtendensen er at den regionale tematikken er markant og står seg over tid. Basert på dette materialet, passer det inn med det generelle bildet en får i møte med teksttradisjonen som utgjør eller handler om arkhangelshistorikernes forskning på 1970- og 1980-tallet. Også i den perioden tok forskningsaktiviteten utgangspunkt i Det europeiske nord og Arkhangelsk-regionen som en stedlig avgrensning eller orienteringspunkt.

Det er flere andre tematiske spørsmål utover avhandlingenes stedlige avgrensning, orientering eller siktemål som kan undersøkes kvantitativt på denne måten. Tre av temaene eller temakretsene som har komparativ relevans i Tromsø- og Murmansktradisjonen, er 1) Krig, forsvars-, militærhistorie og andre verdenskrig,⁴⁰¹ 2) etnisitet, og 3) temaer knyttet til Norge. Når det gjelder den første relativt vide kategorien 'Krig, forsvars-, militærhistorie og andre verdenskrig', gir katalogen et noe overraskende bilde, hvis forventningen forut for gjennomgangen er basert på en antagelse om en nasjonalpatriotisk orientert forskningstradisjon som vektlegger temaet Den store fedrelandskrigen og seiersberetningen. I alt er det 9 avhandlinger som i noen grad ser ut til å handle om temaer knyttet til den vide kategorien 'Krig-, forsvars-, militærhistorie og andre verdenskrig'. Av disse er det i alt tre avhandlinger som dreier seg om eldre og nyere tids militære installasjoner og skipsbygging i nord. To avhandlinger berører 1. verdenskrig, tematisk og periodisk. De resterende fire avhandlingene i denne kategorien, dreier seg tematisk eller periodisk om andre verdenskrig. Tre av disse avhandlingene handler om krigsfanger og deportasjoner i nord, og den fjerde avhandlingen handler om regional partihistorie og statlige sivile strukturer i krigsårene. I denne katalogen er det altså tilsynelatende ingen av avhandlingene som har

---

⁴⁰¹ Her er kategorien avgrenset slik at den ikke tar opp i seg de avhandlingene som handler primært om revolusjonen (1917) og / eller *borgerkrigstematikken* i nord (perioden 1918–1920), ettersom det i denne sammenhengen forbindes mer med revolusjonshistorien og politisk historie, enn med krigshistorie / militærhistorie.

krigsbegivenhetene, militær- eller forsvarshistorien i regionen – altså andreverdenskrigstematikken eller Den store fedrelandskrigen–tematikken, i snever forstand, som sitt primære analytiske anliggende.

Den etniske historien har heller ikke et markant nedslag i listen over avhandlinger. Ut fra titlene å dømme, er det kun én avhandling som tar for seg en etnisk tematikk i nord som sitt primære anliggende, og da handler det ikke om urfolkshistorie eller utpregede nordlige minoriteter, men om statens politikk overfor jødene i nord, på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.⁴⁰²

Fra et norsk ståsted, og med bakgrunn i det nære samarbeidet som har eksistert mellom historikermiljøene i Arkhangelsk og Tromsø siden begynnelsen av 1990-tallet, er det spennende å spore forekomsten av norsk tematikk. Her er ‘den vestlige vendinga’ absolutt sporbar – hele 6 avhandlinger har former av nevnelserne ‘Norge’ eller ‘norsk’ som en del av tittelen.

Hvis en leser katalogen uten et forutinntatt komparativt siktemål bestemt av det norske materialet og de kategoriene som er aktuelle der, er det noen tematiske tendenser som er påfallende. En av temakretsene som framstår som særdeles sentrale, er Den russiskortodokse kirken, klostrene i nord, og det ortodokse trosliv i nord. I alt er det hele 13 avhandlinger som dreier seg om den russiskortodokse tematikken. Som sagt ovenfor, bør en være forsiktig med å påstå tematiske endringer over tid basert på en så vidt kort periode og med et så vidt tallfattig materiale. Likevel er det verdt å merke seg at den kirkelige og ortodokse tematikken har en særlig hyppig forekomst i perioden 2006–2014, med i alt 10 av de 13 avhandlingene som er knyttet til denne tematikken. Denne vridningen mot den russiskortodokse og kirkelige tematikken utover 2000-tallet framkommer også hvis vi studerer det i relative tall. I perioden 1992–2005 utgjør den ortodokse og kirkelige tematikken 3 av i alt 45 registrerte avhandlinger (6,7%). I perioden 2006–2014, derimot, har andelen økt til 10 av 36 registrerte avhandlinger (27,8%), med en jevn distribusjon over disse siste ni årene.

Den tiltagende forskningsinteressen kan henge sammen med flere forhold og trender i det samtidige russiske samfunnet og historiekulturen i perioden. En åpenbar parallell virker å være den russiske kirkens økte betydning i det postsovjetiske rommet og nyere russisk

---

⁴⁰² Rett nok er det i tillegg to avhandlinger som har ‘*nenetski okrug*’ som en del av tittelen, men i det ene tilfellet ser det primært ut til å dreie seg om territorial-administrativ historie, i mer snever politisk-organisatorisk forstand, og i det andre tilfellet om trykkehistorie.

kulturell selvforståelse og nasjonsbygging, og at denne trenden særlig fikk et institusjonelt gjennomslag på 2000-tallet. Det er også en utbredt oppfatning at kirken har hatt en særlig sentral rolle i Det russiske nord; både som økonomisk, konfesjonell og kulturell aktør, og som bærer av flere oppgaver som i det moderne samfunnet er statens ansvarsområde.

Et annet temakompleks som ser ut til å ha vært sentralt i forskningstradisjonen i Arkhangelsk i perioden 1992–2014, er temaer knyttet til politiske forfølgelser, statens repressive organer og tvangsbruk, og da særlig fangeleirer, arbeidsleirer og deportasjoner i Nord-Russland i perioden 1923–1960. I alt er det 7 avhandlinger som handler om denne tematikken i sovjetepoken, og 2 avhandlinger som omhandler førsovjetisk tid. En annen generell tendens i materialet, er at det er mange avhandlinger som direkte eller indirekte handler om staten og statens rolle i regionen.

5.2. Georgij Georgijevitsj Frumenkov (1919–1989)⁴⁰³

Georgij Frumenkov er en av Arkhangelsk-historikerne som har hatt stor innflytelse på forskningstradisjonen i Nordvest-Russland, Arkhangelsk-regionen og AGPI / PGU. De temaene Frumenkov forsket på og skrev om fra og med 1960-tallet, ser alle ut til å ha en stedlig forankring i Arkhangelsk, Arkhangelsk-regionen eller det videre Nordvest-Russland, selv om ingen av framstillingene hans faller innenfor det vi i denne sammenhengen forstår med en ‘egentlig lokal- og regionalhistorie’ eller ‘lokal- og regionalhistorie i snever forstand’.

Frumenkov ble født i byen Rogatsjov i Hviterussland i 1919. Etter endt skolegang flyttet han til Leningrad, og begynte på Leningrad Statlige Pedagogiske Institutt (Hertzen-instituttet) i 1937, hvor han tok sine avgangseksamener forsommeren 1941, like før det tyske angrepet på Sovjetunionen 22. juni 1941. Som flere av sine samtidige historikerkollegaer i Murmansk og Arkhangelsk, deltok han i Den store fedrelandskrigen. Fra juli 1941 deltok han som soldat på fronten, som en del av Leningrad folkemilits (*Leningradskoje opoltsjenije*), som seinere ble innordnet i Den røde Armé. Fra 1942 deltok han i krigen som krigskorrespondent for en av avisene til hæren. Krigen rammet Frumenkov på en dramatisk måte. Han mistet både sin første kone, broren og svigerforeldrene under beleiringen av Leningrad, i tillegg til flere studiekamerater som døde ved fronten. Det er derfor ikke rart at krigen spilte en viktig rolle i hans liv og tenkning, selv om andre verdenskrig likevel aldri var ett av hovedtemaene i hans forskning og publikasjoner.

Det var ikke bare krigen som rammet Frumenkov i hans unge år. I 1937 ble faren til Frumenkov et av mange offer for Stalins terror. Faren ble dømt som folkefiende og sendt på straffarbeid, hvor han døde i en av de mange leirene i GULAG-arkipelet i 1940.

Etter krigen tok Frumenkov sin kandidatforberedende utdanning (*aspirantura*) ved LGPI (Hertzen-instituttet). I 1947 flyttet han til Arkhangelsk, hvor han var tilknyttet AGPI fram til sin død i 1989. Han ble først ansatt som assistent, så som lærer i historie fra 1948, og dosent fra 1955. Frumenkov var dekan på historisk-filologisk fakultet i perioden 1955–1960, og rektor i perioden 1962–1980. Etter perioden som rektor underviste han som professor i historie ved AGPI i perioden 1981–1989.

---

⁴⁰³ Den biografiske innledningen bygger særlig på Frumenkova og Koval 2010, Goldin 2007, Kuratov og Repnevskij 2001.

I 1954 forsvarte Frumenkov sin kandidatoppgave «Den russiske revolusjonære idé i perioden 1840–1860 og det polske spørsmålet», og oppnådde med det den vitenskapelige graden kandidat i historievitenskapene. Doktorgradsavhandlingen hans fra 1966 hadde en mer regional nordlig tematikk: «Solovetskij klosteret i det 16.–19. århundret som hemmelig statlig fengsel og Den russiske statens grensefort». Tittelen berammer både den perioden og mye av den tematikken som kom til å stå sentralt i Frumenkovs forskning: Solovetskij klosterets statlige og verdslige historie som straffeanstalt og forsvars- og militærinstitusjon; Klosterets politiske fanger i århundrene under tsaren; Dekabristene og Arkhangelsk-regionen, for å nevne noe.

I Frumenkovs regionalt orienterte beretninger, er det regionens og Arkhangelsk bys rolle i den nasjonale russiske statlige og politiske makrohistorien som er vektlagt. Det er i en slik kontekst temaer som Solovetskij klosterets, det nordlige Russlands og Arkhangelsk sin rolle i forsvaret av den russiske staten i den nordlige periferien; Peter den store og nord; Arkhangelsk og den nasjonale skipsindustrien; Lomonosov og nord, blir utviklet. Det har i flere sammenhenger også blitt pekt på tendensen hos Frumenkov til å ‘overskride de regionale rammene’ eller ‘de lokalhistoriske rammene’. Når denne kritikken ble framsatt på 1960- og 1970-tallet, kunne den nok leses med negative fortegn, underforstått at de nordrussiske historikerne ved de pedagogiske instituttene ikke skulle skride utover stedets grenser.

I biografien *Georgij Georgijevitsj Frumenkov. Historiker, rektor, borger (2010)*⁴⁰⁴, skrevet av Frumenkovs datter Tatjana Frumenkova og historiker-kollegaen Svetlana Koval, som de to hovedforfatterne og redaktørene, kommer vi blant annet tett på flere sider av Frumenkovs vitenskapelige biografi og synspunkter. En av de faglige holdningene til Frumenkov, som preger både framstillingene og undervisningspraksisen hans⁴⁰⁵, og som var i tråd med en utbredt holdning i den samtidige sovjetiske historiografien i etterkrigstida, dreide seg om å aktualisere den nasjonale russiske og sovjetiske historien og de store nasjonale historiske temaene i det lokale og regionale materialet.

Et annet særtrekk det blir lagt vekt på i Frumenkova og Koval sin memoar-orienterte framstilling om Frumenkovs vitenskapelige produksjon, er knyttet til publiseringskanalene. Ofte ble materialet publisert som populærvitenskapelige utgivelser innrettet på et bredt publikum, gjerne som lengre avisartikler eller artikkelserier i lokale og regionale aviser.

---

⁴⁰⁴ *Georgij Georgijevitsj Frumenkov. Istorik, rektor, grazhdanin.*

⁴⁰⁵ Til støtte for dette, se Frumenkova og Koval 2010, s. 280.

Frumenkova og Koval begrunner dette dels i et ønske om å nå en vid krets, men også av praktisk nødvendighet. Siden AGPI ikke hadde sitt eget forlag eller selvstendige publikasjonsrettigheter, var nettopp avisene mulige alternative publiseringskanaler.⁴⁰⁶

Det er liten tvil om at Frumenkov gjennom sin omfattende tilstedeværelse over lang tid i Arkhangelsk-tradisjonen, både institusjonelt, med sentrale faglige og administrative stillinger og verv, gjennom den allmennrettede publiseringen og formidlingsaktiviteten, og som lærer til utallige etterfølgende Arkhangelsk-historikere, har hatt et stort avtrykk i Arkhangelsk-historiografien, både direkte og indirekte. En direkte og institusjonell indikasjon på ettervirkningene av hans historiker-praksis, var seminarserien «Frumenkov-seminaret» (*Frumenkovskije tsjtenija*) som ser ut til å ha blitt avholdt som et årlig seminar ved universitetet i Arkhangelsk i perioden 1995–2013⁴⁰⁷. En annen merkbar del av Frumenkovs faglige arv, er hans opptatthet av arkivet, arkivstudier og det deskriptive, som fortsatt blir sagt å prege Arkhangelsk-tradisjonen.⁴⁰⁸

5.2.1. Arkhangelsk 1584–1984 (1984)

Artikkelsamlingen *Arkhangelsk 1584–1984* ble utgitt i 1984 i anledning 400-årsjubileet til Arkhangelsk by. Frumenkov er sammen med historikeren A.S. Stsjukin redaktør for utgivelsen. Frumenkov har også bidratt med en rekke artikler i boka: «Russlands første vindu mot den andre siden av havet» («*Pervoje okno Rossii v Zamore*»), «I ly av Peters handlinger og vurderinger» («*Pod senju del i zamyslov Petra*»), «Den store borgeren» («*Velikij Grazhdanin*»), «Eksplosjonene i havnen» («*Vzryvy v portu*»), og i samforfatterskap med Ju. K. Novozjilov: «Pomorene, fedrelandets sønner» («*Pomory, Syny Otetsjestva*»). Frumenkovs artikler i denne samlinga, sett i sin helhet, tar for seg Arkhangelsk sin historie i perioden fram til 1917. I tillegg til Frumenkov, består bidragsyterne hovedsakelig av et bredt spekter av historikere med tilknytning til det som den gang var Arkhangelsk statlige pedagogiske institutt (AGPI) og Arkhangelsk-journalister med historiefaglig bakgrunn.

---

⁴⁰⁶ Se blant annet Frumenkova og Koval 2010, s. 290.

⁴⁰⁷ Forbeholdet her beror på hvorvidt dette seminaret ble avholdt for foreløpig siste gang i 2013. Søk på internett tyder på det, ettersom jeg ikke har funnet materiale som indikerer at seminaret har blitt avholdt etter det året.

⁴⁰⁸ Støtte for denne påstanden finnes i intervju med Jens Petter Nielsen datert 08.10.2018.

5.2.1.1. Verket lest som en helhet og et kollektivt fenomen

En del av bidragsyterne i artikkelsamlingen har ikke hatt et ansettelsesforhold som historikere ved AGPI på utgivelsestidspunktet. Det er likevel liten tvil om at artikkelsamlingen langt på vei kan stå som et uttrykk for tendenser i forskningstradisjonen i Arkhangelsk og ved historieseksjonen på AGPI på første halvdel av 1980-tallet, ettersom så vidt mange av bidragsyterne har bakgrunn fra dette historikermiljøet eller jobbet ved AGPI som historielærere på utgivelsestidspunktet. Ett annet moment i favør av verkets representativitet for historiekulturen og historiesynet ved AGPI, er at utgivelsen er nært knyttet til Frumenkov som en av to redaktører, og som en av hovedforfatterne i artikkelsamlingen. Med denne bakgrunnen er verket i sin helhet lest som et uttrykk for tendenser i forskningstradisjonen blant Arkhangelsk-historikerne på første halvdel av 1980-tallet, like før Gorbatsjovs perestrojka- og glasnostreformer.

Samlingen består i stort og smått av 42 artikler, og å tematisere og å kommentere disse hver for seg vil i denne sammenhengen føre for langt. De temaene som får stor oppmerksomhet fra perioden fram til det 20. århundret, og hvor hovedvekten ligger på perioden etter Arkhangelsk bys grunnleggelse i 1584, er blant annet: Framveksten av Arkhangelsk som en havneby og handelsby, Arkhangelsk som flåtebase, båtbyggertradisjoner (og seinere verftsindustri) i Arkhangelsk, Arkhangelsk som porten til Arktis og polare ekspedisjoner, Peter den store og Arkhangelsk, Lomonosov og Arkhangelsk. Det er lite om pomorkultur og pomorhandelen, og svært få bidrag legger an på en bredere kulturhistorie, sosialhistorie eller historie nedenfra. Det er også lite materiale om urfolk og andre ikke-russiske folkegrupper som har hatt tilhold i Arkhangelsk-regionen. I alt utgjør materialet knyttet til perioden fram til 1900-tallet ca. en tredjedel.

I artiklene er det lite romlig komparasjon med historien til andre nordrussiske byer og regioner. I den grad de ulike beretningene forutsetter en bakgrunn, en kontekst eller en kontrast å lese byens og regionens historie i, må det være det større russiske og seinere sovjetiske nasjonale rommet og Den russiske (seinere sovjetiske) staten.

Fra sovjetepoken er ett av temaene som vektlegges en vellykket industrialisering på 1920- og 1930-tallet, hvor begivenhetene knyttes til Lenin og partiets organisatoriske kraft. Det er særlig cellulose- og trevirkeindustrien som står i sentrum i beretningen om industrialiseringen, men det blir også viet en del oppmerksomhet til fiske og sjøfart. En ganske konkret

illustrasjon på Lenins sentrale plass i historiografien i Arkhangelsk i 1984 (som andre steder i Sovjetunionen på denne tiden), vises i bruken av fotnoter. De få fotnotene som er inntatt i verket, som nøyaktige kildehenvisninger, er stjerne-fotnoter som viser til Lenins samlede verker, og da gjerne i forbindelse med sitater fra Lenin. Ellers er kilde- og litteraturhenvisninger fraværende, og det er heller ikke oppført noen kildefortegnelse eller litteraturliste, utenom en fortegnelse over anbefalt videre lesning. Også det aller meste av det siterte materialet stammer fra Lenin.

Hva skyldes tendensen til å utstyre Lenin-sitatene med nøyaktige litteraturhenvisninger, når det ellers i verket ikke er noe av det andre kildemateriale eller litteraturen som er gitt konkrete referanser og henvisninger? Kanskje kan det bero på en betraktning hvor utgangspunktet er den autoritative statusen forfatterne og redaksjonen kan tillate seg, og som det trykte ordet og boka søker og forutsetter, men at beretterens og beretningens autonomi likevel ikke er sterke nok når Lenin blir påkalt. Da er det som om beretteren gjør bruk av en autoritet og en kompetanse som trumfer verkets og forfatterens autoritative kraft og autonomi, noe som derfor avkrever en nøyaktig kilde- eller litteraturhenvisning. Det kan også bero på redaksjonens pedagogiske og propagandistiske betraktninger – en oppfordring til et nærmere bekjentskap med Lenins skrifter. En tredje og mer prosaisk forklaringsmulighet er det tekniske i forbindelse med sensuren, hvor redaktørene viser at Lenin er med, uten at de trenger å lese verket særlig grundig. Ellers er den begrunnelsen for fraværet av litteratur- og kildehenvisninger som gis i tradisjonen selv, både på norsk og russisk side, i skriftlige og muntlige sammenhenger, gjerne knyttet an til sjanger-tradisjoner; at manglende litteratur og kildehenvisninger er i tråd med etablert praksis i og forventning til lokalhistorie og populærvitenskapelige framstillinger.⁴⁰⁹

Som ellers i Arkhangelsk-tradisjonen, er den lokale og regionale polarhistorien ett av de framtrepende temaene i beretningene. Den store fedrelandskrigen blir også tematisert, og da blir det blant annet lagt vekt på betydninga av Arkhangelsk som havneby under krigen, de tyske luftangrepene som en vedvarende trussel, og en beretning om det kollektive – at «alle bidro med sitt» i forsvaret av Sovjetunionen. Fra etterkrigstida legges det vekt på temaer som vedvarende modernisering, økt levestandard, bedret infrastruktur, og høyere produksjonstall. I

---

⁴⁰⁹ Manglende kilde- og litteraturhenvisninger i produksjonen til Frumenkov og forklaringene for dette er for øvrig et gjennomgående tema i den memoarorienterte vitenskapsbiografien til Frumenkova og Koval om G.G. Frumenkovs utgivelser, se Frumenkova og Koval 2010.

artikkelsamlingen er det ingen spor av forfølgelsene og terroren på 1930-tallet, og heller ingenting om bruken av deporterte og fanger som tvangsarbeidskraft i sovjetepoken.

Ett av bidragene som tematisk sett stikker seg ut, er en forholdsvis kort artikkel på tre sider, skrevet av A. Davydov og I. Danilov.⁴¹⁰ Artikkelen tar for seg den kulturelle arven etter det russiske nord, med utgangspunkt i friluftsmuseet og gjenstandssamlingene *Malye Karely*, som ligger sørøst for Arkhangelsk by. Artikkelen er mindre offisiøs og proklamerende enn det som preger bidragene som handler om den sovjetiske Arkhangelskhistorien.

Den brede kulturhistorien, forstått som en historie som tar for seg folkelig kultur, hverdagsliv, næringsgrunnlag, tradisjoner og andre fenomener «nedenfra» hadde, på basis av denne artikkelsamlingen, tilsynelatende en lite sentral stilling i Sovjet-historiografien i 1984, noe som skaper en stor avstand til den samtidige forskningstradisjonen og lokal- og regionalhistoriske diskursen i Nord-Norge på 1980-tallet.

5.2.1.2. Fra Frumenkovs artikkelbidrag

I artikkelen «Russlands første vindu mot den andre siden av havet» gir Frumenkov en viss åpning for å løfte fram Arkhangelsk-regionens historie som noe særegent og noe som skiller seg fra den store forente sentralrussiske historieberetningen om Russland som et føydalsamfunn før revolusjonene i det 20. århundret. I artikkelen, som handler om Arkhangelsk fra grunnleggelsen av byen og fram til Peter den store, skriver Frumenkov blant annet at den nordlige egnen skilte seg sterkt fra «staten i det storrussiske sentrum». I Sentral-Russland var bøndene å betrakte som godseierens eiendom, mens i nord var bøndene derimot frie, skriver han videre.⁴¹¹ Dette er to sentrale premisser og forestillinger om den regionale historien som er gjennomgående også i den seinere Arkhangelsk-tradisjonen, og som vektlegger regionale særtrekk.

Hvis vi leser Frumenkovs artikkelbidrag i sammenheng, gis det en beretning om en blomstringsperiode i Arkhangelsk fram til 1703, når St. Petersburg blir grunnlagt.⁴¹² Men også resten av Peters regjeringstid blir for det meste fortolket som «gunstig» for utviklingen

---

⁴¹⁰ «*Derevjannaja skazka*» («Et eventyr av tre») i Frumenkov og Stsjukin (red.) 1984, s. 315–318.

⁴¹¹ Frumenkov og Stsjukin 1984, s. 24.

⁴¹² Se blant annet Frumenkov og Stsjukin 1984 s. 26.

av Arkhangelsk.⁴¹³ Arkhangelsk framvekst blir knyttet til byens militære rolle, som bolverk mot utenlandske angripere, og etter hvert som tilholdssted for en verftsindustri som bygger marinefartøy.⁴¹⁴ I artiklene til Frumenkov vektlegges blant annet det «uinntagelige nord og Arkhangelsk», og pomorenes og nordboernes heltemot i ulike slag og trefninger.⁴¹⁵ Som vi skal se nedenfor i dette kapitlet, er forestillingen om nord som et uinntagelig militært bolverk mot angrep utenfra en regional forestilling som framstår som varig også i den postsovjetiske historiografien i Arkhangelsk.

---

⁴¹³ Frumenkov og Stsjukin 1984, s. 30 mv.

⁴¹⁴ Frumenkov og Stsjukin 1984, s. 39.

⁴¹⁵ Se blant annet Frumenkov og Stsjukin 1984, s. 48 mv.

5.3. Anatolij Aleksandrovitsj Kuratov (1936–2014).⁴¹⁶

Av de historikerne som blir presentert i denne avhandlingen, er Anatolij Kuratov den som har den tydeligste tverrdisiplinære bakgrunnen, som både arkeolog og historiker. I Arkhangelsk-tradisjonen regnes han som ‘grunnleggeren av den vitenskapelige retningen i lokalhistorie i Arkhangelsk’⁴¹⁷, som tok form på 1990-tallet.

Kuratov ble født i Arkhangelsk i 1936. Han studerte ved Leningrad Statlige Universitet, og ikke på Herzen-instituttet, hvor flere av de andre nordrussiske historikerne fra etterkrigstida fikk sin utdannelse. Kuratov var opprinnelig utdannet arkeolog, men beveget seg etter hvert mer i retning av historie. I perioden 1963–1968 var han ansatt ved Arkhangelsk lokalhistoriske fylkesmuseum. I 1968 begynte han i en undervisningsstilling ved AGPI, hvor han seinere ble ansatt både som instituttleder (1974–1996) og rektor (1980–1986). Kuratov oppnådde graden kandidat i historiske vitenskaper i 1971, og stillingen som professor i 1992.

Det er ikke urimelig å anta at Kuratov kan ha vært preget av den allmenne politiske og kulturelle liberaliseringen som forbindes med tøværsperioden og ‘*sjestidesjatniki*-bevegelsen’⁴¹⁸, ettersom han var student i Leningrad på slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet. I artikler og lærebøker som han skrev på 1990-tallet, finnes det klare indikasjoner på en slik påvirkning, hvis vi med det tenker inn forestillinger om behovet for en mer ‘humanistisk’ tilnærming til historien, verdien av mikrohistorie, og oppmerksomheten viet den kulturelle historien i regionen, og lignende fenomener.⁴¹⁹

I tillegg til flere lærebøker om den regionale Arkhangelsk-historien, hvor to av disse er analysert nedenfor, bidro han blant annet som hovedforfatter (*sostavitel*) i det første bindet i fembindsverket *Pomorskaja entsiklopedija*, som kom ut i perioden 2001–2016. I dette første bindet i Pomor-leksikonet, som handler om regionens historie, har Kuratov bidratt som eneforfatter eller medforfatter i svært mange av de i alt 2500 artiklene som handler om Arkhangelsk-regionens historie. Denne innsatsen peker også på en annen sentral rolle Kuratov har hatt i Arkhangelsk-historiografien: som leksikonograf og bibliograf.

---

⁴¹⁶ Den biografiske delen bygger på Domorostsjonov 2002, Zsajikhin m.fl. 2001, Goldin 2007, og <https://narfu.ru/life/museum/anatolij-aleksandrovich-kuratov/>, lastet ned 15.01.2018.

⁴¹⁷ Goldin 2007, s. 276; Zsajikhin m.fl. 2001, s. 216. Goldin betegner det som en ‘retning’, mens Zsajikhin m.fl. betegner det som en egen ‘skole’.

⁴¹⁸ Med *sjestidesjatniki* menes her ‘representanter for den demokratiske bevegelsen i Sovjetunionen på 1960-tallet’ (Berkovs russisk-norsk ordbok, 3. utgave (2011), oppslagsord *sjestidesjatniki*).

⁴¹⁹ En tekst som kan leses i en slik retning, se Kuratov 1992, s. 3–14.

Hvis vi ser Kuratov opp mot de to Arkhangelsk-historikerne Frumenkov og Bulatov, som også presenteres i denne avhandlingen, ser vi at Kuratov relativt sett vier mer oppmerksomhet til den nære stedlige materielle og kulturelle historien innenfra regionen selv. Kuratov var også en av Arkhangelsk-historikerne som deltok i det norsk-russiske samarbeidet, særlig på 1990-tallet.

5.3.1. Kildekunnskap om Arkhangelsk-Nords historie og kultur (*Istotsjnikovedenije Istorii i Kultury Arkhangelskogo Severa*) (1992)

Boka er en lærebok skrevet av Kuratov til bruk på universitet og høyskole. Framstillingen er delvis en kildelære, i betydningen en presentasjon og en kategorisering av de viktigste typene kildemateriale i historieforskningen knyttet til Arkhangelsk-regionens historie. Den er også en regionalhistorisk framstilling som tematiserer de viktigste regionalhistoriske fenomenene og hendelsene. Når Kuratov bruker termen *Arkhangelskij Sever* ('Arkhangelsk-Nord') som regionnavnet i denne sammenhengen, refererer han til et tøyelig rom som tar opp i seg ulike historiske administrative territorialenhetene *Zavolotsje* (11.–15. århundre), *Dvinskaja zemlja* (14.–17. århundre), *Arkhangelogorodskaja gubernija* (1708–1780), *Arkhangelskaja oblast* (1780–1784), *Arkhangelskoje namestitsjestvo* (1784–1796), *Arkhangelskaja gubernija* (1796–1929), *Severnij kraj* (1929–1936), *Severnaja oblast* (1936–1937), samt det nåværende *Arkhangelsk oblast* (1937–).⁴²⁰ Som det vil framgå nedenfor i del 5.4.1.–5.4.7. i denne avhandlingen, er Kuratovs oppregning av de historiske administrative territorialenhetene som han lar gå opp i begrepet Arkhangelsk-Nord stort sett sammenfallende med de områdene Bulatov lar være kjernen i hans tre regionale hovedkategorier (Det russiske nord, Pomorje og Arkhangelsk-Nord). I Kuratovs kildegranskningslære framgår det at det er den eldre brede kulturhistorien i Arkhangelsk-regionen som står forskeren nærmest. Dette harmonerer også med hans tverrfaglige bakgrunn, som både arkeolog og historiker.

Framstillingsmåten i 1992-læreboka skiller seg ganske sterkt fra de seinere postsovjetiske regionalhistoriske framstillingene til både Fjodorov (se nedenfor i del 6.4.) og til dels Arkhangelsk-historikeren Bulatov (se nedenfor i del 5.4.). Med Kuratov på begynnelsen av 1990-tallet, er det regionen, sett i sin egen utstrekning og som et mål i seg selv, heller enn som et mellomnivå i en større politisk orientert statshistorie, som er i forgrunnen i beretningen.

---

⁴²⁰ Kuratov 1992, s. 3.

Denne synsvinkelen åpner opp for et materiale som beretter en kollektiv folkelig historie. Det åpnes opp for en kulturhistorie sett 'innenfra', som i mindre grad ser ut til å søke en forklaring eller begrunnelse ved å gå opp i eller å forklare en større territoriell og statlig overbygning.

Kuratov går inn for en pluralisme i metodologien i regionalhistorien, noe som manglet i den sovjetiske historielæren. Slik Kuratov ser det, er det noe regionalhistorien fortsatt lider av i 1992. Han ser lokalhistorien (*istoritsjeskoje krajevedenije*) som en uatskillelig del av det vitenskapelige historiefaget, og det må dermed antas at han går inn for en vitenskapelig og faglig skolert og fundert tilnærming til lokal- og regionalhistorien. Likevel mener Kuratov at den praktiske regionalhistoriske tilnærmingen, eller metoden, skiller seg prinsipielt sett fra en nasjonal- eller statshistorisk tilnærming, ved at den er mer spesialisert og detaljert i omgangen med kildematerialet, og at regionalhistorien og lokalhistorien i større grad er sporbar i det stedlige, og at den i større grad er tverrfaglig. Kuratov går inn for en lokalhistorie som ser etter det spesifikke ved den stedlige historien, og derfor kreves det en innfallsvinkel og metode som ser det stedlige materialet i en større regional- eller nasjonal kontekst.⁴²¹

I forlengelsen av dette tilkjenner Kuratov et historiesyn som isolert sett virker å være opptatt av å spore en lovmessig enhet i den historiske prosessen, og som ellers gjerne forbindes med en materialistisk orientert sovjetisk historieforståelse: Verdien av den lokale forskningen, skriver Kuratov, består i at den viser de allmenne historiske prosessene utfoldet i det studerte området.⁴²² Det er likevel tvilsomt om dette stedet i teksten betinger et syn på lokalhistorien som er reduksjonistisk og at lokalhistorikernes oppgave er å illustrere 'den store nasjonale historien' i matte avskygninger i sin egen egn. Perspektivet kan like gjerne sies å innebære en normativ holdning som anbefaler en lokalhistorie som selv søker synteser og teoridannelse i møte med nasjonal- og globalhistorien.

Kuratov trekker fram noen forskningstradisjoner og temaer som har stått særlig sterkt i Arkhangelsk, når bakteppet er «historie og kultur i nord», og den historiografiske rammen er perioden fra 1960-tallet til begynnelsen av 1990-tallet. Blant disse temaene er Lomonosov-studier, Arkhangelsk bys historie, Borgerkrigen i nord, Kunsten i nord, folkeminnegranskning, studier av religion, russisk-norske forbindelser, den folkelige kulturen i nord, tilegnelsen av Arktis og politisk forviste i nord.⁴²³

---

⁴²¹ Kuratov 1992, s. 119–120.

⁴²² Kuratov 1992, s. 120.

⁴²³ Kuratov 1992, s. 7.

Kuratovs 1992-beretning tilhører ikke en utpreget statsorientert regionalhistorie. Det er derimot lagt vekt på å understreke regionens betydning for dannelsen og opprettholdelsen av den *russiske kulturen* og regionens 'internasjonale' historie. I den sammenhengen skriver han at Det russiske nord hadde en særegen rolle i dannelsen av den videre russiske kulturen og at nord var egenartet i relasjon til resten av Russland, blant annet på grunn av nordrussernes kontakt med andre folk og kulturer i nord. Han skriver videre at Sovjetunionen gjorde stor skade på en århundrelang folkelig kulturhistorie, og at bolsjevikenes ideologi førte til en kulturell «selvisolasjon». ⁴²⁴

I beretningen leser vi at det fant sted en fredelig sameksistens mellom de russiske innvandrerne som etter hvert var i flertall, og egnens urinnvånere: tsjuder, samer, kareler og nenetser. På denne basisen, skriver Kuratov, utviklet den pomorske gruppa seg som det nordlige russiske folket, fra det 16. til det 18. århundret. Pomorene inngikk som en viktig del i utviklingen av den russiske staten, ikke minst med handelskontaktene med Vest-Europa. ⁴²⁵

Kuratov skriver at det i de siste tiårene har vært en fornyet interesse for en bred utforskning av den historisk-kulturelle arven til Det russiske nord. ⁴²⁶ Under overskriften «Kunstens kulturminnesmerker» («*Pamjatniki iskusstva*») behandler Kuratov den rike kulturelle arven som ligger i brukskunst- og kirkekunsttradisjonene i Arkhangelsk-området. ⁴²⁷ Kuratov legger også vekt på Nord-Russlands bidrag i den immaterielle kulturen, gjennom påvirkningen på utviklinga av det verdslige russiske språket. Fra og med overgangen til det 10. århundret eksisterte to «parallele» russiske språk; et boklig, kirkeslavisk språk og et gammelrussisk folkelig bruksspråk. ⁴²⁸ I den første fasen, fra ca. år 900, utviklet språket til storrusserne seg på basis av talespråket i det området som da utgjorde det nordlige Rus. Først seinere, med framveksten av Moskvastaten, ble språkutviklingen påvirket av Moskva-talen. ⁴²⁹

---

⁴²⁴ Kuratov 1992, s. 13–14.

⁴²⁵ Kuratov 1992, s. 30.

⁴²⁶ Kuratov 1992, s. 63.

⁴²⁷ Kuratov 1992, s. 80–88.

⁴²⁸ Kuratov 1992, s. 89.

⁴²⁹ Kuratov 1992, s. 90.

5.3.2. Arkhangelsk-Nord i Russlands historie (*Arkhangelskij Sever v istorii Rossii*) (2003).

På samme måte som i Kuratovs lærebok fra 1992, hvor hovedtemaet var kildemateriale og kildegranskning i Arkhangelsk-regionens historie, bruker også denne læreboka regionalbetegnelsen *Arkhangelskij Sever* (Arkhangelsk-Nord) på det vi kan oversette til Arkhangelsk-regionen. Kuratovs bestemmelse av begrepet, er nesten identisk med beskrivelsen fra 1992.⁴³⁰ Begrepet Arkhangelsk-Nord, slik Kuratov bruker det, er et dynamisk historisk rom, på den måten at det refererer til de historiske administrative territoriene han eksplisitt nevner som tilhørende dette rommet. Slik det leses, må denne regionforståelsen for eksempel innebære at Kolahalvøya, som gradvis ble en del av Det russiske nord, samtidig inngikk i Arkhangelsk-Nord. Etter 1921, derimot, har halvøya ikke lenger vært 'vertikalt integrert' i Arkhangelsk-regionen i administrativ og funksjonell forstand, så i denne perioden kan Kolahalvøya derfor ikke oppfattes som en del av Arkhangelsk-regionen.⁴³¹ Den eneste forskjellen mellom opplistingene av de historiske administrative territorielle enhetene som går opp i Arkhangelsk-Nord begrepet i 1992-læreboka og 2003-utgivelsen, er at Kuratov i 2003-bestemmelsen også inkluderer og navngir den kortlevde territorial-administrative konstruksjonen *Severnaja oblast* (Den nordlige regionen⁴³²) (1918–1920), som ett av de historiske territoriene som tilhører begrepet Arkhangelsk-Nord.⁴³³ Beretningen er altså viet Arkhangelsk-regionen fra 'eldre tider' til vår tid, og det aller meste av beretningen handler om regionalhistorien fra det 15. til det 21. århundret.⁴³⁴

Det ser ut til at Kuratovs historiesyn i 2003 har tatt en viss dreining tilbake til det historisk-materialistiske utgangspunktet som han kritiserte i 1992-utgivelsen. I 2003 skriver han for eksempel at han ikke vil gi fullstendig avkall på et marxistisk historiekonsept i sin regionalhistorie, samtidig som han advarer mot å anvende det til fortrenghet for andre teoretiske innfallsvinkler til historien.⁴³⁵ Denne holdningen har ved nærmere ettersyn likevel

---

⁴³⁰ Se Kuratov 2003 s. 3 og ovenfor i del 5.3.1.

⁴³¹ I perioden 1921–1927 utgjorde de delene av Kolahalvøya som da befant seg under Sovjetunionens kontroll den administrative enheten Murmansk guvernement (*Murmanskaja gubernija*). I perioden 1927–1938 var dette området kalt Murmansk distrikt (*Murmanskij okrug*), og inngikk som en del av Leningrad fylke. Fra 1938 har området vært et eget fylke (Murmansk fylke).

⁴³² Her refereres det til det administrativt-territorielle området med tyngdepunkt i Arkhangelsk- og Murmanskområdet, som under borgerkrigen lenge befant seg under intervensjonsmaktens og de hvites kontroll.

⁴³³ Kuratov 2003, s. 3.

⁴³⁴ Kuratov 2003, s. 18–193.

⁴³⁵ Kuratov 2003, s. 4.

en viss kontinuitet tilbake til læreboken i 1992, som, selv om den satte et altomfattende historisk-materialistisk grunnsyn under normativ kritikk, beholdt enkelte trekk forbundet med dette historiesynet. Dette innebar blant annet synet på historien som en prosess som grunnleggende sett er styrt av strukturer og lovmessigheter, og hvor det er historikerens oppgave å framvise og analysere disse lovmessighetene.

I innledningen skriver Kuratov at betydningen av Arkhangelsk-regionen i Russlands historie var viktigere enn den tidligere har blitt framstilt som.⁴³⁶ Med denne allmenne regionalpatriotiske betraktningen, virker Kuratov å være på linje med murmanskhistorikeren Fjodorov, når han skriver om Kola-regionens og Nord-Russlands betydning i framveksten av den russiske staten, og Bulatov, når han skriver om betydningen av Det russiske nord i Russlands historie.⁴³⁷ Kuratovs argumenter i begrunnelsen for en oppvurdering av forståelsen av Det russiske nord og Arkhangelsk-regionens bidrag og betydning i den felles nasjonale russiske historien og i historien om framveksten av den russiske staten, kjenner vi også igjen fra de andre postsovjetiske nordrussiske regionalhistorikerne på slutten av 1990-tallet og begynnelsen på 2000-tallet. I denne sammenheng blir det blant annet vist til at de nordlige territoriene, med sin innlemmelse i Den russiske staten, bidro med mer enn en fordobling av territoriene til både «Riurikenes Rus og Romanovenes Russland».⁴³⁸

I beretningen legger Kuratov vekt på pomorenes bidrag i den russiske tilegnelsen av Sibir, Det fjerne Østen, russisk Amerika (Alaska) og Arktis, og han viser til Arkhangelsk sin rolle i internasjonal handel og oppkomsten av en nasjonal russisk flåte.⁴³⁹ Disse temaene er ikke særegne for Kuratov, men en del av de sentrale regionale temaene som gjerne vektlegges av historikerne i Arkhangelsk-tradisjonen, både i den sovjetiske og den postsovjetiske historiografien. Når det gjelder selve framstillingen til Kuratov, er det heller ikke regionens ekspansive, territorielle og statspolitiske betydning som framstår som det mest unike. Det som framstår som det viktigste i relasjon til resten av det tekstutvalget som konstituerer Arkhangelsk-tradisjonen i denne avhandlingen, er tematiseringen av den regionale kulturhistorien.

---

⁴³⁶ Kuratov 2003, s.4.

⁴³⁷ Bulatovs regionalhistoriske framstillinger er analysert nedenfor i del 5.4., og Fjodorovs regionalhistorie er analysert i del 6.4.

⁴³⁸ Kuratov 2003, s. 4.

⁴³⁹ Kuratov 2003, s. 4.

Imidlertid kan også den regionale kulturhistorien gjenfortelles som et 'ekspansivt' fenomen i den betydning at den ikke er begrenset til sitt eget historisk-geografiske rom, men søker å gå opp i, å prege, og å være relevant i den videre russiske kulturhistorien. I denne sammenheng legger Kuratov vekt på et etablert synspunkt i den nordlige diskursen, som går ut på at nord har hatt en særlig rolle i å bevare en (opprinnelig) russisk kultur og åndelighet.⁴⁴⁰ Kuratov skriver blant annet at nord har spilt rollen som redningshavn for en russiskortodoks åndelighet.⁴⁴¹ Den russiskortodokse kirken spilte ikke bare en rolle i å bevare og forsvare åndelige verdier; den spilte også en rolle i det konkrete militære forsvaret av nord, gjennom klostervesenets økonomiske, administrative og militære rolle i nord.⁴⁴²

Kuratovs beretning aktiviserer to motiver som blir påpekt flere steder i denne avhandlingen når det dreier seg om arkhangelsktradisjonen. Det ene motivet er i denne avhandlingen kalt 'nord som en bevarer, en vokter og et forråd' av en opprinnelig russisk kultur. Dette er regionens primært passive, konserverende og tilbakeskuende potensial og verdi. Det andre motivet kan vi kalle 'nord som veiviser og frelser' for Russland og russisk kultur. Dette er regionens mer aktive og fremtidsrettede potensial. Hvis en regionalhistoriker som Bulatov kan sies å legge mest vekt på den aktive og fremtidsrettede rollen til regionen (frelsermomentet), kan det se ut som Kuratov virker å konsentrere oppmerksomheten om den mer passive og tilbakeskuende kvaliteten ved regionen; nord som bevarer av det opprinnelige russiske.

Arkhangelskhistorikernes vurdering av Peter den Stores betydning for regionen, virker noe ambivalent, og dette gjelder også framstillingen til Kuratov.⁴⁴³ Peter besøkte byen hele tre ganger i sine unge år (1693, 1694 og 1702), noe som viser byens store betydning for Russland i denne perioden. Peter bidro helt klart til utviklingen av Arkhangelsk-regionen og Arkhangelsk by på kort sikt, ikke minst med utviklingen av de nordlige skipsverftene. Samtidig representerte St. Petersburg, grunnlagt av Peter den Store i 1703, ganske snart en konkurranse og en begrensning for Arkhangelsk sin strategiske og økonomiske rolle i Russland. Denne ambivalensen i vurderingen av Peter ser også ut til å handle om Peters rolle som reformator i Russland, og er også knyttet til en forestilling om en kontinuitet fra Peters reformer og revolusjonene i 1905 og 1917. Premissene for en slik ambivalent vurdering av Peter og seinere Ekaterina II, i relasjon til deres europeiserende reformer, dreier seg blant

---

⁴⁴⁰ Om dette motivet, se nærmere nedenfor i dette kapitlet, i analysen av Bulatovs regionalhistorie.

⁴⁴¹ Kuratov 2003, s. 4.

⁴⁴² Se Kuratov 2003, s. 32–33 om *Solovetskij monastyr og forsvaret av Nord*.

⁴⁴³ Kuratov 2003, s. 41 mv.

annet om forestillinger om at styrkingen av autokratiet og sentralmakten medførte en økt avstand mellom makt og undersåtter, og mindre dialog mellom folket (i periferien) og makta (i sentrum).⁴⁴⁴

Andre typiske temaer knyttet til regional hevdelse innenfor en statsorientert politisk historie-tradisjon som får mye oppmerksomhet i Arkhangelsk-tradisjonen, og som også Kuratov framhever i 2003-utgivelsen, er temaer som ‘Lomonosov og nord’ og ‘Arkhangelsk som porten til Arktis’, hvor byens rolle i å utruste polare ekspedisjoner og tilegnelsen av Arktis er sentrale komponenter.⁴⁴⁵

Det kan også se ut til at Kuratov nå har en mer positiv vurdering av Lenins og bolsjevikenes rolle i nord enn det som kom til uttrykk i 1992-utgivelsen:

Vladimir Ilitsj Lenin (1870–1924) gav et stort bidrag i organiseringen og ledelsen av den økonomiske utviklinga av egnen.⁴⁴⁶

‘Stalin kalte 1929 for Det store bruddets år’ (*god velikogo pereloma*), skriver Kuratov. Slik Kuratov ser det, er dette også en god betegnelse på begivenhetene i Arkhangelsk-regionen. Kuratov peker på særlig tre forhold i tilknytning til dette bruddet: den administrativt-territorielle omorganiseringen, hvor Arkhangelsk gikk opp i *Den nordlige kraj* (1930–1936); overgangen fra en autoritær partistat til en totalitaristisk stalinistisk stat; og oppkomsten av et potent repressivt maktorgan (OGPU som et «terror-organ»)⁴⁴⁷ På dette stadiet av beretningen kommer Kuratov utvetydig inn på de problematiske sidene, med politisk forfølgelse, tvangskollektivisering, avkulakisering, tvangsdeportasjoner og arbeidskolonier, som bestod av politisk forfulgte og ofre for Stalins terror, som et bakteppe for den sosialistiske industrialiseringa i nord.⁴⁴⁸ Stalin, og de mindre lyse sidene ved det sovjetiske moderniseringsprosjektet, er med andre ord ikke utelatt i Kuratovs regionalhistorie fra 2003, til forskjell fra hva tilfellet var i den sovjetiske historiografien.

Arkhangelsk-regionens kulturhistorie er gitt en forholdsmessig fylldig behandling i beretningen.⁴⁴⁹ Innledningen til den kulturhistoriske delen er for øvrig utformet som en

---

⁴⁴⁴ Se Kuratov 2003, s. 152 mv.

⁴⁴⁵ Kuratov 2003, s. 48–49, 62 mv, 109 mv.

⁴⁴⁶ Kuratov 2003, s. 94.

⁴⁴⁷ Kuratov 2003, s. 98–99.

⁴⁴⁸ Kuratov 2003, s. 99–103.

⁴⁴⁹ Kuratov 2003, s. 131–198.

henvendelse til læreren.⁴⁵⁰ Her tar Kuratov opp en drøftelse av kulturbegrepet, og peker blant annet på de begrensningene som lå i den marxistiske historie-teoretiske rammen for kulturhistorien. I sin kritikk viser Kuratov til en rekke både russiske og vestlige teoretikere fra humaniorafeltet. Som i andre sammenhenger, legger Kuratov an på en mer pluralistisk tilnærming til kulturhistorien. Kuratov anno 2003 viser at han forholder seg til og anbefaler en pluralistisk teoriutvikling i regionalhistorien, og refererer til både en nasjonal og en internasjonal teoritradisjon innen historie.

Ett av hovedpunktene i Kuratovs kritikk av den marxistisk orienterte historieskrivingen, var at den lot de makrohistoriske begrepene knyttet til sosiale strukturer fortrenge de mikrohistoriske (for eksempel landsby, familie, individ). Dette innebar en fortrenghet av «det menneskelige elementet» i historieskrivinga, som han skriver. I denne sammenheng, i relasjon til en utvikling mot en regionalhistorie i Nordvest-Russland som i større grad tar inn over seg og anvender mikrohistoriske kategorier, viser Kuratov blant annet til artikkelsamlingen *Den menneskelige dimensjonen i nordområdene*⁴⁵¹.⁴⁵² Artikkelsamlingen, som er på norsk, ble utgitt i Arkhangelsk i etterkant av konferansen «Norsk-russiske forbindelser ca. 1814–1914. Historie og kultur» som ble holdt i Tromsø 6–8 november 1992, og som er nærmere kommentert i kapittel 7, om samarbeidsprosjektene. Kuratov har forøvrig selv med en artikkel i denne utgivelsen.⁴⁵³ Artikkelsamlingen ble riktignok aldri utgitt på russisk, men det ble trykket et hefte på russisk side med artikkelsammendrag i anledning konferansen.⁴⁵⁴ Kuratov viser uansett med disse referansene helt konkret hvordan kontakten mellom nordnorske og nordrussiske historikere har bidratt til den historiografiske utviklingen i Arkhangelsk, også når det gjelder det teoretiske planet. På det samme stedet i *Arkhangelsk-Nord i Russlands historie*, i forlengelsen av referansen til *Den menneskelige dimensjonen i nordområdene*, skriver Kuratov at flere vestlige forskere inngår i historiografien knyttet til Arkhangelsk-regionen, og nevner i denne sammenheng Einar Niemi.⁴⁵⁵

Som tidligere nevnt, aktiviserer Kuratov forestillingen om nord som en bevarer av en ‘opprinnelig’ gammelrussisk kultur. Han periodiserer middelalder-kulturen i Det russiske nord som perioden fra det 10. til det 18. århundret, og betegner perioden som «dypt

---

⁴⁵⁰ Kuratov 2003, s. 131–134.

⁴⁵¹ Nielsen og Opeide (red.) 1994.

⁴⁵² Kuratov 2003, s. 131.

⁴⁵³ «Arkeologi i Arkhangelskområdet» i Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 26–33.

⁴⁵⁴ Anatolij Kuratov (red.) 1992 *Rossija i Norvegija. Istorija i kultura.* (Arkhangelsk).

⁴⁵⁵ Kuratov 2003, s. 134.

religiøs»⁴⁵⁶. Det er i en slik kontekst han behandler temaer som helgener i nord og det boklige Russland i nord.⁴⁵⁷ Når rammen er Det russiske nord på annen halvdel av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet, skriver Kuratov om at gammelrussiske språklige særegenheter, folklore, eventyr og vaner ble bevart. Det russiske nord som et arnested for de gammeltroende var også et viktig moment for regionens rolle som konservator av gammelrussiske tradisjoner, håndskrifter og manuskripter.⁴⁵⁸

5.3.3. Pomorskaja Entsiklopedija bind 1: Arkhangelsk-Nords historie (Istorija Arkhangelskogo Severa) (2001).⁴⁵⁹

Første bind i leksikonserien *Pomorskaja Entsiklopedija* er et kollektivt frambragt verk med sterk forbindelse til Arkhangelsk-historikerne ved Pomoruniversitetet. Analysen av første bind, *Arkhangelsk Nords Historie*, er likevel tatt inn i avhandlingens del om Kuratovs forskning og forfatterskap, ettersom Kuratov var hovedforfatter og medredaktør av bindet, som består av hele 2500 artikler fra 160 bidragsytere. Hovedredaktøren for boka var Kuratovs kollega, Arkhangelsk-historikeren Vladimir Bulatov. I tillegg hadde bindet et redaksjonskollegium på 19 medlemmer, hvor universitetshistorikerne i Arkhangelsk utgjorde den historiefaglige kjernen.

Arkhangelsk Nords historie er det første av i alt fem bind i den regionale leksikonserien *Pomorskaja Entsiklopedija*, utgitt i perioden 2001–2016. Bind 2 har tittelen *Arkhangelsk Nords natur*, bind 3: *Arkhangelsk Nords økonomi*, bind 4: *Arkhangelsk Nords kultur*, og, bind 5: *Arkhangelsk Nords byer, områder og mennesker*. Hvert bind inneholder et varierende antall artikler, fra 800 artikler i bind 3, til 2.983 artikler i bind 4. De to første bindene ble utgitt av PGU, bind 3 av Arkhangelsk Statlige Tekniske Universitet, og de to siste bindene er utgitt av S(A)FU.⁴⁶⁰ Opplagstallene til de ulike bindene har gått ned over tid. Bind 1 hadde et opplag

---

⁴⁵⁶ Kuratov 2003, s. 136.

⁴⁵⁷ Kuratov 2003, s. 136 mv. og 147 mv.

⁴⁵⁸ Kuratov 2003, s. 162.

⁴⁵⁹ Selv om utgivelsesåret (2001) til bind 1 i *Pomorskaja Entsiklopedija* tilsier at analysen av verket skulle vært inntatt før behandlingen av *Arkhangelsk-Nord i Russlands historie* (2003), som er inntatt ovenfor som del 5.3.2, er det her gjort et lite unntak fra utgivelseskronologien som hovedkriteriumet i rekkefølgen i analysen.

Bakgrunnen for denne løsningen er den typemessige likheten mellom Kuratovs monografier fra 1992 og 2003, slik at framstillingen tjener på at de er behandlet i sammenheng.

⁴⁶⁰ Se nærmere ovenfor i delkapittel 5.1. om den institusjonelle historien.

på 10.000 eksemplarer, bind 2 og 3 hadde et opplag på 5.000, mens de to siste bindene, utgitt i 2012 og 2016, hadde hver et opplag på 3.000.

Leksikonserien *Pomorskaja Entsiklopedija* framstår som en sentral utgivelse både i PGU og seinere S(A)FU sin utgivelseshistorikk, og en historiografisk begivenhet i den lokal- og regionalhistoriske aktiviteten i Arkhangelsk.⁴⁶¹ Det at serien er en sentral regionalhistorisk utgivelse, med institusjonell tilknytning til PGU / S(A)FU, gjør at serien og særlig bind 1 har visse likhetstrekk med utgivelsen *Nordnorsk kulturhistorie* (1994), hvis vi legger vekt på verkets tilsynelatende historiografiske og kulturelle regionale betydning i samtida, samt verkets status som regionalhistorisk referanseverk. Hvis vi derimot legger vekt på disposisjon og sjanger, er de to seriene derimot vidt forskjellige, og kan vanskelig sammenlignes på en direkte måte.

Til støtte for det vitenskapelige arbeidet med prosjektet, var Lomonosov-fondet og PGU de to viktigste institusjonene. Initiativet til en regional ensyklopedi skal ha hatt sin opprinnelse i universitetsmiljøet i Arkhangelsk rundt 1992, men slike regionale leksikonserier inngikk i et videre mønster i den samtidige russiske regionale historiografien. I forordet til serien, beskriver redaksjonskollegiet *Pomorskaja Entsiklopedija* som en vitenskapelig utgivelse. Her skriver de også at det i bind 1 er lagt særlig vekt på biografiske artikler.⁴⁶²

Av de fem bindene, er det bind 1 som har den klareste forankringen til universitetshistorikerne i Arkhangelsk. Som et alfabetisk ordnet leksikon, med over 2.500 oppslagsord og artikler om personer, grupper, institusjoner og andre historiske fenomener med tilhørighet til regionen, er det en framstillingsform som vanskelig kan leses og analyseres som en sammenhengende beretning om et steds historie. Dette materialet skiller seg derfor ut fra resten av empirien i denne avhandlingen, som er sammenhengende beretninger om et steds historie. Likevel er det enkeltartikler som kan leses som empiri i relasjon til denne avhandlingen. Det tydeligste eksempelet på det, er innledningsartikkelen, som har samme navn som bindet («Arkhangelsk Nords historie»)⁴⁶³. Det er denne artikkelen som er gjort til gjenstand for en analytisk lesning her.

---

⁴⁶¹ I denne retning, se blant annet Goldin 2007, s. 87.

⁴⁶² Bulatov (red.) 2001, s. 7.

⁴⁶³ Bulatov (red.) 2001, s. 10–25.

5.3.3.1. «Arkhangelsk-Nords historie»

Artikkelen er signert redaksjonsrådet til bind 1, og må kunne antas å være representativ som et kollektivt uttrykk for sentrale trekk ved Arkhangelsk-historikerens regionale historiesyn i perioden rundt utgivelsesåret 2001. Blant medlemmene av redaksjonsrådet var flere av de historikerne som er gjort til aktører i denne avhandlingen i tekstanalysen av Arkhangelsk-tradisjonen (kapittel 5) og i kapittelet om samarbeidsprosjektene (kapittel 8): V.N. Bulatov, V.I. Goldin, A.A. Kuratov, E.I. Ovsjankin og M.N. Suprun.

Artikkelforfatterne ser ut til å ta utgangspunkt i et mangslungent regionbegrep, ikke ulikt tendensen i den samtidige norske begrepsbruken rundt årtusenskiftet. De bruker også begrepsparet makro- og mikroregion, som også gjenfinnes blant andre nordrussiske historikerne på 2000-tallet⁴⁶⁴, og som ser ut til å ha en parallellitet til begrepsparet regional- og lokalhistorie:

Fedrelandets historie er en viktig del av verdenshistorien. På lignende vis kan Russlands regionale historie bli framstilt både gjennom makroregioner (Det europeiske nord, Det russiske nord, Arkhangelsk nord), og gjennom mikroregioner (herreds- og kommunedistrikter, bygder og byer, gater og annet).⁴⁶⁵

Redaksjonsrådet går inn for et objektivistisk historievitenskapelig ideal, noe som de ser som en historiefaglig tendens i samtida:

I den samtidige historievitenskapen foregår det forandringer i verdensanskuelsen. En mer oppriktig streben etter historisk sannhet i studiet av fortida er i ferd med å bli det sentrale prinsippet.⁴⁶⁶

Hvorvidt den 'samtidige historievitenskapen' rundt tusenårsskiftet, globalt sett, var preget av en mer 'oppriktig streben etter historisk sannhet' enn tidligere (og seinere), skal her få stå uimotsagt, ettersom det er en type generelt utsagn som det er vanskelig å etterprøve reint empirisk, og siden det berører historievitenskapelige spørsmål knyttet til sannhetsbegrepet som ligger utenfor det analytiske feltet til denne avhandlingen. Det samme gjelder påstanden om at erfaringen av å være delaktig i en mer oppriktig søken etter historisk sannhet var en allment delt *global* selvforståelse blant verdens historikere rundt årtusenskiftet.

Hvis vi derimot ser sitatet i en russisk kontekst, og en samtidig historiefaglig forståelse opp mot en mer doktrinær og entydig politisk styrt sovjethistoriografi, som fortsatt tilhørte disse

---

⁴⁶⁴ Se blant annet Fjodorov 2004 og Fjodorov 2009.

⁴⁶⁵ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

⁴⁶⁶ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

historikernes nære fortid og erfaringsrom, gir sitatet fornuftig mening. I innledningen er det også lagt vekt på at framstillingsformen i leksikonet (som særlig er bygd opp av biografiske og selvbiografiske artikler) bryter med en tradisjonell (sovjetisk) stil, kjennetegnet av både sjablongmessige og panegyriske framstillinger (heltemotiver, idealiserte framstillinger og en hyppig bruk av karakteriserende adjektiver), og tydelige nedsettende karakteristikker som for eksempel 'renegat', 'diktator', 'tyrann'.

Artikkelens innledning, lest i sammenheng, tilsier at Arkhangelsk-historikerne ser prosjektet som et delvis brudd med sovjethistoriografien i retning av et objektivistisk vitenskapsideal. De legger samtidig vekt på en generell pluralisme når det gjelder både utvalgsriterier for hvilke personer og grupper som er gjort til temaer i leksikonet. Redaksjonskollegiet formulerer seg i retning av et 'totalhistorisk' program:

Forskningsfeltet har generelt utvidet seg. Under arbeidet med artiklene til utgivelsen, ble det forsket på både sentrale og marginale tilfeller av nordboernes aktiviteter knyttet til samfunnsmessig og statlig virksomhet. I Arkhangelsk Nords moderne sosiale historie forskes det ikke bare på sosial-økonomiske og politiske prosesser, men også på motivasjonen bak menneskers handlinger, deres psykologisk-mentale aspekter (levemåte, verdier, sosiale karakteristika, former for nasjonal selvforståelse og annet). Det har blitt forsket på hele totaliteten av samfunnslivet. Den sosialt-kulturelle betydningen av historiske fenomener (som den administrativt-territorielle inndelingen av regionen, den historisk-geografiske nomenklatura, lokale statlige styringsorganer og selvstyre, økonomiske strukturer, sosiale grupper, fenomener knyttet til samfunnslivet, den åndelige og materielle kulturens historiske aspekter, religiøs virksomhet osv.) er blitt gjort synlig.⁴⁶⁷

I fortsettelsen av sitatet ovenfor, kommer arkhangelskhistorikerne inn på et annet sentralt tema i den historiografiske debatten i Nord-Russland, som i Russland for øvrig på 1990-tallet, som videst sett dreier seg om rollen til et marxistisk historiesyn i det postsovjetiske Russland. På begynnelsen av 1990-tallet, med oppløsningen av Sovjetunionen og en generell revisjonistisk holdning til den sovjetiske forskningstradisjonen, kom flere av de sovjethistoriografiske prinsippene under press. I moderne historie gjaldt dette blant annet tendensen til å sette temaer som den strukturelle økonomiske historien og den politiske historien (Lenin og Sovjetunionens kommunistparti) i sentrum, under synsvinkelen klassekamp og et vellykket modernitetsprosjekt under Lenins og seinere partiets ledelse. To beslektede og sentrale kategorier i den grunnleggende sett marxistiske sovjethistoriografien,

---

⁴⁶⁷ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

var klasse- og klasseantagonisme, noe som naturligvis også kom til uttrykk i den regionale historiografien fra Nord-Russland i sovjetepoken.

Oppløsningen av Sovjetunionen innebar også en oppløsning av sovjethistoriografien og et etablert og innarbeidet historiesyn i Russland. Som det ble bemerket allerede i den samtidige historiografiske litteraturen, fikk dette i en periode også et utslag i en generell mistillit til konseptuell og teoridrevet forskningstradisjon, som nok var særlig følbart på 1990-tallet. Fraværet av en dominerende fortolkningsramme og en styrende teori, kunne lede til en friere forskning, men samtidige en ofte faktaorientert og en hendelsesrefererende framstillingsform. Når det gjelder den nordrussiske forskningstradisjonen, er dette tendenser som ble kommentert av nordnorske historikere allerede i samtida, i møte med de nordrussiske historikerne.⁴⁶⁸

Når arkhangelskhistorikerne kommer inn på dette temaet i teksten fra 2001 – spenningen mellom en teoristyrte og en empiri-styrte forskning, ser det ut til at den ubekvemme relasjonen med de materialistiske kategoriene, som kanskje særlig preget første halvdel av 1990-tallet, allerede er i ferd med å endre seg for enkelte av historikerne. Den fremforhandlede konsensusoppfatningen, som denne artikkelen må leses som et uttrykk for, har også en plass til klassebegrepet i den regionale historiske analysen:

Uten å overdrive og uten å underdrive klassenes og stendernes rolle, og uten å påstå klassekampens rolle som den avgjørende faktoren, er vi likevel overbevist om at klasser-, stender og andre kollektive strukturer i samfunnet, til alle tider så lenge staten har eksistert, har hatt betydningsfull påvirkning på den utøvende maktens politikk, enten det er tale om autokratiets eller de partipolitiske og sovjetiske maktorganer.⁴⁶⁹

Et tema som konkret er knyttet til den regionale historiografien og det regionale historiesynet, som også har en klar resonansbunn i Tromsø-tradisjonen, er maktrelasjonen mellom sentrum og periferi:

Syntesens problem i den historiske forskningen har blitt virkeliggjort i søket etter gjensidige forbindelser mellom den sosiale og den politiske historien. Her er det i første rekke studiet av maktfenomenet – den stedlige og den sentrale, som er i forgrunnen (for eksempel, Novgorod –

---

⁴⁶⁸ Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 4–5 og s. 265.

⁴⁶⁹ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

Dvinskaja Zemlja, Moskva – Pomorje, St. Petersburg – Arkhangelsk guvernement, SSSR – Sovjetisk Nord, Den russiske føderasjonen – Arkhangelsk fylke).⁴⁷⁰

Et annet grunnleggende premiss som redaksjonskollegiet trekker fram i innledningen av artikkelen, og som de ser som en sentral del av den samtidige historievitenskapen, er et historiserende grunnsyn i analysen. Dette framkommer ved at de vektlegger nødvendigheten av å presentere og studere historien utfra den idé- og begrepshistoriske konteksten begivenhetene og fenomenene befinner seg i, gjennom det de kaller en ‘kulturdialog’. Denne kulturdialogen er da underforstått å foregå mellom fortidige og nåtidige kulturer. Vektleggingen av en historiserende og kontekstuell analyse, kan sannsynligvis sees som et delvis brudd med sovjethistoriografiens modernitetsparadigme.

Redaksjonsrådets åpne holdning til en tematisk og analytisk pluralisme, er nok også noe de selv ser på som et brudd med den sovjetiske historiografien. Denne holdningen kommer blant annet til uttrykk som en erklæring om forfatterens fortolkningsfrihet:

Redaksjonskollegiet har gitt forfatterne muligheten til å gi uttrykk for sine meninger om konkrete fakta i regionens historie. Samlet sett vil disse meningene dertil kunne føre til en «dialog» om begreper.⁴⁷¹

I artikkelens forord er det for øvrig vist til henholdsvis ‘publiserte vitenskapelige og lokalhistoriske (*krajevedtsjeskije*) arbeider’, og det refereres også til ‘vitenskapelig skolerte historikere og lokalhistorikere i nord’ (*‘utsjenym istorikam i krajevedam Severa’*). Disse to eksemplene viser at tradisjonen ofte forutsetter et betydningsskille mellom ‘lokalhistorikere / lokalhistorie’ og ‘vitenskapelige historikere / vitenskapelig historie’. Denne underforståtte todelingen støttes av en rekke andre tekststeder i Arkhangelsk-tradisjonen.⁴⁷² Sannsynligvis er dette beslektet med realitetene i forståelsen blant mange norske og nordnorske historikere, selv om det i nyere norsk tradisjon ikke er like vanlig å skille mellom *vitenskapelig* historie og lokalhistorie i publiserte tekster.

---

⁴⁷⁰ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

⁴⁷¹ Bulatov (red.) 2001, s. 10.

⁴⁷² Se blant annet Bulatov 1999 s. 161 mv., hvor det handler om opprinnelsen til Arkhangelsk som havneby. Her navngis han de ulike bidragsyterne i historiografien som henholdsvis *krajevedy* (blant annet A.N. Popov med referanse til en tittel fra 1930-tallet) og *istoriki*. Begrepene synes å stå i en viss kontrast til hverandre, men synes ikke å være brukt direkte nedvurderende eller oppvurderende, men synonymt med bruken av *lokalhistoriker* og *historiker* i nyere norsk språkbruk. Seinere i beretningen (Bulatov 1999, s. 179), navngis en annen Popov - G. P. Popov, som er æresdoktor ved Arkhangelsk Universitet, likevel som *istorik-krajeved*.

Ut fra faktisk språkbruk i Norge, ser betegnelsen ‘lokalhistoriker’ imidlertid ut til å være forbeholdt legfolk som sysler med lokale temaer, mens betegnelsen ‘lokalhistoriker’ (*krajeved*) i den sovjetiske og postsovjetiske russiske tradisjonen er en betegnelse som også enkelte av faghistorikerne bruker om seg selv, både med og uten kvalifikasjonene ‘vitenskapelig skolert’ (*utsjenyj*) eller lignende kvalifikasjoner.

Artikkelens hoveddel, beretningen om Arkhangelsk Nord sin historie, følger et tradisjonelt grunnmønster fra flere russiske beretninger om nord i nyere tid. Det er en beretning om de nordlige landskapene, opprinnelig befolket av ulike finsk-ugriske folkeslag, som blir gjort til gjenstand for en gradvis russisk kolonisering og tilegnelse, gjennom ulike etapper. Det *russiske* nord vokser dermed gradvis fram, fra 800-900 tallet og framover, dels som en gradvis territoriell ekspansjon, og dels som en kulturell tilegnelsesprosess i ‘dybden’. Når det gjelder denne artikkelen, er det imidlertid verdt å særlig framheve at forestillinger om de andre folkegruppene bidrag også er vektlagt, blant annet gjennom å vise til ulike assimileringprosesser, hvor det er pekt på at den dominerende og ekspansive kulturen (den russiske), også har tatt opp i seg trekk fra de opprinnelige finsk-ugriske folkene i nord. Det sentrale i beretningens dynamikk er likevel, her som i lignende beretninger, den østslaviske og russiske territoriale og kulturelle tilegnelsesprosessen. I denne artikkelen er denne prosessen primært kalt russisk kolonisering, både i enkelttilfellene, og som overordnet fenomen, og både når det er en spontan folkeforflytning (i beretningen kalt «folkelig kolonisering») og når staten og / eller kirken har en klar rolle i prosessen. I nyere russisk forskningslitteratur brukes ofte termen ‘tilegnelse’ som et overordnet begrep på denne prosessen sett i sin helhet, mens ‘kolonisering’ ofte blir brukt som betegnelse på de mer konkrete fenomenene, som for eksempel migrasjon inn i regionen.

I artikkelen berettes det om at østslavere som stammet fra Novgorod og Ladoga hadde et nærvær i det som er kalt ‘det gamle Pomorje’ allerede på 900-tallet.⁴⁷³ Perioden 1200 til slutten av 1400-tallet er behandlet under overskriften «Novgorod- og Rostov Nord», som peker på de to viktigste sentrene for den nordvendte russiske ekspansjonen i denne perioden. Utvandringen fra Novgorod var primært en utvandring av bønder, mens utvandringen fra Rostov-området bestod av adelsfolk (*bojare*), kjøpmenn og munkere. Vi lærer at det særlig var impulsen fra fyrstedømmet Rostov Velikij⁴⁷⁴ som førte til at koloniseringen av det landskapet

---

⁴⁷³ Bulatov (red.) 2001, s. 11.

⁴⁷⁴ For ordens skyld: Må ikke forveksles med byen Rostov ved Don (Rostov na Donu), som ligger i Sør-Russland.

som skulle bære navnet *Zavolotsje* etter hvert fikk et klarere islett av en kirkelig og statlig kolonisering – og ekspansjon.

Arkhangelskhistorikerne som står bak artikkelen er ikke fremmede for å trekke inn begreper fra et samtidig statsvitenskapelig vokabular i den historiske analysen, som når de kaller den russiske utvandringen og koloniseringen av nord for en ‘geopolitisk prosess med en innbyrdes motsetningsfull karakter’, og utdyper:

[...] på den ene side foregikk det en fredelig folkevandring av bønder, der russisk-slaviske jordbrukere relativt lett fant seg ledig jord og derfor, sannsynligvis, ikke kom i konflikt med tsjudene. På den andre side hadde den statlige, kirkelige og klosterbaserte koloniseringen et klart preg av erobring.⁴⁷⁵

Det berettes at utvandringen og koloniseringen førte til en stor grad av gjensidig påvirkning og sammensmelting mellom den opprinnelige finsk-ugriske befolkningen og de russiske innvanderne.

I denne korte oversiktsartikkelen gjenfinder vi flere av de etablerte forestillingene om regionens særegenhet i en større russisk historisk prosess, slik den er forstått og framstilt andre steder i Arkhangelsk-tradisjonen. De mest sentrale forestillingene om regionen (Det russiske nord, Det europeiske nord, Nord-Russland, Arkhangelsk Nord, Pomorje) er kommentert nærmere i analysen av forskningen til historikerne Kuratov og Bulatov i denne avhandlingens kapittel 5. Ett av disse motivene er ‘nord som en redningshavn for russere og den russiske kulturen’. Dette motivet kommer også til uttrykk i en relativt tidlig periode i Det russiske nords historie, med referanse til ‘det mongolske åket’:

I den tunge tida med det mongolsk-tatarske åket ble Kvitsjøområdet i nord [*Belomorskij Sever*] en trygg avkrok som mange russiske bønder og byboere kunne rømme til, for å unnsnippe «hedningene» [*«busurman»*].⁴⁷⁶

Innlemmelsen av fyrstedømmet Novgorod, og med dette det nordlige landskapet Dvinskaja Zemlja, i storfyrstestaten Moskva i 1470-årene, framstår i denne artikkelen som en positiv begivenhet, både i den regionale og nasjonale historien. Her, som i de andre regionale russiske beretninger om nord⁴⁷⁷, blir det lagt vekt på det nordlige bidraget i den territorielle utvidelsen (en fordobling) av Moskva-staten.

---

⁴⁷⁵ Bulatov (red.) 2001, s. 12.

⁴⁷⁶ Bulatov (red.) 2001, s. 12.

⁴⁷⁷ Se blant annet Bulatov 1997; Fjodorov 2009.

Den neste epoken i regionens historie, fra 1500-tallet til slutten av 1700-tallet, er behandlet under overskriften «Arkhangelsk Nord som en del av Den russiske staten».⁴⁷⁸ Her handler det blant annet om hvordan bøndene i nord klarte å bevare en relativt fri stilling, ved at de unngikk å bli gjort til livegne under privateide jordegods. De jordeiende institusjonene i nord var staten, kronen og kirken.

Ett av de typiske regionale temaene i Arkhangelsk-tradisjonen, som også er vektlagt i denne beretningen, er de nordlige klostrenes politiske, administrative, økonomiske og militære rolle i nord. Når det gjelder den militære historien, rettes oppmerksomheten særlig mot klostrenes rolle som militære forsvarsverk og forposter for den russiske staten i den nordlige grenseperiferien, i vid forstand.⁴⁷⁹

Et regionspesifikt trekk som særlig blir vektlagt i den postsovjetiske historiografien i Arkhangelsk, er den tidlige framveksten av et borgerskap i nord:

I Nord begynte det å danne seg førborgerlige [*predburzjuaznye*] forhold tidligere enn i det sentrale Russland. Den utviklingen ble dessverre avbrutt i årene med *opritsjnina*⁴⁸⁰ og den økonomiske ødeleggelsen i uroens tid^{481, 482}

Et utbredt grunnmotiv i Arkhangelsk-tradisjonens beretning om regionen, er regionens ekspansive agens – i sin egen og i nasjonens (den russiske statens) historie. En typisk eksponent for dette, er den allerede nevnte Vladimir Bulatov⁴⁸³. Selv om dette motivet ikke er like framtrødende i denne korte oversiktsartikkelen, finnes det spor av det også her, blant annet med referansene til nord og Pomorje som et bruhode for koloniseringen av Sibir, og med referansene til sjøfarerne fra nord, som dro både i østerled og i vesterled. I forbindelse med denne ‘grenseoverskridende’ siden av regionalhistorien, er det også referanser til norsk-russiske forbindelser og forskningen til tromsøhistorikeren Einar Niemi og murmansk-historikeren Ivan Usjakov. Når det er regionens egne aktører som står for denne grenseoverskridende aktiviteten, er det gitt en eksplisitt eller underforstått positiv fortolkning i

---

⁴⁷⁸ Bulatov (red.) 2001, s. 13.

⁴⁷⁹ Her ser vi også en tydelig kontinuitet tilbake til Frumenkovs tematikk i den regionalhistoriske tradisjonen i Arkhangelsk, slik den utviklet seg allerede på 1960-tallet.

⁴⁸⁰ Uttrykket peker her på perioden (1565–1584) forbundet med Ivan den grusomes voldsomme tiltak og terror rettet mot arveadelen, de russiske bojarerne, som et ledd i tsarens sentraliseringspolitikk og streben etter autonom makt.

⁴⁸¹ Russisk: *smuta*. Refererer til perioden 1598–1613; perioden mellom Riurik- og Romanov-dynastiet, preget av politisk uro og oppløsning, i form av illegitime tronpretendenter, bondeopprør og utenlandske angrep.

⁴⁸² Bulatov (red.) 2001, s.

⁴⁸³ Bulatovs regionalhistoriske framstillniner er analysert i denne avhandlingens del 5.4.

beretningen. I de tilfeller der det derimot er utenlandske aktører som står for bevegelsen ‘inn i regionen’, er det derimot tendens til en negativ eller nøytral vurdering av følgene. Den negative vurderingen gjelder ikke utelukkende de åpenbare tilfellene med utenlandske militære angrep, plyndring og åpen aggresjon, men også et fenomen som koloniseringen av Murmansk-kysten på andre halvdel av 1800-tallet, hvor mange av kolonistene var finner og nordmenn.⁴⁸⁴ Tendensen til en generell positiv vurdering av ekspansiv regional agens, og en tilsvarende negativ vurdering av agens fra utlandet, i alle fall i de tilfellene den innebærer utnyttelse av regionens egne ressurser, er ikke overraskende, og harmonerer godt både med et tradisjonalistisk regionalpatriotisk og et statspatriotisk historiesyn.

En generell karakteristikk som av og til brukes for å karakterisere russisk idé-tradisjon, herunder historiografi, er å hevde at den er statsorientert. Graden og arten av et statsorientert grunnpremiss i historieforskningen og historieframstillingene vil naturlig nok variere mellom ulike perioder, tradisjoner og enkelthistorikere. Denne artikkelen er lest som et uttrykk for Arkhangelsk-historikernes regionale historiesyn rundt årtusenskiftet, og et av de interessante spørsmålene en kan undersøke i en russisk historiografisk sammenheng, er derfor hvorvidt teksten bærer preg av statssentrisisme eller av å være statsorientert. Som vi kommer nærmere inn på seinere i analysen, er det blitt hevdet at et av kjennetegnene ved Arkhangelsk-tradisjonen, i relasjon til tradisjonen i Murmansk, er at den er preget av en ‘streben bort fra sentrum’. Forut for lesningen av beretninger fra Arkhangelsk-tradisjonen kunne en derfor, fra et norsk ståsted, forvente seg at den regionalhistoriske beretningen i liten grad er statsorientert.

Selv om det er mulig å argumentere for at totaliteten av hendelsene og fenomenene som utgjør beretningen føyer seg inn i en grunnleggende sett ‘statsorientert’ russisk historiografi og idé-tradisjon, i fortolkningen og framstillingen av regionen og dens ‘rolle’ i den historiske prosessen, i det vi noe paradoksalt kan kalle en ‘statsorientert regionalisme’, er det også flere trekk ved beretningen som går imot en slik karakteristikk. Artikkelforfatterne er for eksempel på flere steder i teksten saklig kritiske til hvordan den russiske staten i enkelte tilfeller har opptrådt både overfor den russiske og den etnisk sett ikke-russiske befolkningen i nord. Et eksempel her, er når beretningen har nådd 1600-tallet, som artikkelforfatterne i klammeform har kalt «det opprørske århundret»:

---

⁴⁸⁴ Om dette siste, se Bulatov (red.) 2001, s. 16.

Den autokratiske statens undertrykkelse strakk seg også over den ikke-russiske skatte- og tributpliktige befolkningen i egnen. Nenetserne, for eksempel, gjorde spontant opprør mot uforholdsmessige skattebyrder, og i vrede drepte de de mest hatske tsaristiske hærførerne [*voievody*] og embedsmennene [*djaki*]. Forholdene var ikke bedre for Kolas lapper (samene); selv om de kunne finne støtte hos de russiske pomorene, så utviste tsarens embedsmenn og klostrenes embedsmenn en trang til gullkalven. [...]. Statens og kirkens kolonisering var langt fra de kristne bud.⁴⁸⁵

Et interessant poeng her, er at det gjenfinnes spor av denne dualismen, når det gjelder det ‘dialektiske’ forholdet mellom Kolas samer og henholdsvis representantene for det russiske folket (pomorene) og den tsaristiske staten, som kjennetegnet den tidligere sovjetiske historiografien i Nord-Russland.⁴⁸⁶ Den første relasjonen var preget av ‘gjensidig sympati’, mens den andre relasjonen blir framstilt som utbytting, men underforstås likevel som å være ‘nyttig’, som et ledd i utviklingen av ‘produksjonsforholdene / økonomien’ og ‘klasseantagonismen i egnen’. I denne artikkelen er tilsynelatende den underforståtte nytten i relasjon til ‘utviklingen av produksjonsforholdene’ ikke lenger en relevant kategori, men dualismen i relasjonen mellom på den ene side pomor-russere og samer, og på den andre side representanter for den tsaristiske staten og samer, er opprettholdt.

Også andre steder i beretningen, som når det handler om forsvars- og krigshistorien i nord, som tematisk sett passer inn i hva en vil forvente av en ‘statsorientert’ regionalhistorie, er hendelsene berettet på en slik måte at det vektlegger regionen selv som et mål med forsvaret, og ikke utelukkende den større russiske staten. Disse og lignende eksempler fra beretningen, som en kontrast til en i russisk forstand mer ensrettet statsorientert historieframstilling, er nok særlig karakteristisk for denne perioden i historiografien, fra 1990-tallet og tidlig på 2000-tallet.

Perioden 1700 til begynnelsen av 1900-tallet er gitt overskriften «Arkhangelsk guvernement som en del av Det russiske imperiet»⁴⁸⁷. Temaene i denne delen av artikkelen er konsistent med forventningene. Det handler blant annet om Peter den store og Arkhangelsk, båtbygging, Arkhangelsk sin rolle som militært bolverk i nord, Arkhangelsk sin rolle i arktiske ekspedisjoner og tilegnelsen av Arktis, Arkhangelsk og utvandringen og koloniseringen av Sibir – typiske statsorienterte regionale temaer som er utførlig behandlet andre steder i denne avhandlingen.⁴⁸⁸ Årene 1914–1920 er behandlet som en egen periode under overskriften

---

⁴⁸⁵ Bulatov (red.) 2001, s. 15.

⁴⁸⁶ Nærmere om denne dualismen i sovjethistoriografien, se særlig kapittel 6.2.1

⁴⁸⁷ Bulatov (red.) 2001, s. 15.

⁴⁸⁸ Se ovenfor i kapittel 5.3.1. og 5.3.2., og enda tydeligere nedenfor i kapittel 5.4.

«Arkhangelsk Nord i årene under første verdenskrig (1914–1918), Februar- og Oktoberrevolusjonen (1917) og Borgerkrigen (1918–1920)»⁴⁸⁹

Som i flere av de andre regionalhistoriske beretningene fra nord om perioden mellom Den russiske borgerkrigen og Den store fedrelandskrigen (1921–1941), er det lagt vekt på regionens store betydning i gjenoppbyggingen og den sosialistiske omdannelsen av den nasjonale økonomien. Regionens politiske og økonomiske betydning på 1920-tallet tematiseres som i flere andre sammenhenger. Artikkelforfatterne viser blant annet til regionens betydning i å overkomme og overvinne vestmaktens økonomiske blokade etter revolusjonen. Arkhangelsk sin betydning i å utstyre korn-ekspedisjoner sjøveien til Sibir, og seinere vitenskapelige ekspedisjoner i tilegnelsen av Arktis og den nordlige sjørute, er andre temaer som er framhevet. Regionens naturrikdommer er også vektlagt, og da særlig gjennom betydningen av regional eksport av tømmer og trevarer, og hvordan dette bidro til de nasjonale valutaresservene på 1920-tallet.

Både Lenin og Stalin opptrer i beretningen, og deres roller er berettet i et saklig og analytisk ordelag. Det berettes om problematiske temaer, som terroren og personkulten knyttet til Stalin. Artikkelenes hovedtema fra denne epoken er nok likevel hvordan regionens potensial i form av naturressurser og den regionale entusiasmen bidro til den sosialistiske omdannelsen av den nasjonale økonomien og den sovjetiske tilegnelsen av Arktis. Denne påstanden kan illustreres med to sitater, når de leses i sammenheng:

Med sovjetmaktens gjenreising ble den sosialistiske omdannelsen gjennomført. Guvernementet, som stort sett hadde bevart sine grenser fra førkrigstida (utenom Murmansk Guvernement, som var blitt skilt ut), spilte en stor rolle i gjenopplivingen av landets økonomi. [...]. Det var i mangt takket være Det europeiske nord den sovjetiske staten i disse årene klarte å bryte den økonomiske blokaden.⁴⁹⁰

En skal ikke nedvurdere nordboernes selvoppofrende deltagelse i den sosialistiske omdannelsen (den sosialistiske konkurransen, de kommunistiske lørdagsarbeiderne, bevegelsen av stakhanovitter og sjokkarbeiderbrigader, bedriftsråd, og deltagelse i valgte sovjetiske maktorganer med mer). [...].

Det var med en oppriktig entusiasme nordboerne deltok i gjennomføringen av «Stalins plan» - å erobre Det sovjetiske Arktis.⁴⁹¹

---

⁴⁸⁹ Bulatov (red.) 2001, s. 18.

⁴⁹⁰ Bulatov (red.) 2001, s. 19.

⁴⁹¹ Bulatov (red.) 2001, s. 20.

Mangfoldet av de regionale betegnelsene, er et selvstendig poeng i analysen av det russiske materialet. Når beretningen har nådd sovjetepoken, ser vi at artikkelforfatterne gjør bruk av begrepet Det europeiske nord. Territorielt må dette begrepet være overlappende med den geografiske referanserammen til begrepet Det russiske nord med periodereferanse fra ca. 1500 og framover. I en russiskspråklig kontekst refererer begrepet Det europeiske nord til den nordlige delen av det som regnes som det europeiske Russland i geografisk forstand (det nordlige området vest for Uralfjellene), men uten å knytte det an til den etniske kategorien som ligger i den russiske forståelsen av begrepet Det russiske nord.⁴⁹²

Den store fedrelandskrigen (1941–1945) har fått en relativt betydningsfull plass i beretningen. Reint kvantitativt utgjør andre verdenskrigstematikken omtrent én av artikkelens 16 tospaltede sider i storformat, og perioden er også presentert med en egen periodiserende og tematiserende overskrift. Det er liten tvil om at krigstematikken har hatt en sentral rolle i den lokal- og regionalhistoriske forsknings- og formidlingsaktiviteten knyttet til universitetene og de tidligere pedagogiske instituttene i Murmansk og Arkhangelsk. Den store fedrelandskrigen har hatt en betydningsfull rolle i både den nasjonale og regionale minnekulturen og historiografien. I denne korte oversiktsartikkelen er det lagt vekt på Arkhangelsk-regionens betydning og kollektive bidrag til seieren. Det vises blant annet til den nordlige regionens rolle som ugjennomtrengelig grenseperiferi, og den militære betydningen av de nordlige havnene som innfallsårer i *lend-lease*-programmet:

Det pomorske nord (*Pomorskij Sever*) bidro med en betydningsfull innsats i nedkjempingen av det fascistiske Tyskland. [...].

Det pomorske nord var den eneste grenseregionen i landet, hvor ingen tysk soldat satte sin fot. [...].

Den nordlige transportruten spilte en enorm rolle i krigen. Fraktgods i tilknytning til *lend-lease* programmet ble levert langs de arktiske forbindelseslinjene sjøverts til Murmansk, Arkhangelsk og Molotovsk⁴⁹³.⁴⁹⁴

Her ser vi også hvordan artikkelforfatterne introduserer ytterligere en regional betegnelse i beretningen: *Pomorskij Sever*, som direkte oversatt til norsk vil være Det pomorske nord.

---

⁴⁹² For å tydeliggjøre denne distinksjonen: på russisk er det en egen adjektivistisk form som refererer til det å høre til den russiske staten, uavhengig av etnisk tilhørighet – *rossijskij*. Formen *russkij*, derimot, innebærer en referanse til noe etnisk russisk eller kulturelt russisk. På norsk vil begge formene som regel oversettes til 'russisk'.

⁴⁹³ Navnet på byen Severodvinsk, som ligger 35 kilometer nordvest for Arkhangelsk by, i perioden 1938–1957.

⁴⁹⁴ Bulatov (red.) 2001, s. 21.

Beretningen om etterkrigstida i regionen ligger tett opp til de rammene som er gitt av den generelle sovjetiske økonomiske og politiske utviklingen i landet som helhet. Dette 'all-nasjonale' og generelle i disposisjon og temavalg, er særlig framtreddende i beretningen om 1980- og 1990-tallet. Perioden fra 1945 til ca. 1985 er berettet som en vekstperiode, både nasjonaløkonomisk, kulturelt og i sovjetborgernes materielle levestandard. Også for denne perioden er det noen klassiske regionale særtrekk, som for eksempel den nasjonale betydningen av Arkhangelsk fylkes forsvarsindustri, tømmer og trevareproduksjon og tilhørende eksport, samt celluloseindustrien. Hovedtendensen når det gjelder denne epoken, er likevel at den regionale historien framstår som en typisk illustrasjon på den samtidige all-russiske sovjeterfaringen i etterkrigstida, mer enn en særegen regionalistisk beretning. Regionens særegenhet og heldedåder, framtrer tydeligere i de tidligere periodene i beretningen.

5.4. Vladimir Nikolajevitsj Bulatov (1946–2007).⁴⁹⁵

Den tredje av hovedaktørene i denne beretningen om arkhangelskhistorikernes regionalhistoriske forskning og framstillinger, er Vladimir Bulatov. Heller ikke valget av Bulatov er tilfeldig. Bulatov hadde en lang institusjonell tilknytning til AGPI / PGU, først som student på historisk-filologisk fakultet i perioden 1968–1971, og seinere som ansatt ved AGPI / PGU i perioden 1981–2007. I perioden 1986–2007 var han rektor ved AGPI / PGU, og dermed en av de sentrale aktørene i instituttets omdannelse til universitet. Bulatov var også en av pådriverne for utviklingen av det norskrossiske historikersamarbeidet i nord og for samarbeidsprosjektene mellom UiT og Pomoruniversitetet.⁴⁹⁶

Som sønn av en sovjetisk militærtjenestemann, ble Bulatov født i Romania i 1946. Familien flyttet seinere til Arkhangelsk, hvor Bulatov vokste opp. Etter studietida i Arkhangelsk, gjennomførte han aspirant-programmet i historie ved Leningrad høyere partiskole, og forsvarte kandidatoppgaven ved Leningrad Statlige Universitet i 1979. Kandidatavhandlingen handler om historien til KOMSOMOL⁴⁹⁷ i Arkhangelsk fylke – for øvrig en tematikk som også flere andre av Arkhangelsk-historikerne viet seg til på 1970- og begynnelsen av 1980-tallet.

Doktorgradsavhandlingen hans, som han forsvarte i 1990 ved Leningrad høyere partiskole, hadde også en tematikk knyttet til SUKP⁴⁹⁸: «Partiets politikk i omdannelsen av Den nordlige sjørute til en funksjonell helårig magistral». Denne perioden, på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet var en turbulent tid, noe som også gav seg utslag i historiografien - og språket. De raske endringene lar seg spore i bibliografien til Bulatov i denne perioden. Allerede i 1989, året før doktorgradsdisputasen i Leningrad, hadde Bulatov fått utgitt en monografi på forlaget til Moskva Statlige Universitet, som grunnleggende sett baserte seg på det samme materialet og den samme tematikken, men hvor tittelen på boka gav SUKP en tydeligere rolle som agens og triumfator: «SUKP – organisator i tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute (1917– 1980)». Mye av den samme tematikken og materialet som var gjenstand for Bulatovs monografi fra 1989 og doktorgradsavhandling i 1990, inngår i det siste

---

⁴⁹⁵ Den innledende biografien er særlig basert på Bulatov (red.) 2001, s. 85; Domorostsjonov 2001, s. 78–85; Goldin 2007, s. 271–274.

⁴⁹⁶ Dette framgår blant annet av samtidige presseoppslag fra 1990-tallet og i intervju med Jens Petter Nielsen, datert 08.10.2018 og Vladimir Goldin, datert 10.10.2017.

⁴⁹⁷ Ungdomsorganisasjonen til Kommunistpartiet.

⁴⁹⁸ Sovjetunionens kommunistiske parti.

og femte bindet i serien *Det russiske nord (Russkij sever)*, som ble utgitt i 2001, og som er analysert nærmere nedenfor.

5.4.1. *Det russiske nord (Russkij Sever)* i fem bind (1997–2002).

Det russiske nord i fem bind er Bulatovs storverk, og handler om regionens historie fra det 9. til det 21. århundret. Bulatov begrunner prosjektet med et ønske om å skrive en forent og sammenhengende regionalhistorie om Det russiske nord.⁴⁹⁹ Selv om det er skrevet mye om ulike sider ved historien til Det russiske nord, er det få utgivelser skrevet av faghistorikere som tar sikte på å være en generell regionalhistorie for hele det nordrussiske rommet fra eldre tider til vår tid.

Begrepet Det russiske nord, som et dynamisk historisk rom, refererer til et større geografisk område enn det som er utgangspunktet for denne avhandlingens undersøkelse, som på russisk side er de områdene som utgjør dagens Arkhangelsk og Murmansk fylke. De delene av beretningen som tar for seg de østlige delene av Det russiske nord, som framstillingen av de historiske områdene Perm Vytsjegodskaja, Petsjorskij kraj og Jugra, er derfor ikke viet stor oppmerksomhet i analysen her.

I forordet til bind I sies det at verket var planlagt som et trebindsverk om perioden fram til det 20. århundret. I stedet ble det i alt fem bind, og beretningen strekker seg helt fram til det 21. århundret. Til tross for at bokverket er rettet mot et bredt publikum, er det inntatt fullstendige litteraturreferanser som fotnoter, men det mangler en samlet kilde- og litteraturfortegnelse. Siden området og perioden som er omhandlet i denne monografien spenner såpass vidt, er det ingen overraskelse at beretningen i det store og hele, og i særdeleshet de fire første bindene, er basert på tidligere publisert forskningslitteratur.

5.4.2. Bind I: *Zavolotsje* (1997)

Det første bindet handler om den russiske tilegnelsen (*osvojenije*) av nord i perioden fra det niende til det sekstende århundret. Det russiske nord har aldri vært et tydelig administrativt og territorielt avgrenset område. Begrepet er tøyelig, og avhengig av periode og språkbruker. Det

---

⁴⁹⁹ Bulatov 1997, s. 6

er et historisk-kulturelt geografisk rom som befinner seg i nord i den europeiske delen av Russland, og som gjennom flere århundrer var gjenstand for en russisk tilegnelse. Bulatovs bruk av begrepet Det russiske nord, inkluderer de historiske landskapene Zavolotsje, Dvinskaja zemlja, Kolskaja zemlja og Pomorje, som i sin helhet går opp i hans begrep om Det russiske nord. *Zavolotsje* var navnet på de områdene av Novgorodfyrstedømmet som lå bortenfor (*za*) dragstedene (*voloki*)⁵⁰⁰. Zavolotsje omfattet deltaene til de nordlige elvene Onega, Severnaja Dvina, Mezen og Petsjora, og områdene rundt.⁵⁰¹

Bulatovs beretning i første bind, er en beretning om de nordlige landene, som opprinnelig var befolket av finsk-ugriske folk, og som ble gjenstand for en russisk tilegnelsesprosess gjennom flere århundrer. Den første østslaviske utvandringen nordover, i det som etter hvert konstituerte det ekspanderende Russiske nord, hadde sitt viktigste utspring i fyrstedømmet Novgorod. Selv om den slaviske utvandringen i utgangspunktet gjerne foregikk uavhengig av staten, fulgte staten, ved Novgorod, etter hvert etter.⁵⁰² Denne formen for tilegnelse av rommet, som av russiske historikere også har blitt benevnt en «indre kolonisering», til forskjell fra den europeiske oversjøiske koloniseringen, kan da ha visse likhetstrekk med en historisk framstilling av den russiske tilegnelsen av Sibir, som en pioner-drevet «frontier», hvor kirken og staten følger etter. Bulatovs beretning er en beretning om den russiske tilegnelsen av nordområdene, men det anerkjennes likevel at mange av de kulturelle elementene til de finsk-ugriske folkene gikk inn i dannelsen av den gammelrussiske kulturen i nord. Bulatov legger vekt på at den gjensidige assimilasjonen foregikk på en organisk måte.⁵⁰³

Når den tidlige russiske bosettingen i nord lenge foregikk utenfor statens rammer, ser Bulatov dette som en regional særegenhet som også førte til at livegenskapet lenge ikke hadde noen utbredelse i nord. Seinere kan en likevel snakke om et livegenskap også i nord, skriver Bulatov, men da i «myke former», innenfor rammene av en «statlig føydalisme».⁵⁰⁴

Bulatov legger vekt på at Det russiske nord tjente som en redningshavn for mange russiske bønder og håndverkere som hadde rømt fra mongolenes åk, og som siden ble værende i nord.⁵⁰⁵ Perspektivet på nord som en redningshavn for den russiske bonde som «rømmer» fra ufriheten i Sentral-Russland og det mongolske nærværet, er en illustrasjon på idéen om nord

---

⁵⁰⁰ Eller drageidene - de stedene mellom vannveiene som en dro båtene over.

⁵⁰¹ Bulatov 1997, s. 6–8.

⁵⁰² Bulatov 1997, s. 76 mv.

⁵⁰³ Bulatov 1997, s. 8–9.

⁵⁰⁴ Bulatov 1997, s. 9.

⁵⁰⁵ Bulatov 1997, s. 9.

som frelser, konservator og beskytter av den russiske kulturen. Dette er en motivkrets som en ofte støter på i beretninger om regionen skrevet i ulike perioder. Ideen om nord som frelser (*spasitel*) og konservator (*khranitel*) for den kristne russiske kulturen, er et motiv som Bulatov selv aktiviserer flere ganger, noe det vendes tilbake til seinere i denne avhandlingen.

De tre første kapitlene i *Zavolotsje* er viet ikke-slaviske grupper (bjarmer, tsjuder, vikinger) som befolket eller hadde aktiviteter i de områdene som etterhvert skulle gå opp i Det russiske nord. Bulatov viser til ulike teorier om hvem de var og hvor de kom fra. Navnehistoriske hypoteser (etymologi), får en stor plass hos Bulatov, både når det handler om folkegrupper (etnonym) og stedsnavn (toponym).

Et av de viktige knutepunktene for den tidlige russiske tilegnelsen av nord som var forbundet med Novgorod, var Ladoga.⁵⁰⁶ Fra det niende til det ellefte århundret foregikk det en utfart av *usjkujniki* ('folk som for på elvetokt')⁵⁰⁷ fra Novgorod mot nord, langs vannveiene.⁵⁰⁸ Disse ekspedisjonene og strandhuggene (*nabegi*), kan sees som en forløper for den seinere russiske tilegnelsen av nord, som tradisjonelt har blitt delt i tre etapper: bojarenes tokt og ekspedisjoner, bøndenes kolonisering, og klostrenes kolonisering. Bulatov trekker fram flere ulike perspektiver fra historiografien knyttet til den russiske tilegnelsen som en langvarig prosess. Blant historikerne har det vært noe ulike perspektiver på rekkefølgen og den relative betydningen av de tre tradisjonelle etappene det er vist til her, og Bulatov er forsiktig med å løfte fram en egen entydig periodisering og rekkefølge.⁵⁰⁹

I Bulatovs beretning er det likevel lagt til grunn at Novgorodfyrstedømmet har initiativet i den første fasen, via innsjøene Ladoga, Kenozero og Onega og de vannveiene og drageidene som forbandt dem, og videre nordover via elva Onega, som munner ut i Kvitsjøen. Novgorods tilegnelse av det nordlige rommet, både i form av tokt og fangstekspedisjoner, og etter hvert gjennom bosetting, handel, tributinnkreving og klosterkolonisering, konstituerer det historiske landskapet Zavolotsje – et landskap som allerede med det semantiske feltet som

---

⁵⁰⁶ Bulatov, s. 102 mv.

⁵⁰⁷ Termen er vanskelig å oversette. Gruppenavnet peker sannsynligvis på de båttypene de brukte (gammerrussisk *usjkuj*), som primært og i utgangspunktet ble brukt til elvefart og på innsjøer. I Bulatovs sammenheng er det snakk om båtfolk fra Novgorod som dels drev handel, dels dro på plyndringstokt og dels på fangstekspedisjoner langs elveleiene nordover fra Novgorod-området.

⁵⁰⁸ Bulatov 1997, s. 104.

⁵⁰⁹ Bulatov 1997, s. 109 mv.

ligger i betydningen av ordet ('bortenfor dragstedene') er relativt åpent, dynamisk og uavsluttet (ekspansivt).

I en fase som i beretningen ser ut til å starte noe seinere, men med en uklar datering (en samlet lesing peker på perioden fra og med rundt år 1000-1100), får også tilegnelsen og utvandringen nordover et utspring fra områdene knyttet til fyrstedømmene ved øvre Volga – først fyrstedømmet Rostov-Suzdal, seinere Vladimir-Suzdal.⁵¹⁰ Fra og med 1300-tallet, skriver Bulatov, tar klostervesenet aktivt del i den russiske tilegnelsen av områdene rundt Kvitsjøen, med misjon og kristning av finsk-ugriske folk (*tsjudy*).⁵¹¹

Moskvastatens framvekst førte til en prosess hvor Novgorod måtte oppgi sin selvstendighet, og de siste delene av fyrstedømmet gikk endelig inn i Moskvastaten under Ivan III på 1470-tallet. Zavolotsje fulgte med i denne overgangen, som ble uomtvistelig og endelig i 1478. Slik som Novgorod hadde gjort det tidligere, skriver Bulatov, kom også Moskva til å nyttiggjøre seg de *store naturrikdommene* som Zavolotsje og Det russiske nord bød på. Naturrikdommene bestod blant annet av pels, skinn, salt, sølv og kråkesølv, spekk, tjære og perler.⁵¹²

Et av de mange historiske landskapene Bulatov trekker fram i sin beretning, og som inngår i det videre regionale begrepet Det russiske nord, er Vaga.⁵¹³ Vaga sitt kjerneområde var deltaet til elva av samme navn – en sideelv på den vestlige bredden av Severnaja Dvina. Under Novgorods overherredømme, grenset Vaga – eller Vazjskaja zemlja ('Vaga-landet') – til Dvinskaja oblast i nord og til Vologodskaja zemlja i sør. Bulatov oppsummerer betydningen av Vaga-territoret i historien om Det russiske nord på denne måten:

Man kan uten overdrivelse si at nettopp landet Vaga var kjernen og senteret i hele det vidstrakte territoriet som utgjorde Det russiske nord. Her samlet kraften og energien til det slaviske folk seg, til en fortsatt tilegnelse av den nordlige egns jord, av Sibir og Det fjerne østen.⁵¹⁴

Dvinskaja zemlja er et annet av de viktige historiske landskapene i Det russiske nord. Dvinskaja zemlja bestod av områdene som lå til elva Severnaja Dvina og denne elvas sideelver. Bulatov tegner et bilde av et gammelrussisk bondesamfunn som var relativt fritt, egalitært og demokratisk.⁵¹⁵ På samme måte fortsetter Bulatov med en gjennomgang av andre

---

⁵¹⁰ Bulatov 1997, s. 109 mv.

⁵¹¹ Bulatov 1997, s. 64.

⁵¹² Bulatov 1997, s. 120 mv.

⁵¹³ Se Bulatov 1997, s. 134–154.

⁵¹⁴ Bulatov 1997, s. 154.

⁵¹⁵ Bulatov 1997, s. 161 mv.

historiske landområder i Det russiske nord. Han behandler blant annet det historiske landskapet Zaonezje, som bestod av et utstrakt landområde omkring Onega-sjøen.⁵¹⁶ Her kommer beretningen også inn på byen Onega ved Kvitsjøen, og den første kjente nevnelser av pomorer (*pomorj*), i 1526.⁵¹⁷ Et annet historisk landområde Bulatov tematiserer, er *Terskij navolok* (som er et av flere toponymer med roten ‘ter’, ‘tir’, ‘tre’), og som refererer til det Bulatov kaller «dette gåtefulle landet som befant seg på dagens Kolahalvøya».⁵¹⁸

I bind 1 skriver Bulatov som nevnt mye om ulike toponymer og etnonymer fra det nordlige området. Forfatteren presenterer ulike tolkninger som har blitt framsatt i litteraturen; hva de ulike navnene på steder og folkegrupper kan bety, og hva eller hvem navnene referer til, men gjerne uten å tillegge den enkelte tolkningsvariant utvetydig sannsynlighetsovervekt. Et moment det er verdt å legge merke til for en norsk leser, er at vikingenes og nordmennenes tilstedeværelse i Kvitesjøområdet og de nordlige elvene er gitt en framtrædende plass i beretningens tidlige fase, og er viet et eget kapittel.

Overordnet sett har beretningen en ‘topografisk’ disposisjon og innfallsvinkel. De førende spørsmålene i beretningen er: hvor lå de ulike historiske territoriene, hvorfor ble de kalt det de ble kalt, og hvem bodde der? Bokas siste kapittel «Nords ortodokse kjemper» (*«Pravoslavnye bogatyri Severa»*)⁵¹⁹ er derimot i sin tendens mer kronologisk enn topografisk disponert. Kapittelet retter seg mot hele området Det russiske nord – og ser på kirkens og klostrenes rolle i tilegnelsesprosessen. Når det gjelder klostrenes aktivitet, er tendensen i Bulatovs framstilling i dette kapittelet å omtale fenomenet som klostrenes *kolonisering* av området.

Begrepsbruken til Bulatov er ikke helt entydig når det gjelder å skrive om enten en russisk *tilegnelse* eller en russisk *kolonisering* av nord. Tendensen i innledningen i bind 1 og andre steder i verket, når det handler om den russiske ekspansjonen i nord som en overordnet kategori, er å betegne det som en russisk tilegnelse (*osvojenije*). Tilegnelsen rommer blant annet fenomener som ‘russiske fangstekspedisjoner nordover’, ‘russiske tokt nordover’, ‘russiske bønders spontane bosetting i den nordlige egn’, ‘klosteretableringen i nord’. Dette

---

⁵¹⁶ Bulatov 1997, s. 184 mv.

⁵¹⁷ Bulatov 1997, s. 194 mv.

⁵¹⁸ Bulatov 1997, s. 199 mv.

⁵¹⁹ Bulatov 1997, s. 290–325.

ser ut til å harmonere med den generelle overordnede tendensen ellers i nyere russiske historiefremstillinger.

Tidligere ser det ut til at koloniseringsbegrepet har hatt en større utbredelse – både i førrevolusjonær og sovjetisk historiografi. Dette framgår allerede av flere av litteraturreferansene i Bulatovs fotnoter i bind 1. Men også Bulatov selv anvender koloniseringsbegrepet i noen sammenhenger når det handler om mer avgrensede og konkrete fenomener og prosesser skildret i nærmere detalj. Et eksempel på dette, er omtalen av klostrenes rolle i den russiske tilegnelsen av nord, i siste kapittel av bind 1. Han kommenterer indirekte også selv den varierende begrepsbruken tidligere i beretningen - her fra en fotnote som står som forklarende kommentar til egen bruk av termen kolonisering i forbindelse med det han kaller den 'kanoniserte inndelingen av tre etapper i den russiske koloniseringen av nord' (bojarenes, bøndernes, kirkens) i den tradisjonelle nasjonale historiografien:

I dokumenter og historisk litteratur brukes termen «kolonisering» i betydningen «befolkning», «tilegnelse». Med denne termen pekes det på ulike fenomener: utvidelse av det etniske territoriet, og av og til – spredning av statlig myndighet på land som nylig er tatt i besittelse. Endelig kan det bety befolkning av områder som er øde og ubebodde.⁵²⁰

Når det handler om kirkens og klostrenes aktivitet i nord, er det lagt vekt på den sentrale rollen kirken og klostrene spilte både i økonomisk, militær, administrativ og åndelig forstand. Klostrenes og kirkens aktive og sentrale rolle i den russiske tilegnelsen i nord, framstår som en regional særegenhet, når en sammenligner med andre russiske regioner:

Det hellige Rus har fra gammelt av vært berømt for sine klostre, men ikke på noe av dets land var det et slikt antall klostre som i Det russiske nord. Ved utløpet av det XVII. århundret var det over 170 klostre og munkesamfunn [*pustyn*] her, det vil si at omtrent hvert syvende kloster tilhørende den russiskortodokse kirke, var nordlig. Og dette var selvfølgelig ingen tilfeldighet. Årsakene til dette fenomenet knytter seg til historiske særegenheter ved vår egn utvikling, noe som skiller den fra andre regioner i Russland.⁵²¹

Som det framgår av del 5.2. i denne avhandlingen, var klostrenes verdslige rolle i regionens historie et tema som fikk stor oppmerksomhet i Arkhangelsk-tradisjonen allerede i sovjetepoken. De nordlige klostrenes økonomiske, politiske og militære betydning i regionen var et av de dominerende temaene i forskningen til Arkhangelsk-historikeren Frumenkov, til

---

⁵²⁰ Bulatov 1997, s. 109, fotnote 2.

⁵²¹ Bulatov 1997, s. 290.

tross for en prinsipielt sett negativ holdning til religion som sådan i det sovjetiske grunnsynet. Når kirken og klostervesenet i nord likevel har hatt en så sentral rolle i Arkhangelsk-historiografien, er det på grunn av dens rolle som aktør og representant for ‘det russiske’ og den russiske statsdannelsen, heller enn en draging mot en kulturelt orientert troshistorie. I framstillingen til Bulatov, er kirkens og klostrenes rolle i utviklingen av regionens økonomi, infrastruktur, administrative praksiser, og ikke minst klostrenes rolle som militære bolverk mot aggresjon vestfra, viet stor og positiv oppmerksomhet.⁵²² De mer ‘åndelige’ eller mentalhistoriske sidene ved kirke- og klosterhistorien, er derimot i liten grad tematisert i Bulatovs beretning.

Bulatovs kritikk av kirke- og klosterhistorien i den sovjetiske historiografien dreier seg om at framstillingene var for ensidige, samtidig som han balanserer denne kritikken med å legge vekt på den forskningen som likevel ble gjort. Han forstår ‘manglene’ i temautviklingen i en ‘historiserende vurdering’ av forskningstradisjonen:

Men først og fremst bør det sies at inntil nyere tid belyste historikerne betydningen av den ortodokse kirken og klostrene i Russlands historie og skjebne altfor ensidig. En bør ikke dømme dem strengt, de var barn av sin tid: en ateistisk oppdragelse og en streng sensur gjorde sitt. En bør heller ikke slå en strek over deres arbeid. Sovjetiske akademikere brakte mange verdifulle kilder til vitenskapelig behandling, de gjorde interessante iakttagelser og kom med konklusjoner som fortjener oppmerksomhet. I det siste tiåret har det kommet ikke rent få arbeider hvor historikerne yter den ortodokse kirken rettferdighet, og hvor de legger vekt på dens bidrag i utviklingen av den russiske statsordningen, kulturen og åndeligheten. [...]. Alt dette gjør det mulig å objektivt vurdere rollen og plassen til den russiske kirken generelt og klostrene spesielt i fedrelandets historie.⁵²³

Det synes å være liten tvil om Bulatovs egen vurdering av kirkens og klostrenes rolle i nord, som både avgjørende og positive for regionen – og da ikke bare i en sovjetisk materialistisk-strukturell vurdering, knyttet til produksjonslivet, militæret og administrasjon, men nå også i åndelig og kulturell forstand:

De ortodokse klostrene var Det russiske nords åndelige, moralske og kulturelt opplysende sentre. De var i besittelse av en enorm administrativ, militærpolitisk og økonomisk fullmakt i den nordlige eggen.⁵²⁴

Når det gjelder selve klostrenes kolonisering i nord, ser Bulatov også dette fenomenet preget av tre etapper, som hver for seg har noen særegenheter knyttet til periode, geografisk utspring,

---

⁵²² Se særlig Bulatov 1997, s. 290–325.

⁵²³ Bulatov 1997, s. 291.

⁵²⁴ Bulatov 1997, s. 291.

omfang, forløp og betydning. Den første fasen har en svært uklar datering, men følger Novgorod-bojarenes elveekspedisjoner og tokt nordover, som kom i gang på 800-tallet. Som Bulatov skriver, fulgte enkelte eremitter og munkere i deres fotspor, og det dannet seg etter hvert små klostresamfunn, som kunne bestå av 3–10 mann. Klostervesenets omfang og betydning i denne tidlige fasen var likevel begrenset, og var så seint som på begynnelsen på 1300-tallet begrenset til i underkant av 10 klostre, og de fleste av disse lå i det sørlige beltet av Det russiske nord.⁵²⁵

Den andre etappen med klosterkolonisering i nord tar form i andre halvdel av 1300-tallet, og er sett i sammenheng med framveksten av Moskvafyrstedømmet. Antallet klostre vokser hurtig, og klostrenes politiske og kulturelle makt øker. Klostrene blir stadig viktigere som en 'forenende kraft' for den russiske kulturen i nord. Med den andre etappen, ser Bulatov en parallellitet mellom klostrenes og kirkens framvekst og den regionale tilstedeværelsen til den russiske staten.⁵²⁶ Den tredje fasen i klostrenes kolonisering, ser Bulatov fra og med annen halvdel av 1400-tallet. Denne perioden er knyttet til at Moskva endelig undertvinger seg Velikij Novgorod i 1478, og en etterfølgende redistribuering av næringsrettigheter i regionen. Det framgår at klostrene er en av aktørene som tjener på omfordelingen, på bekostning av Novgorod-bojarenes (Novgorod-adelens) gods. Klostrene framstår som stadig viktigere økonomiske, administrative og etter hvert militære aktører i denne perioden.⁵²⁷ Det klosteret og den klosterstrukturen som etter hvert framstår som den viktigste og mektigste i nord, i økonomisk, administrativ, kulturell og – ikke minst – forsvarsmilitær forstand – er Solovetskij-klosteret, med sitt hovedanlegg på Solovki-øyene i Kvitsjøen.

I Bulatovs beretning om klostrenes kolonisering, er det flere utsagn som kan sies å falle inn under betegnelsen tradisjonell russisk statsorientert regionalisme. Et typisk eksempel på dette, er i relasjon til klostrenes forsvarsfunksjon:

Den militære og forsvarsmessige betydningen av klostrene i Det russiske nord var stor. Mer enn en gang måtte de slå tilbake svenske, polske og engelske angrep. Mange klostre ble brent ned og plyndret av utenlandske inntrengere i disse slagene.⁵²⁸

Dette sitatet innleder en gjennomgang av ulike utenlandske angrep i nord i denne perioden, og viser til en temakrets som gjennomgående får stor oppmerksomhet i de nordrussiske

---

⁵²⁵ Bulatov 1997, s. 294 mv.

⁵²⁶ Bulatov 1997, s. 295 mv.

⁵²⁷ Bulatov 1997, s. 298 mv.

⁵²⁸ Bulatov 1997, s. 304.

regionalhistoriske framstillingene allerede i sovjetepoken⁵²⁹. Bakgrunnen for den forsvarsorienterte tematikken er både ‘den underliggende realhistorien’, og tradisjonens tilsynelatende ganske varige historiesyn, knyttet til hvilke temaer som er sentrale i regionens historie. Oppmerksomheten omkring motivet ‘nord som et bolverk mot angrep fra vest’ har med andre ord en ganske sterk kontinuitet fra sovjetisk regional historieforskning og historiefremstilling fra 1970-tallet, til den russiske postsovjetiske historiografien på både 1990-tallet og 2000-tallet.

Nå er det ikke bare en patriotisk statsorientert regionalisme knyttet til forsvar og regional offervilje som kan leses ut av beretningen om klostrenes rolle i tilegnelsen av nord her i slutten av første bind. Andre typiske særegenheter som gjerne tematiseres i regionalhistoriske beretninger fra Arkhangelsk i den postsovjetiske tradisjonen, og som framstår som positive trekk knyttet til folkets mentalitet, kultur og tradisjoner i nord, er den relativt høye andelen av lese og skriveferdigheter i nord, og da særlig blant pomorene. Årsaken til dette er i Bulatovs framstilling delvis gitt av pomorenes handelsaktivitet, delvis av klostrenes rolle som sentre for boksamlinger, skrivekunst og utdanning, og delvis de tradisjonene som utgikk fra Novgorod.⁵³⁰ En annen særegenhet ved den nordlige mentaliteten og politiske kulturen, som fikk fornyet oppmerksomhet i den postsovjetiske forskningstradisjonen på 1990-tallet, er nord som et mer demokratisk og egalitært samfunn enn Sentral- og Sør-Russland. Forklaringen til dette fenomenet blir knyttet til arven fra de demokratiske tradisjonene i Novgorod, og fraværet av eller den begrensede rollen til adelige jordegods. Med den karrige jorda i nord, fikk også livegenskapet mykere former og mindre betydning.

I denne retningen er det interessant å se hvordan Bulatov gjør den ‘pomorske mentaliteten’ til en supplerende del av forklaringen på hvorfor ikke livegenskapet var så utviklet i nord som i Sentral-Russland:

Økonomiske årsaker, i tillegg til pomorenes særegen mentalitet, som skilte seg ut med sin uavhengige og besluttsomme karakter, la til rette for at det utviklet seg en særegen type statlig føydalisme i Det russiske nord, hvorved den tallmessig største gruppen av befolkningen – bøndene – ikke opplevde livegenskapets avhengighet i sin klassiske forstand.⁵³¹

---

⁵²⁹ En god illustrasjon på den regionalhistoriske vektleggingen av denne temakretsen i sovjetepoken finnes i Usjakovs beretning om Kolahalvøyas førerevolusjonære historie, som er analysert i del 6.2.1.

⁵³⁰ Bulatov 1997, s. 320–325.

⁵³¹ Bulatov 1997, s. 299.

Denne typen formuleringer, som forutsetter en særegen regional karakter kjennetegnet av positive trekk ved folkesjela, kan sies å være en tradisjonalistisk patriotisk regionalisme som likevel ikke umiddelbart trekker veksler på regionens ærefulle bidrag til gunst for den russiske staten. Her er regionalismen mer åpenbar og *regionpatriotisk*, ved at den ikke søker en overordnet territoriell verdi eller struktur utenfor eller over seg selv.

Som en overordnet kommentar til Bulatovs beretning, kan hans egne slutninger og fortolkninger framstå som noe utydelige. Noen temaer synes likevel å organisere fortellingen på en slik måte at de oppfattes som fram-fortolkede funn, tendenser eller et overordnet perspektiv på regionen. Ett av disse overordnede synspunktene, er at tilegnelsen av Det russiske nord betød en enorm forøkning av det russiske geografiske rommet. Først i regi av Novgorodfyrstedømmet, og fra ca. 1470 i regi av fyrstene i Moskva som da hadde det definitive initiativet i tilegnelsen. En annen bærende forestilling i beretningen, er idéen om at alle naturrikdommene i nord i sterk grad bidro til Novgorods, og seinere Moskvastatens rikdom. Her er det et selvstendig poeng at beretningen legger vekt på at de rike naturforekomstene var anerkjent i 'sentrum' i samtiden, både i Novgorod og Moskva, mens betydningen av regionens naturrikdommer har fått en ufortjent liten oppmerksomhet i den nasjonale historiografien om Russlands historie.⁵³²

5.4.3. Bind II: *Mot solen (Vstretsj Solntsa)* (1998)

Bind II i serien, *Mot solen*, handler om det nordrussiske bidraget i koloniseringen og tilegnelsen av Sibir. Tilsynelatende legger dette opp til en beretning som faller utenfor det materialet som er aktuelt for denne avhandlingen, siden så mye av beretningen foregår utenfor det geografiske området vi har for øye, nemlig den nordvestlige delen av Det russiske nord – det området som i dag utgjør fylkene Murmansk og Arkhangelsk. Bulatovs beretning i bind 2, som er en beretning om nordrussernes og pomorenes tilegnelse av Sibir, kan likevel sies å falle innenfor rammene av en regionalhistorisk beretning om Det russiske nord, ettersom de historiske områdene som utgjør dagens Arkhangelsk fylke er gitt en så vidt framtrædende rolle i beretningen, ikke bare ved at det er her «pionerene» er født eller har sine aner, men også fordi Bulatov tegner et bilde av en nordrussisk utvandring til Sibir som også bereder grunnen for nye handelsforbindelser mellom utvandrerne og deres arnested – Det russiske nord. Sånn

---

⁵³² Se for eksempel Bulatov 1997, s. 120.

sett bidrar også den russiske tilegnelsen av Sibir til den videre utviklinga av økonomien, kulturen og handelen i Det russiske nord.

Bulatov skriver at han i bind II bruker en vid betydning av toponymet Pomorje, slik at det må forstås som en samlebetegnelse på områdene i Det russiske nord.⁵³³ Med referanse til begrepsavklaringene i avhandlingens del 1.4.2, om Pomor-begrepet, ser vi at denne anvendelsen av ordet som navnet på et historisk landskap, er svært ekspansivt.

Bulatov viser til at flere av spørsmålene i historiografien om tilegnelsen av Sibir er omdiskuterte.⁵³⁴ Striden står blant annet om betydningen og de innbyrdes forholdene mellom særlig fire aktører: Moskvastaten, Stroganovene, Jermak og hans hird, og de pomorske sjøfarerne (*morekhody*) og de pomorene som benyttet en kombinasjon av elveløp og veier til lands, gjennom Ural-massivet (*zemlekhody*).⁵³⁵

Bulatov skriver at det er ubestridt at pomorene hadde begynt sin tilegnelse av de nordlige delene av Sibir allerede lenge før Jermak satte i gang med sin kolonisering i 1581–1582.⁵³⁶ Nøyaktig når de første pomor-ekspedisjonene til Sibir «gjennom steinen» (i betydningen Uralfjellene) fant sted, er uklart. Bulatov peker på holdepunkter både i den gammelrussiske middelalder-krøniken *Beretningen om de forgangne år* og barkebrev fra Novgorod fra 1200-tallet, som visstnok kan tolkes slik at russerne allerede da kjente til nordlige gjennomfartsveier til Sibir.⁵³⁷ Og allerede på slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet, hevder Bulatov, med henvisning til Lomonosov, at pomorene var i gang med en aktiv tilegnelse av Sibir, altså rundt 100 år før hærtogene til Jermak.⁵³⁸ Bulatov argumenterer for øvrig også for at Jermak vokste opp i Nord-Russland, i landsbyen Borok ved elva Severnaja Dvina som ligger i dagens Arkhangelsk oblast.⁵³⁹ Bulatov skriver at pomorene allerede i denne tidlige perioden også brukte sjøveien langs kysten østover og inn i Karahavet.⁵⁴⁰ Denne sjøverts innfallsåren inn i Sibir gikk under navnet Mangazejskij morskoj khod.⁵⁴¹ Bulatov beretter videre om en omfattende utvandring fra Nord-Russland til Sibir på 1600-tallet; en utvandring som både var initiert av såkalte *pull*- og *push*-faktorer. På denne måten

---

⁵³³ Bulatov 1998, s.5, i fotnotebemerkning.

⁵³⁴ Bulatov 1998, s. 10.

⁵³⁵ Bulatov 1998, s. 9.

⁵³⁶ Bulatov 1998, s. 49.

⁵³⁷ Bulatov 1998, s. 27 mv.

⁵³⁸ Bulatov 1998, s. 48 mv.

⁵³⁹ Bulatov 1998, s. 114.

⁵⁴⁰ Bulatov 1998, s. 50 mv.

⁵⁴¹ Bulatov 1998, s. 50.

ble pomorenes kultur viktig i de prosessene som innebar tilegnelsen og inkorporering av Sibir i Russland.

I de to første bindene i *Det russiske nord* kan en se en rød tråd i fortellingen, med at det er en vektlegging av nordrusserne sin rolle i framveksten av den russiske staten, gjennom den territorielle russiske ekspansjon i en nordlig retning. I første omgang er det en ekspansjon som bidrar til Novgorods økte betydning og makt, hvor ekspansjon foregår langs en sør-nord akse, og hvor nord er «målet». Denne ekspansjonen i nordlig retning blir videreført av Moskvastaten. I den neste fasen av den russiske ekspansjonen, med tilegnelsen av Sibir, foregår ekspansjonen til nytte for Moskvastaten i en Vest-Øst utstrekning. Nå er «målet» riktignok øst, men «verktøyet», 'de som tilegner', er i Bulatovs beretning i det alt vesentlige nordrussere / pomorene. På denne måten løfter Bulatov fram nord sin betydning, også når den russiske ekspansjonen foregår i en vest-øst utstrekning. I Bulatovs framstilling beholder nord - Det russiske nord - initiativet, selv i denne østlige ekspansjonen, inn i Sibir.

Bulatovs regionalhistorie i *Vstretsj Solntsa* forholder seg til et rammeverk om den russiske statens framvekst i en nord-sør akse, avløst eller overlappende med en vest-øst ekspansjon. Når Det russiske nord skal løftes fram innenfor denne rammen, blir pomorenes bidrag i denne ekspansjonen vektlagt. På den måten rommer historien om Den russiske statens ekspansjon inn i Sibir og Det fjerne østen også det pomorske (nordlige) elementet.

5.4.4. Bind III: *Pomorje* (1999)

I den korte sammenfatningen av innholdet i *Pomorje*, tredje bind i *Det russiske nord*, står det at boka handler om ulike sider ved historien til vår egn (*kraj*) fra det sekstende til begynnelsen av det attende århundret.⁵⁴² Utfra sammenhengen og bokas beretning, er «vår egn» her lest som området for det vide pomor-begrepet til Bulatov. Slik Bulatov bruker begrepet i bind tre, ser det ut til at han på dette stadiet av beretningen anvender det synonymt med og til en stadig fortrenghet for begrepet Det russiske nord. Bulatov angir selv hva han legger i begrepene Det russiske nord og Pomorje når beretningen har kommet til det sekstende århundret:

Fra det sekstende århundret bar Det russiske nord navnet Pomorje. Dets landområder, som lå i bassengene til elvene *Nordlige Dvina, Sukhona, Onega, Mezen, Petsjora, Kama* og *Vjatka*,

---

⁵⁴² Bulatov 1999, s. 4 (upaginert).

sammenfattet da et territorium som utgjorde nesten halvparten av landområdet til Den russiske staten (før områdene som lå til Midtre- og Nedre Volga, Sibir og Det fjerne Østen ble knyttet til Russland).⁵⁴³

Selv om formålet med denne avhandlingen ikke er å innta en rolle som en sannhetsdommer overfor de påstandene om realhistorien som blir framsatt i den historiske litteraturen i de tre tradisjonene, bør likevel Bulatovs påstand om at ‘Det russiske nord bar navnet Pomorje fra det sekstende århundret’ kunne motsies. Som det framgikk av begrepsavklaringen om Pomor-begrepet i del 1.4.2. i denne avhandlingen, var den territorielle referansen til toponymet Pomorje på det tidspunktet et snevert område på vestkysten av Kvitsjøen, og bruken av stedsnavnet med referanse til hele Kvitsjøområdet, skriver seg fra 1760-tallet.

Bulatovs bruk av Pomor-begrepet i denne sammenhengen overskrider ordets saklige grenser. Det er samtidig en markant illustrasjon på en regional-strategisk språkbruk som ser ut til å ha hatt et relativt stort gjennomslag og mulighetsrom i Arkhangelsk på 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet. De siste årene har pomor-begrepet derimot ikke hatt det samme gjennomslaget som regionalbetegnelse eller som kulturell markør, noe som sannsynligvis må forstås i tilknytning til en mer allmenn svekkelse av regionen på bekostning av sentralmakten i russisk politikk og samfunnsliv på 2000-tallet.

Beretningen i bind tre legger særlig vekt på den rollen Det russiske nord (eller med Bulatovs begrepsbruk på dette stadiet i historien: Pomorje) spilte i utviklingen av en nasjonal russisk flåte, og i utviklingen av den russiske økonomien og kulturen i denne perioden, altså fra slutten av det sekstende til begynnelsen av det attende århundret.⁵⁴⁴

I innledningen tar Bulatov ett skritt tilbake, og peker på den russiske tilegnelsen av nord som en prosess som strakte seg fra det 12. til det 16. århundret, og som kan deles i særlig tre befolkningstilstrømninger av østslavere / russere, inndelt etter hvor de kom fra. Den første strømmen kom fra områdene rundt Ladogo, Novgorod og Pskov, den andre fra områdene Vladimir, Rostov og Suzdal, og den tredje fra Moskva-området.⁵⁴⁵

Av innledningen framgår det at flere av tendensene i de to første bindene blir videreført. Det legges vekt på motiver som kan knyttes til en regionalisme innenfor rammen av den russiske statshistorien og den nasjonale russiske historien. Den historiske rollen Nord-Russland har

---

⁵⁴³ Bulatov 1999, s. 5.

⁵⁴⁴ Bulatov 1999, s. 4.

⁵⁴⁵ Bulatov 1999, s. 6.

spilt er sentral i framveksten av den russiske staten, og det nordlige Russland opptrer i en rolle som konservator og beskytter av tradisjonelle russiske verdier og kultur. Bulatov viser blant annet til et sitat av filologen Dmitrij Likhatsjov, som aktiviserer forestillinger knyttet til nord sin rolle som konservator og ‘frelser’ for den russiske kulturen. Det pekes på hvordan nord bevarte minnet om de russiske episke heltekvad (*byliny*), gamle russiske vaner, tradisjoner knyttet til tømmerbygg, russisk folkemusikk, russisk bonde- håndverks- og kystkultur, med mer.⁵⁴⁶

Denne rollen nord har som bevarer, beskytter og frelser for den russiske kulturen framstår som særlig viktig i krisetider: Nord er et forråd for russisk kultur i krisetider. Dette må forstås både konkret og materielt (for eksempel i bevaringen av ikoner og gammel trearkitektur) og immaterielt (for eksempel nords rolle som minneforvalter av autentiske russiske tradisjoner, talemål, skikker og kultur, under påtrykket fra mongolene i det 13., 14. og 15. århundret). Idéen om nord som den russiske kulturens bevarer, vokter og frelser står i logisk forbindelse med motivet om nord som et forråd for Russland. Bulatov presenterer dette motivet nærmest som en historisk lovmessighet. De eksemplene han viser til, er blant annet Arkhangelsk sin rolle som Russlands første internasjonale havn under Ivan IV, da krigen med Litauen førte til at den russisk handelsadgangen via de baltiske havnene ble avskåret.⁵⁴⁷ Et annet eksempel er nords rolle i trengselens tid (1598–1613), da den «pomorske verdenen» framstod som relativt sett levedyktig og uavhengig, og dermed et fundament for en «russiskhet» som Romanov-dynastiet kunne bygge på.⁵⁴⁸ Bulatov illustrer også motivet ‘nord som et forråd for Russland i krise’, med et historisk eksempel fra nyere tid, utenfor den historiske perioden bind tre ellers handler om:

...Begynnelsen på det tjuende århundret. Den russisk-japanske krigen og første verdenskrig, revolusjoner og borgerkrig – nå minnet landet om et halvt ihjelslått menneske. Og igjen skulle Det russiske nord bli støttepunktet for landets løsning på den langvarige politiske og økonomiske krisen.⁵⁴⁹

Et annet regionalt motiv som går igjen flere steder i *Det russiske nord*, også her i bind tre, er forestillingen om det politisk sett friere, mer egalitære, mer demokratiske, og mer selvstyrte nord.⁵⁵⁰ Dette var begreper forbundet med det liberale demokratiet som i verkets samtid, på

---

⁵⁴⁶ Bulatov 1999, s 9.

⁵⁴⁷ Bulatov 1999, s. 12–13.

⁵⁴⁸ Bulatov 1999, s. 13.

⁵⁴⁹ Bulatov 1999, s. 13.

⁵⁵⁰ Bulatov 1999, s. 45 mv. Om dette motivet, se også analysen av *Pomorskaja Entsiklopedija*, ovenfor i del 5.3.3.

slutten av 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, fortsatt hadde positive konnotasjoner i store deler av den russiske politiske diskursen.

Bulatov skriver at Arkhangelsk var «forutbestemmende» for Russlands suksess i Den store nordiske krigen⁵⁵¹ (1700–1721). Arkhangelsk var den eneste internasjonale russiske havna med en betydelig vareutveksling på 1600-tallet. Byen forble en avgjørende faktor som innførselshavn under krigen med svenskene, også etter opprettelsen av St. Petersburg i 1703, ettersom den innenlandske russiske industrien ikke var i stand til å ruste opp og utstyre arméen og flåten på egen hånd.⁵⁵²

Med Arkhangelsk sitt bidrag til det seiersrike utfallet i Den store nordiske krigen, og det solide fotfestet Russland nå fikk ved Østersjøen, med St. Petersburg som selve kronen på verket, er det vanskelig å ikke se det som en slags skjebnens ironi at nettopp St. Petersburgs framvekst, som havneby, som base for Østersjøflåten og den nye hovedstaden, etter hvert skulle stå til fortrensel for Arkhangelsk egne ambisjoner og rolle. Selv om Bulatov ikke direkte knytter Arkhangelsk' falmende status og betydning på 1700- og 1800-tallet til grunnleggelsen av St. Petersburg, er den underforståtte sammenhengen tilsynelatende klar: 1600-tallet var Arkhangelsk sitt gylne århundre. Arkhangelsk sitt avgjørende bidrag som havneby i Den store nordiske krigen, var også et uvurderlig bidrag i framveksten av det mektige russiske imperiet, som ledet til grunnleggelsen av St. Petersburg som Russlands politiske og handelsmessige sentrum, dels til fortrensel for Arkhangelsk sine egne ambisjoner og mulighetsrom.⁵⁵³

Temaet *Peter den stores paradys*, som utgjør kapittel 9 i tredje bind, handler om Det russiske nord, og særlig Arkhangelsk by, sitt bidrag til å bygge opp St. Petersburg, ved å forsyne St. Petersburg med arbeidskraft. Det å forsyne St. Petersburg med arbeidere, skipskonstruktører, sjøfolk og flåtemateriell, innebar imidlertid en tapping av ressurser i Nord-Russland. En annen måte nord måtte betale for Peters vestlige vending og krigen med svenskene, var gjennom å forsyne arméen med rekrutter. Et tredje moment som rammet Arkhangelsk allerede under Peter den Stores regjeringstid, og i St. Petersburgs dannelsesfase, var systemet av

---

⁵⁵¹ Russisk: *Severnaja Vojna*.

⁵⁵² Bulatov 1999, s. 186–187.

⁵⁵³ Se særlig Bulatov 1999, s. 188–189. I intervjumateriale har Bulatov for øvrig utvetydig lagt vekt på en slik tolkning, som peker på de negative virkningene for Arkhangelsk som fulgte av Peter den stores opprettelse av St. Petersburg (se Domorostsjonov 2002, s. 82).

handelsrestriksjoner og handelsbegunstigelser, som virket til gagn for St. Petersburg, men på bekostning av Arkhangelsk.⁵⁵⁴

Temaet Peter den store og Arkhangelsk har en lang historiografisk tradisjon i Arkhangelsk, og var et av de temaene som stod sentralt i forskningen og den regionale beretningstradisjonen til Georgij Frumenkov, en av Bulatovs lærere. Med PGU-tradisjonen på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet, og kanskje særlig her i Bulatovs i bind 3 av *Det russiske nord*, er dette temaet utviklet i en tradisjonalistisk regionalpatriotisk retning. Det vises blant annet til konseptene ‘St. Petersburg som Det nye Arkhangelsk’ og ‘Arkhangelsk som en arketype for St. Petersburg’.⁵⁵⁵

I avslutningen i *Pomorje* vender Bulatov tilbake til noen av de motivene som framstår som sentrale og varige i beretningen om Det russiske nord. Blant disse motivene, er idéen om at Det russiske nord, gjennom århundrene og under ulike navn, som Zavolotsje under Novgorod og som *Pomorje* under Moskva og seinere St. Petersburg, bidrog med et uvurderlig bidrag i Russlands vekst, både kulturelt, politisk og økonomisk. Et annet motiv som Bulatov vender tilbake til i avslutning til bind tre, er idéen om at nord holdt seg friere og mer selvstyrt enn områdene lengre sør i Russland - både under Novgorod, Moskvastaten og Peter den Store:

På samme måte som Velikij Novgorod ikke klarte å opprette et bojar-styre [*bojarstsjina*] i Det russiske nord, klarte heller ikke den sentraliserte russiske statsmakten å gjøre de nordlige bøndene til livegne. En skal heller ikke unnlate å ta inn over seg det forhold, at det mongolsk-tatarske rytterfolket aldri trådte på den nordrussiske jorda. Her blomstret fra gammelt av frihet og folkets selvstyre, og *mirens* uavhengighet og kollektivismen.⁵⁵⁶

I avslutningen til bind III vender Bulatov også tilbake til idéen om nord som Russlands kulturelle forråd. I den sammenhengen stiller han opp en analogi til skandinaviske forhold. Han sammenligner rollen som Det russiske nord har hatt som beskytter og konservator av en opprinnelig russisk kulturarv med Islands rolle som en bevarer av en opprinnelig skandinavisk kulturarv, gjennom bevaring av sagalitteraturen. Slik Bulatov ser det, bør sammenligningen likevel ikke strekkes for langt, ettersom Det russiske nord sin bevaringsfunksjon har vært så mye større. Det dreier seg om en mer mangslungen materiell og immateriell kulturarv enn hva som er tilfellet for sagalitteraturen. I denne sammenhengen er det også interessant at Bulatov finner at sammenligningen kommer til kort, fordi den bare gjelder funksjonen som

---

⁵⁵⁴ Bulatov 1999, s. 233–256.

⁵⁵⁵ Bulatov 1999, s. 254–256.

⁵⁵⁶ Bulatov 1999, s. 257.

konservator. Det fremadskuende potensiale som ligger implisitt i ideen om «nord som Russlands kulturelle forråd», fanges derimot ikke opp i analogien. Det er den delen der nord virker mer aktivt, som en frelser og veiviser for Russland. De historiske illustrasjonene Bulatov særlig trekker fram på dette stedet i teksten, til støtte for dette motivet, og i tråd med den forutgående beretningen, er nord sin rolle som «vuggen» for den russiske skipsbyggekunsten, nord sin rolle i innenriks- og utenrikshandel, og de nordrussiske byenes bidrag i utviklingen av de russiske håndverkstradisjonene.⁵⁵⁷

5.4.5. Bind IV: *Polarstjernas lys (XVIII. – XIX. århundret) (Svet poljarnoj zvezdy (XVIII–XIX vv.)) (2002).*

Bulatovs fjerde bind i *Det russiske nord* ble utgitt i 2002, året etter utgivelsen av bind 5. Boka kretser omkring det polare temaet. Den handler om Arkhangelsk' og det nordlige Russlands tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute på 1700- og 1800-tallet. I framstillingen er det derfor viet særlig stor oppmerksomhet til vitenskapelige og geografiske ekspedisjoner hvor Det russiske nord, og ikke minst Arkhangelsk, har hatt en rolle. Eksempler på sentrale temaer i beretningen, er: Peter den Store og Arkhangelsk; Lomonosov, arktiske ekspedisjoner og Det russiske nord; Sidorov og tilegnelsen av nord og den nordlige sjørute; Arkhangelsk sin betydning i Den store nordiske krigen og i tilblivelsen av St. Petersburg; Det russiske nord og Arkhangelsk sin rolle som vuggen for den russiske handelsflåten og regionens betydning i frambringelsen av den russiske skipsverftsindustrien, for å nevne noe. I tillegg til disse og andre temaer, som dreier seg om regionen og de store begivenhetene og regionale, nasjonale og internasjonale berømteter, er det også funnet en del plass til noe mer materiell og jordnær regional kulturhistorie, med temaer som pomorske båtbyggertradisjoner, fangsttradisjoner og pomorkultur.

Det arktiske er likevel beretningens gjennomgangstema. Det handler om Arkhangelsk som et senter og utgangspunkt for arktiske ekspedisjoner på 1700- og 1800-tallet. I den sammenhengen blir det lagt vekt på Arkhangelsk sine tradisjoner for bygging og utrustning av ekspedisjonsfartøy, og Arkhangelsk som et sted for rekruttering av mannskap til

---

⁵⁵⁷ Bulatov 1999, s. 258.

ekspedisjonene. Ett annet sentralt tema knyttet til det polare og regionen, er pomorenes bidrag i utviklingen og tilegnelsen av Den nordlige sjørute.

5.4.6. Bind V: *Porten til Arktis (Vorota v Arktiku)* (2001).

I *Porten til Arktis (Vorota v Arktiku)* fortsetter det tematiske sporet som var retningsgivende for fjerde bind i Bulatovs regionalhistorie. Boka «forteller om hvilken rolle Arkhangelsk spilte i tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute i det 20. århundret». ⁵⁵⁸ Denne annotasjonen passer godt som en oppsummerende beskrivelse på det materielle innholdet i den etterfølgende beretningen i bind fem. Allerede bind fire, og delvis bind tre, kan sies å ha vært en regionalhistorie om Det russiske nord, hvor Arkhangelsk by og region har en framtrædende rolle. Denne tendensen er enda mer framtrædende i femte bind. Som regionalhistorie, er det mer betegnende å kalle den en regionalhistorie om Arkhangelsk by og omland på 1900-tallet, enn en historie om Det russiske nord på 1900-tallet.

I analysen her kan det være verdt å trekke inn noe av historikken rundt bindets tilblivelse. Som nevnt kom bind fem ut i 2001, et år før bind fire. I intervjumateriale med Bulatov, datert 2001, er dette forklart med temaets politiske aktualitet: «Det [5.bind] er nå svært aktuelt, ettersom det nå avgjøres hvor stabskvarteret – hovedstaden i Arktis – skal ligge» ⁵⁵⁹. Dette viser ganske konkret hvordan Bulatov ser sin Arkhangelsk-orienterte regionalhistorie som en del av den umiddelbare politiske virkningshistorien på stedet.

Det første av de to forordene som er inntatt i boka, er forfattet av den kjente sovjetiske polare oppdageren og piloten Ivan Papanin ⁵⁶⁰. Forordet er datert 1985, ett år før Papanins død. Som Bulatov selv skriver i sitt eget forord, var manuset klart til publisering allerede 15 år før utgivelsen (altså sannsynligvis i 1986, basert på utgivelsesåret 2001), men ble av ulike objektive omstendigheter, som han skriver, ikke utgitt på det tidspunktet. Forfatteren skriver at han har foretatt en del endringer i det opprinnelige manuset, som var resultatet av et 7-årig doktorgradsarbeid, men at det mest dreier seg om stilistiske grep, og ikke er bestemt av

---

⁵⁵⁸ Bulatov 2001, s. 2, ikke paginert, i bokas korte sammenfatning av innholdet.

⁵⁵⁹ Domorostsjonov 2002, s. 80. 'Stabs-kvarteret' er antatt å referere til Den nordlige sjørutes administrative lokalisering i regionen.

⁵⁶⁰ Ivan Papanin er særlig kjent for å ha ledet den sovjetiske ekspedisjonen med fly til Nordpolen (*Severnyj Poljus-1*) i 1937–1938.

‘konjunktorene’⁵⁶¹. Samtidig framgår det av forordet og den etterfølgende beretningen at han har inntatt en del nytt materiale, både litteratur og dokumenter, som ikke inngikk i det «opprinnelige» manuset fra 1985.⁵⁶²

Etter en gjennomlesing av boka, virker det sannsynlig at manusets tematikk og struktur for det store og hele fikk sin utforming allerede på midten av 1980-tallet, i tråd med det Bulatov selv skriver. Materialet, tematikken og strukturen i beretningen virker langt på vei å være innenfor rammene av en sovjethistoriografisk ramme fra første halvdel av 1980-tallet. I selve beretningen etter forfatterens forord og innledning, er for eksempel Stalins rolle relativt neddempet, særlig hvis vi sammenligner med rollen som er gjort Lenin til del.⁵⁶³ Stalin nevnes sjelden i selve beretningen når det gjelder tematikken knyttet til de polare oppdagelser og den sovjetiske tilegnelsen av Arktis.⁵⁶⁴ Ettersom tendensen flere steder ellers i beretningen om Det russiske nord og Arkhangelsk derimot er å knytte stedet og regionen til ‘de store menn, hendelser og begivenheter’ i russisk og sovjetisk historie, er Stalins relativt perifere rolle i beretningen påfallende. På den annen side, lest på bakgrunn av de forventningene en med rimelighet kan stille til sovjetisk historiografi på første halvdel av 1980-tallet, er det derimot ikke overraskende at Stalins rolle blir tonet ned til fordel for Lenin og Sovjetunionens kommunistiske parti, som framstår som helt sentrale tilegnelsen av det nordlige rom og Den nordlige sjørute.

I Bulatovs *forord* (som altså er datert til bokas utgivelse i 2001), er derimot Stalins rolle i den sovjetiske tilegnelsen av Arktis understreket og beskrevet som helt sentral.⁵⁶⁵ Her i forordet berører Bulatov også de problematiske sidene ved den politiske og økonomiske utviklingen under Stalin, knyttet til forfølgelser, terror og tvangsarbeid, som en del av historien om tilegnelsen av Arktis i Stalin-tida.⁵⁶⁶ I denne sammenhengen, når det gjelder den sovjetiske tilegnelsen av nordområdene og Arktis og det vi kan kalle ‘medaljens bakside’⁵⁶⁷, viser

---

⁵⁶¹ Med dette må vi forstå de allmenne sovjetiske og seinere russiske *politiske* konjunktorene, under Gorbatsjov og Jeltsin, som blant annet bestod i dramatiske nyfortolkninger og framstillinger av historien, ikke minst når det gjaldt den sovjetiske perioden.

⁵⁶² Bulatov 2001, i *Forfatterens forord*, s. 9–18.

⁵⁶³ Jeg har notert meg i alt fire nevnelser i selve beretningen, uten at det kan garanteres som det eksakte tallet. De fleste av disse referansene er mer indirekte og perifere.

⁵⁶⁴ Ett unntak fra dette finnes likevel på side 20, helt i innledningen av beretningen, hvor det blir vist til at Stalin som de andre sovjetlederne anerkjente potensialet i nord.

⁵⁶⁵ Bulatov 2001, s. 9–10.

⁵⁶⁶ Bulatov 2001, s. 10 og 15.

⁵⁶⁷ Bulatov 1993, s. 25.

Bulatov også til sin artikkel «Stalins politikk i Arktis» (1993) i det populærvitenskapelige nordnorske tidsskriftet *Ottar*, hvor han tar for seg denne tematikken.

Selv om beretningens struktur, tema og rammeverk må antas å langt på vei være likt med manuset slik det forelå i 1985/-86, framkommer det av både forfatterens forord og den etterfølgende beretningen, blant annet med henvisning til forskningsarbeider datert etter 1980-tallet, at det er kommet inn en del nytt materiale. Sammen med det som ligger i de «stilistiske endringer» Bulatov skriver at han har utsatt det opprinnelige manuset for, tilsier en samlet vurdering at en bør forholde seg til verket som et uttrykk for Bulatovs historiesyn anno 2001, i henhold til tidspunktet for utgivelsen, når en leser teksten historiografisk.

En annen viktig side ved tilblivelsen av femte bind, er at temaet og endelig manus ligger nært opptil temaet for Bulatovs doktorgradsavhandling fra 1990, som handlet om Sovjetunionens kommunistiske partis rolle i tilegnelsen av Den nordlige sjørute. I sitt eget forord til bind fem, fra 2001, skriver han om denne doktorgradsavhandlingen og dens mottagelse:

Naturligvis, med frambruddet av demokratiseringen i vårt samfunn, framkom det en del lidenskapelige opponenter til min avhandling. Men jeg vil objektivt sett hevde at partiets rolle i historien om tilegnelsen av Den nordlige sjørute i virkeligheten var stor.⁵⁶⁸

I fortsettelsen av sitatet, hentet fra 2001-forordet, framholder Bulatov at det nettopp var tilegnelsen av Arktis som legemliggjorde Sovjetunionens politikk i nord, og at Stalin personlig deltok i de avgjørende beslutningene om tilegnelsen av Den nordlige sjørute.⁵⁶⁹ Dette stedet i teksten til Bulatov kan åpne for noen vurderinger om Bulatovs historiografiske utvikling fra 1980-tallet, og fram til begynnelsen av 2000-tallet, knyttet til et av de viktigste temaene i regionalhistorien om Det russiske nord og Arkhangelsk fra det 20. århundret. Det er for det første en indikasjon på at Bulatov har beholdt en grunnleggende oppfatning om at partiets rolle var stor og sannsynligvis avgjørende i tilegnelsen av Arktis i det tjuende århundret. Denne påstanden virker – realhistorisk sett – å være relativt ukontroversiell.⁵⁷⁰ For det andre framviser det en kontinuitet i Bulatovs oppfatning av at tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute var ett av de viktigste temaene, om ikke det viktigste, i Sovjetunionens nordområdepolitikk.

---

⁵⁶⁸ Bulatov 2001, s. 9.

⁵⁶⁹ Bulatov 2001, s. 9–10.

⁵⁷⁰ Støttepunkter for dette i vestlig historiografi, finnes blant annet i McCannon 1998.

Hvis vi derimot ser forordet, skrevet på begynnelsen av 2000-tallet, og uttalelsene her om Stalins avgjørende rolle i denne historien, opp mot den etterfølgende beretningen, som etter Bulatovs eget sigende fikk sin grunnleggende form allerede på midten av 1980-tallet, framkommer det en diskontinuitet. I den etterfølgende beretningen opptrer Stalin som nevnt først og fremst med et fravær. Lenin, derimot, blir flittig vevet inn i begivenhetene. Stalins terror i tilknytning til Sovjetunionens politikk i nord på 1930-tallet blir også benevnt i forordet⁵⁷¹, men er fraværende i den etterfølgende beretningen.

Ut fra det ser det ut til at Stalin for det meste (et par perifere referanser er riktignok inntatt i teksten) er skrevet ut av den beretningen som i sin kjerne ble til på 1980-tallet, mens han er skrevet inn igjen i forordet til 2001-utgivelsen. Andre og sannsynligvis mindre problematiske og kontroversielle historiografiske endringer, er det derimot blitt åpnet for også i selve beretningen. Et eksempel i denne retning, er hvordan den polare ‘tsaristiske’ vitenskapsmannen Brejtfus opptrer i beretningen. Når det gjelder Brejtfus er Bulatov åpen om at han er skrevet inn i beretningen, til forskjell fra manuset slik det forelå i 1985, og at denne endringen er et utslag av den historiografisk-politiske åpningen for dette, etter *glasnost*-ånden og Sovjetunionens oppløsning.⁵⁷²

Det ligger nært å anta at det har vist seg vanskelig å omskrive selve beretningen i sin kjerne til i større grad å ta opp i seg Stalin som en viktig aktør og ‘medaljens bakside’ (politiske forfølgelser, terror, undertrykkelse, fangeleirer og tvangsarbeid) knyttet til det hardhendte sovjetiske moderniseringsframstøtet og omdannelsen i nord. En kan spekulere i årsakene til dette. En åpenbare utfordring kan ha vært å skrive Stalin inn i begivenhetene og samtidig bibeholde historien om en ærerik sovjetisk tilegnelse av Arktis og Den nordlige sjørute. Disse vanskelighetene er kanskje forståelige, både teknisk og historiepolitisk sett. Bulatovs løsning på problemet virker å være pragmatisk: Stalin som aktør er med i forordet, men holdt utenfor selve beretningen.

I analysen nedenfor av *Det russiske nord I–V* lest i sammenheng, blir det framsatt en påstand om at strukturen og tendensen i Bulatovs regionalhistorie er en framvisning av regionens (nords) nytte for det større Russland og den russiske staten. En annen måte å betegne dette fenomenet på, er å si at Bulatovs regionalhistorie, i den grad den er en ‘regionalisme’, i det store og hele er en regionalisme innenfor statens rammer. Det er enkelt å lese beretningen som

---

⁵⁷¹ Bulatov 2001, s. 10 og s. 15.

⁵⁷² Bulatov 2001, s. 30 og 41.

et innlegg for større nasjonal anerkjennelse av Nordvest-Russland, Pomorje og Arkhangelsk sitt bidrag i frambringelsen av Den russiske statens rom og potensiale. Det er også innenfor denne strukturen – en tradisjonalistisk nasjonalpatriotisk regionalisme – Bulatov i forordet til bind fem oppsummerer noen av de viktigste bidragene til Arkhangelsk i russisk historie:

Byen ved Kvitsjøen har gjennom hele sin historie spilt en spesiell rolle i statens liv. Den har gitt et enormt bidrag til Russlands politiske, kulturelle og økonomiske utvikling. Så har da også den nordlige hovedstaden fått mange navn: Russlands første havn, den nasjonale båtbyggingens vugge, Russlands sagbruk, landets valutaforråd. Det bevingede navnet «Porten til Arktis» er et resultat av havnebyens fortjeneste og personlighet.⁵⁷³

Det var de arktiske ekspedisjoner (videst sett) som framstod som ett av de viktigste temaene i fjerde bind av *Det russiske nord*. I femte bind er det polare temaet enda mer bærende, i beretningen om Arkhangelsk-regionens historie i det 20. århundret. I forordet argumenterer Bulatov for at Arkhangelsk bør bli hovedsete til Den nordlige sjørutes administrasjon, slik at det han betegner som en historisk urett kan bli rettet opp.⁵⁷⁴ Bulatov peker særlig på Arkhangelsk sin lange historie knyttet til arktiske ekspedisjoner som begrunnelse for en slik flytting. Murmansk, derimot, minner Bulatov oss om, har ikke en gang en 100 år gammel historie.⁵⁷⁵ Både her i forordet og enkelte andre steder i beretningen, finnes det noen antydninger om en rivalisering mellom de to store nordrussiske byene, men det framstår ikke som et sentralt tema. Derimot må det sies at Bulatovs beretning for det store og hele forbigår Murmansk i stillhet.

De tre første av i alt fem kapitler i bind fem, fører beretningen fra begynnelsen av 1900-tallet til andre verdenskrig. Det som organiserer og driver beretningen framover, er ulike russiske og sovjetiske ekspedisjoner som hadde tilknytning til Arkhangelsk: vitenskapelige ekspedisjoner, søke- og redningsaksjoner, og ekspedisjoner hvor frakt-elementet var det vesentligste, som ekspedisjonene til Sibir for å hente korn.

Allerede første kapittel («Kjemp og søk») setter tonen på de innledende sidene. Bulatov tegner et bilde av et Russland som på begynnelsen av det tjuende århundret lå nede som et resultat av Den russisk-japanske krigen i 1904–1905, første verdenskrig, revolusjonene i 1917

---

⁵⁷³ Bulatov 2001, s. 14.

⁵⁷⁴ Bulatov 2001, s. 17–18.

⁵⁷⁵ Murmansk by ble grunnlagt i 1916.

og borgerkrigen – en beskrivelse han også har tidligere i bokserien. Mot denne bakgrunnen rettes blikket mot nord, som igjen framstår som Russlands redning og som framtidlandet:

Og igjen blir Det russiske nord støtten for Russlands vei ut av den langvarige politiske og økonomiske krisen.⁵⁷⁶

Det motivet som Bulatov her og i det følgende aktiviserer, er det som i denne avhandlingen er kalt ‘nord som frelser’, og som logisk sett er forbundet med et annet motiv og premiss: ‘nord som et forråd’ (i både materiell og kulturell forstand). Nord som et forråd peker både på naturgitte betingelser (ressurser og geografisk plassering – for eksempel havneadgang), men også de menneskelige ressursene som finnes i regionen (moral, ferdigheter og kultur).

En annen forestilling som går igjen i beretningen i bind fem, er at sovjetlederne og partiet sentralt ser og anerkjenner dette særlige potensialet i nord:

De sovjetiske lederne anerkjente betydningen av Nord, og forstod at landets økonomiske utvikling var forbundet med tilegnelsen av denne egnen, på grunn av de store naturrikdommene som var konsentrert der.⁵⁷⁷

Denne tendensen viser seg også som et ønske om å knytte Lenin til begivenhetene, som her, i innledningen til beretningen om de første sovjetiske vitenskapelige arktiske ekspedisjonene:

Spørsmålene vedrørende utforskningen og den praktiske utnyttelsen av naturrikdommene i Nord ble saker som ble gjenstand for V.I. Lenin og den sovjetiske regjeringens særlige omsorg.⁵⁷⁸

Den etterfølgende beretningen blir da blant annet en beretning om hvordan sovjetmyndighetene både anerkjenner betydningen av nord og nords potensiale, og deres evne til å forestå en vellykket tilegnelse av det nordlige rom og Den nordlige sjørute. I denne historien har Arkhangelsk en viktig rolle. Det som driver fortellingen framover, er som nevnt de konkrete nordlige og arktiske ekspedisjonene. Det handler om hvordan Lenin og den unge russiske sovjetrepublikken setter i gang en utforsking og tilegnelse av Arktis og nord, umiddelbart etter å ha frigjort Arkhangelsk-regionen fra intervensjonsmaktene og de hvite. Den begynnende utforskningen og tilegnelsen skjer på tross av begrensede midler. I beretningen vises det ofte til Lenins direkte engasjement, og Arkhangelsk’ sentrale rolle i det

---

⁵⁷⁶ Bulatov 2001, s. 19.

⁵⁷⁷ Bulatov 2001, s. 20.

⁵⁷⁸ Bulatov 2001, s. 44.

som nå er den sovjetiske utforskningen og tilegnelsen av Arktis. Ekspedisjonene og bolsjevikenes engasjement i nord framstår heroisk og følgesrikt.

Når det gjelder tematikken knyttet til selve borgerkrigen i nord, bolsjevikene og intervensjonsmaktene som hendelseshistorie, holder Bulatov seg på en armlengdes avstand. Verken første verdenskrig, revolusjonen eller borgerkrigen får noen framtreddende plass i beretningen, men framstår mer som premisser og bakgrunn.

Nå er det ikke bare bolsjevikene som blir beæret med en fordelaktig framstilling i Bulatovs beretning; det blir også de norske polare heltene Otto Sverdrup og ikke minst Fridtjof Nansen, på flere steder i beretningen. Ett av disse stedene er beretningen om redningsekspedisjonen som berget isbryteren Solovej Budimirovitsj (seinere omdøpt til Malygin) i Karahavet i 1921. Her ytres det takknemlighet til både Sverdrup, Nansen og andre.⁵⁷⁹

Bulatov beretter om hvordan den nordlige egn - vuggen til den nasjonale skipsverftsindustrien - på 1920-tallet blir hovedsetet for den verftsindustrien som bygger, reparerer og utrustrer skip til nordlige og polare ekspedisjoner.⁵⁸⁰ Beretningen under overskriften «Fra Arkhangelsk til Sibir»⁵⁸¹ er en beretning om Arkhangelsk sin innsats i de første frakte-ekspedisjonene til Sibir, for å hente sårt tiltrengt korn til Kvitsjø-regionen. Her legges det vekt på den kollektive lokale innsatsen med å utruste ekspedisjonsskipene. Disse og seinere ekspedisjoner inn i Karahavet framstår som viktige ledd i historien om tilegnelsen av Den nordlige sjørute. Lest i sammenheng er Bulatovs beretning om tilegnelsen av Den nordlige sjørute på 1920- og 1930-tallet en beretning om en fortjeneste som er resultatet av en kombinasjon av den sovjetiske regjeringens og de nordlige sjøfolkernes⁵⁸² kollektive evne og vilje:

Frakte-ekspedisjonene til Karahavet var den første etappen på løsinga av en grunnleggende oppgave – tilegnelsen av hele traseen til Den store nordlige sjøruta. Disse ekspedisjonene satte et merkbart spor i historien om tilegnelsen av Arktis. Og i dette spilte de nordlige sjøfolkene en stor rolle.⁵⁸³

Kapittel to kan sies å ha fire store temaer i tilknytning til Arkhangelsk og tilegnelsen av det nordlige rom i mellomkrigstida: 1) tømmer- og trevareindustrien og opphevelsen av blokaden,

---

⁵⁷⁹ Bulatov 2001, s. 29–30.

⁵⁸⁰ Bulatov 2001, s. 51 mv.

⁵⁸¹ Bulatov 2001, s. 58–78.

⁵⁸² Russisk: *morjaki-severjane*.

⁵⁸³ Bulatov 2001, s. 78.

2) fisket, 3) kunstneren Borisov og spørsmålet om jernbaneutbygging i nord, og 4) de polare flyekspedisjonene.⁵⁸⁴

Bulatovs historie om trevareindustrien og trevareeksporten, er en beretning som vektlegger innarbeidede temaer når det handler om regionalhistorien i Det russiske nord på 1920-tallet: Bolsjevikene og Lenin hadde identifisert de nordlige skogene som et nyttig instrument både for å overvinne handelsblokaden ved hjelp av en faktisk handel, og for å tilkjempe seg sårt tiltrengt valuta.⁵⁸⁵ Eksporten og importen gjennom Arkhangelsk havn foregikk i en viss målestokk allerede mens vestmaktens handelsblokade av Sovjetunionen fortsatt var juridisk gjeldende. Beretningen om tømmereksporten via de nordlige havnene aktiviserer forestillingen om nord og Arkhangelsk sin rolle til nytte for den sovjetiske staten, både politisk (å overvinne den politiske blokaden) og økonomisk (å tilegne seg valuta). Disse to instrumentelle sidene ved nord og Arkhangelsk, slik det ble vurdert av Lenin og sovjetregjeringen, og slik det blir berettet av Bulatov, aktualiseres også ved hjelp av to av de metaforiske benevnelsene på Arkhangelsk-regionen som Bulatov viste til i bokas forord: 'Russlands sagbruk' og 'Russlands valutaforråd'. Begge metaforene passer inn som variasjoner under det større motivet 'nord som et forråd'. Slik de opptrer her i trengselens tid, som en vei ut av vanskelighetene, aktiviserer de også den framtidsrettede forestillingen om 'nord som en frelser'.

Med beretningen om tømmereksporten over Arkhangelsk havn, aktiviserer Bulatov også en annen etablert regional forestilling – 'nord og Arkhangelsk som et vindu mot Europa':

Slik var det forutbestemt at den gamle hovedstaden i nord igjen ble vinduet til Europa; nå for den unge sovjetrepublikken.⁵⁸⁶

Denne forestillingen berørte han allerede med beretningen om Arkhangelsk sin tidligste historie, fra perioden før opprettelsen av St. Petersburg, noe som det også vises tilbake til i sitatet ovenfor.

Kapittel tre har fått den heroiske tittelen «Havet lar seg bare erobre av de modige» (*Tolko smelym pokorjajutsja morja*), og fortsetter på sporet med en beretning som drives fram av ulike sovjetiske arktiske ekspedisjoner, hvor Arkhangelsk er porten til Arktis. Det berettes om

---

⁵⁸⁴ Bulatov 2001, s. 79–136.

⁵⁸⁵ Bulatov 2001, s. 79 mv.

⁵⁸⁶ Bulatov 2001, s. 80.

den sovjetiske innsatsen i søke- og redningsoperasjonen etter forliset til luftskipet *Italia*⁵⁸⁷; om hvordan Frans Josefs Land ble sovjetisk (og en del av Arkhangelsk fylke) og hvilken rolle de sovjetiske ekspedisjonene spilte i dette⁵⁸⁸; Sibirjak-ekspedisjonen i 1932 – den første gjennomseilingen av Nordøstpassasjen på én sesong⁵⁸⁹; ‘Tsjeljuskin-eposet’⁵⁹⁰ og ekspedisjonen med isbryteren *Sadko* i 1935, som Bulatov regner som den første sovjetiske ekspedisjonene på «høye breddegrader»⁵⁹¹. Det som går igjen i disse beretningene, er at de knyttes an til Arkhangelsk-regionen og Arkhangelsk by. Det er beretninger om overvinnelse, erobring, tilegnelse og heltemot. Skipene som deltar i disse ekspedisjonene får ganske stor oppmerksomhet, og blir gjerne selv «helter» og aktører i beretningen.

Beretningen om Tsjeljuskin-ekspedisjonen fortjener en særskilt kommentar, ettersom den betegner en tendens knyttet til Bulatovs temavalg, som ofte er fjernt fra selve regionens territorielle område og nære omland. At beretningen om Tsjeljuskin-ekspedisjonen, som ble organisert fra Leningrad, får såpass mye oppmerksomhet i en regionalhistorie om Arkhangelsk, kan virke oppsiktsvekkende. Forbindelsene mellom denne ekspedisjonen og Arkhangelsk virker ikke spesielt påfallende for en utenforstående iakttager. En kan sitte igjen med en følelse av at det som betinger denne episodens plass i Bulatovs beretning om Arkhangelsk og Det russiske nord, er at det er en så viktig og ikonisk del av den nasjonale sovjetiske fortellingen om tilegnelsen av Arktis, slik at historien derfor presses inn i beretningen om Arkhangelsk-regionens historie. Denne tendensen hos Bulatov og enkelte andre i Arkhangelsk-tradisjonen, til en «regionalhistorie utenfor regionen selv», blir nærmere kommentert nedenfor i 5.4.7., ettersom den ser ut til å inngå i et større mønster.

Fjerde kapittel handler om Den store fedrelandskrigen og Arkhangelsk. Den tematiske tråden i bind fem – fortellingen om ekspedisjonene i den sovjetiske tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute, preger også beretningen om krigen. Det er gitt mye plass til hendelser som er eller har islett av å være ekspedisjoner, også når det dreier seg om krigen. Ellers er det verdt å merke at det er lite av beretningen som egentlig tar for seg krigen som hverdagshistorie i Arkhangelsk, noe som skiller den fra flere av de lokalhistoriske beretningene om andre verdenskrig som er knyttet til tromsøtradisjonen. Det er også lite oppmerksomhet knyttet til selve krigsbegivenhetene i byen ‘dag for dag’. *Lend-lease* tematikken og krigskonvoiene er

---

⁵⁸⁷ Bulatov 2001, s. 137 mv.

⁵⁸⁸ Bulatov 2001, s. 147 mv.

⁵⁸⁹ Bulatov 2001, s. 160 mv.

⁵⁹⁰ Bulatov 2001, s. 170 mv.

⁵⁹¹ Bulatov 2001, s 179 mv.

riktig nok gitt noe plass, men uten å framstå som sentrale temaer i beretningen rent kvantitativt sett, og uten å bli gjort til gjenstand for en inngående selvstendig analytisk behandling. Likevel er krigskonvoiene og Arkhangelsk sin betydning som havneby klart nok understreket som viktige bidrag til den sovjetiske seieren i Den store fedrelandskrigen.⁵⁹² Ellers er det lagt mye vekt på de kollektive anstrengelsene til sjøfolkene, havnearbeiderne, losene og verftsarbeiderne i Arkhangelsk. Fenomenet med å gjøre skipene selv til aktører, gjenfinner vi i Bulatovs behandling av krigsbegivenhetene i Arkhangelsk. Historien om de sovjetiske isbryterne, som «Lenin» og «Sibirjakov», og deres innsats i krigen, har fått en sentral plass i beretningen.⁵⁹³

To av de relativt få Stalin-referansen som er notert i lesningen av bind fem, når en holder forordet utenfor, framkommer i forbindelse med beretningen om krigen.⁵⁹⁴ Den første nevnelser er et Stalin-sitat hentet fra Papanins *Is og flammer (Ljod i plamen)* utgitt i 1977. I sitatet, som er datert 15. oktober 1941, understreker Stalin Arkhangelsk sin særlig viktige rolle. Det er interessant at det er i relasjon til beretningen om andre verdenskrig at Bulatov knytter Arkhangelsk sin regionalhistorie til Stalins navn, om enn på en forsiktig og indirekte måte.

En historie som har fått en framtrædende plass i beretningen om Den store fedrelandskrigen i Arkhangelsk, er fortellingen om «De arktiske Robinsonene»⁵⁹⁵. Kort fortalt dreide det seg om to ekspedisjoner i 1942 og 1943, fra Arkhangelsk til Novaja Zemlja, hvor formålet var matauke. Ekspedisjonsdeltagerne var skoleelever og studenter fra Arkhangelsk, som hadde meldt seg frivillig til denne ekstrainnsatsen for å bidra til å avhjelpe matvaremangelen i Arkhangelsk i krigsårene.⁵⁹⁶ Det er en historie som viser til ungdommelig mot og selvpoppofrelse. Historien er en god illustrasjon på det kollektive bidraget til det sovjetiske folket i seieren over Tyskland i andre verdenskrig. I tillegg inneholder historien en tematikk som passer godt inn i Bulatovs rammefortelling i bind fem, som er Sovjetunionens og Arkhangelskregionens tilegnelse av Arktis og Den nordlige sjørute.

Et generelt trekk i Bulatovs beretning om Den store fedrelandskrigen i Arkhangelsk, er nettopp vektleggingen av den kollektive innsatsen og heroismen gjennom episodiske

---

⁵⁹² I forbindelse med lend-lease og krigstematikken, viser beretningen til forskningen til Arkhangelsk-historikeren Mikhail Suprun.

⁵⁹³ Bulatov 2001, s. 196–207, under overskriften *Ledovyj Bogatyr*; en overskrift som viser til isbryteren *Lenin*.

⁵⁹⁴ Bulatov 2001, s. 186 og 187.

⁵⁹⁵ Underoverskrift, Bulatov 2001, s. 208.

⁵⁹⁶ Bulatov 2001, s. 208–218.

beretninger om mannskapene på isbryterne, arbeiderne på skipsverftet *Den røde smie* eller skolebarna som reddet liv med sin matauke på Novaja Zemlja. Selve den analytiske krigs- og militærhistorien, derimot, har ikke fått så mye plass i beretningen, utover stadfestelsen av at Arkhangelsk hadde en strategiske viktig betydning som havneby under krigen.

Femte og siste kapittel handler om andre halvdel av det 20. århundret, og hvordan Arkhangelsk forble viktig i tilegnelsen av Arktis også i denne perioden, til tross for framveksten av Murmansk:

I andre halvdel av det 20. århundret, mens Arkhangelsk gjenfant sin andre ungdom, forble byen først og fremst «porten til Arktis». Herfra ble de nordlige og sibirske havnene, foretakene og polare stasjonene utrustet. Selv om Arkhangelsk sin verdige arvtager, Murmansk med sin isfrie havn, vokste og utviklet seg noe lenger nord, fortsatte Arkhangelsk å spille en viktig rolle i tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute.⁵⁹⁷

I fortellingen om Arkhangelsk og tilegnelsen av Arktis i andre halvdel av det 20. århundret, er det en del oppmerksomhet som er viet utvikling av laste- og losseoperasjoner i nord, og Arkhangelsk sin historiske betydning som utdannelsested for sjøfolk.⁵⁹⁸ Bulatov skriver oppsummerende om bind fem:

Tilegnelsen av Arktis er en lys side i historien om den sovjetiske staten, og en ikke uvesentlig del av æren for virkeliggjøringen av denne felles-statlige oppgaven, tilhører Arkhangelsk og dens borgere.⁵⁹⁹

5.4.7. En overordnet analyse av fembindsverket *Det russiske nord*

Bulatovs beretning om Det russiske nord framstår som en 'hendelses-historie' eller 'begivenhets-historie', mer enn en 'strukturelt orientert regionalhistorie' eller 'bred kulturhistorie'. Dette er kanskje ikke overraskende, gitt at formålet har vært å skrive en generell regionalhistorie for en subnasjonal makroregion gjennom et langt tidsspenn (år 800–2000), sammenfattet av én forfatter. Det kan argumenteres for at det ville tatt for mye plass å dvele ved ulike sider av kulturhistorien og historien nedenfra, i en slik generell regionalhistorie. Formålet med verket, slik det framstår etter en velvillig analytisk lesning, synes å være å vektlegge regionale bedrifter og heltedåder og anspore til regional stolthet over

---

⁵⁹⁷ Bulatov 2001, s. 219.

⁵⁹⁸ Bulatov 2001, s. 219–230.

⁵⁹⁹ Bulatov 2001, s. 229.

regionens bidrag til frambringelsen av den russiske stat. Dette formålet ligger innenfor forventningene til en tradisjonalistisk orientert nasjonalpatriotisk regionalhistorie. Et tema som forfatteren har lagt vekt på i denne konteksten, er det regionale bidraget i tilegnelsen av nord og Arktis.

Når beretningen i liten grad er en kulturhistorie nedenfra, henger det sammen med temavalget. Artikulerte eller underforståtte spørsmål som ‘hvordan levde folk flest, og hvorfor levde de på denne måten?’, har i liten grad vært retningsgivende, verken for temavalg eller perspektiv. Dette kan være en del av bakgrunnen for at et tema som pomorhandelen, for eksempel, forblir i skyggen, til tross for at det pomor-patriotiske skinner gjennom flere steder i teksten. Når det gjelder fraværet av en selvstendig tematisering av pomorhandelen, som et strukturelt økonomisk og kulturelt fenomen, er nok ikke dette motivert av et ønske om å underdrive betydningen av fruktbare relasjoner med ‘det nære utland’ (her Norge, som ellers hyppig opptrer i beretningen, direkte og indirekte, og for det meste med positive fortegn). Det ser heller ut til å være en logisk konsekvens av at denne tematikken ikke framstår som like preget av det dramatiske, hendelses- og begivenhetspekke som ekspedisjoner og regionale oppofrelser i krig og nød.

En annen uunngåelig kritikk dreier seg om *hvor* beretningen foregår, gitt at det skal være en regionalhistorie om Det russiske nord. Det at beretningen så ofte foregår utenfor regionens grenser, eller utenfor ‘regionens til enhver tid gitte kjerneområde’, er for så vidt naturlig, siden Det russiske nord, som et ekspansivt historisk landskap, ofte er en historie om en vedvarende tilegnelse av et stadig større geografisk rom. Regionens historie som en beretning om fangstekspedisjoner, vitenskapelige ekspedisjoner, og utvandring til Sibir, er alle temaer som vektlegger det ekspansive og grenseoverskridende. Det kan også anes at det er noe annet enn den saklige underliggende realhistorien som ofte driver beretningen vekk fra ‘stedet selv’, regionen, eller regionens kjerneområde, og dette noe kan være et ønske om å vise regionens betydning utover seg selv - altså bokstavelig talt: regionens betydning *annensteds*. De to klareste eksemplene på regionens historie annensteds, er bind II og beretningen om det nordlige bidraget i tilegnelsen og koloniseringen av Sibir. Her er det faktisk et helt bind i Bulatovs regionalhistorie om Det russiske nord som først og fremst finner sted utenfor regionen selv, østenfor Uralfjellene. Et annet eksempel er den store oppmerksomheten som er viet temaet «Arkhangelsk og dannelsen og framveksten av St. Petersburg» i bind fire. Det er ingen tvil om at St. Petersburg er en hendelse med vidtrekkende konsekvenser for Arkhangelsk og Det russiske nord, og å framsette en kritikk mot at dannelsen av St.

Petersburg derfor er gitt en plass i en beretning om Det russiske nord og Arkhangelsk sin historie, ville til dels vært urimelig. Men med denne erkjennelsen bibeholdt, er det likevel oppsiktsvekkende hvor stor del av beretningen i bind fire som faktisk foregår ved Nevas bredder og etter hvert i St. Petersburg. Det kan tenkes at disse og andre eksempler på at historien om Det russiske nord i Bulatovs beretning ofte foregår annensteds er en logisk konsekvens av Bulatovs ønske om å knytte regionen til de store hendelsene i russisk historie, også når disse hendelsene først og fremst foregår annensteds. Regionens ærefulle bidrag i de store nasjonale hendelsene skyver dermed beretningen ut av regionen selv, reint geografisk sett. Det er risikert å tape med dette, er at regionens egne og nære materielle og kulturelle historie og særegenhet ikke lenger er sakens kjerne.

Mye av beretningen til Bulatov i *Det russiske nord* er som nevnt rettet mot pomorenes og nordrussernes historie utenfor Kvitsjøområdet og det større området som Bulatov etablerer som Pomorje i bind tre, og som etter hvert synes å være sammenfallende med begrepet Det russiske nord. Beretningen søker seg stadig utover regionens geografiske grenser, fordi aktørene, som har sitt hjem eller en klar tilknytning til Det russiske nord og Arkhangelsk, beveger seg utenfor regionen. Dermed får både aktøren og regionen en betydning og en virkning utover og utenfor regionens grenser. Denne *grenseoverskridende* eller *ekspansive* regionale aktiviteten, som Bulatov ofte beretter om, blir betydningsfull utover seg selv. Den er til nytte for noe og noen utenfor regionen, og innebærer derfor en form for oppofrelse. Den grenseoverskridende og ekspansive aktiviteten er gjerne til nytte for den russiske staten. Denne strukturen i beretningen til Bulatov er likevel ikke total. Det er bevart et visst rom for beretninger om regionen innenfor regionens grenser uten et ytre siktemål eller retning, eller en ytre bekreftelse og nytte.

Pomorenes og nordrussernes grenseoverskridende aktiviteter, og dermed en del av Det russiske nords regionalhistorie, kan også være aktiviteter som er grenseforskyvende for Den russiske staten, men ikke egentlig for Det russiske nord som en region. Kroneksempelen her er pomorenes og nordrussernes bidrag i den russiske koloniseringen og tilegnelsen av Sibir. Dette er også en grenseoverskridende aktivitet, som i henhold til Bulatovs beretning framstår som initiert i Det russiske nord, og hvor nordrusserne har deltatt, men uten at de *regionale* grensene fulgte etter inn i Sibir. Dermed får denne aktiviteten, som grenseoverskridende regionalhistorie, tross alt en noe fjernere tilknytning til regionens egen historie. Når beretningen om regionens bidrag i den russiske tilegnelsen av Sibir søkes i aktiviteten til

etterkommere av folk fra Nord-Russland som deltok i tilegnelsen av Sibir, synes tilknytningen til en naturlig del av regionalhistorien å være strukket langt.

En annen side ved vektleggingen av det ekspansive i regionens historie som er naturlig og gitt av saken selv - en regionalhistorie om Det russiske nord - er når Bulatov beretter om nordrussernes og pomorenes grenseforskyvende tilegnelse av det nordlige rommet. Denne aktiviteten er grensekonstituerende for regionen selv, og dermed en selvsagt del av regionalhistorien. Dette er på sett og vis et kjerneanliggende i enhver beretning om Det russiske nord fra ca. år 800 til ca. år 1600.

Bulatovs beretninger om pomorenes grenseoverskridende regionalhistorie rommer også aktiviteter som dreier seg om 'tilegnelse', selv om de i seg selv ikke får varige grenseetablerende konsekvenser i territoriell «folkerettslig» forstand. Eksempler på dette, kan være den russiske fangsten på Spitsbergen. Dette er en del av Det russiske nords regionalhistorie, og sammen med andre fangst- og vitenskapelige ekspedisjoner med utgangspunkt i regionen, opptar de en naturlig plass i Bulatovs beretning om den grenseoverskridende regionalhistorien og den russiske tilegnelsen av det nordlige rom.

I Bulatovs beretninger om regionen som finner sted utenfor regionen selv, dreier det seg ikke bare om de fortellingene som passer inn i en større fortelling om pomorenes og Arkhangelsk sitt bidrag i den russiske statens ekspansjon i det nordlige rommet. Det er også en annen type beretninger som legger vekt på regionens bidrag og agens utenfor sine egne grenser, men hvor det i mindre grad dreier seg om en tilegnelse av et opprinnelig ikke-russisk rom, eller hvor dette i alle fall ikke er i forgrunnen. Dette er tilfellet når Bulatov beretter om Arkhangelsk sin rolle i grunnleggelsen og framveksten av St. Petersburg. Det er blant annet lagt vekt på Arkhangelsk sitt bidrag med rekrutter til Den store nordiske krigen; regionens bidrag med arbeidskraft til bygginga av St. Petersburg, og i neste omgang bidraget med å rekruttere arbeidere til skipsverftene i St. Petersburg, og flåte- og skipspersonell.⁶⁰⁰ Igjen beror det ærefulle på regionens nytte for den russiske staten.

Her er det forsøkt vist at Bulatovs regionalhistorie vektlegger det grenseoverskridende og regionens nytte for de russiske staten. I Bulatovs beretning kommer initiativet som regel fra regionen selv, som et resultat av regionens kultur. Det er dette regionens initiativ som driver historien fram i en gunstig retning for den russiske staten og Russland. Det er med andre ord

---

⁶⁰⁰ Se Bulatov 2002.

en underforstått virkeretning fra 1) regionens unike kvaliteter, som 2) har en unik nytteverdi for den russiske staten, som 3) virker tilbake på regionen selv, og forsterker regionens egenverdi. Som det er vist ovenfor framstår regionen således ikke som et passivt instrument, men snarere som et aktiv aktør i historiske prosesser til nytte for den russiske stat og nasjon. Med dette aktør-perspektivet i beretningen om regionen, trekkes det veksler på de menneskelige ressursene, og ikke bare det passive potensialet, som er gitt av ressurstillgang, geopolitisk plassering og annet som er bestemt av naturgitte og geografiske fordelaktige forhold.

Det etnosentriske.

Bulatovs historie om Det russiske nord, gjennom fem bind, er som det følger av tittelen først og fremst en beretning om det *russiske* nærværet i nord, og det russiske er lest som et etnisk, kulturelt og språklig begrep. I bind én, blir leseren riktignok presentert for et fler-etnisk premiss og utgangspunkt for beretningen: nord som et historisk landskap befolket av ulike folkegrupper. Men siden Bulatovs fortelling handler om den russiske tilegnelsen av nord, forsvinner for det meste de ikke-russiske folkegruppene i fortellingen om dette rommet. Det er på sett og vis ikke overaskende at beretningen om Det *russiske* nord favoriserer russerne som aktører i beretningen. Når beretningen likevel kan kritiseres for å være etnosentrisk, tenkes det på at den russiske tilegnelsen av det som etter hvert konstituerer Det russiske nord, tross alt ikke foregår i et i utgangspunktet folketomt rom.

Tilegnelse foregår på områdene til flere urfolk og nasjonale minoriteter; her tenkes det særlig på nenetser, samer og komi. Det er derfor bemerkelsesverdig hvor liten plass disse folkegruppene har fått i beretningen generelt, og i aktør-roller spesielt. Årsakene til dette behøver ikke å bero på en bevisst valgt etnosentrisme – det kan vel så mye være kildesituasjonen, forskningstradisjonen, forskningslitteraturen og tradisjonens og forfatterens fortellerstruktur som har ledet fram til dette. For å ta det siste først; det er allerede argumentert for at Bulatovs historie om Det russiske nord sett under ett er en beretning som stort sett berettes ‘ovenfra’, om de store, dramatiske og ikoniske hendelsene og begivenhetene, som er egnet til å framvise den nytten nord har hatt for Russland og den russiske staten. Ut fra dette premisset har det formodningen for seg at den nære og lokale regionale kulturhistorien sett nedenfra, som varig kulturdannelse mer enn begivenhet og hendelse, har en tendens til å komme i bakgrunnen. Videreføringen av dette argumentet, er at det først og fremst er i en slik

kulturhistorie nedenfra at de opprinnelige folkegruppene i regionen ville kunne fått en sentral rolle. Når Bulatovs beretning derimot i så stor grad er en beretning ‘ovenfra’, er det derfor så å si ikke annet å forvente enn at de ‘små folkene’ i nord til en viss grad blir fortrent fra denne beretningen, uavhengig av hvorvidt beretteren har et bevisst valgt etnosentrisk utgangspunkt eller ei. I en generell stedlig oversiktshistorie på regionalt nivå, som Bulatovs regionhistorie, er det gjerne gitt at den nedarvede forskningstradisjonen, forskningslitteraturen og kollektive fortellerstrukturen får særlig stor betydning for framstillingen.

Utover å se den relativt etnosentriske fortellertradisjonen Bulatovs beretning inngår i som et primært strukturelt og tradisjonsgitt fenomen, kan det sies noe mer om hvordan etnosentrismen konkret arter seg i selve beretningen. Det første og viktigste utslaget av etnosentrismen er allerede nevnt: urfolkene i regionen er for det meste fraværende i beretningen. I den grad de er tilstede i beretningen, er de gjerne gitt en passiv funksjon ved sin velvillige innstilling overfor representanter for den russiske og seinere den sovjetiske tilegnelsen av nord. Dette fenomenet, som må kunne kalles en fortellerteknikk, kan vises med noen eksempler fra teksten. Begge tilfellene dreier seg om nenetserne i møte med representanter for den sovjetiske makten i mellomkrigstida. Konteksten for den første illustrasjonen er Bulatovs beretning om hvordan nenetserne på Novaja Zemlja mottok de første representantene for den nye sovjetmakta, etter at de to isbryterne *Svjatagor* og *III. Internatsional* ankret opp ved *Belusja guba*, etter å ha deltatt i en søke- og redningsoperasjon i Karahavet.⁶⁰¹ Møtet fant sted i juni 1920, og Bulatov gjenforteller hvordan nenetsernes framtidige «president» på øya; Tyko Vylko, opplever møtet med representantene for den nye bolsjevikregjeringen:

[...]. Kommissæren spurte oss godt ut: hvordan vi lever, hva vi trenger. Han ordnet en liste over alle nenetserne. De gav oss alskens forråd og matvarer, til og med sjokolade. Ved avreisen sa kommissæren: «Vi skal ikke selge dere noe. Det vil komme flere skip. Dere kan bare ta det.

Ingen av oss hadde forventet seg en slik gave. [...]. Kuzma, en av våre nenetser, sa: «Og jeg som var så redd for bolsjevikene, men, se, bolsjevikene er jo slike gode folk. Det betyr at Novaja Zemlja forblir hos bolsjevikene.» Vi var alle enig med ham. På denne måten var det vi, Novaja Zemljas nenetser, ble kjent med bolsjevikene for første gang.⁶⁰²

---

⁶⁰¹ Bulatov 2001, s. 38–40.

⁶⁰² Tyko Bylko *Na Novoj Zemle*, i *Sovetskij Sever* 1938/4, s. 36, som gjengitt i Bulatov 2001, s. 40.

Den andre illustrasjonen er også hentet fra bind fem. Eksempelet er hentet fra Bulatovs beretning om den sovjetiske polarekspedisjonen med fly til Nordpolen i 1937; SP-1 ekspedisjonen, som ble ledet av tidligere nevnte Papanin.⁶⁰³ På vei til Nordpolen har ekspedisjonen et stopp på den islagte elva Petsjora, i Nenetskij okrug, hvor ekspedisjonen holder leir i 12 dager. Under dette oppholdet, i Narjan-Mare, møter pilotene og de andre polfarerne den lokale nenets-befolkningen:

[...]. Det ble arrangert noen sammenkomster med befolkningen i Nenetskij natsionalnyj okrug - med det lokale aktivumet, reinsdyrrøkterne og skoleelevene. O. Ju. Sjmidt ble ikke bare kjent med livet til nordboerne, men gav dem også praktisk hjelp. På den tida lå reinsdyrgjeternes sovkhozer og skolen under Glavsevmorput, og møtet med dets ledelse, hjalp til å få løst flere spørsmål.⁶⁰⁴

I dette eksempelet er ikke nenetserne eksplisitt nevnt ved sitt etnonym, men som ‘innbyggere i Nenetskij natsionalnyj okrug’. Det er likevel liten tvil om at det er nenetserne det dreier seg om, og som her «får hjelp» av en kompetent sovjetmyndighet, så å si underhånden, på vei til Nordpolen. Stedet i teksten, og den videre konteksten det står i, gir inntrykk av en paternalistisk sovjetmyndighet, som tar seg av urbefolkningen sin, som i dette tilfellet er nenetserne.

---

⁶⁰³ Bulatov 2001, s. 128 mv.

⁶⁰⁴ Bulatov 2001, s. 130.

5.5. Oppsummering

I undersøkelsen av forskningshistorien knyttet til UiT-historikerne i kapittel 4, så vi at det dominerende geografiske orienteringspunktet for forskningen har vært Nord-Norge, og fra og med 1990-tallet, Nord-Norge og nordområdene. I Arkhangelsk har den regionale rammen vært enda mer dominerende. Så nært som all den historiske forskningsaktiviteten både i den sovjetiske og postsovjetiske epoken ser ut til å ha tatt utgangspunkt i det stedlige materialet og de stedlige kildene knyttet til Arkhangelsk by, arkhangelskregionen og Det russiske nord. Det er likevel gjerne Den russiske statens og Sovjetunionens historie på stedet som har vært retningsgivende for forskningsaktiviteten og de regionalhistoriske framstillingene, heller enn en reell regionkonstituerende lokal- og regionalhistorie fra et innenfra-perspektiv. Den statsorienterte forskningen var dominerende i sovjetepoken, men gjenfinnes også i den postsovjetiske Arkhangelsk-historiografien. I den tekstnære analysen av regionalhistoriske framstillinger så vi at det er regionens rolle i de store nasjonale russiske og sovjetiske begivenhetene og fenomenene som vektlegges for å understreke regionens særegenhet og storhet. Dette innebærer det vi i avhandlingen her har kalt en historiografisk regionalisme innenfor statens rammer, og minner mye om hva en med referanse til en norsk idé-tradisjon ville kalt en tradisjonalistisk regionalisme, hvor regionens storhet begrunnes med regionens bidrag i den samlede nasjonale historien. Tendensen til å understreke regionens nasjonale betydning er mer framtrødende i de postsovjetiske enn de sovjetiske framstillingene.

To av temaene som over tid har vært sentrale i de regionalhistoriske beretningene i arkhangelsktradisjonen, er regionens polare historie og den russiske tilegnelsen av regionen. To av motivene som vektlegges i de regionalhistoriske beretningene, er regionens vesentlighet i den større nasjonale russiske historien og den russiske statens historie, og regionens ekspansive kvaliteter, blant annet i den russiske tilegnelsen av Arktis og Sibir. I historiografien fra 1990- og begynnelsen av 2000-tallet er det også en sterk tendens til å understreke regionens rolle som en bevarer av en opprinnelig russisk kulturarv.

Arkhangelsk-tradisjonen har en mangslungen terminologi som peker på til dels overlappende regioner, i geografisk og periodisk forstand. To av de regionale betegnelsene som ble særlig aktuelle på 1990-tallet, som begge kan forbindes med en kulturell nordrussisk regionalisme, er Pomorje og Det russiske nord.

Et spørsmål som ligger i dagen når en undersøker overgangen fra en sovjetisk til en postsovjetisk forskningshistorie, som i vårt tilfelle, er hvorvidt og hvordan en kan spore en

historiografisk revisjonisme. Gjennomgangen viste flere eksempler på en revisjonistisk postsovjetisk historiografi, hvis en med det tenker på slikt som åpningen for å behandle eller berøre tidligere lukkede temaer som statens tvangsmakt, terror og deportasjoner under Stalin, for å nevne noen eksempler. Et annet åpenbart eksempel på en teoretisk nyorientering, er den generelt sett mer pluralistiske tilnærmingen til metode og perspektiv, som det er flere eksempler på i de analyserte tekstene fra 1990- og 2000-tallet. Den teoretiske pluralismen og prinsippet om historikerens frihet i perspektivvalg og framstilling ble også eksplisitt framhevet i første bind av *Pomorskaja Entsiklopedija* (2001); en utgivelse som er en av de største historiografiske begivenhetene i arkhangelsktradisjonen i den studerte perioden. I dette verket er det samtidig lagt vekt på et objektivistisk vitenskapsideal. Dette skiller seg fra den samtidige tendensen i tromsøtradisjonen, i den forstand at 1990-tallet var preget av et oppsving for konstruktivistiske perspektiver.

Det typisk revisjonistiske framstod like vel ikke som like gjennomgripende i temavalg og perspektiv i enkelte av de regionalhistoriske framstillingene i arkhangelsktradisjonen som ble gjort til gjenstand for en tekstanalyse i denne avhandlingen. Derimot framgikk det av en overfladisk undersøkelse av titlene på de avlagte kandidat- og doktorgradsavhandlingene, som danner kjernen i den reelle forskningen fra Arkhangelsk i perioden 1992–2014, at det revisjonistiske har hatt et tydelig preg på temavalg i den postsovjetiske arkhangelskhistoriografien. Av de institusjonshistoriske og historiografiske beretningene som skriver seg fra Pomoruniversitetet, så vi også at det først er med omdannelsen til universitet, i 1991, at det er naturlig å snakke om en vitenskaps- og forskningshistorie i en videre forstand. I perioden før dette var institusjonens primære oppgave å utdanne lærere til regionen. Forskningsaktiviteten ved det pedagogiske instituttet var lite utviklet, og publisering av historiske framstillinger tilhørte sjeldenhetene.

Hvis vi holder arkhangelsktradisjonen opp mot tromsøtradisjonen, og ser etter ulikheter som har å gjøre med den anvendte historiske metoden i de lokal- og regionalhistoriske framstillingene, ser vi at den synkrone (romlige) komparasjonen har stått langt svakere i Arkhangelsk enn i Tromsø. En annen særegenhet er at de sosialkonstruktivistiske og mentalhistoriske perspektivene har hatt langt mindre gjennomslag i Arkhangelsk enn i Tromsø.

Når vi ser mer snevert på statusen til selve begrepet lokalhistorie / historisk hjemstedforskning i Arkhangelsk, ser vi at flere av de etablerte universitetshistorikerne og etablerte faghistorikerne i regionen selv titulerer seg som 'historisk hjemstedforsker'. Det samme er

tilfelle i Murmansk. Dette skiller seg fra tendensen i Tromsø, hvor en tilsvarende varig selvtitulering som 'lokalhistoriker' blant universitetshistorikerne knapt nok lar seg spore, selv om den lokalhistoriske forskningen – og den egentlige lokalhistorien – som allerede nevnt har hatt en høy vitenskapelig status over tid i tromsøtradisjonen.

Kapittel 6: Forskningstradisjonen i Murmansk

6.1. Murmansk Arktiske Statlige Universitet – en kort institusjonshistorie.⁶⁰⁵

Murmansk Arktiske Statlige Universitet (*Murmanskij Arktitsjeskij Gosudarstvennyj Universitet* (MAGU)), kan føre sin institusjonelle historie tilbake til 1939, med opprettelsen av Murmansk lærerinstitut (*Murmanskij utsjitel'skij institut* (MUI)). MAGU er Kolahalvøyas eldste institusjon for høyere utdanning, og er ved siden av Murmansk Statlige Tekniske Universitet, opprettet i 1950, den ene av fylkets to ledende institusjoner for høyere utdanning og forskning. I skrivende stund pågår det visstnok en prosess som tar sikte på å slå sammen de to universitetene til ett regionalt universitet som favner om humaniora, samfunnsvitenskapene og tekniske fagutdanninger.

På grunn av industrialiseringen og den voldsomme folketilstrømningen til Kolahalvøya på 1930-tallet, opprettet sovjetmyndighetene en lærerutdanning i det nyetablerte Murmansk fylke. Lærerutdanningens virksomhet opphørte midlertidig med utbruddet av Den store fedrelandskrigens sommeren 1941, men undervisningen ble gjenopptatt allerede høsten 1944. Historie var en del av instituttets fagkrets allerede fra starten. Det var likevel først med opprettelsen av Murmansk Statlige Pedagogiske Institutt (*Murmanskij Gosudarstvennyj Pedagogitsjeskij Institut*) (MGPI) i 1956, på basis av det gamle lærerinnstituttet, at det gir mening å snakke om en forskningshistorie ved instituttet.

Allerede i MGPI sin tidlige historie var det primært sovjetiske temaer basert på den stedlige historien til Kolahalvøya og seinere Murmansk fylke som oppmerksomheten ble rettet mot. Et dominant trekk ved den sovjetiske Murmansk-historiografien, var at MGPI-historikerne først og fremst skrev om perioden etter 1917, og at temaene gjerne var knyttet til Sovjetunionens

---

⁶⁰⁵ Denne delen er særlig basert på framstillingene i Dranisjnikov og Dudakova 2011, Fjodorov 2004, s. 27–45 og usignerte institusjonshistoriske artikler på universitetets egne nettsider: <http://www.masu.edu.ru/info/history/>, lest 18.05.2018.

kommunistiske parti. Dette poenget framkommer med all tydelighet i Fjodorovs regionalhistoriografiske og regionalhistoriske beretning fra 2004 *Den historiske hjemstedforskningen i søken etter en annen russlandshistorie. (Basert på materiale fra Kolahalvøya)*. Her beretter han blant annet om den sovjetiske Murmansk-historiografien fra andre halvdel av det tjuende århundret, og navngir i alt 24 sentrale regionalhistorikere fra epoken. Av disse, finner han at hele 18 primært forsket på og skrev om 'historien til SUKP basert på det regionale materialet'⁶⁰⁶.

Når det gjelder partihistoriens prioritet, skilte dette seg neppe fra tendensen i den samtidige historiografien i Arkhangelsk. Det kan derimot se ut til at tendensen til å konsentrere forskningsoppmerksomheten om primært den sovjetiske perioden, på bekostning av den førrevolusjonære historien, likevel var enda sterkere i Murmansk enn i Arkhangelsk. En åpenbar årsak til dette, må være at Kolahalvøya fikk en permanent helårig landverts forbindelse til resten av Russland så seint som i 1916, med åpningen av Murman-banen, og at det først var etter dette, og som en del av de sovjetiske myndighetenes industrialisering av regionen, at halvøya fikk en tallrik befolkning.⁶⁰⁷ Første verdenskrig (med byggingen av Murman-banen) og 1917 innebar og bebudet et enda mer dramatisk brudd i Murmansk enn i Arkhangelsk. Det er derfor ikke overraskende at denne ulikheten i realhistorien også har ført til ulikheter i de to byenes historiografiske tradisjoner: Arkhangelsk-regionen har en lengre og mer omfangsrik russisk og tsaristisk historie. I tillegg har Arkhangelsk en lengre og mer omfangsrik skriftlig tradisjon og mer skriftlig kildemateriale, og en lengre og mer omfangsrik regional-administrativ historie, enn hva tilfellet er for Murmansk.

Opprettelsen av MGPI i 1956 var i tråd med en mer generell trend i Sovjetunionen i denne perioden, hvor flere av de største lærerinstitutionene ble gjort om til pedagogiske institutter. Omdannelsen til pedagogisk institutt innebar flere nyansettelser av historikere som hadde sin utdanningsbakgrunn fra Leningrad og Moskva. Dette gjaldt også to av protagonistene i denne avhandlingen – historikerne Ivan Usjakov og Aleksej Kiseljov, som ble knyttet til MGPI i henholdsvis 1957 og 1958, og som vi skal stifte et nærmere bekjentskap med nedenfor i dette kapittelet. Disse to kom til å sette et sterkt preg på forskningstradisjonen i Murmansk helt fram til våre dager, og er bredt anerkjent som de to mest sentrale regionalhistorikerne i

---

⁶⁰⁶ Fjodorov 2004, s. 28.

⁶⁰⁷ Basert på kirkelig-administrativt tallmateriale, var det registrert i alt 14.716 mennesker som bosatte på Kolahalvøya 1. januar 1914 (Usjakov 2003, s. 168), mens det oppgitte folketallet for Murmansk fylke nådde sin (foreløpige) topp i 1990, med 1.191.468. Etter dette har folketallet i fylket gått ned for hvert år, og er per mars 2018 anslått til ca. 753.000 innbyggere.

Murmansk på andre halvdel av 1900-tallet. To andre historikere som fikk langvarig tilhørighet i Murmansk-tradisjonen og det pedagogiske instituttet i denne perioden, var Mikhail Sukharev og Jurij Klimov⁶⁰⁸.

I institusjonshistorien til det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk i kapittel 5 i denne avhandlingen er ett av temaene Arkhangelsk-historikernes vanskelige adgang til å få utgitt materiale på 1970- og 1980-tallet, blant annet på grunn av fraværet av eget forlag og publiseringsrettigheter. Dette endret seg derimot på 1990-tallet, da universitetet i Arkhangelsk fikk eget forlag. I Murmansk ser det ut som om situasjonen nærmest var motsatt. Selv om også MGPI mistet retten til selvstendige bokutgivelser på slutten av 1960-tallet, ser det likevel ut til at adgangen til å få gitt ut bøker på stedet var lettere for de toneangivende Murmansk-historikerne på 1970- og 1980-tallet, enn på 1990-tallet. Selv om den formelle institusjonaliserte sensuren falt bort på 1990-tallet, var det da derimot en strukturell økonomisk vanskelighet med å få finansiert bokutgivelsene, noe som gjorde avisene til en særlig viktig kanal for flere av Murmansk-historikerne i denne perioden.⁶⁰⁹

En strukturell likhet, derimot, i institusjonshistorien til de to pedagogiske instituttene i Murmansk og Arkhangelsk, er at de begge manglet egne aspirant- og doktorgradsprogrammer fram til 1990-tallet. Instituttet i Arkhangelsk fikk sitt eget *aspirantura* (kandidat-program) i historie i 1993. Også MGPI fikk et eget *aspirantura* på 1990-tallet, og i 2001 fikk de et eget råd med kompetanse til å vurdere vitenskapelige avhandlinger (*dissertatsionnyj sovet*)⁶¹⁰. Denne kompetansen har seinere falt bort, og den nasjonale russiske databasen over kandidat- og doktorgradsavhandlinger har en katalog over avhandlinger i historie med Murmansk som utgivelsessted for perioden 1998–2008. Denne katalogen er gjort til gjenstand for tematisk analyse nedenfor i dette kapittelet. Til forskjell fra S(A)FU i Arkhangelsk, har MAGU riktignok fortsatt et utdanningsprogram for aspiranter med spesialisering i historie, og disse må da forsvare avhandlingene sine ved andre institusjoner.

Rekrutteringen av lærere med vitenskapelig grad var derfor lenge avhengig av et samvirke med andre høyskoler og universiteter i Leningrad og Moskva. Den institusjonelt sett viktigste

---

⁶⁰⁸ Sistnevnte var for øvrig faren til Oleg Klimov, som var prorektor ved MGPI / MGPIU i flere perioder på 1990- og 2000-tallet, og som i den sammenheng også har hatt kontakt med UiT-historikere.

⁶⁰⁹ I denne retning, se blant annet framstillingen i Kiseljov 2000.

⁶¹⁰ Det dreier seg om et fagråd, bestående av spesialister, som enten har selvstendig kompetanse til å gi søkeren den vitenskapelige tittelen 'kandidat' eller 'doktor' i den gitte disiplinen, basert på vedkommendes leverte avhandling, eller som har kompetanse til å anbefale en kandidat som verdig tittelen kandidat eller doktor, som i det tilfellet må bekreftes av et overordnet statlig sertifiseringsråd bestående av spesialister i faget.

samarbeidspartneren og ‘leverandøren’ av historikere med vitenskapelig grad var (som også for Arkhangelsk) Leningrad Statlige Pedagogiske Institutt (Hertzen-instituttet).⁶¹¹

Murmansk pedagogiske institutt fikk status som universitet i 2002, og ble hetende Murmansk Statlige Pedagogiske Universitet (*Murmanskij Gosudarstvennyj Pedagogitsjeskij Universitet*) (MGPU). I 2010 ble universitetet omorganisert og gitt nytt navn: Murmansk Statlige Humanistiske Universitet. Med dette ønsket en å tydeliggjøre forventningene til universitetet som en vitenskapelig og forskningsorientert institusjon innenfor samfunnsvitenskapene og humaniora, selv om det er rimelig å hevde at den primære praktiske aktiviteten til universitetet har forblitt utdanning. Den siste navneendringen, til Murmansk Arktiske Statlige Universitet (MAGU) kom i 2015, og fulgte opp trenden fra Arkhangelsk og Tromsø med å legge til adjektivet ‘arktisk’ som en del av institusjonsnavnet.

6.1.1. MAGU og internasjonalt samarbeid

Et av temaene som ofte blir vektlagt i tekster som handler om MAGU og universitetets nyere institusjonshistorie, er universitetets internasjonale kontakter og samarbeid. Dette gjelder også den institusjonshistoriske framstillingen til Vjatsjeslav Dranisjnikov og Jelena Dudakova fra 2011, som er den mest omfangsrike og nyeste av de historiske framstillingene av MAGU / MGGU / MGPU / MGPI / MUI sin historie.⁶¹² Som Dranisjnikov og Dudakova skriver, var MGPI sine kontakter med utlandet kun av episodisk karakter fram til 1980-tallet.⁶¹³ Mot slutten av 1980-tallet, i tråd med de forsiktige åpningene mot utlandet som fulgte i kjølvannet av Gorbatsjovs murmansk tale og den allmenne politiske oppmykningen som kjennetegnet *glasnost*- og *perestrojka*-perioden, ble kontaktene med utenlandske institusjoner etter hvert hyppigere.

De tre institusjonene for høyere utdanning og forskning som var først ute med å etablere kontakter med MGPI, allerede i 1988, var det som i dag er Laplands Universitet i Rovaniemi, Det tekniske universitetet i Luleå, og Universitetet i Grøningen i Nederland. Det vises også til flere tilfeller av kontakt med Nord-Norge i denne perioden. En av hendelsene som gjerne trekkes fram fra denne tidlige fasen når det handler om den tidlige kontaktene med utlandet,

---

⁶¹¹ Se blant annet Fjodorov 2004, s. 29.

⁶¹² Se i særdeleshet, Dranisjnikov og Dudakova 2011, s. 270–280.

⁶¹³ Dranisjnikov og Dudakova 2011, s. 270.

er artiklene til historikerne Usjakov og Kiseljov i *Varanger årbok* for 1988 og 1989.⁶¹⁴ Når det gjelder det varige samarbeidet med UiT-historikerne, tok dette form i andre halvdel av 1990-tallet og på 2000-tallet, som en del av Barentssamarbeidet. Over tid er det liten tvil om at det er UiT og UiT-historikerne som har vært den viktigste kontaktflaten til MAGU når det dreier seg om internasjonal kontakt.

6.1.2. Forskningstradisjonen vurdert med utgangspunkt i kandidatoppgavene

Før vi ser nærmere på noen av de mest sentrale regionalhistoriske framstillingene i Murmansk-tradisjonen, skal vi se på de overordnede tematiske tendensene i de kandidat- og doktorgradsavhandlingene i historie som er avlagt i Murmansk. Denne katalogen inneholder relativt få titler sammenlignet med listene over avhandlinger i historie i Tromsø og Arkhangelsk. Det dreier seg om i alt 20 avhandlinger i perioden 1998–2008, hvorav 19 kandidat-avhandlinger, og en er en doktorgradsavhandling.⁶¹⁵ Med et så vidt fåtallig materiale fordelt over en kort periode på 10 år, er det ikke grunnlag for å legge opp til en diakron analyse utelukkende basert på dette materialet. Det er mer hensiktsmessig å se på denne katalogen som uttrykk for tematiske tendenser i Murmansk-tradisjonen i en gitt periode (1998–2008), som det så er mulig å sammenligne med det som framkommer om tematiske tendenser innad i tradisjonen i tida før og etter. I tillegg gir det mening å sammenligne tendensene synkront med det bildet som den tematisk-kvantitative undersøkelsen av tradisjonene i Tromsø og Arkhangelsk gav oss i kapittel 4 og 5.

Når det gjelder det stedlige orienteringspunktet, eller de stedlige rammene i forskningstradisjonen, viser en kvantitativ gjennomgang av avhandlingenes titler at hele 16 av de 20 avhandlingene handler om lokal- eller regionalhistoriske temaer, eller er basert på et lokal- eller regionalhistorisk materiale. Regionene som i titlene implisitt eller eksplisitt blir tematisert, er blant annet Kolahalvøya, Murmansk fylke, Russlands europeiske nord, men også historisk-administrative enheter som Arkhangelsk-guvernmentet og Det nordlige fylket (1918–1920, organisert av ‘de hvite’ i Den russiske borgerkrigen). Det er framstillinger basert på lokal- og regionalhistorisk materiale som dominerer katalogen. I likhet med tilfellet i

---

⁶¹⁴ Se bl.a. Drasjnikov og Dudakova 2011, s. 273.

⁶¹⁵ Basert på databasen til Det russiske statlige biblioteket: <http://sigla.rsl.ru/>

Arkhangelsk, er det allikevel ingen av avhandlingene som etter tittelen å dømme faller innunder den snevrere kategorien ‘egentlig’ lokal- og regionalhistorie (forstått som den allmenne, generelle totalhistorien om et sted i en gitt periode av en viss varighet). Inntrykket av murmansktradisjonens orientering mot stedlig historie, er sammenfallende med inntrykket av periodene både før og etter denne perioden fra 1998–2008.

Basert på kandidatavhandlingenes titler og tema, er det særlig to kategorier som utkrystalliserer seg. Det viser seg at det er hele fem avhandlinger (25%) som har tilhørighet til kategorien ‘Krig, forsvar og militæret’. Vel så overraskende, er at ingen av disse avhandlingene handler om Den store fedrelandskrigen. Den underkategorien som dominerer de fem avhandlingene, er Den første verdenskrig i nord og Den russiske borgerkrigen i nord (1918–1920).

Den andre tematikken som stikker seg ut, reint kvantitativt sett, er den vide kategorien ‘Den russiskortodokse kirken, klostre og religion i nord’, med fire avhandlinger. En tredje kategori som relativt sett har fått større oppmerksomhet i Murmansk enn i Tromsø og Arkhangelsk, er undervisningshistorie, med to avhandlinger.⁶¹⁶

Hvis vi holder Murmansk-katalogen opp mot de kategoriene som vi abstraherte ut av Arkhangelsk- og Tromsø-tradisjonene, finner vi at det er én avhandling som faller innunder kategorien ‘Norge og Russland’; én avhandling hører hjemme i kategorien ‘Arktis og polare temaer’; én avhandling hører til kategorien migrasjonshistorie, og én avhandling passer inn i kategorien befolkningshistorie. Det er derimot ingen avhandlinger som utfra tittelen å dømme faller innunder kategorien etnisk historie, noe som skiller seg skarpt fra Tromsø-tradisjonen. Hvis vi undersøker listen over avhandlinger fra Murmansk opp mot tradisjonen i Arkhangelsk, ser vi at temakretsen ‘avkulakisering og tvangskollektivisering, deportasjoner og tvangsforvisning, terror og GULAG-arkipelet’ kun gir ett treff, mens denne temakretsen var svært sentral i forskningstradisjonen til PGU i Arkhangelsk.

Ett annet påfallende trekk ved listen over kandidatavhandlingene (og den ene doktorgradsavhandlingen) i Murmansk, er at hele 17 av i alt 20 avhandlinger handler om historie fra det 20. århundret, og ingen av avhandlingene ser ut til å handle om eldre historie fra Kolahalvøya. Som vi så ovenfor i dette kapittelet, er dette konsistent med det bilde som

---

⁶¹⁶ Med referanse til ‘undervisningshistorien’, skal en naturligvis være forsiktig med å hevde en tendens på et så spinkelt tallgrunnlag, men inntrykket harmonerer godt med det videre inntrykket av MAGU sin historie som primært en institusjon for utdanning, og hvor forskningsaktiviteten, sett i stort og med et realistisk blikk, fortsatt er en sekundær oppgave.

framkom av forskningshistorien til MGPI i den sovjetiske fasen, men hvor forskningen til den kjente Murmansk-historikeren Ivan Usjakov likevel var et unntak fra dette.

Tendensen til et forskningsperspektiv som er dominert av nyere historie, og dermed den sovjetiske perioden, blir til dels bekreftet hvis vi undersøker hvilke områder som MAGU-historikerne selv oppgir som sine primære forskningsfelt. Basert på selvpresentasjonen på universitetets hjemmeside på nett, finner vi at det i alt er åtte historikere med vitenskapelig grad knyttet til det som nå heter Avdelingen for historie og rettslære (*Kafedra istorii i prava*) ved MAGU⁶¹⁷. Av disse er det kun én av historikerne (Sergej Nikonov), som har en forskningsprofil som er tydelig knyttet til eldre historie, mens seks av historikerne ser ut til å ha sine hovedsakelige forskningsinteresser knyttet til 1900-tallet eller andre halvdel av 1800-tallet og 1900-tallet.

Ut fra denne sammenhengen er det ikke overraskende at det er en klar overvekt av avhandlinger som dreier seg om det 20. århundrets historie. Hvis vi ser nærmere på hvilke perioder i det 20. århundret som har fått mest oppmerksomhet av aspirantene i MAGU på slutten av 1990-tallet og det tidlige 2000-tallet, er det utvilsomt periodene 1914–1920 / 1917–1920 / 1918–1920. I alt er det hele 6 av de 20 avhandlingene som handler om denne perioden eller disse delperiodene. Denne veldige konsentrasjonen om det 20. århundret og den særlige oppmerksomheten knyttet til perioden 1914–1920 framstår som særegen i relasjon til de samtidige tendensene i både Tromsø og Arkhangelsk.

6.1.3. Murmansktradisjonen og Den store fedrelandskrigen

Den tematisk-kvantitative gjennomgangen av de 20 avhandlingene i historie som ble avlagt ved MGPI / MGPU (dagens MAGU) i perioden 1998–2008 viste at ingen av avhandlingene var knyttet til Den store fedrelandskrigen. Utfra kjennskapet vår til russisk samtidshistorie, hvor dette er et etterspurt tema, både minnekulturelt og historiepolitisk, kan det være egnet til å overraske. I Murmansk-tradisjonen ble Den store fedrelandskrigen etablert som ett av de sentrale lokalhistoriske temaene i 1965; 20-årsjubileumet for Seierens dag, 9. mai 1965.⁶¹⁸ Dette føyer seg inn i mønsteret og kronologien til den nasjonale sovjetiske historiografien og krigstemaet. Selv om Den store fedrelandskrigen fra da av var ett av flere sentrale temaer i

---

⁶¹⁷ http://www.masu.edu.ru/structure/kafs/kaf_ip/prepods/, lest 24.05.2018.

⁶¹⁸ Kiseljov 2000, s. 51.

den samtidige lokalhistoriske historiografien og minnekulturen, var krigen i liten grad gjenstand for en egentlig vitenskapelig og analytisk behandling og tematisering. I tillegg til historiepolitikken og minnekulturen knyttet til behandlingen av krigen som historisk tema, var også adgangen til arkivene svært begrenset. Som en konsekvens av dette, var den lokal- og regionalhistoriske behandlingen av Den store fedrelandskrigen i sovjetepoken basert på og styrt av memoarlitteratur, samtidige avisartikler og erindringsmateriale. En konsekvens av både kildetilgangen og historiekulturen, ser ut til at det er heroismen som idé, kollektivets oppofrelse og seieren som resultat, som er det sentrale i beretningstradisjonen knyttet til Den store fedrelandskrigen i sovjetepoken.

Den historisk-analytiske behandlingen og tematiseringen av Den store fedrelandskrigen og Den andre verdenskrig i nord, ser dermed ikke ut til å ha fått det samme gjennomslaget i Murmansk som i Arkhangelsk på 1990- og begynnelsen av 2000-tallet. I Arkhangelsk-tradisjonen så vi at krigstematikken har vært ett av hovedtemaene i PGU sin forskningshistorie siden 1990-tallet, hvor Arkhangelsk-historikeren Mikhail Suprun har ledet an og etablert et helt forskningsfelt i den regionale historiografien.

Hvis vi studerer situasjonen ved MAGU, og plassen til Den store fedrelandskrigen i den samtidige historiekulturen lokalt og regionalt i dag, er det liten tvil om at det er et allestedsnærværende tema. Dette lar seg blant annet spore i konferanser og seminarer på stedet og regionale politikeres uttalelser. En annen indikasjon på temaets sentrale posisjon i den samtidige lokal- og regionalhistoriske bevisstheten, er å se nærmere på hva MAGU-historikerne selv angir som sine sentrale forskningsinteresser. Her ser vi at hele tre av de åtte historikerne med vitenskapelig grad har Den store fedrelandskrigen som sitt sentrale eller ett av sine mest sentrale forskningsfelter.⁶¹⁹ Av disse er det særlig de to historikerne Denis Semjonov og Aleksandr Tsjapenko som har en omfattende liste over arbeider fra de siste åtte årene som er knyttet til Den store fedrelandskrigen på Kolahalvøya.

---

⁶¹⁹ http://www.masu.edu.ru/structure/kafs/kaf_ip/prepods/, lest 25.05.2018.

6.2. Ivan Fjodorovitsj Usjakov (1921–2002).⁶²⁰

Ivan Usjakov blir sammen med Aleksej Kiseljov regnet som en av de to grunnleggerne av det vi kan kalle den post-stalinistiske lokalhistoriske forskningstradisjonen i Murmansk fylke. Før det, i en periode i mellomkrigstiden, hadde hjemstedforskningen på Murman først og fremst vært rettet mot geografiske, geologiske og økonomiske spørsmål i ressursorienterte og anvendte studier, i tillegg til folkloristikk og antropologi. Den egentlige *historiske* hjemstedforskningen – lokalhistorien der folk som bodde på stedet var de aktive historikerne – oppstod i Murmansk fylke først på 1950-tallet, og kom til å bli uløselig knyttet til Kiseljov og Usjakov, begge to ansatt ved det pedagogiske instituttet i Murmansk.

Som så mange andre av innbyggerne i Murmansk fylke i denne perioden, var Usjakov født utenfor Kolahalvøya, og tilhørte den store gruppen av regionens overflyttede og tilflyttede befolkning. Usjakov ble selv overflyttet fra det pedagogiske instituttet i Vyborg i 1957, til det nyetablerte pedagogiske instituttet i Murmansk (MGPI). Opprinnelig kom han fra en liten by som heter Verkhneuralsk, som ligger i dagens Tsjeljabinsk fylke, i Uralregionen. I 1939 ble han innkalt til tjeneste i Den røde armé, hvor han tjenestegjorde i seks år. Usjakov var således innrullert i hæren allerede ved utbruddet av Den store fedrelandskrigen sommeren 1941, og kjempet som stridende soldat på den sovjetiske vestfronten gjennom hele krigen. Krigsårene brakte han også til Wien, Budapest og Romania. På tross av Usjakovs langvarige og intensive krigsdeltagelse på fronten, hans krigsskader og ulike utmerkelser, var krigsårene ikke et tema han selv skal ha lagt vekt på i intervjuer og lignende.⁶²¹ Han mente at oppmerksomheten heller burde rettes mot hans offentlige virke som historiker.

Etter å ha blitt demobilisert i 1946, studerte Usjakov ved Magnitogorsk pedagogiske institutt, før han begynte på sitt *aspirantura* ved Leningrad pedagogiske institutt (M.N. Pokrovskogoinstituttet). I juni 1953 forsvarte han sin kandidat-avhandling, som handlet om et bergverksforetak i Basjkirija på 1800-tallet. Selv om de geografiske rammene for Usjakovs videre forskning skulle bli radikalt forandret etter flyttingen til Murmansk i 1957, fortsatte

---

⁶²⁰ Denne korte innledningen er basert på framstillingene i Dranisjnikov 2004, Dranisjnikov og Dudakova 2011, s. 111–114, Kiseljov 2004b, usignerte oppslag på MAGU sin hjemmeside <http://www.masu.edu.ru/info/history/honorary/>, lest 18.05.2018, og i den elektroniske utgaven av *Kolskaja Entsiklopedija* http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=100161, lest 03.06.2018.

⁶²¹ Derimot er det en periode i hans biografi som blir tillagt vekt i det som er skrevet om han i Murmansktradisjonen.

han med å konsentrere seg om den førsovjetiske perioden, noe som gav ham en relativt sett større vitenskapelig frihet enn de historikerne som skrev om sovjetepoken.

Det var Kolahalvøyas førrevolusjonære historie som ble feltet for Usjakovs forskning helt fram til hans død i 2002. Usjakovs virke som historiker førte til at han ble utnevnt til æresborger av Murmansk i 1992. Siden 2004 har det ved universitetet blitt avholdt en årlig forelesningsserie, «Usjakov-forelesningene», til hans minne, og hans status som nestoren i forskningen på Kolahalvøyas eldre historie virker å være ubestridt.

6.2.1. Kolahalvøya. Et omriss av Murmansk oblast sin historie i perioden før oktoberrevolusjonen (1972)⁶²²

Utgivelsen anses som et av de viktigste arbeidene til Usjakov, og la også grunnlaget for hans doktorgradsdisputas i 1980. Monografien handler om Kolahalvøyas historie fra eldre tider til 1917. Tematisk og kronologisk kan *Kolskaja zemlja* leses som det første av to bind om Kolahalvøyas historie, fra steinalderen til ca. 1970. *Rodnoje zapoljare (Det hjemlige Arktis)*, skrevet av murmanskhistorikeren Kiseljov, Usjakovs kollega, utgjør da bind 2, og dekker perioden 1917–1970.⁶²³ Usjakovs beretning er en detaljrik og voluminøs regionalhistorie på 672 sider, inklusive litteraturliste og innholdsfortegnelse. Boka ser ut til å være rettet mot et stort publikum, og hadde et opplag på hele 30.000 eksemplarer.

Det er liten tvil om at *Kolskaja Zemlja* må leses som et nøkkelverk, både i Usjakovs eget forfatterskap, og i murmansktradisjonen.⁶²⁴ Boka ble gjenutgitt i 1997, som bind 1 av Usjakovs utvalgte verker i tre bind. Gjenutgivelsen er bortimot identisk med originalen, og vil derfor ikke bli kommentert nærmere her.⁶²⁵

Boka er inndelt i to hoveddeler, som i omfang er omtrent like store. Den første delen tar for seg perioden fra steinalderen til 1861. Hovedvekten (i overkant av 90% av framstillingen) i denne delen er viet perioden fra og med 1500-tallet. Til forskjell fra Kiseljovs *Rodnoje zapoljare*, mangler denne boka et note-apparat, men den har en kapitteinndelt kilde- og litteraturliste som hjelper leseren et godt stykke på vei med å få et innblikk i hva Usjakov bygger på. Foruten noen

---

⁶²² *Kolskaja zemlja. Otsjerki istorii Murmanskij oblasti v dooktjaberskij period.*

⁶²³ For en nærmere behandling av *Rodnoje zapoljare*, se nedenfor i 6.3.1.

⁶²⁴ Som en indikasjon på dette, se artikkelbidragene i del 1 i Voronin (red.) 2004, s. 5–47, som handler om Usjakov og hans rolle og bidrag i den historiske Murman-forskningen.

⁶²⁵ For detaljene om hva som skiller gjenutgivelsen fra originalen, se Kiseljov 2004a.

referanser til Marx' og Lenins skrifter, er det heller ikke gitt nøyaktige kilde- og litteraturhenvisninger i den løpende teksten. Et annet moment som skiller denne utgivelsen fra Kiseljovs regionalhistorie, er at det ikke er noen egentlig innledning eller noe forord – Usjakov går rett til selve saken – den kronologiske beretningen om halvøyas historie. I likhet med *Rodnoje zapoljare*, er det heller ikke i *Kolskaja zemlja* skrevet noe om bokas tilblivelseshistorie. Usjakovs teoretiske og metodologiske premisser blir heller ikke gjenstand for en selvstendig behandling. Til tross for dette fraværet av en artikulert og bekjentgjort teori, bærer framstillingen preg av å være underlagt en styrende teori.

Beretningens ramme kan kalles 'en historie om kontinuerlig vekst', gjennom regionens utvikling og økonomiske og kulturelle modning fra et ætte- og stammesamfunn, til et føydalsamfunn (fra og med 1500-tallet), og til utviklingen av kapitalistiske strukturer, som i den løpende beretningen synes å være i dannelsesfasen allerede på 1700-tallet, men som først fra 1861 trer inn som en etablert samfunnsstruktur i beretningens periodisering. Med dette skjemaet, blir det naturlig å påvise og å understreke sosial og økonomisk lagdeling og klassemotsetninger som de faktorene i den historiske prosessen som driver utviklingen framover. Til tross for det problematiske med beretningens styrende struktur som en til tider rigid faktor, er disse skjematiske forutsetningene ofte mer til stede som 'rituelle faser' som ikke helt utelukker en beretning på siden av skjemaet. Dette gjelder særlig de kapitlene som er disponert mer etter emne enn kronologi og hendelsesforløp. Dette fenomenet framkommer også ellers i beretningens egen struktur og disposisjon: Den enkelte del, det enkelte kapittel og den enkelte sekvens blir gjerne introdusert i tråd med et marxistisk rammeverk, i en tematisk angivelse. Etter dette følger behandlinga av det gitte temaet, som ikke nødvendigvis til fulle harmonerer med den mer programmatisk introduksjonen. Det som da i utgangspunktet fortonte seg som en historiografisk tvangstrøye for Usjakov, kan på denne måten også leses som mer formelle faser i beretningen, som avløses av, og av og til nøytraliseres av, den etterfølgende behandlingen av regionens realhistorie. I beretningens indre struktur, vender Usjakov gjerne tilbake til den 'rituelle fasen' i de løpende konklusjonene, men ikke alltid like programmatisk som i innledningsansatsene.

Her er det en forskjell mellom Usjakovs regionalhistorie, og Kiseljovs regionalhistorie, som handler om sovjetepoken. I Kiseljovs beretning virker den styrende historieteorien, både tematisk og stilistisk (språklig) sett å ha et mer påtrengende nærvær gjennom alle fasene i beretningen. I *Rodnoje zapoljare* (Kiseljov) er det vanskeligere å skille ut rituelle faser fra den løpende hendelseshistorien. Dette inntrykket harmonerer godt med en antakelse om at de

historiografiske rammene i den praktiske historiske forskningen og historieskrivinga var friere for de forskerne som drev med førrevolusjonær historie, enn for historikere som hadde sovjetperioden som sitt forskningsfelt. Personlig stil kan selvfølgelig også ha spilt en rolle.

Synspunktene her bør likevel ikke forstås som en påstand om at Usjakov bruker fortellertekniske grep for å unndra seg en marxistisk styrt beretning som han egentlig ikke synes passer som det organiserende prinsippet i Kola-regionens førrevolusjonære historie.⁶²⁶ Det marxistiske skjemaet synes å være lagt til grunn som fornuftig og sant også i Usjakovs beretning, men da mer som en ordnende faktor for beretningens retning. Det marxistiske skjemaet synes å være bestemmende for Usjakovs synteser, generaliseringer og periodisering på et overordnet plan, men er altså ikke et skjema som gjennomsyrrer alle fasene i den realhistoriske behandlingen.

Ett av de tilbakevendende motivene i beretningen til Usjakov er det dialektiske forholdet mellom samene og russerne på Kolahalvøya. Samene utgjør regionens opprinnelige kultur. Samenes kultur er et ætte-samfunn, og i den marxistiske fortolkningen, er det en økonomisk sett primitiv kultur som utvikler seg sakte. Det skorter på spesialisering og sosial og økonomisk lagdeling. I Usjakovs beretning er det den russiske impulsen, særlig fra det sekstende århundret, med tiltagende russisk tilegnelse (*osvojenije*) av Kolahalvøya, som besørger den nødvendige eksterne impulsen for å påskynde en utvikling i retning av et klassesdelt føydalsamfunn, og seinere et klassesdelt kapitalistisk samfunn. Den russiske kontakten med samene er todelt, om ikke tredelt. Usjakov skildrer en situasjon hvor det vi kan kalle den russiske øvrigheten (de russiske representantene for kirke og stat, og russiske kjøpmenn) opptrer usympatisk overfor samene. Det tegnes et bilde av gjentatt bedrag, løgn og tvang overfor samene. Med framveksten av de 'arbeidende klasser' på Kolahalvøya (samene og 'bøndene' (*krestjane*)), er samene de som er mest utbyttert. Usjakov gjør likevel en sontring: det er den stedlige makteliten som er de verste utbytterne – sentralmakten er noe mer tilbakeholden, ettersom de er avhengig av samenes bidrag med reinsdyrtransport.⁶²⁷

Når det handler om møtet mellom vanlige russere og samer, fortelles det derimot om gjensidig sympati, tillit og likeverdig behandling. Uavhengig av hvem som er representant for den russiske kulturen – en utbyttert øvrighet eller en sympatisk innrettet pomor – er konsekvensen

---

⁶²⁶ Det ville jo også vært en antagelse som ikke ville passet inn med den seinere kjensgjerningen, at verkets gjenutgivelse – i 1997 – er så godt som identisk med originalen.

⁶²⁷ Se Usjakov 1972, kap. 6 og 7 lest i sammenheng.

for samenes kulturelle utvikling i retning av en mer spesialisert og pengeorientert økonomi og sosial lagdeling, angitt som en positiv faktor i sin økonomiske konsekvens. Sånn sett er det den russiske kulturen i seg selv som i sin tilegnelse av nord påskynder en positiv utvikling av samekulturen på Kolahalvøya, uavhengig av den enkelte russiske representantens sinnelag og framferd.

Hvis vi holder denne todelte og ambivalente dialektikken opp mot det samiske temaet i Kiseljovs *Rodnoje zapoljare*, når det handler om møtet mellom den russiske (nå bolsjevikiske) kulturen på den ene siden, og den samiske kulturen på den andre siden, ser vi at dynamikken er mye av den samme. Etter 1920 er det (de russiske) bolsjevikene med sin tilegnelse av nord som er de som bringer impulsen i retning av modernitet, med økonomisk, sosial og kulturell utvikling. Denne dialektikken er sånn sett lik det motivet Usjakov opererer med fra den førrevolusjonære perioden. Men formen er annerledes – skillet mellom den sympatiske innstillingen og anerkjennelsen overfor samene til den enkle russer og den usympatiske innstillingen til representanten for øvrigheten, er nå opphevet. Nå er begge disse grupprepresentantene respektfulle og sympatisk anlagte i sitt møte med samene. Denne siden av Usjakovs beretning om samene kan, i likhet med Kiseljovs beretning, anklages for å ha et paternalistisk tilsnitt og en ukritisk positiv vurdering av modernitet. Den kan ses på som en beretning som er skapt i lys av et marxistisk rammeverk i en sovjetisk historiografi.

Ved siden av det dialektiske motivet i beretningen om samene, er det også mye materiale som er mer nøytralt, deskriptivt og som handler om den samiske kulturen på dens egne premisser, mer uavhengig av en ytre verdi-fortolkning basert på et historisk mål.⁶²⁸ I det hele tatt er det mye materiale om samene i de ulike periodene i beretningen. I de delene hvor samenes historie mer er fortalt på 'deres egne premisser', og ikke underlagt et marxistisk modernitetsparadigme, framstår de også som aktører. Det at Usjakov har såpass mye og detaljrikt materiale om samene, og at de til tider er gitt en autonomi i beretningen, skiller denne beretningen fra både Kiseljovs beretning, og ikke minst Bulatovs beretning i *Det russiske nord*, hvor det særlig i det siste tilfellet må sies at de nordlige urfolkene – det tenkes særlig på nenetserne, komi og samene, har en beskjedne plass i beretningen, og når de opptrer, er det mer sjablongpreget, og som bakgrunn

---

⁶²⁸ Se blant annet Usjakov 1972, s. 96–115, om Kola-samene i det 16. og 17. århundret. Beretningen her har noen steder trekk som er påvirket av synspunkter om russerne som læremestere og pådrivere for en utvikling av samekulturen mot et høyere kulturnivå, men det er også mye i kapittelet som behandler sametemaet på dets egne premisser og som gir et ganske fyldig innblikk i samiske livsbetingelser fra perioden, fra et mer kulturhistorisk ståsted.

for den russiske tilegnelsen av nord. I Usjakovs beretning innrømmes de tross alt en viss autonomi i enkelte faser av beretningen, og er gjenstand for mye oppmerksomhet.

Et annet moment som er gjennomgående hos Usjakov, og som henger sammen med ‘historien om kontinuerlig framskritt’, er beretningen om den russiske tilegnelsen av Kolahalvøya. Denne prosessen ser ut til å begynne så smått med russisk fangst, fiske og jaktekspedisjoner på Ter-kysten (*Terskij bereg*) i det tolvte århundret⁶²⁹, handel mellom russere og samer⁶³⁰ og allerede i det trettende århundret inngår Kolahalvøya (*Tre*) som en del av skattegrunnlaget til Novgorod, som et tributt-betalende område, delt med Norge.⁶³¹ Fram til dette har utviklingen gått sakte, blant annet på grunn av det harde klimaet og at Kola-regionen langt på vei har vært avskåret fra den ytre verden, som de bare har hatt sporadisk kontakt med.⁶³² Perioden fra 13.–16. århundret fortøner seg i denne sammenheng som en konkurranse og kamp om fellesområdet med Norge / Norge-Danmark på den ene siden og Novgorod / Moskva-Rus på den andre siden.⁶³³ De første kjente karelske og russiske faste bosetningene på Ter-kysten, daterer Usjakov til det 15. århundret.⁶³⁴ Den russiske impulsen blir forsterket i det 16. århundret, med pomorenes sesongfiske på Murman-kysten, klosterbygging og kristning av samene, og oppkomsten av Kola by, og seinere Kola fort. Den russiske tilegnelsen blir forstått som et positivt bidrag til regionen: «De russiske bøndenes bosetting av *Pomorje* påskyndet utviklingen til de andre folkeslagene i Nord».⁶³⁵

Usjakov beskriver rettsstillingen som relativt fri og skattebyrden som relativt lett, både for Kolahalvøyas russiske ‘bønder’ (*krestjane*) og samer under Novgorod, men at dette gradvis endret seg etter at områdene kom innunder Moskva.⁶³⁶ I denne tidlige fasen, med det Usjakov beskriver som en utvikling av føydale forhold på Kolahalvøya i det 16. århundret, er det likevel ikke staten og adelen, men kirken og klostrene, som spiller hovedrollen som føydalherre og statens stedfortreder.⁶³⁷ Mot slutten av det 16. århundret, under Ivan IV., lar Usjakov staten opptre som føydalherre, ved siden av klostrene. Parallelt med dette økte påtrykket fra statens og kirkens side, ser Usjakov økonomisk vekst i regionen knyttet til utvikling av sesongfisket på

---

⁶²⁹ Usjakov 1972, s. 24–26.

⁶³⁰ Usjakov 1972, s. 36.

⁶³¹ Usjakov 1972, s. 26–27.

⁶³² I denne retning, se Usjakov 1972, s 17–18.

⁶³³ Usjakov 1972, s. 26–29.

⁶³⁴ Usjakov 1972, s. 31.

⁶³⁵ Usjakov 1972, s. 35.

⁶³⁶ Usjakov 1972, s. 36 og 40.

⁶³⁷ Usjakov 1972, s. 42 mv.

Murmankysten, økt handel med utlandet, og grunnleggelsen av Kola by.⁶³⁸ Med sesongfisket etter torsk på Murmankysten, vektlegger Usjakov utviklingen av en sosial lagdeling, og oppkomsten av *pokrut*-instituttet, som en føydal konstruksjon. Med Usjakovs beskrivelse, bestod *pokrut* i en ordning hvor debitor (en fattig pomor - *pomor bedjak*) kom i et gjeldsavhengighetsforhold til en velbeslått kreditor (typisk en rik pomor - en utreder), som så kunne kreve sitt utestående betalt i form av arbeidskraft. Denne arbeidsplikten ble gjerne gjort opp med deltagelse som mannskap i torskefisket på Murmankysten. Dette fenomenet, *pokrut*, ser Usjakov som det tredje instrumentet i de føydale forholdene på Kolahalvøya i denne perioden, i tillegg til klostrenes økonomiske virksomhet og statens skattlegging av bønder og samer.⁶³⁹

I Usjakovs tematiske beretning om Kola-regionen fra perioden 1500–1861, handler det mye om russisk tilegnelse og den økonomiske og sosiale utviklingen i overgangen fra det Usjakov ser som et ættesamfunn til et føydalsamfunn. Det er russerne som bringer føydalismen til regionen. Allerede på 1700-tallet, etter Peter den stores regjeringstid, ser Usjakov framveksten av kapitalistiske forhold i egnen.

Et annet tema som får mye oppmerksomhet i denne perioden, og som også kan leses som en del av tilegnelses-tematikken, er forsvaret av regionen fra ytre militære trusler. Det er inngående berettet om forsvaret mot svenske og danske angrep i perioden 1589–1623. Det blir lagt vekt på den heroiske lokale innsatsen i ulike trefninger og angrep. Med beretningen om den utenlandske aggresjonen og angrepene på klosteret i Petsjenga, Kola by, Kandalaksja og andre bosetninger på Kolahalvøya, framkommer også perspektivet om Kola-regionens viktighet i et militær- og geopolitisk perspektiv, som en grenseperiferi i forsvaret av den russiske staten, og som derfor fortjener oppmerksomhet fra sentrum:

Etter å ha bragt den polsk-svenske intervensjonen og den indre uordenen til ende, begynte Den russiske stat raskt å gjenopprette sin styrke og forsterke sine nordlige grenser. Etter 1623 lot derfor svenskene og danskene være å angripe Kolahalvøya.

I de tunge prøvelsenes tid utviste Kola-egnens innbyggere tapperhet og en fast besluttsomhet i forsvaret av fødelandet mot angrep fra utenlandske inntrengere. Med sin heroiske kamp forhindret russerne alle forsøkene til fienden på å slå røtter på territoriet. Kola fort, dens garnison og innbyggere, spilte en særlig viktig rolle i forsvaret av området nord for polarsirkelen.

---

⁶³⁸ Usjakov 1972, s. 59 mv.

⁶³⁹ Usjakov 1972, s. 59–68.

Den tsaristiske regjeringen, som var fullt på det rene med Kolahalvøyas viktige strategiske stilling i forsvaret av Nord, hadde hele tiden oppmerksomheten rettet mot forsvaret av området, og i diplomatiet stod de fast på områdets tilhørighet til Russland.⁶⁴⁰

Sitatet ovenfor passer ganske godt inn med det historiesynet som fremkommer i Fjodorovs regionalhistorie fra 2000-tallet, hvor Kola-regionens historisk viktige strategiske betydning for Den russiske staten er noe som blir understreket.⁶⁴¹ I denne relasjonen er det altså en viss kontinuitet mellom Usjakovs og Fjodorovs syn på regionens betydning for staten, som kan kalles en statsorientert eller statsavhengig regionalisme, og parafraseres som følgende: 'Regionen er, og har historisk sett vist seg å være, nødvendig i forsvaret av og i framveksten av den russiske staten. Dette fortjener oppmerksomhet, både i den nasjonale historieberetningen om Russland, og i den løpende historiske prosessen som en kamp om sentrums ressurser.'

I sitatet fra Usjakov ovenfor, er det altså lagt vekt på å understreke den lokale innsatsen og heroismen i forsvaret av egnen og staten. Det er ellers sjeldent Usjakov eksplisitt legger vekt på regionens bidrag til den nasjonale historien utover regionens egne grenser. Ett annet eksempel på det samme motivet - Kola-regionens heroiske innsats som en grenseperiferi i forsvaret av Russland - gjenfinnes i beretningen om de engelske angrep på Kola-regionen i forbindelse med Napoleonskrigene.⁶⁴² Motivet gjentas også i en detaljrik beretning om franske og engelske angrep på regionen under Krimkrigen, hvor det også er lagt vekt på regjeringens manglende utrustning og forsterking av regionen forut for angrepene.⁶⁴³

I en viss forstand blir militariseringen av Kola-regionen i det 17. århundret forstått som en positiv og nødvendig oppmerksomhet fra sentrum. På den andre siden, når beretningen er kommet til det 18. århundret, og det som blir tematisert som «Styrkingen av undertrykkelsen og klassekampen i første halvdel av det attende århundret»⁶⁴⁴, blir det lagt vekt på hvordan den allmenne militariseringen i forbindelse med Den store nordiske krigen (1700–1721) innebærer en økt utbytting av 'de arbeidende klasser' (samer og 'bonde-pomorer' (*krestjane-pomorj*)), og hvordan den stedlige militariseringen underminerer protest og opprør.⁶⁴⁵ Men også disse problemene får på en måte sin forklaring, begrunnelse og berettigelse som historiske nødvendigheter, som tross alt fører til økning i klassebevisstheten til regionens folk.

---

⁶⁴⁰ Usjakov 1972, s. 94.

⁶⁴¹ Om Fjodorovs regionalhistorie, se nedenfor i del 6.4.1. og 6.4.2.

⁶⁴² Se Usjakov 1972, s. 225 mv.

⁶⁴³ Usjakov 1972, s. 246.

⁶⁴⁴ Usjakov 1972, s. 131. Tematisk overskrift.

⁶⁴⁵ Usjakov 1972, s. 131 mv.

Et tredje element i beretningen knyttet til tilegnelses-begrepet, er historien om den vitenskapelige utforskningen av Kolahalvøya og de omkringliggende farvannene.⁶⁴⁶ Når det berettes om dette temaet, kommer initiativet, impulsen og bevegelsen gjerne fra sentrum eller Arkhangelsk. Beretningen om de arktiske ekspedisjoner og berøringspunktene med Kolahalvøya aktiviserer sånn sett i liten grad regionalistiske forestillinger. Når det dreier seg om en økonomisk utforsking (for eksempel i tilknytning til vår- og sommerfisket på Murmankysten), er det derimot mer rom for et regionalt initiativ i beretningen.

Tendensen i sovjethistoriografien til å presse historien inn i et marxistisk rammeverk om klassekamp og historisk nødvendig utvikling mot et stadig høyere kulturelt og økonomisk nivå – helt fram til sosialisme og kommunisme, hadde særlig to konsekvenser for beretningen om Kola-regionens historie. Begge fenomenene er kjent fra litteraturen, og påvist av murmanskhistorikeren Fjodorov. Den ene tendensen dreide seg om å overdrive de historiske prosessene på Kolahalvøya i retning av kontinuerlig vekst. Den andre hovedtendensen, handlet om at det var den store, enhetlige historiske utviklingen som skulle framvises, noe som førte til et påtrykk for å få Kola-regionens historie til å samsvare med de prosessene som det ble berettet om fra Sentral-Russland. Dette hadde blant annet som konsekvens at pomor-kulturens særegenheter og samekulturens særegenheter til tider ble presset inn i rammene til fortellingen om utviklingen av et føydalsamfunn. Forekomsten av føydale institutter, sosial lagdeling, ufrihet og klassekamp ble overdrevet. Slik ble beretningen om Kolahalvøyas historie en parallell til en regionalhistorie fra de delene av Russland der det var en godseiende adelsklasse og livegenskap i egentlig forstand, og hvor adelens, kirkens og statens jordeierskap spilte en mer sentral rolle i produksjonslivet og i de sosiale og juridiske forholdene. På denne måten kunne de historiske prosessene i *denne* regionen forenes med de historiske prosessene i Russland sentralt. Istedenfor å vektlegge og oppdage det *særegne* i regionen, innebar dette en risiko for en underdrivelse og en underkjennelse av det regions-spesifikke, slik at beretningen passet inn med den store nasjonale beretningen om Russlands historie.

Disse tendensene er tydelige også i Usjakovs beretning. Men de er – som nevnt – ikke enerådende i hans beretning. Den skjematisk historiefortellingen blir flere steder avløst og brutt opp av beretninger som nettopp tematiserer det regionspesifikke, og som evner å gi innblikk i regional nærings- og kulturhistorie, hvor det er regionens egen særegenhet som er løftet fram. Et eksempel på dette, er kapittel åtte, hvor flere regionale særtrekk blir løftet fram,

---

⁶⁴⁶ Om den føydale perioden og utforskning av regionen, se Usjakov 1972, s. 273–302.

slik som særtrekkene i næringsstrukturen, den relativt sett høyere lese- og skriveferdighetene i regionen, det store innslaget av vanlige folks handel og kontakt med utlandet, lokal båtbyggerkultur, lokal kirkearkitektur, og annet. Kapittelet lest i sin helhet er ikke bare en vektlegging av de regionale særtrekkene, men også en oppvurderende holdning til de, når periodereferansen er fra ca. 1500- til begynnelsen av 1700-tallet:

I sin helhet stod de [innbyggerne i *Pomorje*] kulturelt sett ikke tilbake for nivået til jordbruksbefolkningen i Sentral-Russland, og i noen forhold hadde de gått forbi de.⁶⁴⁷

I Usjakovs beretning, synes det særlig å være handelen med Vest-Europa og Sentral-Russland som har bidratt til dette høye kulturnivået. Denne mer positive vurderingen av pomorkulturen og Kola-regionens økonomiske og kulturelle nivå, er ikke absolutt. Når beretningen er kommet til slutten av 1800-tallet, i det Usjakov tematiserer som den kapitalistiske fasen fra 1861–1917, ser vi hvordan pomorkulturen blir vurdert som noe avleggs, fattigslig og paternalistisk. Når det gjelder perioden 1861–1917 og skildringen av den, er det også verdt å legge vekt på at den danner den umiddelbare kontrasten som perioden før bolsjevikenes maktovertagelse, noe som i seg selv favoriserer en framstilling av stagnasjon. Forøvrig ser det ikke ut til at det bare er perioden som er avgjørende for vurderingen av pomorkulturen, men også den videre tematiske sammenhengen i beretningen.

Usjakov ser klostrenes forfall i Russland og på Kolahalvøya allerede fra andre halvdel av 1600-tallet. Denne prosessen fortsetter på 1700-tallet, parallelt med framveksten av statens økte økonomiske engasjement gjennom konsesjons- og monopolsystemer, noe som går ut over pomorenes handel. I andre halvdel av 1700-tallet blir monopolsystemet opphevet, noe som bidrar positivt til pomorenes livsgrunnlag, ettersom det legger grunnlaget for utviklingen av kapitalistiske forhold på halvøya.⁶⁴⁸

Om Usjakovs regionalhistorie og overskridelsen av grenser. To retninger.

Et av temaene i denne avhandlingen, er hvorvidt de ulike historikerne søker å gi regionalhistorien en retning og virkning utover regionens egne grenser. I dette står Bulatovs *Det russiske nord* som et ytterpunkt i en slik overskridende regionalhistoriografisk tradisjon, mens en historiker som Kiseljov, med sitt bidrag *Det hjemlige Arktis* befinner seg i den andre

---

⁶⁴⁷ Usjakov 1972, s. 159.

⁶⁴⁸ Usjakov 1972, s. 163 mv.

enden, med en regionalhistorie som i sin tendens 'skuer innover'.⁶⁴⁹ Når referansen er Usjakovs regionalhistorie i *Kolskaja Zemlja*, må den i denne sammenhengen sies å utgjøre en mellomposisjon. Beretningen holder seg for det meste innenfor regionens snevre geografiske grenser. Samtidig er det en del referanser til Finnmark, særlig i beretningens første og siste fase, hvor Finnmark tjener som en komparasjon til fenomener på Kolahalvøya eller i Pomorje, eller hvor det dreier seg om handel og kulturkontakt, hvor Finnmark på sett og vis blir en aktør i beretningen. Denne siden av Kola-regionens historie, det historiske samkvemmet med Finnmark og Nord-Norge, er likevel ikke utviklet til ett av de sentrale temaene, og å si at Usjakovs regionalhistorie søker en retning utover grensene til Norge, i tematisk forstand, ville være en overdrivelse. De andre nordrussiske regionene spiller en viss rolle i beretningen, særlig (og naturlig nok) i den første fasen, når det dreier seg om den russiske bosettingen av regionen, som har en retning fra utløpene av elvene Dvina og Onega.

Når det gjelder den andre retningen – bevegelsen fra Kola-regionen og ut i det større Russiske Nord og Arktis, kan heller ikke dette temaet sies å være et bærende element i beretningen. Beretningen søker å holde seg innenfor sine egne territorielle grenser. Dette kommer blant annet til syne i Usjakovs behandling av dagliglivet og næringsstrukturen i Kola by på 1700-tallet.⁶⁵⁰ Vi lærer blant annet om betydningen av båtbygging og sjøfart for byen, og at så å si alle mennene i Kola by kunne føre båt:

Nettopp derfor, i perioden med opprettelsen av en marine i Russland, under Peter den store., ble ca. 250 *koljane* innrullert som matroser i den baltiske flåten. I andre halvdel av det 18. til første halvdel av det 19. århundret brukte regjeringen flere ganger sjøfarere fra Kola til å føre båter på ulike vitenskapelige ekspedisjoner som utforsket nordlige farvann og landområder.⁶⁵¹

Poenget her, hvis en ser på det andre leddet i sitatet, er hvor lite denne delen av regionalhistorien, hvor regionen så å si viser sin betydning utover sine egne grenser, og til nytte for den russiske tilegnelsen av det større Russiske Nord, har fått i Usjakovs beretning hvis vi sammenligner den med Bulatovs beretning om Arkhangelsk sin rolle i denne prosessen i serien *Det russiske nord*⁶⁵². Et lignende perspektiv kan knyttes til referansen i det første leddet i sitatet, som viser til Kola-regionens bidrag i tilknytning til St. Petersburg og den baltiske flåten. Begge disse temaene, når det gjaldt Bulatovs beretning, fikk en framtrædende rolle, og det var naturlig

---

⁶⁴⁹ Om Bulatovs regionalhistorie, se ovenfor i delkapittel 5.4. Om Kiseljovs regionalhistorie, se nedenfor i delkapittel 6.3.1.

⁶⁵⁰ Usjakov 1972, s. 205 mv.

⁶⁵¹ Usjakov 1972, s. 214.

⁶⁵² Se ovenfor i denne avhandlingen, del 5.4.4.–5.4.7.

å lese dette som et ønske om å *løfte fram regionens betydning utover seg selv*, i en variant av et regionalisme-perspektiv, hvor regionen så å si søker sin verdi utover og utenfor sine egne grenser i snever forstand, men likevel innenfor rammene av den russiske kultur og den russiske staten. I Usjakovs beretning, derimot, blir denne bevegelsen utover bare nevnt i forbifarten, og ikke tillagt en betydelig vekt i hans regionalhistoriske beretning. Utfra dette, og med støtte i Usjakovs beretning for øvrig, kan det ikke sies å være en regionalhistorie som er ekspansiv og søker seg utover sine egne grenser for å understreke regionens ærefulle bidrag i den større nasjonale og statlige historien. I den grad Usjakovs beretning kan sies å være tradisjonelt regionalistisk ved å gi regionen en rolle utover seg selv, og altså framstå som verdifull og nyttig for Den russiske staten, framkommer dette perspektivet mer i tilknytning til *prosesser på Kolahalvøyas eget territorium*. Et godt eksempel i denne sammenhengen er Usjakovs beretning om Kola-regionens forsvar av territoriet – og den russiske staten – i beretningen om de svenske og danske angrepene på regionen i andre halvdel av 1500-tallet, og begynnelsen av 1600-tallet, og om det lokale forsvaret under Napoleonskrigene og Krimkrigen, som vist ovenfor.

I Usjakovs beretning er det altså ikke så mye oppmerksomhet knyttet til regionens bedrifter utenfor sine egne grenser, enten det dreier seg om arktiske ekspedisjoner eller viktige historiske prosesser i Russland, som for eksempel framveksten av St. Petersburg. Det er heller ikke funnet mye plass til helteberetninger som trekker fram enkeltindivider, og beretningen er i det hele tatt lite person-orientert. Derimot er det på den ene siden ofte en detaljrik beretning som konsentrerer mye av oppmerksomheten rundt de 'store hendelser og begivenheter'. I andre faser av beretningen, knyttet til økonomisk historie, blir den lokale og regionale historien gjerne fortalt gjennom en beretning om kollektiver (klasser) i et perspektiv som legger vekt på det strukturelle. Disse tendensene harmonerer godt med det som er kalt Pokrovskij-skolen⁶⁵³ i den sovjetiske historiografien. Pokrovskij-skolen hadde fokus på klassekamp og skiftende produksjonsmåter, og la stor vekt på handel og handelskapitalisme. Typisk var også den manglende interessen for historiske personer og heltedyrkelse.⁶⁵⁴ Noe av grunnen til Pokrovskij-skolens påvirkning på Usjakovs egen forskning beror sannsynligvis på at han gjennomførte kandidat-programmet (*aspirantura*) ved Leningrad Statlige Pedagogiske Institutt (Pokrovskij-instituttet).

---

⁶⁵³ Oppkalt etter historikeren Mikhail N. Pokrovskij (1868–1932).

⁶⁵⁴ For en nærmere oversikt over utviklingen og tendenser i sovjetisk og russisk postsovjetisk historiografi, se Myklebost og Nielsen 2016.

Usjakovs beretning om Kola-regionens historie med vekt på perioden fra ca. 1100–1917 sett i lys av den russiske tilegnelsen av regionen, har potensiale til å være grenseoverskridende i begge retninger – både den russiske bevegelsen inn i regionen, og den seinere bevegelsen til regionens aktører utover regionens geografiske grenser. Den første retningen – den vedvarende russiske bevegelsen inn i rommet, som en del av den russiske tilegnelsen, er ikke overraskende ett av de fundamentene beretningen hviler på. Allerede i dette kan vi konkludere med at det er en grenseoverskridende regionalhistorie i formell forstand. Bevegelsen i den motsatte retning – regionens egne aktørers virksomhet og virkning utenfor regionens egne geografiske grenser – den grenseoverskridende delen av regionens historie som har klarere tilknytningspunkter til en typisk regionalisme enn den første – er derimot ikke et bærende element i beretningen.

Det tredje elementet i den grenseoverskridende siden ved regionalhistorien i Usjakovs tilfelle, er den bevegelsen inn i regionen som ikke er forbundet med den vedvarende russiske tilegnelsen av rommet. Konkret handler det da om det nære og fjerne utlands virkning og aktivitet på de historiske prosessene på Kolahalvøya. Heller ikke denne delen av det grenseoverskridende kan sies å være en av pilarene i beretningen, selv om utenlandske aktører har fått en del oppmerksomhet. For det første handler det da om de aktørene som opptrer som militære trusler, angripere og aggressorer fra utlandet – svensker, dansker, engelskmenn og franskmenn. For det andre handler det om den internasjonale handelen som foregår på Kolahalvøya, og som i hovedsak blir forstått positivt. For det tredje er det snakk om det utenlandske elementet i koloniseringen av Murman-kysten fra annen halvdel av 1800-tallet, som blir framstilt på en blandet måte. Framstillingen av særlig de norske kolonistene har en negativ tendens når det gjelder kolonistenes moralske innstilling: Nordmennene tar seg til rette på bekostning av samene, og det berettes om en tendens til nasjonalisme når det gjaldt å favorisere sine egne landsmenn i næringsvirksomheten. Vurderingen av de finske og norske (de utenlandske) kolonistene, når det gjaldt den impulsen de tilførte den økonomiske utviklinga i regionen, i et økonomisk orientert vekst- og modernitetsparadigme, synes på den annen side å være positivt.

Motivet 'regionen som en viktig aktør i framveksten av den russiske staten', som et typisk regionalistisk motiv i russisk historiografi, er som nevnt ovenfor ikke spesielt framtrædende i Usjakovs beretning. Der dette motivet likevel virker å være klarest artikulert, er i tilknytning til Kola-regionens forsvar mot utenlandske militære trusler. Den regionalistiske tendensen til å framheve regionens innsats og viktighet for staten, er dermed mindre framtrædende i Usjakovs beretning enn i beretningene til Frumenkov og Bulatov i Arkhangelsk, og enn i Fjodorovs

regionalhistorie, som tilhører den seinere Murmansk-tradisjonen⁶⁵⁵. I denne forstand kan det sies at Usjakovs regionalhistorie er mer selvtilstrekkelig. Det er regionen selv som er og forblir hovedaktøren i beretningen innenfor sin egen utstrekning, og som regel for sin egen skyld. Det søkes lite ære utover regionens egne grenser. De omkringliggende regioner, i innland og utland, er ikke ignorert i beretningen, men fungerer til tider som både aktører, bakgrunn og – som vi ser ved noen tilfeller i beretningen når det gjelder Finnmark – som komparasjon.

Om pomorbegrepet og pomorhandelen hos Usjakov

Usjakov virker å bruke et delvis utvidet pomor-begrep i sin beretning, både når det er brukt som etnonym *pomory* (et eksempel her er *terskije pomory*⁶⁵⁶) og når det brukes som en geografisk referanse (et eksempel her er *Dvinskoje Pomorje*⁶⁵⁷). Usjakovs bruk av begrepet *Pomorje*, som en historisk region, ser også ut til å ha en vid geografisk referanse, og ser ut til å omfatte hele Kvitsjøområdet, iberegnet de nedre delene av elvene som renner ut i Kvitsjøen. Når beretningen har kommet fram til 1600-tallet, ser også Kolahalvøya ut til å inngå i begrepet.⁶⁵⁸ Denne tendensen til en vid eller relativt vid bruk av begrepet – uten en tydeliggjøring av at det også finnes et snevrere bruksområde, virker for øvrig å være en gjennomgående tendens blant de historikerne fra Arkhangelsk og Murmansk som opptrer i denne avhandlingen, både i den sovjetiske og postsovjetiske historiografien, selv om tendensen er klarest i Arkhangelsk-tradisjonen på 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet.

Pomorhandelen, som også Kolahalvøyas innbyggere tok del i, er fortolket som et positivt fenomen, både økonomisk og kulturelt, i Usjakovs beretning. Det eneste forbeholdet, som blir gjentatt med referanse både til den føydale- og den kapitalistiske fasen, er at det kunne hemme utviklingen av pomorenes egne fiskerier. Der de andre utlendingene som regel opptrer som ytre trusler i beretningen – svensker, dansker og engelskmenn, med sine angrep på Kola-regionen, er det lagt vekt på slikt som gjensidig gunstig handel, positiv kulturutveksling og vennskap mellom nordmennene og russerne, når den tematiske referansen er pomorhandelen.⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁵ Om Fjodorovs regionalhistorie, se nedenfor i delkapittel 6.4.

⁶⁵⁶ Usjakov 1972, s. 31.

⁶⁵⁷ Usjakov 1972, s. 29. Periodereferansen her er 13-1400 tallet.

⁶⁵⁸ Se blant annet Usjakov 1972, s. 90: «... og hele det nordlige Pomorje, inkludert Kolahalvøya.»

⁶⁵⁹ Usjakov 1972, s. 230–234.

Bokas del to – perioden fra 1861–1917

Den andre av bokas to hoveddeler handler om Kola-regionens historie i perioden 1861–1917. Det er denne relativt sett korte perioden som har fått mest plass i framstillingen (s. 303–644). Denne fasen er sett som den kapitalistiske fasen, selv om Usjakov allerede tidligere i beretningen (fra ca. 1700) altså ser *kapitalistiske utviklingstrekk* på Kolahalvøya.⁶⁶⁰ Til tross for at han tematiserer perioden 1861–1917 som den kapitalistiske fasen, skriver han samtidig om det han kaller ‘føydalistiske overlevninger’, som det ‘trellbindende *pokrut*⁶⁶¹’, bondekommunen (*obstsjina*) og det patriarkale, også når referansen er perioden etter 1861. Sammen med andre støttepunkter i beretningen, tilsier dette at periodiseringen til Usjakov har to lag – en som framkommer med ganske nøyaktig overganger fra ætte- til føydal- til kapitalistiske samfunn – dette er tendensen i den periodiseringen som framkommer av innholdsfortegnelsen og den ytre disposisjonen (overskriftene i hoveddelene, underdelene og kapitlene), samt i de delene som angir tema og de løpende konklusjonene i beretningen. Samlet sett kan vi kalle dette den ytre kronologiske strukturen. Andre steder i den materielle beretningen, er det altså, som illustrert ovenfor, derimot flere utsagn som tyder på en periodisering som er mer glidende – hvor det snakkes om kapitalistiske trekk på 1700-tallet og føydalismens tilbaketog – og på den andre side, når beretningen handler om andre halvdel av 1800-tallet, og det tales om føydale overlevninger, med referanse både til den russiske pomor-kulturen og samene. Denne utakten i periodisering, mellom ytre struktur og enkeltutsagn i beretningen, framkommer på sitt sterkeste når Usjakov behandler det samiske temaet med periodereferanse til annen halvdel av 1800-tallet (og det som altså – i tråd med den ytre disposisjonen og periodiseringen skal dreie seg om den *kapitalistiske* fasen på Kolahalvøya), og peker på trekk i samekulturen som henger igjen fra *ætte-samfunnet*, som blant annet en kultur med å ta seg av de svakeste i gruppa.

En annen utakt mellom periodisk skjema og den løpende beretningen, framkommer i relasjon til ‘historien om kontinuerlig vekst’. På et generelt plan må det konkluderes med at Usjakovs regionalhistorie holder seg til denne strukturen når det gjelder den ytre disposisjonen, de temaangivende fasene, og som regel i de løpende konklusjonene. Likevel er det flere steder hvor analysen i egentlig forstand ikke forholder seg slavisk til denne kronologiske organiseringen etter motivet kontinuerlig vekst. Dette trekket kommer for eksempel tydelig til uttrykk når Usjakov behandler den mangelfulle forsvarsevnen til Kolahalvøya etter grunnleggelsen av St.

---

⁶⁶⁰ Usjakov 1972, s. 163 mv.

⁶⁶¹ Om *pokrut*-begrepet, se ovenfor i denne delen av avhandlingen.

Petersburg, og når det handler om Kola by sitt allmenne forfall i den samme perioden, hvor den realhistoriske beretningen blant annet peker på nedgangen i handel i Kola by, og statens nedprioritering av byen (så som nedleggelsen av tollkontoret og avviklingen av Kola-områdets administrativt-territorielle status som *uezd* med mer).⁶⁶² Men selv i disse periodene, blir det opprettholdt en forestilling om et vekst-paradigme i beretningens ytre struktur, hvor Usjakov konkluderer med at utviklingen i denne perioden (referansen er her første halvdel av 1800-tallet) gikk *svært sakte*.⁶⁶³ Dette tyder på at Usjakov ikke nødvendigvis unnlater å fortelle om forfallet, når realhistorien slik han oppfatter det tyder på stagnasjon og forfall, men heller lar disse fasene inngå i beretningen framstå som små hvilekjær under paradigmat 'kontinuerlig vekst', i stedet for å la disse forfallsperiodene få avtrykk i selve vekst- og modernitetsparadigmat.

Klasseperspektivet er ikke uventet et gjennomgående trekk i beretningen om den kapitalistiske fasen på Kolahalvøya. Det er lagt vekt på slikt som økt sosial og økonomisk lagdeling, klassemotsetninger, utbytting, og 'de arbeidenes' økonomiske og sosiale stilling. Når det gjelder de arbeidende i denne perioden, fordeler de seg på ulike næringsstrukturer som langt på vei er geografisk avgrenset. De viktigste gruppene er (med Usjakovs terminologi): Kvitsjøbøndene (*krestjan Belomore* - her dreier det seg om bosetningene på *Ter-kysten*); innbyggerne i Kola by (*gorozjan-koljan*); kolonistene (i denne gruppen inngår russere, kareler, finner, nordmenn og samer som bosatte seg på Murman-kysten på andre halvdel av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet); tilreisende 'sesongarbeidere' på Murman (de 'egentlige' pomorene, som drev vår- og sommerfiske etter torsk på Murman-kysten); og tundraens opprinnelige befolkning – samene.⁶⁶⁴

I tilknytning til historien om sosial lagdeling, er det knyttet an til en beretning om nasjonal antagonisme på ulike plan. Når det gjelder det samiske temaet, fortsetter beretningen å legge vekt på den sosiale harmonien mellom vanlige russere og samer. På den andre halvdel av 1800-tallet, dukker det imidlertid opp to nye urfolksgrupper på tundraen – nenetser og komi – som begge tar del i reinsdyrnæringa. Dette er gitt en positiv fortolkning i økonomisk forstand – Usjakov skriver at komiene fikk fortgang på reinsdyrdriften i området og inspirerte samene, og

---

⁶⁶² Usjakov 1972, s. 180, 233–234, s. 237 mv og s. 263 mv. Det ser ut til at det særlig er første halvdel på 1700-tallet og første halvdel på 1800-tallet som på flere steder i den materielle behandlingen i liten grad støtter opp under 'kontinuerlig vekst'-paradigmat.

⁶⁶³ Usjakov 1972, s. 244.

⁶⁶⁴ Usjakov 1972, s. 355.

at de (komiene) ansatte nenetser som gjeterne.⁶⁶⁵ Samtidig opptrådte komiene – som Usjakov skriver var mer effektive i reinsdyrdriften enn samene – snart til fortregning for samene, og samene kom i et avhengighetsforhold til komiene. Dette – skriver Usjakov - skapte sosiale og økonomiske motsetninger mellom samer og komi.⁶⁶⁶ Denne dialektikken kjenner vi delvis igjen fra beretningen om sameksistensen mellom samene og russerne på Kolahalvøya. Her er det komiene som står for den ytre moderniseringsimpulsen, samtidig som de fort kommer i en utbytter-rolle, ikke helt ulik den som ellers er tilskrevet den russiske øvrigheten ellers i beretningen.

Når det gjelder beretningen om kontakten mellom samene og kolonistene, som tok til å bosette seg på Murman-kysten fra ca. 1860, er de nasjonale motsetningene og utbyttingen av samene enda sterkere formulert. Her er det særlig de norske og finske kolonistene – som er sett som de mest vellykkede kolonistene i økonomisk forstand – som opptrer til fortregning for samene, og som utnytter samene. Når det gjelder kontakten mellom kolonistene og samene, går heller ikke den usympatiske framferden like klart opp i en større historisk ‘nytte’ i et vekstparadigme knyttet til utviklingen av samenes produksjonskultur (slik det berettes om det dialektiske forholdet mellom russere og samer, og mellom komi og samer).⁶⁶⁷ I det hele tatt er det antydninger til en offer-historie som blir samene til del i Usjakovs beretning fra andre halvdel av 1800-tallet. Når samene likevel overlever som et folk i denne perioden med undertrykkelse og kapitalistisk utnytting, og også vokser i antall, blir dette forklart med samenes tradisjon for å hjelpe hverandre, deres energi og deres kjærlighet til å arbeide. I tillegg til disse interne faktorene, peker Usjakov på *vennskapet med den arbeidende delen av det russiske folket*.⁶⁶⁸

Denne tendensen i beretningen om samene åpner opp for å understreke slikt som klasseantagonisme, skadelig nasjonalisme og utbytting i det kapitalistiske samfunnet, samtidig som fortellingen legger opp til å vurdere (de ‘enkle’) russernes og samenes sosiale moral som mer sympatisk enn komienes, nordmennenes og finnenes. Når det gjelder vurderingen av de ulike folkenes økonomiske og produktive vellykkethet i et marxistisk vekstparadigme, er det derimot nettopp de samme ‘umoralske’ aktørene (nordmenn, finner og komi) som implisitt og eksplisitt blir vurdert høyest.⁶⁶⁹ En del av disse motivene, på et overordnet plan, som indre og

---

⁶⁶⁵ Usjakov 1972, s. 346.

⁶⁶⁶ Usjakov 1972, s. 371–372.

⁶⁶⁷ Usjakov 1972, s. 372 mv.

⁶⁶⁸ Usjakov 1972, s. 378–379.

⁶⁶⁹ Se særlig Usjakov 1972, s. 380 mv., hvor det dreier seg om de ulike gruppene av kolonister.

ytre konflikt i den historiske prosessen, gjerne koplet til handelshistorie, er for øvrig blitt sagt å være sentrale faktorer i den allerede refererte Pokrovskij-skolen.

Perspektivet *sosial lagdeling og utbytting sett i sammenheng med nasjonal tilhørighet* blir videreført når det er kolonistenes dagligliv som står i forgrunnen i beretningen. Nordmennene og finnene er de mest vellykkede kolonistene, mens det går verre for de russiske pomorene, og verst for karelerne.⁶⁷⁰ Her er et eksempel på dynamikken, hvor det er nordmennene – som arketyper på den vellykkede kolonisten, som opptrer som kapitalist:

En anseelig andel av Murmans arbeidende var ansatt på foretakene til de norske kolonistene. Den kapitalistiske utnyttningen ble her supplert med en nasjonal undertrykkelse, med en urettferdig behandling av russiske arbeidere, som ble ansatt under langt dårligere forhold enn norske arbeidere.⁶⁷¹

Den samme dynamikken; utbytter og utbyttet, fattig og rik (*pomory-bednjaki* og *selskie kulaki*) framkommer i beretningen om pomorenes torskefiske på Murman-kysten i denne perioden, men her uten de nasjonale skillelinjene.⁶⁷²

Språket i framstillingen bærer til tider preg av en ganske sterk negativ moralsk holdning til de gruppene som blir framstilt som elitene i den løpende beretningen. På samme måte er det en gjennomgående tendens til å se de som blir framstilt som svake og utnyttet som moralsk sett høyerestående, noe som også gir seg uttrykk i et til tider tendensiøst språk. Elitene blir kontinuerlig og tiltagende framstilt som utbyttere, og de utbyttede blir stadig edlere. Det tendensiøse og moralske språket i et klasseperspektiv virker å bli forsterket når beretningen nærmer seg det 20. århundret – det er som om utbytterne blir verre, og klassemotsetningene forsterkes. Dette kan nok ikke bare begrunnes i et realhistorisk premiss, men antas å også være sterkt betinget av et ønske om å gi inntrykk av en sementering av klasseantagonisme og råere utbytting, etter hvert som historien nærmer seg revolusjonene i 1905 og 1917. Usjakovs framstilling er samlet sett en god illustrasjon på en marxist-leninistisk fortolkning av Kola-regionens historie.

Det har blitt skrevet om de motstridende kravene til sovjet-historikerne, om på den ene siden skrive en historie om kontinuerlig vekst (også forut for 1917), og på den andre siden framvise et tilbakeliggende Russland som bolsjevikene utviklet til et sosialistisk samfunn etter

---

⁶⁷⁰ Usjakov 1972, s. 380 mv.

⁶⁷¹ Usjakov 1972, s. 390–391.

⁶⁷² Usjakov 1972, s. 384.

revolusjonen.⁶⁷³ På et plan kan det sies at denne fordringen delvis løses med en beretning om kontinuerlig vekst på den ene siden, supplert med sosial herding og moralsk forverring (i form av økt utbytting) på den andre siden. På denne måten kan Usjakov både fortelle om økt produktivitet og en viss vekst i næringsveier og infrastruktur på Kolahalvøya i den sein-tsaristiske fasen (modernitet), samtidig som vekstparadigmet ikke letter vilkårene for de arbeidende (her, i klartekst, fra oppsummeringen om de arbeidenes stilling på andre halvdel av 1800-tallet):

Opphevelsen av livegenskapet i Russland lettet ikke situasjonen til de arbeidende masser i Den nordlige eggen.⁶⁷⁴

Usjakov begynner beretningen om reformperioden på 1860-tallet og den kapitalistiske fasen, med å skrive at reformene til Aleksander II. egentlig ikke hadde så store direkte virkninger på økonomien og de sosiale praksisene og organiseringen på Kolahalvøya.⁶⁷⁵ Her legger han blant annet vekt på at *pokrut*-instituttet fortsatte uforandret. Så, når Usjakov beretter om overgangen mellom 1800- og 1900-tallet, viser han til at *pokrut*-instituttet i praksis var avviklet.⁶⁷⁶ Nå hadde de kapitalistiske forholdene med lønnsarbeid og selvstendig næringsvirksomhet overtatt denne patriarkalske måten å organisere arbeidet på. *Pokrut*-instituttet var blitt både sjeldnere og mildere i formen. Fra overgangsperioden mellom 1800- og 1900-tallet, skrives det ellers en del om blant annet utvikling av sagbruksindustrien, Komiteen til hjelp for pomorene i Det russiske nord, og utviklinga av fiskeriene.⁶⁷⁷

Usjakovs regionalhistorie trekker flere steder inn Finnmark, som en tilgrensende region, i beretningen om aktørene og prosessene på Kolahalvøya. På denne måten blir Finnmark, Nord-Norge og nordlendingene delaktige i Kola-regionens historie, selv om det som nevnt ikke er ett av de temaene som er i forgrunnen i beretningen. Finnmark gjør også tjeneste som sammenligningsgrunnlag for Kola-regionens historie i Usjakovs behandling. I behandlingen fra perioden i overgangen mellom 1800- og 1900-tallet, blir blant annet den lite tilfredsstillende utviklingen i fiskeriene på Kolahalvøya sammenlignet med utviklingen på norsk side av grensen.⁶⁷⁸ En lignende rolle, som komparasjon, får Finnmark når det er snakk om utviklingen

---

⁶⁷³ Se blant annet i analysen nedenfor av Fjodorovs regionalhistoriografiske beretninger, i delkapittel 6.4.

⁶⁷⁴ Usjakov 1972, s. 391.

⁶⁷⁵ Usjakov 1972, kapittel 15.

⁶⁷⁶ Usjakov 1972, s. 426 mv.

⁶⁷⁷ Usjakov 1972, s. 395–449.

⁶⁷⁸ Usjakov 1972, s. 443.

av skolevesenet på Kolahalvøya i samme periode⁶⁷⁹, og om legetettheten i de to regionene⁶⁸⁰. Disse og andre eksempler er ikke så mange og framtreddende at det er naturlig å hevde at boka framviser en gjennomgående komparativ regionalhistorie, men de komparative referansene er hyppige nok til å være interessante på et analytisk plan. Sammenligningene står som eksempler på Kola-regionens relative tilbakelaghet på de aktuelle områdene i de aktuelle periodene. Det er også interessant å se at Usjakov ikke har den samme tendensen til å sammenligne fenomener og prosesser på Kolahalvøya med andre regioner i Det russiske nord. Arkhangelsk og Karelen, for eksempel, tjener tilsynelatende i liten grad som komparasjon i beretningen. En av grunnene til dette, kan være at grensene til de andre russiske regionene i en viss forstand er mer diffuse. Kola-regionen i det tsaristiske Russland er på sett og vis en underkategori av historien om Novgorod, Pomorje og Arkhangelsk-regionen, utfra administrative synspunkter. I tillegg kan det argumenteres for at Finnmark, som en norsk grenseperiferi, på den ene siden er tilstrekkelig ulikt (som utland) til å tjene som et sammenligningsgrunnlag, samtidig som det på den andre siden er likt nok, i næringsgrunnlag, topografi og historiske forbindelser, til å være interessant og relevant som sammenligning.

Et siste synspunkt på denne relasjonen – Finnmark som en region som kontrasterer Kola-regionens egen historie, er at det er et grenseoverskridende element i metodikken, og viser hvordan Usjakov i *Kolskaja zemlja* i en vitenskapsteoretisk forstand ikke behandler regionens historie på en selvtilstrekkelig måte. Finnmarks historie er trukket inn i både den materielle beretningen om prosessene på Kolahalvøya, og også i de historievitenskapelige vurderingene av disse. Ingen av disse trekkene gjenfinnes i beretningen til Kiseljov fra perioden etter revolusjonen og fram til 1970-tallet.⁶⁸¹ Der er regionalhistorien fortalt på en mer selvtilstrekkelig og isolert måte. Når det gjelder beretningen om regionens realhistorie er det ikke så rart, når vi vet at forbindelsene med Nord-Norge ble langt mer sporadiske enn hva de hadde vært før revolusjonen. Når det gjelder det metodiske, og muligheten med å sammenligne prosessene i Kola-regionen med de samtidige prosessene i Nord-Norge, kan det se ut til at den underliggende realhistorien har vært styrende. Med færre forbindelser i den underliggende realhistorien, er sammenligningen med utlandet rett og slett ikke erkjent som relevant lenger. Både det at forbindelsene er færre og at de historiske prosessene nå følger så vidt ulike historiske baner (for enkelhetens skyld – en vestlig kapitalistisk og en sovjetisk kommunistisk),

---

⁶⁷⁹ Usjakov 1972, s. 458.

⁶⁸⁰ Usjakov 1972, s. 478.

⁶⁸¹ Om Kiseljovs regionalhistorie, se nærmere nedenfor i del 6.3.1.

kan fortolkes som at avstanden i prosessene undergraver verdien av denne komparasjon som metode overhodet. Finnmark – det nære utland og den tilgrensende grenseperiferien er ikke lenger «lik nok» til å være en interessant kontrast for Kola-regionens prosesser i den sovjetiske epoken.

Med Kiseljovs regionalhistorie fra og om sovjetepoken opptrer ikke lenger Finnmark som et sammenligningsgrunnlag. Dette kan være på grunn av det ovenfor skisserte vitenskapsteoretiske premisset: på 1930-tallet ble sosialisme i ett land til historie i ett land. Det kan også være mer praktiske årsaker – mangel på informasjonsutveksling, kildetilgang og lignende, eller historikerens mer allmenne holdning til synkron komparasjon.

Hos Kiseljov ser vi at heller ikke de andre nordrussiske regionene opptrer som tydelige aktører i hans regionalhistorie om Kola-regionen, eller som komparasjonsgrunnlag i egentlig forstand. Summen av dette tyder på at Kiseljovs regionalhistorie nok er mer selvtillstrekkelig enn Usjakovs hvis vi fokuserer på det grenseoverskridende, og hvorvidt det er regionen selv som kan opptre i denne grenseoverskridende rollen. Likevel er ikke Kiseljovs regionalhistorie mer autonom, ettersom Lenin og sentrum (Leningrad) er gitt en så avgjørende rolle i beretningen, noe det også må sies å være en god realhistorisk begrunnelse for.

Når vi har påstått at Usjakovs *Kolskaja zemlja* ikke er selvtillstrekkelig i en absolutt forstand i relasjon til Nord-Norge, er det naturlig å undersøke hvorvidt utenlandske (les nordnorske) kilder og litteratur ser ut til å ha nedfelt seg i framstillingen. Utfra referansene i den løpende beretningen og litteratur- og kildefortegnelsen, ser det ut til at det ikke er brukt norsk litteratur eller kildemateriale. Når det gjelder utenlandsk kildemateriale og litteratur ellers, er det vist til en russisk samling med oversatte danske arkivstykker og noen reiseberetninger oversatt til russisk. Når Finnmark likevel opptrer i beretningen, som aktør og sammenligningsgrunnlag, må dette høyst sannsynlig bero på framstillinger i russisk litteratur og russiske kilder.

I avhandlingen her er det sagt at de andre nordrussiske regionene i liten grad tjener som sammenligningsgrunnlag for Kola-regionens historie i metodikken til Usjakov. Det kan også hevdes at de andre nordrussiske regionene i relativt liten grad opptrer som aktører i denne beretningen om Kola-regionens historie, selv om de ikke er helt fraværende. Arkhangelsk-regionen, for eksempel, både forstått som tilgrensende nordområde-region, som administrativt sentrum, og som overordnet regional enhet som Kolahalvøya inngikk i, er relativt lite til stede i denne beretningen. Ett av unntakene her, er når det dreier seg om «Klassekampen og veksten

i den politiske bevisstheten til de arbeidende i Kola-egnen i den imperialistiske epoken»⁶⁸². Det meste av denne beretningen foregår i perioden etter 1900. Med dette temaet, som er ett av de sentrale i Usjakovs behandling av regionens historie i de siste årene før 1917, blir Arkhangelsk mer bragt inn i begivenhetene. I fortellingen om den politiske vekkelsen og den økte klassebevisstheten, er det særlig i den voksende sagbruksindustrien, preget av et høyt antall tilreisende sesongarbeidere fra andre deler av Nord-Russland, at mye av det klassebevisste potensialet søkes. Det dreier seg om historier om arbeidernes kamp og streiker for bedre rettigheter, og om en voksende arbeiderklasse som er på offensiven. En annen gruppe aktører i denne delen av historien, er de som er forvist til Kolahalvøya av politiske årsaker.

Den imperialistiske verdenskrigen (Den første verdenskrig), er i liten grad tematisert som et sentralt regionalhistorisk fenomen for sin egen skyld. Den imperialistiske verdenskrigen er først og fremst berettet som premisset for byggingen av Murman-banen og grunnleggingen av Romanov na-Murmane (seinere Murmansk by), og for militariseringen av området i denne perioden. Historien om Murman-banen og anleggingen av Romanov na-Murmane, blir berettet som en historie om arbeiderklassen i nord – utbytting, tvangsmakt, streiker og voksende klassebevissthet. Det samme gjelder militariseringen av området. Oppmerksomheten er rettet mot de tilreisende matrosenes og soldatenes radikale innflytelse på det politiske livet.

Beretningen om Murman-banen fra et geopolitisk, statlig og strategisk perspektiv er ikke like framtrødende i Usjakovs regionalhistoriske beretning, som i den nyere regionalhistoriske tendensen i murmansktradisjonen som forbindes med historikeren Fjodorov.⁶⁸³ Hos Usjakov kommer dette perspektivet mer i bakgrunnen i den materielle behandlingen, som vektlegger klassekamp og politisk modning av arbeiderklassen i nord. I oppsummeringen av bokas siste kapittel, som blant annet handler om Murman-banen, og ellers også på noen spredte steder mot slutten av boka, framkommer likevel viktigheten av Murman-banen for regionens strategiske posisjon i geografisk henseende. Her om dette perspektivet fra kapittel-oppsummeringa:

Den imperialistiske krigen, som begynte i 1914, la grunnen for en situasjon som løftet Murmans statlige betydning. Den tidligere øde egnen tiltrakk seg oppmerksomheten til Russlands øvre styrende lag, på grunn av dens enestående velegnede sjøverts forbindelser med landene i Vest-Europa og Amerika.⁶⁸⁴

---

⁶⁸² Tematiserende overskrift, Usjakov 1972, s. 499.

⁶⁸³ Om Fjodorovs regionalhistorie, se nærmere i denne avhandlingens del 6.4.

⁶⁸⁴ Usjakov 1972, s. 631.

Det er her, helt på tampen av beretningen, at det strategiske og geopolitiske elementet i Kola-regionens historie blir vektlagt – Kola-regionens strategiske verdi for sentrum og staten, utover den mer passive funksjonen som et bolverk mot fremmede makters angrep. Når dette temaet, som innebærer en erkjennelse av Kola-regionens geopolitiske rolle som en prosess med røtter tilbake til sein-tsaristisk tid i liten grad kommer inn på et tidligere stadium av beretningen, kan det være ulike grunner til det. En av årsakene kan være at en ikke vil innrømme tsar-Russland et slikt initiativ. Når Murman-banen mer framstår som en refleks av krigen, og som noe det først er bolsjevikene som evner å gjøre til et instrument i utviklingen av regionen, er grunnlaget lagt for Kiseljovs etterfølgende beretning om den sovjetiske tilegnelsen av regionen. I Kiseljovs beretning er ett av premissene nettopp tsar-myndighetenes manglende erkjennelse av potensialet i nord, både som et ressursrikt område, og som et militær-strategisk viktig område. Dette kan være noe av bakgrunnen for at Usjakov i relativt liten grad utvikler dette statlige, geopolitiske perspektivet i Kola-regionens historie allerede i perioden før Oktoberrevolusjonen, til forskjell fra Fjodorov, som vi kan anta ikke har de samme historiografiske sperrere når det gjelder å erkjenne en potensiell kontinuitet mellom prosesser i sein-tsaristisk og tidlig sovjetisk tid.

I bokas konklusjon gjentar Usjakov en del av de momentene og motivene som han har vært innom tidligere.⁶⁸⁵ Noen av disse, som framstår som særlig fram-fortolkede og vesentlige for beretningen, og som derfor er interessante i en historiografisk undersøkelse, skal nevnes her. Det er blant annet lagt vekt på den russiske tilegnelsen og det at russerne og samene i *fellesskap* forsvarte egnen fra fremmede inntrengere:

Mer enn én gang var det nødvendig for russerne og samene å ta til våpen for å holde fienden vekk fra fødelandet. Takket være deres standhaftighet og heroisme lyktes det ikke de utenlandske inntrengerne å slå røtter på Kolahalvøya.⁶⁸⁶

Momentet med nasjonal harmoni mellom (vanlige) russere og samer, kjenner vi igjen fra den forutgående beretningen. Det samme gjelder momentet lokalbefolkningens innsats i forsvaret av territoriet, og dermed implisitt forsvaret av den russiske staten på Kolahalvøya, som kan sies å innebære en forsiktig regionalisme innenfor rammene av den russiske staten. I perioden som står i fortsettelsen til sitatet inntatt i avsnittet ovenfor, følger derimot noen betraktninger som sterkere vektlegger en lokal regionalisme på grunnlag av særtrekk ved den regionale kulturen,

---

⁶⁸⁵ Usjakov 1972, s. 638–644.

⁶⁸⁶ Usjakov 1972, s. 639.

videst sett, men som fortsatt går opp i det 'all-nasjonale', som et regionalt bidrag. Dette er ikke et perspektiv som er særlig framtrædende i den foranstående beretningen, selv om det er inntatt her i konklusjonen:

Kolahalvøyas befolkning gav sitt bidrag i utviklingen av den nasjonale kulturen. Stedets innbyggere oppnådde betydningsfulle resultater i den geografiske utforskningen av Den nordlige egn, i båtbygging, og i det å bygge fort (opprettelsen av militære befestningsverk i Kola by). Uspenskaja kirke i landsbyen Varzume, som har blitt bevart helt fram til våre dager, er et fremragende minnesmerke fra russisk arkitektur i byggverk av tre.⁶⁸⁷

Selv om utsagnet langt ifra kan leses som en sterk agitasjon for en patriotisk 'regionalisme', står det likevel i denne sammenheng, utfra den forutgående beretningen, som et utypisk utsagn, ved at det nettopp framhever hvordan det Kola-spesifikke har hatt retning og virkning ut i den videre russiske kulturen, mens framstillingen ellers mer tenderer til å legge vekt på virkningen den andre veien; hvordan den russiske kulturen (videst sett) virket inn i regionen og gjorde den til et russisk fenomen gjennom tilegnelse. Det er fortsatt en 'regionalisme innenfor og til nytte for den felles russiske kulturen', men initiativet er altså her, i denne sammenhengen, lagt til regionen selv.

En kritikk som er blitt reist mot Usjakovs regionalhistorie i den postsovjetiske murmansktradisjonen, er at den hevder en for stor likhet mellom den økonomiske og sosiale historien i Sentral-Russland, med føydalisme og livegenskap. Tendensen til å ville framstille de økonomiske praksisene som varianter og avarter av livegenskapet, er ganske gjennomgående i framstillingen, så også her i konklusjonen, hvor han ser ut til å formulere kjernen i dette perspektivet:

Selv om det ikke eksisterte adelige gods og enkelte fenomener som er karakteristiske for livegenskapet (blant annet handel med mennesker) nord for polarsirkelen, så var ikke desto mindre livet til bøndene her likeså hardt som i resten av Russland i den føydale epoken. Livet til det arbeidende folket var under åket til den eneveldige staten, klostrene, kjøpmennene, kulakene og embedsmennene.⁶⁸⁸

Dette konkluderende utsagnet harmonerer ganske godt med det totale bildet som framkommer i Usjakovs egen behandling i den forutgående teksten, selv om det også er utsagn i de mer detaljnære delene i Usjakovs beretning som ser ut til å avdempe dette perspektivet noe. I den

---

⁶⁸⁷ Usjakov 1972, s. 639.

⁶⁸⁸ Usjakov 1972, s. 639.

postsovjetiske nordrussiske historiografien er tendensen heller å ville påvise en relativt sett friere stilling for folkene i nord, sett i forhold til stillingen til de sentralrussiske bøndene.

Ytre trusler og oppmerksomhet fra sentrum

Et motiv i fortolkningen av Kola-regionens historie som ikke er særegen for Usjakov, og som heller ikke er begrenset til sovjethistoriografien, er oppfatningen av at sentrum først og fremst retter oppmerksomheten mot Kolahalvøyas potensiale i krisesituasjoner. Denne responsen fra sentrum må forutsette en nytteorientert tilnærming til regionen. Usjakov framviser dette motivet i sin beretning, og han vender tilbake til dette synspunktet i konklusjonen:

De statlige strukturene på Murman ble som regel ikke tilført for å løfte egnens økonomi eller kultur, men på grunn av ulike politiske og militære hensyn. Aleksandrovsk og Petsjenga kloster ble først og fremst etablert av tsaren for å styrke Russlands stormaktsposisjon i denne grenseregionen. Millionbeløp på å bygge jernbane ble frigjort for å oppnå imperialistiske mål i krigen med Tyskland, selv om både byggingen av Aleksandrovsk og, i enda større grad, framføringa av jernbanen til Kola-fjorden, objektivt sett måtte framhjelpet utviklingen av produksjonskreftene i Den nordlige egnen.⁶⁸⁹

Hvis vi aksepterer Usjakovs vurderinger her som en treffende beskrivelse av noe av dynamikken i forholdet mellom sentrum og Kola-regionen, framkommer et paradoks. Hvis det er slik at sentrum sin persepsjon er avgjørende for utviklingen av regionen, og at sentrum først retter sin oppmerksomhet mot regionen i forbindelser med kriser og ytre trusler, kan det antas å legge grunnlaget for en oppfatning om at regionen, i et ressursperspektiv, så å si kan dra nytte av forestillinger om ytre trusler, forutsatt at staten er i stand til å allokere ressurser. Paradokset her, ligger i at persepsjonen om en potensiell ytre trussel også kan framstå som en mulighet for tilføring av økonomiske ressurser og utvikling lokalt. En slik fortolkning er mer nærliggende for en grenseperiferi som historisk sett får sentrums oppmerksomhet i tilknytning til ytre trusler. Denne logikken kan framstå som saklig, utfra et ressursperspektiv, hvis vi legger til grunn en sentralistisk politisk kultur, som på generelt grunnlag må sies å ha preget både russisk og sovjetisk historie.

Hvis det videre er en etablert oppfatning i regionen om at utviklingen i regionen er nært forbundet med tilføring av ressurser fra sentrum, og at disse ressursene henger sammen med vurderinger av regionens nytte for staten, i et slikt trussel-bilde, kan det tenkes å påvirke hvilke

---

⁶⁸⁹ Usjakov 1972, s. 642.

temaer og motiver de regionale aktørene vektlegger. En mulig konsekvens av det overstående, kan være en motivasjon i regionen for å påpeke en *gjensidig avhengighet* mellom region og sentrum, og sånn sett befeste en historiografisk streben mot sentrum. En slik dynamikk ser ut til å tegne konturene av nok et paradoks: den regionale persepsjonen av sentrum sin nytteorienterte holdning til regionen, kan føre til regionale strategier som er tilsvarende instrumentelle i sin konstruksjon av representasjoner av virkeligheten (herunder historiske prosesser). Resultatet av dette vil kunne lede til en forsterkning av en sentrumsorientert diskurs.

6.3. Aleksej Aleksejevitsj Kiseljov (1926–)⁶⁹⁰

Aleksej Aleksejevitsj Kiseljov ble født i 1926 i en bondefamilie i landsbyen Poljanki i den nordvestre delen av det som i dag er Uljanovsk fylke, som ligger i den midtre delen av Volga-regionen (*Privolzje*). Som et resultat av kollektiviseringen av landbruket i Sovjetunionen fra slutten av 1920-tallet, vervet faren seg til tømmerarbeid på Kolahalvøya. Dermed kom også Aleksej Aleksejevitsj sin historie til å bli uløselig knyttet til Kolahalvøyas historie i det 20. århundret. Som en del av tvangskollektiviseringen og avkulakiseringskampanjen ble familiens eiendom i Poljanki snart konfiskert, og i 1930 flyttet resten av familien (moren, søsteren og Aleksej) etter faren, til Imandra, som ligger på Kolahalvøyas tundra. Seinere flyttet familien til Montsjegorsk, hvor Kiseljov ble vitne til den intensive industrialiseringen som preget Murmansk-regionen på 1930-tallet. Den intensive industrialiseringen på 1930-tallet ble også et av de sentrale temaene i den lokal- og regionalhistoriske forskningen hans.

Med utbruddet av Den store fedrelandskrigen i 1941, ble Kiseljov evakuert til det området hans far kom fra, i dagens Uljanovsk fylke. I 1943 ble han innkalt til militærtjeneste, og sommeren 1944 ble han sendt til fronten, hvor han deltok i det sovjetiske hæertoget mot Tyskland i Baltikum. Først i 1950, etter 7 års militærtjeneste, lyktes det Kiseljov å bli demobilisert.

Etter demobiliseringen flyttet Kiseljov tilbake til Montsjegorsk, hvor han først jobbet i den lokale avisen og radioen, og seinere som instruktør og i annet partiarbeid i SUKP sin bykomité. Som de fleste andre av de nordrussiske historikerne med vitenskapelig grad, tok også Kiseljov historikerutdannelsen i Leningrad. Med lønn fra partiet, studerte han parallelt ved Leningrad partiskole og Leningrad Statlige Universitet i årene fra 1953 til 1956. Tilbake i Montsjegorsk tok han den kandidatforberedende utdannelsen (*aspirantura*) i historie som distansestudent, og i 1964 forsvarte han sin kandidatoppgave med tittelen «Tilegnelsen av Kolahalvøyas naturrikdommer under den andre femårsplanen (1933–1937)».

Allerede året før, i 1963, lyktes det Kiseljov å bli overført fra partiets bykomité i Montsjegorsk til en stilling som lærer i historie ved det pedagogiske instituttet i Murmansk.

---

⁶⁹⁰ Den biografiske innledningen er basert på følgende framstillinger og oppslag: Dranisjnikov og Dudakova 2011, s. 110–111, Kiseljov 2000, Sineva (h.red.) 2016, <http://www.masu.edu.ru/info/history/honorary/>, lest 18.05.2018 og http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=95672, lest 04.07.2018.

Det er særlig i rollen som historiker ved MGPI, gjennom sin undervisning, sine publikasjoner, avisartikler og offentlige virke ellers, at Kiseljov har satt et varig avtrykk i den lokalhistoriske forskningstradisjonen i Murmansk fra 1960-tallet og helt fram til våre dager. Kiseljov har også hatt en sentral organisatorisk rolle ved MGPI, blant annet som leder for avdelingen for historie⁶⁹¹ i over tre tiår, fra 1968–1999.

Kiseljov oppnådde tittelen doktor i historiske vitenskaper i 1976, med forsvaret av avhandlingen «Den sosialistiske industrialiseringen av Sovjetunionens Europeiske Nord (1926–1940)». Tittelen er en typisk representasjon for mye av Kiseljovs produksjon i sovjetepoken, med unntak av den geografiske rammen (Det europeiske nord), som er videre enn i de andre større publikasjonene hans, som enten har Murmansk fylke / Kolahalvøya eller en av byene på Kolahalvøya, som de implisitte eller eksplisitte geografiske rammene for beretningen.

Fellesnevneren for Kiseljovs forskning og publikasjoner, er at temaene er knyttet til Murmansk-regionens historie i den sovjetiske epoken. Innenfor denne rammen har han flere artikler og monografier som faller innunder kategorien ‘egentlig lokalhistorie’ eller ‘egentlig regionalhistorie’, hvor det er selve stedet som angir rammene eller tyngdepunktet for beretningen. Eksempler på slike utgivelser, er 1) *Det hjemlige Arktis* (1974) – en regionalhistorie om Kolahalvøya i perioden 1917–1972; 2) *Montsjegorsk* (1986) – en byhistorie; 3) *Murmansk – heltebyen* (1988) – en byhistorie om Murmansk fra grunnleggelsen i 1916 til etterkrigstida, og med særlig vekt på byens rolle i Den store fedrelandskrigen. Alle de her nevnte utgivelsene fra sovjetepoken hadde svært høye opplagstall, på henholdsvis 40.000, 15.000 og 100.000. Dette skiller seg sterkt fra opplagstallene på 2000-tallet, hvor Kiseljovs monografier og hefter er trykket i forholdsmessig små opplag, typisk fra noen få hundre til et par tusen eksemplarer. Dette er i seg selv en ganske klar indikasjon på at mange av historikerne i det tidligere Sovjetunionen opplevde at deres status og rolle i den regionale kulturelle eliten ble svekket med oppløsningen av Sovjetunionen.⁶⁹²

Kiseljov har også en vid produksjon av monografier og artikler som handler om ulike temaer som har en klar stedlig tilknytning, uten å være egentlig lokal- og regionalhistorie i snever forstand. Noen eksempler på slike monografier, som gjerne trekkes fram når det skrives om Kiseljovs forskning, er 1) *Sovjetiske samer: historie, økonomi, kultur* (1979, 1987) – skrevet

---

⁶⁹¹ Fra 1996 (som resultat av en todeling): avdelingen for den nasjonale historien.

⁶⁹² Dette poenget framkommer også i intervju med murmanskhistorikeren Vladimir Karelin datert 16.10.2018.

sammen med datteren Tatjana Kiseljova (finnes også i svensk oversettelse); 2) *Hvordan levde og kjempet innbyggerne i Murmansk fylke i krigen: Nordboernes mentalitet i perioden 1941–1945* (2001); 3) *Gulag på Murman* (2008); og, 4) *Et omriss av Kola Nord's etniske historie* (2009). Disse to siste utgivelsene, som begge er trykket i små opplag, er egentlig basert på artikler som opprinnelig stod på trykk i lokale aviser på 1990-tallet, og som tar for seg temaer eller perspektiver som det i praksis ikke var mulig å publisere før under *perestrojka*-perioden eller etter oppløsningen av Sovjetunionen.

I det hele tatt framstår lokal- og regionalavisene som sentrale publiseringskanaler for Kiseljov, både i den sovjetiske og postsovjetiske epoken. Avisene ser ut til å ha vært særlig viktig på 1990-tallet, ettersom det statlig finansierte forlagsapparatet hadde knapt med midler.

6.3.1. *Det hjemlige Arktis (Rodnoje Zapoljare) (1974)*

Kiseljov har kalt *Det hjemlige Arktis* den viktigste boka i hans liv.⁶⁹³ Boka er en omfangsrik beretning om Kolahalvøyas historie fra 1917–1972. Sammen med Usjakovs utgivelse *Kolskaja zemlja* fra 1972 utgjør den del to i en samlet framstilling om Kolahalvøyas historie fra eldre tider og fram til 1972. Boka er utstyrt med et noteapparat med kilde- og litteraturhenvisninger, samt en litteraturliste inndelt etter kapitler.

Det hjemlige Arktis hadde som nevnt et opplag på hele 40.000, og av forfatterens forord å dømme, er den innrettet på et bredt publikum, som i tråd med den tids språkbruk innebefattet studenter, elever og medlemmer av Komsomol, lærere, agitatorer og propagandister.⁶⁹⁴ Materialet i boka er i all hovedsak 'historieberettende', og historiografi (forskningshistorie), metode og teori er ikke særskilt behandlet. Til forskjell fra Usjakovs regionalhistorie, som begynte på hendeshistorien fra første setning, har Kiseljovs regionalhistoriske framstilling et forord. Her er det ikke inntatt noe om bokas tilblivelseshistorie, men derimot er det noen ord om bokas begrunnelse, disposisjon og sentrale teser.

Den overordnede strukturen i verket er historien om industriell og økonomisk vekst på Kolahalvøya gjennom en sosialistisk omdannelse på Lenins og seinere Kommunistpartiets initiativ, men gjennomført av arbeiderklassen, det sovjetiske folket, på stedet. Denne

---

⁶⁹³ Kiseljov 2000, s. 100.

⁶⁹⁴ Kiseljov 1974, s. 6. Når det gjelder termen propagandist, kan det se ut til at dette ordet har en mindre svertende klang på russisk enn på norsk; både i sovjetisk og postsovjetisk språkbruk. Med en propagandist forstås en informasjonsarbeider med et holdningsskapende eller saksfremmende oppdrag.

omdannelsen skjedde i et område som før bolsjevikenes maktovertagelse var økonomisk underutviklet og tynt befolket⁶⁹⁵. Kort sagt framstår regionen som et område som befinner seg i en russisk bakevje når bolsjevikene i 1920 har fått kontroll med Kolahalvøya etter borgerkrigen. Framskrittet og moderniteten på Kolahalvøya (som ellers i Sovjetunionen) drives fram av det sovjetiske folkets entusiasme under kommunistpartiets ledelse. I denne prosessen står tilegnelsen av det geografiske rommet og naturressursene som et sentralt tema. Tilegnelsen skjer gjennom befolkning, industriutbygging og sosial- og kulturell utvikling. I denne historien, som er en utpreget historie om kontinuerlig vekst, framskritt og modernitet, er Den store fedrelandskrigen den store prøvelsen, for Sovjetunionen så vel som for Murmansk fylke. Krigen vinnes ved hjelp av selvoppofrelse og kollektivets innsats under kommunistpartiets ledelse (her er det spesielt lagt vekt på de lokale kreftene), og en kort gjenoppbyggingsfase blir avløst av videre industriell vekst i etterkrigsårene. Frukten av framskrittet og den sosialistiske moderniteten er bedre levestandard og sosial og kulturell utvikling. En del av dette rammeverket innebærer at det er medaljens forside som presenteres, mens de problematiske sidene ved utviklingen på Kolahalvøya i sovjetepoken fram til 1972 (her tenkes det særlig på terroren på 1930-tallet, deportasjoner av folkegrupper, forvisninger og bruk av tvangsarbeidskraft) er utelatt. Andre problematiske sider, som bruk av tvangsmakt i kollektiviseringsprosessene og de negative sosiale og kulturelle konsekvensene den sosialistiske omdannelsen hadde for Kolahalvøyas sameier og komi, er sterkt underkommunisert.

Boka er inndelt i fire hoveddeler: 1. Murman under Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen og borgerkrigen (1917–1920), 2. Kolahalvøya i årene da sosialismen ble bygget og seiret i SSSR (1921–1937), 3. Murmansk oblast i perioden med kampen for forsterkingen og utviklingen av det sosialistiske samfunnet (1938–1958), og, 4. Murmansk fylke i perioden da det kommunistiske byggverket foldet seg ut (1959–1972).

---

⁶⁹⁵ For 1920 opererer Kiseljov med et befolkningstall på 19.131, noe som ser ut til å være et realistisk tall (Kiseljov 1974, s. 136).

Del 1: Murman under Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen og borgerkrigen (1917–1920).

Behandlingen av revolusjonsåret 1917, forholdet til intervensjonsmaktene, og borgerkrigen på Kolahalvøya, har vært et omstridt temakompleks. Kiseljov skriver selv i sine seinere erindringer at han i *Det hjemlige Arktis* forsøkte å rette opp i det han oppfattet som en underdrivelse av bolsjevikenes deltagelse i revolusjonsåret 1917 i Murmansk og på Kolahalvøya i den eldre stalinistiske historiografien. Motivasjonen i den stalinistiske historiografien for å framstille bolsjevikenes rolle i hendelsene på Kolahalvøya i revolusjonsåret 1917 og fram til intervensjons- og borgerkrigen på Kolahalvøya fra våren og sommeren 1918 som sekundær eller uten betydning, skal ha vært et behov for å unndra bolsjevikene og Stalin fra et ansvar for intervensjonsmaktens inntreden i borgerkrigen i nord. I ettertid ser han at han likevel kan ha gått for langt i motsatt retning, i å overdrive bolsjevikenes rolle lokalt i begivenhetene i Murmansk og på Kolahalvøya i denne perioden.⁶⁹⁶

I Kiseljovs beretning om den regionale revolusjonshistorien, er det lagt vekt på at Kolahalvøya i utgangspunktet var underutviklet i økonomisk og næringsmessig henseende.⁶⁹⁷ En konsekvens av dette var at det i liten grad eksisterte et permanent industriarbeiderproletariat på stedet. De kreftene som mer enn noen andre stod for det revolusjonære potensialet på Murman, var de 50.000 tilreisende arbeiderne på Murmanbanen og de utstasjonerte radikaliserede matrosene og soldatene.⁶⁹⁸ Når mange av disse tilreisende arbeiderne vendte hjem fra og med våren 1917⁶⁹⁹, førte det isolert sett til en svekkelse av det radikale potensialet, samtidig som en strøm av radikaliserede verftsarbeidere, soldater og matroser, fra blant annet Petrograd og Kronsjtat, fra høsten 1917, virket i motsatt retning.⁷⁰⁰ Kiseljov søker videre i sin beretning å understreke det bolsjevikiske innslaget i de lokale sovjetene på Kolahalvøya fra og med høsten 1917.⁷⁰¹

Hvis Kiseljov søker å understreke en kontinuitet mellom på den ene siden Petrograd og bolsjevikene og på den andre siden de lokale sovjetene på Kolahalvøya fra og med sommeren 1917, endrer denne tendensen i beretningen seg når begivenhetene har nådd mars 1918. Det sentrale problemet i denne fasen er hvordan bolsjevikene i Petrograd skal forholde seg til

---

⁶⁹⁶ Kiseljov 2000, s. 62.

⁶⁹⁷ Kiseljov 1974, s. 9

⁶⁹⁸ Kiseljov 1974, s. 12–14.

⁶⁹⁹ Kiseljov 1974, s. 26.

⁷⁰⁰ Kiseljov 1974, s. 31.

⁷⁰¹ Kiseljov 1974, s. 40 mv.

ententen (intervensjonsmaktene) i nord.⁷⁰² Murmansksovjetet ledes da av det som i Kiseljovs beretning går under navnet «Jurjev & Co». Murmansksovjetet blir nå hevdet å representere SR-er og mensjeviker, som innlater seg på å samarbeide med intervensjonsmaktene.⁷⁰³ På dette stadiet av beretningen, er det også verdt å merke seg at Lenins navn er holdt utenfor begivenhetene. Representanten for sentralmakta i denne fasen av beretningen, er Trotskij.⁷⁰⁴

Beretningen om «Intervensjonen på Murman»⁷⁰⁵ er en beretning om svikefulle intervensjonsmakter, som fra sommeren 1918, sammen med hvitegardistene, etablerer et borgerlig terror-regime. Språket i framstillingen er tendensiøst og agitatorisk. Kapittel 3 handler om heltene i Revolusjonen og Borgerkrigen på Murman.⁷⁰⁶ Helteberetningene handler om partisaner og deltagere på de rødes side i revolusjonen og borgerkrigen. Mye av Kiseljovs beretning om borgerkrigen på Kolahalvøya blir fortalt gjennom deres biografier, og et gjennomgående trekk i beretningene er deres tilhørighet til bolsjevikene, deres heltomot, selvoppofrelse og heltenes forbindelser til sentrum (bolsjevikene i Petrograd) og Lenins person.

Del 2: Kolahalvøya i årene da sosialismen ble bygget og seiret i SSSR (1921–1937).

Kapittel fire har overskriften «V.I. Lenin og Murman. Vår egn i gjenoppreisningsårene (1920–1925)». Tittelen er talende for innholdet. Det handler om gjenoppbygging og utforskning, og referansene til Lenin er tallrike. NEP-temaet⁷⁰⁷, derimot, er egentlig ikke gjort til et selvstendig tema i beretningen. Situasjonen når bolsjevikene overtar kontrollen med Kolahalvøya er mistrøstig. Folk har flyttet fra området, de hvite og intervensjonsmaktene har plyndret og ødelagt, fiskeriene ligger nede, sagbrukene er forlatt, reinsdyrflokkene har krympet.⁷⁰⁸ Mot denne bakgrunnen initierer Lenin og partiet sentralt gjenoppbygging, korn-ekspedisjoner til Sibir via Karahavet og utvikling av fiskeriene. Det opprettes vitenskapelige ekspedisjoner som skal berede grunnen for en utnyttelse av regionens naturrikdommer. Det

---

⁷⁰² Kiseljov 1974, s. 52 mv.

⁷⁰³ Kiseljov 1974, s. 54 mv.

⁷⁰⁴ Kiseljov 1974, s. 55.

⁷⁰⁵ Kiseljov 1974, s. 52–84.

⁷⁰⁶ Kiseljov 1974, s. 85–132

⁷⁰⁷ Forkortelse for Novaja ekonomitsjeskaja politika (Ny økonomisk politikk), som refererer til det blandingsøkonomiske systemet i Sovjetunionen i perioden 1921–1928.

⁷⁰⁸ Kiseljov 1974, s. 135.

blir sendt eksperter og vitenskapsmenn til området, og Murmansk utvikler seg ved siden av Arkhangelsk til et av sentrene for arktiske ekspedisjoner. Et viktig ledd i gjenoppbyggingen og tilegnelsen av Kola-regionen i denne tidlige sovjetiske perioden, er utviklingen av Murmanbanen til en selvstendig næringsaktør i egnen.⁷⁰⁹

For å illustrere den optimistiske atmosfæren som Kiseljov gir historien på dette stadiet av beretningen, er det tjenlig å vise til noen eksempler fra teksten, som samtidig vektlegger to av aktørene, i tillegg til Lenin, som beretningen er orientert rundt, og samspillet mellom dem. Det første sitatet handler om det vanskelige utgangspunktet for å sette i gang utviklingen på Kolahalvøya, og står under overskriften «De første skrittene»: «Men Det kommunistiske partiet visste hvilke veier vi måtte gå.»⁷¹⁰ En av disse veiene var gjenoppbygging av Murmanbanen, og like etter i beretningen, kommer beskrivelsen av folkets respons på dette: «Murmans arbeidende kastet alle sine krefter inn i arbeidet med å gjenoppbygge banen.»⁷¹¹

Disse to sitatene illustrerer mye av dynamikken i Kiseljovs beretning om den sosialistiske omdannelsen, industrialiseringen og moderniteten på Kolahalvøya i Sovjetepoken. Folket og regionen blir satt på prøve, fra naturens side eller fra fremmede makter (intervensjonister, hvitegardister, og seinere tyske okkuperanter). Disse prøvelsene overvinnes ved at Lenin, Kommunistpartiet eller sentrum (for Murmansk sitt vedkommende: som regel Leningrad) identifiserer problemet, etterfulgt av partiets initiativ til handling, og folkets – arbeidernes – entusiastiske handling og oppfyllelse.

Kapittel fem handler om tilegnelsen av Kolahalvøyas naturrikdommer på 1920-tallet. Kiseljov regner gjenoppbyggingsperioden etter borgerkrigen som fullført i 1925.⁷¹² Temaet knyttet til utforskningen av Kolahalvøyas naturrikdommer forblir et sentralt element i beretningen fra 1920-årene, og leseren blir presentert for mye biografisk informasjon om utforskerne. Beretningens tilknytningspunkter til Lenin er ikke like hyppige som fra perioden før, men også nå, som seinere i beretningen – helt fram til siste punktum – holder beretningen seg på Lenin-sporet. Referansene blir riktignok færre når det handler om 1930-tallet, men de opphører aldri. Referansene til Stalin, derimot, er få, og formulert på en måte som setter Stalin

---

⁷⁰⁹ Kiseljov 1974, s. 135–174.

⁷¹⁰ Kiseljov 1974, s. 141.

⁷¹¹ Kiseljov 1974, s. 145.

⁷¹² Kiseljov 1974, s. 174.

i utkanten av begivenhetene, slik som en ordre gitt av Lenin, men videreformidlet av Stalin.⁷¹³ Som leder og aktør er Stalin holdt ute fra beretningen, noe som ikke er et resultat av forfatterens forgodtbefinnende, men et resultat av kravene fra den samtidige sovjetiske historierpolitikken. Realhistorisk sett er dette påfallende, gitt den store betydningen Stalin hadde i utviklingen av Sovjetunionen i samfulle 30 år, og hans engasjement i tilegnelsen av nordområdene, ikke minst i forbindelse med utviklingen av Den nordlige sjørute og de store arktiske ekspedisjonene på 1930-tallet⁷¹⁴.

Når det gjelder beretningens taushet i forhold til Stalin som aktør – i nord og på Kolahalvøya, er den påfallende, men altså ikke overraskende, og heller ikke unik. Foruten Lenin (og i en periode Kirov), er det ikke egentlig noen av de fremste sovjetlederne som er gitt en aktør-rolle i den regionale beretningen. Etter Lenins bortgang, er det hans ‘arv’ og partiet som er gitt rollen som den virksomme aktør – i samspill med det sovjetiske folket. At de to generalsekretærene i partiet etter Stalin – Khrusjtsjov og Brezjnev -ikke en gang er nevnt i beretningen, kan sees som en refleks av dette. Og isolert sett, kan dette virke overraskende hvis vi ser det ut fra en forventning til en forskningstradisjon som er sagt ‘å strebe mot sentrum’ (*tsentrstremlenije*). Når det gjelder Khrusjtsjovs ettermæle i det offisielle Sovjetunionen i denne perioden, er det kanskje ikke overraskende at Kiseljov ikke søker å knytte Khrusjtsjovs navn til begivenhetene, til tross for at han besøkte flere byer og virksomheter i Murmansk fylke på en seks dagers rundtur i 1962.⁷¹⁵

Samene

Et av undertemaene i Kiseljovs beretning fra perioden før og etter Den store fedrelandskrigen, er det samiske temaet. I denne framstillingen er det ikke et sentralt tema, selv om han har skrevet om samene på Kolahalvøya i andre sammenhenger⁷¹⁶. I hans memoarer framkommer

---

⁷¹³ Kiseljov 1974, s. 65. I alt noterte jeg meg to nevnelser av Stalins navn i perioden fram til midten av 1920-tallet, og en nevnelser med periodereferanse 1939.

⁷¹⁴ Se McCannon 1998.

⁷¹⁵ Her kan det legges til at flere privilegier og økonomiske tillegg som tilkom innbyggerne i Murmansk fylke skal ha blitt noe avkortet som et resultat av Khrusjtsjovs reise til Murmansk fylke.

⁷¹⁶ Se særlig utgivelsen hans fra 1979, *Sovetskie saamy* (Sovjetiske samer), skrevet sammen med datteren, T. A. Kiseljova. Boka ble gjenutgitt i redigert utgave i 1987, og er også gitt ut i en svensk oversettelse. Temaet er også behandlet i monografien *Otsjerki etnitsjeskoj istorii Kolskogo Severa* (Et omriss av Kola Nordets etniske historie) fra 2009, som er et hefte basert på tidligere avisartikler.

det at han ser seg selv som en pioner når det gjelder å skrive om den samiske historien i etterkrigstidas Murmansk.⁷¹⁷

Hvis vi holder oss til beretningen i *Det hjemlige Arktis*, er likevel samene som gruppe ikke like synlige i Kiseljovs beretning fra sovjetepoken som de var i Usjakovs beretning fra eldre tider og fram til 1917. Det kan det gis en realhistorisk begrunnelse for, hvis en vektlegger den relative andelen samene utgjorde av halvøyas befolkning i periodene for Usjakovs og Kiseljovs beretninger. Selv om den samiske befolkningen som en andel av halvøyas totale befolkning i den lange trenden var avtagende som følge av primært russisk og karelsk kolonisering fra andre halvdel av 1400-tallet, økte også det samiske folketallet i absolutte tall helt fram til begynnelsen av 1900-tallet. På andre halvdel av 1800-tallet begynte også finner og nordmenn å bosette seg på Kolahalvøya. Så seint som i 1895, er det anslått at det bodde ca. 1840 samer på Kolahalvøya av en totalbefolkning på 8690; det vil si at 21,2% ble talt som samer.⁷¹⁸ Det samiske forholdstallet fortsatte å falle raskt allerede i de siste årene med tsaristisk styre, og i en telling datert 1. januar 1914, er antallet samer angitt som 2.236 av en befolkning på 14.717, det vil si 15,2%.⁷¹⁹ Med den voldsomme befolkningen av Kolahalvøya som sovjetmyndighetene initierte fra og med slutten av 1920-tallet som hovedårsak, ble Kolahalvøyas samiske befolkning etter hvert en av flere mindre minoriteter i Murmansk fylke. I folketellingen for 1989 oppgav 1.615 (1,6%) av innbyggerne i Murmansk fylke samisk som sin nasjonalitet, og i år 2002: 1.764 (1,8%).⁷²⁰

Når vi møter samene i Kiseljovs beretning, kjenner vi igjen noe av motivet fra Usjakovs beretning om samene, når det handlet om det russiske *folkets* møte med samene. Dette ble framstilt som å foregå i en stemning av gjensidig respekt, og vi kan si, til gjensidig *nytte*. Når Usjakov skildret samenes møte med det vi kan kalle den russiske øvrigheten, var det derimot ikke snakk om en respektfull og redelig holdning overfor samene. Nå, i sovjetepoken, er det bolsjevikene og kommunistene som utgjør den russiske (sovjetiske) øvrigheten. Når Kiseljovs beretning handler om møtet med samene, er det en beretning som søker å formidle idéen om et overveiende harmonisk samspill mellom representantene for den sovjetiske staten og samene, hvor de to er til gjensidig nytte og hjelp for hverandre. En illustrasjon på dette, er Kiseljovs skildring av vitenskapsmannen og utforskeren A.E. Fersmans møte med de lokale

---

⁷¹⁷ Kiseljov 2000, s. 86–87. Her er det blant annet referert til en artikkel fra 1967 om Kolahalvøyas samer i sovjetepoken.

⁷¹⁸ Kiseljov (red.) 2008, s. 69.

⁷¹⁹ Usjakov 2003, s. 167–168.

⁷²⁰ Kiseljov 2008, s. 76.

samene ved innsjøen Imandra i 1922. Fersman og de andre ekspedisjonsdeltagerne skal kartlegge mineralforekomster i fjellmassivet Khibiny. Denne sommeren utforsker de de nordlige delene av fjellmassivet, og de får hjelp av de lokale samiske familiene. En av disse familiene, er storfamilien til Pjotr Galkin:

Samene lagde mat til vitenskapsfolkene og gav dem nattely. Neste dag anbragte de vitenskapsfolkene på samlingsstedet til de tre ekspedisjons-avdelingene. A.E. Fersman erindret seinere hvordan de av takknemlighet for samenes anstrengelser gav dem fyrstikker, tobakk, såpe – alt de hadde igjen etter reisen. Han skrev: «Alt, som vi hadde tatt med oss, gikk gradvis og ubemerket over i deres hender.»

A.E. Fersman anerkjente at samene var uunnværlige i reinsdyr-transporten av utstyr og de innsamlede prøvene av mineraler og bergarter. Vitenskapsfolkene ville heller ikke kunne tatt seg fram over farlige myrer og elver med stryk uten hjelp fra samene.⁷²¹

De store naturrikdommene

Et av motivene som går igjen i mange av beretningene om nord og Kolahalvøya, er ideen om de store naturrikdommene. Dette motivet gjenfinnes også flere steder hos Kiseljov. Når Kiseljov behandler dette motivet i beretningen om den sosialistiske omdannelsen og tilegnelsen av Kolahalvøya, er det først med Lenin og bolsjevikene disse rikdommene til fulle blir anerkjent og utnyttet. I Kiseljovs beretning kom bolsjevikene til et underutviklet nord:

Det var ikke naturen som var den skyldige, men den tsaristiske regjeringen, som ikke gjorde noe for å hjelpe Nord; her befant produksjonsmidlene og de økonomiske forholdene seg på et nivå likt det 17. århundrets (dette snakket Lenin om allerede i sitt arbeid *Utviklingen av kapitalismen i Russland*).⁷²²

Kapittel fire og fem handler om bolsjevikenes erkjennelse og utforsking av naturrikdommene på Kolahalvøya, mens fokuset i kapittel seks og sju, om den første og andre femårsplanen (perioden 1928–1937), er den faktiske tilegnelsen, industrialiseringen og kollektiviseringen. Som ellers i beretningen er det gitt forrang til den materielle økonomiske historien om vekst, industri, infrastrukturbygging, oppkomsten av nye byer og tettsteder, men det er også viet noe oppmerksomhet til det som er kalt den kulturelle revolusjonen og bekjempelsen av analfabetisme. Både slutten av 1920-tallet og 1930-tallet, så vel som etterkrigstida, er en beretning om modernitet. Hvis det er anstrengelsene - selvoppofrelsen og industri-

---

⁷²¹ Kiseljov 1974, s. 179–180. Kiseljovs kilde og sitat synes å være Fersman, A.E. 1924 *Tri goda za Poljarnym krugom* (Petrograd).

⁷²² Kiseljov 1974, s. 193. Kiseljov henviser til Lenin, V.I. *Poln. sobr. Sotsj.*, t.3, str. 600.

entusiasmen - som står i forgrunnen i mellomkrigstida, vektlegger Kiseljovs etterkrigshistorie det vi kan kalle ‘modernitetens frukter’. Etterkrigstida handler om materiell vekst for innbyggerne og det vi kan kalle en sosialistisk og politisk modning blant befolkningen. Som tidligere nevnt, er det en beretning om medaljens forside – tvangsarbeidet, forfølgelsene, terroren og deportasjonene er ikke tatt inn i beretningen; heller ikke de kulturelle, økologiske og miljømessige kostnadene ved ekstensiv industrialisering.

Når det handler om den første femårsplanen, er det fortsatt Lenins arv, og ikke Stalin, som trekkes fram og beveger hendelsene:

Etter å ha gjenopprettet den nasjonale økonomien stilte det sovjetiske folket seg foran vanskeligere oppgaver. Industrialiseringen i landet skulle omdanne det agrare Russland til en stat med en høyt utviklet næringsstruktur; kollektiviseringen skulle få jordbruket over på en sosialistisk bane; den kulturelle revolusjonen skulle gjøre landet lese- og skrivekyndig og utdannet. Disse tre oppgavene skrev Lenin spesielt inngående om i sine siste artikler og brev.⁷²³

Historiene om industrialiseringen av Kolahalvøya i lys av femårsplanene er fortalt som en beretning om naturen som overvinnes ved hjelp av en intensiv arbeidsinnsats. Helten kan være kollektivet, eller en navngitt kader. Det kan være en kaptein på en tråler, eller hele mannskapet, som overvinner naturens vanskeligheter.⁷²⁴ Det er beretninger om det sosialistiske menneskets overvinnelse av naturen. Grunntonen er som ellers i beretningen - oppbyggelig. Det sosialistiske mennesket kjemper med kulde, vind, snøstorm og andre vanskeligheter naturen har å by på, men seirer. Veilederen og støtten i denne overvinnelsen, er kommunistpartiet. Med andre ord ser vi her at beretningen er i tråd med den sosialistiske realismens sjanger-konvensjoner.

Når beretningen handler om kollektiviseringen av kystfiskeriene, er det lagt vekt på pomorkulturens tilbakelaghet, fattigslighet og paternalisme, som omdannes i sosialistisk retning.⁷²⁵ Det skrives om klassekamp i landsbyene, ved fiskestasjonene⁷²⁶, og på tundraen⁷²⁷. Når Kiseljov oppsummerer kollektiviseringen av pomorenes og samenes produksjonsmidler, er det likevel en innrømmelse av at det ble begått feil, og det refereres til både tvangsmakt og lureri.⁷²⁸ Feilene tilskrives delvis hastverk og dårlig planlegging. Kollektiviseringen ellers,

---

⁷²³ Kiseljov 1974, s. 201.

⁷²⁴ Se for eksempel Kiseljov 1974, s. 227–229, om tråleren *Sudak*.

⁷²⁵ Kiseljov 1974, s. 229 mv.

⁷²⁶ Kiseljov 1974, s. 233.

⁷²⁷ Kiseljov 1974, s. 238.

⁷²⁸ Kiseljov 1974, s. 233 og 239.

blir framholdt som nødvendig, og resultatene som gunstige for samene og pomorene. Blant annet er det lagt vekt på at reinsdyrstammene på dette stadiet vokste, at samene tjente bedre, at stadig flere gikk over fra en nomadisk til en bofast tilværelse, at samene spiste bedre og kledde seg «på byvis», at tundraens sosiale lagdeling opphørte, og at de nasjonale gnisningene mellom samer, komi, nenetser og russere opphørte.⁷²⁹

Kiseljov skriver at kollektiviseringen av samene endret en tilværelse som hadde vært uforandret i århundrer.⁷³⁰ Dette utsagnet ser ikke ut til å harmonere helt med Usjakovs beretning. Ett av temaene som er tilbakevendende i Usjakovs beretning om samene, er nettopp det han identifiserer som en positiv dialektisk utvikling av samekulturen i møte med den russiske kulturen, hvor samene stadig oppnår en høyere utviklet økonomisk kultur, nettopp som et resultat av møtet med russerne. Underliggende i den beretningen er da en gradvis utvikling og nye former å leve og organisere økonomien på – og altså ikke en tilstand av århundrer med stagnasjon. Dette er for øvrig en konkret illustrasjon på den indre motstridigheten som sovjethistoriografien kunne innebære: a) en generell fortelling om kontinuerlig vekst, gjennom en dialektisk utvikling, også forut for Den russiske revolusjonen, og b) forestillingen om et underutviklet Russland som bolsjevikene bygger sosialismen på.

I sine memoarer fra år 2000, skriver Kiseljov om en del av manglene i den regionale og lokale historiefremstillingen som preget hans virke fram til *glasnost*-perioden. En av disse manglene, skriver han, er fraværet av historie nedenfra. Dette synspunktet finnes det støtte for når det gjelder framstillingsformen i *Det hjemlige Arktis*. Det er i det hele tatt vanskelig å få øye på enkeltmennesket i beretningen. Det er en historie om økt produksjon, modernitet og utviklingen av en sosialistisk økonomi. Det handler om ekstensiv tilegnelse av naturrikdommene, bygging av byer, tettsteder, virksomheter og infrastruktur. Men det ‘menneskelige aspektet’⁷³¹ er mer fraværende. Det som er av personberetninger, dreier seg primært om offisiøse personschildringer knyttet til heltedåder i forbindelse med borgerkrigen, gjenoppbyggingen og utforskningen av naturressursene, det store industrielle gjennombruddet og Den store fedrelandskrigen. I de tilfellene handler det om navngitte kadres kamp for vekst, modernitet og økt produksjon, og heroisk motstand i borgerkrigen og Den store

---

⁷²⁹ Kiseljov 1974, s. 239–240 og 242–243.

⁷³⁰ Kiseljov 1974, s. 240.

⁷³¹ Dette uttrykket er skrevet som en parafase, ettersom det ser ut som det er ett av de nøkkelordene som kom til å prege deler av den historiefaglige dialogen mellom de nordnorske og nordrussiske historikerne på 1990-tallet, og som gjenfinnes både i titler på publikasjoner som er knyttet til dette samarbeidet, og i den samtidige og seinere diskursen og retorikken i teksttradisjonene i Arkhangelsk og Murmansk på 1990-tallet og 2000-tallet.

fedrelandskrigen. Det er det materielle resultatet av kollektivets og enkeltindividets innsats og oppofrelse som er vektlagt, og mindre oppmerksomhet viet til hvordan folk levde, i et nedenfra perspektiv eller et mentalhistorisk perspektiv.

Selv om Murmansk sin rolle i de sovjetiske arktiske ekspedisjoner og i utviklinga av Den nordlige sjørute er tematisert i beretningen⁷³², framstår ikke det arktiske temaet som et av de dominerende temaene, slik vi så det i den regionalhistoriske tradisjonen i Arkhangelsk. Et av perspektivene som derimot framstår som særegent i *Det hjemlige Arktis*, både sammenlignet med den postsovjetiske murmanskhistoriografien og arkhangelskhistoriografien, er at det er en beretning som skuer *innover*, heller enn å vektlegge det grenseoverskridende og ekspansive. Denne innadvendte tendensen er riktignok ikke total. Når beretningen handler om industrialisering, bergverksindustri og metallindustri, og for så vidt veksten i fiskeriene, er det en vektlegging av hvordan Kolahalvøya bidrog i den nasjonale økonomien. Dette perspektivet framkommer blant annet under overskriften *Mer apatitt til landet!*⁷³³, hvor Kiseljov vender tilbake til ett av sine kjære temaer – utviklingen av apatittforekomstene i Khibin-massivet, og framveksten av gruvebyen Khibinogorsk (fra 1934 Kirovsk). I den grad Kola-regionen har betydning utover sine egne grenser, til nytte for staten, er det nettopp med naturrikdommene. I en betinget forstand kan også dette sies å representere en bevegelse utover i rommet, ved at gruveforekomstene kommer det større hele (Sovjetunionen, staten) til gode.

Et annet moment som blir betont i denne avhandlingen, og som allerede er kjent fra litteraturen knyttet til murmanskhistoriografien, er en forkjærlighet for å gi sentrum en sentral plass i beretningen, som både aktør og begrunnelse.⁷³⁴ I *Det hjemlige Arktis* er det flere trekk ved beretningen som kan sies å framvise en slik sentrumsstreben. Det har allerede blitt påvist at beretningen gir Lenin og partiet sentralt æren for å ha anerkjent og kartlagt naturrikdommene på Kolahalvøya. Når beretningen handler om femårsplanene, er det fortsatt i sentrum at initiativet ligger. Lenin er død, men hans arv og vurderinger lever videre, og blir gitt en rolle i den seinere utviklinga. Det samme gjør partiet, men som regel uten at det er oppgitt om det dreier seg om partiet sentralt, eller partiet lokalt. Utfra sammenhengen aner vi som regel likevel at initiativene kommer fra sentrum. I perioden 1927–1938 var Murman administrativt underordnet Leningrad fylke. Den administrative betegnelsen var da

---

⁷³² Se blant annet Kiseljov 1974 s. 250–254.

⁷³³ Kiseljov 1974, s. 258.

⁷³⁴ En av de yngre murmanskhistorikerne som har pekt på dette sentrums-strebende trekket i Murmansk-tradisjonen, er som nevnt historikeren Pavel Fjodorov, se nærmere nedenfor i del 6.4.

Murmanskij okrug, og det var først i mai 1938 Murmansk fikk administrativ status som eget fylke (*oblast*). Perioden som *Murmanskij okrug*, underordnet Leningrad fylke, er nesten sammenfallende med de to første femårsplanene og den voldsomme industrialiseringen av Kolahalvøya. Når Kiseljov beretter om denne fasen, blant annet om utviklingen av apatittforekomstene i fjellmassivet Khibiny, og utviklingen av den byen som skal bli hetende Kirovsk, framkommer en av variantene av denne sentrumsorienterte tendensen. Som allerede nevnt, er Stalin for alle vesentlige formåls skyld holdt ute av beretningen. I denne perioden er det altså ikke Moskva og Stalin som framstår som det funksjonelle sentrum i beretningen, men snarere Leningrad, Kirov (fram til hans død i 1934), og Leningrads arbeiderklasse. På denne måten kan beretningen ivareta en sentrumsorientert tendens, men uten å trekke Stalin inn i begivenhetene.

Denne 'streben mot Leningrad', kan illustreres med følgende sitat, hvor beretningen dreier seg om Montsje-tundraen og utviklingen av nikkel-, kobber- og koboltforekomstene der, noe som seinere skal legge grunnlaget for gruvebyen Montsjegorsk: «Leningrads arbeiderklasse og partiorganisasjon ytte en enorm hjelp til nybyggingen på Montsje-tundraen.»⁷³⁵

Del 3: Murmansk oblast i perioden med kampen for forsterkingen og utviklingen av det sosialistiske samfunnet (1938–1958).

Kapittel sju handler om den tredje femårsplanen og perioden 1938-1941, og fortsetter med tematikken fra de to foregående kapitlene, om tiltagende industrialisering, tilegnelsen av rommet og naturressursene, veksten i utvinningen av mineralforekomster og metaller, og veksten i fiskeriene. Det blir skrevet om styrkingen av forsvarsverket ved grensa til Finland og styrkingen av strategisk viktige posisjoner på Kolahalvøya. Krigen mellom Sovjetunionen og Finland vinteren 1939–1940 (Vinterkrigen) blir framstilt som en defensiv forsvarskrig på sovjetisk side, og som et svar på aggressiv finsk militarisme og finske provokasjoner, og er knapt nok gjort til et selvstendig tema i den stedlige historien. I beretningen refereres det derfor heller ikke til det russiske navnet på krigen ('Den sovjetisk-finske krigen 1939–1940'), men til 'krigshandlingene i Arktis i november 1939 – mars 1940'⁷³⁶. Ikke-angrepspakten mellom Tyskland og Sovjetunionen er nevnt, men uten at det er sagt noe om avtalene som

---

⁷³⁵ Kiseljov 1974, s. 267.

⁷³⁶ Kiseljov 1974, s. 313–314.

fulgte som et tillegg til protokollen, og i beretningene nevnes ikke-angrepspakten først etter at det er berettet om 'krigshandlingene i Arktis i november 1939 – mars 1940'.

Tidligere i beretningen har det vært en tendens til å gi Lenin og partiorganisasjonen i Leningrad den dominerende rollen som initiator og agens i den historiske prosessen på Kolahalvøya. Nå, på terskelen av Den store fedrelandskrigen, er derimot den *lokale partiorganisasjonen* i det som fra 1938 er Murmansk fylke, gitt en mer aktiv rolle i framstillingen:

Murmansk fylkes partiorganisasjon, i tett samarbeid med kommandoen i Den 14. arme og Den nordlige flåten, forsterket SSSR sin nordvestlige grense i førkrigsårene.⁷³⁷

Den store fedrelandskrigen (1941–1945) på Kolahalvøya har fått en sentral plass i beretningen.⁷³⁸ Det harmonerer med forventningene til krigens sentrale stilling i seinsovjetisk og russisk minnekultur generelt. Seieren over nazismen er det store høydepunktet i den samtidige russisk historieskriving om det 20. århundret, og allerede i andre halvdel av 1960-tallet, med 20-årsmarkeringen av Seierens dag 9. mai 1965, var dette temaet etablert som et sentralt tema i den sovjetiske historiekulturen. Kiseljov, som selv ble evakuert fra Murmansk i 1941, og seinere deltok i krigen i Hviterussland og Baltikum fra og med sommeren 1944, skriver engasjert om begivenhetene på Kolahalvøya. Dette er naturlig nok krigen sett fra et sovjetisk ståsted. Det er lagt vekt på heroismen, skildret gjennom enkelthistorier til noen av de sovjetiske soldatene, men også den kollektive oppofrelsen på og bak fronten. Som Kiseljov skriver, gikk fronten også på sett og vis inn i det sovjetiske baklandet på grunn av den hyppige bombingene av strategisk viktige punkter og byer, særlig Murmansk, som var en viktig lossehavn for mye av konvoitrafikken fra de allierte.

Historien om krigen er fortalt gjennom et antall enkelthistorier om den enkelte soldat, matros, kapteins, flyvers og partisans heltemot. Det er lappeteppet av disse enkeltskildringene som utgjør det meste av beretningen. Det er mindre av en overordnet analytisk militærhistorisk beretning om strategi, mål, og krigen på Kolahalvøya i en større 'global', enn si nasjonal eller regional sammenheng. Det er dramatikken og heltemotet knyttet til de enkelte trefningene og slagene som driver beretningen framover. Kiseljov søker kanskje med dette å bringe leseren tett opp til enkelthendelsene og enkeltmenneskets heltemot og den kollektive krigsinnsatsen. Selv om overvekten er på enkelthistoriene, dramatikken og oppofrelsene, er det også funnet

---

⁷³⁷ Kiseljov 1974, s. 315.

⁷³⁸ Beretningen om krigen er på 73 sider av i alt 493 sider (regnet uten tillegg og litteraturliste).

plass til noen analytiske kommentarer om slikt som krigens faser⁷³⁹, men det er likevel ikke her tyngdepunktet i beretningen ligger.

Selv om det handler om den enkelte soldats, matros og kollektivets personlige *oppofrelser*, om så til døden, er det ikke en framstilling som dweler ved lidelsene. Lidelsene er på sett og vis holdt på en armlengdes avstand, ved at det er seieren som er det retningsgivende i beretningen. De som dør i krigen gjør det som et ledd i en innsats for seieren. Det legges vekt på patriotismen og kampmoralen. Et utslag av at lidelsene i egentlig forstand ikke står i forgrunnen av beretningen, er at det i liten grad blir referert til de sovjetiske tapstallene. Dette gjelder både de enkelte slagene og trefningene, og det totale bildet i Murmansk fylke. De tyske tapene og tapsanslagene blir derimot i noen sammenhenger tallfestet. Her kan både kildesituasjonen og beretningens formål ha spilt inn. I Kiseljovs erindringer, skriver han at kildematerialet for forskningen knyttet til Den store fedrelandskrigen i sovjetperioden for det meste er hentet fra 'bibliotekene', og i mindre grad fra arkivene.⁷⁴⁰ En lesning av *Det hjemlige Arktis* støtter dette. Det framstår som om Kiseljov har brukt mye erindringslitteratur (bøker og avisartikler) og samtidige avisartikler, og lite arkivmateriale.

I *Det hjemlige Arktis* er ikke tyskerne egentlig blitt gjort til gjenstand for noen demonisering i beretningen. Siden dette er en sovjetisk beretning om krigen, opptrer de mer som et kollektivt fenomen i bakgrunnen for begivenhetene, og ikke som personifisert ondskap. Kiseljov veksler forøvrig mellom å omtale fienden som «tyskerne», «fascistene», «fienden» og «hitleristene» («gitlerovtsy»).

I avhandlingen her refereres det til en tradisjon for en sentrumsstreben i historieskrivingen i Murmansk. Når det gjelder krigsbegivenhetene på Kolahalvøya slik de er skildret av Kiseljov i *Det hjemlige Arktis*, framkommer lite av dette fenomenet. Om noe, er det en tendens til å vektlegge den lokale partiorganisasjonen i Murmansk i organiseringen av forsvaret.⁷⁴¹ Og når det gjelder heltene – kollektivet, enkeltsoldatene og matrosene – er det stedets helter. I denne sammenheng, kan det også vises til at Kiseljov skriver at Kolahalvøya reint faktisk var avskåret fra resten av landet vinteren 1941–1942.⁷⁴²

---

⁷³⁹ Se blant annet Kiseljov 1974, s. 376–377.

⁷⁴⁰ Kiseljov 2000, s. 196–197.

⁷⁴¹ Se blant annet Kiseljov 1974, s. 332.

⁷⁴² Kiseljov 1974, s. 339.

Hvis vi holder Kiseljovs beretning om Kolahalvøyas historie i sovjetepoken som en regionalhistorie opp mot Bulatovs beretning om Det russiske nord med tyngdepunktet i Arkhangelsk i femte bind⁷⁴³, som handler om det 20. århundret, ser vi at krigen har en langt mer sentral plass i Kiseljovs framstilling. Dette er naturlig ut fra forskjellene i den materielle historien – krigen var langt nærmere Murmansk enn Arkhangelsk, og foregikk i utstrakt grad og med stor dramatikkk på eget territorium. Fortellerteknisk og stilistisk er det likevel en del som forener de to beretningene. Dramatikken knyttet til enkeltskjebnene er ikke like nærværende i Bulatovs beretning om Den store fedrelandskrigen, men beretningen om den kollektive oppofrelsen og det kollektive heltemotet kjenner vi igjen. Et annet sekundært moment, er hvordan Bulatov legger vekt på å berette om arktiske ekspedisjoner i sin beretning – også når det kommer til Den store fedrelandskrigen. Her beretter han ganske utførlig om en ekspedisjon til Novaja Zemlja bemannet av skoleungdom og unge studenter som deltar på ekspedisjoner for å sanke mat under krigen. Kiseljov viser til et tilsvarende fenomen i Murmansk. Også her ble det organisert en slik ekspedisjon hvor ungdom ble sendt til Novaja Zemlja for å sanke egg sommeren 1942.⁷⁴⁴ Men der denne hendelsen står som en liten parentes i Kiseljovs beretning, har den analoge hendelsen fått en svært sentral plassering i Bulatovs regionalhistorie, som altså generelt vier de arktiske ekspedisjonene større oppmerksomhet.

Hvis en ser på den indre strukturen og oppbyggingen av *Det hjemlige Arktis* som en sammenhengende beretning, ser vi at den sosialistiske omdannelsen av Kolahalvøya under Kommunistpartiets ledelse er den røde tråden i beretningen. I denne sammenheng er industrialisering, tilegnelse og modernitet tre viktige nøkkelbegreper. Dette sterke konseptuelle grepet holder beretningen sammen. Beretningen om krigen blir på en måte høydepunktet, kontrapunktet, midtpunktet eller den store eksterne prøvelsen, i beretningen. Krigen medfører også et brudd i beretningen om industriell vekst og modernitet – i beretningen om krigsårene blir dette temaet så å si suspendert, før det vender tilbake til beretningen når den tar for seg etterkrigsårene. På denne måten fungerer krigen som et narrativt midtpunkt, med et før og etter.

Beretningen om etterkrigsårene er en beretning om gjenopptagelsen av industrialiseringsanstrengelsene fra 1930-årene. Beretningen betoner en sterk

---

⁷⁴³ For en nærmere analyse av dette bindet, se avhandlingens del 5.4.6.

⁷⁴⁴ Se Kiseljov 1974, s. 340.

industrialiseringsoptimisme og en egen estetikk knyttet til planøkonomi og overoppfyllelse av planene. Dette kan illustreres med tre overskrifter når vi er kommet til 1950-tallet: *Mere kunstgjødsel!*; *Det gikk vogntog med jernmalm*, og; *Mer lettmetaller!*⁷⁴⁵ Det er mye oppmerksomhet knyttet til vekst og overoppfyllelse av produksjonsmål, og nå blir også den materielle veksten for sovjetborgerne (nye boliger, lønnspåslag, bedre økonomi og livsbetingelser for folk flest) vektlagt i sterkere grad enn i førkrigsårene. Det berettes om ordener og medaljer som blir gitt arbeidere og kombinater for oppfyllelse og overoppfyllelse av produksjonskvotene.

Fortellingen om sovjetregjeringens hjelp og understøttelse til samene gjentas når det handler om etterkrigsårene.⁷⁴⁶ Men når vi kommer til 1960-tallet, konstaterer Kiseljov likevel at reinsdyrstammene er i tilbakegang.⁷⁴⁷

I *Det hjemlige Arktis* er det en forsiktig tendens til å ta et lite forbehold om historien om kontinuerlig vekst når forfatteren vurderer resultatene av sjuårsplanen (1959–1965), som forbindes med Khrusjtsjov.⁷⁴⁸ Det blir blant annet sagt at ikke alle målene ble oppfylt etter planen, og at fiskeriene ikke fungerte optimalt. Historien om kontinuerlig vekst, industrialisering, modernitet og framskritt blir på ingen måte oppgitt, men noen forsiktige forbehold kan likevel spores i teksten. Mot denne bakgrunnen, framstår det som om utviklingen er tilbake på skinnene igjen når det handler om den åttende femårsplanen (1966–1970), med industriell vekst og stadig bedre materielle livsvilkår for Kolahalvøyas innbyggere.⁷⁴⁹

I 1970 ble 100-årsjubileet for Lenins fødselsdag markert med brask og bram i Sovjetunionen, så også i Murmansk fylke. Det er derfor, i tråd med tidsånden, ikke overraskende at Kiseljov vender tilbake til Lenin-temaet mot slutten av *Det hjemlige Arktis*. Selve beretningen, før den halvannen sider lange avslutningsdelen, slutter nettopp med et Lenin-sitat.

Avslutningsdelen inneholder noen konkluderende utsagn om hvordan Kolahalvøyas historie i perioden 1917–1972 bør forstås på et overordnet plan. Blant disse forestillingene, er idéen om parallellitet og enhet med den fellesnasjonale historien fra perioden. Det legges vekt på at Kolahalvøya bare er en liten bestanddel i det større Sovjetunionen, og at den regionale

---

⁷⁴⁵ Se Kiseljov 1974, s. 410, 412, 413.

⁷⁴⁶ Kiseljov 1974, s. 418–419 og 453.

⁷⁴⁷ Kiseljov 1974, s. 453.

⁷⁴⁸ Se blant annet Kiseljov 1974, s. 467.

⁷⁴⁹ Se blant annet Kiseljov 1974, s. 482 mv.

utviklingen på Kolahalvøya i denne perioden sammenfaller med utviklingen i Sovjetunionen ellers:

Murmansk fylke er en liten del av den mektige Sovjetiske staten. I territoriell størrelse, utgjør den én etthundre-og-femtiendedel, og i befolkningsstørrelse utgjør den én trehundrededel av SSSR sin samlede befolkning. Kolahalvøya er en liten celle i den organismen vi kaller Landet av Sovjeter. Også her, i Murmansk fylke, pågikk og pågår de samme vekst-, utviklings-, skapelses- og modningsprosessene som i hele den sosialistiske makten.

Understrekningen av det ikke-unike i de regionale historiske prosessene harmonerer dårlig med forventningene til en regionalistisk framstilling i samtidig skandinavisk forstand, som forventes å nettopp understreke det *særegne* i den regionale historien. Dette avviket kan dels være betinget av kravene som fulgte av sovjethistoriografien ('Det er den store, felles historiske prosessen som skal vektlegges'), og det kan begrunnes med en historiografisk og politisk tradisjon knyttet til streben mot sentrum.

Ett av de andre motivene som vektlegges i konklusjonen, er idéen om 'folkenes vennskap' i nord, og at det er den sosialistiske samfunnsformen som bevirker dette vennskapet:

På Kolahalvøya bor russere og samer, ukrainere og komi, hviterussere og finner, jøder og kareler i en vennskapelig flernasjonalt familie. De er forbundet av ett felles eierskap av produksjonsmidlene, av sosialistiske produksjonsforhold, og av en felles marxistisk-leninistisk verdensanskuelse. I oppnåelsen av hovedmålet – å bygge et kommunistisk samfunn i SSSR - er de sveiset sammen av folkenes vennskap og en broderlig solidaritet.

Hvis vi ser Kiseljovs behandling av tilegnelsen av det nordlige rommet i sovjetepoken fram til 1972 i et overordnet regionalhistorisk perspektiv, og sammenligner med Bulatovs beretning om den russiske tilegnelsen av nord i *Det russiske nord*, er det flere forskjeller.⁷⁵⁰ En av de mest i øyenfallende, er hvordan Bulatovs beretning om Det russiske nord og Arkhangelsk er en fortelling som søker utover grensene, og ut i det nordlige og arktiske rommet. Som vi var inne på ovenfor, beretter Kiseljov derimot først og fremst om prosesser som foregår innenfor Kolahalvøyas landområde, gjerne innover på tundraen, og ned i grunnen, med tilegnelsen av mineraler og metaller. Tilegnelsen utover i rommet (havfiske, fangstekspedisjoner utenfor de kystnære strøkne, store arktiske ekspedisjoner, utviklingen av Den nordlige sjørute) er ikke på samme måte gjort til et bærende tema i beretningen om tilegnelsen av Kola-regionen. Sånn sett er det en regional-historie som hele tiden søker å holde seg innenfor rammene av sine

---

⁷⁵⁰ Bulatovs regionalhistoriske beretning er behandlet i del 5.4.

egne grenser, og ikke overskride dem. I den grad det gir mening å si at beretningen målbærer en regionalisme, forstått som noe som vektlegger det regionale og som gjør denne regionen unik, må det være framstillingene av de stedlige naturrikdommene som kommer til nytte for den nasjonale økonomien. Denne formen for regionalisme, hvis dette begrepet i det hele tatt gir mening i denne sammenhengen, hviler i så fall igjen på en betraktning basert på det å være til nytte for staten. Regionens verdi beror på naturrikdommenes nytte for den sentrale økonomien, som derfor gjør regionen selv både nyttig – og sånn sett – verdifull. Denne nytten ble til fulle anerkjent og virkeliggjort med etableringen av sovjetstyret, hvor initiativet og bevegelsen kom fra sentrum.

6.3.2. En lokalhistorikers nedtegnelser (Zapiski krajeveda) (2000).

En lokalhistorikers nedtegnelser er memoarlitteratur, hvor temaet er Kiseljovs eget virke som lokalhistoriker i Murmansk. I forhold til skillet mellom primært 'historieberettende' og 'historiografiberettende'⁷⁵¹ materiale, ligner teksten mest på en historiografi. Kiseljov blir på denne måten historiografen til sin egen historieskriving og den historieskrivertradisjonen han befinner seg i, og aktør og beretter er dermed sammenfallende.

Forfatteren selv sammenfatter boka noe annerledes når han skriver at den ikke kan henregnes til memoarlitteraturen, og at det ikke er lokalhistorikerens selvbiografi.⁷⁵² Derimot handler boka om 'historisk hjemstedforskning som en aktivitet', og boka kan leses som 'en lærebok med råd til aspirerende hjemstedforskere', og den er også 'en analyse av posisjonen til hjemstedforskningen i Murmansk fylke i andre halvdel av det 20. århundret'.⁷⁵³ På et annet sted i beretningen, beskriver Kiseljov boka på en måte som peker på nettopp det selvbiografiske, og som er sammenfallende med bestemmelsen i avsnittet ovenfor:

Dette er en helt ny tilnærming til problemet, en tilnærming som forener den selvbiografiske beretningen med en lærebok i hjemstedforskning.⁷⁵⁴

---

⁷⁵¹ Om dette skillet, se nærmere ovenfor i denne avhandlingens del 2.3. og 3.1.

⁷⁵² Kiseljov 2000, s. 9 og s. 333. Det er forøvrig ikke bare denne avhandlingens forfatter som regner utgivelsen som memoarlitteratur og som en delvis selvbiografisk framstilling, jfr. Fjodorov 2004, s. 139 og Fjodorov i Sineva (h.red.) 2016, s. 6.

⁷⁵³ Kiseljov 2000, s. 333.

⁷⁵⁴ Kiseljov 2000, s. 331–332.

Et annet punkt det er verdt å nevne, er at det meste av materialet skal ha blitt skrevet på begynnelsen av 1990-tallet, selv om utgivelsesåret er 2000⁷⁵⁵. I avhandlingen her, er boka likevel lest som en indikasjon på Kiseljovs historiesyn i år 2000, ettersom det er dateringen på teksten i dens foreliggende form. Framstillingen er dels en erindring om eget lokalhistorisk virke, men det er også klare normative momenter i boka, som handler om hva lokalhistorien er eller bør være, og en lokalhistorikers metodikk. Stilen er tilgjengelig og familiær. Boka har verken fotnoter eller en fortegnelse over litteratur og kilder, men inneholder noen referanser i den løpende teksten. Den skiller seg også klart ut fra hans monografier fra sovjetepoken ved at den ikke er skrevet på bestilling, og ved at opplaget er på beskjedne 500 eksemplarer.

Kiseljov gir en rekke ulike bestemmelser og perspektiver på hva en hjemstedforsker bør være og på hvordan han bør drive sin aktivitet. For eksempel skriver han at hjemstedforskeren 'ikke bør filosofere og la tanken fare som en teolog eller filosof, men heller holde seg på jorda, og holde seg til reelle temaer som er egnet til å forøke omfanget av kunnskapen om ens egen egn'.⁷⁵⁶ Seinere i beretningen, skriver han også at lokalhistorien (den historiske hjemstedforskningen), må regnes som en 'anvendt' vitenskap, til forskjell fra de 'fundamentale vitenskapene'.⁷⁵⁷ Lest i sammenheng, kan dette se ut som et program for en faktaorientert historieskriving som vektlegger akkumulering av kunnskap uten å ha ambisjoner om teoridannelse. Dette skiller seg i så fall en del fra den normative tendensen i de teoretiske og historiografiske artiklene som er knyttet til Tromsø-tradisjonen, hvor det nettopp er lagt stor vekt på at lokalhistorien bør være vitenskapelig, forholde seg til teori og ha ambisjoner om å danne synteser.⁷⁵⁸

Et av flere perspektiver på lokalhistorien i *En lokalhistorikers nedtegnelser* som derimot ser ut til å ha en parallellitet i Tromsø-tradisjonen, er når det vises til hjemstedforskningens særegne stilling som på samme tid er både folkelig og vitenskapelig aktivitet.⁷⁵⁹ Som flere av de andre nordrussiske historikerne, siterer Kiseljov den russiske filologen Dmitrij Likhatsjov, som skriver at 'ett av hjemstedforskningens særtrekk er at den ikke har to nivåer, ett for spesialister og ett for et bredere publikum'.⁷⁶⁰

---

⁷⁵⁵ Kiseljov 2000, s. 331–332

⁷⁵⁶ Kiseljov 2000, s.9–10.

⁷⁵⁷ Kiseljov 2000, s. 296–297.

⁷⁵⁸ I denne retningen, se denne avhandlingens del 4.2.4. om lokal- og regionalhistoriografiske artikler av Einar Niemi.

⁷⁵⁹ Med referanse til Tromsø-tradisjonen, se kapittel 4.2.4.

⁷⁶⁰ Parafraze av Likhatsjov-sitat inntatt i Kiseljov 2000, s. 21, uten oppgitt referanse til originalteksten.

I bokas avsluttende del vender Kiseljov tilbake til hva hjemstedforskningen er og bør være, og hvilke muligheter den gir, i ett mer overordnet perspektiv:

Hjemstedforskningen muliggjør å avdekke det «allmenne» gjennom det «partikulære», det «fjerne» gjennom det «nære», Russlands historie gjennom Murmansk historie, bydelens og byens historie gjennom enkeltmenneskenes biografier. Lokalhistorisk materiale gjør det mulig å vise det lille hjemstedets rolle i nasjonale og enda til globale begivenheter (revolusjonene i 1905–1907 og 1917, Andre verdenskrig osv.). Hjemstedforskningen åpner for å bruke det lokale materialet til å illustrere generelle historiske prosesser.

Med å anbringe en mengde materiale av faktisk art, til bruk for å avdekke generelle prosesser og lovmessigheter i fortida, hjelper hjemstedforskningen med bedre å forstå også samtidige prosesser, begivenheter og fenomener. Som et resultat av dette, tilrettelegger hjemstedforskningen for mer konkret å erkjenne historiske fakta og årsak-virkningssammenhenger, samt å danne uavhengige verdensanskuelser, og å utarbeide en aktiv livsholdning og en bevisst holdning til samfunnsmessige plikter.

Man må bare ikke nivellere den lokale historien ved å se de lokale begivenhetene som bleke kopier av det som foregikk og foregår i sentrum (det dreier seg mer om en mosaikk av hundrevis av bilder).⁷⁶¹

I *En lokalhistorikers nedtegnelser* er det flere utsagn om den relative vitenskapelige friheten til lokalhistorikerne i periferien, til forskjell fra de historikerne som beskjeftiger seg med «den store nasjonale historien», slik den blir forvaltet i hovedstaden. Noen steder i teksten hevdes det at det er en relativt sett større frihet i periferien, mens andre steder i teksten tvert imot peker mot en relativt sett mindre frihet i periferien. Når Kiseljov skriver om sine motiver for å bli hjemstedforsker på slutten av 1960-tallet, er ett av motivene at lokalhistorien (den historiske hjemstedforskningen) gav han en forholdsmessig større tankefrihet enn om han skulle ha arbeidet med den nasjonale historien, revolusjonshistorien, eller den store partihistorien fra ett hovedstadsperspektiv.⁷⁶² På et annet sted skriver Kiseljov at det «tok litt lenger tid før dørene lukket seg til arkivene» på Kolahalvøya enn sentralt i Russland, i relasjon til den allmenne ideologiske innstramningen i det sovjetiske samfunnet som fulgte med Brezjnev.⁷⁶³ Også dette utsagnet peker på en relativt sett større praktisk forskerfrihet i periferien enn i sentrum på andre halvdel av 1960-tallet og 1970-tallet. Samtidig står det på et tredje sted i teksten at det nettopp var de hjemstedforskerne som publiserte eget materiale,

---

⁷⁶¹ Kiseljov 2000, s. 331.

⁷⁶² Kiseljov 2000, s. 43.

⁷⁶³ Kiseljov 2000, s. 82

som først fikk merke den strengere *sensuren* under Brezjnev på 1970-tallet.⁷⁶⁴ Dette siste utsagnet gir, isolert sett, en antydning om en relativt sett mindre frihet og selvstendighet i periferien på 1970-tallet. På et fjerde sted i teksten, når periodereferansen er 'tøværet' under Khrusjtsjov, og en viss åpning for å omtale enkelte tidligere forbudte temaer, som forfølgelsene på 1930- og 1940-tallet, skriver Kiseljov at dette var en frihet som kun tilkom hovedstadspressen.⁷⁶⁵ På det samme stedet i beretningen, når det handler om den relative tematiske friheten i Brezjnev-perioden, skriver han at friheten var snevrere i den nordlige periferien enn i sentrum også da.

Pavel Fjodorov, en seinere Murmansk-historiker, ser ut til å anta en relativt sett større faglig frihet i periferien enn i hovedstaden på 1950- og 1960-tallet, under Khrusjtsjovs «tøværspolitik». I denne forbindelse, skriver han at det er karakteristisk at det i denne perioden var et større rom for en vitenskapelig historieskriving i periferien enn i hovedstaden, og at historikerne som levde i provinsen, utnyttet dette rommet.⁷⁶⁶ Arkhangelskhistorikeren Vladislav Goldin ser det slik at det var hovedstadshistorikerne som hadde det største vitenskapelige handlingsrommet i den seinsovjetiske perioden, men at dette jevnet seg ut på 1990-tallet.⁷⁶⁷ Denne siste situasjonsbeskrivelsen passer også best med det vi ellers kan observere når det gjelder den relative friheten og det relative mulighetsrommet mellom akademikere og andre intellektuelle i sentrum og periferien i den russiske diskursen.

Kiseljov presenterer de ulike generasjonene med lokalhistorikere i Murmansk i det 20. århundret. Han opererer med i alt fem ulike generasjoner.⁷⁶⁸ Av størst interesse her, er Kiseljovs egen generasjon, de han kaller den tredje bølgen, «*sjestidesjatniki*» («sekstitallassgenerasjonen»). Til denne generasjonen henregner Kiseljov de hjemstedforskerne som begav seg ut i lokalhistorien under og i kjølvannet av Khrusjtsjovs «tøværperiode», hvor personkulten rundt Stalin ble svekket. Denne generasjonen gikk inn i den lokalhistoriske forskningen i Murmansk noen år før den periodiske avgrensningen i avhandlingen, men mange av disse fortsatte å være virksomme i flere tiår etter 1970. Til denne generasjonen regner Kiseljov også Ivan Fjodorovitsj Usjakov.⁷⁶⁹ Denne tredje generasjonen med hjemstedforskere i Murmansk i det 20. århundret hadde, slik Kiseljov ser det, en bedre

---

⁷⁶⁴ Kiseljov 2000, s. 106.

⁷⁶⁵ Kiseljov 2000, s. 218.

⁷⁶⁶ Fjodorov 2004, s.110–111 og s. 124.

⁷⁶⁷ Intervju med Vladislav Goldin datert 10.10.2017.

⁷⁶⁸ Kiseljov 2000, s. 44–56.

⁷⁶⁹ Om Usjakovs forskning, se ovenfor i delkapittel 6.2.

skolering enn de to forutgående, og de var flere. Sekstitallassgenerasjonen brukte i større grad enn tidligere dokumenter som historisk kildemateriale, og de var i større grad enn tidligere spesialiserte på tema og periode. Eksempler på lokalhistoriske temaer og perioder som ble meislet ut eller videreutviklet av «sekstitallassgenerasjonen», var: Den førrevolusjonære perioden (Usjakov), Revolusjonen i 1917, Borgerkrigen, NEP, Industrialiseringen av Kolahalvøya og Krigen i Arktis (*Vojna v Zapoljare*).⁷⁷⁰

I denne perioden dukket det også opp flere lokalhistoriske utgivelser. Med Kiseljovs historiografiske beretning, framkommer et bilde av både en økt lokalhistorisk aktivitet og aktualitet. Samtidig var den relative økningen i vitenskapelig frihet og åpenhet i Sovjetunionen allerede i ferd med å reverseres med oppnevningen av Brezjnev som førstesekretær og partileder i 1964, selv om det tok litt lenger tid før «dørene til arkivene lukket seg» i periferien enn i hovedstaden.⁷⁷¹ På slutten av 1960-tallet mistet MGPI retten til å publisere, noe som medførte at Kiseljov og andre hjemstedforskere måtte publisere vitenskapelige artikler i samlinger og tidsskrift utgitt annensteds, blant annet i Karelen, Leningrad og Vologda.⁷⁷²

Til den fjerde generasjonen, regner Kiseljov de som ble hjemstedforskere på 1970- og 1980-tallet. I denne gruppa finner vi blant annet hans datter, Tatjana Aleksejevna Kiseljova. Denne gruppa er uensartet, skriver Kiseljov, og en finner folk som hørte til nomenklaturaen, journalister og ansatte ved høyskolene.⁷⁷³ Den femte, og i denne sammenheng siste generasjonen hjemstedforskere, er de som «trådte inn i samfunnslivet» på 1990-tallet. Til denne gruppa hører Pavel Fjodorov.⁷⁷⁴

På slutten av 1960-tallet, var det to nye temaer i den regionale historien som ble aktuelle for Kiseljov som lokalhistoriker: det samiske temaet og Lenin-temaet. Det samiske temaet, skriver Kiseljov i 2000, har han blitt ved å interessere seg for, mens temaet knyttet til Murmansk historie i lys av Lenin, var mer «konjunkturbasert». Kiseljov viser her til den «bølgen av eufori som det sovjetiske samfunnet hadde tilegnet seg ved inngangen til 1970»,

---

⁷⁷⁰ Kiseljov 2000, s. 51–52.

⁷⁷¹ Kiseljov 2000, s. 82.

⁷⁷² Kiseljov 2009, s. 83 og 87.

⁷⁷³ Kiseljov 2000, s. 52–53.

⁷⁷⁴ Kiseljov 2000, s. 53. Om Fjodorovs regionalhistoriske forskning, se nedenfor i delkapittel 6.4.

som markerte 100-års jubileet for Lenins fødsel. Den ‘Leninistiske vendinga’ Bresjnev stod for fortonte seg som total, og i vitenskapelig forstand, som utmattende.⁷⁷⁵

Når det gjelder det samiske temaet, beklager Kiseljov at framstillingen lider under tidas historiografi. For å gi en pekepinn på den styrende historiografien, kan det vises til tittelen på den første større artikkelen om samene som Kiseljov skrev: «Fra historien om den sosialistiske omdanningen blant samene på Kolahalvøya under 50 år med Sovjetisk styre». Han beklager også at lokalhistorikerne i Murmansk i liten grad har interessert seg for samekulturen på Kolahalvøya i etterkrigstida (til forskjell fra situasjonen på 1920- og 1930-tallet), og at dette fortsatt er et problem i år 2000. Til tross for at framstillingen lider av en rekke svakheter, påstår Kiseljov at utgivelsen likevel hadde en positiv betydning, ved at den tematiserte og berettet om den samiske etterkrigshistorien overhodet.⁷⁷⁶ Kiseljov vendte tilbake til samenes historie på Kolahalvøya i monografien *Sovjetiske samer: Historie, økonomi og kultur*, utgitt sammen med datteren Tatjana i 1979. Også denne boka ser han i ettertid, i år 2000, som altfor farget av sin tid og altfor «politisert», men han skriver samtidig at den tross alt har et rikt fakta-innhold.⁷⁷⁷

På 1970-tallet jobbet Kiseljov hovedsakelig med tre temaer knyttet til Murmansk: Revolusjonen og Borgerkrigen, Murmansk på 1930-tallet (industrialisering og infrastrukturbygging) og andre verdenskrig. Seinere har han også jobbet med NEP i Murmansk, og temaer knyttet til etterkrigstida i Murmansk.⁷⁷⁸

Som nevnt ovenfor, har Kiseljov kalt boka *Det hjemlige Arktis*, som ble utgitt i 1974, den viktigste boka i hans liv. Kiseljov beskriver prosjektet som vitenskapelig utarbeidet og populært presentert. Av nyvinninger i historiografien, peker han på behandlingen av begivenhetene i 1917 og 1918, hvor han i større grad enn det som var gjort tidligere, brakte bolsjevikene inn i handlingen. Andre nyvinninger, ifølge Kiseljov, var behandlingen av årsakene til Den utenlandske intervensjonen, hvor han vist nok skal ha gjort bruk av vestlige kilder og litteratur.⁷⁷⁹ Om den relative følelsen av allmenn og vitenskapelig frihet, skriver Kiseljov at det «tøværet» som gjaldt under Khrusjtsjov, og som ble avløst av en gradvis «tilfrysing» under Bresjnev på slutten av 1960-tallet, på 1970-tallet var gått over i «frost».

---

⁷⁷⁵ Kiseljov 2000, s. 86–87.

⁷⁷⁶ Kiseljov 2000, s. 87.

⁷⁷⁷ Kiseljov 2000, s. 268.

⁷⁷⁸ Kiseljov 2000, s. 64.

⁷⁷⁹ Kiseljov 2000, s. 100–104. Framstillingen av intervensjonen og borgerkrigen kan strengt tatt vanskelig sies å bære preg av samtidig vestlig historiografi og litteratur.

Kiseljov skriver at det var nettopp hjemstedforskerne som først merket disse tilstramningene, i møte med sensuren.⁷⁸⁰

Når det gjelder mangler og fortielser i *Det hjemlige Arktis*, begrunner Kiseljov disse med påtrykket fra sensuren. Det er derfor ikke noe om forfølgelsene og terroren under Stalin, om de menneskelige tragediene knyttet til ‘avkulakiseringen’, om GULAG-arkipelet, og det er lite materiale om ‘historien nedenfra’ – om dagliglivet til sliterne i Murmansk. Det var først på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet at et slikt materiale kunne publiseres. Kiseljov karakteriserer *Det hjemlige Arktis* på en tilsynelatende treffende måte, når han kaller den «en ensyklopedi over livet i Murmansk i den sovjetiske perioden».⁷⁸¹

Den viktigste pedagogiske oppgaven til historikerne ved Det pedagogiske instituttet i Murmansk, var å utdanne nye historielærere til skolene i fylket. En annen direkte påvirkningskanal han hadde inn i skolen, var som forfatter av lærebøker i lokalhistorie. Fra midten av 1970-tallet viser Kiseljov også til en generell fornyet interesse for hjemstedforskningen i Sovjetunionen. Det ble utgitt sovjetiske lærebøker med titler som *Historisk hjemstedforskning* og *Metodikk for arbeid med hjemstads lære i skolen*, og i fylkene og republikkene kom det ut egne lærebøker om den regionale historien.⁷⁸²

Kiseljov tar opp temaet om forholdet mellom hjemstedforskningen og religion. I år 2000, skriver han at russerne opplever en renessanse for religionens stilling i samfunnet, og at denne prosessen allerede begynte under Gorbatsjov. Som kjent gikk bolsjevikene inn for å bekjempe religionen, og Kiseljov ser bolsjevikenes bekjempelse av Den russiskortodokse kirka på Kolahalvøya som en prosess i tre faser på 1920- og 1930-tallet. Den første fasen foregikk umiddelbart etter bolsjevikenes maktovertagelse i Murmansk etter borgerkrigen, hvor kirker og kapeller ble stengt. Neste fase bestod i en tilspissa kulturell kamp med kirken, som begynte i 1924, og på slutten av 1920-tallet var alle kirkene ødelagt og ikke lenger i bruk som gudshus. På 1930-tallet gjenoppstod så smått en viss religiøs praksis knytta til bedehus og kirker, ledet av kirkefolk som var lojale mot Sovjetunionen. Den siste fasen i kampen mot kirka, var i 1937 og 1938, hvor kirkefedrene ble utsatt for forfølgelser, og stemplet som spioner og folkefiender. Under andre verdenskrig var det en kortlivet åpning for den ortodokse trospraksisen i tråd med Stalins strategiske appell til russisk nasjonalisme. I

---

⁷⁸⁰ Kiseljov 2000, s. 100–106.

⁷⁸¹ Kiseljov 2000, s. 107–108.

⁷⁸² Kiseljov 2000, s. 133–134 .

etterkrigstidas Sovjet-historiografi, regnet en med at kirka var et tilbakelagt kapittel. Ifølge Kiseljov, preget dette særlig behandlingen av Den russiskortodokse kirkas plass i historien etter 1917, så også i Murmansk. Temaet ble rett og slett fortiet. Når det gjaldt Kolas historie før 1917, var bildet mer mangefasettert; her var kirka et tema, og til tider framstilt på en fordelaktig måte.⁷⁸³

Hvis interessen for religion og Den russiskortodokse kirken kunne framstå som en del av det reformistiske spekteret av samfunnskraftene på 1980- og 1990-tallet, og som et mulig korrektiv til staten og statens makt, er situasjonen på 2000-tallet under Putin motsatt. Selv om det ikke er en statsreligion eller statskirke i Russland i henhold til den russiske konstitusjonen, er det liten tvil om at Den russiskortodokse kirke og Kreml lever i et symbiotisk forhold. For den nysgjerrige iakttager framstår Den russiskortodokse kirke nå mer og mer som et statsbærende fenomen; om ikke i statsrettslig og kirkerettslig forstand, så utfra observerbar kulturell praksis og i symbolsk forstand.

Sensuren og presset i retning av en ensartet ideologi og kulturell praksis var viktige premisser for svakhetene og utilstrekkelighetene i den lokalhistorien som ble publisert i sovjetepoken. I Kiseljovs framstilling om det lokalhistoriske virket er det særlig lagt vekt på den mer formaliserte sensuren, gjennom forbud og kontroll, og virkningen av den. Graden av sensur varierte en del, også under Kiseljovs virketid i sovjetepoken. Under Bresjnev opplevde Kiseljov som nevnt en tilstramning, særlig på 1970-tallet. Under Gorbatsjov avtok sensuren, men det var først i tida etter *perestrojka*, på 1990-tallet, at han som lokalhistoriker virkelig følte fravær av sensur.⁷⁸⁴

Det var en hel rekke temaer som var forbudte i sin helhet, eller som var underlagt sterke begrensninger. Som hjemstedforsker måtte Kiseljov avstå fra å skrive om temaer som forfølgelsene og terroren på 1930-tallet, skjebnen til de tidligere kulakkene og de tvangsforviste, skjebnen til utenlandske krigsfanger etter andre verdenskrig, livet i arbeids- og straffeleire, og behandlingen av egne repatrierte krigsfanger, for å nevne noe. Men det var ikke bare temaer knyttet til fortidige synder mot egen befolkning begått av staten i Stalin-tida, som var gjenstand for sensur. Som et resultat av den kalde krigen og Sovjetunionens selvforståelse som kringsatt av en fiendtlig vestligkapitalistisk omverden, var det også et sterkt hemmelighold rundt temaer som nordflåtens og de nordlige militærstyrkenes historie.

---

⁷⁸³ Kiseljov 2000, s. 200–208.

⁷⁸⁴ Kiseljov 2000, s. 217–221.

Andre temaer som enten måtte omgås, eller behandles med stor forsiktighet, var historien til de store statlige foretakene (kombinatene) i nord. Dette gjaldt statsforetak som var involvert i rustningsindustri og metallurgi, men også de statsforetakene som var involvert i slikt som energiproduksjon, transport og fiskenæringa, måtte behandles med forsiktighet, ettersom en var redd for at slikt som størrelsen og arten av tonnasje, produksjonstall og fiskefelter kunne komme i gale hender og bli misbrukt av fienden.⁷⁸⁵

Om påvirkning fra vestlige historikere, skriver Kiseljov i år 2000 at det de siste 10–15 årene er blitt stadig vanligere å bruke utenlandske aviser og tidsskrifter som kildematerialet i den historiske hjemstedforskningen i Murmansk. I denne sammenhengen nevner han konkret de nordnorske seriene *Ottar* og *Varangerårboka*. I metaforiske ordelag skriver Kiseljov om de ulike kildene som strømninger i den større «vannføringen» murmanskgranskning (*murmanovedenije*). Den sterkeste strømmen, med hensyn til kildenes opphav, er ens egne kilder fra Kolahalvøya. De nest viktigste kildene, skriver seg fra naboregionene Arkhangelsk og Petrozavodsk. Den tredje strømmingen kommer fra resten av Russland og landene i det tidligere Sovjetunionen. Den fjerde strømmingen utgjøres av materiale fra Norge, Finland og Sverige, og helt til slutt kommer den femte strømmingen, bestående av materiale fra Europa og USA.⁷⁸⁶

Kiseljov skriver også om korrespondansen med historikere i utlandet, som ble mye lettere med glasnost-reformene. Denne korrespondansen har særlig vært nyttig som kilde til hvordan utenlandske historikere ser på ulike historiske temaer, og som en tilgang til nye historiske kilder i egen forskning. De konkrete eksemplene på korrespondanse med vestlige historikere som er sitert og referert i *En lokalhistorikers nedtegnelser*, tyder på at særlig korrespondansen med historikere i Nord-Norge og Tromsø fra slutten av 1980-tallet og framover, har vært viktig. Historikere som Kiseljov refererer til i denne sammenheng, er Knut Einar Eriksen, Einar Niemi og Jens Petter Nielsen.⁷⁸⁷

Med *glasnost*-reformene opphørte 'forbudet' mot å behandle de problematiske sidene av Sovjetunionens historie under Stalin. Dette gjaldt også for lokalhistorikerne i nord. Med denne historiografiske åpningen, og med tilgang til tidligere lukket arkivmateriale på 1990-tallet, skriver Kiseljov at han utviklet temaene «GULAG på Kolahalvøya» og «Anatomien til

---

⁷⁸⁵ Kiseljov 2000, s. 218

⁷⁸⁶ Kiseljov 2000, s. 244–245.

⁷⁸⁷ Kiseljov 2000, s. 293–295.

forfølgelsene på Kolahalvøya» («*Anatomija kolskikh repressij*»). Dette materialet resulterte i første omgang i avisartikler i den lokale pressen i 1992 og 1993, men ellers ble materialet lenge for det meste liggende i upublisert form i egne arkiver.⁷⁸⁸ Som nevnt i innledningen om Kiseljovs forskning, ble imidlertid flere av Kiseljovs artikler om GULAG-arkipelet trykket og utgitt i hefteform av MGPU⁷⁸⁹ i 2008⁷⁹⁰.

Kiseljov ser seg selv som en av pionerne i forskningen på andre verdenskrig i Arktis. Med omslaget under Gorbatsjov, ble det også mulig å ta for seg en hel del sider ved krigen, som tidligere hadde vært lukket. Her nevner Kiseljov blant annet virkningen av Ribbentrop-Molotov pakten, og den tyske flåtebasen «Nord» på vestkysten av Murman; han nevner de polske krigsfangene som ble sendt til Kolahalvøya, og den sovjetisk-finske krigen i 1939-1940. Tidligere hadde disse temaene vært lukkede.⁷⁹¹

6.3.3. *Kolskaja Entsiklopedija*, bind 1 (2008).

I Murmansk i 2003 ble det satt i gang et omfattende bokprosjekt med å skrive en regional leksikonserie. Som nevnt i avhandlingens del 5.3.3, om leksikonserien *Pomorskaja Entsiklopedija*, føyde dette seg inn i en større russisk trend med å gi ut regionale leksikonserier. I Murmansk resulterte dette initiativet i utgivelsen av *Kolskaja Entsiklopedija* i fem bind i perioden 2008–2016. *Kolskaja Entsiklopedija* er også fritt tilgjengelig som nettleksikon. Leksikonserien i Murmansk har en noe annen struktur enn Arkhangelsk-utgivelsen. Der de enkelte bindene i *Pomorskaja Entsiklopedija* (Arkhangelsk) ble disponert rundt vide temaer (historie, natur, økonomi osv.), er *Kolskaja entsiklopedija* et sammenhengende alfabetisk ordnet leksikon uten tematisk inndeling. I tillegg til de alfabetisk ordnede oppslagsordene, har bind 1 en lang topografisk innledning til serien, hvor én av delene handler om regionens historie. Det er primært denne delen, «Murmans historie»⁷⁹², som kan leses som en sammenhengende beretning om stedets generelle historie, på linje med det andre primære analyse materialet i denne avhandlingen, og som derfor er gjort til gjenstand for nærlesningen i analysen nedenfor.

---

⁷⁸⁸ Kiseljov 2000, s. 306.

⁷⁸⁹ Murmanskij Gosudarstvennyj Pedagogitsjeskij Universitet (Murmansk Statlige Pedagogiske Universitet), som det nåværende MAGU het den gang.

⁷⁹⁰ Aleksej Kiseljov 2008 *Gulag na Murmane* (Murmansk).

⁷⁹¹ Kiseljov 2000, S. 307.

⁷⁹² Kiseljov (red.) 2008, s. 79–95.

På samme måte som i Arkhangelsk, når det gjelder *Pomorskaja Entsiklopedija*, må også *Kolskaja Entsiklopedija* leses som et kollektivt forfattet verk. Verken den innledende topografiske delen eller de enkelte artiklene har forfattersignatur. Det er særlig historikere og andre akademikere knyttet til MGPU, MGTU⁷⁹³, Det russiske vitenskapsakademis avdeling på Kolahalvøya og Murmansk lokalhistoriske fylkesmuseum, som har bidratt til leksikonet. Det er likevel rimelig å lese den usignerte, diakront anlagte artikkelen «Murmans historie» som et representativt uttrykk for rådende regionalhistoriske forestillinger blant universitetshistorikerne i Murmansk på begynnelsen av 2000-tallet, ettersom MGPU-historikerne har et markant nærvær som forfattere og i redaksjonen av bind 1. Siden Aleksej Kiseljov står som hovedredaktør for første bind, er tekstanalysen inntatt i avhandlingens delkapittel 6.3. Det bør likevel legges til at mange av artiklene som er publisert i *Kolskaja Entsiklopedija* er basert på Ivan Usjakovs tidligere forskning og utgivelser, selv om Usjakov, som døde i 2002, naturlig nok ikke tok del i selve utgivelsen.

Det er ikke et eget fotnoteapparat til innledningsdelen, ei heller en litteraturliste. Derimot er det henvist til de enkelte fenomenene, stedene og personene som er viet egne oppslag i selve leksikondelen, og i disse artiklene, som ikke er signert av forfatteren, er det inntatt litteraturhenvisninger. Det at artiklene ikke er signerte, skiller denne leksikonserien fra de to andre regionale leksikonseriene som det blir referert til i denne avhandlingen⁷⁹⁴, og gjør at *Kolskaja Entsiklopedija* utfra formelle kriterier i enda større grad enn de andre leksikonseriene framstår som forfattet av et kollektiv.

I *Kolskaja Entsiklopedija* er det ikke sagt så mye om de metodiske eller teoretiske prinsippene som ligger til grunn for temavalg og framstillingsform. Et av premissene som likevel kommer til uttrykk i forordet signert av redaksjonsrådet, og som ikke er selvsagt, dreier seg om de geografiske rammene for perspektivene og temaene som er lagt til grunn for utvalget av temaer, og for enkeltartiklenes beretninger. Når det gjelder den romlige avgrensningen for leksikonet, skriver redaksjonen at leksikonet handler om « [...] stedet og regionens rolle i Russlands historie og historien til naboregioner og naboland [...]»⁷⁹⁵. Redaksjonen skriver videre at det er lagt vekt på å også innta « [...] opplysninger om forbindelsene med andre regioner [...]»⁷⁹⁶, herunder regionene i nabolandene i Nord-Europa. Dette innebærer en mer

---

⁷⁹³ Murmansk Statlige Tekniske Universitet (*Murmanskij Gosudarstvennyj Tekhnitsjeskij Universitet*).

⁷⁹⁴ Her refereres det til *Pomorskaja Entsiklopedija*, se kapittel 5.3.3., og *The encyclopedia of The Barents Region*, se kapittel 7.3.

⁷⁹⁵ Kiseljov (red.) 2008, s. 8 (upaginert).

⁷⁹⁶ Kiseljov (red.) 2008, s. 8 (upaginert).

utadvendt og utover-skuende innfallsvinkel enn det som framstod som tendensen i den sovjetiske regionalhistoriske tradisjonen i Murmansk. Lest opp mot de historisk anlagte delene av den innledende topografiske beretningen i første bind av *Kolskaja Entsiklopedija*⁷⁹⁷, må det sies at dette grenseoverskridende prinsippet er etterlevd i selve beretningen. Her berettes det både om omverdenens påvirkning på regionen og omvendt, både i et overordnet stat-region perspektiv, og et transstatlig nordområdeperspektiv. Denne siden ved framstillingen har en del likhetstrekk med de regionalt orienterte beretningene fra Nord-Norge som vi analyserte i kapittel 4, og som bar preg av en grenseoverskridende lokal- og regionalhistorie, og som forutsatte og forstod regionens historie ut fra et nordområdeperspektiv.

De delene av den topografiske innledningsdelen som er kronologisk disponert og har en viss diakron dybde, i tillegg til artikkelen «Murmans historie» (s.79–95), er først og fremst delene «Demografisk utvikling og etniske prosesser» (s. 69–78), «Regionen og kirken i Kola-Nord» (s. 103–112) og «Murmansk-regionen og de væpnede styrker» (s. 182–186). I tråd med disse overskriftene, er historisk demografi og etniske grupper, og den ortodokse kirkens rolle som representant for den russiske staten og som økonomisk og kulturell aktør i regionen, sentrale temaer i beretningen i den topografiske innledningsdelen. Selv om disse temaene heller ikke var helt fraværende i den eldre sovjetiske regionale historiografien, har de fått mer oppmerksomhet i denne beretningen, og fenomenene er generelt sett beskrevet mer detaljrikt og presist, og i en mer analytisk-objektiv språkdrakt. Særlig kirkehistorien er forholdsmessig sett viet stor oppmerksomhet og detaljrikt skildret i de diakrone delene av innledningsdelen. Kirkehistorien er berettet både i en nordområdekontekst og en stat-region kontekst, og som en del av stedets kulturelle, økonomiske og politiske historie.

6.3.3.1. «Murmans historie»

Den videre tekstanalysen her tar utgangspunkt i den regionalhistorisk anlagte delen «Murmans historie»⁷⁹⁸. Her skrives det om hvordan Kolahalvøya, som en del av samenes land, etter hvert ble gjenstand for en konkurranse mellom Novgorod og Norge, hvor tributkrav og skattlegging var de viktigste virkemidlene for å hevde statlig territorialrett i fellesområdet Finnmark - Kolahalvøya. Perioden fra ca. år 1100 til 1478, er kalt Novgorod-

---

⁷⁹⁷ Kiseljov (red.) 2008, s. 11–193.

⁷⁹⁸ Se Kiseljov (red.) 2008, s. 79–95.

perioden (*Novgorodskij period*), og rammer inn Novgorods første kontakter med Kolahalvøya og samene, gjennom fangst-, handels- og tributt-tokt, og seinere, fra 1200-tallet, om Kolahalvøya som delt skatteland i konkurranse med Norge. Pomorenes første faste bosetninger på Kolahalvøyas Kvitsjøkyst er datert til 1400-tallet.

I den tidlige fasen, på 1200- og 1300-tallet, er det, som i de nordnorske beretningene, Novgorod og Det russiske nord som framstår som den ekspansive aktøren i nord. Det vises til faste strandhugg i Finnmark og Nord-Norge i perioden fra 1271 til 1303, utført av «russisk-karelske-samiske hærgrupperinger»⁷⁹⁹. Denne tematiseringen viser at det i beretningen «Murmans historie» ikke bare er den utenlandske ekspansive agens, aggresjon og angrep som inngår i den regionalhistoriske beretningen, men at også regionens (Kolahalvøyas og Det russiske nords) egen ekspansive historie er vektlagt. Det grenseoverskridende i den regionale historien er således ikke en ensidig vektlegging av utenlandske trusler, farer, hærtokt og militære angrep. Seinere i beretningen er det også lagt vekt på handelskontakten med utlandet, ikke minst på 1500-tallet, og denne handelen framstår som et generelt positivt fenomen for regionens betydning og utvikling.

Perioden fra 1478 er kalt «Moskva-perioden»⁸⁰⁰, uten at det i denne beretningen er helt klart når denne perioden tar slutt i den regionale periodiseringen. Den neste periodiserende deloverskriften er «Kola-regionen i det XVII. – begynnelsen av det XX. århundret». 1900-tallets historie er – utfra overskriftene – delt inn i periodene 1914–1920; 1920–1939; 1941–1945; 1945 – begynnelsen av 1950-tallet; 1950-tallet – første halvdel av 1980-tallet; perestrojka-årene⁸⁰¹. Noe av det som skiller denne periodiseringen fra mønsteret i sovjethistoriografien, er at det som tidligere var etablert som de fellesrussiske økonomiske utviklingsfasene ikke lenger har det samme avtrykket i periodiseringen av den tsaristiske epoken. I tillegg er første verdenskrig, Den russiske revolusjonen i 1917 og perioden med intervensjons- og borgerkrig i nord (juni 1918 – februar 1920) behandlet samlet under én overordnet periodeoverskrift («Kola Nord i perioden under Den første verdenskrig og Borgerkrigen (1914–1920)»). Dette skiller seg fra den sovjetiske historiografien, hvor året 1917 ville fått et avtrykk som periodeskilte i selve overskriftene.

«Murmans historie» er en kort oversiktshistorie over Kolahalvøyas generelle historie fra ca. år 1000 til 1991, og det er da ikke overraskende at det primært er den store regionale

---

⁷⁹⁹ Kiseljov (red.) 2008, s. 80.

⁸⁰⁰ 1478 er som tidligere nevnt det året da Novgorod blir endelig underlagt Moskva-fyrstedømmet.

⁸⁰¹ Underforstått og ut fra teksten; perioden 1985–1991.

økonomiske, politiske og militære historien som er i forgrunnen. Med en såpass kort tekst, er det også vanskelig å vurdere hva som framstår som tekstens sentrale temaer og rammefortelling. Noe kan likevel sies på bakgrunn av den større regionalhistoriske tradisjonen teksten står i.

Selv om regionens økonomiske historie fortsatt framstår som et sentralt tema i denne beretningen, har det som nevnt ikke satt det samme avtrykket verken i periodiseringen (i form av økonomiske faser og samfunnssystemer) eller som den viktigste beveggrunnen i beretningens framdrift og dynamikk, på samme måte som vi så det i sovjethistoriografien, med referanse til den førrevolusjonære regionalhistorien til Usjakov.⁸⁰² Verken klasser eller økonomiske utviklingsfaser framstår lenger som dominerende kategorier i denne regionalhistoriske beretningen. Verken et marxistisk modernitetsparadigme (kontinuerlig vekst), eller et tradisjonelt økonomisk og befolkningsmessig vekst – forfall – vekst – paradigme framstår som den dominerende rammen for beretningen.

Det som derimot i større grad virker å organisere beretningens fremdrift og retning, er relasjonen mellom regionen og den russiske staten. Det er regionens tilknytning til Russland og den russiske staten som er det organiserende motivet i beretningen. I denne statsorienterte forståelsesrammen er sentrums oppmerksomhet mot regionen et ubetinget gode, og framstår som en nødvendig forutsetning for regionens positive utvikling. Mot denne bakgrunnen framstår 1500-tallet som en periode preget av positiv utvikling i relasjonen mellom stat og region, ikke minst sett på bakgrunn av sentrums (Moskvas) oppmerksomhet mot Kola-regionen, med etableringen av klostre, kirker og Kola som et militært og administrativt regionalt senter. Vurderingen av Peter den store er på linje med tendensen i den nyere historiografien i Arkhangelsk. Peters oppmerksomhet mot Det russiske nord på slutten av 1600-tallet og begynnelsen av 1700-tallet framstår isolert sett som positivt for regionens utvikling, mens langtidsvirkningene for regionen, etter opprettelsen av St. Petersburg som den dominerende russiske havnebyen i nordvest, fører likevel til mindre oppmerksomhet og ressurser i nord på lengre sikt.

Fraværet av sentrums oppmerksomhet mot regionen er ikke bare et fenomen som blir sett i sammenheng med konsesjonshandel, monopolhandel og negativ økonomisk utvikling, men også i relasjon til regionens militære sikkerhet og grenseinteresser. Dette perspektivet framkommer flere ganger når det handler om den regionale historien på 1800-tallet, knyttet til

---

⁸⁰² Se avhandlingen her, del 6.2.1.

temaer som Napoleonskrigenes virkninger i nord, den russisk-norske grensefastleggelsen i 1826, og Krimkrigenes virkninger i nord. Dette kan konkretiseres med noen sitater:

Regjeringen undervurderte åpenbart graden av den ytre fare. Etter at Russland i 1807 knyttet seg til den «kontinentale blokaden» av England, som var blitt kunngjort av Napoleon, utførte England, uten å erklære krig, en rekke fiendtlige handlinger overfor Russland, blant annet den engelske flåtens raid på Kolahalvøyas kystterritorium i 1809–1810 (se nærmere *Engelske angrep*). [...].

Likevel førte ikke denne erfaringen til at russiske styresmakter endret sin relasjon til Kola-regionen. Beviset på det, er den frivillige avståelsen av territoriet som ligger til Neiden-siidaen og deler av Pasvik-siidaen med vedtakelsen av den offisielle grensen med Norge i 1826 [...] og den manglende styrkingen av Kola-garnisonen. Følgene av en slik mangel på oppmerksomhet, ble en ny ødeleggelse av Kola by under Krimkrigen, påført av engelsk-franske eskadre i 1854–1855, noe som førte til et ytterligere forfall i regionen.⁸⁰³

Selv om to av disse eksemplene, og flere andre eksempler fra teksten, som tilhører temakretsen ‘utenlandske angrep og aggresjon’ er en sentral del av den regionale historien og historiografien, er det som allerede nevnt også flere eksempler på de positive sidene ved Kolahalvøyas rolle som grenseregion, blant annet gjennom handel med utlandet, og nyere tids grenseoverskridende samarbeid i nord. Når det gjelder både det ‘positive’ (handel, kulturutveksling og grensesamarbeid) eller ‘negative’ (potensiell utenlandsk aggresjon eller konkurranse), er det uansett regionens kvalitet som grenseregion som blir løftet fram som det region-spesifikke. Regionens faser av vekst – forfall – vekst blir etter dette langt på vei vurdert som statspolitisk historie, utfra sentrums evne til å rette oppmerksomhet og ressurser mot regionen.

Hvis vi sammenligner tendensen i denne regionalhistoriske beretningen med tendensen i den regionalhistoriske tradisjonen i Arkhangelsk på 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, slik vi så den hos historikeren Bulatov og i analysen av den regionalhistoriske framstillingen i kollektivverket *Pomorskaja Entsiklopedija*⁸⁰⁴, er det flere historiografiske ulikheter. I Arkhangelsk-tradisjonen var det en sterk vektlegging av en tradisjonalistisk, patriotisk regionalisme, som søkte å gi regionen og regionens kulturelle historie (Pomorje, Arkhangelsk, Det russiske nord) en avgjørende rolle i den store russiske politiske statshistorien og i framveksten av den russiske kulturen. Det russiske nord, som en både ekspansiv og konserverende kraft, og som en pådriver og aktør i frambringelsen av russisk kultur, var en sentral del i denne regionalismen. Dette elementet er ikke så framtrædende i «Murmans

---

⁸⁰³ Kiseljov (red.) 2008, s. 85.

⁸⁰⁴ Se kapittel 4.

historie», eller i andre regionalhistoriske beretninger i Murmansk-tradisjonen, for den saks skyld.

I «Murmans historie» er det den sterke understrekingen av regionens sentrumsavhengighet, og av regionens rolle som grenseperiferi som er det organiserende motivet i beretningen. Sett i relasjon til Arkhangelsk, er det mindre vektlegging av regionens rolle som aktør i dannelsen av den nasjonale russiske kulturen i tsar-Russland, og selve begrepet Det russiske nord, med de kulturelle, religiøse og åndelige konnotasjonene som er knyttet til dette begrepet, virker å stå mindre sentralt som et regionspesifikt særtrekk og regionalt motiv.

Noen av fenomenene som er vektlagt som regionspesifikke i beretningene fra Arkhangelsk framkommer også i «Murmans historie», slik som fraværet av adelige jordeiendommer og livegenskap i nord, og den relativt sett større personlige friheten som fulgte av dette, både for samene og pomorene på Ter-kysten. Denne forestillingen om at fraværet av livegenskapet i nord var noe regionspesifikt, er for øvrig et brudd med sovjethistoriografien, hvor tendensen heller var å underdrive betydningen av dette som et regionalt særtrekk.⁸⁰⁵

I den sovjetiske historiografien så vi også at det var en tendens til å underdrive sentrums positive initiativer i nord i den sein-tsaristiske epoken, i perioden ca. 1860–1917. Dette er annerledes i «Murmans historie». I denne beretningen framstår byggingen av Murman-banen, i 1915–1916, som det avgjørende premisset som bereder grunnen for bolsjevikenes seinere utvikling av regionens økonomiske potensial og infrastruktur samt intensive bosetting fra og med 1920-tallet. Det er heller ikke overraskende at den distinkte Lenin-fetisjismen og den parti-orienterte framstillingsformen som preget sovjethistoriografiens framstilling av regionens historie i den sovjetiske epoken, ikke preger denne framstillingen. Det er også referert til Stalins besøk i regionen i 1933, til forskjell fra Kiseljovs regionalhistoriske beretning fra 1974⁸⁰⁶. Leseren sitter således ikke igjen med et inntrykk av at Stalin og Stalins rolle i nord er bevisst underdrevet, eller at Lenins rolle er overdrevet. Beretningen om den voldsomme industrialiseringen og den sosialistiske omdannelsen av regionen på 1920- og 1930-tallet, berører også flere av de problematiske sidene ved disse prosessene, slik som de negative kulturelle og sosiale konsekvensene av den hardhendte kollektiviseringen, forvisninger til regionen og bruk av tvangsarbeid, terroren på 1930-tallet og koblinger til etnisitet, og deportasjoner av folkegrupper basert på etnisitet.

---

⁸⁰⁵ Se avhandlingens del 6.2.1.

⁸⁰⁶ Se avhandlingens del 6.2.1.

Hvis vi ser på beretningen om mellomkrigstida og motivet regionen – sentrum, er dette motivet etablert på en måte som harmonerer med resten av framstillingen i denne historiske delen av innledningen til leksikonserien. Selv om det er Moskva som nå er hovedstad og sentrum i Sovjetunionen, ser vi at det er Leningrad som er Kolahalvøyas funksjonelle sentrum; politisk, administrativt, økonomisk og ideologisk. Denne nærheten til Leningrad, som også var et tema i den sovjetiske historiografien, framstår som et gunstig fenomen for regionen. Oppmerksomheten fra Leningrad fører til tilførsel av ressurser til regionen, blant annet i form av spesialister.⁸⁰⁷

Den store fedrelandskrigen (1941–1945) er et forholdsmessig sett sentralt tema i beretningen, noe som harmonerer både med den regionale sovjethistoriografien, og temaets plass i den nyere forskningstradisjonen i Murmansk⁸⁰⁸. Til forskjell fra Kiseljovs regionalhistoriske beretning fra 1974, hvor krigen i Murmansk fylke var behandlet mer episodisk og fragmentert, er krigstemaet i denne beretningen behandlet mer analytisk og overordnet. Det er heller ikke den samme tendensen til å legge vekt på heltemotiver, og beretningen er mer konkret enn hva tilfellet var i sovjethistoriografien, selv om det fortsatt er lite tallmateriale knyttet til falne og døde. Det blir for eksempel ikke gitt noen egentlige anslag på hvor mange som falt og døde totalt i regionen, verken på sovjetisk eller tysk side, og heller ikke i de ulike fasene ved fronten. Det er fortsatt lagt vekt på den kollektive innsatsen i regionen – seieren er en kollektiv regional fortjeneste.

Også når det gjelder Den store fedrelandskrigen gir det mening å se på hvordan relasjonen mellom regionen og sentrum framstår i disse årene. Allerede i den regionalhistoriske beretningen til Kiseljov som kom ut i 1974, så vi at det var en tendens til å legge til grunn at regionen og aktørene lokalt viste et større initiativ og agens i krigsårene enn hva som var tilfellet i periodene før og etter. Dette fenomenet gjelder også for denne kollektiv-beretningen fra 2008, og regionens aktør-status er begrunnet med de organisatorisk-administrative følgene av krigen, som ledet til dannelsen av en fylkesregional styringsstruktur hvor parti- og hærledelse langt på vei smeltet sammen, og hvor kommunistpartiets fylkessekretær M. I. Starostin var en sentral figur:

---

⁸⁰⁷ Kiseljov (red.) 2008, s. 88.

⁸⁰⁸ Om dette siste forholdet, se ovenfor i 6.1.3.

Regionens fjerne beliggenhet, de dårlige kommunikasjonslinjene, og sentralmaktens opptatthet med å avgjøre overordnede spørsmål, førte til en merkbar styrking av selvstendigheten i styringsorganene til Murmansk fylke, noe som førte til en økt rolle for fylkeskomitéen til SUKP.⁸⁰⁹

Krigsårene står dermed, i en viss forstand, som et unntak fra regelen om regionens tette forbindelser med sentrum og sentrumsavhengighet i sovjetepoken, uten at dette er et brudd med den regionale sovjethistoriografien. Beretningen om krigsårene er dermed et eksempel på et unntak fra tendensen til murmanskhistoriografis 'sentrumsstrebende' karakter, og da knyttet til det historiske temaet som er det mest sentralt i den samtidige russiske minnekulturen.

Beretningen om den lange etterkrigstida, perioden 1945–1991, i «Murmans historie», skiller seg en del fra beretningen om etterkrigstida i *Pomorskaja Entsiklopedija*. Det mest påfallende og gjennomgående, er at beretningen om etterkrigstida i «Murmans historie» er langt mer konkret og regionspesifikk enn beretningen i *Pomorskaja Entsiklopedija*, som langt på vei framstod som et resymé av den allmenne politiske, økonomiske og sosiale sovjetiske erfaringen i denne perioden.

Begrepene tilegnelse (*osvojenije*) og kolonisering er sentrale i de nordrussiske regionalhistoriske beretningene, så også i «Murmans historie». Begge termene er anvendt i beretningen. I denne beretningen er uttrykket kolonisering hyppigst brukt, og tendensen er at dette uttrykket brukes der det berettes *konkret* om de fenomenene som har en mulig tilhørighet til uttrykket, så som bosetting av folk som opprinnelig kommer utenfra regionen, etableringen av kirkens og klostrenes økonomiske, religiøse, politiske, administrative og kulturelle aktivitet og eiendomsrett i regionen, etablering av statlig infrastruktur og nærvær i regionen, og lignende temaer. I de aller fleste tilfellene dreier det seg da om russisk kolonisering av regionen. Når teksten forholder seg til totaliteten av disse fenomenene, som prosess og særlig som resultat, er det vanligere at uttrykket 'tilegnelse' er benyttet. Uttrykket 'tilegnelse' ser også ut til å være den primære termen når det dreier seg om aktiviteter i det som er omtalt som Arktis. Den nordlige sjørute, som ferdselsåre, historisk prosess og som fenomen, er således et eksempel på noe som gjelder den russiske og sovjetiske tilegnelsen av området, og ikke kolonisering, ettersom slikt som bosetninger, bygningsstrukturer og fysisk infrastruktur ikke er det som ligger i fenomenets kjerne, og ettersom fenomenet er så sterkt knyttet til sjøterritoret.

---

⁸⁰⁹ Kiseljov (red.) 2008, s. 88.

Tendensen i de beretningene som er analysert i denne avhandlingen, viser at temaet 'regionens rolle i tilegnelsen av Arktis', som særlig er knyttet til arktiske ekspedisjoner og Den nordlige sjørute, har hatt en svært sentral posisjon i de regionalhistoriske beretningene fra Arkhangelsk. Basert på utvalget i avhandlingen, har ikke det arktiske og polare vært et like sentralt tema i Murmansk-historiografien. Dette henger sannsynligvis sammen med at Arkhangelsk har en lengre polarhistorie enn Murmansk. I «Murmans historie» er likevel ikke det polare temaet uteglemt, og det tematiseres blant annet i forbindelse med Murmansk sin administrative rolle som den vestligste basen for Den nordlige sjørute fra 1930-tallet, og som hjemhavn for flere av de kjente sovjetiske isbryterne i nord.⁸¹⁰ I begge sammenhenger trekkes det forbindelseslinjer mellom Murmansk og 'tilegnelsen av Arktis', og samlet sett framstår det polare temaet som noe mer artikulert i murmanskhistoriografien i 2008 enn hva tilfellet var i den regionale sovjetiske historiografien.

---

⁸¹⁰ Se Kiseljov (red.) 2008, s. 88 og 94.

6.4. Pavel Viktorovitsj Fjodorov (1976–)⁸¹¹

Til forskjell fra Usjakov og Kiseljov, er den yngre murmanskhistorikeren Pavel Fjodorov både født og utdannet i Murmansk. Fjodorov studerte ved det pedagogiske instituttet i Murmansk, og i 2001 forsvarte han sin kandidatoppgave med tittelen «De lokale selvstyreorganene og rådene i Arkhangelskguvernmentet i perioden 1917–1920»⁸¹². Hans veileder i arbeidet med kandidatoppgaven var Aleksej Kiseljov. I 2010 oppnådde Fjodorov doktorgraden i historiske vitenskaper, med avhandlingen «Sentrum og Den russiske statens nordlige utkant i det 16.–20. århundret. De strategiske forbindelsenes dynamikk. Basert på materiale fra Kolahalvøya.»⁸¹³ Avhandlingen er også utgitt i boks form, og denne er analysert nedenfor i del 6.4.2. Fjodorovs veileder under arbeidet med doktorgraden, var arkhangelskhistorikeren Vladislav Goldin.

Fjodorov er en av Kiseljov sine elever, men til forskjell fra sin eldre læremester, omtaler Fjodorov sitt prosjekt og sin forskning basert på det stedlige historiske materialet fra Kolahalvøya som regionalforskning (*regionovedenije*), istedenfor lokalhistorie. I murmansktradisjonen framstår han som den av de postsovjetiske historikerne som på 2000-tallet har vært mest opptatt av å vektlegge en teoretisk og analytisk orientert regionalhistorisk forskning.

Fjodorov var ansatt ved det pedagogiske instituttet i Murmansk, som seinere ble universitet, i perioden 1999–2014. I perioden 2009–2014 var han også prorektor for forskning ved universitetet. Siden 2014 har han bodd i St. Petersburg, hvor han har vært ansatt ved det statlige Jeltsin-biblioteket⁸¹⁴.

---

⁸¹¹ Den innledende biografiske delen er særlig basert på følgende oppslag på nett: <http://kolanord.ru/index.php/autors/u-f/fjodorov-p-v>, lest 16.07.2018; <https://www.gukit.ru/person/fedorov-pavel-viktorovich>, lest 16.07.2018; http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=257455, lest 16.07.2018.

⁸¹² «Zemstva i sovety Arkhangelskoj gubernii v 1917–1920 gg.»

⁸¹³ Original tittel: «Tsentr i severnaja okraina Rossijskogo gosudarstva v XVI–XX vv. Dinamika Strategitsjeskikh svjazej. Na materialakh Kolskogo Zapoljare.»

⁸¹⁴ FGBU Prezidentskaja biblioteka imeni B.N. Jeltsina.

6.4.1. Regionalhistorisk forskning på søken etter en annen

Russlandshistorie (Istoritsjeskoje regionovedenije v poiskakh drugoj istorii Rossii) (2004).

Bokas tema er Kolahalvøyas historie. Materielt sett består boka av tre typer innhold (foruten vedlegg): et teoretisk rammeverk for prosjektet og regionalhistorien i Murmansk mer allment, en kritisk gjennomgang av historiografien til Kolas regionalhistorie, og Fjodorovs egen historiske beretning om Kolas historie, som bærer tittelen «Russlands historie i regionens speil (Kola-regionen i Den russiske stats historie)»⁸¹⁵. Bokas disposisjon følger i hovedtrekk en bevegelse fra teoretiske forutsetninger, over i en historiografisk beretning (forskningshistorie), og til slutt en historisk beretning om Kola-regionen. Siden boka er en blanding av teoretiske betraktninger, historiografi og historieberetning, er den lest både som ‘annen forskning / sekundærlitteratur’ og som ‘empiri / primærmateriale’ i denne avhandlingen. Hoveddelen av innholdet, og tendensen i beretningen, kan likevel betraktes som vitenskapshistorisk og vitenskapsteoretisk.

Boka har litteraturlister for hvert kapittel. Kildehenvisningene er gjort i den løpende teksten, med fotnoter, men er noen steder ufullstendige.

Fjodorov skriver at den russiske historiografien fra fødselen av har vært knyttet til et hovedstadsperspektiv. Selv om hjemstedforskningen lenge ikke ble anerkjent som en selvstendig, vitenskapelig disiplin, fantes det allerede på begynnelsen av forrige århundre russiske vitenskapsmenn, som ante det framtidige potensialet i lokalhistorien. Fjodorov trekker særlig fram D. N. Anutsjin, S.F. Oldenburg, D.S. Likhatsjev og S.O. Sjmidt. Fjodorov trekker her en parallell til Vesten, hvor blant annet *Annales*-skolen og begrepet mikro-historie allerede på første halvdel av det 20. århundret åpnet opp for en anerkjennelse av den lokale historien som en del av den historiske vitenskapen.⁸¹⁶

En annen konkret indikasjon på vestlig historiografi sin innflytelse på lokal- og regionalhistorieforskningen i Murmansk på begynnelsen av 2000-tallet, ligger i Fjodorovs henvisning til den XIX. Verdenskongressen i historie i Oslo i år 2000, og spesialsesjonen viet regioner og regionalisering, som var ledet av Einar Niemi, og hvor også Hallvard Tjelmeland

---

⁸¹⁵ På russisk: «*Istorija Rossii v zerkale regiona (Kolskij kraj v istorii Rossijskogo gosudarstva)*»

⁸¹⁶ Fjodorov 2004, s. 6–7.

hadde et konferansebidrag. Når det gjelder hjemlige forhold anno 2004, skriver Fjodorov at også den samtidige russiske historien, under innflytelse av føderalisme og en ny regionaliseringsbølge, peker mot nødvendigheten av å heve betydningen av lokalhistorien. Alt ligger derfor til rette for å utvikle hjemstedforskningen til en vitenskapelig disiplin – regionalhistorisk forskning.⁸¹⁷

Selv om det også i sovjettida ble skrevet regionalhistorie, ble denne regionalhistorien sjelden gjort til en del av den nasjonale historien. Den regionalhistoriske forskningen i regionene ble begrenset til å være til for regionen selv, og ikke inngå som deler i den store nasjonale historien, skriver Fjodorov. Som en del av vitenskapeliggjøringen og statusforhøyelsen til regionalhistorien, går Fjodorov inn for å ikke begrense regionalhistorien til å være en ‘anvendt’ vitenskap (*prikladnaja ditsiplina*), men å gjøre den til en del av de ‘grunnleggende’ (*fundamentalnye*) vitenskapene, noe som innebærer en ny tilnæringsmåte og en ny metode.⁸¹⁸

Fjodorov skriver at den største metodiske utfordringen i den regionalhistoriske forskningen, er å definere regionen. I denne sammenhengen legger Fjodorov an på en pluralistisk forståelse av regionen, hvor et mer eller mindre klart avgrenset geografisk område i sin helhet konstituerer en gitt region, samtidig som hele eller deler av denne regionen kan være deltager i en større region, innenfor, eller på tvers av statlige grenser. Regionens grenser er basert på regional identitet. Den regionale identiteten, i sin instans, kan bero på ulike kategorier av identiteter. Fjodorov lister opp de viktigste identitetsskapende kategoriene som kan være region-konstituerende: natur-geografisk identitet, geopolitisk identitet, identitet på grunnlag av mellomfolkelig samarbeid, identitet på grunnlag av enhet i styre, nasjonal identitet, sosial-kulturell identitet, identitet basert på enhetlige tradisjoner i næringsgrunnlag.⁸¹⁹

Det territoriet som i dag utgjør Murmansk fylke og de folkene som bor der, vil da potensielt sett inngå i en rekke ulike regioner, som nok kan føles mer eller mindre reelle, avhengig av hvem man spør, og avhengig av ulike trender og politiske konjunkturer. I tråd med Fjodorovs systematikk, kan vi se på Murmansk fylke som deltager i de større ‘natur-geografiske’ regionene Arktis og det tungt oversettelige *Zapoljare*. I betydning er *Zapoljare* nesten overlappende med Arktis, men kan mer presist oversettes til Landet nord for polarsirkelen.

---

⁸¹⁷ Fjodorov 2004, s. 7–8.

⁸¹⁸ Fjodorov 2004, s. 8–9.

⁸¹⁹ Fjodorov 2004, s. 11–16

Forskjellen mellom Zapoljare og Arktis, ser ut til å bero på at Zapoljare særlig betegner det russiske landområdet og dets kystnære sjøområde nord for polarsirkelen, til forskjell fra Arktis, som ikke er begrenset i forhold til verken et russisk rom eller til det kystnære sjøområdet. Det nordlige Russland er en annen makroregion Murmansk fylke har tilhørighet til, og hvor de konstituerende kvalitetene dels har å gjøre med rein geografi (breddegrad), dels en naturgeografisk avgrensing i øst (Uralfjellene), og dels en statlig og kulturell avgrensing i vest, mot Finland og Norge. Geopolitisk identitet, som et regions-definerende kriterium, kan ved første møte virke noe mer fremmed for en norsk leser. Fjodorov peker på anlegningen av Murmanskjernbanen og grunnleggelsen av havnebyen Romanov na Murmane (seinere Murmansk by) i 1916, som en begivenhet som gav områdene rundt jernbanetraséen og havneutløpet en egen identitet i geopolitisk forstand. Ettersom denne nordlige havneadgangen til Atlanterhavet nå erstattet utløpet gjennom Dardanellene og Middelhavet, begynte avisene å kalle området «Det andre Dardanellene».⁸²⁰

Fjodorov ser Barentsregionen som en region hvor identiteten er basert på et mellomfolkelig samarbeid.⁸²¹ Kriteriet *identitet på grunnlag av enhet i styre* er det identitetsgrunnlaget som muliggjør at en administrativt-territoriell enhet innenfor en stat kan oppfattes som en region.⁸²² Et eksempel på dette er Murmansk fylke som en region. *Nasjonal identitet* som grunnlag for regional identitet, ser vi for eksempel i Sápmi⁸²³, som en stor region som strekker seg over det området samene tradisjonelt har befolket; Kolahalvøya, Lappland i Finland, Norrland i Sverige, Nord-Norge og Midt-Norge.

Fjodorovs bestemmelse av begrepene 'regionalisering' og 'regionalisme' tar utgangspunkt i det formal-semantiske skillet mellom faktisk prosess (regionalisering) og holdning (regionalisme):

Proessen som består i dannelsen og forsterkningen av regional identitet kalles regionalisering, og den eventuelle ideologiske oppslutningen om denne prosessen kalles regionalisme.⁸²⁴

I sin regionalhistoriske forskning går Fjodorov inn for å tilnærme seg historiske prosesser som samtidig særegne og lovmessige. Dette vil han oppnå ved å anlegge både en mikro- og makrohistorisk tilnærming i historisk forskning. Denne tilnærmingen er ment å virke

---

⁸²⁰ Fjodorov 2004, s. 12.

⁸²¹ Fjodorov 2004, s. 12.

⁸²² Fjodorov 2004, s. 12.

⁸²³ Hos Fjodorov: *Lapplandija*.

⁸²⁴ Fjodorov 2004, s. 14.

frigjørende fra den mer ensrettede marxistiske historieforståelsen, hvor historien ble sett som enhetlig, lovmessig og i kontinuerlig progresjon.⁸²⁵

Fjodorov skriver at Kolahalvøya, som ikke hadde et selvforsynende jordbruk, heller ikke hadde livegenskap eller en klasse med adelige. En behandling av Kola-regionens eldre historie kan derfor ikke presses inn i rammen som baserer seg på føydalsamfunnet og de livegne bøndenes frigjøring fra sine adelige eller geistlige herrer.⁸²⁶ Som et annet argument for en særegen regionalhistorisk tilnærming til den stedlige historien, viser Fjodorov til Arkhangelsk-historikeren Goldin, som i sine arbeider med Den russiske revolusjonen og borgerkrigen i nord, hevder at for å oppnå nye fortolkninger av disse sosialt sett komplekse fenomenene, er en avhengig av å se disse prosessene i et spesifikt regionalhistorisk perspektiv.⁸²⁷

Fjodorov går inn for en dialogbasert historieforskning, både mellom de ulike regionene og den enkelte region og hovedstaden.⁸²⁸ Det at Fjodorov maner til en slik dialog i historieforskningen, når historien om Russland skal skrives, kan sees på bakgrunn av en erkjent ubalanse i makt mellom sentrum og periferi. Dette er et tema Fjodorov kommer tilbake til flere steder i teksten, og i ulike varianter. En side ved denne tematikken, er forestillingen om en historisk sett passiv eller passivisert periferi:

I et slikt land som Russland, med sine sentralistiske tradisjoner, har regionenes politikk (eller, som man kaller den, den regionale politikken) ennå ikke slått skikkelig rot. Når det gjelder den sovjetiske perioden, kan man bare med stor besinnelse snakke om en regional politikk. Sovjetunionen hadde med sin totale sentralisme i realiteten ikke regionale politiske subjekter. Og hvis en i det hele tatt kan forestille seg noen form for regional selvstendighet i den perioden, så var den begrenset til de lokale myndighetenes tolkning av den strategiske kursen som allerede var bestemt av sentralmakten, samt å utarbeide en passende taktikk for å få virkeliggjort denne strategien.⁸²⁹

Fjodorov skriver at Murmansk som en grenseperiferi står i en særlig stilling i forhold til ytre faktorer. På den positive siden kommer muligheten for grenseoverskridende samarbeid. På den negative siden kommer den historisk sett utsatte posisjonen Kolahalvøya har hatt, med gjentatte angrep fra utlandet.⁸³⁰

---

⁸²⁵ Fjodorov 2004, s. 14–16.

⁸²⁶ Fjodorov 2004, s. 18.

⁸²⁷ Fjodorov 2004, s. 20.

⁸²⁸ Fjodorov 2004, s. 20.

⁸²⁹ Fjodorov 2004, s. 21.

⁸³⁰ Fjodorov 2004, s. 21.

En av de regionaliseringsprosessene som Kolahalvøya har vært gjenstand for, er de prosessene som sammenfalt med forlengelsen av jernbanelinjen fra Petrozavodsk til Romanovna Murmane (Murmansk), som gav Sentral-Russland en helårig atlantehavsforbindelse via Kolahalvøya. Med dette fikk Kola en langt større geopolitiske betydning i den russiske forståelsen. Et av forholdene som kjennetegnet denne regionaliseringen, skriver Fjodorov, er at den var initiert og oppstod langt unna regionens egne grenser, og ble bestemt av internasjonal storpolitikk.⁸³¹

Fjodorov ser regionen som preget av en dobbelthet. Fra et innenfra-perspektiv kan regionen konstrueres og sees på som en helhet, eller det større hele, for de lokale bestanddelene. Fra et utenfra-perspektiv kan regionen derimot sees som en bestanddel ved siden av andre bestanddeler. Dette, skriver Fjodorov, betinger en tilsvarende dobbelthet i den regionalhistoriske metoden, som både må bero på et innenfra- og et utenfra-perspektiv.⁸³² Dobbeltheten i metoden i regionalhistorisk forskning, dreier seg da om to nivåer, hvor det første nivået ligner den tradisjonelle hjemstedforskningen. Den tradisjonelle hjemstedforskeren studerer sin egen egn som en del av sitt hjemlige rom og samler empirisk materiale, og kan gjøre bruk av noen enkle teoretiske analyser på materialet. Denne virksomheten, skriver Fjodorov, er likevel sjelden vitenskapelig i egentlig forstand. Først når forskeren klarer å analysere materialet og anvende det til «en rekonstruksjon av regionens forbindelser med globale mål», er det snakk om en egentlig vitenskapelig aktivitet.⁸³³ For å oppnå en slik erkjennelse, viser Fjodorov til tre metoder, som han kaller ‘ekstrapolering’, ‘rekonstruksjon av historiske kjeder’ og ‘sammenligning’.⁸³⁴ Termen ‘ekstrapolasjon’ i denne sammenhengen forstås som å anvende og prøve et sett av funn i en region på en annen region – og dermed som en variant av sammenlignende metode (romlig komparasjon). Når det gjelder metoden ‘rekonstruksjon av historiske kjeder’, er det en viss likhet med den romlige komparasjonen, ved at den enkelte begivenhet / prosess / historiske fenomen her blir sett i en diakron sammenheng, altså utover sine egne tidsmessige rammer i snever forstand.

Fjodorov skriver at fram til midten av det 20. århundret, var den vitenskapelige interessen som ble viet Kolahalvøyas historie av en «episodisk» art. Før dette fantes det ikke skolerte regionalhistorikere på stedet som hadde Murmans historie som sitt spesialområde. Med

---

⁸³¹ Fjodorov 2004, s. 21–22.

⁸³² Fjodorov 2004, s. 22

⁸³³ Fjodorov 2004, s. 22–23.

⁸³⁴ Fjodorov 2004, s. 24.

framveksten av institusjoner for høyere utdanning på 1950-tallet, endret dette seg. Murmansk høyere sjømannsskole (MVMU) ble dannet i 1950, og i 1956 så Murmansk statlige pedagogiske institutt (MGPI) dagens lys. Begge disse institusjonene hadde lærere som var både historiefaglig skolerte og som var aktive historikere. Murmansk statlige pedagogiske institutt ble særlig viktig i framveksten av den spesialiserte lokalhistoriske og regionalhistoriske forskningen. Med MGPI ble Murmansk ett av sentrene for en regionalhistorisk forskning på Nordvest-Russland. Både lærerhøgskolens (MGPI) og sjømannsskolens (MVMU) historiefaglige miljøer, var innrettet på studiet av Det europeiske nord, som det het den gang. Med noen få unntak, herunder Ivan Usjakov ved MGPI, var forskningen som allerede nevnt konsentrert om nyere historie fra det 20. århundret. Litt forenklet dreide det meste av forskningen seg om Sovjetunionens kommunistiske partis historie, og om partiets sosialistiske omdannelse av Det europeisk nord i Sovjetunionen etter Oktoberrevolusjonen. Etter Sovjetunionens oppløsning ble det derimot vanligere å forske på den regionale historien mot en videre geografisk ramme, og å se den regionale historien i relasjon til Nord-Europa og Arktis. Når det gjelder Arktis som en geografisk og regional ramme, er det særlig den russiske tilegnelsen av Arktis, som har stått i sentrum for oppmerksomheten og tematiseringen.⁸³⁵

Fjodorov tilkjenner en kvalitativ todeling i den lokalhistoriske aktiviteten, når han skriver at både «dilettanter, det vil si hjemstedforskere», og «vitenskapelige historikere» kan studere den stedlige historien.⁸³⁶ Fjodorovs begrepsbruk her forbeholder altså termen hjemstedforskere (*krajevedy*) til gruppen av amatører (formodentlig folk uten historievitenskapelig utdanning og siktemål) som driver med lokalhistorie.

I den historiografiske delen av framstillingen peker Fjodorov på det han forstår som de særegne realhistoriske premissene i Kola-regionens historie, som har vært med på å prege den historiske utviklingen av hjemstedforskningen. Fjodorov skriver at det «i lang tid» verken eksisterte kulturelle sentre eller en skapende intelligentsia blant egnens egne urinnvånere – pomorene og samene – som var i stand til å utvikle en lokalhistorie utover det som ble bevart i folkeminnet og folkløren. Dette, skriver Fjodorov, førte til at hjemstedforskningen utviklet seg seinere på Kolahalvøya enn andre steder i Russland. De lokalhistoriske beretningene som ble skrevet om og fra Kolahalvøya, så seint som i andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen

---

⁸³⁵ Fjodorov 2004, s. 27–28.

⁸³⁶ Fjodorov 2004, s. 29.

av 1900-tallet, var skrevet av folk som gjerne hadde en periodisk tilknytning til egnen, som embedsmenn og folk som tjenestegjorde i staten eller kirken.⁸³⁷

Som nevnt i innledningskapittelet til denne avhandlingen, var det en statlig initiert «hjemstedforsker-bevegelse» i Sovjetunionen på 1920-tallet.⁸³⁸ Virkningen av denne interessebølgen ble likevel noe begrenset på Kolahalvøya, ettersom så mange av de nyankomne ikke var stedlige i en varig forstand, men sendt ut i den nordlige periferien som arbeidskraft, ofte uavhengig av egen vilje. I tillegg må det legges til at det allmenne politiske og kulturelle klimaet i Sovjetunionen på 1930-tallet ikke gav rom til en fruktbar lokalhistorisk aktivitet. Mot denne bakgrunnen er det den historiske hjemstedforskningen i Murmansk først blir et reelt og varig fenomen med opprettelsen av de nye høyere utdannelseinstitusjonene på 1950-tallet. På 1950-tallet kan en også hevde at de nyankomne begynner å «slå rot» og regne seg som tilhørende stedet, noe som bereder grunnen for en lokalhistorisk interesse og aktivitet.⁸³⁹

I etterkrigstidas Murmansk, og inspirert av historieskrivingen til Kiseljov og Usjakov, oppstod termen «vitenskapelig hjemstedforskning» («*krajevedtsjeskaja nauka*). Denne termen relaterte seg til en situasjon hvor det var et vekselvirke mellom de regional- og lokalhistoriske arbeidene til de «vitenskapelige historikere», som oppmuntret aktiviteten til «amatør-historikere», som frambragte nytt empirisk materiale, som så ble brukt av de «vitenskapelige historikerne».⁸⁴⁰

Om den historiografiske historien og rammefortellinger.

Fjodorov skriver at mangelen på pålitelig informasjon som møtte nyankomne på Kolahalvøya og i Murmansk, førte til myten om at denne utkanten ikke hadde noen historie. Denne populære forestillingen var ikke unik for Kola-regionen, som en utkant, men finnes igjen annensteds, i russiske og sovjetiske populærhistoriske forestillinger om periferien. Idéen om Kolahalvøya som et sted uten historie, hang ved helt fram til Oktoberrevolusjonen, og det var visstnok også en gunstig forestilling for de bolsjevikiske ideologene, ved at det beredte

---

⁸³⁷ Fjodorov 2004, s. 29–30.

⁸³⁸ Om dette fenomenet, se Golov 2008.

⁸³⁹ Fjodorov 2004, s. 31–32.

⁸⁴⁰ Fjodorov 2004, s. 32–34.

grunnen for en historiefortelling om at Murmans (moderne) historie begynte med Oktoberrevolusjonen.⁸⁴¹

Den vitenskapelige behandlingen av Kolahalvøyas historie ble fra begynnelsen av til utenfor Kola-regionens grenser; i Arkhangelsk, St. Petersburg og Moskva.⁸⁴² Fjodorov skriver at de første forsøkene på en konseptuell fortelling om Kolahalvøyas historie, fra slutten av 1800-tallet, foregikk innenfor en rammefortelling om en region i langvarig 'utarming'.⁸⁴³ Med bolsjevikenes maktovertagelse og seieren i borgerkrigen fulgte nye historiografiske krav.⁸⁴⁴ Nå var det – prinsipielt sett - en «historie om kontinuerlig vekst» som skulle fortelles, siden dette harmonerte med en marxistisk historieforståelse.⁸⁴⁵ Umiddelbart etter seieren i borgerkrigen, tok det likevel litt tid før «historien om langvarig utarming» ble fortrent av «historien om kontinuerlig vekst», som rammefortelling for historieskrivingen om Kolahalvøya, ettersom «historien om den «langvarige utarminga» tjente som en nyttig bakgrunn og kontrast til historien etter bolsjevikenes maktovertagelse på Kolahalvøya.⁸⁴⁶

Et annet dilemma for sovjethistoriografien i møte med realitetene i Kola-regionens historie, var at flere av de begrepene som beskrev de strukturelle materielle forholdene i Sentral-Russland, klassekampen og de historiske utviklingstrinnene, passet relativt dårlig med Kolahalvøyas historie:

Fraværet av adel og livegenskap på Kola , en lokaløkonomi som ikke var basert på jordbruk, den framtreddende rollen til handelen, som forstyrret inntrykket av en naturalhusholdsøkonomi – alt dette skilte egnen merkbart fra den føydale felles-russiske bakgrunnen, og førte noen forskere ut i tvil om føydalismen hadde eksistert på Murman.⁸⁴⁷

Behovet for å bekrefte og å holde fast i en ortodoks fortolkning innenfor rammen av den store fellesnasjonale historien var nok likevel sterkt. Historikeren Usjakov skal ha skrevet følgende om føydalisme og Murman:

Dette er ingen særegen type, men en av formene i den mangefasetterte fellesrussiske føydalismen.⁸⁴⁸

---

⁸⁴¹ Fjodorov 2004, s. 100.

⁸⁴² Fjodorov 2004, s. 101.

⁸⁴³ Fjodorov 2004, s. 104.

⁸⁴⁴ Se Fjodorov 2004, s. 109–110.

⁸⁴⁵ Fjodorov 2004, s. 110.

⁸⁴⁶ Fjodorov 2004, s. 113.

⁸⁴⁷ Fjodorov 2004, s. 119.

⁸⁴⁸ I.F. Usjakov, sitert i Fjodorov 2004, s. 120, men uten nøyaktig kildehenvisning.

Perspektivene til Fjodorov knyttet til utviklingen av regionalhistorien i Murmansk etter oppløsningen av Sovjetunionen vektlegger ikke bare brudd, men også ulike former for kontinuitet. For det første viser han til en generell treghet i endringstendensene i den postsovjetiske historiografien i Murmansk. En annen form for historiografisk parallellitet i murmansktradisjonen som påstås i framstillingen hans, er en likhet mellom Khrusjtsjovs «tøværperiode» og sekstitalldgenerasjonens revisjon av den historiske teorien og metoden på den ene siden, og utviklingen i regionalhistorien i Murmansk på 1990-tallet, som fortsatte den forsiktede revisjonen som var påbegynt allerede under tøværperioden, for så å bli avbrutt. På 1990-tallet opphørte SUKP sitt monopol på historiefortolkningen, og det var først da forskerne følte reell vitenskapelig frihet fra sensuren.⁸⁴⁹ Likevel observerer Fjodorov at mye av historieskrivningen i Murmansk fortsetter innenfor rammeverket av en materialistisk fortolkningsmodell. I nytugivelsen av Usjakovs omfattende regionalhistorie *Kolahalvøya. Et omriss av Murmansk oblast sin historie i perioden før oktoberrevolusjonen* (1972), som kom så seint som i 1997, er det for eksempel nesten ikke gjort endringer sammenlignet med førsteutgaven. Heller ikke Tatjana Kiseljova og Aleksej Kiseljov, som gjenutgav *Murmansk Oblast sin historie* i 1995, oppgir den grunnleggende historieforståelsen som førsteutgaven er preget av.⁸⁵⁰ Disse formene for kontinuitet mellom den seinsovjetiske historiografien og den russiske 1990-tallshistoriografien innad i forfatterskapene, peker på en situasjon med treghet i de historiografiske endringene, i alle fall når det gjelder det grunnleggende historiesynet til institusjonshistorikerne. Likevel er det ingen tvil om at valg av tema og vinkling gjennomgår store endringer på 1990-tallet, også innad i forfatterskapene⁸⁵¹, men dette ser ut til å ha nedfelt seg mer i form av artikkelserier i de lokale avisene og periodiske utgivelsene, enn i de større generelle lokal- og regionalhistoriske (ny-)utgivelsene på 1990-tallet.

En historisk forståelsesramme som Fjodorov selv har vært en pådriver for, er å se Murmansk og Kolahalvøyas historie og utvikling som et resultat av ytre geopolitiske forhold og impulser fra staten, mer enn styrt av 'indre' forhold i regionen.⁸⁵² I denne forståelsesrammen peker Fjodorov på uttrykket «De andre Dardanellene», som refererer til Kola-regionens spesielle betydning i den sentralt styrte geopolitikken, på grunn av den isfrie adgangen til Nord-Atlanteren og Kolahalvøyas rolle som grenseperiferi:

---

⁸⁴⁹ Kiseljov 2000, s. 220.

⁸⁵⁰ Fjodorov 2004, s. 132.

⁸⁵¹ Se blant annet Fjodorov 2004, s. 132–134.

⁸⁵² Fjodorov viser blant annet til sin egen utgivelse fra 2003: *Btorye Dardanelly. Kolskij kraj v istorii Rossijskogo gosudarstva*. Fjodorov 2004: s. 134.

I boka⁸⁵³ behandles ikke Murman som en selvtilstrekkelig regional helhet, men som et element i et geopolitisk system. Murmans betydning og utvikling bestemmes av ytre faktorer – internasjonale forhold og [russisk] statlig politikk - som befinner seg bortenfor regionens grenser. I overenstemmelse med dette perspektivet, er det ikke egne indre regionale stimuli som har spilt den avgjørende rollen i utviklingen av denne egnen, [...].⁸⁵⁴

Fjodorovs fortolkning av Murmans regionalhistorie vektlegger den russiske sentralistiske styringstradisjonen. Perspektivet er velegnet til å løfte fram noen helt grunnleggende realistiske premisser for Murmans utvikling på makronivå på 1900-tallet. Fjodorovs regionalhistoriske tilnærming, hvor den geopolitiske identiteten som regionaliseringspremiss er i forgrunnen, legger også opp til en ny periodisering for Kolahalvøyas og Murmansk bys historie.⁸⁵⁵ I dette perspektivet er det impulsene med opprinnelse utenfor regionen, i form av sentrums initiativ, fortolkning og motivasjon knyttet til geopolitiske utfordringer og strategier, som er det primære for regionens historiske utvikling.

Fjodorov viser til en annen samtidig (2004) tendens i den regionalhistoriske forskningen i Murmansk, som går i motsatt retning av den geopolitiske fortolkningen av regionens historie. Med Fjodorovs terminologi, er det snakk om ulike tilnærminger som han har plassert innunder overskriften ‘kulturhistoriske konstruksjoner’. Disse tendensene kan sees som ulike former for historie innenfor regionens grenser, som historie fortalt nedenfra, ulike typer av mentalitetshistorie og mikrohistorie. Oppsummert ser det ut som det dreier seg om det en kan kalle ulike typer kulturhistorie, og som gjerne er opptatt av enkeltmennesket. Fjodorov peker på det han kaller ‘demokratiseringen av den nasjonale historiefortolkningen’ som et premiss for framveksten av de ulike kulturhistoriske tendensene. Historikere som ifølge Fjodorovs systematikk har publisert innenfor denne ‘kulturhistoriske’ tendensen, er Usjakov (Murmansk), samt G.P. Popov og R.A. Davydov (Arkhangelsk). Slik Fjodorov ser det, har ikke disse tilnæringsmåtene vært fruktbare som «dypere teoretiske generaliseringer i den regionalhistoriske historiografien».⁸⁵⁶

I den historiografiske oppsummeringen av Murmansk-tradisjonen, har Fjodorov en kommentar til 1990-tallets russiske streben etter å kvitte seg med en dogmatisk marxistisk-leninistisk fortolkningsramme av historien. Selv om dette var en nødvendig prosess, risikerte en på den andre siden å ende opp med en reint refererende og faktaorientert historie, som ikke

---

⁸⁵³ Fjodorov 2003: *Btorye Dardanelly. Kolskij kraj v istorii Rossijskogo gosudarstva*.

⁸⁵⁴ Fjodorov 2004, s. 134.

⁸⁵⁵ Fjodorov 2004, s. 134–135.

⁸⁵⁶ Fjodorov 2004, s. 135–137.

tok mål av seg til å fortolke, analysere og teoretisere.⁸⁵⁷ Denne kommentaren samsvarer med en kritikk av den nordrussiske historieforskingskulturen som ble artikulert av de nordnorske historikerne allerede på 1990-tallet, og som nettopp peker på en overdrevent faktaorientert og empirisk nærsynt historie-kultur.⁸⁵⁸

Russlands historie i regionens speil

Bokas andre hoveddel – *Russlands historie i regionens speil (Kola i Den russiske statens historie) (Istorija Rossii v zerkale regiona (Kolskij kraj v istorii Rossijskogo gosudarstva))*⁸⁵⁹, er Fjodorovs beretning om Kola-regionens historie. Beretningen er basert på den metoden og teorien han argumenterte for i den teoretiske drøftelsen og den historiografiske presentasjonen av Kolahalvøyas regionalhistorie. I tråd med dette er det en regionalhistorie på makronivået, hvor de to viktigste subjektene er Den russiske staten og Kola-regionen. Oppmerksomheten er rettet mot den strategiske og geopolitiske rollen Murmansk har blitt tillagt av Den russiske staten, og, sett fra den andre vinkelen – hvordan Murmansk og Kola-regionen, i sin geopolitiske rolle, i sin tur har påvirket utviklingen av Den russiske staten. Det er denne gjensidige dynamikken og avhengigheten mellom region og stat Fjodorov vil framheve i sin regionalhistorie.

En del av Fjodorovs rammefortelling om Kolahalvøyas geopolitiske rolle, er ideen om Russlands geografiske og geopolitiske ekspansjon og streben etter havneadgang i alle de fire himmelretningene. Dette framstår som et bestemmende premiss for den russiske staten etter Peter den Store. I denne streben kan det lenge synes som om den vestlige retningen, symbolisert med Østersjøen og St. Petersburg, den sørlige retningen, symbolisert med Sevastopol og Svartehavet, og den østlige retningen, symbolisert med Vladivostok og tilgangen til Stillehavet, er de mest dominerende retningene. Den nordlige retningen, symbolisert med Arkhangelsk og Kvitsjøen, var lenge tildelt en sekundær rolle i den tradisjonelle nasjonale historiografien. Med første verdenskrig, og blokkeringene i de tradisjonelt sett viktigste havneutløpene, ble betydningen av Den nordlige retningen (igjen) anerkjent og aktualisert, og symbolisert med Arkhangelsk og Kvitsjøen, men i enda større grad, med Romanov na Murmane (fra 1917: Murmansk) og Barentshavet. Med forlengningen

---

⁸⁵⁷ Fjodorov 2004, s. 140.

⁸⁵⁸ Se nærmere nedenfor i denne avhandlingens kapittel 7.2.

⁸⁵⁹ Fjodorov 2004, s. 143–196.

av jernbanen fra Petrozavodsk til Kolafjorden, påbegynt i 1915, ble den nordlige retningen etablert som et bestemmende premiss i den russiske geopolitiske selvforståelsen, noe som illustreres med Murmanskbanens kallenavn i denne perioden: *De andre Dardanellene*.⁸⁶⁰

Et påfallende trekk ved Fjodorovs regionalhistoriske beretning, er at den er svært tynt befolket. Dette er historien om Den russiske statens kolonisering, geopolitiske fortolkning og utvikling av regionen Murman, og den innvirkningen andre stater (indirekte) har hatt på disse prosessene. Et annet særtrekk, er at beretningen retter det meste av oppmerksomheten mot begivenhetene fra og med 1915, da Murmanbanen ble påbegynt. Dette er for så vidt naturlig utfra et statsorientert premiss, siden det særlig er med byggingen av Murmanbanen at Kolahalvøya blir et viktig område for den russiske staten, og siden det er jernbanen som muliggjør den brede koloniseringen, befolkninga og utnyttelsen av regionens naturressurser.

Fjodorov begynner beretningen med hvordan Kolahalvøya, som en del av samenes land, gradvis ble en del av Russland (900–1600 tallet). Først som skatteområde for Novgorod, som seinere ble underkastet Moskva fyrstedømmet. På 1500-tallet fortsatte den russiske koloniseringsprosessen med den ortodokse kirkas utbredelse i nord, og med det sesongbaserte torskefisket drevet av de russiske pomorene på Murman-kysten, samt opprettelsen av en handelsstasjon som ble forløperen til Kola by. Kola-regionen forble likevel en utpost i Russland, helt fram til begynnelsen av 1900-tallet.

Den tredje periodiseringen, er «1914–1945: Nord kommer nærmere – opprettelsen av en nordlig strategisk retning». I denne periodiseringen inngår «effekten av de andre Dardanellene» 1914–1918, og tilbakevendingen til dette temaet i 1939–1945. Til forskjell fra det tsaristiske Russland, ser Sovjet-Russland og Lenin nord som en uutnyttet kilde av naturrikdommer og ressurser som er strategisk viktig for Sovjetunionens økonomi og militærindustri.⁸⁶¹ Det handler da om de store statlige utviklingsprosjektene i regionen, om industrialisering, elektrifisering, og en industriell utbygging av fiskeflåten. Fjodorovs historie er en historie om Den russiske statens kolonisering av Kolahalvøya. Det er staten ved sentralmakten som har initiativet og styrer utviklingen. Regionens utvikling er derfor avhengig av det statlige nærværet, i en tilsynelatende ekstrem grad.

---

⁸⁶⁰ Fjodorov 2004, s. 142–144.

⁸⁶¹ Fjodorov 2004, s. 172–173.

På slutten av 1930-tallet framstår det som om Sovjetunionen begynner å anerkjenne begge sidene ved Murmans geopolitiske og strategiske funksjon: både som havneutløp og som et rikt forråd av nødvendige naturressurser. Mens det under første verdenskrig først og fremst var snakk om en geopolitisk tolkning av regionens betydning gjennom Murmanbanen og havneutløpet i Kolafjorden, og det tidligere på 1920-tallet i stor grad var naturressursenes betydning i den generelle Sovjetøkonomien og forsvarsindustrien, er det nå, utover på 1930-tallet, en statlig erkjennelse av begge disse verdiene i et geopolitisk og nasjonaløkonomisk perspektiv. I tråd med dette blir det lagt mer vekt på militariseringen på 1930-tallet, og temaer som dannelsen av Den nordlige flotilja (*Severnaja morskaja flotilja*) i 1933 og Nordflåten (*Severnoj morskoy flot*) i 1937, enn hva tilfellet var i den generelle regionalhistoriske beretningen om Murmansk i sovjetepoken. Murmansk sin rolle i tilegnelsen av Arktis og Den nordlige sjørute er også temaer som er tydeligere tematisert og mer sentrale i Fjodorovs beretning enn hva det var i den eldre sovjetiske regionalhistorien forbundet med Kiseljov. Overordnet sett passer Fjodorovs regionalhistoriske beretninger fra 2000-tallet med inntrykket av én av de samtidige tendensene i russisk statshistorisk tenkning, hvor den tidligere sosialistiske fortolkningsrammen og det framtidige kommunistiske samfunnet som retningsgivende og overordnet idé, til dels er fortrent av idéer om geopolitikk og statsmakt.

Den siste perioden Fjodorov tematiserer i sin regionalhistorie, er tida etter 1945: *Rykket mot Nord: «Atomrevolusjonen» og sammenbruddet til den gamle doktrinen om en «europesk retning»* (*Ryvok na Sever: «Atomnaja Revoliutsija» i krakh staroj doktriny «Evropejskikh napravlenij»*).⁸⁶² I denne periodiseringen ligger det to underinndelinger: 1945–1991: *Russlands kjernefysiske skjold og sverd: Murmansk oblast i etterkrigstidas SSSR (Atomnyj stsjit i metsj Rossii: Murmanskaja oblast v poslevoennom SSSR)*, og 1991- : *Forandringenes tid: Kola-regionen etter oppløsningen av SSSR (Vremja peremen: Kolskij kraj posle raspada SSSR)*. Temaer som er sentrale i denne perioden, er blant annet at mye av det sovjetiske sjøbårne atomarsenalet blir lagt til Nordflåten og at Nordflåtens potensial og betydning blir definert som global. Det handler om en fortsatt militarisering av regionen, om kald krig og ubåter i Arktis. Ved siden av den militære tematikken, tematiserer Fjodorov blant annet fenomener som den ekstensive utnyttelsen av naturressursene (mineraler og fisk) i nord, og at dette også hadde negative økologiske konsekvenser for naturlivet i regionen. Det berettes om fortsatt tilflytting til regionen og befolkningsvekst, og om ordninger med økonomiske stimuli

---

⁸⁶² Fjodorov 2004, s. 186–196.

for å få folk nordover og beholde dem der. Murmansk framstår dessuten som en av de mest urbaniserte regionene i etterkrigstidas Sovjetunionen.

Med oppløsningen av Sovjetunionen, øker betydningen av Murmansk som fraktehavn og Murmansk fylke som grenseregion i folk-til-folk-samarbeidet i nord, som i 1993 blir institusjonalisert i Barentssamarbeidet. Ellers tematiserer Fjodorov de økonomiske nedgangstidene og uroen på 1990-tallet og den drastiske regionale avfolkingen som en del av regionens postsovjetiske historie.

***6.4.2. Den nordlige vektor i russisk historie. Sentrum og det arktiske Kola i det XVI–XX århundret*⁸⁶³ (2009).**

Boka handler om Kolahalvøyas historie fra det 16. til det 20. århundret, og er basert på Fjodorovs doktorgradsavhandling fra samme år. På samme måte som i boka *Regionalhistorisk forskning på søken etter en annen Russlandshistorie* (2004), som er analysert ovenfor, er også denne framstillingen en makrohistorie, med vekt på relasjonen stat – region, i det at det er utviklingen av regionens geopolitiske rolle i den russiske staten som er organiserende for framstillingen. Mange av de temaene som finnes i utgivelsen fra 2004, er enten gjentatt eller videreutviklet. Den historieberettende delen av materialet er likevel gitt større plass i denne boka enn i utgivelsen fra 2004, både i relativ og absolutt mengde. Også den eldre historien, fram til det 20. århundret, er gitt mer plass i denne beretningen, selv om tyngdepunktet i Fjodorovs beretning om framveksten av Kolahalvøya som en russisk region, fortsatt ligger i det 20. århundret. Boka er utstyrt med fotnoter med fullstendige referanser, men ingen litteraturliste.

Denne regionalhistorien er reint kvantitativt sett først og fremst en beretning om regionens realhistorie, mens utgivelsen fra 2004 hadde tyngdepunktet i historiografisk berettende og teoretisk materiale. De delene av teksten som er primært historiografiske beretninger og teoretiske premisser, er skilt ut og tjener som bokas første deler. Samtidig er bokas historiografiske og teoretiske utsagn i større grad enn hva som var tilfellet i 2004 veid inn i den primært historieberettende delen av framstillingen.

---

⁸⁶³ *Severnyj vektor v rossijskoj istorii. Tsentr i kolskoe zapoljare v XVI–XX vv.*

Fjodorov går inn for å forstå og utforske det russiske fenomenet og framveksten av den russiske staten med en betraktning av det geografiske rommet som denne staten har utviklet seg i. I denne beretningen om den regionale russlandshistorien, legger han særlig vekt på forestillinger om Russlands streben mot den ene eller andre himmelretning i ulike faser, og hvordan dette er bestemmende og avgjørende for landets utvikling og idé-dannelse. I den romlige fortolkningen av Russlands historie, er ett av ankepunktene til Fjodorov at nord har fått en for liten plass i historieberetningen om Russland som stat. Selv i de periodene hvor den nordlige retningen har vært bestemmende for de strategiske og geopolitiske avveiningene til de besluttende myndigheter i sentrum (historisk: Novgorod, Moskva, St. Petersburg), har ikke dette momentet i tilfredsstillende grad blitt nedfelt som en avgjørende kvalitet i den etterfølgende historieberetningen om Russland. Fjodorovs ankepunkt synes dermed å være mer rettet mot historiografien, enn på den strategiske idé- og politikk-dannelsen i sentrum, historisk sett. Det er blant annet denne mangelfulle oppmerksomheten mot nord og Kola-regionen i den russiske historieforståelsen Fjodorov søker å rette opp i sin regionalhistorie om Kolahalvøya.⁸⁶⁴

I Fjodorovs beretning om Kola-regionens historie i relasjon til sentrum er den lange linjen, fra middelalderen til vår tid, at den nordlige faktoren i den russiske geopolitiske selvforståelsen er blitt stadig viktigere. I denne historien framstår utviklingen på Kolahalvøya som et resultat av initiativ fra sentrum, og gjerne som et resultat av forståelsen av en ytre fare eller en geopolitisk konkurranse om nordområdene. Litt forenklet gir dette et inntrykk av en paradoksal situasjon hvor en ytre trussel eller en internasjonal konkurransesituasjon om det nordlige rommet, isolert sett kan være gunstig for Kola som en grenseregion, ettersom det betinger økt oppmerksomhet og økt ressursbruk fra sentrum. Dette er en del av den bakgrunnen en kan lese Fjodorovs innledning til *Den nordlige vektor* mot, når forfatteren viser til den geopolitiske betydningen til Arktis i det neste årtusen.⁸⁶⁵

Med oppløsningen av Sovjetunionen, var en av de umiddelbare effektene en nedskalering av de økonomiske godene som tidligere hadde blitt allokert til nordområdene. Dette gjaldt ikke minst et område som Murmansk fylke. Denne tendensen ble også forsterket av en allmenn avmilitarisering av samfunnet, noe som førte til mindre ressurser til Kolahalvøya i det post-sovjetiske Russland. I absolutt geografisk forstand, innebar imidlertid oppløsningen av

---

⁸⁶⁴ En sammenfattende lesing av Fjodorov 2004 og 2009.

⁸⁶⁵ Fjodorov 2009, s. 7.

Sovjetunionen at landet (Russland) ble mer ‘nordlig’ enn hva Sovjetunionen hadde vært. Når Fjodorov tar opp dette poenget, gjør han det som et argument for en økt forståelse av nord som en avgjørende faktor i Russlands «nasjonale skjebne».⁸⁶⁶ Den nordlige vektoren blir her ikke bare forstått som et avgjørende premiss for den historiske utviklingen av Kolahalvøyas rolle i det russiske rommet, men også for en videreføring og forøkning av en slik nordlig selvforståelse. Det å hevde seg i Arktis er, slik Fjodorov ser det, en viktig del i den samtidige nasjonale russiske selvforståelsen. Det må dermed også være et viktig moment for den russiske staten. Fjodorovs ‘regionalisme’, både her og andre steder i teksten, har dette preget av å være vendt mot den russiske staten – det er alltid en regionalisme innenfor statens rammer. Det er en regionalisme med en nasjonal (russisk) og statlig begrunnelse. Slik det ser ut for en utenforstående iakttagere, er det en regionalisme som etterspør et større statlig nærvær, og ikke en egentlig politisk desentralisering av makt gjennom styrking av regionen som et politisk subjekt.

Fjodorov viser også til en hel del motsetninger i den russiske politikktutforming i relasjon til nord. Han peker på spenningen mellom 1) ambisiøse utviklingsprosjekter av den russiske flåten, og en tradisjonell kontinental militærstrategi, 2) forsøkene på å begrunne Russlands arktiske status, og en politikk hvor territoriet til Det nordlige Russland underordnes interessene til Barentsregionen, og, 3) politiske erklæringer om økt russisk nærvær i Arktis, og en svekket militær-, sosial- og økonomisk (*sotsialno-ekonomitsjeskoj*) infrastruktur i nord.⁸⁶⁷

Fjodorov skriver om sontringen mellom et geografisk og konseptuelt nord.⁸⁶⁸ Her framstår distinksjonene noe diffuse, men det dreier seg om at nord i en geografisk forstand er nord som en absolutt kvalitet, som inntreffer ved en gitt breddegrad, og som ikke er avhengig av iakttagers ståsted (*‘observer independent’*). Det konseptuelle nord, derimot, er mer tøyelig, og bestemmes mer av betrakters egen forståelse av rommet ut fra sitt eget ståsted. I den konseptuelle forståelsen av nord, vil for eksempel St. Petersburg kunne titulere seg som ‘Den nordlige hovedstaden’, en oppfatning som ikke nødvendigvis vil deles av alle i Murmansk og Arkhangelsk.

---

⁸⁶⁶ Fjodorov 2009, s. 7.

⁸⁶⁷ Fjodorov 2009, s. 7.

⁸⁶⁸ Se Fjodorov 2009, s. 7–9.

Med den konseptuelle og tøyelige forståelsen av nord, skriver Fjodorov at Moskva-staten, med den åndelige arven og forbindelsene til Bysants, som preget den nasjonale doktrinen og idéen om Moskva som det tredje Rom, ble forstått som den kristne verdens *nordlige* bolverk. Med Peter den Stores streben mot Baltikum og grunnleggelsen av St. Petersburg i 1703, fulgte to århundrer med en «løgnaktig idé» om St. Petersburg som nord. Fra da av var også, ifølge Fjodorov, tendensen i den russiske selvforståelsen å forstå Russland i en kontinental øst-vest utstrekning, og Det (egentlige) russiske nord, som en periferi.⁸⁶⁹

Slik Fjodorov ser det, har det geografiske, eller 'egentlige' nord i den russiske idétradisjonen gjerne blitt forstått som en 'ytterkant'. Når nord forstås som en ytterkant av den russiske staten i det russiske rommet, framstår samtidig studiet av de nordlige regionene som en særlig interessant tilgang til å studere den russiske statens skiftende styrke gjennom tid, fordi det særlig er i ytterområdene at de relative svekkelsene og styrkelsene i den russiske statsmakten først blir merkbare.⁸⁷⁰ Fjodorovs synspunkt og begrunnelse for den vitenskapelige verdien av Kolahalvøyas regionalhistorie er i denne relasjonen begrunnet i at den er en refleks for noe større enn seg selv, nemlig den russiske statens utvikling gjennom tid.

Denne måten å begrunne regionalhistoriens berettigelse og vitenskapelige verdi, virker både symptomatisk og gjennomgående i Fjodorovs betraktninger om russisk regionalhistorie generelt, og Kolahalvøyas regionalhistorie spesielt. Regionalhistoriens vitenskapelige verdi er begrunnet i at den går opp i og illustrerer et større nasjonalt hele. En kan vanskelig si at denne begrunnelsen for regionalhistorien er absolutt ekstern, i og med at også regionen selv går opp i denne enheten. Men det er langt fra en regionalhistorie som er selvtilstrekkelig eller autonom, verken i sine siktemål eller sin begrunnelse. Dette er nok i seg selv ikke særegent for Fjodorovs regionalhistorie, til forskjell fra andre regionalhistorier. De fleste regionalhistorier vil (også) søke sin begrunnelse og forståelse i ett større hele, nasjonalt eller transnasjonalt. Det kan likevel være stor forskjell i hvor stor grad regionalhistorien gis en ytre eller indre begrunnelse, både i en allmenn idémessig eller i en vitenskapelig forstand.

Fjodorov skriver at det i den tradisjonelle nasjonale historiografien har vært vanlig å fortolke det dithen, at den strategiske rollen til Det russiske nord ble uttømt med grunnleggelsen av St. Petersburg, noe som innebar at de viktigste sjøverts utfartsårene ble flyttet fra nord til

---

⁸⁶⁹ Fjodorov 2009, s. 9.

⁸⁷⁰ Fjodorov 2009, s. 10.

Baltikum.⁸⁷¹ En annen historiografisk tendens, skriver Fjodorov, har vært å se de store endringene i nord i det 20. århundret som reflekser av den allmenne samfunnsmessige omdannelsen som fulgte med bolsjevikenes maktovertagelse.⁸⁷² Det framgår av sammenhengen at det blant annet er mot disse antagelsene Fjodorov skriver sin regionalhistorie, og da med det siktemålet å avkrefte dem.

Boka består av tre deler. I del én behandles teoretiske og metodologiske spørsmål og historiografi. Del to og tre ser på Kola-regionens geopolitiske rolle i utviklingen av den russiske staten fra det 16. til og med det 20. århundret.

Ett resultat av Sovjetunionens oppløsning, var at mange av de russiske regionene måtte redefinere sin egen stilling, geopolitisk og «geo-økonomisk», som det heter i denne teksten. Dette, sammen med den nye samfunnsmessige og vitenskapelige friheten, la et grunnlag for en søken etter regional og lokal identitet:

Det lokale historie-vitenskapelige miljøet oppdager nå en frihet og uavhengighet fra sentrum, og vil ikke sjelden forsøke å utvise en autonom side i sin streben etter å vise ulike typer og modeller av provinsialisme som en faktor i den sosiale og kulturelle utvikling.⁸⁷³

I innledningen til den teoretiske og historiografiske delen, advarer han lokalhistorikerne mot å bli nærsynte (provinsielle) i sine konseptualiseringer av lokalhistorien. Denne provinsialismen ser Fjodorov som en reaksjon på sovjethistoriografien, som innebar en streben mot en ‘sentristisk’ historiografi (*tsentrstremlenije*), hvor regionenes historie og den lokale historien skulle være konkretiseringer av den store vitenskapelige historien skrevet i hovedstaden. En overreaksjon i motsatt retning, hvor lokalhistorien blir sneversynt og selvtilstrekkelig, innebærer da en provinsialisme, som heller ikke er ønskelig, sett fra et vitenskapelig ståsted.⁸⁷⁴

Når det gjelder den regionalhistoriske metoden, tar Fjodorov til orde for å bevege seg fra en kronologisk orientering i behandlingen av materialet, til en topologisk.⁸⁷⁵ Fjodorov ser den regionalhistorien han går inn for som en nyskapning i russisk sammenheng. Han viser til de historiefilosofiske endringene som foregikk i Europa på begynnelsen av 1900-tallet, hvor det enhetlige i den historiske prosessen ble oppgitt til fordel for en mer geografisk eller romlig

---

⁸⁷¹ Fjodorov 2009, s. 12.

⁸⁷² Fjodorov 2009, s.9.

⁸⁷³ Fjodorov 2009, s. 17.

⁸⁷⁴ Fjodorov 2009, s. 17–18.

⁸⁷⁵ Fjodorov 2009, s. 18.

orientert historieforståelse. I den sammenhengen viser han både til den franske *Annales*-skolen og Oswald Spenglers *Untergang des Abendlandes* (ru.: *Zakat Evropy*)⁸⁷⁶. I Russland, derimot, ser Fjodorov det slik at det først er nå i nyere tid at de romlige komponentene har fått gjennomslag i historiografien. Den nye regionalhistoriske forskingsdisiplinen, hvor han selv er en av foregangsmennene, er et eksempel på denne romlige vendingen.⁸⁷⁷

Fjodorov vender tilbake til den idé-historiske konsekvensen av dobbeltheten i betydningen av nord; både som en geografisk sett absolutt kvalitet, og som et begrep om himmelretning, hvor 'nord' har en kvalitet som skapes av betraktersens forståelse av sitt geografiske rom. Det er denne andre forståelsen av nord, som en himmelretning, som motiverte betegnelsen *Severnaja Vojna* (det norske navnet er *Den store nordiske krigen*, mens en direkte oversettelse av den russiske betegnelsen like gjerne kunne vært *Den nordlige krigen*) som navnet på slagene mellom Sverige og Russland fra 1700–1721. Når denne krigen, som foregikk langt sør for de nordlige russiske territorier i absolutt geografisk forstand, på russisk kalles *Den nordlige krigen*, beror det på et tenkesett som ser på det egentlige nordlige russiske territoriet som noe som ligger 'utenfor', slik at det reelle nord får en ytre karakter.⁸⁷⁸

Fjodorovs kritikk av de rammefortellingene som styrte den historiske beretningen om Kola-regionen i den seintsaristiske og sovjetiske historiografien, som ensidige beretninger om henholdsvis enten kontinuerlig svekkelse (utarming) eller kontinuerlig vekst, er gjentatt i *Den nordlige vektor i russisk historie*.⁸⁷⁹ I den sovjethistoriografiske konseptualiseringen av Det europeiske nord (underforstått: Den europeiske delen av det nordlige Russland), ser Fjodorov en tendens til å presse den lokale og regionale historien i nord inn i sjablonger som passet med den historieberetningen som ble skrevet i hovedstaden, og hvor idéen om en enhetlig historisk utviklingsprosess la føringer på teoridannelsen. Denne tendensen gjorde seg også gjeldende i historieskrivertradisjonen i de nordlige regionene, og Fjodorov ser fenomenet som et utslag av det han kaller «en streben mot sentrum» («*tsentrstremlenije*») i historiografien. I den postsovjetiske russiske regionalhistorien mener Fjodorov derimot å se det han kaller en historiografisk streben bort fra sentrum («*tsentrobezjnosti*»), som en av periodens tendenser. Dette er en regional- og lokalhistorie som legger vekt på det særegne for den enkelte regionen

---

⁸⁷⁶ En kulturkritisk historiefilosofisk tekst i to bind utgitt i 1918 og 1922, som visstnok vektlegger et syklisk og nasjonalistisk historiesyn, og som det ikke sjelden refereres til i samtidig russisk idéhistoriske og historiefilosofiske kontekster.

⁸⁷⁷ Fjodorov 2009, s. 18.

⁸⁷⁸ Fjodorov 2009, s. 21.

⁸⁷⁹ Fjodorov 2009, s. 21 mv. Dette perspektivet på historiografien er også inntatt i hans regionalhistoriske framstilling fra 2004, jfr ovenfor i analysens her, i del 6.4.1.

i begrepsdannelsen i den stedlige historiografien. Denne regionalhistorieskrivingen, som søker en regionalhistorie som tar hensyn til regionens egen rytme og særegenhet, har vært mer framtrepende i Arkhangelsk og Karelen enn på Kolahalvøya.⁸⁸⁰

Ett av temaene i murmanskforskningen som etter Fjodorovs vurdering har vært noe fragmentarisk utforsket, er det han kaller den økonomiske tilegnelsen (*ekonomitsjeskoje osvojenije*) av Kolahalvøya fram til midten av 1800-tallet. Det vises likevel til arbeider av Usjakov, om handelsmonopoler på Kolahalvøya, og Tatjana Sjradler, Einar Niemi og Ruslan Davydov, om utviklingen av pomorhandelen. Kolahalvøyas økonomiske historie fra annen halvdel av attenhundretallet fram til begynnelsen av nittenhundretallet er mer systematisk studert, og det vises også her til arbeider av blant annet Usjakov. Fjodorov skriver at Kolahalvøyas økonomiske historie på 1920-tallet mangler en gjennomarbeidet behandling og selvstendig tematisering, og at tiåret gjerne ble behandlet sekundært, som en periode for 'gjenreising' før den drastiske industrialiseringen. Et annet tema med referanse til 1900-tallet som Fjodorov mener er utilfredsstillende utforsket i Kolahalvøyas historie, er Kola-regionens rolle i Sovjetunionens utenrikspolitikk. Han savner også en mer samlet behandling av opprettelsen av Den nordlige flåten, militariseringen av Kolahalvøya fra slutten av 1930-tallet til begynnelsen av 1940-tallet, og krigsbegivenhetene på Kolahalvøya i den finsk-sovjetiske vinterkrigen.⁸⁸¹

I den regionalhistoriske forskningen i etterkrigstida, ser Fjodorov blant annet svakheter og mangler i teoridannelsen om den økonomiske politikken og strategien og de sosiokulturelle prosessene i regionaliseringa av Kolahalvøya. Fjodorov peker i denne sammenhengen på at «Russlands nordlige anstrengelser», som et selvstendig tema i en geopolitisk fortolking, slo gjennom i vestlig (særlig engelsk og amerikansk) historieskriving langt tidligere enn i den russiske.⁸⁸²

Historiografien fra de nordrussiske regionenes nære utland – Norge og Finland, har hva Fjodorov kaller en mer «jordnær» karakter.⁸⁸³ Temaer som har stått i sentrum her, har vært samvirkende prosesser mellom Det russiske nord og nabolandene, som territoriell avgrensing, hvordan nabofolkene har oppfattet hverandre gjennom ulike etapper, samt handel og

---

⁸⁸⁰ Fjodorov 2009, s.26. Fjodorov viser blant annet til Arkhangelsk-historikerne Bulatov (*Russkij Sever*) og Sjubin (*Severnij Kraj v istorii Rossii*) som typiske eksponenter for denne tendensen. Termene *tsenterstremlenie* – *tsentrobezjnosti* skal visstnok ha hatt en særlig aktualitet i den russiske politiske diskursen på 1990-tallet.

⁸⁸¹ Fjodorov 2009, s. 28–31.

⁸⁸² Fjodorov 2009, s. 34–35.

⁸⁸³ Fjodorov 2009, s. 35.

migrasjon mellom landene. Fjodorov anerkjenner den verdien utenlandske fortolkningsbidrag kan ha i regionalhistorien til Kolahalvøya og Det russiske nord, og trekker i denne sammenheng fram bidrag fra de to norske historikerne Jens Petter Nielsen og Olav Riste:

Den norske historikeren J. P. Nielsen har påvist dannelsen av et asymmetrisk system i de gjensidige forbindelsene i området ved Russlands nordeuropeiske grense. Asymmetrien i samspillet er framkalt av at nabolandene har et annet fysisk, politisk og kulturelt potensial, og dessuten en rytme i den historiske utviklingen, som i mangt ikke er sammenfallende med Russlands. En annen norsk historiker, Olav Riste, peker på den nordeuropeiske utkantens evolusjon i løpet av den kalde krigen, fra strategisk periferi til strategisk episentri, på grunn av forvandlingen av Det nordlige ishavet til et potensielt krigsteater for den tredje verdenskrigen.⁸⁸⁴

Fjodorov tar opp temaet om hvordan historiske argumenter brukes i kampen om utnyttelsen av Arktis, og hvordan dette også preger den norske historiografien om Arktis. Han viser særlig til historieverket *Into the ice: The history of Norway and the polar regions*⁸⁸⁵, og det han forstår som konstruksjonen av en arktisk identitet, innebefattet det han har satt i klammeformer som «arktisk imperialisme», «en polarnasjon», «en polar supermakt». Dette er en del av et lengre argument, som han avslutter med:

Alt dette, i sin sum, må nødvendigvis vanskeliggjøre forståelsen av Russlands bidrag i tilegnelsen av de nordlige rom.⁸⁸⁶

Kommentaren til Fjodorov viser at temaene 'Arktis', 'Russisk Arktis' og 'Tilegnelsen av Arktis' er sentrale i den samtidige historietenkningen i Murmansk, og at denne interessen er knyttet både til hevdelse av regional identitet og nasjonal betydning. For det andre forutsetter Fjodorovs kommentar en holdning til historieskriving som en potensielt identitetsskapende og kulturkonstruktivistisk virksomhet, som kan ha realhistoriske konsekvenser, både ved at de bidrar i en idé-dannelse, og som argumenter i en konkurranse om ressursutnyttelse.

Fjodorov peker på et metodisk problem i regionalhistorien om Kolahalvøya, som virker særlig aktuelt i samtidig russisk tenkning. Han viser til tendensen til å studere regionene utfra den geopolitiske og 'geostrategiske' rolle og nytte de har spilt for den russiske staten, i spørsmål om territoriell vekst og militærstrategisk rolle. Dette bærer med seg risikoen til en «ytre» fortolking av regionens historie – regionen som brikke i et større diplomatisk og

---

⁸⁸⁴ Fjodorov 2009, s. 36–37.

⁸⁸⁵ Einar-Arne Drivenes og Harald Dag Jølle (red.) 2006 *Into the ice: The history of Norway and the polar regions*.

⁸⁸⁶ Fjodorov 2009, s. 37

utenrikspolitisk spill. Med en slik «ytre» forståelsesramme, risikerer en å miste regionens indrepolitiske betydning av syne.⁸⁸⁷ Fjodorovs synspunkt her er en advarsel mot å redusere regionens rolle til dens utenrikspolitiske betydning.

I den teoretiske delen, navngir og presenterer Fjodorov både russiske og norske samfunnsforskere og tenkere som har skrevet om sentrum-periferi relasjoner, uten at han eksplisitt går inn for én enkelt modell eller teori, som metode eller teoretisk overbygning for sitt virke generelt eller denne konkrete teksten. Drøftingen er likevel et eksempel på at nyere nordrussiske stedlige historieforskningen er åpen for teoridebatt, og at denne debatten også anvender vestlige og norske teoretikere. I denne sammenhengen skriver Fjodorov om statens 'romlige komponenter'. Det vises blant annet til Stein Rokkans fire typer av periferier og den russiske geografen Vladimir Kaganskij og hans idéer om sentrum, provinsen, periferien og grensen i det sovjetiske rommet. Det vises også til den samtidige russiske nasjonalistiske tenkeren Aleksandr Dugin⁸⁸⁸ og hans metafor i retning av hvordan den russiske politikken, kulturen og idéen er som «stråler som går ut fra sentrum».⁸⁸⁹

Tittelen på avhandlingens del to kan oversettes med det noe tungvinte «Den nordlige vektorens fødsel i sin Kola-projeksjon (Fra det XVI. til begynnelsen av det XX. århundret)» («*Rozjdenie severnogo vektora v ego kolskoj proektsii (XVI – natsjalo XX. vv.)*»). Fjodorov skriver at slavernes kolonisering av Kvitsjøområdet, langs de nordlige elvene, og langs Kvitsjøens sørlige og vestlige kyst, pågikk fra det 12. århundret. Den tidlige fasen av koloniseringen av nord var spontan, i den forstand at det var folk fra Storfyrstedømmet Novgorod som utvandret på eget initiativ. Før slavernes inntrengning i området, hadde Kvitsjøområdet vært befolket av finsk-ugriske folkegrupper. Staten, i denne tidlige fasen representert ved Novgorod, fulgte så etter de slaviske utvandrere. Kvitsjøens sørlige og vestlige kyst ble etter hvert utgangspunktet for den videre slaviske koloniseringen av Det europeiske nord. Kolahalvøya var en del av samenes land, og inngikk sammen med Finnmark og Nord-Troms i det fellesområde hvor samene betalte skatt til både de norske høvdinger og fyrsten i Novgorod. Systemet med dobbelt skatt varte helt fram til begynnelsen av det 17. århundret, selv om fellesområdet var i kontinuerlig tilbaketrekning. I 1478 kom Novgorod

---

⁸⁸⁷ Fjodorov 2009, s. 38.

⁸⁸⁸ Samtidig russisk forfatter, filosof og politiker, som gjerne forbindes med en aggressiv nasjonalisme, isolasjonisme og eurasianisme.

⁸⁸⁹ Fjodorov 2009, s. 40–43.

under kontrollen til den ekspanderende Moskvastaten, og det er først i det 16. århundret det gir mening å snakke om en russisk kolonisering av Kolahalvøya i regi av Moskva.⁸⁹⁰

Fjodorov er på linje med Usjakov, når han skriver at den russiske befolkningen (*zaselenije*) av Kolahalvøya begynte i det 15. århundret, på Ter-kysten. I 1526 beordret storfyrsten i Moskva, Vasilij III, at erkebiskopen i Novgorod, Makarij, sendte geistlige til Kolahalvøya for å kristne samene i den russiskortodokse tro.⁸⁹¹ To av disse forkynnerne, var munkene Feodorit og Trifon. Trifon grunnla Petsjenga kloster på midten av 1500-tallet, noe som Fjodorov oppfatter som betydningsfullt for det russiske kravet på den nordvestlige delen av Kola-regionen.⁸⁹² Bekreftelsen av den russiske innflytelsen på Kolahalvøya foregikk ikke utelukkende med kristningen av østsamene i den russiskortodokse troen, skriver Fjodorov. Den russiske innflytelsen ble også underbygget med pomorenes nordlige og vestlige inntrengen langs Murman-kysten, hvorfra de fra og med ca. 1525 begynte å fiske torsk i Barentshavet. Kola by vokste fram på annen halvdel av 1500-tallet, og på 1570- og 1580-tallet vokste Kolas betydning i handelen med utlandet.⁸⁹³ Under Ivan IV fikk Kola by en militær-strategisk rolle, og militær-administrativ status som *vojevodskoje upravlenije* i 1582. Festningen rundt byen (*kolskij ostrog*) er datert til 1583.⁸⁹⁴ Fjodorovs beretning om Kola-regionens realhistorie i eldre tid er her i tråd med den regionale beretningen og vektleggingen som forbindes med den eldre murmanskhistorikeren Usjakov. I denne tradisjonen framstår den russiske tilegnelsen som definitiv ved utløpet av det sekstende århundret, og beror særlig på de tre avgjørende fenomenene kristning og klosterbygging, torskefiske på Murman, og anlegningen av Kola by og fort.

Fjodorov skriver at Kola by og Kolahalvøya fikk en strategisk rolle for Russland under Ivan IV på grunn av et samvirke av årsaker, i en tid da Russland ikke hadde havneadgang i Østersjøen og Svartehavet. Under regjeringstida til Ivan IV's sønn, Fjodor Ivanovitsj, endret dette seg, blant annet ved at handelssenteret i nord ble flyttet til den nylig anlagte byen Arkhangelsk. Det Fjodorov beskriver som Arkhangelsk seier over Kola by, begrunner han i at Arkhangelsk lå mindre utsatt til, og nærmere sentrum (Moskva).⁸⁹⁵

---

⁸⁹⁰ Fjodorov 2009, s. 55–59.

⁸⁹¹ Fjodorov 2009, s. 63.

⁸⁹² Fjodorov 2009, s. 63–64.

⁸⁹³ Fjodorov 2009, s. 64.

⁸⁹⁴ Fjodorov 2009, s. 66.

⁸⁹⁵ Fjodorov 2009, s. 69.

Fjodorov skriver at nord (her: Arkhangelsk og Kolahalvøya) viste seg delaktig i Peter den Stores vestlige ekspansjon, som støttepunkter i Den store nordiske krigen (1700–1721), som flåteforlegning, og som arnested for en ny militær verftsindustri. Peter den stores streben mot Baltikum gikk likevel utover Det russiske nord sin strategiske rolle på lengre sikt, ved at Kola og Arkhangelsk ble redusert til uselvstendige støttepunkter for opprettelsen og opprettholdelsen av St. Petersburg. Etter at de hadde hatt en funksjonell rolle i opprettelsen av St. Petersburg, noe som på kort sikt økte nord og Arkhangelsk sin betydning, var den lengre ettervirkningen ikke bare at St. Petersburg og den vestlige retningen i Russlands streben mot de åpne hav framstod som dominant, men også at St. Petersburg så å si overtok den nordlige retningen, til fortrensel fra det reelle europeiske nord; Kolahalvøya og Arkhangelsk. Fjodorovs fortolkning og vurdering av den regionale historien virker her å være på linje med tendensen i framstillingene til arkhangelskhistorikerne Kuratov og Bulatov.⁸⁹⁶

Et annet premiss, som virket til Kolahalvøyas ugunst innad i den interne ressurskonkurransen i nord (mellom Kola og Arkhangelsk), var opprettelsen av Arkhangelsk guvernement i 1708. Fram til 1920 ble Kolahalvøya, som gikk inn som en del av Arkhangelskguvernementet, oppfattet som en utpost og periferi, ikke bare i relasjon til St. Petersburg, men også i relasjon til Arkhangelsk.⁸⁹⁷

Fjodorov tematiserer det han kaller «Demilitariseringen av Murman, betinget av den strategiske orienteringens retningsskifte mot sør (XIX.–begynnelsen av XX. århundret)».⁸⁹⁸ Hvis det særlig var de nordiske naboene som hadde vært den ytre trusselen mot Kolahalvøya og Det russiske nord i de foregående århundrene, var det i det 19. århundret særlig England som representerte en militær trussel, med angrep på Kola by både under Napoleonskrigene og Krimkrigen.

På slutten av 1800-tallet mener Fjodorov å spore en gryende utvikling til det bedre, når det gjaldt sentralmyndighetenes oppmerksomhet og fortolkning av det strategiske potensialet i nord:

Sånn sett, til tross for at sentrums oppmerksomhet mot den nordlige utkantens militære potensial hadde blitt forstyrret av utenrikspolitiske begivenheter i sør og i Det fjerne østen [*Dalnyj Vostok*] i et helt

---

⁸⁹⁶ Se nærmere i denne avhandlingens delkapitler 5.3. og 5.4.

⁸⁹⁷ Fjodorov 2009, s. 80–91.

⁸⁹⁸ Fjodorov 2009, s. 92.

århundre, oppstod de første tegnene på gjenopprettelsen av oppmerksomheten mot nord i den siste fjerdedelen av det XIX. århundret.⁸⁹⁹

Fjodorovs regionalhistorie handler også om utnyttelse av Kolahalvøyas økonomiske potensiale i den tsaristiske økonomien. 1700-tallets handelsmonopoler var særlig skadelig for pomorenes næringsmønster, som tradisjonelt sett i stor grad var ordnet slik at den som framskaffet varen også stod som selger og handelsmann i den lokale eller regionale økonomien.⁹⁰⁰ Fjodorov viser at myndighetene til dels må ha tatt dette innover seg, når de la om rammene for den lokale handelen på Kolahalvøya fra å foregå innenfor rammen av monopoler til ca. 1760, til å foregå innenfor rammen av konsesjonsbegunstigelser i de neste 150 årene.⁹⁰¹ Han kommer også inn på grensehandelen, pomorhandelen, som også Kola by tok del i, selv om det var Kvitsjøens sørlige og vestlige kyster som var det primære utspringet for denne handelen.⁹⁰²

Bokas tredje og siste del heter «Den nordlige vektor og den strategiske regionaliseringen av Kola-Nord i det XX. århundret». Denne delen handler om Kola-regionens historie i det 20. århundret, og det er denne delen som opptar mest plass i boka. Dette er ikke overaskende, utfra flere realhistoriske premisser. Det er med Sovjetunionen at tilegnelsen av Kolahalvøya blir et både økonomisk og kulturelt massefenomen, og det gir mening å beskrive tilegnelsen som en total og voldsom modernistisk omdannelse av regionen. Infrastruktur og byer vokste fram i høyt tempo fra slutten av 1920-tallet. Naturressursene ble utnyttet i stor skala, og området ble etter hvert sterkt militarisert. Befolkningen økte fra ca. 13.000 i 1914, til over 1,1 millioner i 1991. Kola-regionen ble en integrert del av det sovjetiske og russiske rommet i reell forstand, men mistet likevel ikke preget av å være en grenseperiferi – en kan kanskje si at dette trekket ble en forsterket kvalitet med den sterkere tilknytningen til resten av Russland.

Hovedvekten av beretningen gjelder utviklingen fra og med byggingen av Murmanskbanen og fram til Sovjetunionens oppløsning. Innfallsvinkelen til Fjodorov er som vi kjenner den fra ham ellers: Makrohistorisk og statsorientert mot en strategisk og nytteorientert bakgrunn, som vektlegger relasjonene mellom region og sentrum. Murmansk-regionen blir sett i lys av sin

---

⁸⁹⁹ Fjodorov 2009, s. 105.

⁹⁰⁰ Fjodorov 2009, s. 110–113.

⁹⁰¹ Fjodorov 2009, s. 117–118.

⁹⁰² Fjodorov 2009, s. 120 mv.

geopolitiske og strategiske rolle, slik det blir oppfattet i sentrum, ettersom dette i sterk grad preger den samfunnsmessige utviklingen av regionen selv.

Fjodorov skriver om utviklingen i den russiske statlige 'selverkjennelsen' på slutten av 1800-tallet:

Med S. Ju. Wittes nordlige prosjekt gjennomførte Russland et viktig rykk mot det å finne seg selv. Med dette gikk den nasjonale selverkjennelsen liksom inn i de gamle nordlige territoriene, etter at en hadde begynt å se selve rommet gjennom disse territoriene.⁹⁰³

Fjodorov ser altså en nordlig vending i idé-verdenen til deler av den russiske eliten allerede på slutten av 1800-tallet. Mot denne bakgrunnen utvikler Fjodorov temaer som vi allerede kjenner fra regionalhistorien hans fra 2004. Et eksempel på dette er kapittel seks, som handler om betydningen av Murmanskbanen: «Det russiske sentrum og Barentshavets kystområde i 1914 – 1922: Virkningen av «De andre Dardanellene»». Fjodorov skriver at med byggingen av Murmanskbanen, opphørte Kolahalvøya å være en utkant. Kola-regionen tiltrakk seg nå, i større grad enn flere sentralrussiske regioner, sentrums oppmerksomhet.⁹⁰⁴

Begivenhetene i Murmansk fra revolusjonen i oktober 1917 til borgerkrigen i nord ble avsluttet i februar 1920, har vært et tema som har voldt bry for historikerne som driver med murmanforskning (*murmanovedenije*). Fjodorov fortolker revolusjonsbegivenhetene som en politisk krise som paraliserte sentralmyndighetene, og som førte til at forbindelsen mellom sentrum og den nordlige egn ble svekket, om ikke helt brutt.⁹⁰⁵ Nord måtte klare seg selv, og han betegner utviklingen som ledet til at regionen erklærte seg som selvstendig under navnet *Murmanskij kraj* sommeren 1918 som et utslag av «politisk regionalisering».⁹⁰⁶ Fjodorov skriver om mulighetsbetingelsene til Murmansk-regionen etter revolusjonen:

På grunn av sine naturgitte særegenheter var ikke Murmansk-regionen [*Murmanskij kraj*] selvtilstrekkelig, og klarte ikke å utvikle seg isolert. Med desentralisering og statens faktiske oppløsning, krevdes et valg mellom to mulige retninger, for å integrere seg i et ressurs-system. Hvis den lengdegradsorienterte retningen tilsa å bevare Murmansk-korridoren for å åpne opp for en ny region for handel mellom Russland og Vest-Europa, så tilsa en breddegradsorientert retning derimot å framhjelpe

---

⁹⁰³ Fjodorov 2009, s. 151.

⁹⁰⁴ Fjodorov 2009, s. 163.

⁹⁰⁵ Fjodorov 2009, s. 169.

⁹⁰⁶ Jf. Fjodorov 2009, s. 169, i tematiseringen i overskriften.

utvikling i regionen med en avkjøling i de politiske, ressursmessige og andre forbindelsene med sentrum, ved å integrere seg i et autonomt nordrussisk samarbeid.⁹⁰⁷

Sitatet framhever noen av de sentrale kjennetegnene i Fjodorovs måte å skrive Murmans regionalhistorie på. For det første er det en forkjærlighet for å fortolke regionens muligheter og utvikling i retninger og i relasjon til en overordnet reell eller potensiell helhet (her: staten og sentrum, eller Det russiske nord). For det andre illustrerer det hans forkjærlighet for å beskrive og analysere historiske hendelsesforløp og mulighetsbetingelser med dikotomien lengdegrad (i betydningen nord-sør utstrekning) og breddegrad (i betydningen øst-vest utstrekning). Med dette premisset kan Murmanskovjetets uttreden av Arkhangelsk guvernement i april 1918 fortolkes som et ønske om en direkte vertikal forbindelse med sentrum, i det som Fjodorov kaller en lengdegradsfortolkning. Murmansk innlemmelse i Det nordlige fylket (*Severnaja oblast*) høsten 1918, med Arkhangelsk som administrativt senter, må derimot, i tråd med Fjodorovs begrepsbruk, sees som en breddegradsorientering.

Den neste fasen av utviklingen i Kolahalvøyas regionalhistorie, 1920–1922, kaller Fjodorov «Restruktureringen av det nordlige rom som en strategisk metamorfose».⁹⁰⁸ Murmansk sin betydning som havneutløp ble strukturelt og relativt sett styrket, ettersom Sovjetunionen midlertidig hadde tapt flere av de baltiske havnene Russland tidligere hadde rådd over. I tillegg hadde intervensjonene i nord i 1918–1919 vist hvor sårbar Murmansk var for fiendtlige angrep og innblanding utenfra. Kolahalvøya kunne sees som et forsvarsverk for den nordlige regionen, og mer eller mindre underordnet Arkhangelsk, eller, som et nordvestlig bolverk for Petrograd.⁹⁰⁹ Ett av momentene som talte for en tilnærming mellom Petrograd og Murmansk, skriver Fjodorov, var den felles finske fare.⁹¹⁰

Samtidig tapte Murmansk seg i betydning som havneby etter at blokaden fra vestmaktene ble avsluttet fra og med 1921.⁹¹¹ I mai 1921 ble også den militæradministrative enheten Kvitesjøområdet distriktskommando (*Belomorskij voennyj okrug*) oppløst, noe som inntil

---

⁹⁰⁷ Fjodorov 2009, s. 171.

⁹⁰⁸ Tematiserende overskrift, Fjodorov 2009, s. 185.

⁹⁰⁹ Fjodorov 2009, s. 191.

⁹¹⁰ Fjodorov 2009, s. 198.

⁹¹¹ Fjodorov 2009, s. 202. Denne situasjonsbeskrivelsen må bero på at det foregikk en viss *de facto* utenrikshandel over Murmansk havn også i perioden etter at borgerkrigen i nord var bragt til opphør i februar 1920 og fram til vestmaktens opphevelse av handelsblokaden mot Sovjetunionen i 1921.

videre plasserte Det russiske nord i den strategiske periferien.⁹¹² Det var i det hele tatt klart, skriver Fjodorov, at effekten av «De andre Dardanellene» allerede var i ferd med å ebbe ut.⁹¹³

Den neste periodiseringen i Fjodorovs regionalhistorie, er 1923–1939. Han har kalt perioden «Innlemmelsen av Kola-regionens naturressurspotensial i Den sovjetiske statens system av økonomiske interesser».⁹¹⁴ I den sovjetiske debatten på 1920-tallet om den økonomiske politikken, var det en tendens til at partifolkene fra Murmansk-regionen støttet opp om venstreopposisjonen i større grad enn partifolkene i Arkhangelsk. Dette var basert på en oppfatning av at en forsert industrialisering og planøkonomisk modell ville gagne den økonomiske utviklingen på Kolahalvøya mer enn den tradisjonelle markedsrettede økonomien som kjennetegnet pomorene, og som var utbredt og mer rotfestet i Arkhangelsk-regionen.⁹¹⁵

Ett av de sentrale temaene fra denne perioden er Kola-regionen som et objekt i industrialiseringsstrategien fra slutten av 1920-tallet. I denne konteksten handler det blant annet om sterkt økende ressursbruk fra sentralmyndighetene på 1930-tallet; om utnyttelsen av Kolahalvøyas gruveforekomster; om videreutvikling av trålerflåten og fiskeindustrien, og andre økonomiske temaer forbundet med bolsjevikenes industrialisering og sosialistiske omdannelse av regionen, som vi allerede kjenner fra den regionale sovjethistoriografien. En del av de problematiske temaene fra denne perioden, som problemene forbundet med kollektiviseringen av reindriften, er derimot, til forskjell fra den regionale sovjethistoriografien, nå gjort til en del av denne beretningen om den økonomiske historien i regionen. Det samme gjelder bruken av tvangsarbeidskraft og NKVD sin rolle i regionen. En annen temakrets som framstår som forholdsmessig mer sentral i Fjodorovs regionalhistorie enn den eldre regionalhistorien til Kiseljov, er regionens og Murmansk sin arktiske historie i det 20. århundret, hvor det er lagt vekt på Murmansk sin betydning for utviklingen av Den nordlige sjørute (*Severnyj morskoy put*) og Murmansk sin rolle i de polare vitenskapelige ekspedisjonene.⁹¹⁶

En temakrets som var svært vagt tematisert i den eldre regionale sovjethistoriografien, var militariseringen av Kola-regionen på 1930-tallet og begynnelsen av 1940-tallet. Dette er derimot viet mye oppmerksomhet i Fjodorovs regionalhistorie, og framstår som ett av de

---

⁹¹² Fjodorov 2009, s. 200.

⁹¹³ Fjodorov 2009, s. 202.

⁹¹⁴ Fjodorov 2009, s. 203.

⁹¹⁵ Fjodorov 2009, s. 220.

⁹¹⁶ Fjodorov 2009, s. 227–235.

regionspesifikke trekkene i den stedlige historien på Kolahalvøya i det 20. århundret.⁹¹⁷ Vinterkrigen (Den sovjetisk-finske krigen fra november 1939 til mars 1940, som det er vanlig å betegne den som på russisk) er et annet tema som har fått langt mer oppmerksomhet i Fjodorovs beretning enn i den eldre sovjethistoriografien. Temaet er berettet både konkret og overordnet analytisk, utfra den geopolitiske betydningen denne krigen hadde for Kola-regionen, selv om de største trefningene ikke fant sted i Murmansk fylke. Også Molotov-Ribbentrop-pakten og den 'tysk-sovjetiske konspirasjonen'⁹¹⁸ som fulgte i kjølvannet av denne pakten, blant annet med den sovjetiske aksepten for den tyske flåteforlegningen «Nord» på den vestlige Murmankysten i 1939–1940, er gjort til en del av beretningen om den regionale militariseringen i denne perioden⁹¹⁹, noe som helt konkret skiller denne beretningen fra de sovjetiske regionalhistoriske beretningene om krigsårene.

Fjodorov skriver også analytisk om terroren på 1930-tallet, og dynamikken i de politiske forfølgelsene på Kolahalvøya fra 1930 til 1941, og hvordan konjunktorene i terroren på Kolahalvøya grovt sett gjenspeilet bølgeformasjonene i Sentral-Russland i samme periode, med toppformasjoner i årene 1933, 1935, 1937 og 1938, om enn med en tendens til en forsinkelse i utslagene. En konjunktur i terroren som likevel var annerledes på Kolahalvøya enn i de sentrale regionene i Sovjetunionen, er at den politiske terroren på Kolahalvøya visstnok nådde en topp i 1940, når antallet som ble pågrepet sentralt hadde nådd en topp i 1937–1938. Denne tendensen forklarer Fjodorov nettopp med militariseringen av Kola-regionen og sentralmyndighetenes særlige oppmerksomhet overfor den politiske lojaliteten i befolkningen her, i grenseperiferien. Et annet utslag av sentrums vurdering av potensielle femtekolonnister i denne grenseperiferien og behovet for en «homogen» og lojal Kola-region, var deportasjonen av mer enn 9.000 personer som ikke var etniske russere.⁹²⁰

Den store fedrelandskrigen er gitt en relativt utførlig behandling, og perioden 1941–1945 er skilt ut som en egen paragraf, med tittelen «Kolahalvøyas strategiske rolle i Den store fedrelandskrigen. Gjentakelse av effekten av «De andre Dardanellene»» («*Strategitsjeskoje polozjenije Kolskogo Severa v gody Velikoj Otetsjestvennoj vojny. Povtorenije effekta «vtorykh Dardanell»»*).⁹²¹ Sammenfattet og sett i forhold til den regionalhistoriske framstillingen av Den store fedrelandskrigen i Kiseljovs beretning fra sovjetepoken, er

---

⁹¹⁷ Om militariseringen på 1930- og 1940-tallet, se særlig Fjodorov 2009, s. 268 mv.

⁹¹⁸ Slik står det i teksten.

⁹¹⁹ Om Vinterkrigen, se Fjodorov 2009, s. 280 mv.

⁹²⁰ Fjodorov 2009, s. 291–295.

⁹²¹ Fjodorov 2009, s. 300–324.

Fjodorovs beretning mer analytisk. Den regionale krigshistorien blir satt inn i en overordnet kontekst, både i relasjon til strategiske spørsmål og de regionale temaenes videre betydning i krigens forløp, både nasjonalt og globalt. Til forskjell fra den eldre historiografien, er beretningen ikke orientert mot det heltmodige og oppbyggelige, men framstår som en mer nøktern og konkret behandling av den regionale krigshistorien. En parallell til disse tendensene, er at kildematerialet for en stor del er referert arkivmateriale og både russisk og utenlandsk forskningslitteratur, og i mindre grad samtidige avisartikler og erindringsmateriale fra litteraturen, noe som var tilfellet i den eldre sovjethistoriografien. Et fenomen som likevel sidestiller denne beretningen med behandlingen av krigstemaet i sovjethistoriografien, er fraværet av konkrete anslag på falne soldater. En annen likhet med den eldre historiografien, er påvisningen av en relativt sett større lokal beslutningsmyndighet i krigsårene, og i Fjodorovs beretning blir det også antydnet en økt regional administrativ selvbevissthet knyttet til dette fenomenet⁹²².

Etterkrigstida, 1945–1991, har Fjodorov tematisert som «Et «væpsebol»: Kola-regionen mot en bakgrunn av globaliseringen av trusselbildet (statlige prioriteringer og regionale interesser)». ⁹²³ En sentral tema-krets knyttet til etterkrigstida og perioden med kald krig, er militariseringen av Kola-regionen, Nordflåtens rolle i regionen og framveksten av ubåtbaser, verfts- og militærindustrien knyttet til dette, og Murmansk fylkes særegne sikkerhetspolitiske rolle som den eneste regionen i Sovjetunionen med direkte grense til et NATO-land. ⁹²⁴ Et annet sentralt regionalt tema i beretningen om denne perioden, er Murmansk sin betydning som base for den sovjetiske tilegnelsen av Arktis. ⁹²⁵

Fjodorov skriver også om Murmansk fylke i etterkrigstidas sovjetøkonomi. ⁹²⁶ Han legger blant annet vekt på en kontinuitet i den statlige strategien:

Andre verdenskrig hadde suspendert realiseringen av bolsjevikenes forvandling av Den nordlige egnen til statens industrielle bolverk. Men etter krigens slutt, ble denne fremadrettede bevegelsen mot Kola-regionens ressurser gjenopptatt, og som støtte for denne bevegelsen, brukte en den økonomiske modellen som var etablert allerede i førkrigsåra. [...] egnens økonomiske struktur, som hadde dannet

---

⁹²² Fjodorov 2009, s. 315.

⁹²³ Fjodorov 2009, s. 325.

⁹²⁴ Se særlig Fjodorov 2009, s. 330–336.

⁹²⁵ Fjodorov 2009, s. 333.

⁹²⁶ Fjodorov 2009, s. 239–348.

seg allerede på 1930-tallet, og som i sin kjerne forble uforandret helt til oppløsningen av SSSR, bestod i bergverksdrift, metallurgi og fiskeindustri, som de ledende segmentene.⁹²⁷

Det blir gitt et bilde av en ekstensiv industriell utnyttelse av Kolahalvøyas naturressurser, som fortsetter å bli utvidet i «bredden».⁹²⁸ På 1960-tallet kan en snakke om at bergverksnæringene nådde et kritisk punkt, og sluttet å øke «i bredden».⁹²⁹ Fiskeflåten, derimot, fortsatte ennå lenge å øke fangstvolumene.⁹³⁰

Fjodorov skriver at Murmansk-økonomien hadde en særskilt status og stilling i Sovjetsystemet, også sett i forhold til de andre nordlige regionene (Karelen, Vologda, Arkhangelsk). For det første skilte de seg drastisk i typiske næringsveier, med store statlige kombinatorer som drev industrielt havfiske, bergverksindustri og metallurgi. Dette var sektorer som var prioriterte i Sovjetøkonomien, og kombinatene var allerede fra sin opprinnelse sovjetiske fenomener. Ett av kombinatene som hadde en særlig selvstendig stilling, var Sevryba (Nordfisk), som Fjodorov hevder i realiteten ikke var underkastet Sovnarkhoz-strukturen, men hadde en friere stilling.⁹³¹

Selv om beretningen til Fjodorov primært er en politisk og økonomisk orientert makrohistorie om Kola-regionen, kommer han også inn på enkelte mer sosiale og kulturelle temaer når det handler om etterkrigstida. Blant annet tematiserer han Murmansk-borgernes relativt sett begunstigede status i Sovjetunionen i denne perioden, som et regionalt særtrekk:

Dette minnet om en særegen variant av en «frihetens øy» [*arkhipelag svobody*], hvor staten påtok seg ansvaret for å sørge for borgeren i større grad enn hvor som helst ellers, og betale mer for hans arbeid, enn i en hvilken som helst annen i klimatisk henseende mer begunstiget region.⁹³²

Denne «begunstigede posisjonen» kan også leses ut av de statlige budsjettene. Fjodorov skriver at det har blitt beregnet at staten brukte dobbelt så mye per innbygger i Murmansk fylke som i Arkhangelsk fylke, Vologda fylke og republikken Komi, og halvannen ganger så mye per innbygger som i Karelen.⁹³³ Om forholdet mellom «mekanisk» og «naturlig» tilvekst i demografien, skriver Fjodorov at samfunnene på Kolahalvøya i større og større grad gikk fra

---

⁹²⁷ Fjodorov 2009, s. 339.

⁹²⁸ Fjodorov 2009, s. 340.

⁹²⁹ Fjodorov 2009, s. 340–342.

⁹³⁰ Fjodorov 2009, s. 342.

⁹³¹ Fjodorov 2009, s. 344–346.

⁹³² Fjodorov 2009, s. 351.

⁹³³ Fjodorov 2009, s. 353.

å bære preg av «kolonier» til å bli «stedlige».⁹³⁴ Det er særlig i beskrivelsen av regionaliseringen av Murmansk fylke i etterkrigstida, at beretningen også berører en allmenn regional sosialhistorie. Beretningen om sosiale forhold holder seg på et kollektiv-nivå, men det er likevel mulig å ane enkeltmenneskenes erfaringer gjennom kollektivene i denne delen av beretningen.

I beretningen framstår også selve Kolahalvøya som en funksjonell region i dybden fra og med etterkrigstida:

I etterkrigsårene viste Kola-regionen i større grad sin helhet, og nå ikke bare som en administrativ-territoriell enhet eller et strategisk oppmarsjomsråde. Regionaliseringen trengte inn i det sosiale miljøet, hvis utvikling var bestemt av de kryssende og gjensidig utfyllende natur-geografiske, politiske og sosiokulturelle betingelsene.⁹³⁵

En av disse viktige geografiske betingelsene, i dannelsen av den regionale kulturelle særegenheten og identiteten, var regionens vestlige grenser mot utlandet.⁹³⁶ Dette førte til en slags «grensebevissthet», ikke bare på individnivå; den var også virksom hos regionale og statlige myndigheter. I Fjodorovs beretning framkommer en slags «grensebevissthet på tre nivåer»; både sentralt i statlige organer, i de regionale politiske og administrative strukturene, og blant den jevne *murmantsjanin* (murmanskværing). Denne grensebevisstheten, slik Fjodorov ser det, var et sentralt regionalt element i relasjonen mellom sentrum og periferi:

Sentrums bruk av Kola-regionen som en egenartet bro, slik at en kunne holde en forbindelse med den vestlige verden, åpnet også for en fristelse for lokale myndigheter til å organisere gjensidige forbindelser med de nære naboene.⁹³⁷

Som en illustrasjon på disse tendensene, vises det til initiativer på 1960-tallet i forhold til gjenopptagelse av en små-skala pomorhandel⁹³⁸, om regulære kulturelle utvekslinger over grensen i nord, og Murmansk fylke sin deltagelse i Nordkalotten-samarbeidet.⁹³⁹

Nordkalotten-samarbeidet, kan da sies å være en grensebevissthet som kommer til uttrykk på det regionale myndighetsnivået:

---

⁹³⁴ Fjodorov 2009, s. 358.

⁹³⁵ Fjodorov 2009, s. 358.

⁹³⁶ Fjodorov 2009, s. 358.

⁹³⁷ Fjodorov 2009, s. 360.

⁹³⁸ Dette kom det riktignok lite ut av.

⁹³⁹ Fjodorov 2009, s. 360–361.

Selv om Murmansk fylke sin deltagelse i Nordkalotten-samarbeidet måtte sanksjoneres av sentrum, åpnet det opp for en unik nisje for lokal samfunnsånd, hvilket førte til berøringspunkter med den vestlige verden.⁹⁴⁰

Fjodorov viser også til at de ulike kontaktene med den ikke-sovjetiske verdenen, som ikke var helt uvanlig i Murmansk fra og med 1960-tallet, også gav de som hadde disse kontaktflatene, høyere sosial status.⁹⁴¹ Dette viser grenseboer-bevisstheten helt ned på individnivå. En annen del av den lokale regionale kulturdannelsen, var naturbetingelsene; idéen om at de bodde ikke bare i nord, men i Arktis.

Fjodorov skriver om ulike prosesser som etablerte et «regionalt miljø».⁹⁴² I disse prosessene spilte lokalhistorikerne en avgjørende rolle, både som fortolkere, og som bærere av den regionale erfaringen og idéen om et regionalt særpreg:

Takket være utviklingen av den historiske hjemstedforskningen i Murmansk fylke, og i særdeleshet takket være gjerningen til professorene I. F. Usjakov og A. A. Kiseljov ved Murmansk pedagogiske institutt, samlet det seg på den tiden [1960-tallet] opp et system av argumenter som la til rette for å studere Kola-regionen som en helhet gjennom tid.⁹⁴³

Disse prosessene ligger innenfor det som Fjodorov omtaler som regionalisering. Nå vil det selvfølgelig være vanskelig, enn si umulig, å fastlegge hvorvidt disse regionaliseringsprosessene, eller som Fjodorov kunne beskrevet dem, prosesser som fører til en «regionalisering av det sosiale miljøet», først og fremst var lokalt eller sentralt initiert. Ofte vil det sannsynligvis være snakk om overlappende prosesser og vekselvirke mellom en identitetsdannelsesprosess som primært er sentralt initiert, eller primært lokalt initiert, og, i tråd med begrepsbruken i denne avhandlingen, om primært en regionaliseringsprosess ovenfra, eller en regionalismeprosess initiert av regionale institusjoner og miljøer.

Selv om det var ansatser til en regional bevissthet i etterkrigstidas Murmansk fylke, tok den faktiske politikken i liten grad hensyn til å bevare det tradisjonelle samiske og pomorske levesettet og kulturen i Sovjetunionen:

---

⁹⁴⁰ Fjodorov 2009, s. 361.

⁹⁴¹ Fjodorov 2009, s. 361. Det kunne blant annet dreie seg om fiskere som hadde noe kontakt med utlandet.

⁹⁴² Fjodorov 2009, s. 363.

⁹⁴³ Fjodorov 2009, s. 364.

Og selv om regionaliseringsprosessene viste seg for svake for å kunne stå imot politikken med utraderingen av Kolahalvøyas tradisjonelle økosfære, så hjalp støtten fra disse regionaliseringsprosessene med å bevare minnet om disse utdøende kulturelle levesettene.⁹⁴⁴

De sentrale myndighetenes forståelse av pomorenes kultur som noe særskilt, i relieff til den all-russiske kulturen, skal ifølge Fjodorov ha vært særlig svakt utviklet:

Dertil, hvis samene fra tid til annen klarte å oppnå støtte hos myndighetene i offisielle politiske proklamasjoner som handlet om utviklingen av de ulike folkenes kulturer i Sovjetunionen, så klarte ikke det pomorske segmentet, som i sin kjerne var en del av den russiske kulturen, å oppnå en tilsvarende status.⁹⁴⁵

Det som ble gjort for å opprettholde minnet om pomorkulturen i Murmansk fylke, var i regi av lokale krefter, som samlingene til de lokalhistoriske museene i Umba og Kola by, som lå under Murmansk fylkesmuseum.⁹⁴⁶

Fjodorovs regionalhistorie legger stor vekt på å berette om gjensidige nyttefortolkninger og avhengighet i maktrelasjonen mellom Kolahalvøya som grenseperiferi og det politiske sentrum. Til støtte og illustrasjon for denne påstanden, kan vi slippe til Fjodorov selv, når temaet er Kola-regionens stilling i Sovjetunionen:

Det er åpenbart at Kola-regionen først og fremst interesserte sentrum i en utilitaristisk forstand, som base for Den nordlige flåten og som råstoffleverandør til Sovjetunionens industri. Spenningen mellom en slik tilnærming og utviklingen av et regionalt fundament ble stadig sterkere, noe som kom til uttrykk i en tiltagende kritisk holdning til statens politikk i Nord i perioden da Sovjetunionen løste seg opp.⁹⁴⁷

I forlengelsen av sitatet ovenfor, skriver Fjodorov at 'antisentrisme' idéer likevel ikke fikk noen bred støtte på Kolahalvøya. Det var ikke snakk om at Kola-regionen utfordret sentralmaktens stilling som sådan, men at en ville gi innspill i hvilken retning den regionale politikken i nord burde ta.⁹⁴⁸

Fjodorov oppsummerer forholdet mellom sentralmyndigheten og Kola-regionen i Sovjetunionen i etterkrigstida i en fortolkning som kan kalles en gjensidig og nytteorientert tiltrekning og avhengighet:

---

⁹⁴⁴ Fjodorov 2009, s. 365.

⁹⁴⁵ Fjodorov 2009, s. 365.

⁹⁴⁶ Fjodorov 2009, s. 365.

⁹⁴⁷ Fjodorov 2009, s. 365.

⁹⁴⁸ Fjodorov 2009, s. 366.

På den ene siden førte Kola-regionens økte strategiske status til en økt tiltrekningskraft overfor sentrum. På den annen side opplevde Kola-periferien, som utvidet sine behov og forvandlet seg til en region, en økt avhengighet av sentrum, som tradisjonelt hadde sørget for Kolahalvøyas nødvendigheter. De voksende spenningene mellom sentrum og Kola-regionen var for øvrig så vidt ubetydelige at de ikke i reell forstand utgjorde en trussel mot systemet av strategiske forbindelser, som grunnleggende sett innebar en streben mot sentrum.⁹⁴⁹

Fjodorov forstår Kola-regionens historie utfra en statsorientert synsvinkel, som en region som i mangt er priggitt de sikkerhetspolitiske, geopolitiske og strategiske vurderinger som tas i hovedstaden. Denne betraktningen bunner i naturgitte premisser; Kolahalvøya som en grenseregion, som en korridor til det åpne Atlanterhavet, og som råvareleverandør til den russiske økonomien. I Fjodorovs framstilling av Kolahalvøyas historie, blir det dermed en samvariasjon mellom sentrums vurderinger av 'ytre farer' i nord og sentrums ressursbruk og oppmerksomhet rettet mot Kola. Samvariasjonen mellom de geopolitiske vurderingene i sentrum og oppmerksomheten som blir gitt Kolahalvøya ser da ut til å ha en relasjon til de reelle historiske trussel-erfaringene i Nord-Russland. Her viser Fjodorovs beretning, særlig når det gjelder den eldre historien, en tendens i at det særlig er når de ytre farene i nord allerede har materialisert seg, i konkrete angrep, at sentrums oppmerksomhet mot Kolahalvøya får et etterfølgende oppsving.

Dette kan motivere en paradoksal situasjon vi berørte ovenfor i kapittel 6. Forestillingen i sentrum om en latent trussel mot Kola-regionen som en grenseperiferi kan få positive følgekonskvenser for regionen i form av økte ressurser. En annen konsekvens Fjodorovs beretning byr leseren å trekke, er at en sterk og rik stat og sentralmakt er gunstig, om ikke avgjørende, for Kola-regionen, gitt regionens historiske statsavhengighet. Fjodorovs regionalhistorie ser ut til å relatere seg til en historiografisk tradisjon som ligger trygt innenfor en statsorientert forståelsesramme, selv om han aktualiserer regionen og vektlegger regionale særtrekk.

Fjodorovs positive vurdering av forholdet mellom sentrum og Kola-regionen ligger også oppe i dagen når han uttaler at deres gjensidige forbindelser gjennom hele historien har vært konstruktive, med unntak av perioden 1918–1920, da forbindelsen mellom periferien og

---

⁹⁴⁹ Fjodorov 2009, s. 366.

sentrum ble brutt, noe som førte til at selve statsmakten veltet og til utenlandsk innblanding.⁹⁵⁰

Fjodorov utvikler synspunktet om ‘gjensidig avhengighet’ og Kola-regionens streben mot sentrum:

I det hele tatt kan «Kola-projeksjonen» regnes som en av de aller mest sentral-strebende retningene av strategisk samhandling innenfor grensene til det russiske rom. Fullstendig lovmessig avfødte dette fenomenet den omstendighet, at sentrum og Kola-regionen som utkant trengte hverandre. Hvis sentrum traktet etter Arktis som en tilgang til strategiske resurser, så traktet «utkanten» etter å bli kompensert for en natur-geografisk ekstremitet.⁹⁵¹

Det særegne ved Kola-regionen i en russisk og sovjetisk kontekst, som ifølge Fjodorov på ulike måter ble bekreftet av sentrums måte å forholde seg til regionen på, bidro også til at den regionale identiteten tok denne idéen om gjensidig avhengighet opp i seg. Samtidig ser Fjodorov det slik at Kola-periferiens avhengighet av sentrum la en demper på de regionale ambisjonene.⁹⁵²

Idéen om at selve den regionale identitetsdannelsen på Kolahalvøya langt på vei var bestemt av sentralmyndighetenes prioriteringer, fortolkninger og initiativ, kommer fram i dette særdeles vanskelig tilgjengelige sitatet:

Ettersom Kolahalvøyas regionale profil var underlagt en evolusjon som var sterkt påvirket av de skiftende prioriteringene til sentrum, gjorde den asymmetriske «strategiske» regionaliseringen rommet mer elastisk.⁹⁵³

Avslutningsvis vender Fjodorov tilbake til poenget med å se den russiske statens utvikling som både kjennetegnet og bestemt av bevegelser i de ulike himmelretningene, og kritiserer den historiografiske tradisjonen som gir forrang til den kontinentale øst-vest orienterte fortolkningsrammen for den russiske statens ‘streben og utvikling’. Fjodorov ser det ikke bare slik at nord-sør akse har vært bestemmende for Russlands selvforståelse og utvikling, men at denne dimensjonen har hatt en voksende betydning over tid. Innad i den nordlige retningen, ser Fjodorov to dels konkurrerende vektorer, Kolahalvøya og St. Petersburg, hvor det bare er Kola-regionen som er nordlig i absolutt geografisk forstand. Den framvoksende forståelsen av

---

⁹⁵⁰ Fjodorov 2009, s. 369.

⁹⁵¹ Fjodorov 2009, s. 369.

⁹⁵² Fjodorov 2009, s. 369–370.

⁹⁵³ Fjodorov 2009, s. 370.

Kolahalvøyas strategiske potensiale, som særlig bredte om seg fra slutten av 1800-tallet, styrket da rollen til Det russiske nord og den nordlige retningen på bekostning av den baltiske retningen, som hadde dominert den russiske forståelsen siden Peter den store.⁹⁵⁴

Fjodorovs kritikk er i første rekke rettet mot historiografien, som han mener i utilstrekkelig grad har anerkjent den nordlige vektor og Kolahalvøyas rolle i fortolkningen av den russiske historien. Han etterlyser samtidig tilsvarende prosjekter i de andre nordlige regionene.⁹⁵⁵

---

⁹⁵⁴ Fjodorov 2009, s. 370.

⁹⁵⁵ Fjodorov 2009, s. 371–372.

6.5. Oppsummering

Universitetet i Murmansk, MAGU, er det yngste universitetet (2002) av de tre institusjonene som etablerer det forskningshistoriske rammeverket for denne avhandlingen. Før dette var institusjonen organisert som pedagogisk institutt, og som i Arkhangelsk, var instituttets primær oppgave utdanning av lærere til skolene i fylket. Selv om den bredere institusjonelle forskningshistorien i streng forstand ikke har hatt de samme strukturelle rammene som Tromsø, og heller ikke Arkhangelsk, når det gjelder den postsovjetiske epoken, var instituttets to ledende historikere, Usjakov og Kiseljov, svært produktive, og publiserte flere lokal- og regionalhistoriske framstillinger i den studerte perioden.

Som en analogi til situasjonen i Arkhangelsk, har den historiske forskningsaktiviteten ved MAGU og dens forløpere hatt Kolahalvøya som ramme. De sovjetiske murmanskhistorikerne kalte denne aktiviteten (historisk) hjemstedforskning. Den yngre murmanskhistorikeren Fjodorov, har beskrevet sin egen stedlige forskningsaktivitet, hvor det er Kolahalvøyas historie som har vært hans tema, for (historisk) regionforskning. Når det gjelder murmansktradisjonen mer overordnet, er det liten tvil om at det er halvøyas moderne historie fra det 20. århundret som har fått mest oppmerksomhet. Dette henger sammen med at det først var på 1900-tallet at halvøya til fulle ble integrert i Russland og fikk en tallrik østslavisk befolkning. Til forskjell fra i Arkhangelsk, har det derfor ikke vært den samme tendensen til å legge vekt på forestillinger om Kolahalvøyas rolle i framveksten av Den russiske staten og kulturen i de postsovjetiske regionalhistoriske framstillingene. Murmansk by og Murmansk fylke har i det hele tatt en sterkere forbindelse til den sovjetiske perioden enn Arkhangelsk.

I tradisjonen selv, har det blitt hevdet at murmanskhistorikerne har hatt en sterkere sentrumsstreben enn i Arkhangelsk. Tekstanalysen av de sentrale regionalhistoriske framstillingene i murmansktradisjonen gir delvis støtte for et slikt synspunkt. De regionalhistoriske framstillingene fra Murmansk som skriver seg fra perioden før 1991, la primært vekt på regionens enhet og parallellitet med den generelle russiske og sovjetiske historien. Dette gjaldt ikke minst framstillingene som handlet om den sovjetiske historien. Med dette utgangspunktet var det et ganske begrenset rom for å legge vekt på regionale særegenheter. Noen motiver og temaer med referanse til den førrevolusjonære historien på Kolahalvøya er likevel berettiget slik at det er mulig å lese de som eksempler på regional særegenhet og agens. Et av de viktigste motivene i den relasjonen, er forestillingen om

Kolahalvøyas historiske rolle som grenseperiferi og militært bolverk for Russland og den russiske staten.

I den nyere murmanskhistoriografien fra 2000-tallet forbundet med historikeren Fjodorov, er det regionalistiske sinnelaget i noen sammenhenger tydeligere, ikke minst i den analyserte teksten fra 2004. Det sentrale 'regionalistiske' motivet i Fjodorovs regionalhistoriske framstillinger – i betydningen å understreke regionale særtrekk og kvaliteter som er varige og viktige og som derfor fortjener oppmerksomhet – er å vektlegge den gjensidige nytten og avhengigheten mellom Kolahalvøya som en grenseperiferi og Den russiske staten. De regionale kvalitetene som blir vektlagt i denne formen for en statsorientert regionalisme, er regionens geografiske plassering og geopolitiske rolle, heller enn opprinnelig russiskhet og andre kvalitative egenskaper ved den kulturelle historien på stedet.

Hvis vi ser på forskningshistorien i Murmansk overordnet tematisk og sammenligner med tradisjonen i Tromsø, ser vi at den etniske historien har fått mindre oppmerksomhet i Murmansk. Dette gjelder i alle fall framstillingene som handler om sovjetperioden, og, ser det ut til, den nyere historiografien. I Usjakovs framstilling (1972) om Kolahalvøyas førrevolusjonære historie, så vi derimot at det samiske temaet fikk mye oppmerksomhet. Et annet tema som uten tvil er sentralt i Murmansk, er Den store fedrelandskrigen. Dette kommer også til uttrykk i de regionalhistoriske framstillingene som er analysert i dette kapittelet. Basert på MAGU-historikernes selvpresentasjoner, så vi også at krigshistorien har vært et etterspurt tema de siste årene. Stedets polare historie har fått en del oppmerksomhet i de tekstene som ble analysert i dette kapittelet, men framstår likevel ikke som et så sentralt regionalt tema som i arkhangelstradisjonen.

Metodologisk og analytisk, så vi også at det romlig komparative har stått langt svakere i Murmansk enn i Tromsø. I gjennomgangen av arkhangelstradisjonen registrerte vi en sterk motivasjon til å gi regionen betydning utenfor regionens egne grenser. Dette fenomenet, som var særlig sterkt tilstede i Bulatovs regionalhistorie, skal ha hatt en opprinnelse allerede i den seinsovjetiske arkhangelshistoriografien forbundet med Frumenkov. Et motsvar til denne ekspansive grenseoverskridende regionale historiografien gjenfinnes ikke i Murmansk.

Når det gjelder murmanskhistorikerne og den postsovjetiske revisjonismen på 1990-tallet, har den ikke vært like sporbar i de brede regionalhistoriske framstillingene. Som nevnt ble både Usjakovs og Kiseljovs framstillinger fra 1970-tallet gjenutgitt på 1990-tallet, men uten å bli

revidert i dybden. Derimot fikk en historiker som Kiseljov trykket en del større artikler og artikkelserier i den lokale pressen på 1990-tallet, som relaterte seg til en del temaer det tidligere hadde vært vanskelig eller umulig å behandle i sovjetepoken. Et eksempel på en slik tematikk, var «GULAG på Murman», som på 2000-tallet fikk et lite opptrykk i et hefteformat.

Utover behandlingen av slike og andre betente temaer, er det liten tvil om at forskningstradisjonen på 2000-tallet samlet sett framstod som mer pluralistisk, både når det gjaldt teoretiske synsvinkler, metode og temavalg enn hva som var tilfelle i sovjetperioden. Et tydelig uttrykk for dette, på et kollektivt og institusjonelt historiografisk plan, finnes i innledningsdelen til første bind i den regionale leksikonserien *Kolskaja entsiklopedija*, som kom ut i 2008.

Kapittel 7: Samarbeidsprosjektene

Et viktig fenomen i historieforskningstradisjonen ved UiT på 1990- og 2000-tallet, er kontaktene mellom nordnorske og nordrussiske historikere, og det vi kan kalle en vending nordover og østover, mot Russland og norsk-russiske relasjoner i nord, nordområdene og polar historie. De nordnorske historikernes orientering mot øst fra og med slutten av 1980-tallet, ble enda mer aktuell med oppløsningen av Sovjetunionen i 1991 og etableringen av Barentsregionen i januar 1993. I den forskningshistoriske litteraturen fra Murmansk og Arkhangelsk, framgår det at samarbeidet med de nordnorske historikerne framstår som både viktig og positivt for den vitenskapelige utviklingen ved institusjonene, og det er noe som gjerne vektlegges i de institusjonshistoriske beretningene og den historiografiske litteraturen om forskningen til enkelthistorikerne. I dette kapittelet vil det gis et kronologisk omriss av de mest sentrale hendelsene, prosjektene og utgivelsene som er knyttet til det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord og som involverte UiT-historikerne, i perioden fram til 2015.⁹⁵⁶

7.1. De innledende kontaktene og den første fasen (1986–1992)

Både på norsk og russisk side synes det å være stor enighet om hvilken hendelse som markerte begynnelsen på historikersamarbeidet i nord. Begynnelsen på denne historien er jekta Paulines ikoniske seilas fra Vardø til Arkhangelsk, hvor Pauline lå til havn 10-17. august 1986. Blant deltagerne i den norske delegasjonen var UiT-historikerne Henry Minde og Narve Fulsås, og konservator og historiker Pirjo Saariniemi (Vardø museum) og Waling T. Gorter-

---

⁹⁵⁶ Framstillingen i kapittel 7 er for en stor del basert på det intervju- og avismaterialet som framgår av kildefortegnelsen til denne avhandlingen, samt forordene og innledningene fra følgende utgivelser som skriver seg fra det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord og de multilaterale samarbeidsprosjektene mellom historikere i Barentsregionen: Bones og Mankova (red.) 2010, Büchten, Dzjakson og Nielsen (red.) 2004, Elenius (red.) 2006a, Elenius (red.) 2006b, Elenius (red.) 2007a, Elenius (red.) 2007b, Elenius (red.) 2015, Finstad et al. (red.) 1997, Goldin og Nielsen (red.) 1996, Holtsmark (red.) 2015, Myklebost og Nielsen (heftered.) 2017, Nielsen (heftered.) 1992, Nielsen og Opeide (red.) 1994, Nielsen (red.) 2014, Niemi 1988, Niemi (red.) 1992, Verigin et al. (red.) 2016.

Annen litteratur som er anvendt i utarbeidelsen av kapittelet, er Davydov, Gorter-Grønvik og Saariniemi 1986, Finstad 1996, Fisjman og Ivanovskaja 2007, Gorter-Grønvik 1986, (usignert artikkel) «Asymmetric neighborhood through the eyes of the historians. [...]» i Amber Bridge. International Newsmagazine 2013 no. 1(9), s.40–47.

Grønvik (Vadsø museum). Delegasjonen møtte russiske historikere og museumsfolk fra Arkhangelsk, og det ble lagt et grunnlag for det framtidige norsk-russiske historikersamarbeidet og samarbeidet mellom Universitetet i Tromsø og det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk. I en artikkel om Pauline-seilasen, publisert i *Varanger årbok 1986*, framgår det at Henry Minde, som leder for historieseksjonen ved Institutt for samfunnsvitenskap, framsatte et ønske om å få i stand en framtidig utveksling av studenter og lærere mellom UiT og det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk.⁹⁵⁷ Av rapporten framgår det også at en på russisk side, representert av blant annet historikerne Georgij Frumenkov og Vladimir Bulatov, ønsket å få i gang en «fellesforskning innen historie om erobringa av de arktiske områder», og at begge sider innså viktigheten av en «felles sammenlignende historieforskning av Nord-Europa»⁹⁵⁸.

Paulines besøk i Arkhangelsk fikk stor dekning i norske og sovjetiske media, hvor seilasen ble skildret som et fredsinitiativ. Når delegasjonen fikk en spesialtillatelse til å besøke Arkhangelsk – som var en lukket by for utlendinger - må det sees på bakgrunn av at reformatoren Mikhail Gorbatsjov i 1985 ble utnevnt til generalsekretær i Sovjetunionens kommunistiske parti. En annen storpolitisk hendelse fra denne perioden, som markerer åpningen for økt samarbeid i nord mer generelt, herunder samarbeidet mellom historikere på tvers av grensen mellom Norge og Sovjetunionen, er Gorbatsjovs murmansktales, som ble holdt 1. oktober 1987.

I den innledende fasen av historikersamarbeidet i nord, er det også på sin plass å nevne de kontaktene som utviklet seg mellom historikerne i Murmansk og Øst-Finnmark på slutten av 1980-tallet, og som blant annet lar seg spore i artikkelbidragene til Aleksej Kiseljov og Ivan Usjakov i *Varanger Årbok* for 1988 og 1989. Et av disse initiativene, som involverte nordnorske historikere og som hadde til formål å opprette og utvikle kontakt mellom norske og sovjetiske historikere og museumsfolk i nord, var Finnmark Museumslags besøk i Murmansk og Arkhangelsk i 1987. Delegasjonen, som bestod av bestyrer ved Sør-Varanger museum, Steinar Wikan, og Finnmarks fylkeskonservator, Einar Niemi, besøkte flere museer i Murmansk og Arkhangelsk, og det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk. I løpet av besøket ble det knyttet kontakter med arkhangelskhistorikerne Mikhail Suprun, Vladimir Bulatov og Aleksander Davydov.⁹⁵⁹

---

⁹⁵⁷ Davydov, Gorter-Grønvik og Saariniemi 1986, s. 178–185.

⁹⁵⁸ Davydov, Gorter-Grønvik og Saariniemi 1986, s. 182–183.

⁹⁵⁹ Niemi 1988.

I Arkhangelsk-tradisjonen er det vanlig å vise til den årlige konferansen om studiet av Fennoscandinavia i regi av det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk, som i 1989 også hadde deltagelse av historikere fra Norge og de andre nordiske landene. En annen historiografisk hendelse i Arkhangelsk-tradisjonen, som signaliserte den gryende orienteringen mot de norsk-russiske relasjoner i nord i *glasnost*-perioden, var utgivelsen av boka *Norge og Russlands historiske forbindelser (Istoritsjeskije svjazi Norvegii i Rossii)* til ære for Vardø bys 200-årsjubileum i 1989.⁹⁶⁰

Lokalt ved Universitetet i Tromsø var det også hendelser på det institusjonelle planet på slutten av 1980-tallet som beredte grunnen for samarbeidsrelasjonene mellom nordnorske og nordrussiske historikere. En slik hendelse var universitetets vedtak om opprettelse av et nordområdeprofessorat i 1988. Jens Petter Nielsen tiltrådte denne stillingen i 1990. Med ansettelsen av en russiskkyndig historiker med bred forskningsbakgrunn på russisk og nordnorsk historie, lå det godt til rette for å utvikle samarbeidet mellom norske og russiske historikere i nord. Det gryende historikersamarbeidet mellom Pomoruniversitetet i Arkhangelsk⁹⁶¹ og Universitetet i Tromsø ble formalisert i 1991.

7.2. Felles historieprosjekter og artikkelsamlinger (1992–2006)

Både den institusjonelle viljen og de institusjonelle forutsetningene for et samarbeid mellom norske og russiske historikere i nord var således på plass allerede før Sovjetunionens oppløsning, som ble innledet med augustkuppet høsten 1991. Kontaktene var opprettet, og det praktiske samarbeidet var allerede i gang. I Tromsø var det opprinnelig planlagt en stor norsk-russisk historikerkonferanse til 75-årsmarkeringen av Oktoberrevolusjonen i november 1992. Oppløsningen av Sovjetunionen høsten 1991 førte til at konferansens tema og tittel ble endret til «Norsk-russiske forbindelser ca. 1814–1917. Historie og kultur». I lys av den samtidige politiske utviklingen i Russland, var det nå mer interesse knyttet til den russiske historien fra tsar-tida enn revolusjonshistorie. Konferansen ble avholdt ved Universitetet i Tromsø 6–8 november 1992. Blant historikerne fra UiT som holdt innlegg på konferansen, og som kom til

---

⁹⁶⁰ Goldin og Nielsen 1996, s. 3.

⁹⁶¹ Som det framgår av avhandlingens del 5.1. ble det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk omdannet til pedagogisk universitet i 1991; fra 1993 ble det hetende Det statlige internasjonale Pomoruniversitetet, og fra 1996 Det statlige Pomoruniversitetet.

å delta aktivt i ulike samarbeidsprosjekter på 1990- og 2000-tallet, finner vi Einar Niemi, Randi Rønning Balsvik og Jens Petter Nielsen. I tillegg bidro to av historieseksjonens nordområdestipendiater, Bjørg Evjen og Fredrik Fagertun, med kommentar-bidrag. Blant Arkhangelsk-historikerne som holdt innlegg og som opptrer hyppig i historiografien knyttet til det videre samarbeidet og den stedlige historieforskningen i Arkhangelsk, finner vi Anatolij Kuratov, Nikolaj Terebikhin, Aleksandr Davydov, Vladimir Bulatov og Mikhail Suprun.

Dette var den første norsk-russiske historikerkonferansen noensinne. I rapporten fra konferansen, utgitt i bokform i 1994, framgår det at formålet med konferansen «var å få i gang en direkte dialog mellom norske og russiske historikere»⁹⁶². Det blir også vist til viktigheten av å «studere f.eks. perioden 1814–1917, da forbindelsene mellom befolkningen på begge sider av grensen var særlig livlige, med pomorhandelen som det viktigste bindeleddet.»⁹⁶³.

I dette kapittelet skal vi ikke gå inn på en tekstmær analyse av enkeltbidragene i de ulike publikasjonene som skriver seg fra samarbeidsprosjektene eller verkene i sin helhet. Likevel er det verdt å trekke fram noen av de erfaringene og vurderingene som historikerne gjorde seg allerede på dette tidlige stadiet av samarbeidsprosjektene, og som framkommer av konferanserapporten. En erfaring, som også har kommet til uttrykk i flere seinere sammenhenger, er de nordnorske historikernes syn på at den russiske historieforskningen og historieformidlingen har en tendens til å være deskriptiv og faktaorientert:

Symposiet gav også grunnlag for å hevde at den russiske forskningen, som i sovjetperioden var sterkt politisk og teoretisk styrt, i sin nåværende fase hovedsakelig er empiristisk orientert, med vekt på arkivgranskning. De russiske historikerne er inne i en fase der de søker etter et nytt teoretisk fundament og en ny faglig profil.⁹⁶⁴

En annen oppfatning, som i konferanserapporten ble tilskrevet Einar Niemi, var at konferansen hadde vist en tendens til en politisk og gjerne eksogen historieforskning, det vil si at regionens historie tidligere gjerne hadde blitt betraktet fra et synspunkt utenfor nordområdene.⁹⁶⁵ Denne erfaringen ser også ut til å ha nedfelt seg i selve tittelen på rapporten – «Den menneskelige dimensjon i nordområdene» - som nettopp peker på behovet for et mer regionalt forankret 'folk til folk'-perspektiv. I Niemis oversiktsartikkel om de historiske norsk-russiske relasjoner er det også vist til idéen om en grunnleggende asymmetri i

---

⁹⁶² Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 4.

⁹⁶³ Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 3.

⁹⁶⁴ Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 4–5 .

⁹⁶⁵ Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 5.

‘forbindelsenes realhistorie’.⁹⁶⁶ Som gjennomgangen nedenfor vil vise, kom asymmetri-begrepet til å bli videreutviklet og stå som en sentral kategori i forskningen på de norsk-russiske relasjonene i nord på 2000-tallet. Tanken om behovet for en regional historieforskning fra et ‘innenfra’-perspektiv i nord, ser også ut til å ha fått gjennomslag i de store regionale historieprosjektene på 2000-tallet, knyttet til de norsk-russiske forbindelsene og Barentsregionen. Denne forestillingen om verdien av en regional og lokal historieforskning innenfra, eller nedenfra, har da noen likhetstrekk med den overordnede idéen som var retningsgivende for mye av forskningsaktiviteten på historieseksjonen ved UiT på 1970- og 1980-tallet, men da gjerne med regionen Nord-Norge som den primære geografiske rammen. Konferansen i Tromsø i november 1992 ble således den første omfattende manifestasjonen av det norsk-russiske historikersamarbeidet mellom UiT og universitetet i Arkhangelsk. En annen historiografisk begivenhet i dette samarbeidet i Tromsø høsten 1992, var *Ottar*-utgivelsen «Norge og Russland i nord», med artikkelbidrag fra både norske og russiske historikere, hvor Jens Petter Nielsen var hefteredaktør. I 1992 ble også boka *Pomor. Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år* utgitt. Boka ble redigert av Einar Niemi, og er en artikkelsamling skrevet av nordnorske historikere. Også denne boka ble en begivenhet i historiografien i russlandforskningen i Tromsø, og er med på å markere den østlige vendingen i forskningstematikken ved historieseksjonen på UiT.

1992 var et begivenhetsrikt år i historikersamarbeidet mellom norske og russiske historikere. Det var også det året da Thorvald Stoltenberg lanserte idéen om Barentsregionen på årsmøte i Troms Arbeiderparti. Som poengtert av Jens Petter Nielsen i seinere skrifter, er det likevel ikke slik at de historiografiske begivenhetene knyttet til det norsk-russiske historikersamarbeidet som materialiserte seg i Tromsø i 1992 kan sees som et resultat av Det norske utenriksdepartementets regionprosjekt i nordområdene. Historikersamarbeidet, som nå fikk sitt synlige resultat i konferansen og utgivelsene i 1992, hadde allerede vart i flere år.⁹⁶⁷ Selv om det norsk-russiske historikersamarbeidet og den transnasjonale regionale historieforskningen i nord og den ‘østlige vendinga’ i forskningstradisjonen i Tromsø således ikke bør reduseres til en konsekvens av norsk utenrikspolitikk, men så å si har en tidligere og mer selvstendig opprinnelse og motivasjon, framstod dette forskningssamarbeidet åpenbart

---

⁹⁶⁶ Niemi 1994 s. 9.

⁹⁶⁷ Se Nielsen (red.) 2014, s.16–18.

som et positivt fenomen også for pådriverne for Barentsregionen og det norsk-russiske samarbeidet, både regionalt og sentralt.

Etter etableringen av Barentsregionen i Kirkenes i januar 1993, ble samarbeidsflatene mellom UiT og universitetet i Arkhangelsk utvidet. I juni 1993 var Arkhangelsk vertskap for en stor delegasjon fra Tromsø og en konferanse som var viet forskning og utdanning i Barentsregionen. Her deltok også de to landenes utenriksministre Johan Jørgen Holst og Andrej Kozyrev, som åpnet Norsk-Pomor universitetssenter.⁹⁶⁸

I 1993 ble det også satt i gang to historieprosjekter som involverte historieseksjonen ved UiT og historikerne ved universitetet i Arkhangelsk. Det ene prosjektet var et 'bilateralt' samarbeidsprosjekt mellom Det statlige internasjonale pomoruniversitetet i Arkhangelsk og Universitetet i Tromsø, som ledet til utgivelsen av artikkelsamlingen *Frykt og forventning. Russland og Norge i det 20. århundret*, utgitt i 1996. Redaktørene for utgivelsen var Vladislav Goldin og Jens Petter Nielsen, og boka kom også ut i en russisk utgave i 1997. Til forskjell fra de ovenfor omtalte utgivelsene, som primært var vinklet mot norsk-russiske forbindelser i nordområdene før 1917, er tematikken for artiklene i denne utgivelsen fra 1900-tallets historie, og de geografiske rammene er ikke begrenset til nordområdene. I tillegg til bidrag fra UiT-historikerne Nielsen, Fagertun og Niemi, inneholder utgivelsen også bidrag fra historikerne Tom Kristiansen og Sven G. Holtsmark, begge to tilknyttet Institutt for Forsvarsstudier (IFS) ved Forsvarets høyskole i Oslo. Som det vil framgå av gjennomgangen nedenfor kom IFS til å bli en annen viktig institusjon på norsk side i det gryende norsk-russiske historikersamarbeidet når det gjaldt den mellomstatlige, politiske og militære historien i relasjonen mellom Norge og Sovjetunionen. Fra Arkhangelsk-historikerne, inneholder samlingen artikler av tidligere nevnte Goldin, Bulatov og Suprun, samt Tatjana Teterevljova og Andrej Repnevskij, som begge to også kom til å bidra i seinere samarbeidsprosjekter. Fra Murmansk er historikerne Aleksej Kiseljov og Tatjana Kiseljova representert med et artikkelbidrag.

I forordet kommer redaktørene inn på hvordan de siste årenes samarbeid og bestrebelser på å skape en samarbeidsregion i nord hadde aktualisert behovet for forskning på det historiske forholdet mellom Norge og Russland, samtidig som «studiet av de norsk-russiske relasjoner som forskningsfelt befinner seg i et tidlig stadium av sin utvikling»⁹⁶⁹. Redaktørene gjentar

---

⁹⁶⁸ «Asymmetric neighborhood through the eyes of the historians. [...]», s.42.

⁹⁶⁹ Goldin og Nielsen (red.) 1996, s. 5.

også verdien av en faglig dialog, samtidig som de anerkjenner at fagtradisjonene fortsatt er preget av ulike tradisjoner.⁹⁷⁰

Det andre vesentlige samarbeidsprosjektet som involverte norske og russiske historikere som ble initiert i Tromsø i 1993, foregikk innenfor rammene av det vi kan kalle det 'multilaterale' samarbeidet, som i tillegg til norske og russiske historikere fra nord, også inkluderte svenske og finske historikere ved universitetene i Umeå og Oulu. Dette 'utvidede nordkalotten-samarbeidet' hadde et klart makroregionalt preg, og aktualiserte særlig kategorier som etnisk historie, regionalisering og regionalisme, modernitet og integrasjon, for å nevne noe. Det delprosjektet som også involverte historikere fra Arkhangelsk, bar navnet «State, Religion and Ethnicity in the North from A.D. 700 until 1990», og var virksomt i perioden 1995–1997. Som poengtert av den svenske historikeren Lars Elenius i seinere skrifter⁹⁷¹, hadde dette prosjektet likevel en relativt tynn russisk deltagelse. Dette framgår også av rapporten *Stat, religion, etnisitet* fra Skibotn-konferansen 27–29. mai 1996⁹⁷², hvor kun to av de tretti bidragene er russiske. De to russiske bidragene er skrevet av de tidligere nevnte Arkhangelsk-historikerne Goldin og Terebikhin. Blant artikkelforfatterne fra UiT var historikerne Minde, Evjen og Niemi, som allerede er nevnt tidligere i dette kapittelet. UiT-historikerne Hallvard Tjelmeland og Lars Ivar Hansen, som begge deltok i det store multilaterale samarbeidsprosjektet med Barentsregionen som den geografiske rammen på 2000-tallet, trer også inn i historiografien til det norsk-russiske historikersamarbeidet med artikkelbidrag i denne utgivelsen. Alf Ragnar Nielssen var en annen av UiT-historikerne som deltok aktivt i det norsk-russiske historikersamarbeidet på 1990-tallet, og som har et bidrag i rapporten fra Skibotn-konferansen.⁹⁷³

Samarbeidet mellom universitetshistorikerne i Tromsø og historikerne ved det pedagogiske instituttet i Murmansk (MGPI) fikk en institusjonell ramme først på andre halvdel av 1990-tallet, selv om murmanskhistorikerne Kiseljov og Usjakov allerede på slutten av 1980-tallet og første halvdel av 1990-tallet var publisert i *Varanger Årbok* og *Ottar*. På begynnelsen av 1990-tallet var det Universitetet i Groningen i Nederland som var den viktigste utenlandske partneren for MGPI, mens samarbeidet med Tromsø, via både lærerutdanninga og etter hvert universitetet, fikk en mer framtrædende rolle på andre halvdel av 1990-tallet og 2000-tallet. Historieseksjonen ved UiT deltok i et historieprosjekt med MGPI-historikerne i perioden

---

⁹⁷⁰ Goldin og Nielsen (red.) 1996, s. 3–6.

⁹⁷¹ Elenius (red.) 2006a, s. 8 og Elenius (red.) 2015, s. 12.

⁹⁷² Finstad et.al (red.) 1997.

⁹⁷³ Alf Ragnar Nielssen har vært professor ved Universitetet i Nordland / Nord universitet siden 2007.

1996–2000. Samarbeidet avfødte flere arbeidsmøter og seminarer, og ledet fram til en russiskspråklig lærebok utgitt i 2001: *Naboer i det høye nord. Russland og Norge. Fra de første kontakter til Barentssamarbeidet (Sosedj na krajnem Severe. Rossija i Norvegija. Ot pervykh kontaktov do Barentseva sotrudnitsjestva.)*. Redaksjonsrådet bestod av Alf Ragnar Nielszen, Jens Petter Nielsen, Vladimir Karelin, Aleksej Kiseljov og E.L. Krikun.

Kapittelbidragene som handler om norsk historie er skrevet av Lars Ivar Hansen, Einar Niemi, Narve Fulsås og Randi Rønning Balsvik. Blant forfatterne av de russiske kapittelbidragene, som handler om de norsk-russiske forbindelsene, finner vi blant annet Maria Ilitsjova, Ivan Usjakov, Vladimir Karelin, Aleksej Kiseljov og Tatjana Kiseljova.

Et annet multilateralt historikerprosjekt på 1990-tallet som hadde deltagelse fra Tromsø og Arkhangelsk, og som hadde nordområdene som tematikk, var INSROP (International Northern Sea Route Program). Dette var et omfattende internasjonalt forskningsprogram som handlet om Den nordlige sjørute (Nordøstpassasjen), og hvor et av feltene som ble undersøkt var Den nordlige sjørutes historie, hvor Jens Petter Nielsen var prosjektleder. Prosjektet, som varte i perioden 1993–1999, kom i stand etter et opprinnelig sovjetisk initiativ. Den norske partnerinstitusjonen i samarbeidet var Fridtjof Nansens Institutt. De russiske historikerne var representert ved Arkhangelsk-historikeren Vladimir Bulatov.⁹⁷⁴

I 1999 ble det inngått en avtale mellom den norske og den russiske regjeringen om å forberede en kulturhistorisk utstilling om Norge og Russland i anledning Norges 100-årsjubileum som uavhengig stat i 2005. Prosjektet ledet til de bilaterale utstillingene «Norge – Russland. Naboer gjennom 1000 år» som ble vist på Norsk folkemuseum i Oslo i perioden 2. juni til 31. oktober 2004, og utstillingen «*Rossija – Norvegija. Skvoz veka i granitsy.*»⁹⁷⁵, som ble vist på Russisk etnografisk museum i St. Petersburg i perioden 1. februar til 30. juni 2005. I tillegg ble det avholdt to internasjonale historiekonferanser i forbindelse med prosjektet. De to hovedutstillingene ble dokumentert i en omfangsrik bokutgivelse som inneholder historisk-tematiske artikler og en utstillingskatalog, utgitt på begge språk.⁹⁷⁶

Selv om heller ikke dette prosjektet primært var i regi av de nordlige universitetene, var det en markant deltagelse fra universitetet i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk. Blant deltagerne fra UiT, var Jens Petter Nielsen, som var en av redaktørene for den ovenfor nevnte

---

⁹⁷⁴ <https://www.fni.no/projects/international-northern-sea-route-programme-insrop-article318-277.html>, lest 12.09.2018; «Det ukjente spillet i Arktis» (Dagbladet, 13.01.2018).

⁹⁷⁵ «Russland – Norge. Gjennom århundrer og grenser.»

⁹⁷⁶ For den norske utgaven, se Büchten, Dzjakson og Nielsen (red.) 2004.

bokutgivelsen og den mest sentrale deltageren fra norsk side. En annen UiT-historiker som deltok i prosjektet, og som med det trådte inn i historiografien knyttet til historikersamarbeidet i nord, var Marianne Neerland Soleim. Soleim, som har doktorgrad i historie fra UiT med temaet sovjetiske krigsfanger i Norge under andre verdenskrig, kom til å bli en aktiv deltager i det norsk-russiske samarbeidet seinere på 2000-tallet, både som leder for Barentsinstituttet ved UiT i Kirkenes, og i de seinere årene, som historiker ved AHR på UiT i Tromsø. Fra Arkhangelsk deltok historikerne Repnevskij, Suprun og Teterevljova, som allerede er nevnt tidligere i kapitlet, samt Ruslan Peresadilo, som blant annet har forsket på de norske kolonistene på murmanskysten. Fra Murmansk deltok tidligere nevnte Karelin. En av de russiske hovedstadshistorikerne som deltok i dette prosjektet og som bør nevnes særskilt i denne sammenhengen, ettersom han har vært sentral i samarbeidsrelasjonene mellom de nordrussiske og nordnorske historikerne og institusjonene på 2000-tallet, er Aleksej Komarov. Komarov er seniorforsker ved Institutt for generell historie ved Det russiske vitenskapsakademi i Moskva og professor II ved UiT. Komarov har også vært en hyppig gjesteforeleser ved de nordrussiske universitetene.

Utstillingsprosjektet «Norge – Russland. Naboer gjennom 1000 år.» framstår også som en del av forhistorien til det neste store norsk-russiske historikerprosjektet, «Det asymmetriske naboskap. Norge og Russland 1814–2014». Her var det UiT som hadde den ledende rollen, og prosjektet er nærmere omtalt nedenfor i dette kapitlet.⁹⁷⁷

En artikkelsamling som henger sammen med det norsk-russiske utstillingsprosjektet i 2004 og 2005, og som inneholder flere bidrag fra nordnorske og nordrussiske historikere, er rapporten fra konferansen «Russia – Norway. Physical and Symbolic Borders»⁹⁷⁸, som ble holdt på Det norske universitetssenteret i St. Petersburg, i regi av Institutt for historie ved UiT, i april 2005. Utgivelsen inneholder artikkelbidrag av UiT-historikerne Nielsen, Hansen og Niemi. Den russiske historikeren Tatjana Jackson bør også nevnes i forbindelse med utstillingsprosjektet og denne utgivelsen, hvor hun har artikkelbidrag. Jackson hadde i denne perioden en professor-II stilling ved UiT. En av de yngre UiT-historikerne som kom til å bli sentral i det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord på 2000-tallet, og som trådte inn i den norsk-russiske historiografien i denne perioden, er Kari Aga Myklebost. Myklebosts artikkel i den ovenfor nevnte konferanserapporten, var tematisk forbundet med hennes doktorgradsavhandling fra 2010 – «Borealisme og kulturnasjonalisme. Bilder av nord i norsk

---

⁹⁷⁷ Se delkapittel 7.3.

⁹⁷⁸ Jackson og Nielsen (red.) 2005.

og russisk folkeminnegranskning 1830–1920». De nordrussiske artikkelbidragene til denne konferansen var ved Arkhangelsk-historikerne Peresadilo, Teterevljova og Repnevskij.

Den siste av de historiografiske hendelsene fra begynnelsen av 2000-tallet som skal trekkes fram i denne kronologiske oversikten, når det handler om den ‘bilaterale’ siden av det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord, er boka *In the North My Nest is Made. Studies in the History of the Murman Colonization 1860–1940*⁹⁷⁹. I redaktørens forord til boka, står det at idéen til boka oppstod på en internasjonal historikerkonferanse i Arkhangelsk i 2001, hvor ett av temaene som fikk særlig stor oppmerksomhet var koloniseringen av Murmansk-kysten. Selve utgivelsen var et samarbeid mellom Det europeiske universitetet i St. Petersburg og UiT. Fra Tromsø inneholder samlingen artikkelbidrag fra historikerne Jens Petter Nielsen og Jukka Nyssönen. Fra Arkhangelsk er det artikkelbidrag fra Ruslan Davydov⁹⁸⁰ og Ruslan Peresadilo. Murmansk-historikeren Aleksandr Portsel, som har vært historiker ved Murmansk statlige tekniske universitetet, og som har deltatt i det seinere norsk-russiske historikersamarbeidet på 2000-tallet, har også et artikkelbidrag i denne utgivelsen.

Selv om hovedfokuset i dette kapittelet er det norsk-russiske ‘bilaterale’ historikersamarbeidet i nord, kommer vi heller ikke utenom det vide multilaterale historikersamarbeidet og nettverket i Barentsregionen som er forbundet med initiativet til den svenske historikeren Lars Elenius, som nå er professor ved Universitetet i Umeå. Dette nettverket, som hadde hele Barentsregionen som nedslagsfelt, ble også en av de viktige plattformene for møtet mellom de nordnorske og nordrussiske historikerne på 2000-tallet. I vid forstand, er det mulig å se dette nettverket som en videreføring av prosjektet «State, Religion and Ethnicity in the North from A.D. 700 until 1990», som er omtalt ovenfor i dette kapittelet, og som opprinnelig ble initiert på en *workshop* i Tromsø høsten 1993.

Elenius-initiativets mer umiddelbare forhistorie, derimot, tok til høsten 2001, da han fra svensk regjeringshold ble bedt om å se på muligheten for å skrive en historiebok om Barentsregionen.⁹⁸¹ Dette ledet etter hvert til prosjektet og nettverket «The Modernisation Process in the Barents Region», som var virksomt i perioden 2004–2006, og som materialiserte seg i tre brede historikerkonferanser med norsk, svensk, finsk og russisk deltagelse, og som ble dokumentert gjennom en egen serie av konferanserapporter. Dette

---

⁹⁷⁹ Jurtsjenko og Nielsen (red.) 2006.

⁹⁸⁰ For øvrig sønn av tidligere nevnte Arkhangelsk-historiker Aleksandr Davydov, som var en av de sentrale aktørene i den tidlige fasen av samarbeidsrelasjonene.

⁹⁸¹ Elenius (red.) 2015, s. 9.

nettverket hadde deltagelse fra universitetene i Tromsø, Luleå, Umeå, Oulu, Murmansk, Arkhangelsk, Syktyvkar og Petrozavodsk. De norske medlemmene av styringsgruppa til dette prosjektet, var Einar Niemi og Kari Aga Myklebost. Fra russisk side, finner vi Sergej Verigin (Petrozavodsk), Vladislav Goldin og Mikhail Suprun (begge Arkhangelsk), og seinere også Maria Ilitsjova (Murmansk).⁹⁸²

7.3. Samskrevet historie (2007–2015)

De multilaterale konferansene med Barentsregionen som den geografiske overbygningen og ramme, viste seg fruktbare, både metodologisk og historievitenskapelig. Konferansene hadde også en viktig ‘vitenskapssosiologisk funksjon’, ved at det ble en arena hvor historikerne i nord kunne knytte og videreutvikle kontaktene på tvers av landegrensene. Den viktigste historiografiske begivenheten forbundet med dette prosjektet, var utgivelsen av kollektivverket *The Barents Region. A Transnational history of Subarctic Northern Europe* i 2015, supplert av et Barentsleksikon i to bind, utgitt året etter.⁹⁸³ Med dette var selve Barentsregionens historie utgitt mellom to permer, og de metodologiske, framstillingstekniske og sentrale teoretiske spørsmålene rundt dette, er det gjort utførlig rede for i redaktørens forord og innledning.⁹⁸⁴

Vi kan også lese verket som en del av den historiografien som overlapper med historiografien til det norsk-russiske historikersamarbeidet i mer snever forstand. I *The Barents Region* finner vi UiT-historikerne Hallvard Tjelmeland som medredaktør og forfatter og Einar Niemi som konsultativ redaktør (*assistant editor*). I tillegg gjenfinner vi flere av de andre UiT-historikerne som har deltatt i det norsk-russiske historikersamarbeidet siden 1990-tallet som forfattere av Barentsregionens historie: Randi Rønning Balsvik, Lars Ivar Hansen, og Jens Petter Nielsen. UiT-historikeren Rune Blix Hagen er også blant forfatterne av *The Barents Region*. Murmansk-historikerne er også godt representert blant forfatterne, med Denis Beljajev, Vladimir Karelin og Aleksej Kiseljov, mens Arkhangelsk-tradisjonens innslag i boka derimot er begrenset til forfatterbidraget til Vladislav Goldin.

Det foreløpig største samarbeidsprosjektet mellom norske og russiske historikere, er prosjektet «Det asymmetriske naboskap. Norge og Russland 1814–2014.», som startet i 2008,

---

⁹⁸² Elenius (red.) 2006a, s. 15 og Elenius (red.) 2007, s. 13.

⁹⁸³ Elenius (red.) 2015, Olsson (red.) 2016a, Olsson (red.) 2016b.

⁹⁸⁴ Se Elenius (red.) 2015, s. 9–27.

og som ledet til utgivelsene *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814–1917* (2014), og *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014* (2015).⁹⁸⁵ De to bindene føyer seg sammen med bokprosjektene *Nordnorsk kulturhistorie* i to bind (1994), og *Norsk polarhistorie* i tre bind (2004) inn i rekken av de store historiografiske begivenhetene i utgivelseshistorikken forbundet med UiT-historikerne. Prosjektet ble initiert og ledet av Institutt for historie og religionsvitenskap ved UiT. Samarbeidspartnerne til UiT har vært Det nordlige (arktiske) føderale universitet i Arkhangelsk, Det russiske vitenskapsakademi i Moskva og Institutt for forsvarsstudier (IFS) ved Forsvarets Høgskole i Oslo. Jens Petter Nielsen var leder for prosjektet i sin helhet og redaktør for bind 1, mens Sven G. Holtmark ved IFS var redaktør for bind 2. Det første bindet er også oversatt til russisk⁹⁸⁶, og vant Den russiske forleggerforeningens pris i 2017 for beste bok som fremmer dialog mellom kulturer.

Prosjektet i sin helhet, og særlig bind 1, må sees som et resultat av det langvarige norsk-russiske historikersamarbeidet i nord.⁹⁸⁷ Her er det også en særlig overvekt av bidragsytere fra universitetene i Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk. Dette har sin naturlige forklaring i at det først og fremst var i nord, hvor Norge og Russland møtes i en konkret geografisk forstand, at de norsk-russiske forbindelsene fant sted i perioden før 1917, mens sovjetperioden (bind 2) er kjennetegnet av at hovedvekten av relasjonene mer var preget av mellomstatlige relasjoner som ble organisert fra hovedstedene. I bind 1 figurerer Nielsen (UiT), som i tillegg til å ha hatt ansvaret for å få teksten til å henge sammen i en helhet, med mye av det forfatterkrediterte materiale i boka. De to andre UiT-historikerne som er blant forfatterne av bind 1, er Myklebost og Niemi, samt litteraturviteren Erik Egeberg.⁹⁸⁸

Fra Murmansk er det forfatterbidrag fra Vladimir Karelin og Jekaterina Orekhova (Murmansk regionalhistoriske museum), som har forsket på koloniseringen av Murmankysten, og deltatt i det norsk-russiske historikersamarbeidet i de seinere årene. En annen av de yngre russiske historikerne som har forfatterbidrag både i bind 1 og 2, og som i en viss forstand kan knyttes til Murmansk-tradisjonen⁹⁸⁹, er Anastasija Kasijan. Fra Arkhangelsk er det forfatterbidrag fra

---

⁹⁸⁵ Nielsen (red.) 2014 og Holtmark (red.) 2015.

⁹⁸⁶ Jens Petter Nielsen (red.) 2017 *Sblizjenie. Rossija i Noregija v 1814–1917 godakh* (Moskva).

⁹⁸⁷ Nielsen (red.) 2014, s. 16.

⁹⁸⁸ I denne avhandlingen er det *historikersamarbeidet* som blir vektlagt, slik at det ikke er viet særlig oppmerksomhet deltagerne i samarbeidsprosjektene som ikke først og fremst regnes som historikere. Et lite unntak fra dette premisset bør likevel gjøres når det gjelder slavisten og filologen Erik Egeberg, som har deltatt på flere av de store samarbeidsprosjektene som omtales i dette kapitlet, både Den norsk-russiske historikerkonferansen i 1992, prosjektet knyttet til de norsk-russiske utstillingene i 2004–2005, samt prosjektet «Det assymetriske naboskap» i perioden 2008–2014, hvor han er en av de sentrale forfatterne.

⁹⁸⁹ Kasijan er opprinnelig fra Murmansk fylke, men var i prosjektperioden tilknyttet Det russiske vitenskapsakademi i Moskva.

historikerne Repnevskij og Ruslan Davydov, samt de i denne sammenhengen nye navnene Victoria Tevlina og Konstantin Zaikov. Tevlina, som er ansatt på Barentsinstituttet (UiT) og har en professor II-stilling ved universitetet i Arkhangelsk, er en annen av de nordrussiske historikerne som har vært aktive i historikersamarbeidet i nord på 2000-tallet. Zaikov er en av de yngre Arkhangelsk-historikerne som også må sies å være nært forbundet med Tromsø-tradisjonen, ettersom han tok doktorgraden i historie ved UiT i 2018. Zaikovs doktorgradsavhandling⁹⁹⁰ var i seg selv en begivenhet i forskningstradisjonen i Tromsø, ved at den er den foreløpig første russiskspråklige doktorgradsavhandlingen avlagt ved UiT.

I tråd med disposisjonen i dette kapittelet, skal vi heller ikke når det gjelder utgivelsen *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814–1917* begi oss ut på en tekstnær analyse. Til forskjell fra utgivelsen *The Barents region*, som er kommentert ovenfor i kapittelet, er ikke dette en regionalhistorie i snever eller egentlig forstand, selv om tematikken likevel for en stor del foregår i de norske og russiske nordområdene. Ved å holde bokas forord og innledning opp mot forordet og innledningen i *The Barents Region*, ser vi at begge historieverkene unndrar seg en snever nasjonal synsvinkel⁹⁹¹, og begge verkene understreker verdien av et nedenfra- og innenfra-perspektiv⁹⁹². Begge framstillingene må også kunne sies å være gjennomgående komparative, både metodologisk og i framstillingsformen.

Et av de analytiske grepene som er særskilt framhevet i forordet til *Russland kommer nærmere*, og som gjerne forbindes med Nielsens forskning på norsk-russisk historie, er å vektlegge de gjensidige forestillingenes rolle i sine realhistoriske konsekvenser:

Et hovedgrep har vært å analysere ikke bare de faktiske relasjonene, men også våre gjensidige forestillinger om hverandre som nordmenn og russere. Bildet av «den andre» er et gjennomgående tema i bokverket, og det er lagt vekt på å vise hvordan bildene og realitetene har spilt sammen og påvirket hverandre.⁹⁹³

Et annet sentralt teoretisk grunnsyn, som kan sees som en del av prosjektets analytiske premiss, er å se de norsk-russiske relasjonene som grunnleggende asymmetriske.

Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014, som kom ut i 2015, var det andre bindet i tobindsverket knyttet til prosjektet «Det asymmetriske naboskap. Norge og

---

⁹⁹⁰ «Rossijsko-norvezjskaja konventsija 1826 goda i problema severnogo frontira v istorii rossijsko-norvezjskikh odnosjenij 1708–1920 godov».

⁹⁹¹ Nielsen (red.) 2014, s. 11 og Elenius (red.) 2015, s. 14.

⁹⁹² I denne retning, se Elenius (red.) 2015, s. 11 og Nielsen (red.) 2014, s. 17, om enn noe mer indirekte, med referanse til selve den lengre historiografiske tradisjonen som ligger til grunn for verket.

⁹⁹³ Nielsen (red.) 2014, s. 11.

Russland 1814–2014». Sven G. Holtsmark og IFS i Oslo hadde hovedansvaret for bind 2, men også en hel rekke historikere fra Tromsø, Murmansk og Arkhangelsk bidrog som forfattere av bind 2. På den redaksjonelle siden hadde UiT-historikerne Tjelmeland og Bones et særlig delansvar for den delen av boka som handler om perioden 1953–1991. I tillegg finner vi i alt sju UiT-tilknyttede historikere i listen over forfattere⁹⁹⁴, fem fra Arkhangelsk⁹⁹⁵, og tre fra Murmansk⁹⁹⁶.

«Det asymmetriske naboskap» (2008–2015) som et bilateralt historieprosjekt og historienettverk hadde altså en lang forhistorie i forskningssamarbeidet mellom UiT og universitetene i Murmansk og Arkhangelsk, og forskningssamarbeidet mellom IFS og Det russiske vitenskapsakademiet i Moskva fra 1990-tallet. Disse relasjonene avtegnet seg i to pilarer i det norsk-russiske historikersamarbeidet; en mellom regionene i nord, og en mellom hovedstedene i sør, selv om disse to pilarene også ofte gikk over i hverandre i de konkrete prosjektene. Det mest markante eksempelet på denne sammenfletningen av det transregionale og det mellomstatlige perspektivet i forskningen på norsk-russiske forbindelser, er nettopp prosjektet «Det asymmetriske naboskap».

I tillegg til det store tobindsverket som kom ut i 2014 og 2015, ledet «Det asymmetriske naboskap» til en rekke seminarer og utgivelser.⁹⁹⁷ En av disse utgivelsene er fra prosjektets tidlige fase, fra konferansen «Norway and Russia in the Arctic», som fant sted i Longyearbyen 25–28. august 2009. I konferanserapportens forord, som er ved Stian Bones og Petia Mankova, står det at et av hovedformålene med samarbeidet er en sammenfletting av den norske og russiske tradisjonens historiesyn:

One of the main goals of the «Neighbourly Asymmetry» project is to intertwine Norwegian and Russian views of history over the past two centuries in a single perspective from the North, where these two countries meet. This task is both demanding and rewarding. [...]. The historical craft in these two neighbouring countries is also marked by different traditions and interpretations, a fact that also make this kind of transnational scientific co-operation all the more interesting and rewarding.⁹⁹⁸

Lignende formuleringer som peker i retning av en erkjennelse av ulikhet i historietradisjon og historiesyn, kommer til uttrykk i flere av forordene og innledningene i fellesutgivelsene i den norsk-russiske historiografien knyttet til samarbeidsprosjektene i nord, både i perioden før og

---

⁹⁹⁴ Vidar Bjølsen, Bones, Myklebost, Nielsen, Niemi, Tevlina og Soleim.

⁹⁹⁵ Goldin, Repnevskij, R. Davydov, Zaikov, Teterovljova.

⁹⁹⁶ Portsel, Karelin og Orekhova.

⁹⁹⁷ Se bl.a. Bones og Mankova (red.) 2010, Myklebost og Bones (red.) 2012 *Caution and Compliance*.

⁹⁹⁸ Bones og Mankova (red.) 2010, s. 3.

etter denne konferanserapporten. Erkjennelsen virker sånn sett å være relativt konstant, selv om den er uttrykt gjennom ulike formuleringer.

7.4. Samarbeidsrelasjonene gjennom historikerutveksling, seminarer og periodiske publikasjoner

Det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord favner videre enn gjennomgangen av de store samarbeidsprosjektene og fellesutgivelsene som framgår av det kronologiske omrisset som utgjør hoveddelen av dette kapitlet. For det første er det en rekke bidrag av russiske historikere i nordnorske historiepublikasjoner som det vil føre for langt å gi en uttømmende redegjørelse for i denne sammenhengen. Av de nordnorske periodiske publikasjonene, i tillegg til allerede nevnte *Ottar* (Tromsø museum) og *Varanger Årbok* (Varanger historielag), ser vi at det over tid også er mange bidrag av de nordrussiske historikerne i serien *Acta Borealia* (UiT)⁹⁹⁹.

Tilsvarende finner vi flere artikler av nordnorske historikere i de periodiske publikasjonene og årbøkene som er knyttet til historikerne i Murmansk og Arkhangelsk. En av publikasjonene i Murmansk som har hatt mange bidrag fra norske historikere, er serien *Vestnik «Barents-tsentra»* (1999–2013)¹⁰⁰⁰. Initiativtager og primus motor for denne publikasjonen har vært Karelin, som sammen med Kiseljov er oppført som redaktør for serien. Tidsskriftet har også hatt et russisk-norsk redaksjonsråd bestående av Komarov, Nielsen, Repnevskij og Fjodorov¹⁰⁰¹. En lignende publikasjon i Arkhangelsk, *Barents Zjurnal*, kom ut i perioden 2002–2009, og fungerte som en felles plattform for norske og russiske historikere. Redaktør for tidsskriftet var Goldin, og den norske siden i redaksjonsrådet var representert ved Nielsen.

Det har blitt holdt en rekke historiekonferanser og historieseminarer som helt eller delvis har tilhørighet til fenomenet ‘det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord’ som ikke er særskilt nevnt i denne avhandlingen. En seminarserie som likevel fortjener en egen nevning, er det såkalte Kirkenesseminaret, som har blitt arrangert i samarbeid mellom universitetene i Tromsø, Murmansk, Arkhangelsk, Petrozavodsk og Det russiske vitenskapsakademiet i

---

⁹⁹⁹ *Acta Borealia* er en engelskspråklig tverrfaglig kulturvitenskapelig internasjonal publikasjonsserie som er viet kulturvitenskapelige temaer fra nordområdene. Serien er knyttet til UiT.

¹⁰⁰⁰ De først årene som *Vestnik Barentsfakulteta*.

¹⁰⁰¹ Om sistnevnte, se nærmere delkapittel 6.4.

Moskva¹⁰⁰². Kirkenesseminaret har utviklet seg til en internasjonal historikerkonferanse med primært norsk og russisk deltagelse, og hvor nordområdene har vært den dominerende geografiske rammen. Det første av disse seminarerne som regnes til denne serien, fant sted i Murmansk i oktober 1999; det andre Kirkenesseminaret ble avviklet i Kirkenes i september 2002; det tredje ble holdt i Murmansk i mai 2007. Det fjerde i rekken av Kirkenesseminaret var den ovenfor nevnte historikerkonferansen i Longyearbyen 25–28. august 2009, som også hadde tilhørighet til prosjektet «Det asymmetriske naboskap». Høsten 2015 var universitetet i Petrozavodsk vertskap for det femte Kirkenesseminaret. Det sjette, og i skrivende stund foreløpig siste seminaret i denne serien, fant sted i Kirkenes i september 2017. Denne seminarserien har med andre ord vist seg som et robust historikersamarbeid med god institusjonell forankring i de nordrussiske universitetene og UiT.¹⁰⁰³

Når det gjelder historikersamarbeidet i nord gjennom studentutveksling på høyere grads nivå, finnes det foreløpig ingen norske studenter som har avlagt kandidat- eller doktorgradsavhandlinger i historie ved universitetene i Murmansk eller Arkhangelsk, basert på de tilgjengelige oversiktene over avlagte avhandlinger ved disse institusjonene. Blant hovedfagsoppgavene avlagt ved UiT finnes det likevel to avhandlinger som er knyttet til lengre utvekslingsopphold ved russiske institusjoner, og besøk i russiske arkiver og biblioteker.¹⁰⁰⁴ I Tromsø-tradisjonen finner vi også en avlagt hovedfagsoppgave i historie av den russiske utvekslingsstudenten Svetlana A. Khorkina i 1999¹⁰⁰⁵, i tillegg til Arkhangelsk-historikeren Konstantin Zaikovs doktorgradsavhandling fra 2018.

Det har også vært flere av de nordrussiske historikerne som har hatt kortere og lengre forskeropphold ved UiT. Blant disse finner vi Arkhangelsk-historikerne Bulatov, Goldin, Repnevskij og Teterevljova, samt Murmansk-historikeren Karelin. Av de norske UiT-historikerne er det først og fremst Nielsen som har hatt lengre og kortere forskeropphold ved russiske arkiver og biblioteker.

---

¹⁰⁰² På enkelte seminarer har det også vært institusjonell deltagelse fra IFS, UiO og Barentssekretariatet på arrangørsiden. Det er likevel de fire nevnte nordlige universitetene og Det russiske vitenskapsakademiet i Moskva som over tid har stått som arrangører.

¹⁰⁰³ Verigin et al. (red.) 2016, s. 9–11.

¹⁰⁰⁴ Pirjo Saariniemi 1989 «Pomorhandelen i russisk og sovjetisk historieskriving»; Christen A. Mordal 1997 «Den nordlige sjørute til Sibir, ca. 1870–1917. Et russisk perspektiv»

¹⁰⁰⁵ Svetlana A. Korkina 1999 «Russia and Norway in the Arctic 1890 – 1917. A comparative study of Russian and Norwegian traditions of polar exploration and research».

Kapittel 8: Komparasjon av de tre tradisjonene og konklusjon

De metodologiske og teoretiske forutsetningene som ble formulert i kapittel 2 og 3 viste seg å være en vellykket tilnærming til de problemstillingene og den hypotesen som ble presentert i innledningen av avhandlingen. Det erkjennelsesteoretiske grunnsynet som fulgte av Gadamer's hermeneutikk resulterte i en dybdeforståelse av de tre forskningstradisjonene som teksttradisjoner. Den grunnleggende komparative synsvinkelen, hvor de tre forskningstradisjonene ble studert synkront og diakront, gjorde det mulig å påvise særegenheter i den enkelte historietekst, hos den enkelte historiker, og i den enkelte forskningstradisjonen over tid.

Inspirert av Kosellecks begrepshistoriske tilnærming, ble det blant annet vist at den lokal- og regionalhistoriske forskningen i tromsøtradisjonen beveget seg fra en landsdelshistorie til en pluralistisk og grenseoverskridende regionalhistorie på 1990-tallet, og at dette hadde tematiske konsekvenser. Analysen av det sovjetiske og russiske materialet, viste naturlig nok klare brudd i overgangen fra en sovjetisk til en postsovjetisk historiografi. Selv om ikke alle de brede regionalhistoriske tekstene fra Nord-Russland fra 1990- og 2000-tallet var utpreget revisjonistiske, framstod historiesynet som sådan som klart mer pluralistisk, både i Murmansk og Arkhangelsk. Når det gjaldt de postsovjetiske regionalhistoriske beretningene, var det også klarere eksempler på regionhevdende temaer og motiver. Dette gjaldt særlig Arkhangelsk-tradisjonen, som bar preg av en tradisjonalistisk regionpatriotisk historiografi som søkte regionens rolle i en opprinnelig tsaristisk russiskhet. Til tross for tendensene til brudd i historiografien i Murmansk og Arkhangelsk, fant vi også flere sentrale trekk som innebar kontinuitet i de regionale historieberetningene i den nordrussiske historiekulturen når det gjaldt forestillinger om regionens særtrekk. Et av motivene som framstod som sentrale i begge de nordrussiske tradisjonene over tid, var forestillingen om nord som et militært bolverk for den russiske staten mot angrep utenfra. Et annet sentralt motiv og begrep, både i den sovjetiske og postsovjetiske historiografien, var den russiske og sovjetiske tilegnelsen av regionen og det nordlige rom.

Et av særtrekkene ved den komparative historiografien i denne avhandlingen, er at den baserer seg på en sammenligning av tre forskningstradisjoner, hvor to av tradisjonene er innkapslet i et annet språk enn analysens eget språk. Dette ble identifisert som et aktuelt

oversettelsesteoretisk problem som krevde en særlig kritisk tilnærming til konstruksjonen av analysens kategorier og begreper i møte med det fremmedspråklige russiske primærmaterialet. Der det norskspråklige primærmaterialet ble utsatt for en oversettelse i et ledd (*intralingual translation*), ble det russiske materialet utsatt for en oversettelse i to ledd (*interlingual-* og *intralingual translation*). Avstanden fra den russiskspråklige empirien til analysens kategorier og fortolkninger var med andre ord større enn avstanden fra den norskspråklige empirien til analysens kategorier. Denne ulikheten førte til at enkelte deler av komparasjonen nødvendiggjorde en kvalifisering av analysens kategorier, basert på ulikhetene i språk og realia. Det tydeligste eksempelet på dette – hvor vi lot det russiske materialet påvirke selve konstruksjonen av analysens kategorier – er i diskusjonen av hvorvidt de ulike teksttradisjonene framviser det vi har kalt ‘historiografisk regionalisme’. Slik det ble erfart, var denne oversettelsespraksisen i vid forstand en sentral del av den fortolkningen som muliggjorde en dypere forståelse av de enkelte tekstenes sentrale temaer og motiver, og som derfor tydeliggjorde den enkelte beretning og forskningstradisjons særegenhet. Roman Jakobsons oversettelsesteori framstod som en god teoretisk innfalsvinkel for denne praksisen.

8.1. Lokal- og regionalhistorien i de tre tradisjonene i perioden 1972–2015

Analysen i kapittel 4–6 viste at det analytiske premisset med å legge til grunn tre forskningstradisjoner holdt vann. Det analyserte tekstmaterialet dreide seg om tekster forfattet av en identifisert forfatter eller et forfatterkollektiv med tilhørighet til et av de tre universitetene. Selv om den enkelte tekst og den enkelte historiker hver især utviser sine egne autoritative elementer, var det en tilstrekkelig grad av felles referanseramme og historiesyn til å oppfylle forventningene til institusjonelt forankrede forskningstradisjoner ved de tre universitetene.

Den lokale og regionale historien har stått sterkt i forskningshistorien til alle de tre tradisjonene i den studerte perioden. I Arkhangelsk og Murmansk så vi at den stedlige historien, forstått som samlebegrepet til den egentlige lokal og regionalhistorien samt den tematiske historien med en tydelig regional referanse, har vært dominerende, både i den sovjetiske og den postsovjetiske perioden. Selv om stedlig historie har stått sterkt i alle de tre tradisjonene over tid, har denne aktiviteten, sett som en regionkonstituerende kulturell og

språklig praksis, artet seg svært ulikt. Hvis vi med en regionkonstituerende tendens i historiografien forutsetter tekster som understreker regional agens og regionens særegenhet, unike rolle og iboende egenverdi, sett i relasjon til den nasjonale og globale historien, finner vi generelt sett lite av dette i den nordrussiske historiografien fra sovjetepoken. Den sovjetiske regionalhistorien som ble skrevet i Murmansk og Arkhangelsk tok heller sikte på å konstituere nasjonen og staten på stedet. Der det overordnede prosjektet i den nordnorske lokal- og regionalhistorien fram til begynnelsen av 1990-tallet framstod som en regionkonstituerende landsdelshistorie, foregikk den nordrussiske praksisen innenfor et nasjonsbekreftende paradigme, som la vekt på den russiske koloniseringen og tilegnelsen, og den seinere sovjetiske sosialistiske omdannelsen, av stedet. Innenfor denne nasjonale og statlige rammen for den regionalhistoriske forskningsaktiviteten, fant vi likevel at det stod igjen et visst rom for å tematisere regionens singularitet og verdi. Det ser ut til at regionens unikalitet innenfor den store russiske og sovjetiske statshistorien var noe sterkere tematisert i Arkhangelsk enn i Murmansk allerede i den seine sovjetperioden.

Den radikale endringen i retning av økt vitenskapelig frihet som historikerne i Murmansk og Arkhangelsk ble utsatt for på 1990-tallet, innebar blant annet en åpning for en mer regionhevdende stedlig historieforskning. Det er liten tvil om at det i første omgang særlig var arkhangelskhistorikerne som omfavnet dette mulighetsrommet. Det er flere strukturelle grunner til dette. En av årsakene er at det pedagogiske instituttet i Arkhangelsk fikk universitetsstatus allerede i 1991, mens det pedagogiske instituttet i Murmansk først ble omgjort til universitet i 2002. En annen del av forklaringen beror på at Arkhangelsk-regionen har en mer omfattende og langvarig russisk tsaristisk historie. Dette innebar større muligheter for en regional historisk tematisering som ikke var sterkt forbundet med sovjetperioden, men som vektla regionens opprinnelige russiskhet. Samarbeidsrelasjonene med UiT og historikerne i Tromsø kan også sees som et til dels strukturelt fenomen som har spilt positivt inn i denne perioden. Selv om også murmanskhistorikerne tok del i den postsovjetiske revisjonismen, primært i den lokale pressen, var det først på 2000-tallet at vi kan spore en ny regionalhistorie i murmansktradisjonen, som i større grad vektla regionens unikalitet. Gjenutgivelsene av de regionalhistoriske framstillingene til de toneangivende historikerne i Murmansk, Usjakov og Kiseljov, på 1990-tallet, var derimot i liten grad gjort til gjenstand for reell revisjon.

Som vi så i kapittel 4, var den samtidige tendensen i Tromsø, etter opphøret av den kalde krigen, en bevegelse fra en landsdelskonstituerende lokal- og regionalhistorie, til en

grenseoverskridende og pluralistisk regionalhistorie. Den egentlige lokal- og regionalhistorien, som er den kategorien som er gjort til gjenstand for den tekstnære analysen i denne avhandlingen, stod særlig sterkt blant UiT-historikerne på 1970-, 1980-, og begynnelsen av 1990-tallet. Den primære geografiske rammen for denne forskningen var landsdelen Nord-Norge, og kan ses som en del av det som er blitt kalt en nordnorsk kulturell reisning. På 1990-tallet fikk nordområdet temaer som migrasjon på Nordkalotten, norsk-russiske forbindelser og polarhistorie et varig gjennomslag i UiT-tradisjonen. Fra og med 1990-tallet er det derfor rimelig å hevde at den implisitte geografiske rammen for den stedlige historieforskningen ved UiT i økende grad har vært nordområdene og Barentsregionen. Denne tendensen innebærer en forskyvning fra en landsdelshistorie til en pluralistisk regionalhistorie som overskrider de nasjonale rammene. Til tross for denne forskyvningen, er det likevel ikke slik at den tradisjonelle lokalhistoriske framstillingen har tapt sin vitenskapelige status i tromsøtradisjonen, noe som blant annet kommer til uttrykk ved at det i 2006 og 2007 ble gjennomført to doktorgradsdisputaser på grunnlag av den moderne byhistorien om Narvik.

Hvis vi vender blikket østover igjen, til Murmansk, ser vi at Kolahalvøya har vært den dominerende geografiske rammen for forskningsaktiviteten til historikerne som har vært tilknyttet MAGU og dens forløpere. Selv om det formelt sett er mulig å se den stedlige historiske forskningsaktiviteten ved det pedagogiske instituttet i Murmansk i sovjetepoken som en regionskonstituerende aktivitet, skilte den seg som nevnt radikalt fra den samtidige aktiviteten i Tromsø. Forskningsaktiviteten og framstillingene i Murmansk og Arkhangelsk var preget av særlig tre strukturelle premisser som vi ikke gjenfinner i tromsøtradisjonen. For det første var de pedagogiske instituttene primæroppgaver undervisning, og ikke forskning. For det andre var forskningen i sterkere grad politisk og statlig styrt, blant annet i form av en formalisert sensur. For det tredje var forskningen sterkt preget av en ensrettet marxist-leninistisk sovjethistoriografi, som i bare begrenset grad tillot vektlegging av det singulære og unntaket i den historiske prosessen. Selve rommet for å legge vekt på regionale særtrekk og avvik fra den store nasjonale og sovjetiske historien var derfor sterkt begrenset. Likevel ble det skrevet lokal- og regionalhistorie i Nordvest-Russland, og murmanskhistorikerne tilknyttet det pedagogiske instituttet var særlig produktive i perioden fram til 1991. Til tross for den økte graden av vitenskapelig frihet i Russland på 1990-tallet, resulterte dette i liten grad i et umiddelbart og målbart oppsving i den historiske forskningen ved det pedagogiske instituttet i Murmansk – snarere tvert imot. Den økonomiske ustabiliteten og svekkelsen av statlige

institusjoner som kjennetegnet 1990-tallets Russland, innebar tilsynelatende også mindre ressurser til lokal- og regionalhistoriske utgivelser i Murmansk.

I Arkhangelsk, derimot, så vi at situasjonen var annerledes. Der var det relativt sett den seinsovjetiske perioden som hadde vært kjennetegnet av vanskeligheter med å få utgitt materiale, og en begrenset vitenskapelig infrastruktur ved det pedagogiske instituttet. I Arkhangelsk innebar universitetsstatusen og samarbeidet med vestlige institusjoner, hvor UiT var den viktigste partneren, et generelt vitenskapelig oppsving. Pomoruniversitet ble et forskningsuniversitet, de fikk egne kandidatprogram og doktorgradsprogram i historie, og arkhangelskhistorikerne publiserte langt mer enn hva de hadde gjort på 1970- og 1980-tallet.

Den historiografiske forskyvningen fra en landsdelshistorie til en åpen og pluralistisk regionalhistorie som kjennetegner UiT-tradisjonen på 1990-tallet og 2000-tallet er et overordnet fenomenet som innebærer flere delfenomener som ble behandlet i kapittel 4. Et av disse delfenomenene var framveksten av en teoretisk orientert forskning knyttet til selve regionbegrepet blant flere av tromsøhistorikerne. Det er også flere trekk ved tradisjonen som peker på en forskningshistorisk kontinuitet i den studerte perioden. Tematisk sett har den etniske historien og de etniske kategoriene samisk, norsk og kvensk vært sentrale i tromsøtradisjonen og den moderne nordnorske lokal- og regionalhistorien i hele den studerte perioden. Dette fenomenet ble også bekreftet av den tekstnære analysen av de lokal- og regionalhistoriske framstillingene til Niemi, Nielsen og Tjelmeland, og er også et framtreddende trekk ved kollektivverket *Nordnorsk kulturhistorie*.

Tendensen til å løfte fram regionens fleretniske historie er ikke like sterk i det sovjetiske og russiske materialet. Dette gjaldt særlig de postsovjetiske regionalhistoriske monografiene til Kuratov og Bulatov (Arkhangelsk) og Fjodorov (Murmansk). I de regionalhistoriske framstillingen fra 1970-tallets Murmansk, derimot, var de etniske kategoriene faktisk mer framtreddende. Dette gjaldt særlig Usjakovs regionalhistorie om Kolahalvøyas eldre historie, hvor særlig det samiske temaet er sentralt. Den dominerende etniske kategorien i den postsovjetiske historiografien, er uten tvil den russiske, og i de regionalhistoriske beretningene er det den *russiske tilegnelsen* av de nordlige områdene som er lede-motivet. Denne tendensen skiller seg radikalt fra tendensen i den moderne nordnorske historiografien forbundet med UiT-historikerne.

En generalisering som stemmer med de tekstene som ble analysert i kapittel 4, er at de etniske kategoriene ofte har vært viktigere gruppekategorier enn de klassebaserte kategoriene i den

nordnorske lokal- og regionalhistorien. Dette blir tydelig når en sammenligner med den nordlige sovjetiske historiografien. Andre sider ved flere av tekstene i tromsøtradisjonen som ble analysert i kapittel 4, som vektleggingen av økonomisk historie i et strukturelt perspektiv (Tjelmeland) og økonomisk historie med vekt på maktubalanse i handelssystemer (Niemi), forbindes ofte med et historisk-materialistisk grunnsyn. I disse tekstene, og i Nielsens lokalhistorie, så vi for øvrig også at det var lagt mye vekt på forestillingenes, holdningenes og idéenes rolle, noe som gjerne ikke forbindes med en mer tradisjonell historisk-materialistisk tilnærming til historien. Helt overordnet sett, når vi studerte tromsøtradisjonen diakront, fant vi at det var grunnlag for å si at forestillingenes, holdningenes og språkets rolle i historien, framstår som stadig mer sentralt på 1990- og 2000-tallet, noe som er i tråd med en generell historiografisk utvikling i den vestlige verden i denne perioden.

Hvis vi våger å se denne tendensen i slektskap med sosialkonstruktivistisk teori, og holder det opp mot historiografien i Murmansk og Arkhangelsk i den samme perioden, er det sporbare avvik. Tendensen i de delene av tekstene der murmanskhistorikerne og arkhangelskhistorikerne uttaler seg teoretisk om metode og analyse på slutten av 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, er heller en vektlegging av objektivisme, positivisme og empirisme. Dette må forstås mot en bakgrunn av disse historikernes nære erfaringer og samtidshistorie, hvor nettopp en empirisk orientert forskning, og forestillinger forbundet med objektivisme og positivisme, ble oppfattet som å avløse en teoristyrte og dogmatisk sovjethistoriografi, og dermed som frigjørende begreper.

En metodologisk konstant i de tekstene av UiT-historikerne som ble analysert i denne avhandlingen som skiller seg radikalt fra tendensen i det russiske materialet, er den romlig-komparative innfallsvinkelen. Der samtlige av de undersøkte lokal- og regionalhistoriske tekstene forbundet med tromsøtradisjonen inneholdt både horisontal og vertikal romlig komparasjon som en del av den analytiske kjernen, så vi at de russiske tekstene var langt mer statiske i dette henseende. Selv om det er teknisk mulig å argumentere for et innslag av en vertikal romlig komparasjon i den postsovjetiske historiografien (Arkhangelsk – sentrum; Murmansk – sentrum) i den stedlige nordrussiske regionalhistorien, er det likevel ikke et framtrædende trekk ved tradisjonene i Arkhangelsk og Murmansk. Den horisontalt orienterte romlige komparasjonen, så vi at var enda mer fraværende i de nordrussiske tekstene, uavhengig av tekstenes utgivelsestidspunkt.

Når det gjaldt temavalg i de regionalhistoriske framstillingene fra Murmansk og Arkhangelsk, sammenlignet med det nordnorske materialet, så vi at det polare temaet har vært et varig

sentralt regionalt tema i Arkhangelsk. Et av temaene som har fått mye oppmerksomhet i murmansktradisjonen, er Den store fedrelandskrigen (1941–1945). Selv om krigstemaet har vært særlig sentralt i de lokal- og regionalhistoriske *beretningene* fra Murmansk, er det likevel i Arkhangelsk at andre verdenskrig i Nord-Russland har vært et eget *forskningsfelt* blant universitetshistorikerne. I Arkhangelsk har andre verdenskrig vært en av universitetshistorikernes særskilte forskningstemaer allerede siden 1990-tallet. I Murmansk er det særlig det siste tiåret krigstemaet har stått i forgrunnen som det universitetshistorikerne selv oppgir som deres forskningsinteresse, mens i Tromsø har krigshistorien vært sentral fra 2014.

8.2 Bærer de regionalhistoriske framstillingene i de tre tradisjonene preg av en historiografisk regionalisme?

I kapittel 4 så vi nærmere på den regionalhistoriske utgivelsen *Nordnorsk kulturhistorie* (1994) i to bind. Dette verket er den mest sentrale og definitive regionalhistoriske framstillingen fra tromsøhistoriografien i den studerte perioden. Verket ble lest som en kulminasjon på den stedlige forskningen i et landsdelsparadigme som preget mye av forskningen ved UiT på 1970- og 1980-tallet. I analysen så vi at det var flere trekk ved verket som passet inn med betegnelsen ‘motstandsregionalisme’. Et av fenomenene som var forbundet med denne tendensen, var å legge vekt på regionens motstand mot integrasjons- og modernitetsbestrebelse initiert utenfra, og å se dette som en varig og betydningsbærende kvalitet ved regionen. Siden det ikke er skrevet noen større regionalhistoriske beretninger viet Nord-Norge i tromsøhistoriografien etter *Nordnorsk kulturhistorie*, er det ikke mulig å gjennomføre en direkte diakron sammenligning med seinere større regionalhistoriske beretninger som er representative for den egentlige regionalhistoriske forskningen i tromsøtradisjonen. Derimot er det grunnlag for å hevde at den utpregede nordnorske motstandsregionalismen som preget *Nordnorsk kulturhistorie* ikke er et spesielt framtrædende trekk ved forskningstradisjonen som er forbundet med UiT-historikerne på 2000-tallet. En av årsakene til dette, er nettopp bevegelsen fra et landsdelsparadigme mot en mer åpen, grenseoverskridende og pluralistisk regionhistorie. Når regionens agens og rolle i større grad ble berettet gjennom temaer som la vekt på Nord-Norges internasjonale historie på 1990- og 2000-tallet, framstod ikke lenger de typiske motivene forbundet med motstandsregionalismen som like sentrale og regionkonstituerende.

Tromsøhistoriografien er med andre ord betegnet av en bevegelse fra en motstandsregionalisme innenfor et nasjonalt landsdelsparadigme, til en historiekultur som vektlegger regionens åpne internasjonale historie. Det internasjonale paradigmet har preget forskningstradisjonen i Tromsø på en positiv måte siden oppløsningen av den kalde krigen, og er særlig symbolisert med det norsk-russiske historikersamarbeidet i nord.

I tillegg til overgangen fra en motstandsregionalisme til en internasjonalisme i tromsøhistoriografien, fant vi at ulike tradisjonelle lokalpatriotiske og regionalpatriotiske forestillinger knyttet til stedets naturrikdommer, lot seg spore i samtlige av de lokal- og regionalhistoriske framstillingene som vi undersøkte i kapittel 4.

I undersøkelsen av arkhangelstradisjonen i kapittel 5, så vi at særlig de postsovjetiske regionalhistoriske framstillingene var preget av en 'tradisjonalistisk regionpatriotisme innenfor statens rammer'. De regionalhistoriske framstillingene i Arkhangelsk fra 1990-tallet og begynnelsen av 2000-tallet, la vekt på regionens rolle og agens i den større russiske politiske og statlige historien. En tematisk konsekvens av dette, var en forkjærlighet for å legge vekt på regionale temaer som vektla regionens ekspansive kvaliteter i det større russiske rommet, som for eksempel den russiske tilegnelsen av Arktis og Sibir. En annen tematisk konsekvens av den statsorienterte regionpatriotismen, var et ønske om å framstille regionens viktighet i relativt perifere prosesser, som for eksempel grunnleggelsen av St. Petersburg.

Arkhangelsktradisjonen er med andre ord den av de tre tradisjonene som har lagt mest vekt på å framstille regionen som en aktør i statens framvekst. I denne bestrebelsen ble det lagt vekt på regionens grenseoverskridende historie innenfor det russiske rommet, mens regionens utpregede internasjonale historie ikke var like framtrædende. Vi så også tendenser til etnosentrisme i enkelte deler av framstillingene forbundet med tilegnelsestematikken, og i enkelte av framstillingens ble det lagt mye vekt på regionens forbindelse til en opprinnelig russisk kulturarv. De tradisjonalistiske russiske motivene var særlig framtrædende i Bulatovs regionalhistorie i fem bind (1997–2002).

I de regionalhistoriske framstillingene fra murmansktradisjonen, var det regionhevdende og det regionpatriotiske mer avdempet enn i Arkhangelsk. Når det gjelder den sovjetiske historiografien, så vi at beretningen om regionen i den førsovjetiske perioden, for det meste la vekt på enheten med den felles russiske historien. Det var likevel et visst rom for regional agens til nytte for den russiske staten, noe som kom til uttrykk i regionens rolle som grenseperiferi og militært bolverk mot angrep og aggresjon vestfra. I beretningen om regionen

i sovjetepoken, var regionens reelle agens enda mer snevret inn. Med unntak fra beretningen om regionen og Den store fedrelandskrigen, handlet det om hvordan sentrum (Leningrad og Moskva) initierte og gjennomførte en sosialistisk omdannelse av regionen. I den sammenhengen var det lite plass til regional unikalitet, utover naturgitte premisser, som mineralforekomster, fiskeriressurser og statusen som grenseperiferi.

Den postsovjetiske regionalhistorien forbundet med Fjodorov, er derimot mer regionhevdende innenfor en geopolitisk fortolkningsramme. I hans regionalhistorie er det særlig regionens geografiske plassering og geopolitiske rolle og status som er vektlagt. Sammenfattet sett, er det kvaliteten som grenseperiferi og militært bolverk som framstår som det regionspesifikke og verdibetingende. Regionens verdi og status er med andre ord nært forbundet med relasjonene med sentrum (Moskva), og særlig hans regionalhistorie fra 2009, vektlegger regionens og sentrums gjensidige avhengighet i en verden preget av geopolitikk og konkurranse om begrensede ressurser.

Et annet særtrekk ved murmansktradisjonens beretning om regionen, sett i relasjon til Tromsø og Arkhangelsk, er at den er den eneste av de tre tradisjonene hvor forestillingen om 'regionens naturrikdommer og grøderikhet' ikke er et gjennomgående motiv i de analyserte tekstene. Tendensen i Murmansk er snarere å vektlegge det golde og det ugjestmilde klimaet, og dermed en underforstått avhengighet av sentrums ressursallokeringer.

Murmanskhistoriografien er også den av de tre tradisjonene som i minst grad har vektlagt regionens grenseoverskridende historie og kvaliteter. Et unntak fra denne innoverskuende tendensen i murmanskhistoriografien, er riktignok de innledende delene og oversiktsartikkelen om den regionale historien i *Kolskaja Entsiklopedija* (2008), hvor det også er lagt vekt på regionens internasjonale historie og historiske forbindelser med blant annet Norge.

Hvis vi skal henføre tendensene i murmansktradisjonen til en overordnet kategori knyttet til regionalistisk historiografi, har vi foreslått den paradoksale merkelappen 'statsorientert og statsavhengig regionalisme', når det gjelder historiografien på 2000-tallet. Når det gjelder den eldre sovjethistoriografien forbundet med Usjakov og Kiseljov, er det vanskelig å knytte det til noen form for historiografisk regionalisme i egentlig forstand.

8.3. Hva har det norsk-russiske historikersamarbeidet betydd for de tre tradisjonene?

Dette spørsmålet relaterer seg til den hypotesen vi stilte opp i kapittel 1: ‘det norsk-russiske historikersamarbeidet har bidratt til en gjensidig påvirkning, metodologisk, teoretisk og tematisk, i de to landenes historiografi innenfor lokal- og regionalhistorie i nord’. Denne hypotesen må testes systematisk i relasjon til hver av de tre tradisjonene.

Før den summariske gjennomgangen av historikersamarbeidets virkning på hver av universitetstradisjonene, må vi imidlertid gjenta og stadfeste at samarbeidet også har resultert i et håndgripelig resultat – den felles historiografien i form av publikasjoner, seminarer og konferanser som ble beskrevet i kapittel 7. Dette fenomenet er en del av internasjonaliseringen av forskningstradisjonene ved alle de tre universitetene, og er med på å etablere Barentsregionens historie som et eget alternativ til de tre tradisjonenes subnasjonale regionalhistorier.

I Tromsø ser det også ut til at det nettopp er de analytiske mulighetene som lå i en transstatlig regionalhistorie som er den mest åpenbare gevinsten, i metodisk og analytisk forstand. Nordområdeperspektivet, historieforskningen forbundet med etableringen av Barentsregionen og den østlige vendinga i tromsøtradisjonen, bidro til at tromsøtradisjonen unngikk å bli sittende fast i et nasjonalt paradigme¹⁰⁰⁶. Uten et reelt og varig norsk-russisk historikersamarbeid er det vanskelig å se for seg at denne østvendingen og internasjonaliseringen ville hatt det samme positive virkningen på den stedlige historieforskningen ved UiT. Det er dermed samarbeidet som sådan som ser ut til å ha hatt den mest betydningsfulle påvirkningen på tromsøtradisjonen i analytisk og metodologisk forstand.

I tillegg til denne abstrakte analytiske gevinsten som virket tilbake på tromsøtradisjonen, er det klart at møtene med de russiske historikerne har gitt de tromsøhistorikerne som har vært involvert i samarbeidet en annen og rikere forståelseshorisont enn kollegaer som mer ensidig er eksponert for en vestlig kulturkrets. Andre positive resultater av samarbeidet, er den gode tilgangen til russisk kildemateriale og russisk forskningslitteratur, og den åpenbare økte

---

¹⁰⁰⁶ Med et nasjonalt paradigme i denne sammenheng, er det tenkt på både en form for ‘den lille norgeshistorien på stedet’ og negasjonen, den nordnorske motstandsregionalismen.

kunnskapen om Nord-Russland og Russland som tromsøhistorikerne har bidratt med – både i en regional og nasjonal kontekst.

Det viktigste resultatet av denne norsk-russiske historieforskningen i en konkret, materiell og dokumenterbar forstand, er uten tvil tobindsverket som ble utgitt i 2014 og 2015, og som var et resultat av forsknings- og formidlingsprosjektet «Det asymmetriske naboskap: Norge og Russland 1814–2014». Første bind ble også oversatt til russisk, og disse utgivelsene er høydepunktet i den norsk-russiske historiografien som skriver seg fra historikersamarbeidet i nord.

I Murmansk var det som vi så først på andre halvdel av 1990-tallet at et sporbart og formalisert institusjonelt samarbeid med UiT-historikerne tok form, selv om de toneangivende historikerne ved det pedagogiske instituttet hadde hatt kontakt med historikere fra Øst-Finnmark helt siden *glasnost*-perioden. I de tekstene som handler om institusjonshistorien til MAGU og dens forløpere som er lest i arbeidet med denne avhandlingen, er det generelt sett lagt vekt på samarbeidet med UiT og tromsøhistorikerne, og disse relasjonene framstår som et positivt fenomen. Det samme inntrykket framkom av en lesning av murmanskhistorikeren Kiseljovs memoarer (2000). Samarbeidet med nordnorske historikere og UiT-historikerne framstår som noe som gir status både til den enkelte murmanskhistoriker og forskningstradisjonen i Murmansk. I tillegg har flere av de nordrussiske historikerne uttrykt at samarbeidsprosjektene har vært en god mulighet til å få publisert både kildemateriale og egen forskning.

Når det gjelder å spore den konkrete metodologiske og teoretiske påvirkningen på murmansktradisjonen fra samarbeidet som sådan eller fra tromsøhistorikerne mer direkte, er det vanskelig å påvise dette på en entydig måte. På direkte spørsmål, var det ingen av de to intervjuede murmanskhistorikerne som svarte bekreftende på at tromsøhistorikerne hadde hatt en direkte innflytelse på forskningstradisjonen når det gjaldt teori, metode og forskningsperspektiv. Det samme gjaldt representanten for Arkhangelsk-historikerne. Vi så også at den norsk-russiske tematikken ikke er sporbar i den rett nok korte listen over avlagte avhandlinger i historie i Murmansk.

Hvis vi derimot sporer direkte referanser til tromsøtradisjonen og nordnorske samfunnsvitere og historikere i historiografiske og regionalhistoriske tekster fra 2000-tallet, fant vi flere eksempler på det. Blant annet har historikeren Fjodorov flere slike referanser i større regionalhistoriske utgivelser fra 2004 og 2009. En annen indirekte indikasjon på at

historikersamarbeidet i nord har hatt virkning på murmansktradisjonen, er det grunnleggende sett pluralistiske historiesynet som kommer til uttrykk i *Kolskaja Entsiklopedija* (2008). I de innledende delene til dette verket, blir det også lagt vekt på slikt som nordområdeperspektiver og regionens transstatlige historie – en regional tematikk som harmonerte godt med den samtidige tendensen i tromsøtradisjonen.

Når det gjelder forskningstradisjonen i Arkhangelsk, er det liten tvil om at samarbeidet, og dermed også virkningene av samarbeidet, har vært mer fundamentale over tid. I kapittel 6 så vi at den institusjonelle betydningen av samarbeidet med UiT hadde vært betydningsfull, og at dette også gjaldt finansieringen av forskningsaktiviteten. Den mer direkte faghistoriske påvirkningen fra UiT-historikerne – som metodologisk og teoretisk påvirkning, var derimot ikke fenomener som var så sterkt vektlagt i den institusjonelle historien, og det ble heller ikke vektlagt i intervjumaterialet. På den annen side fant vi at samarbeidet med UiT-historikerne – som en del av universitetets internasjonale selvforståelse – var et tema som framstod som både vesentlig og positivt.

I regionalhistoriske og historiografiske tekster fra 1990- og 2000-tallet fra Arkhangelsk, er det også lett å spore konkrete referanser til tromsøtradisjonen og samarbeidsrelasjonene. I tekstene til Kuratov fra denne perioden, var det flere referanser til UiT-historikere, og han brukte også vendinger og uttrykk som vi gjenfant i tekster i samarbeidsutgivelsene som skrev seg fra bidragene til UiT-historikerne. En av de mest sentrale tekstene i historiografien forbundet med historikerne ved Pomoruniversitetet, *Pomorskaja Entsiklopedija* (2001), er også et eksempel på en tekst med flere direkte og indirekte referanser til det norsk-russiske historikersamarbeidet¹⁰⁰⁷. Som vi så i den tekstnære analysen av innledningen og den regionalhistoriske oversiktsartikkelen i leksikonet, ble det også lagt vekt på slikt som å berette den regionale historien som kulturell historie nedenfra, og å legge vekt på regionens særegenhet. Dette er idealer som har vært representative for tromsøtradisjonen over tid, og det er ikke usannsynlig at disse perspektivene ble hjulpet fram av kontakten med de nordnorske historikerne og UiT-historikerne på slutten av 1980-tallet og på 1990-tallet.

Som vi så i kapittel 6, har det norsk-russiske historikersamarbeidet og det institusjonelle samarbeidet mellom UiT og Pomoruniversitetet også hatt betydelige virkninger på forskningshistorien i Arkhangelsk når det gjaldt den tematiske orienteringen. Dette lot seg

---

¹⁰⁰⁷ Blant annet flere artikler om UiT-historikere og andre personer tilknyttet det norsk-russiske historikersamarbeidet og UiT. Det er også en relativt lang artikkel om jekta Pauline og besøket i Arkhangelsk i 1986.

blant annet dokumentere i det høye antallet av kandidat- og doktorgradsavhandlinger som har en tematikk forbundet med Nord-Norge og Norge.

Samlet sett er det derfor ikke urimelig å hevde at vi finner en vestlig vending i forskningstradisjonen i Arkhangelsk på 1990- og 2000-tallet, og at denne vendingen var med å prege Pomoruniversitetet på en fundamental og positiv måte. I Pomoruniversitetets vestvending framstår samarbeidet og kontakten med UiT-historikerne som særlig sentralt, varig, reelt og positivt, selv om det også var en rekke andre kontaktflater og prosesser som bidrog til utviklingen av historieforskningen ved universitetet i denne perioden.

For å oppsummere, ser vi at historikersamarbeidet har hatt positive virkninger for alle de tre universitetstradisjonene over tid, både som mulighetspremiss og resultat. Virkningene ser ut til å ha vært mest fundamentale i Tromsø og Arkhangelsk, men har også hatt positive konsekvenser i Murmansk. Selv om virkningene naturlig nok er svært ulikeartede, er det også noen virkninger som er analoge. Et eksempel på det, er framveksten av den nordlige norsk-russiske tematikken i tromsøtradisjonen, som har sitt motstykke i en tilsvarende russisk-norsk orientering i arkhangelsktradisjonen.

Litteratur og kilder

Litteraturliste

Aas, Steinar 2001 *Byen, banen og bolaget*, bd. 1 i *Narviks historie* (Narvik: Stiftelsen Narviks historieverk).

Alver, Bente Gulveig og Ørjan Øyen 2007, «Challenges of Research Ethics: An Introduction», i Bente Gullveig Alver, Tove Ingebjørg Fjell og Ørjan Øyen (red.), *Research Ethics in Studies of Cultural and Social Life*. (Academia Scientiarum Fennica: Helsinki).

Andresen, Astri 1994 *Handelsfolk og fiskerbønder. 1794–1900*, bd. 2 i *Tromsø gjennom 10.000 år* (Tromsø: Tromsø kommune).

Andresen, Astri et al. 2015 *Å gripe fortida*, 2. utg. (Det Norske Samlaget: Oslo).

Balsvik, Randi Rønning 1989 *Vardø. Grensepost og fiskevær 1850–1950*, bd. 1 og 2. (Vardø: Vardø kommune).

Balsvik, Randi Rønning 1989 *Vardø. Grensepost og fiskevær 1850 – 1950*, bd. 2.

Balsvik, Randi Rønning 1998 «Konstruksjon av fortiden – mellom det lokale og internasjonale», i Bull og Vorren (red.).

Balsvik Randi Rønning og Michael Drake «Menneskene i Nord-Norge. Fra istid til nåtid – fra vogge til grav.» i Drivenes, Hauan, Wold (red.) 1994a, s. 82–145.

Bazarkina, V.P. og A.A. Kuratov «Pomorskij Gosudarstvennyj Universitet im. M.V. Lomonosova» i Bulatov (red.) 2001.

Bazarkina, V.P. 2001 «Bulatov, Vladimir Nikolajevitsj» i Bulatov (red.) 2001, s. 85.
Bones, Stian og Petia Mankova (red.) 2010 *Norway and Russia in the Arctic*, nr. 12 i *Speculum Boreale* (Tromsø).

Bratberg, Øivind 2014 *Tekstanalyse for samfunnsvitere* (Cappelen Damm: Oslo).

Büchten, Daniela, Tatjana Dzijakson og Jens Petter Nielsen (red.) 2004 *Norge–Russland. Naboer gjennom 1000 år* (Oslo).

Bulatov, V. N. 1993 «Stalins politikk i Arktis» i *Ottar* (4) 1993, nr.197, s. 23–29.

Bulatov, V. N. 1997 *Zavolotsje*, bd. 1 i *Russkij Sever* (Arkhangelsk).

Bulatov, V. N. 1998 *Vstretsj Solntsa*, bd. 2 i *Russkij Sever* (Arkhangelsk).

Bulatov, V. N. 1999 *Pomorje*, bd. 3 i *Russkij Sever* (Arkhangelsk).

Bulatov, V.N. 2001 *Vorota v Arktiku*, bd. 5 i *Russkij Sever* (Arkhangelsk).

Bulatov, V. N. 2002 *Svet poljarnoj zvezdy*, bd. 4 i *Russkij Sever* (Arkhangelsk).

Bulatov, V.N. 2007 *Nauka na Arkhangelskom Severe* (Arkhangelsk – Moskva).

- Bulatov V.N. (red.) 2001, *Istorija Arkhangel'skogo Severa*, bd. 1 i *Pomorskaja Entsiklopedija*. (Arkhangel'sk: PGU).
- Bull, Tove og Tore O. Vorren (red.) 1998 *Universitetet i Tromsø. Glimt fra de første 30 år* (Tromsø).
- Bull, Tove og Tore O. Vorren 1998 «Innleiing», i Bull og Vorren (red.), s. 11–28.
- Butorina, T.S. (red.) 2003 *K polze i slave Otetsjestva* (Arkhangel'sk).
- Christensen, Pål og Gunnar Pedersen 1995 *Ishavsfolk, arbeidsfolk og fintfolk. 1900–1945*, bd. 4 i *Tromsø gjennom 10.000 år* (Tromsø: Tromsø kommune).
- Coldevin, A. 1966 *Bodø bys historie*, 2. utgave (Bodø).
- Davydov, A., W.T. Gorter-Grønvik og P. Saariniemi 1986 «Jekta «Paulines» besøk i Arkhangel'sk sommeren 1986», i Røst (red.) 1986.
- Dranisjnikov, V.V. 2004 «I.F. Usjakov kak vospitatel» i Voronin (red.) 2004, s. 12–18.
- Dranisjnikov V.V. og E.F. Dudakova 2011 *Alma mater: ot utsjitel'skogo instituta k gumanitarnomu universitetu* (Murmansk).
- Drivenes, Einar Arne, Marit Anne Hauan og Helge A. Wold (red.) 1994a *Det gjenstridige landet*, bd. 1 i *Nordnorsk Kulturhistorie* (Oslo: Gyldendal).
- Drivenes, Einar Arne, Marit Anne Hauan og Helge A. Wold (red.) 1994b *Det mangfoldige folket*, bd. 2 i *Nordnorsk Kulturhistorie* (Oslo: Gyldendal).
- Drivenes, Einar-Arne og Hallvard Tjelmeland 2014 «Veiviser i det mangfoldige Nord», i Fagertun, Fredrik (red.).
- Domorostsjonov, Sergej 2002 *Tsjest, dostoinstvo i dolg* (Arkhangel'sk: PGU).
- Eikeset, Kjell Roger 1998 *Dramatiske tiår 1920–1964*, bd. 3 i *Altas historie*. (Alta: Alta kommune).
- Eikeset, Kjell Roger 2003 *Den mangfoldige bygdebyen (1964–2002)*, bd. 4 i *Altas historie*. (Alta: Alta kommune).
- Elenius, Lars (red.) 2006a *Minority Policies, Culture & Science* i *Studies in Northern European Histories* (1). (Luleå).
- Elenius, Lars (red.) 2006b *Migration, Industrialisation & Regionalisation* i *Studies in Northern European Histories* (2). (Luleå).
- Elenius, Lars (red.) 2007a *The Industrialisation Process in the Barents Region* i *Studies in Northern European Histories* (3). (Luleå).
- Elenius, Lars (red.) 2007b *Challenges of Globalisation and Regionalisation* i *Studies in Northern European Histories* (4). (Luleå).
- Elenius, Lars (red.) 2015 *The Barents Region* (Oslo: Pax forlag).

- Eriksen, Knut Einar og Einar Niemi 1981 *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. (Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget).
- Fagertun, Fredrik, Jan Eivind Myhre og Teemu Ryymin (red.) 2001 *Det farefulle nord. Trusler og trusseloppfatninger knyttet til Nord-Norge gjennom tusen år*, nr. 1 i *Speculum Boreale*. (Tromsø: Universitetet i Tromsø).
- Fagertun, Fredrik (red.) 2014 *Veiviser i det mangfoldige nord. Festskrift til Einar Niemi*. (Stamsund: Orkana forlag).
- Fagertun, Fredrik (red.) 2015 *Krig og frigjøring i nord* (Stamsund: Orkana Akademisk).
- Felski, Rita and Susan Stanford Friedman (eds.) 2013 *Comparison. Theories, Approaches, Uses*.
- Finstad, Bjørn Petter 1996 «Perspektivet: Den første nordområdeprofessoren Jens Petter Nielsen» i *Hifo-nytt* nr. 6, 1996, ss. 4–9.
- Finstad, Bjørn Petter et.al (red.) 1997 *Stat, religion, etnisitet. Rapport fra Skibotn-konferansen 27.–29. mai 1996*, nr. 4 i *Skriftserie, Senter for samiske studier* (Tromsø: Universitetet i Tromsø).
- Fisjman, Olga og Natalja Ivanovskaja 2007 «Vzaimnye stereotipy: iz opyta mezjdunarodnogo vystavotsjnogo proekta» i *Antropologitsjeskij Forum* no. 6, 2007, s. 313–336.
- Fjodorov, P.V. 2004 *Istoritsjeskoje krajevedenije v poiskakh drugoj istorii Rossii*, (Murmansk).
- Fjodorov, P.V. 2009 *Severnyj vektor v rossijskoj istorii. Tsentri i kolskoje zapoljare v XVI–XX vv.*, (Murmansk).
- Frumenkova, T.G. og S.A. Koval 2010 *Georgij Georgijevitsj Frumenkov. Istorik, rektor, grazhdanin*. (Arkhangelsk).
- Frumenkov, G.G. og A.S. Stsjukin (red.) 1984 *Arkhangelsk 1584–1984. Fragmenty istorii*. (Arkhangelsk).
- Fulsås, Narve 1993 *Universitetet i Tromsø 25 år* (Tromsø).
- Gadamer, Hans-Georg 2010, *Sannhet og metode. Grunntrekk i en filosofisk hermeneutikk*. Oslo: Pax.
- Goldin, V.I. 1997 «Northern-Russian regionalism: Historical experience and today's situation», i Finstad et.al (red.) 1997.
- Goldin, V.I. (2007) *Bogatstvu Severa naukoj prirastat* (MGU – PGU: Moskva – Arkhangelsk).
- Goldin, V.I. 2015 «Pomorje» i Elenius (red.) 2015, s. 190–194.
- Goldin, Vladislav og Jens Petter Nielsen (red.) 1996 *Frykt og Forventning. Russland og Norge i det 20. århundre*. (Arkhangelsk).

- Golov, Aleksej (2008) «Krajevedtsjeskoje dvizjenie na Evropejskom Severe Rossii v 1920–1930-e gody (po materialam Respubliki Karelija i Murmanskoj oblasti)» (Murmansk).
- Gorter-Grønvik, W. T. 1986 «Jekta «Pauline» og toktet til og fra Arkhangelsk» i Røst (red.) 1986.
- Heidegger, Martin 2007 *Væren og tid* (Pax: Oslo).
- Holtmark, Sven G. (red.) 2015 *Naboer i frykt og forventning. Norge og Russland 1917–2014*. (Oslo: Pax).
- Hundstad, Dag 2012 «Historikeren som regionbygger?» i *Historisk tidsskrift* bd.91, nr. 1 2012, s. 37–63.
- Hundstad, Dag 2013 «Sørlandet – fra «terra incognita» til sommerferieland. Fire historiske analyser av regionalitet og regionalisme.» Ph.d.-avhandling. (Bergen).
- Hundstad, Dag 2015 «Lokalhistorien og historiefaget» i *Fortid*, nr.3 2015, s. 21–29.
- Jackson, Tatjana N. og Jens Petter Nielsen (red.) 2005 *Russia – Norway. Physical and Symbolic Borders*. (Moskva).
- Jakobson, Roman 1959 «On linguistic aspects of translation» i Venuti (ed.) 2000.
- Jølstad, Anders og Marianne Lunde (red.) 2000 *Proceedings. Reports, abstracts and round table introductions. 19th International Congress of Historical Sciences* (Universitetet I Oslo: Oslo).
- Jurtsjenko, Aleksej og Jens Petter Nielsen (red.) 2006 *In the North My Nest is Made. Studies in the History of the Murman Colonization 1860–1940*. (St. Petersburg).
- Karelin, Vladimir et al. (red.) 2001 *Sosedi na krajnem Severe. Rossija i Norvegija. Ot pervykh kontaktov do Barentseva sotrudnitsjestva*. (Murmansk).
- Kiseljov, A.A. 1974 *Rodnoje Zapoljare* (Murmansk).
- Kiseljov, A.A. 2000 *Zapiski krajeveda*, (Murmansk).
- Kiseljov, A.A. 2004a «Vklad professora I.F. Usjakova v razrabotku problematiki «Kolskoj Entsiklopedii» i Voronin (red.) 2004, s. 30–40.
- Kiseljov, A.A. 2004b «I.F. Usjakov – istorik Rossii, issledovatel Kolskogo Severa», i Voronin (red.) 2004, s. 5–11.
- Kiseljov, A.A. (red.) 2008 *Kolskaja Entsiklopedija. I. A–D* (St. Petersburg – Apatity).
- Kiseljov A.A. og T. A. Kiseljova 1987 *Sovetskije saamy*, (Murmansk).
- Knutsen, Paul 2002 *Analytisk narrasjon* (Fagbokforlaget: Bergen).
- Koselleck, Reinhart 2002 *The Practise of Conceptual History* (Stanford University Press: Stanford, California).
- Koselleck, Reinhart 2004 *Futures Past. On the Semantics of Historical Time* (New York).
- Kuratov, A.A. 1992 *Istotsjnikovedenije istorii i kultury Arkhangelskogo Severa*, (Arkhangelsk).

- Kuratov, A.A. 2001 «Pomory» i Bulatov (red.) 2001, s. 317.
- Kuratov, A.A. 2003 *Arkhangelskij sever v istorii Rossii. Utsjebnaja kniga dlja sjkolnikov i studentov* (Arkhangelsk).
- Kuratov, A.A. 1994 «Arkeologi i Arkhangelskområdet», i Nielsen, Jens Petter og Gunnar Opeide (red.) 1994, s. 26–33.
- Kuratov, A.A. 2001 «Krajevedenije» i Bulatov (red.) 2001, s. 204.
- Kuratov, A.A. og A.V. Repnevskij 2001 «Frumenkov Georgij Georgijevitsj» i Bulatov (red.) 2001, s. 427.
- Landsem, Lena Elisabeth Ingilæ (2013) *Barentsregionens tilblivelse – en studie av regionale initiativ* (Orkana forlag: Stamsund).
- Løchen, Yngvar (1998) «Etterlengtede, krevende universitetsreformer», i Bull og Vorren (red.).
- McCannon, John 1998 *Red Arctic. Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932–1939*. (New York: Oxford University Press).
- Minde, Henry 1994 *Samenes histories om etterkrigshistorisk forskningsfelt* (Bergen).
- Myklebost, Kari Aga and Stian Bones 2019 «In the North, the East and West meet. A biographical essay in honour of Jens Petter Nielsen, Professor of High North Studies» i Myklebost og Bones (red.) 2019, s. 11–31.
- Myklebost, Kari Aga og Jens Petter Nielsen 2016 «Concepts of Culture and Northernness in Norwegian and Russian Academic Traditions (Introductory essay)» i Myklebost et.al. (red.) 2016, s. 31–46.
- Myklebost, Kari Aga et.al. (red.) 2016 *Net Severa, a est' Severá* (Moskva).
- Myklebost, Kari Aga og Stian Bones (red.) 2012 *Caution and Compliance. Norwegian – Russian Diplomatic Relations, 1814–2014*. (Orkana forlag: Stamsund).
- Myklebost, Kari Aga og Stian Bones (red.) 2019 *In the North, the East and West meet. Festschrift for Jens Petter Nielsen*. (Orkana forlag: Stamsund).
- Myklebost, Kari Aga og Jens Petter Nielsen (heftered.) 2017 «Norge og Russland: et særegent naboskap» i *Ottar*, nr. 314, (1) 2017.
- Nielsen, Jens Petter 1990 *De glemte århundrer 1520–1826*, bd. 1 i *Altas historie*. (Alta: Alta kommune).
- Nielsen, Jens Petter 1991 «Ønsket tsaren seg en isfri havn i nord?» i *Historisk tidsskrift*, b. 70, (1991), nr. 4, s. 604–621.
- Nielsen, Jens Petter 1995 *Det arktiske Italia 1826–1920*, bd. 2 i *Altas historie*. (Alta: Alta kommune).
- Nielsen, Jens Petter (heftered.) 1992 «Norge og Russland i nord» i *Ottar* nr. 192, (4) 1992.

- Nielsen, Jens Petter og Gunnar Opeide (red.) 1994 *Den menneskelige dimensjonen i nordområdene*, (Arkhangelsk).
- Nielsen, Jens Petter (red.) 2014 *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814–1917*. (Oslo: Pax).
- Niemi, Berit Roth (red.) 1988 *Varanger Årbok 1988* (Kirkenes).
- Niemi, Berit Roth (red.) 1989 *Varanger Årbok 1989* (Kirkenes).
- Niemi, Einar 1983 *Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. (Vadsø: Vadsø kommune).
- Niemi, Einar 1987 «Nord-norsk lokalhistorie: kulturaktivitet, vitenskap og politisk redskap», *Heimen* 24, 2 (1987), s. 58–72, som inntatt i Fagertun (red.) 2014: 59–74.
- Niemi, Einar 1988 «Ekskursjon til Murmansk og Arkhangelsk», s. 11–27 i *Finnmarkmuseene. Kontaktblad for Finnmark museumslag*, nr. 1 og 2 1988.
- Niemi, Einar 1991 «Har lokalhistorien behov for teori?», L. Martinsen og H. Winge (red.) *Bygdesamfunnet – en sammensatt helhet. Skrifter fra Norsk lokalhistorisk institutt*, nr. 25 1991 s. 7–22.
- Niemi, Einar (red.) 1992 *Pomor. Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år* (Gyldendal: Oslo).
- Niemi, Einar 1993 «Regionalism in the North: The Creation of "North Norway" », *Acta borealia* 10, 2(1993): 33–45, som inntatt i Fagertun (red.) 2014: s. 83–93.
- Niemi, Einar 1994 «Norge og Russland i nord. Naboer gjennom tusen år. Et fugleperspektiv» i Nielsen og Opeide (red.) 1994, s. 9–25.
- Niemi, Einar 2000 «Regions and Regionalisation», *Proceedings. 19th International Congress of Historical Sciences. Reports, Abstracts and Round Table Introductions*, red. Anders Jølstad og Marianne Lunde, (Oslo).
- Niemi, Einar 2001 «Det nordnorske historieseminar. Service og dannelses. Jubileumsforedrag.», i Fagertun, Myhre, Ryymin (red.) 2001.
- Niemi, Einar 2010 «Skapningen av Nord-Norge – av én eller flere regioner?», *Nordområdepolitikken sett fra Nord*, red. E. Angell, S. Eikeland og P. Selle (Bergen), som inntatt i Fagertun (red.) 2014: 271–285.
- Niemi, Einar et. al 1976 *Trekk fra Nord-Norges historie* (Oslo: Gyldendal).
- Niemi, Einar og H. Winge 1993 *Lokalhistorie som etterkrigshistorisk forskningsfelt* (Bergen).
- Niemi, Einar og Christine Smith-Simonsen 2009 «Det hjemlige og det globale. Randi Rønning Balsvik som historiker.» i Niemi, Einar og Christine Smith-Simonsen (red.) 2009.
- Niemi, Einar og Christine Smith-Simonsen (red.) 2009, *Det hjemlige og det globale. Festskrift til Randi Rønning Balsvik*, (Akademisk publisering A/S: Oslo).

- Nida, Eugene 1964 «Principles of Correspondance», i Venuti (ed.) 2012, s. 141–155.
- Neumann, Iver B. 2001 *Mening, materialitet og makt: En innføring i diskursanalyse* (Fagbokforlaget: Bergen).
- Novgorodtseva, S.G. 2003 «Iz istorii Lomonosovskikh tsjtenij v rajonakh Arkhangelskoj oblasti», i Butorina (red.) 2003, s. 84–89.
- Olsson, Mats-Olov (red.) 2016a *Encyclopedia of The Barents Region. Volume I A–M*. (Oslo: Pax forlag).
- Olsson, Mats-Olov (red.) 2016b *Encyclopedia of The Barents Region. Volume II N–Y*. (Oslo: Pax forlag).
- Rohdes, Rosamond 2005, «Rethinking Research Ethics», *The American Journal of Bioethics* 5 (1).
- Røst, Åsmund (red.) 1986 *Varanger Årbok 1986* (Kirkenes).
- Salvesen, Helge 2003 «Einar Niemi» i *Norsk biografisk leksikon*, bd. 6. (Oslo 1999–2005).
- Sandmo, Anne-Karine, Reidar Bertelsen og Ragnhild Høgsæt 1994 *Frå boplass – til by – opp til 1794*, bd. 1 i *Tromsø gjennom 10.000 år* (Tromsø: Tromsø kommune).
- Sandnes, Jørn 1983 *Handbok i lokalhistorie* (Oslo).
- Sineva, E.V. (hovedred.) 2016 *Kiseljov, Aleksej Aleksejevitsj. Biobibliografitsjeskij ukazatel* (Murmansk).
- Sjubin, S.I. (red.) 1996 *Severnyj kraj v istorii Rossii. Problemy regionalnoj i natsionalnoj politiki v 1920 – 1930-e gody*. (Arkhangel'sk).
- Smirnova, Marina A. 2011 «Krajevedtsjeskoje dvizjenije na Jevropejskom Severe Rossii v 1921–1937 gg.». Avtoref. diss. na soisk. utsjon. step. kand. ist. nauk. (Arkhangel'sk).
- Sokolova, F. Kh. (red.) 2011 *Zjizn v nauke i poznanije mira. K 60-letiju professora V.I. Goldina* (Arkhangel'sk – St. Petersburg – Moskva).
- Tjelmeland, Hallvard 1996 *Frå byfolk og bona til tromsøværing. 1945–1996*, bd. 4 i *Tromsø gjennom 10.000 år* (Tromsø: Tromsø kommune).
- Tjelmeland, Hallvard 1997 «Kva tid oppstod Nord-Norge? Regionaliseringsprosessar i Nord-Norge fram til ca. 1950», i Finstad et al. (red.) 1997.
- Tjelmeland, Hallvard 2000 «The Making of a Sub-Arctic Region: Northern Norway 1900–2000», s. 253–254 i Jølstad og Lunde (red.) 2000.
- Tjelmeland, Hallvard 2018 «Klasse eller region. Spenninga mellom sosialisme og regionalisme i nordnorsk arbeidarrørsle» i Sørvoll, Jardar, Trine Rogg Korsvik og Idar Helle (red.) 2018 *Kollektive bestrebelser. Ei bok til Knut Kjeldstadli på 70-årsdagen* (Oslo).
- Usjakov, Ivan Fjodorovitsj 1972 *Kolskaja zemlja. Otsjerki istorii Murmanskoj oblasti v dooktjaberskij period*. (Murmansk).

Usjakov, Ivan Fjodorovitsj 2003 *Kolskij Sever v dosovetskoje vremja. Istoriko-krajevedtsjeskij slovar* (Murmansk).

Universitetet i Tromsø 1972 *Innstillinger om filologiske fag og samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø. Førebuande studium i filosofi, språkfag, historie, pedagogikk, samfunnsvitenskapelige fag.*

Varakin, Mikhail Ju. 2016 «Northern (Arctic) Federal University» i Olsson (red.) 2016b, s. 87–88.

Venuti, Lawrence (ed.) 2000 *The translation reader*, 1. ed.

Venuti, Lawrence (ed.) 2012 *The translation reader*, 3. ed.

Verigin, Sergej G. et al. (red.) 2016 *Rossija i strany Severnoj Evropy. Fizitsjeskije i simvolitsjeskije granitsy.* (Petrozavodsk).

Zasjikhin, A.N. m.fl. 2001 «Kuratov, Anatolij Aleksandrovitsj» i Bulatov (red.) 2001, s. 215–216.

Zachariassen, Ketil 2008 «Rethinking the creation of North Norway as a region», i *Acta Borealia* 2008, Vol. 25, no. 2, s. 113–137.

Internettkilder

<https://www.etikkom.no/Forskningsetikk/Etiske-retningslinjer/Medisin-og-helse/Kvalitativ-forskning/7-Registrering-og-lagring-av-lyd--og-bilddata>, lest 20.03.2014.

<https://www.etikkom.no/English/NESH/guidelines>, lest 01.03.2015.

http://www.mshu.edu.ru/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=4&id=42&Itemid=2124, lest 20.04.2015.

<https://barents.no/dagboken-som-gir-ny-forstaelse-av-krigen> lest 27.04.2016.

https://snl.no/Narve_Bjergo, lest 07.09.2016.

https://snl.no/Edgeir_Benum, lest 07.09.2016.

https://nbl.snl.no/Geir_Lundestad, lest 07.09.2016.

https://nbl.snl.no/Berge_Furre, lest 07.09.2016.

https://nbl.snl.no/John_Herstad, lest 08.09.2016

https://nbl.snl.no/Einar_Niemi, lest 09.09.2016

https://snl.no/Knut_Einar_Eriksen, lest 08.09.2016.

<http://www.nordlys.no/einar-arne-drivenes/historie/denne-gjengen-er-historisk/s/5-34-226670>, lest 08.09.2016.

<https://narfu.ru/hssshic/struktura-i-kontakty/kafedry/koi/>, lest 11.12.2017.

https://narfu.ru/hssshic/struktura-i-kontakty/kafedry/dept_of_genhistory/, lest 11.12.2017.

<https://narfu.ru/life/museum/anatoliy-aleksandrovich-kuratov/>, lest 15.01.2018.

<https://narfu.ru/ikb/departments/ksrsb/troshina.php>, lest 29.01.2018.

<https://narfu.ru/life/museum/ovsyankin-evgeniy-ivanovich-/>, lest 30.01.2018.

<https://ovsyankin.ru/>, lest 30.01.2018.

https://uit.no/om/enhet/ansatte/person?p_document_id=42288&p_dimension_id=88152, lest 05.02.2018.

https://uit.no/om/enhet/ansatte/person?p_document_id=42291&p_dimension_id=88152, lest 25.02.2018.

https://www.nord.no/no/_layouts/15/uin.internet/userprofilepage.aspx?pid=nord%5C03203311, lest 01.03.2018.

https://uit.no/om/enhet/artikkel?p_document_id=380307&p_dimension_id=88152&men=28713, lest 02.03.2018.

https://en.uit.no/forskning/forskningsgrupper/gruppe?p_document_id=498324, lest 02.03.2018.

<https://uit.no/50>, lest 30.03.2018.

https://uit.no/om/enhet/artikkel?p_document_id=380308&p_dimension_id=88152&men=28713, lest 31.03.2018.

<http://www.masu.edu.ru/info/history/>, lest 18.05.2018.

<http://www.masu.edu.ru/info/history/honorary/>, lest 18.05.2018.

<http://sigla.rsl.ru/>, lest 24.05.2018.

http://www.masu.edu.ru/structure/kafs/kaf_ip/prepods/, lest 24.05.2018.

http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=100161, lest 03.06.2018.

http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=95672, lest 04.07.2018.

<http://kolanord.ru/index.php/autors/u-f/fjodorov-p-v>, lest 16.07.2018.

<https://www.gukit.ru/person/fedorov-pavel-viktorovich>, lest 16.07.2018.

http://ke.culture.gov-murman.ru/slovník/?ELEMENT_ID=257455, lest 16.07.2018.

https://www.nord.no/no/_layouts/15/uin.internet/userprofilepage.aspx?pid=nord%5C03201679, lest 12.09.2018.

<https://www.fni.no/projects/international-northern-sea-route-programme-insrop-article318-277.html>, lest 12.09.2018.

Avisartikler

Aftenposten 10.03.1994: «Forskning i nord utvides».

Altaposten 01.11.2013: «Fakkelbærer på Nordpolen».

Altaposten 19.12.2014: «Vi er nødt til å ha et godt forhold til Russland».

Altaposten 01.11.2013: «Fakkelbærer på Nordpolen».

Dagbladet 13.01.2018: «Det ukjente spillet i Arktis».

Morgenbladet 30.10.2009: «Historieskriving i skyggen av Kreml».

Morgenbladet 03.10.2014: «Samskrevet historie».

Nordlys 31.05.1990: «Universitetet satser mer på nordområdene».

Nordlys 24.10.1990: «Samarbeid om forskning».

Nordlys 10.03.1994: «Barents-samarbeide».

Nordlys 29.12.1994: «Historien – på ny».

Nordlys 16.10.1996: «Frykt, forventning og fruktbart historikersamarbeid».

Nordlys 08.05.1998: ««Gorbie» blir den 15. æresdoktoren ved UiT».

Nordlys 12.02.1999: «Innsatsen er undervurdert».

Nordlys 21.04.1999: «50 år».

Nordlys 01.09.2001: «Skal binde sammen norsk polarhistorie».

Nordlys 24.08.2009: «Historisk møte».

Nordlys 10.08.2013: «Nansen ville vært betenkt».

Nordlys 16.10.2013: «Til Nordpolen».

NTBtekst 03.11.1987: «Gorbatsjov-revolusjonen åpner for nytt syn på Lenin-revolusjonen».

NTBtekst 14.05.1998: «Døråpneren ble æresdoktor i Tromsø».

Pravda Severa 29.11.2007: «Istoriju pisjem vmeste...».

Trykte tekster uten forfatterangivelse

«Asymmetric neighborhood through the eyes of the historians. To the 20th anniversary of the Kirkenes Declaration.» i Amber Bridge. International Newsmagazine 2013 no. 1(9), s.40–47.

Upubliserte kilder

Intervju med Einar Niemi datert 24.06.2016. Transkripsjon arkivert ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR).

Intervju med Jens Petter Nielsen datert 08.10.2018. Transkripsjon arkivert ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR).

Intervju med Vladislav Goldin datert 10.10.2017. Transkripsjon arkivert ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR).

Skriftlig intervju med Vladimir Karelin datert 16.10.2018. Utskriften er arkivert ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR).

Skriftlig intervju med Ekaterina Orekhova datert 04.11.2018. Utskriften er arkivert ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi (AHR).